

Muzeul Județean Arad

ZIRIDAVA
XVIII

Arad, 1993

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

XII

1980

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

XII

Nae Antonescu, Ion Ardelean, Pavel Aron, Mircea Barbu, Violeta Blaj, Doru Bogdan, Mihai Bonta, Vasile Boroneanț, Elena Borugă, Andrei Caciora, Victor Cațavei, Eugen Chirilă, Stela C. Clepea, Germina Comănici, Eleonora Costescu, I. H. Crișan, Natalia Dascăl, Egon Dörner, Ileana Florea, Lidia Gaga, Mircea Gherman, Eugen Glück, Eugenia Greceanu, Otto Greffner, Rodica Herlo, Gheorghe Iuga, Eduard Ivanof, Nicolae Jurcă, Nicolae Kiss, Geza Kovách, Gheorghe Lanevschi, Alexandru Lascu, Eugen Lazăr, George Manea, Ioan Marinescu, Liviu Mărghitan, Luminița Munteanu-Trucă, Victor Neumann, Gheorghe I. Oancea, Ștefan Pascu, Radu Păiușan, Luana Popa, Mircea Popa, Corneliu Radu, Rodica Rădulescu, Cantemir Rîșcuția, Nicolae Roșuț, Mircea Rusu, Aurel Sasu, Georgeta Stoica, Irma Szabo, Gheorghe Țăranu, Teodor Uiiu, Gheorghe Unc.

1980

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

XVIII

ARAD, 1993

Colegiul de redacție: Pascu Hurezan (*redactor responsabil*), Mircea Barbu,
Rodica Elena Colta, Peter Hügél (*secretar de redacție*)

Tehnoredactare computerizată realizată la Camera de Comerț
Județului Arad, Serviciul Presă.
Tiparul executat la S.C. "GUTENBERG" S.A. Arad.

ZIRIDAVA

Publicație a MUZEULUI JUDEȚEAN
ARAD

Correspondența se va adresa:
MUZEULUI JUDEȚEAN ARAD
2900 Arad, Piața G. Enescu 1
Tel. 0966/16499

ZIRIDAVA

Publikation des MUSEUMS ARAD
Adressieren Sie Ihre Korrespondenz

an:
2900 Arad, Piața G. Enescu 1
ROMANIA
Tel. 0040/0966/16499

CUPRINS

INHALT - SOMMAIRE - CONTENTS

ARHEOLOGIE

1. ZOLIA KALMAR-MA'XIM	- Prelucrarea datelor arheologice de la Piatra Ilisovii cu ajutorul calculatorului <i>Die Verarbeitung der archaologischen Daten von Piatra Ilisovii mit Hilfe des Computers</i>	11 13
2. EUGEN D. PĂDUREANU	- Noi descoperiri halstattiene pe teritoriul județului Arad <i>Neue hallstattzeitliche Funde auf dem Gebiete des Kreises Arad</i>	21 26
3. EUGEN CHIRILĂ MIRCEA BARBU	- Moneta dacică în vestul României <i>The Dacian Coinage in Western Romania</i>	35 38
4. ȘTEFAN FERENCZI	- Valea Mureșului și expediția militară a lui Marcus Vinicius <i>Das Maroschtal und der Feldzug des Marcus Vinicius</i>	39 51
5. LIVIU MĂRGHITAN	- Meleagurile arădene, vatră de continuitate daco-romană și românească <i>Dakisch-römische und rumänische Kontinuität in der Arader Gegend</i>	55 62
6. MIRCEA BARBU, PETER HUGEL	- Monede imperiale romane descoperite în zona arădeană <i>Römische kaiserzeitliche Münzen aus der Arader Gegend</i>	63 71
7. DOINA BENEĂ	- Un atelier metalurgic la Criciova (jud. Timiș) <i>L'atelier métallurgique de Criciova (dep. Timiș)</i>	79 85

I S T O R I E

8. ADRIAN A. RUSU	- Un proces de moștenire din anul 1429 pentru stăpâniri la Grădiște (Sarmizegetusa) și implicațiile lui în Hunedoara și Zarand <i>Un procès d'héritage de 1429 ayant pour objet des possessions de Grădiște (Sarmizegetusa) et ses implications dans les contrées de Hunedoara et Zarand</i>	91 99
9. RODICA ELENA COLTA	- Orașul Hălmgăiu la mijlocul veacului al XVIII-lea. Date oferite de conscripția fiscală din 1758. <i>Die Stadt Hălmgăiu um die Mitte XVIII. Jahrhunderts. Daten der Fiskalkonskription aus dem Jahre 1758</i>	101 115
10. IOACHIM LAZĂR	- Din activitatea revoluționară desfășurată în Banat de tribunul hațegan Beniamin Densușianu în primăvara anului 1849 <i>Aus der revolutionären Tätigkeit des Hatzeger Tribuns Beniamin Densușianu im Frühjahr des Jahres 1849 im Banat</i>	123 133
11. RADU PĂIUȘAN	- Amintirile generalului Ștefan Stoika referitoare la lupta pentru Unirea Principatelor <i>Les souvenirs du Général Ștefan Stoika relatifs a la lutte pour l'union des Principates Roumaines</i>	135 146
12. MARGARETA V. KOVACS	- Conștiința unității naționale reflectată în paginile "Amicului Poporului" <i>Das Bewusstsein der nationalen Einheit widerspiegelt in den Seiten des "Amicul Poporului"</i>	147 151
13. RADU PĂIUȘAN	- Coordonatele mișcării naționale a românilor bănățeni între anii 1904 - 1914 <i>Koordinaten der Nationalbewegung der Banater Rumänen zwischen den Jahren 1904 - 1914</i>	153 187

MEMORAND

14. IOACHIM LAZĂR - Inculpați și apărători hunedoreni în procesul Memorandumului 189
Angeklagte und Verteidiger aus Hunedoara im Memorandum - Prozess 194
15. GHEORGHE FIRCIK, ADELA HERBAN - Mișcarea memorandistă reflectată în coloanele ziarului "Hunyad" 195
Le mouvement du "Memorandum" envisagé dans le journal "Hunyad" 199

ANIVERSAREA MARIII UNIRI

16. ALEXANDRU ROZ - Aradul vatră de istorie și cultură românească și leagăn al Marii Uniri 201
Arad, foyer d'histoire et de culture roumaine et le berceau de la Grande Union 215
17. VASILE POPEANGĂ - Voluntari bănățeni în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri 217
Banater Freiwillige im Kampfe für die Verwirklichung der Grossen Vereinigung 253
18. VICTOR CAȚAVEI - Conducătorii Gărzii Naționale Române a Marinarilor e la Pola 255
The Leaders of the Romanian Sailor's National Guard from Pola 260
19. AUGUSTIN MUREȘAN, VIRGIL ȘERBAN - Valeriu Sereďan, comandant al Gărzii Naționale Române a Marinarilor de la Pola 261
Valeriu Sereďan, commandant de la garde Nationale Roumaine des Marines de Pola 270
20. DAN DEMȘEA - Delegați arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Antecedente biografice ale unor categorii socio - profesionale 271
Arader Delegierte bei der Nationalversammlung von Alba Iulia. Biographische Anzuehendenzien einiger sozio - professionellen Kategorien 279

21. GHEORGHE ȘORA	- Un document istoric: Cuvântarea solemnă și festivă a lui Vasile Goldiș la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918 <i>A historical Document: The Solemn and Festive Speech of Vasile Goldiș at Alba Iulia on December 1st 1918</i>	285 296
22. GHEORGHE ȚIRCUȘ	- Toma Pop de Hălmagiu - Delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia <i>Toma Pop aus Hălmagiu - Delegierter bei der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia</i>	297 300
23. GHEORGHE SLEV	- Am fost la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918. <i>Ich war in Alba Iulia am 1 Dezember 1918</i>	305 306
24. AUGUSTIN MUREȘAN, NATALIA DASCĂL	- Steagul delegației studenților de la Institutul Teologic din Arad purtat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia <i>Die von der Studentendelegation des Theologischen Institutes aus Arad bei der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia getragene Fahne</i>	307 312
25. CORNEL PĂDUREAN	- Lexicul politic din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX - lea și începutul secolului XX. <i>Le lexique politique de Transilvanie à la fin du XIX - ème siècle et au début du XX - ème siècle.</i>	313 322
26. IULIAN NEGRILĂ	- Martiri ai Marii Uniri <i>Martyrs of the Great Union</i>	323 330
27. CONSTANTIN I. STAN	- Acțiuni în sprijinul recunoașterii unirii Banatului cu România la Conferința de Pace de la Paris (1919 - 1920). <i>Handlungen zur Unterstützung der Anerkennung der Vereinigung des Banates mit Rumänien bei der Friedenskonferenz von Paris (1919 - 1920).</i>	331 339
28. CORNELIU P. MAIOR	- Aradul și zona de vest după Marea Unire. <i>Arad and the Western Districts after the Great Union.</i>	341 348

RESTITUIRI

29. MIRCEA TIMBUS - Arhiva Roman R. Ciorogariu, sursă de investigare a luptei românilor pentru drepturi naționale 349
L'archive Roman R. Ciorogariu, source d'investigation sur la lutte des roumaines pour les droites nationales 354
30. VICTOR CAȚAVEI - Documentele secției culturale din Arad a Institutului Social Banat - Crișana 355
Dokumente der Kulturabteilung Arad des Sozialinstitutes Banat - Crișana 363
31. RODICA ELENA COLTA - Biblioteca familiei Mocioni din castelele de la Căpâlnaș și Bulci 365
Die Bibliothek der Familie Mocioni aus den Schloßern von Căpâlnaș und Bulci 379

MEMORIALISTICĂ

32. EUGEN V. POPA - Un sfert de veac din trecutul "Băilor Lipova". 385
Ein Vierteljahrhundert aus der Vergangenheit der Lippaer Bäder. 402

MISCELLANEA

33. EUGEN GLÜCK - Știri transmise de ziarul german "Bayreuther Zeitung" referitoare la răscoala din 1784 din Transilvania 407
Une gazette allemande sur la revolution de 1784 en Transsylvanie 410
34. NATALIA DASCĂL,
AUGUSTIN MUREȘAN - Un tipar sigilar al breslei mixte de la Pâncota. 411
The Seal of the United Corporation from Pâncota. 414
35. HORTENSIA BAIKA - Un memoriu redactat de Alexandru Gavra în patrimoniul Bibliotecii Județene Timiș. 415
Eine von Alexandru Gavra verfasste Denkschrift aus dem Patrimonium der Kreisbibliothek Temesch. 417

36. CORNEL CLEPEA	- Fundații școlare ale Episcopiei Aradului. <i>Schulstiftungen des Arader Bistums</i>	419 435
37. DAN DEMȘEA	- Un inventator român din domeniul transporturilor. Lazăr Popovici din Arad <i>A Romanian Inventor in the Field of Transport.</i> <i>Lazăr Popovici from Arad</i>	437 442
38. GHEORGHE ȚIRCUȘ	- Cornel Lazăr, Protopopul Hălmagiului <i>Cornel Lazăr - Erzpriester von Hălmagiu</i>	443 448
39. GHEORGHE ȘORA	- Vasile Goldiș, gânditor și om politic european. <i>Vasile Goldiș - Europäischer Denker und Politiker</i>	449 468
40. VICTOR CAȚAVEI	- Primul primar al Aradului după Marea Unire. Dr. Ioan Robu <i>Der erste Bürgermeister von Arad nach der Grossen Vereinigung. Dr. Ioan Robu</i>	469 471
41. STELIAN BOIA	- Învățământul românesc în părțile Aradului între anii 1918 - 1944 <i>Das rumänische Unterrichtsweisen in der Arader Gegend zwischen den Jahren 1918 - 1944</i>	473 482

CUVÂNT ÎNAINTE

Crearea în urmă cu un veac a Muzeului de istorie din Arad a reprezentat unul dintre cele mai reușite acte culturale ale arădenilor. Prezentând în sălile de expoziție dezvoltarea societății umane din cele mai vechi timpuri și până în perioada contemporană, Muzeul nostru încearcă să integreze frământata viață omenească de pe meleagurile arădene în ansamblul procesului istoric desfășurat pe tot cuprinsul patriei.

Colecțiile speciale și fondurile documentare adunate, conservate și valorificate în decursul celor 100 de ani, răspund necesităților de ordin științific și educativ.

Anuarul "Ziridava" s-a dorit întotdeauna o contribuție a muncii și activității de cercetare a specialiștilor din muzeu, cât și a unui însemnat număr de specialiști locali sau din țară, dar legați de istoria arădeană. După o întrerupere de câțiva ani apare acum numărul XVIII al revistei noastre. Acest număr încearcă să prezinte toate epocile istorice, de la preistorie și până în secolul nostru. Sunt aduse în fața specialiștilor și a publicului larg studii privind civilizația dacică și romană, studii privind evul mediu timpuriu și dezvoltat și, mai ales, frământările arădenilor și contribuția lor în lupta pentru dreptate socială și națională. În acest sens sunt demne de amintit momentele Memorandumului și contribuția Aradului la organizarea și pregătirea mărețului act de la 1 Decembrie 1918 - realizarea României Mari.

Iată de ce ne simțim datori ca la 100 de ani de Muzeu arădean și la 75 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România să dedicăm volumul de față acestor evenimente.

prof. G. Pascu Hurezan
DIRECTOR

PRELUCRAREA DATELOR ARHEOLOGICE DE LA PIATRA ILIȘOVII CU AJUTORUL CALCULATORULUI *

ZOIA KALMAR-MAXIM

Piatra Ilișovii este un vârf stâncos la altitudinea de 1.196 m în masivul Cerna Vâr, la nord de Băile Herculane. La poalele creștelor se află o terasă orientată spre sud - sud-est, apărată de vânturile dinspre nord-vest de stânci. Terasa are o înclinație moderată, mărginită de stânci și râpe. Accesul se poate face din partea de est, nord și sud, pe pante ușor abrupte. Surse de apă sunt la 200 de metri spre sud și la 500 m spre nord. Vizibilitatea este perfectă atât spre valea Belareca, cât și spre vest și nord-vest până departe la Mehadia și Domașnea. Vânturile dominante sunt din sectorul nordic. Stațiunea arheologică a fost semnalată de D. Berciu ca fiind preistorică, efectuându-se apoi în 1982 o cercetare de suprafață de Gh. Lazarovici și A. Zerwesch. În 1982 s-au făcut primele săpături pe terasă care are o întindere de circa 0,5 ha.¹ Cercetările au continuat în anii următori. Se preconizează secționarea terasei pe lungime pentru verificarea stratigrafiei și a densității de locuire. În acest scop s-a trasat o secțiune de 30 x 2 m, anual s-au săpat câte 5 carouri de 2 m. Au fost semnalate circa 7 - 8 niveluri de locuire marcate prin vetre de foc, niveluri de calcare cu foarte multă ceramică și locuința de suprafață.

Date fiind condițiile deosebite de cercetare arheologică la asemenea altitudine (singura din țară) a fost nevoie de folosirea unui sistem adecvat de prelucrare a datelor culese. Stratul de cultură depășind 1 m, existența mai multor niveluri de locuire și cantitatea mare de ceramică (în anul 1985 - 6.072 piese, iar în 1986 - 6.278 piese), limitarea membrilor echipei și greutatea de transport și aprovizionare ne-au determinat ca în perioada afectată cercetării să epuizăm suprafața deschisă, să prelucrăm și să inventariem întregul material obținut. Echipele de cercetare nu au depășit numărul de 10 membri care în decurs de două săptămâni au săpat, spălat, prelucrat și inventariat întreg materialul. De asemenea, tot materialul a fost desenat și fotografiat, după care datele culese au fost prelucrate cu ajutorul calculatorului (analiza sintactică a ornamentelor din cultura Coțofeni a durat 112 secunde, iar statistica pentru categoriile ceramice doar 60 de secunde).

Sistemul de prelucrare² este format din fișe chestionar pentru stațiune (fig. 1) și pentru categorii de obiecte (tip B, C, D, E; fișa tip B - fig. 2), care se completează cu ajutorul unor cataloage de coduri pe culturi (fig. 3 - 4, coduri pentru ornamente). Fișa de stațiune (fig. 1) prezintă situl arheologic și ambientul din toate punctele de vedere: geografic, geo-morfologic, istoric, topografic și cuprinde date rezultate și din analizele pedologice, paleozoologice, paleobotanice, arheo-magnetice etc., având toate datele necesare pentru o cercetare amănunțită a stațiunii, cercetare care va da rezultate deosebit de interesante dacă vor fi prelucrate în acest sistem cât

mai multe stațiuni.

Fișa pentru ceramică (fig. 2) cuprinde date privind condițiile de descoperire, date, factură, formă, ornament, părți păstrate, funcționalitatea, dimensiuni și număr de inventar. Bibliografia este întocmită pe stațiuni și pentru obiecte.

Fișele chestionar pentru culegerea datelor primare constituie BAZA DE DATE și se utilizează în cercetarea statistico-matematică și evidență. Sistemul de prelucrare a datelor arheologice va cuprinde și BANCA DE CUNOSTINȚE care va fi o înmagazinare a sintezelor și opiniilor specialiștilor și care se va utiliza pentru definirea cât mai corectă a unor culturi și epoci, precum și în diagnoza istorică.

Pentru BAZA DE DATE s-au făcut programe de sortări și calcule procentuale, alcătuirii de matrici și elaborări de dendograme, analiză factorială și alte analize statistico-matematice.

De la Piatra Ilișovii s-au prelucrat statistic categoriile ceramice pe niveluri (fig. 5 - 6) constatându-se o perioadă de evoluție corespunzătoare sfârșitului fazei a II-a a culturii Coțofeni și începutul locuirii de aici, urmată apoi de o perioadă de stagnare, după care se observă un nou impuls corespunzător adâncimii de 0,45 m și fazei a III-a a aceleiași culturi. Un program de prelucrare statistică a materialului ceramic a fost prevăzut cu instrucțiuni de diagnosticare pe baza analizei detaliate a rezultatelor statistice coroborate cu observațiile arheologice din teren. Același diagnostic a fost pus și în urma analizei frecvenței și tipurilor de ornamente pe adâncimi (pl. II/B). Un alt program a fost realizat pentru construirea de matrici privind frecvența ornamentelor, operație premergătoare obținerii diagramei de corelație. De asemenea, s-a elaborat un studiu de fundamentare matematică a calculului probabilităților care urmează să fie utilizat pentru datele arheologice.

Facilitățile oferite de calculator sunt multiple. Datele înmagazinate o dată pot fi apelate de câte ori și sub ce formă dorește specialistul să-i fie editate sau prelucrate, pe baza unor programe și instrucțiuni indiferent de limbajul folosit. Se pot face diferite listări în clar pe baza tezaurului de termeni se pot extrage fișele analitice de evidență, registrul de inventar, lista de evaluări, catalogul descoperirilor, cataloage pe forme de vase, pe ornamente sau pe alte obiecte, pe culturi sau pe stațiuni.

Îmbogățirea sistemului de prelucrare și lărgire a ariei de folosire a acestor fișe-chestionar ar duce la cunoașterea cât mai corectă a situației arheologice din diferite zone, pe epoci și culturi. Prelucrarea automată a datelor de la Piatra Ilișovii a fost un experiment repetat și în alte stațiuni ca: Parța, Iclod, Baci, Tureni-Săndulești, Cluj-Stăvilă, Valea Caldă etc., pentru diferite culturi și epoci, sistemul necesitând doar întocmirea unor cataloage de coduri pentru forme și ornamente pentru fiecare cultură în parte.

Stațiunea de la Piatra Ilișovii are un caracter sezonier (pentru sezonul cald), când întreaga comunitate vine la munte unde se ocupă de creșterea animalelor, vânătoare, cules, agricultură pe terasele mai joase din apropiere și cu metalurgia

cuprului (s-au descoperit trei străpungătoare, un ac, un tăiș de la un topor plat și bobite de cupru - resturi de prelucrare). Din cauza acestor activități intense, stratul de cultură este gros și cuprinde un bogat și frumos material arheologic.

NOTE

* Comunicare la Arad, mai 1986.

1. Gh. Lazarovici - Z. Kalmar, în *Analele Banatului*, 1987, *ms.*

2. Z. Kalmar, comunicare, Simpozion de informatică, 1986; Idem, în *Sesiune științifică*, a Laboratorului interdisciplinar din Cluj-Napoca, dec. 1986.

LISTA FIGURILOR ȘI PLANȘELOR

Fig. 1 - Fișe - chestionar pentru stațiune

Fig. 2 - Fișe - chestionar pentru codificarea obiectelor din ceramică

Fig. 3 - Catalogul ornamentelor culturii Coțofeni

Fig. 4 - Catalogul ornamentelor culturii Coțofeni

Fig. 5 - Situația statistică a categoriilor ceramice pe adâncimi realizată de calculator

Fig. 6 - Graficele evoluției categoriilor ceramice pe adâncimi

Pl. I - Piatra Ilișovii. 1. Vedere generală. 2. Vedere spre Valea Belareca. 3. Prim plan terasa 2, în planul doi - Belareca și Munții Cernei

Pl. II - A. Listingul unui set de fișe codificate de tip B.

B. Listing privind frecvența tipurilor de ornamente pe adâncimi

DIE VERARBEITUNG DER ARCHÄOLOGISCHEN DATEN VON PIATRA ILIȘOVII MIT HILFE DES COMPUTERS (Zusammenfassung)

Piatra Ilișovii ist eine felsige Spitze in einer Höhe von 1196 m im Cerna - Vâr - Massiv, nördlich von Băile Herculane. Am Fusse der Gipfel befindet sich eine nach süd-südost gerichtete Terrasse, die vor den Winden aus nordwestlicher Richtung geschützt ist und in der Nähe eine Wasserquelle hat. Die Zone war von den Trägern der Coțofenikultur und in der Hallstattperiode bewohnt.

Trotz der ungewöhnlichen Bedingungen der archäologischen Erforschung in so einer Höhe und vor allem der Menge des entdeckten Materials (im Jahre 1985 - 6.072 Keramikfragmente, im Jahre 1986 - 6.278 Keramikfragmente, zu denen noch lithische und Metallgegenstände hinzukommen) gelang es uns, das ganze Material an Ort und Stelle während der Ausgrabungen zu kodifizieren, zwecks der Verarbeitung der Daten mit Hilfe des Computers. Man verwendete dabei ein

System von Fragezetteln, die mit allen Daten, die die Gegenstände lieferten, ausgefüllt wurden, zwecks Schaffung einer chronologischen Datenbank, die auch unselektierte Daten enthalten solle.

Das System der automatischen Verarbeitung der Daten aus der Archäologie umfasst zwei Teile: a. die DATENBANK, in die man die primären Informationen einspeichert, die man durch die Entdeckung und Untersuchung der Gegenstände, der Station und deren Umgebung erhält; b. die KENNTNISBANK, die die Synthesen und Meinungen der Fachleute enthalten wird, die nötig sind, um die Kulturen, die Epochen möglichst genau zu definieren und eine historische Diagnose zu stellen.

Die Datenbank verwendet man in der statistisch-mathematischen Forschung, die der Archäologe in der Phase der Untersuchung und dann in der Phase der geschichtlichen Synthese sehr nötig hat. Für Piatra Ilișovii nahm man statistische Untersuchungen je nach keramischen Kategorien und Ornamenttypen vor, stellte einige Entwicklungs- und Stagnationsperioden im Rahmen der Coțofenibewohnungen von dieser Terrasse fest. Die Bewohnungen beginnen ungefähr am Ende der Phase II und werden in der Phase III fortgesetzt. Die Siedlung ist während der warmen Saison bewohnt, wobei die hiesige Bevölkerung sich mit der Viehzucht, der Jagd, dem Sammeln und vielleicht auch mit der Metallurgie des Kupfers (3 Ahlen, 1 Nadel, 1 Beilklinge und Kupferkügelchen) beschäftigte und auf den umliegenden Terrassen Landwirtschaft betrieb.

Die archäologischen Materialien von Piatra Ilișovii wurden kodifiziert verarbeitet, auf einige Kataloge, je nach Kersmikkategorien, Formen, Ornamente in der Art und Weise wie die Informationen auf dem Band gespeichert sind. Die statistischen Operationen, die Auswahl und die Berechnungen werden auf diese Art und Weise gemacht, während die Entschlüsselungen automatisch auf Wunsch der Fachleute erfolgen.

TIP REZERVAȚIE			NR.	/																																																													
LOCALITATEA			[] [] [] [] []																																																														
CARTIER /SAT/ CĂTUN			PUNCTUL																																																														
SUPRAFAȚA [] [] []			ALTITUDINEA [] [] [] [] []																																																														
HARTĂ [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] []																																																																	
FORMA DE TEREN	LUNCA ☐	TERASĂ ☐	PANTĂ ☐	BOT DEAL ☐	ȘA ☐																																																												
ÎNCLINAȚIA	PROMONTORIU ☐	CREASTĂ ☐	OSTROV ☐																																																														
EROZIUNE	ORIZONTAL ☐	MODERAT ☐	ACCENTUAT ☐	ABRUPT ☐																																																													
	NU ☐	LIMITAT ☐	MODERAT ☐	EXTENSIV ☐	ALUNECĂRI ☐																																																												
	TERASAT ☐	IRIGAT ☐	CANALIZAT ☐																																																														
ORIENTARE				VIZIBILITATE	[] []																																																												
CĂI DE ACCES				VEGETAȚIA	[] []																																																												
APE (Nume)	m			VÎNTURI (Nume)	[] []																																																												
SOLURI - UMIDITATE				CULOARE	[] []																																																												
PROPRIETARI				FOLOSIRE	[] []																																																												
AMENINȚĂRI				URGENTE	[] []																																																												
ACT. ARH.	CERCETARE SUPRAFAȚĂ	[] []	ANALIZE	GEOLOGICE	[] []																																																												
	SONDĂRI	[] []		PEDOLOGICE	[] []																																																												
	SĂPĂTURA	[] []		ARHEOMAGNETICE	[] []																																																												
	COLECȚII PARTICULARE	[] []		FLOTAȚIE	[] []																																																												
	ÎNȚĂMPLĂTOARE	[] []		PALEOFLORA	[] []																																																												
		[] []		PALEOFAUNA	[] []																																																												
		[] []		PALEOANTROPOLOGICE	[] []																																																												
		[] []		ALTELE	[] []																																																												
DESCOPERIRE DE TIP:	MORMÎNT	[] []	MATERIALE	EPOCA	[] []																																																												
ȘEZARE	SPECIALE	[] []	CERAMICA	PALEOLITIC	[] []																																																												
DESCHISĂ	BISERICA	[] []	OBIECT LITIC	MEZOLITIC	[] []																																																												
FORTIFICATĂ	MĂNĂȘTIRE	[] []	OB. METAL	NEOLITIC	[] []																																																												
FERMA	ATELIER	[] []	OS ANIMAL	ENEOLITIC	[] []																																																												
SĂLAȘ	CARIERA	[] []	OS UMAN	BRONZ	[] []																																																												
ȘTÂNĂ	MINA	[] []	ALTELE	HALLSTATT	[] []																																																												
CASTRU	APEDUCT	[] []		DACIC	[] []																																																												
CETATE	CANAL	[] []		ROMAN	[] []																																																												
	DRUM	[] []		PREFEUD.	[] []																																																												
	POB	[] []		FEUD. TIMP.	[] []																																																												
	VAL	[] []		FEUD. DEZJ.	[] []																																																												
	ȘANȚ	[] []		MODERN	[] []																																																												
	DEPOZIT	[] []		PREISTORIC	[] []																																																												
	TEZAUR	[] []		NEPRECIZATĂ	[] []																																																												
		[] []		ALTELE	[] []																																																												
MATERIALE ÎN	[] []																																																																
FOTO A/N	[] [] [] [] [] []	COLOR																																																															
DIAPOZITIV	[] [] [] [] [] []																																																																
INFORMATOR	[] []																																																																
DESCOPERITOR	[] [] [] []																																																																
INTOCMIT	[] []																																																																
DATA	[] [] [] []																																																																
OBSERVAȚII - pe verso		<table border="1"> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> <tr><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td><td>[]</td></tr> </table>				[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]					[]	[]	[]	[]																																																								
[]	[]	[]	[]	[]	[]																																																												
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	
OBSERVAȚII - pe verso																																																																	

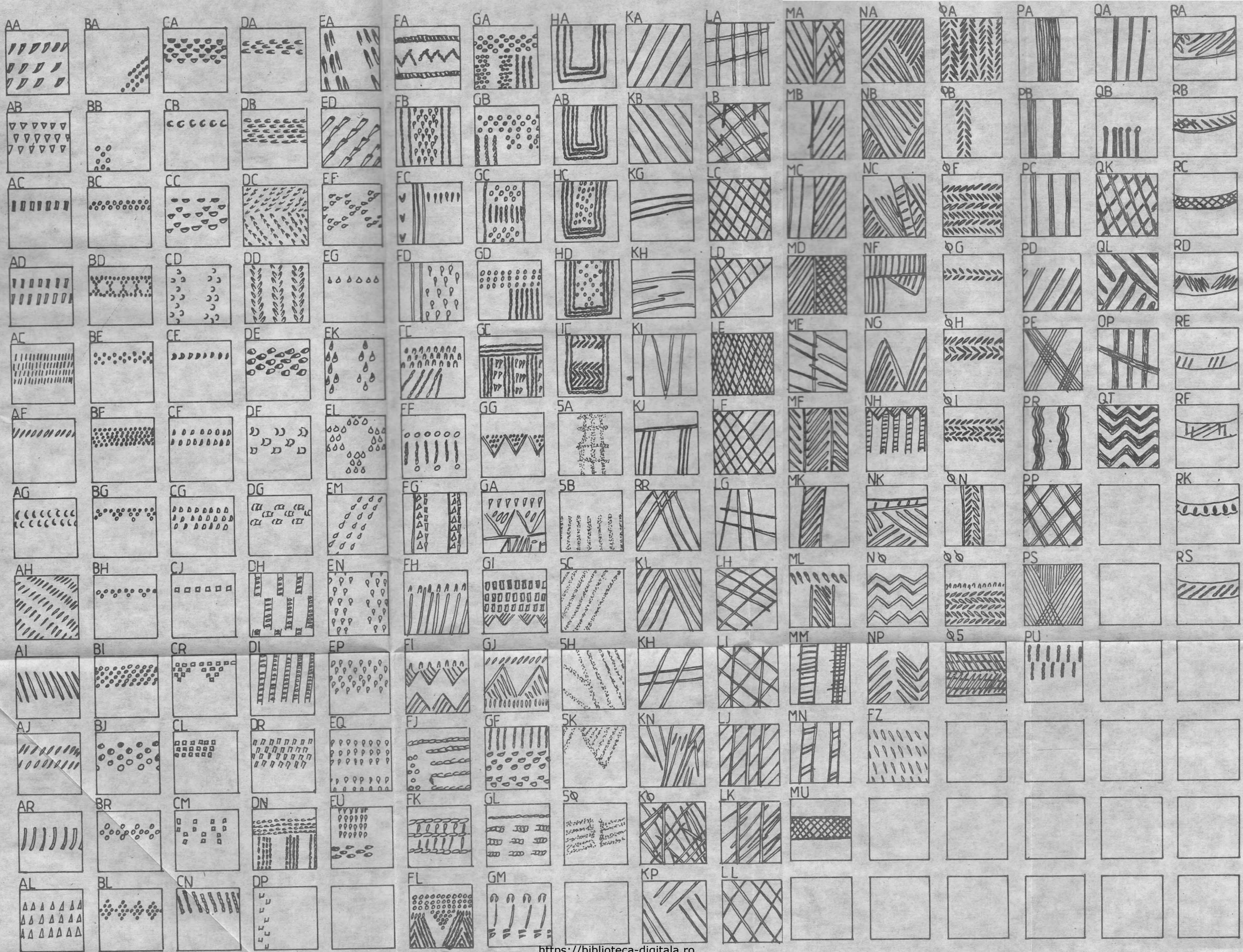
Fig. 1

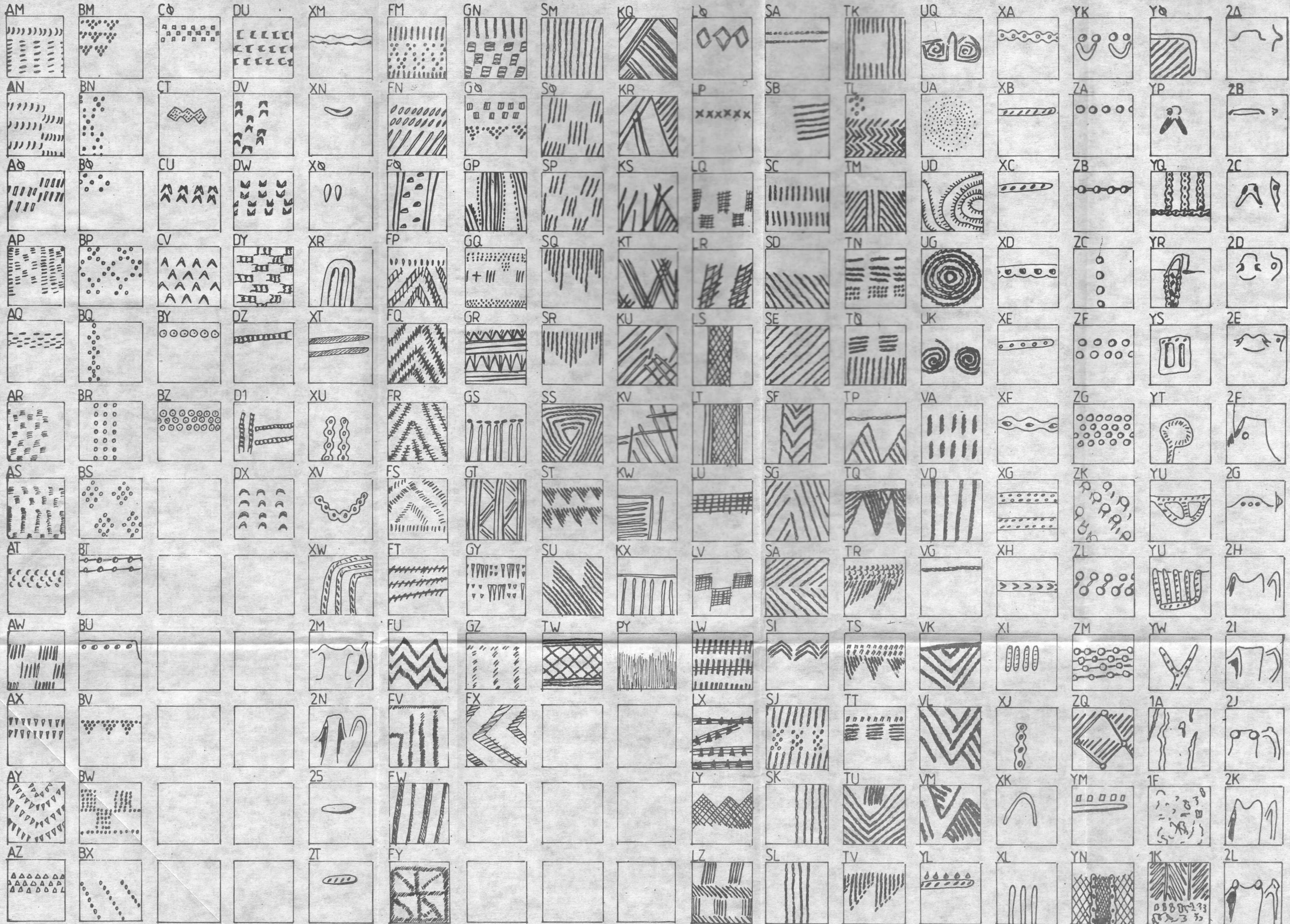
LOCALITATEA
 CARTIER/CĂTUN PUNCTUL
 AN SECTIUNEA CAROUL ADÂNCIME
 COMPLEX NIVEL EPOCA
 CULTURA FAZA

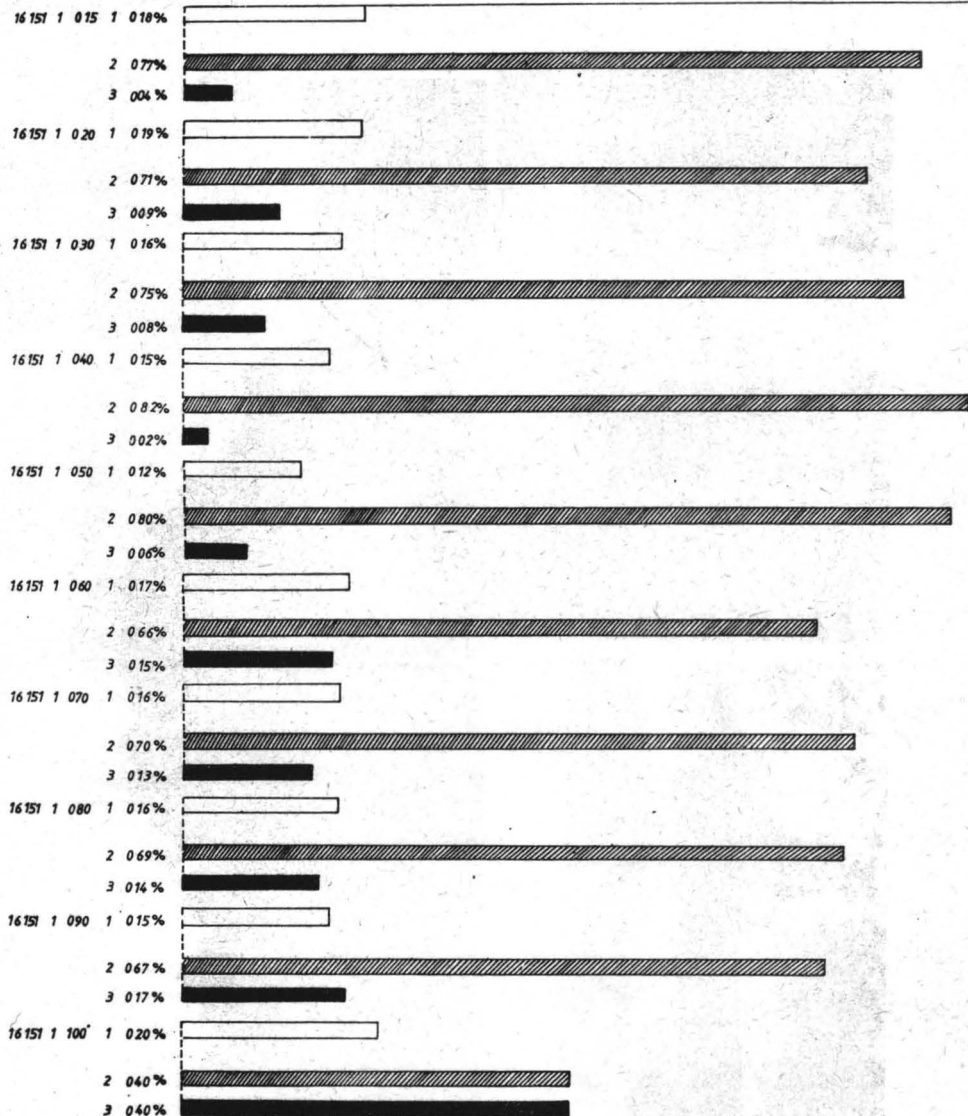
CATEGORIA CULOARE ȘTI CULOARE INT. ANIMĂȘTE METEORIC ADĂRE TIP	FORMA VARIANTA NR. FRAGIL	BUZA TIP	ȘTI TIP	UMĂR TIP	BURTA TIP	FUND TIP	PIAJA TIP	ORNAMENT TIP	FUNCTIUNILE DOMESTIC SECTOR MOD	NR. INVENTAR DETRĂTOR																																						
											NR. INVENTAR																																					
51	20	24	35	37	38	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80			

BAZE ALTE MATERIALE
 OBSERVAȚII →

Fig. 2

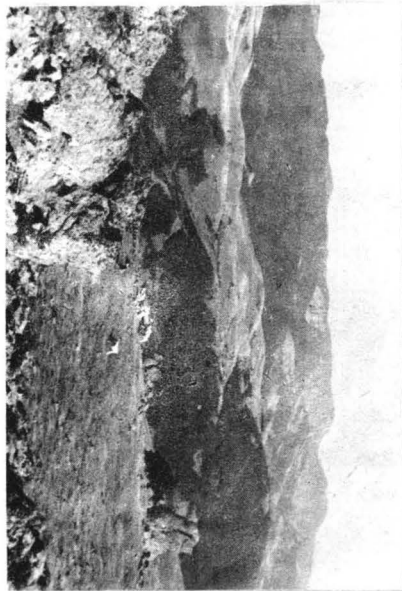
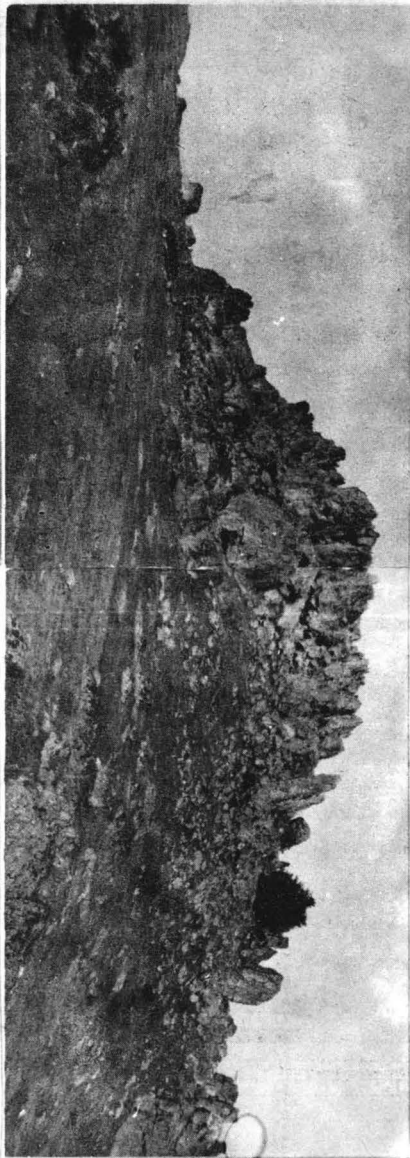

Total gen. adinca / ceramica = 50941 categoria 1 (grosiera) = 832 categoria 2 (semifina) = 3770 categoria 3 (fina) = 492

Fig. 5

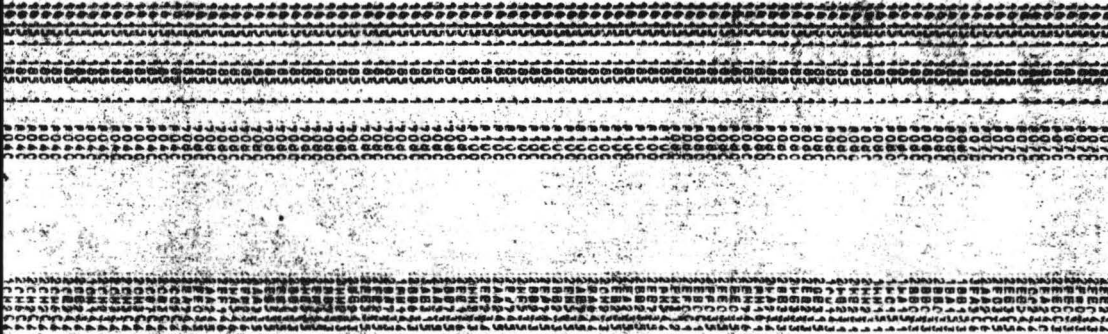
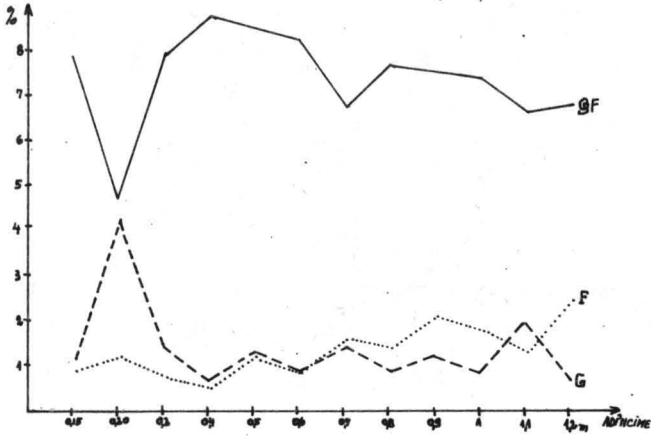

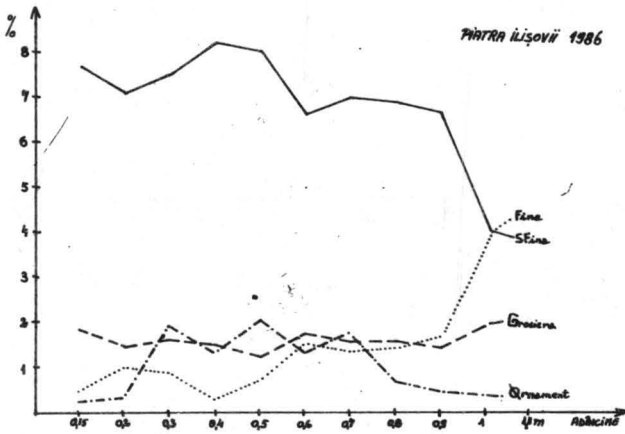
PLATE	NO.	DESCRIPTION	DATE	TIME	LOCATION	REMARKS
191	1
192	1
193	1
194	1
195	1
196	1
197	1
198	1
199	1
200	1

PLATE	NO.	DESCRIPTION	DATE	TIME	LOCATION	REMARKS
201	1
202	1
203	1
204	1
205	1
206	1
207	1
208	1
209	1
210	1
211	1
212	1
213	1
214	1
215	1
216	1
217	1
218	1
219	1
220	1

PIATRA ILIȘOVII 1985

PIATRA ILIȘOVII 1986

NOI DESCOPERIRI HALLSTATTIENE PE TERITORIUL JUDEȚULUI ARAD

EUGEN D. PĂDUREANU

Cu ocazia cercetărilor periegetice pe care le-am efectuat în județul Arad, alături de materiale aparținând și altor epoci și perioade istorice¹ am descoperit și salvat materiale arheologice - ceramică în special - aparținând primei epoci a fierului. Aceste materiale, nu prea numeroase și descoperite în condiții stratigrafice neclare completează însă repertoriul arheologic al județului, aruncând o lumină favorabilă asupra unor perioade istorice sau zone mai puțin cunoscute și cercetate arheologic.

Prezint în ordine alfabetică localitățile de unde provin aceste descoperiri².

1. ARAD (municipiu)

a. Piața Avram Iancu

În anul 1980 cu ocazia îngropării unor conducte lângă monumentul eroilor, au fost vehiculate la suprafață fragmente ceramice, chirpici și cărbuni. Stratul de cultură se găsea la -2,5 m și era clar sesizabil prin dunga de chirpici. Fragmentele ceramice salvate au aparținut unui vas-urnă cu gât tropetiform (Pl. I/4; 5) și a unui castron cu buză invazată (Pl. I/3). Pasta utilizată este bine frământată și conține măr cu un infim procentaj de nisip fin. Arderea este bună, în spărtură sunt negre-cenușii, la interior și exterior au avut slip brun bine lustruit pierdut acum. Ornamentele cunoscute sunt: grupuri de șapte caneluri care alcătuiesc probabil ghirlande. Baza castronului este ornamentată cu fațetări oblice.

b. Cartier Grădiște - Str. Voievod Moga

În anul 1978, cu ocazia îngropării unor conducte alături de un bogat material neolitic (cultura Criș III B) și de epocă romană și postromană, au apărut fragmente ceramice de factură hallstattană. Cu excepția unui singur fragment ornamentat cu un brâu crestă oblic (Pl. III/3) celelalte nu sunt ornamentate și nici forme nu se pot reconstitui. Pasta conține mult nisip, iar culoarea este brună cărămizie.

c. Hotel Parc.

De la fundația hotelului Parc, aflat pe malul Mureșului, provin fragmente ceramice de culoare neagră la exterior, cărămizie la interior, bine arse. Pasta nu conține nisip. Un fragment ceramic aparținând probabil unei urne, este decorat cu caneluri în ghirlandă (Pl. IV/3).

d. Uzina de Apă

La circa 300 de metri est de noua uzină de apă, de pe suprafața unui tell eneolitic (cultura Tisza-Polgar) au fost adunate (1989) fragmente ceramice de culoare neagră la exterior, având luciul metalic și brune la interior. Pasta conține nisip și chiar pietricele. Formele cunoscute sunt: castronul tronconic (Pl. II/1), strachina, cu buza ușor evazată (Pl. II/2), vasul urnă (Pl. II/3, 5). Ornamente: caneluri orizontale sau oblice, într-un caz pornind chiar de pe buză (Pl. II/2), nervuri alveolate (Pl. II/1), proeminențe - apucători (Pl. II/4).

2. Chesinț - "Movila Hunca"

La sud-est de sat, pe traseul valului roman, se găsește Movila Hunca.³ De la baza ei din arătură au fost culese (1981) fragmente ceramice de culoare neagră și brună, bine arse, conținând un procentaj ridicat de nisip. Cele de culoare neagră sunt bine lustruite. Formele cunoscute sunt: ceașca cu toartă supraînălțată albiată și ornamentată pe diametru maxim cu caneluri oblice alcătuind ghirlande (Pl. I/1), castronul ornamentat cu proeminențe alveolate (Pl. 1/2). Un alt ornament întâlnit este brăul crestă vertical (Pl. 1/8). Un fragment de toartă este fațetată în secțiunea apărând poligonal (Pl. 1/7). Pe un fragment ceramic apare canelura orizontală (Pl. 1/6).

3. Corbești, comuna Petriș

La nord-vest de sat, la confluența pârâului Filimonești cu Valea Corbeștiului, din malul erodat al pârâului care taie o terasă înălțată, am salvat fragmente ceramice aparținând bronzului timpuriu (grup cultural Șoimuș) și ceramică hallstattiană (1987).⁴ Întâlnim ceramică neagră bine lustruită la exterior și brun roșiatică la interior, alături de ceramică brun cărămizie (interior și exterior) bine lustruită având luciul metalic. Formele cunoscute sunt: vasul urnă ornamentat cu grupuri de caneluri orizontale însoțite de grupuri de caneluri în ghirlandă sau arcade (Pl. III/3, 4, 7). Castronul înalt, bitronconic, ornamentat cu alveole dispuse orizontal, sub buză (Pl. III/1), strachina cu buza invazată, ornamentată la exterior cu linie dublă în zig-zag, incizată (Pl. III/2). Un alt fragment de vas, strachină se pare, are ca ornament pe buză un mic buton conic (Pl. III/5). Toartele sunt sub formă de bandă (Pl. III/8).

4. Felnac

La nord de comună, în apropierea Complexului de Porcine, dintr-un vechi mal al Mureșului, am salvat (1970) fragmente ceramice hallstattiene de culoare brun negricioase, uniform arse, care au aparținut unui vas urnă, ornamentat cu caneluri oblice (Pl. IV/4).

Un alt fragment de vas este ornamentat cu șiruri duble de liniuțe imprimate și a aparținut unui vas cu profil aproape drept (Pl. IV/6).

5. Frumușeni

La circa 1,5 km sud de localitate, de pe o porțiune mai înălțată, am salvat (1983) ceramică hallstattiană de culoare neagră, cu luciul metalic. Pe o buză de vas (neilustrat) apar caneluri oblice.⁵

6. Lipova - Coasta Rea.

Din valul fortificației de pământ de la Lipova - Coasta Rea, am salvat (1988) fragmente ceramice de culoare gălbuie, roșiatice și cenușii bine lustruite, unele ornamentate în interior cu caneluri fine, înguste, sub formă de ghirlande (Pl. V/7) sau caneluri scurte oblice pe buza străchinilor (Pl. V/3). Un buton provine de la un vas de provizii (Pl. V/11). Unele fragmente sunt vitrificate în urma puternicului incendiu care a distrus unul din elementele fortificației, palisada. De altfel, impresionează cantitatea mare de calupuri vitrificate purtând amprenta fibrelor lemnoase.

7. Neudorf - Pârâul Roșia

La circa 2 km vest de satul Neudorf, situat la contactul dintre Podișul Lipovei și Câmpia Înaltă a Vingăi se găsește un platou înalt, mărginit pe o latură de Valea Țiganilor și Pârâul Roșia. Platoul a fost fortificat cu val de pământ și șanț.⁷ Din interior dar și din exterior a fost salvat (1978 - 1980) material arheologic (ceramică, unelte și arme din fier) ce pot fi atribuite Hallstattului. Ceramica după pastă aparține speciei de uz comun și semifină. Culoarea este variată: gălbui-cărămiziu (interior și exterior), în spărtură - negre, negru la exterior, brun-cărămiziu interior (numeric redusă), cenușiu pe ambele fețe, negru cu pete brune, brună pe ambele fețe, uniform arsă. Pasta este impură, conține mult nisip fin, neglijent lucrată. Ornamentele sunt: canelura (Pl. VI/4, 5), fațetarea (Pl. VII/15), incizia (Pl. VII/16), alveole (Pl. VII/11), ștampilarea (Pl. VII/7). Ornamentele plastice sunt: butoni conici de mici dimensiuni (Pl. VIII/9, 13). Butoni conici înconjurați de două caneluri în spirală (Pl. VII/12). Torțile sunt cilindrice, fațetate (Pl. VII/15), albiate (Pl. VII/8, 10). Fundurile sunt tăiate drept. Formele cunoscute sunt: vasul-urnă cu gât trompetiform (Pl. VI/1, 2; VII/1, 2, 3, 5), strachina cu buza dreaptă sau ușor evazată (Pl. VI/3 - 8), vasul cu picior înalt (Pl. VII/6). Obiectele din fier sunt: un cuțit curb și un vârf ascuțit de lance (cf. E. D. Pădureanu, Contribuții la repertoriul arheologic de pe valea Mureșului Inferior și a Crișului Alb, în *Crisia*, XV, 1985, p. 48.; Pl. VII/1, 3).

8. Pecica - Forgaci

Din așezarea eneolitică fortificată de la Pecica - Forgaci⁸ (tell B - C) provin (1978) fragmente ceramice de culoare neagră bine lustruite la exterior, brun-cărămizii la interior. Aparțineau unor vase urnă cu gât trompetiform (Pl. IV/1, 2,

5). Din apropiere de telul A provine un obiect din bronz (ciot de turnare) care poate fi legat de prima epocă a fierului.

9. Rogoz de Beliu, comuna Craiva

În partea de nord-est a localității, pe malul pârâului Valea Mare, dc pe suprafața arată a unui Tell (Dâmbul lui Drotu) am salvat (1988) fragmente ceramice de culoare neagră și brună, unul ornamentat cu caneluri fine (Pl. V/8), un fragment de strachină (Pl. V/4), o toartă în formă de bandă (Pl. V/10) și o unealtă (șlefuitor) din piatră (Pl. V/9)

10. Șagu, comuna Vinga

Din zona Valea Viilor situată în apropierea localității Șagu, de pe teritoriul Fermei 5 Viticole am salvat (1989) material arheologic atribuit primei epoci a fierului. Ceramica prezintă nuanțe diferite: cărămiziu bine arsă, negru la exterior (cu luciu metalic), cărămiziu, cenușiu (în spărtură neagră), cărămiziu la exterior, neagră la interior. Formele cunoscute sunt: vasul urnă, ornamentat cu caneluri orizontale, sub care se găsesc altele în formă de ghirlandă. (Pl. V/1, 2, 13). O toartă este supraînălțată și fațetată, putând să aparțină unei căni (Pl. V/15). Menționez un fragment de greutate din lut (Pl. V/5) și un lustruitor din piatră (Pl. V/6).

11. Zăbrani

Din interiorul fortificației inelare de pământ de la Zăbrani la Suș provin (1973) fragmente ceramice de culoare neagră, bine arsă. Starea fragmentară nu permite reconstituiri de forme sau ornamente. Din punctul Pârneava provin (1973) buze de străchini canelate orizontal.⁹

ÎNCADRARE CRONOLOGICĂ

Încadrarea cronologică a materialului arheologic prezentat mai sus întâmpină greutăți întrucât el provine din cercetări de suprafață ori descoperiri fortuite. Unele observații stratigrafice le-am putut efectua la Lipova, în profilul valului de pământ secționat de un drum de care, în Piața Avram Iancu, unde a fost surprins fundul bordeiului și la Felnac în malul Mureșului unde, de asemenea, se distingea profilul bordeiului. Cu excepția așezării fortificate de la Pecica-Forgaci¹⁰, în nici unul din punctele semnalate n-au fost efectuate săpături arheologice. Starea fragmentată a ceramicii îngreunează, de asemenea, reconstituirile sigure de forme. Totuși, pe baza profilelor de vase, a celor câteva ornamente păstrate, a pastei, putem atribui descoperirile de mai sus Hallstattului timpuriu și mijlociu (Ha B-C), fără, vreo nuanțare cronologică mai fină. Aparțin de Hallstatt (B 2 - B 3 ?) descoperirile de la Arad (Piața Avram Iancu, Hotel Parc, Uzina de Apă), Corbești, Frumușeni, Rogoz de Beliu, Pecica - Forgaci, Șagu și Ha C, cultura Basarabi, descoperirile de la Arad - Strada Voievod Moga, Chesinț - Movila Hunca, Neudorf,

Zăbrani - Pârneava. Prezența unor fragmente ceramice negre la exterior și brun-cărămizii la interior în materialul așezărilor de la Chesinț și Neudorf, pot fi explicate fie prin două niveluri cronologice diferite, fie ca moștenire dintr-o fază mai timpurie (cultura Gâva). Întrucât forma, pasta și ornamentele sunt frecvent întâlnite pentru această perioadă, în care am încadrat descoperirile, nu voi cita analogii detaliate. Amintesc în primul rând analogii din zone apropiate: Păuliș - Dealul Bătrân¹¹, Cladova - Dealul Carierei¹², Arad - Vladimirescu¹³, Arad - Palatul Cultural - Hotel Astoria¹⁴, apoi din zone mai îndepărtate în sudul Banatului¹⁵, Crișana¹⁶, Transilvania (Mediaș¹⁷, Ciceu - Corabia¹⁸).

Prezentarea acestor descoperiri atribuite Hallstattului, impune câteva păreri și observații; cercetările fiind de suprafață nu putem preciza intensitatea locuirii. Fără îndoială că în majoritatea cazurilor este vorba despre așezări. Aceste așezări par să fie deschise la Arad, Corbești, Felnac, Frumușeni, Rogoz de Beliu, Șagu, Zăbrani - Pârneavă și fortificate cele de la Chesinț, Neudorf, Zăbrași - La Suiș. Sunt plasate în zona Luncii Mureșului descoperirile de la Felnac, Pecica, Zăbrani (ambele puncte), Arad și în zona montană sau deluroasă, cele de la Corbești, Lipova, Rogoz de Beliu, Chesinț, în Cîmpia Înaltă a Vingăi, cele de la Frumușeni, Șagu, Neudorf, toate au surse de apă în imediata apropiere. Sunt locuite și tell-urile neolitice (Rogoz de Beliu) sau eneolitice (Arad - Uzina de Apă, Pecica - Forgaci).

Semnalarea acestor descoperiri poate să fie punctul de plecare a unor viitoare cercetări pe calea săpăturilor sistematice.

NOTE

1. E. D. Pădureanu, **Contribuții la repertoriul arheologic de pe Valea Mureșului Inferior și a Crișului Alb**, în *Crisia* XV, 1985, p. 27 - 52. Excepție fac descoperirile de la Lipova - Coasta Rea, Rogoz de Beliu, Corbești, Șagu depistate ulterior.

2. O primă prezentare a descoperirilor hallstattiene am făcut-o în cadrul celui de-al XIII Simpozion de Tracologie de la Satu Mare (septembrie 1990); vezi E. D. Pădureanu, **Nol descoperiri hallstattiene pe teritoriul județului Arad**, în *Symposia Thracologica*, nr. 8, Satu Mare - Carei, 1990, p. 141 - 142.

3. Se pare că, totuși, așezarea de la Chesinț - Movila Hunca, este fortificată printr-un șanț, iar movila propriu-zisă a suferit unele lucrări, fiind folosită probabil ca acropolă.

4. Semnalarea fragmentelor ceramice ne-a fost făcută de către Dl. Tencalec Traian, inginer silvic, domiciliat în Săvârșin, (1987). Mulțumim și pe această cale.

5. Se găsește la Muzeul de Istorie a Transilvaniei, împreună cu materialele de epoca bronzului donate în 1987.

6. Fortificație de tip pinten barat cu val de pământ, șanț și palisadă, în forma literei U, cu o suprafață de circa 5 hectare. Vezi *Symposia Thracologica*, nr. 7, Tulcea, 1989, p. 268 - 269.

7. E. D. Pădureanu, **Nol fortificații pe teritoriul județului Arad**, în *Ziridava* XV - XVI, Arad, 1987, p. 31 - 33, fig. 2, 2-a.

8. E. D. Pădureanu, **Așezarea eneolitică fortificată de la Pecica - Forgaci**, în *Crisia* XII, 1982, p. 30, nota 2.

9. Fortificația inelară cu val de pământ și șanț, cu diametrul de 90 m (vezi nota 7, pag. 33). Ceramica hallstattiană de la Zăbrani-Pârneava a fost salvată cu ocazia plantării unor pomi fructiferi.

Săpăturile arheologice inițiate de Muzeul Județean Arad prin muzeograful E. Dörner și Institutul de Arheologie "Nicolae Iorga" prin Dr. V. Boroneaș între anii 1973 - 1975 nu au reușit să pună în evidență locuirea hallstattiană.

10. Sondajul arheologic a fost efectuat de către arheologul Sabin A. Luca, pe atunci muzeograf la Muzeul Județean Arad (1989).

11. E. Dörner, in MCA, XI, 1971, p. 460, 461, fig. 15/1, 2, 4; E. D. Pădureanu in Thraco-Dacia, IX, 1 - 2, 1990, p. 179, pl. 21 - 24 (1 - 3, 11 - 15).

12. V. Boroneaș, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova, comuna Păuliș, județul Arad, în Ziridava, X, 1978, p. 142, pl. 6/1, 3 - 6.*

13. E. D. Pădureanu, *Descoperiri Arheologice în hotarul comunei Arad - Vladimirescu, în Ziridava, XI, 1979, p. 145 - 148, pl. I - V, XV/1.*

14. Supranotă 11, p. 449 - 450, fig. 8/1 - 2. Material arheologic hallstattian a fost salvat și de subsemnatul cu ocazia săpării fundației unei clădiri anexa a Școlii Sanitare, predat (1968) Muzeului Județean Arad. Material arheologic identic a fost vehiculat la suprafață cu ocazia reconstruirii digului de pe faleză în dreptul Palatului Cultural.

15. M. Gumă - N. Gumă, *Săpături de salvare de la Valea Timișului, județul Caraș Severin, în Banatica, 4, Reșița, 1977, p. 62 - 67, pl. XV - XIX și fig. 9 - 14. M. Guma, Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea, în Banatica, 5, Reșița, 1979, p. 115 - 136, pl. IV - XLV.*

16. S. Dumitrașcu - I. Emödi, *Descoperiri arheologice hallstattiene de la Biharia, în Ziridava, XIII, 1981, p. 75 - 80, pl. VIII - XXII.*

17. E. Zaharia, in Dacia, NS., IX, 1965, p. 83 - 104, fig. 3 - 11.

18. V. Vasilev, *Așezarea fortificată din prima vârstă a fierului de la Ciceu - Corabia, județul Bistrița - Năsăud, în Acta MN, XVII, 1980, p. 31 - 63, fig. 9 - 17.*

EXPLICAȚIA PLANȘELOR

Pl. I; 1, 2, 6 - 8 : Chesinț - Movila Hânca; 3 - 5 Arad (municipiu), Piața Avram Iancu

Pl. II; 1 - 8: Arad - Uzina de Apă

Pl. III; 1 - 9: Corbești - pâraul Filimonești

Pl. IV; 1, 2, 5: Pecica - Forgacui; 3: Arad-Grădiște (str. Voievod Moga); 4 - 6: Felnac

Pl. V; 1, 2, 5, 6, 12 - 15: Șagu - Ferma 5 Viticolă; 3, 7, 11: Lipova - Coasta Rea; 4, 8 - 10: Rogoz de Beliu (Dâmbul lui Drodu)

Pl. VI; 1 - 8: Neudorf - Pârâul Roșia

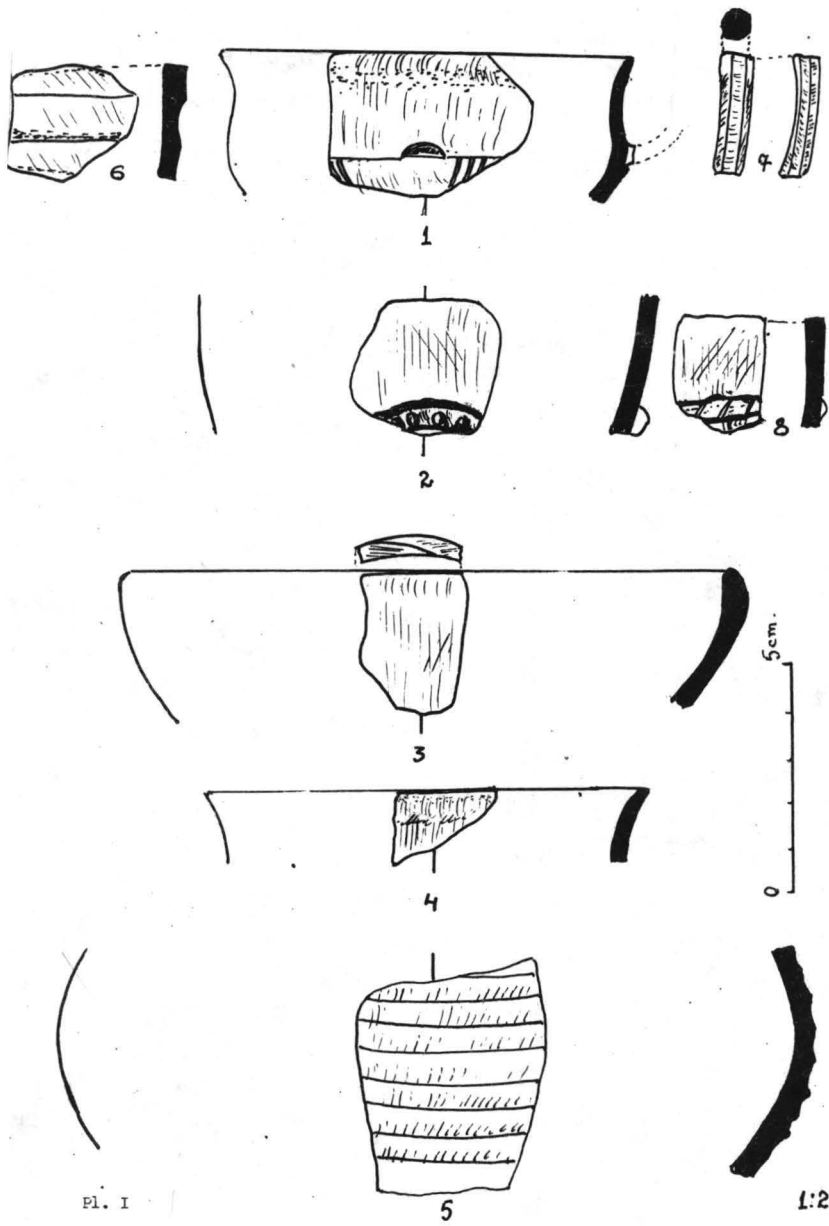
Pl. VII; 1 - 16: Neudorf - Pârâul Roșia

NEUE HALLSTATTZEITLICHE ENTDECKUNGEN AUF DEM GEBIETE DES KREISES ARAD (Zusammenfassung)

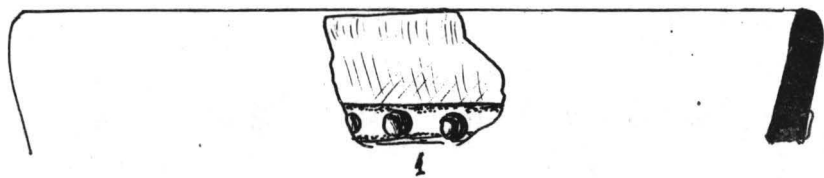
Es werden Entdeckungen vorgestellt welche zeitlich in die Perioden Hallstatt B - C einzuordnen sind. Es handelt sich um offene Siedlungen im Falle der Entdeckungen von Arad - Hotel Parc, Avram Iancu Platz, Wasserfabrik Moga Strasse - Corbești, Felnac, Frumușeni, Șagu, Pecica - Forgaci, Zăbrani - Pârneava. Die Siedlungen von Lipova - Coasta Rea, Neudorf, Zăbrani - La Suiș, und

möglicherweise jene von Chesint - Hunca scheinen befestigt gewesen zu sein. Das gerettete archäologische Material besteht hauptsächlich aus Keramikfragmenten, es wurden aber auch Eisenwerkzeug (Messer) und - waffen (Lanzenspitze) gefunden.

Von Pecica - Forgaci abgesehen, fehlen in den restlichen Punkten systematische Grabungen welche sicherlich genauere Datierungen ermöglicht hätten.

Pl. I

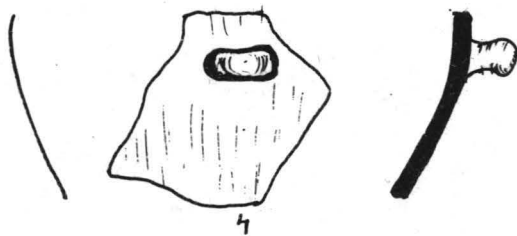
1

2

3

4

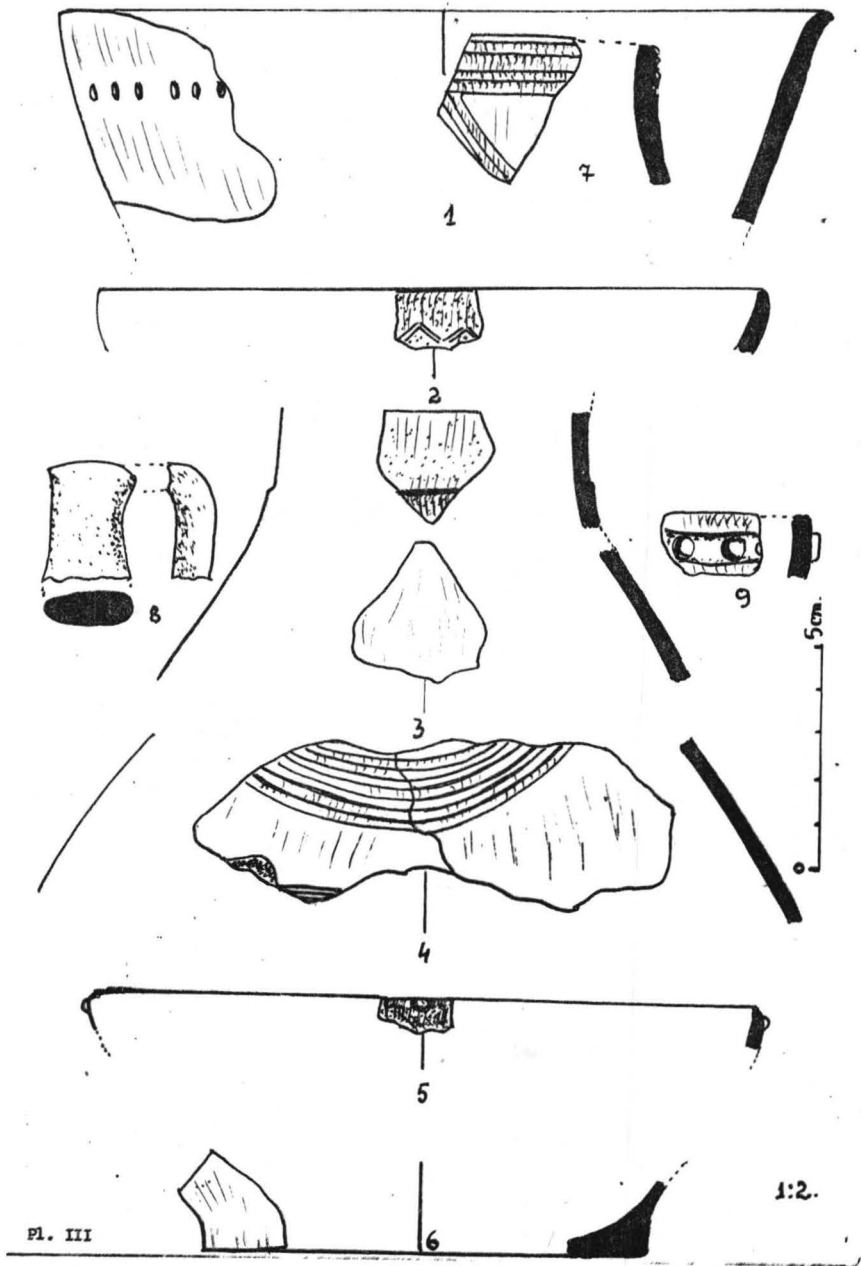

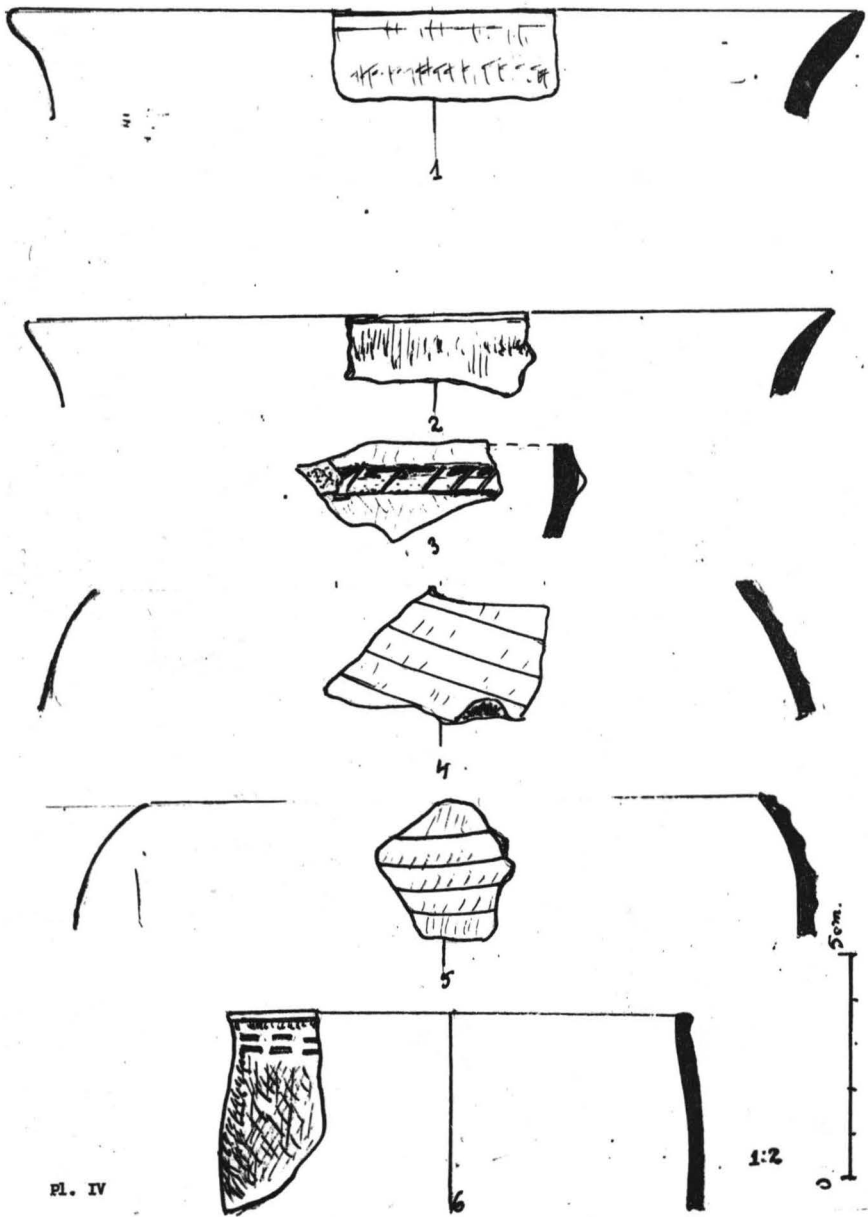
5

5cm.

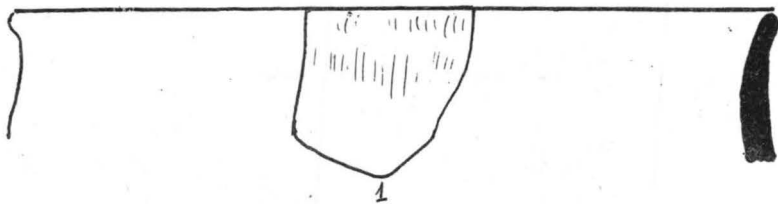
0

1:2.

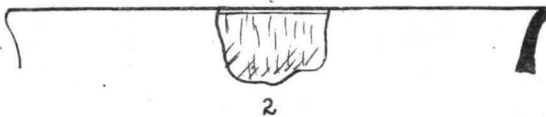

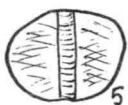
Pl. IV

1

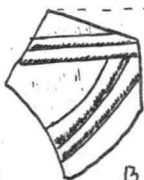
2

5

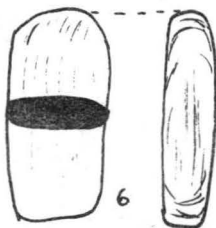
12

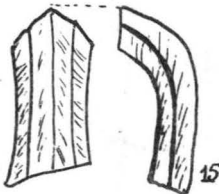
13

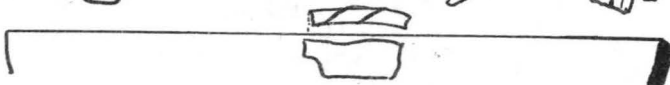
14

6

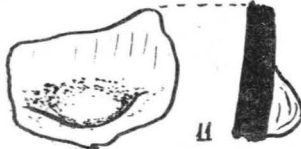
15

3

7

11

8

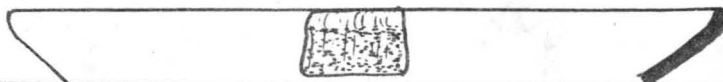

9

10

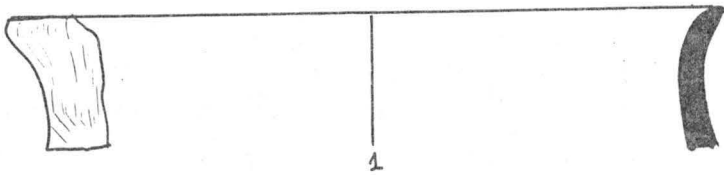
5 cm

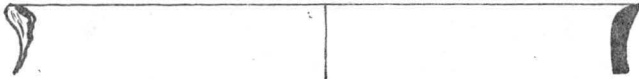
4

1:2.

Pl. V

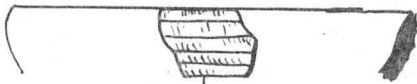
1

2

3

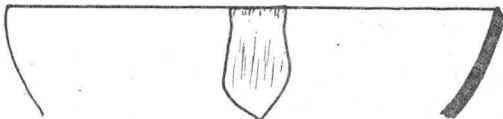
4

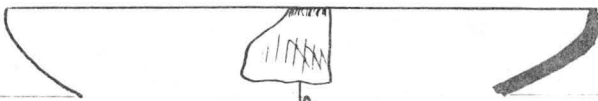
5

6

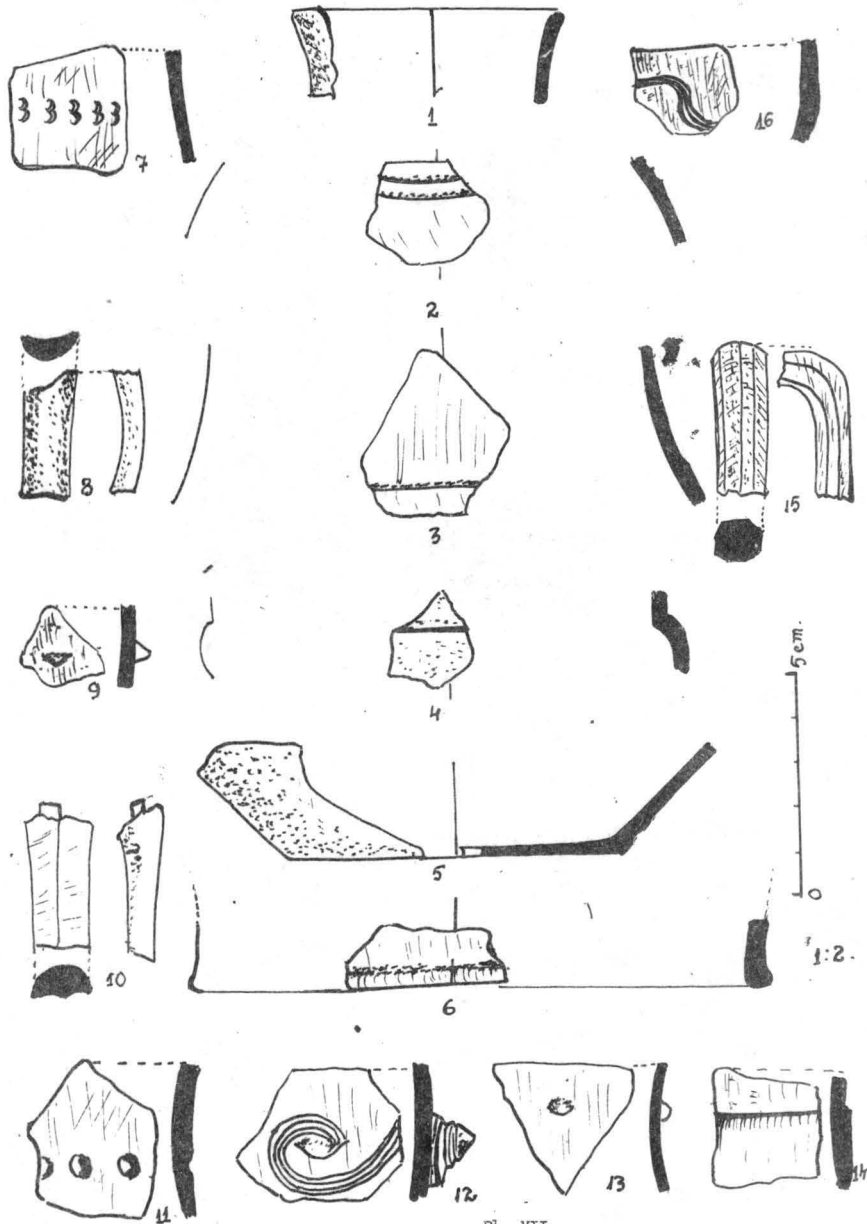
7

8

1:2

Pl. VII

MONETA DACICĂ DIN VESTUL ROMÂNIEI

Aspecte numismatice și istorice

EUGEN CHIRILĂ - MIRCEA BARBU

Zona de vest a patriei noastre, incluzând în aceași noțiune în cazul de față partea de nord a Banatului și actualului județ Arad, se bucură de excepționalul privilegiu de a cuprinde pe teritoriul ei o impresionantă serie de vestigii istorice de neprețuită valoare, care se înșiruie din preistorie până în timpurile noastre.

Deosebit de importante și semnificative sunt vestigiile de epocă dacică, în special tezaurele monetare. Ele permit cercetătorului, arheolog sau numismat, să urmărească aspecte majore ale vieții dacilor din zonă, din punct de vedere economic, social și istoric în general și să tragă concluzii valabile adesea pentru dezvoltarea lumii dace în totalitatea ei.

Ne ocupăm în cele ce urmează în special de două tezaure monetare din actualul județ Arad, relativ recent descoperite, cel de la Șilindia¹ și cel de la Feniș², pe care le considerăm deosebit de prețioase în ce privește semnificația lor istorică și valoarea lor documentară, ele marcând două momente esențiale nu numai în evoluția emisiunilor monetare dace locale, ci și în cea a celor dace în general.

Cel dintâi se încredrează în epoca de maximă înflorire a emisiunilor monetare dace, iar cel de-al doilea marchează etapa finală a acestor emisiuni.

Valoarea documentară a celor două tezaure, ca și a tuturor tezaurelor monetare dace în general, este cu atât mai mare cu cât izvoarele literare antice sunt extrem de sărace în referințe și informații în legătură cu Dacia preromană și, mai ales, în legătură cu Dacia secolelor III - II î. Hr. Într-adevăr până la Caesar, informațiile scrise mai amănunțite lipsesc aproape cu totul, dacă facem abstracție de puținele date pe care le oferă Herodot.

Deosebit de supărătoare este mai ales tăcerea izvoarelor antice în ce privește istoria politică a Daciei, ca să nu mai vorbim de istorie economică și socială până în secolul I î. Hr., deci până la Burebista.

Dar domnia acestuia și fenomenele politice, economice și sociale care o precedă și o însoțesc nu apar din neant. Ele sunt pregătite de o evoluție politică a Daciei, de o anumită înfățișare politică a teritoriului ei și de o dezvoltare economică și socială a populației acestui teritoriu. Care este înfățișarea politică a Daciei înainte de marele rege? O Dacie fărămățată în nenumărate și mărunte unități locale sau câteva mari formații politice deja existente? Care era stadiul dezvoltării economice și sociale a Daciei până la Burebista, în secolele III - II î. Hr.?

Iată doar câteva din întrebările stringente care-și cer răspuns.

În lipsa izvoarelor antice și a cercetărilor arheologice pe scară mare, monedele dace și, în special, tezaurele monetare rămân singurele surse de informare. Și de fapt ele se dovedesc în stare să dea răspunsuri - desigur nu absolute, nu

complete - dar totuși răspunsuri, la unele din întrebările pe care și le pune cercetătorul în legătură cu Dacia preromană.

Faptul că dacii emit de pe la jumătatea secolului al III-lea î. Hr., dacă nu mai devreme, monedă proprie, reprezintă o dovadă elocventă că ei trecuseră la o economie monetară, care ajunge să aibă nevoie foarte curând și de monedă divizionară.

Primele emisiuni monetare de proporții mari care pot fi atribuite cu certitudine dacilor apar în vestul Transilvaniei și ele continuă fără întrerupere până la finele secolului al II-lea sau începutul secolului I î.Hr., când emisiunile monetare dace propriu-zise încetează cu totul.

S-a afirmat că primele emisiuni monetare dace ar fi cele de tipul Rasa³, din Muntenia. Atribuirea lor etnică și religioasă rămâne încă sub semnul întrebării: ele pot fi la fel de bine emise și în sudul Dunării. Aceste emisiuni se limitează la o serie puțin numeroasă și apoi încetează brusc. Trebuie să treacă mai bine de un secol până când la sud de Carpați apar emisiunile dace de tip Vârteju - București.

În vestul Transilvaniei nu se manifestă nici un fel de discontinuitate după începerea emisiunilor monetare locale. Ba mai mult, în jurul anilor 200 - 180 î. Hr., când la sud de Carpați nu se emite monedă dacică, activitatea monetară a dacilor din vestul și nord-vestul Transilvaniei se află la apogeul atât în ce privește cantitatea, cât și calitatea emisiunilor.

În această ordine de idei, contribuția majoră pe care o aduce vestul Transilvaniei la apariția și dezvoltarea emisiunilor monetare dace este de necontestat.

O bună privire de ansamblu asupra circulației monetare la finele secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î. Hr în zona actualului județ Arad este înfățișată tocmai de tezaurul de la Șilindia, după cât știm, cel mai mare tezaur dacic cunoscut până acum, reprezentând nu mai puțin de 11 kg de argint monetizat. El cuprinde o mare varietate de piese din zona de vest și nord-vest a Transilvaniei, începând cu primele imitații directe după tetradrachmele lui Filip al II-lea emise în zonă, până la piesele care preced îngroparea tezaurului pe la anul 170 î. Hr. În compoziția tezaurului de la Șilindia figurează și piese emise în atelierul dacilor napocenses din nord-vestul Transilvaniei⁴.

Datele oferite de tezaurul de la Șilindia duc la concluzia că în Transilvania nu existau mai mult de 3 - 4 ateliere monetare care să emită masiv și constant monedă pe o perioadă mai îndelungată.

Este un fapt cunoscut și acceptat că atelierele monetare aparțin unor formații politice de tipul uniunilor de triburi, ceea ce sugerează că marile unități tribale, așa cum le cunoștea și le menționează geograful Ptolemeu, existau încă în secolele III - II î. Hr. Ele reprezintă formații politice mature și, ceea ce este extrem de important, unități politice stabile, pentru că unele din ele emit constant monedă timp de aproape un secol și jumătate.

Numărul formațiilor politice dacice din afara arcului carpatic este și el mic și implicațiile istorice ale acestui fapt sunt deosebit de interesante: este evident că Burebista n-ar fi putut unifica în cursul unei vieți o Dacie formată din nenumărate unități tribale mărunte, dar a putut unifica o Dacie compusă din câteva mari uniuni de triburi, pornind el însuși de la o entitate politică suficient de mare care să-i asigure de la bun început forța politică, militară și economică necesară pentru a începe acțiunea de unificare a Daciei.

Este, de asemenea, mai mult decât evident că acumularea unui tezaur de proporțiile celui de la Șilindia nu este întâmplătoare: ea atestă în zonă prezența unui puternic centru politic dacic, fapt care la rândul lui confirmă ponderea acestei zone nu numai în istoria emisiunilor monetare dacice ci și în istoria politică a Daciei.

Tezaurul de la Șilindia, cu impresionanta-i acumulare de metal prețios, ne atrage atenția asupra unui proces de diferențiere socială, bazată pe avere sub formă de metal prețios, dar poate și sub alte forme pe care nu le putem sesiza încă direct, care se manifestă în sânul societății dace încă din secolul al III-lea î. Hr. Aceste diferențieri, precum și schimbările de statut social pe care le implică, evoluează inițial lent, dar ele se accelerează și iau proporții mai mari de pe la jumătatea secolului II î. Hr.⁵ Este cert însă că începutul acestui proces este atestat cel puțin de pe la jumătatea secolului al III-lea î. Hr.

Tezaurul dacic de la Feniș aduce și el o contribuție esențială la cunoașterea istoriei dacilor din vestul Transilvaniei, dar într-o perioadă mai târzie: finele secolului al II-lea și începutul secolului I î. Hr. El marchează un punct cheie în istoria emisiunilor monetare dace și anume încetarea emisiunilor monetare dace propriu-zise de tip tradițional.

Piese de tezaur de la Feniș se încadrează în așa-numitul tip de monedă vest transilvan care împreună cu așa-numitele piese de tip Hunedoara, la care se pot adăuga și emisiunile târzii din nordul Transilvaniei din tezaurele de la Medieșul Aurit și mai ales din cel de la Sănnicolau Român reprezintă faza finală a activității monetare a dacilor din Transilvania⁶.

Tezaurele de piese vest-transilvane ca și cele de tip Hunedoara confirmă și ele la rândul lor procesul de tot mai accentuate diferențieri sociale în cadrul societății dace din Transilvania și ne dau posibilitatea să sesizăm schimbări de ordin economic și social care altfel ar trece neobservate⁷ și care se încadrează în evoluția generală a societății dace dinaintea domniei lui Burebista.

NOTE

1. E. Chirilă și colaboratorii, *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972.

2. E. Chirilă I. Ordentlich - N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dace de la Feniș*, Oradea,

1967.

3. C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 51 - 53.

4. Vezi E. Chirilă - I. Chifor, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 72 - 73, cu n. 44.

5. Vezi E. Chirilă - Al. V. Matei, în *Acta MP*, 10, 1986, p. 108 - 110.

6. În legătură cu această fază finală și cu implicațiile ei vezi E. Chirilă - V. Lucăcel, *Ein dakischer Münzhort aus Nordwestleichenbûrgen*, Zalău, 1970 și E. Chirilă - M. Barbu, în *Ziridava*, 13, 1981, p. 111 - 112, cu n 4.

7. E. Chirilă - V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 14, cu n 33 și E. Chirilă - M. Barbu, în *Ziridava*, 13, 1981, p. 114 - 115.

THE DACIAN COINAGE IN WESTERN ROMANIA

Some numismatic and historical aspects

(Summary)

The article deals with the historical significance of the dacian coinage in Western Romania and insists on the importance of two dacian coin hoards (Șilindia and Feniș) for the study of the social and economic history of the dacians in the region. In the absence of evidence resulting from the ancient texts and archaeological excavations the data given by these two coin hoards are highly important. ↘

VALEA MUREȘULUI ȘI EXPEDIȚIA MILITARĂ A LUI MARCUS VINICIUS

ISTVÁN FERENCZI

Marele geograf al antichității, Strabon, în opera sa intitulată *Geographia*, tratând despre "...neamul geților care se înălțase atât de mult sub Burebista..." [VII, 3, 12-13 (C. 304)], între altele precizează că "...prin țara lor curge râul *Márisos* care se varsă în Dunăre [...] Ei [adică geții i numeau *Danúvios* partea superioară a fluviului, cea de la izvoare până la cataracte [cu alte cuvinte până la defileul de la Cazane și de la Porțile de Fier]. Ținuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpânirea dacilor. Partea inferioară a fluviului, până la Pont-de-a lungul căreia trăiesc geții-ei o numesc *Istros*"¹... După ce autorul ne dă de știre că prin țara geților curge râul *Márisos*, care se varsă în Dunărea de Jos, consideră necesar a menționa: $\tilde{\varphi}$ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόνιζου οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς πόλεμου, adică "...pe acesta [=pe râul *Márisos*] își făceau romanii aprovizionările pentru război..."

Strabon nu este singurul autor antic care afirmă vărsarea râului *Márisos* în Dunărea de Jos. Afirmatia lui este întărită de un autor grec și mai vechi: Herodot, în *Istorie*-le sale precizând că "...Râul *Máris* izvorăște din țara agatârșilor și se varsă [pe lângă alte râuri pomenite de el ca: *Pórata* sau *Pyretós*, *Tiarantos*, *Ararós*, *Naparis* și *Ordessos*] și el în *Istros*."²

Afirmatiile ambilor autori, deci, coincid! Strabon, pe deasupra, scrie în acest context, de țara geților și nu a dacilor, informație care pledează tot pentru părțile extracarpatiche ale teritoriului locuit de neamuri și triburi nord-tracice! Să nu uităm că marele geograf grec al antichității este acela care menționează deosebirea minimă, dar totuși existentă între daci, pe de o parte, și geți pe de altă parte, precizând că ei vorbesc aceeași limbă [VII, 3, 13 (C. 304)]! Este foarte adevărat că principala operă a lui Strabon terminată în anul 18 e.n.-spre norocul nostru-păstrată în cea mai mare parte, folosește și izvoare literare mai vechi, dar toate acestea sunt de prima mână: Eratostene, Artemidor, Apollodor, Megastene, Nearh, Posidoniu, pe care autorul le pune în valoare în chip inteligent. Astfel, *Geographia* sa ne apare astăzi ca cea mai completă și competentă operă de acest gen asupra lumii circummediteraniene vechi, curpinzând și informații de valoare referitoare la teritoriile locuite de daco-geți.

Afirmatia legată de vărsarea râului *Márisos* în *Istros*, pare să fie întărită de pasajul scurt din textul operei principale a lui Strabon, citat mai sus, până acum neglijat pe nedrept. Pentru orice eventualitate să-l cităm încă odată: "...pe râul *Márisos* [=cu *Máris*-ul lui Herodot] își făceau romanii aprovizionările pentru război..." Conform părerii unor istorici moderni, această precizare, probabil, este o aluzie la campania generalului Marcus Vinicius³.

În legătură cu premisele istorice ale acestei campanii militare trebuie știut că

abia se potolise războiul din anii 13-11 î.e.n. al panonilor cu romanii când dacii irvădează Pannonia, împiedicând, paralel cu revolta dalmaților împotriva birurilor, închiderea porților templului zeului Janus⁴. Răspunsul la această invazie este expediția de pedeapsă a generalului Marcus Vinicius, care "...îi înfrânge pe atacatori în țara lor de baștină și-i urmărește pe Mureș până în inima Daciei"⁵... La această ipoteză a autorilor moderni, formulată înainte de toate de C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, trebuie să ne oprim deoarece ne izbir de o problemă de foarte mult discutată.

În vederea unei mai bune lămuriri a chestiunii ce se ridică în fața noastră, privită într-un cadru istoric mai larg, înainte de toate, să ne ocupăm, pe scurt, cu relațiile politice și militare dintre Roma și Dacia liberă după asasinarea lui Caius Iulius Caesar, în primăvara anului 44 î.e.n. și uciderea, aproape concomitentă, a regelui dac Burebista, precum și cu problema singurului monument epigrafic găsit pe teritoriul Italiei, la începutul secolului nostru, în apropierea Romei, la Tusculum.

După cum este îndeobște cunoscut, moartea dictatorului C. Iulius Caesar și destrămarea puterii lui Burebista au amânat doar pe o perioadă relativ scurtă marea răfuială plănuită asupra dacilor de distinsul om de stat al Orașului etern⁶. Nu a trecut nici măcar un deceniu și nepotul, fiul adoptiv al lui Caesar, tânărul C. Iulius Caesar Octavianus nutrește gândul unui război preventiv împotriva mărunților basilei daci ce se ivesc după moartea lui Burebista, război ce ar fi trebuit pornit prin anul 34 î.e.n., dinspre vest. În cele din urmă totul se reduce însă doar la câteva campanii de pedeapsă pomenite în mai multe izvoare literare și epigrafice⁷. Aceste campanii, cel puțin vremelnic, își făcuseră efectul atât pe vremea lui Octavianus Augustus, cât și sub împărații următori. Multe din amănuntele expedițiilor militare conduse de generalii Aulus Caecina Severus, Marcus Licinius Crassus, Marcus Vinicius sau de Cornelius Lentulus sub auspiciile lui Octavianus Augustus nu sunt încă suficient lămurite. În anii 29-28 î.e.n. a avut loc o năvălire dacică și bastarnică în sudul Dunării de Jos, respinsă de M. Licinius Crassus. În acea vreme în fruntea dacilor se afla regele Cotiso. O invazie în provincia Moesia s-a întâmplat în anul 6 î.e.n., respinsă de A. Caecina Severus. Acțiunea comună a lui Cn. Cornelius Cn. filius Lentulus, guvernator al Pannoniei, și a lui Sextus Aelius Catus, general, comandant al districtului militar din Moesia (*Ripa Thraciae*), împotriva dacilor năvălitori este datată după cele mai noi cercetări în anii 11 și 12 e.n.

Drept cauze ale acestor campanii romane de pedeapsă se vorbește⁸ de mai multe năvăliri ale dacilor în Pannonia, dar care nu pot fi fixate totdeauna în timp. Ele aparțin totuși perioadei lui Octavianus Augustus: una este pe la a. 16 î.e.n. cu prilejul revoltei panonilor, când dacii trec pe Dunărea mijlocie înghețată și sunt respinși de Tiberiu⁹, alta pare a fi fost pe la anii 6-9 e.n., tot cu un asemenea prilej, când a fost atacată și provincia Moesia de unde i-a scos A. Caecina Severus. La una din invazii în Pannonia (când și unde anume nu se poate preciza, dar probabil în anii 10-9 î.e.n.), au luat parte și triburile celtice ale tauriscilor și anarților din nord-

vestul Daciei, alături de alte seminții (cotini, osi etc.) ...Cel care îi respinge și urmărește pe Mureș până în inima Daciei e generalul M. Vinicius. Despre Vinicius într-o inscripție de la **Tusculum**, se spune că a mai bătut și pe daci și bastarni, dar în o altă campanie și pe alt front¹⁰..." (Accentuarea noastră).

Să ne oprim pentru moment la chestiunea inscripției mutilate, aflată la începutul secolului nostru în actuala localitate Frascati (anticul **Tusculum**, în apropierea Romei). Aceasta este reîntregită și citită în diferite feluri de mai mulți cercetători de seamă, fapt ce aduce după sine interpretarea diferită a textului, implicit concluziile istorice ce se desprind din el. Reîntregirea propusă de A. von Premerstein sună în felul următor: [M. Vini]CIVS [P.f.cos., XV] VIR S.F. [pr., q., legatus pro]PR. AVGVSTI CAESARIS I[n Illyrico, missus t]RANS FLVMEN DANIVIVM, [postquam Dacoru]M ET BASTERNARVM EXCER[citum acie vicit fu]GAVITQVE, COTINOS [Osos,...Teurisco]SET ANARTI [os contrivit et imperia Caes. A] VGVSTI [perferre iussit]. Expresia finală-evident-rămâne nesigură¹¹. Dezlegarea lui von Premerstein a fost acceptată atât de A. Alföldi¹² cât și de C. Daicoviciu¹³.

A. Mócsy, în schimb, modifică în felul următor propunerea anterioară: [M. Vini]CIVS [P.f(ilius)[co(n)s(ul) XV] VIR S(acris) F(aciundis) [pr(aetor) q(uaestor)leg(atus) pr(o)] PR(aetore) AVGVSTI CAESARIS IN [Illyrico qui t]RANS FLVMEN DANIVIVM[missus Dacoru]M ET BASTERNARVM EXER[citum vicit profli]GAVITQVE COTINOS O[sos...Teurisco]S ET ANARTIO[s imperia p](opuli)R(omani)et Au]GVST[i Caesaris perferre coegit]¹⁴.

Menționăm în treacăt că nici măcar în privința persoanei amintite în textul monumentului pomenit nu există o unanimitate a cercetătorilor; totuși majoritatea epigrafiștilor care s-au ocupat cu dezlegarea inscripției cu pricina sunt de părere că, de fapt, este vorba de M. Vinicius, unul dintre cei mai de seamă comandanți de oști ai perioadei lui Octavianus Augustus, primul guvernator al provinciei Illyrcum.¹⁵

În ce privește evenimentele istorice reflectate de inscripția de la **Tusculum** ce ne interesează îndeaproape, nescăpând din vedere nici un moment distanțele geografice enorme existente pe vremuri între teritoriile dacilor și ale bastarnilor¹⁶, pe de o parte, și regiunile sălășluite de populațiile celtice ale cotinilor¹⁷, osilor¹⁸, tauriscilor¹⁹, și anarților²⁰ pe de altă parte, ni se pare mai acceptabilă aserțiunea lui A. von Premerstein, A. Alföldi și C. Daicoviciu. Această opinie nu pare a fi contrazisă nici chiar de noua lectură a lui A. Mócsy. În caz că citim cu atenția cuvenită descifrarea mai justă, propusă de Mócsy, și atunci se poate constata-cel puțin după părerea noastră-o grupare clară a diferitelor populații "barbare", dacii împreună cu bastarnii fiind separați oarecum prin cuvântul **profligavitque** de semințiile celtice ale cotinilor, osilor, tauriscilor, anarților etc. Să fie oare o simplă întâmplare această grupare a semințiilor înșirate? Ne este greu de crezut. Din aceste două considerente, chiar dacă oitem dezlegarea propusă de A. von Premerstein, credem că trebuie să vorbim de două campanii separate, duse pe două

fronturi diferite. După această incursiune în domeniul epigrafiei să trecem la alte aspecte ale problemei pe care dorim să le rezolvăm.

Cum ne-am convins din laconicele știri referitoare la râul **Máris**-(os), conferite de lucrările monumentale ale autorilor antici Herodot și Strabon, rezultă că acest curs de apă se varsă direct în Istros. "...O eroare atât de evidentă a fost interpretată de istorici-scrie la un moment dat L. Mărghitan²¹, ocupându-se ca ultim cercetător cu această chestiune-ca o urmare a unei cunoașteri aproximative de către scriitorii lumii vechi a realităților geografice de la nordul Dunării de Jos. Cu această constatare a neconcordanței dintre afirmațiile izvoarelor literare și situației "reale", se părea că lucrurile erau pe deplin elucidate. Din datele pe care le posedăm nu avem vreo relație despre încercarea de a desluși cauza sau cauzele, ce au concurat la emiterea inadvertenței respective..."

Pentru L. Mărghitan "...se pare cel puțin bizară comiterea unei asemenea erori, gândindu-ne la exactitatea multora dintre relațiile izvoarelor informative citate, în situații privitoare la chestiuni mai puțin importante și mai dificil de observat, în comparație cu desemnarea locului de vărsare a unui râu de dimensiunile și amploarea Mureșului..."-cum crede L. Mărghitan.

"...Există, așadar, o premisă-continuu, pe jumătate pe bună dreptate, același L. Mărghitan, -care sugerează ideea de a accepta cu circumspecție verdictul că inexacta indicație[?] ar fi fost determinată de utilizarea unor date incerte, neverificate de, în genere, bine documentatul "părinte al istoriei". Însă, [așa cum încearcă să arate în cele ce urmează] e plauzibil faptul că nu o imprecisă cunoaștere a traseului râului Mureș a constituit motivul real acelei eronate[?] afirmații. De asemenea, nu ni se pare verosimilă nici presupunerea că furnizorii informațiilor despre cursul Mureșului[?] erau niște necunoscători ai ținuturilor udate de acest râu, sau că ei erau de rea intenție și au difuzat știrea falsă ca **Máris**-ul se varsă direct în Dunăre..."

L. Mărghitan încearcă apoi "...deslușirea cauzelor și motivelor ce i-au determinat pe antici să fie convinși că într-adevăr Mureșul[?] era unul dintre afluenții marelui fluviu din sud-estul Europei..."

Confrom logicii juste, mai bine zis justificate, a lui L. Mărghitan "...din care decurgeau aprecierea că Mureșul [identificat cu **Máris**-ul lui Herodot] era mai mare decât Tisa și interpretarea [modernă, a tuturor predecesorilor noștrii] că râul transilvan era aflentul Dunării, apare ca firescă-scrie autorul menționat mai sus-dacă ne gândim la înfățișarea pe care o avea în antichitate cursul de apă ce izvora din Carpații estici. Avem posibilitatea de a reconstitui, în linii mari, aspectul de acum două milenii a Mureșului, deoarece până pe la mijlocul secolului al XIX-lea cursul său natural a rămas sub influența factorilor climaterici esențial nemodificați în ultimii două mii de ani..." Între anii 1845-1872, înaintea amenajării albiei Mureșului "...atât în lunile de vară cât și în anotimpurile bogate[?] în precipitații, datorită lungimii sale considerabile și mai ales din cauza încefînirii scurgerii

apei[?], râul Mureș avea un volum ce nu era aproape cu nimic mai redus în comparație cu dimensiunea Tisei..."

Pe lângă această primă apreciere eronată a prevalenței Tisei față de Mureș, L. Mărghitan consideră că o altă cauză a confuziei "...constă în felul în care se producea comasarea celor două râuri într-un singur vad" mai degrabă confluență! "Dacă ținem seama-continuă L. Mărghitan-de amănuntul că Tisa, în amonte de întâlnirea cu Mureșul, se abate de la direcția urmată până aici (nord-sud), făcând un unghi de aproape 45 de grade spre sud-vest, nu poate fi trecută cu vederea greutatea stabilirii certe a faptului că Mureșul se varsă în Tisa, și nu invers. Pe de altă parte, e verosimil ca în antichitate să nu fi existat numai o gură unică de vărsare, ci mai multe brațe care șerpuiau prin terenul mlăștinos din preajma vadului Tisei..." Cu această constatare am ajuns la miezul problemei care, în fond este o problemă geografică, mai puțin istorică.

Să ne întoarcem la afirmația că Marcus Vinicius "îi înfrângea pe dacii în țara lor de baștină și îi urmărește pe Măris până în inima Daciei".

Conform părerii noastre este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de presupus ca un corp expediționar roman să fi putut înainta pe apele râului Tisa până în dreptul orașului actual Szeged (R. Ungară), apoi în amonte pe valea Mureșului de jos și mijlociu, până în apropierea sistemului de cetăți dacice din aripa de vest a Munților Șurianului. (Nu se știe precis nimic, nici măcar despre existența sau inexistența în acea perioadă a flotilei dunărene *classis Moesica*²⁷). Oricât de bine organizat, înzestrat și aprovizionat să fi fost corpul expediționar roman, după părerea noastră este de neînchipuit că a putut să pătrundă pe o distanță de peste 320 km (socotiți în linie dreaptă!) față de punctul presupus de plecare, linia de bază a expediției, linia Dunării de mijloc. Poate că greșim, dar ni se pare cu totul imposibilă efectuarea unei expediții militare de o asemenea anvergură, mai ales dacă ținem cont și de faptul-până acum nu prea băgat în seamă de istorici moderni-că înaintea începerii lucrărilor de regularizare ale rețelei hidrografice (începute abia în secolul XVIII-lea), "navigația" pe acest râu era foarte nesigură dacă nu chiar imposibilă și, pe deasupra, mlăștinile imense ale Tisei se uneau cu cele ale Begăi și Timișului, alcătuind împreună un labirint similar celui al fluviului gigant Amazonas din America de Sud (de necurpîns cu privirea, fără busolă sau fără călăuză fiind imposibilă orice orientare), o zonă aproape nețărmurită, în mod practic fiind aproape complet nelocuită.

Presupusa "parte inferioară" a Măris-ului, adică sectorul râului Tisa între Szeged și vărsarea sa în Dunăre la Titel (în R. F. Iugoslavia) face parte dintr-un fost fund de lac, ale cărui ape nu s-au scurs decât după ce s-au deschis Cazanele și Porțile de Fier. Fundul a rămas însă și pe mai departe băltoș și apele tuturor râurilor care coborau din munții înconjurători s-au adunat în zona cea mai adâncă, dând naștere unui curs de apă mai mare: Tisa (*Pathissos* în antichitate), socotită de majoritatea istoricilor moderni forțați de încercarea identificării hidronimului Măris cu cel

actual de Mureș drept ca și cum ar fi sectorul inferior al acestui ultim râu, dar cu totul "nehotărât" în curgerea sa. Într-unele zone se oprea în mlaștini interminabile, pe alte locuri cotea în încovoieri nesfârșite sau se desfăcea în nenumărate brațe care se schimbau aproape în fiecare an. Aceasta a fost Tisa înaintea începerii lucrărilor de regularizare. Primăvara când, din cauza topirii zăpezilor din Alpi, creșteau apele Dunării, Dravei și Savei, în fața țărmurilor mai înalte ale Sârbiei se întindea o adevărată "mare" de apă dulce împânzită cu păduri dese de mlaștină și cu o vegetație acvatică deasă, de altă natură, o adevărată junglă acvatică, similară unei vegetații de "tip cvasi mangrove"... Romanii o numeau **mare album**-care nu se putea strecura decât cu încetul prin îngustimea Cazanelor și a Porților de Fier cu cataractele lor... Acest noian de apă stăvilea cu tot cursul leneș și afluenții mai de seamă ai Tisei, respectiv ai Dunării cam până în dreptul localității actuale Baziaș. Tisa venea și ea încărcată de toate apele munților ce împrejmuesc bazinul hidrografic al acestui mare râu. De la actualul oraș Mukacevo (din Ucraina subcarpatică) și până la actuală capitală a R.F. Iugoslavia timp de luni întregi se întindea o "baltă", nu numai în lungul Tisei, ci și pe cursul inferior al tuturor afluenților carpaici. Numai pe la jumătatea verilor uscate, apele intrau în matcă, lăsând în urmă tot anul mlaștini întinse. Doar la mari depărtări, pe niște "platforme", grinduri puțin mai ridicate, se așezau în ultimele veacuri sate și orașe. Nu există asemenea râu mare în întreaga Europă care să fi avut chiar până în ultimele decenii atât de puține orașe pe malurile lui cum este Tisa²³. Într-o astfel de regiune să fi încercat Marcus Vinicius înaintarea spre inima Daciei? E greu, foarte greu de închipuit.

Este de la sine înțeles că o zonă așa de largă de mlaștini era cu totul neprielnică pentru înaintarea fie "pe uscat", fie pe apă cu corăbii împinse înainte de vâlșași (acei **remiges**) sau chiar "combinat" a unui corp expediționar roman. De loc nu ni se pare întâmplător că cu aproape un veac mai târziu, în 87, nici Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, nici prudentul comandant Tettius Iulianus nu au îndrăznit să pătrundă în această junglă acvatică de climă temperată, plină cu capcane naturale. Drumul urmat de Fuscus nu e cunoscut; se bănuiește însă că el și-ar fi condus oastea pe valea Oltului în sus. Tettius Iulianus, învățând din tragica experiență a predecesorului său, schimbă direcția ofensivei, atacând nu prin Oltenia, ci prin Banat²⁴. După cum se știe, bătălia se dă la Tapae, probabil în strămtoarea Porților de Fier ale Transilvaniei... Mai mult, nici împăratul Traian nu a încercat (nici măcar cu flotilele dunărene: **classis Pannonica** și **classis Moesica**, care i-au stat la dispoziție) să folosească această "posibilitate" anevoioasă, deși conducea operațiuni militare de mult mai mare anvergură. Dintr-un infim fragment al *Commentariilor de bello dacico* păstrat la gramaticul Priscianus²⁵ (inde Berzobim, deinde Aizim processimus) știm foarte precis că drumul de înaintare al grosului armatei romane în anii 101-102, 105-106 ducea în zona piemontană situată la poalele de vest ale Munților Banatului spre Depresiunea Hațegului, respectiv spre valea Mureșului mijlociu. Este de reținut deci că numai în urma lucrărilor de îndiguire, Tisa a

căpătat un curs mai rapid, nu s-a mai revărsat așa de des și pământuri întinse au fost uscate și date agriculturii.

Dar cele arătate mai sus cu caracter de geografie fizică, respectiv de hidrografie, reprezintă doar o singură latură a chestiunilor. Nu trebuie scăpat din vedere că întregul curs inferior al Mureșului între Deva și Pecica a fost întărit cu așezări dacice fortificate care se țin lanț pe ambele maluri ale râului, dar mai ales pe malul drept, cel nordic, folosind din plin avantajele geomorfologice oferite de ultimile ramificații sudice ale Munților Metalici ai Transilvaniei și ale Munților Zarandului. În apropierea cursului Mureșului sunt amplasate în aval: Deva-"Piatra Cozia"²⁶, Deva-"Dealul Cetății"²⁷, Bretea Mureșană-"Măgura"²⁸, Câmpuri-Surduc-"Cetățeaua" și "Mănăstirea"²⁴ (toate în jud. Hunedoara), Săvârșin-"Dealul Cetății"³⁰, Vărădia de Mureș³¹, Pecica-"Șanțul Mare"³². Cu alte cuvinte, dinspre vest cel mai lesnicios drum de acces spre interiorul Depresiunii Transilvaniei, circulat în aproape toate timpurile, era străjuit de o suită de fortificații chibzuit amplasate. Unele dintre așezările întărite pomenite-din nefericire-fie că au fost distruse de lucrări ulterioare (Bretea Mureșană, Deva-"Dealul Cetății"), fie că nu au fost crecetate decât prin sondaje restrânse, insuficiente (Deva-"Piatra Cozia"), fie că rezultatele obținute în legătură cu ele n-au fost publicate sau nu au apărut încă pentru a li se preciza cronologia. Cert este că în majoritatea lor s-au descoperit materiale arheologice databile începând numai cu secolul I î.e.n., continuând în secolul I e.n. cu toate că părerile cercetătorilor nu converg totdeauna spre aceeași concluzie. Nu dorim să intrăm în detalii în ceea ce privește istoricul și viața tuturor acestor așezări-din nefericire prea puțin studiate și cunoscute. Ne mulțumim să ne orpim pentru moment la cazul așezării de mare importanță (și pentru problema noastră) de la Pecica (jud. Arad), cea mai intens săpată și publicată într-o monografie, așezată mai aproape de confluența Mureșului cu Tisa-sau după cum susține majoritatea cercetătorilor (care interpretează în felul cunoscut chestiunea Măris-ului lui Herodot și Mărisos-ului lui Strabon) cu "continuarea" acestuia spre sud, făcând un cot aproape în unghi drept.

Cu ocazia studierii minuțioase a așezării întărite de la Pecica, între altele, s-a constatat că: "...Este dificil a stabili în cronologie absolută, data până la care ține nivelul vechi [dacic], adică limita lui superioară și mai ales a determina cauzele care au dus la distrugere printr-un violent incendiu al așezării dacice.. În cronologie relativă se poate spune că nivelul dacic II durează până la sfârșitul Latène-ului mijlociu (Latène C în cronologia lui P. Reinecke; accentuarea n.n.)-[...] La sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. [la mai bine de un veac înaintea expediției lui Marcus Vinicius!] nu cunoaștem un eveniment istoric cu oarecare proporții care să fi avut loc în această parte a Daciei și în urma căruia așezarea să fi fost incendiată. Nu este exclus să fie vorba despre unul din acele "nesfârșite războaie" despre care ne vorbește Strabon [Geographia, VII, 3, 11; (C.303)] ce se purtau între diferitele uniuni de triburi daco-getice[...] cărora le va pune capăt marele rege Burebista în

prima jumătate a secolului I î.e.n. Nu poate fi exclusă însă nici o altă posibilitate în conformitate cu care să fie vorba de un violent incendiu ca urmare a unei calamități, fără să fie o incendiere cauzată de inamici într-un război. Cert rămâne că așezarea a fost imediat refăcută, dovadă fiind faptul că nu se constată nici un strat despărțitor între cele două nivele dacice de locuire...³³

Să reținem că incendiul menționat a avut loc-judecând pe baza datelor arheologice-nu în vremea lui Octavianus Augustus când s-a desfășurat campania militară a lui Marcus Vinicius pe Mărisos "care se varsă în Istru" și "pe care își făceau romanii aprovizionările pentru război..." Dacă generalul M. Vinicius și-ar fi ales cursul inferior al Tisei, uriașul con de dejecție (adevărată "deltă de uscat") și valea Mărisos-ului transilvănean pentru înaintarea corpului său expediționar care "ți înfrânge pe atacatorii daci și-i urmărește pe Mureș în sus, până în inima Daciei", ar fi de neînchipuit să fi lăsat în spatele lui, înaintând pe o distanță de cel puțin 250 km spre est în valea Mureșului, presărată de așezările întărite amintite, niște locuri așa de bine apărate de către natură și prin dibăcia dacilor cum este așezarea fortificată de la Pecica! Procedând astfel, împotriva logicii celei mai elementare, M. Vinicius risca reușita întregii sale operațiuni militare, iar pentru corpul lui expediționar ar fi însemnat o adevărată sinucidere în masă. Nici nu știm dacă, a putut obține din timp, din capul locului, anumite informații prealabile vizând situația geografică-militară din toată această regiune imensă?!-De problema aprovizionării-amintită așa de categoric, fără nici un echivoc, de Strabon-nici nu mai este cazul să discutăm. Iar dacă afirmația marelui geograf o luăm în sensul strict al cuvântului, el scrie despre "țara geților" și nu cea a dacilor câtă vreme ei deosebeau fără doar și poate geții de daci.

Conform cunoștințelor noastre istorice, nimeni dintre autorii moderni nu s-a ocupat mai îndeaproape cu problema precizării drumului de înaintare al corpului expediționar al lui Marcus Vinicius, nimeni nu a apreciat posibilitatea sau-mai degrabă-imposibilitatea unei astfel de expediții prin părțile amintite mai sus. Singur L. Mărghitan face o legătură între expediția cu pricina și așezările fortificate de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului, presupunând că nu greșește dacă pune pe seama rezistenței întâmpinate în aceste așezări ale dacilor de pe valea Mureșului imposibilitatea oștirii romane conduse de Marcus Vinicius, de a obține o hotărâtoare victorie în campania ce a avut loc în anii 10-9 î.e.n.³⁴. În lipsa celor mai neînsemnate date probatorii, toată ipoteza se bazează însă numai și numai pe identificarea-după părerea noastră-prea puțin justificată a hidronimelor antice Măris, Mărisos (care se varsă în Istru!) cu hidronimul Mureș. Ori, conform unor recunoașteri mai noi cu caracter de geografie istorică, sprijindu-se mai ales pe constatările prețioase ale lui A. Deculescu³⁵ după care râul Argeș din Muntenia avusese în trecut două brațe la vărsarea sa în Dunăre, printre care, conform părerii lui N. Gostar³⁶, cursul de est, formând un fel de "continuare" a Dâmboviței, purtase numele de Măris-(cus), trebuie să revizuiem anumite opinii mai vechi, acestea

dovedindu-se a fi perimate.

Este foarte adevărat că ipoteza amintită adineauri este o ipoteză de lucru, în schimb existența unei localități denumite **Transmárisca** sau **Transmáriscum** situată pe malul drept (cel sudic) al Dunării, pe teritoriul actualului oraș Tutrakan (R. Bulgaria) e un fapt menționat atât în *Geographiké hyphégesis* (III, 10, 5) al lui Claudios Ptolemaios, [astronom și geograf grec care a trăit pe la mijlocul secolului al II-lea al erei noastre (100-170), în itinerariile romane târzii (*Tabula Peutingeriana*, VII, 2; *Itinerarium Antonini*, 223), cât și în *Notitia Dignitatum* (p. 89, or. XL, 23)³⁷.

Conform acestei constatări, se pare că Herodot și Strabon nu au comis nici o "eroare" de geografie descriptivă, afirmând că **Máris(os)**-ul îmbogățește cu apele lui debitul Istrului (=al Dunării de Jos)! **Máris(os)**-ul din Muntenia (să fi fost identic fie cu Argeșul, fie cu Dâmbovița încă neunită cu Argeșul) în orice caz nu pare a fi identic cu râul **Máris** din Transilvania.

Luând în considerare realitățile hidrografice din trecut (până acum nebăgate în seamă), constatările arheologice făcute în cadrul așezării întărite de la Pecica în privința oricărui incendiu sau oricărei distrugerii de dimensiuni mari (să nu uităm așezarea este situată nu prea departe de la confluența Mureșului cu Tisa), pe de o parte, și existența unui hidronim **Máris(os)** în Câmpia română, pe de altă parte, ne sugerează ideea că acțiunea lui Marcus Vinicius din anii 10-9 î.e.n. nu s-a desfășurat în Câmpia Tisei și pe valea Mureșului transilvănean, ci în Câmpia Mostiștei, Câmpul Călnăului sau în Câmpia Burnazului, corpul expediționar roman îndreptându-se eventual-pe valea Dâmboviței spre culoarul depresionar al Branului, spre inima Daciei, unde se află trecătoarea cea mai joasă a aripei răsăritene a Alpilor Transilvaniei (de numai 1240 m altitudine) numită Giuvala, dacă din capul locului ostașii romani au reușit să pătrundă așa de adânc spre interiorul Daciei.

NOTE

1 Text tradus preluat din: *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes. I. Ab Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini. Izvoare privind istoria României* (sub red.: Vl. Iliescu, V.C. Popescu și Gh. Ștefan), vol. I, București, 1964, p. 268-269.

2 *Ibidem*, p. 30-31.

3 Cf. Fr. Miltner, *Augustus' Kampf um die Donaugrenze*, în "Klio", XXX, 1937, p. 200-226; C. Daicoviciu, *Apariția și formarea relațiilor sclavagiste în Dacia*, în *IstRom*, vol. I, București, 1960, p. 263; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 116; idem, *Confruntări militare între daci și romani în perioada 44 î.e.n.-85 e.n.*, în *Istoria militară a poporului român*, vol. I, București, 1984, p. 135.

4 Cassius Dio, *Rhōmalké historia*, LIV, 35.

5 Cf. C. Daicoviciu, în *IstRom*, vol. I, p. 293; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 116; idem, în *Istoria militară...*, p. 135.

6 C. Daicoviciu, în *IstRom*, p. 289.

7 O listă a izvoarelor pentru aceste evenimente și bibliografie completă se află la W. Reidinger, *Die Statthalter des ungetellten Pannoniens von Augustus bis Diokletian*, Bonn, 1956; cf. și în *ArchÉrt*, 85, 1985, p. 108-110.

8 Vezi: C. Daicoviciu, în *IstRom*, p. 293.

9 Cassius Dio, *Romalké historia*, LIV, 36.

10 Cf. Strabon, VII, 3, 13. Vezi discuția la A. Alföldi (în F. Tompa-A. Alföldi-L. Nagy, *Budapest Története*, vol. I/1, *Budapest az ókorban*, Budapest, 1942, p. 153 și urm., nota 120); C. Daicoviciu, în *IstRom*, p. 293.

11 Cf. A. von Premerstein, *Ein Elogium des M. Vinicius Cos. 19 v Chr.*, în *JÖAI*, VIII, 1904, p. 215-239; idem, *Der Daker- und Germanensieger M. Vinicius (Cos. 19 v. Chr.) und sein Enkel (Cos. 30. und 45. n. Chr.)*, în *JÖAI*, 28, 1939, p. 60-81; 29, 1935, p. 140-163.

12 F. Tompa-A. Alföldi-L. Nagy, *ibidem*; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I Jahrhundert v. Chr.*, în *Ostmitteleuropäische Bibliothek*, No. 37, *Budapest-Leipzig*, 1942, p. 36, nota 120.

13 *ibidem*.

14 A. Mócsy, s.v. *Pannonia*, în *RE Supplbd.*, IX, Stuttgart, 1962, col. 516 și urm.; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae-Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, *Budapest*, 1975, p. 92, nr. 489.

15 În afara studiilor pomenite în notele 11-14 este necesar să mai cităm următoarea bibliografie: L'Anée Épigraphique, 1905, p. 14=H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, vol. I-III, Berlin, 1902-1916, nr. 8965; J. Dobiáš, *Epigrafické studie k dějinám a národopisu československého území v době římské. 1. Zadunajská vyprava M. Vinicia*, în *Časopis národního muzea v Praze*, Praha, 1922, p. 81-98, 213-227 (cf. și recenzia lui J. Eisner, în *Obzor Prehistorický*, 1924, p. 148-149); idem, *The Expeditions of M. Vinicius, cos 19. B.C., beyond the Danube*, în *Eunomia*, I, 1, 1939, p. 47-81; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. V/1. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. 1. Teil: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanubien*, Wien, 1932, p. 104 și urm.; J. Szilágyi, *Aquincum és északkelet Pannonia megszállása. Die römische Okkupation von Aquincum und Nordostpannonien. Aquincum i baber ágak. Laureae Aquincenses*, în *DissPann*, ser. 2, No. 10, *Budapest*, 1938, p. 304-308, mai cu seamă nota nr. 95; C. Daicoviciu, *Siebenbürgen im Altertum*, *Bukarest*, 1938, p. 51 și urm.; T. Nagy, *Buda régészeti emlékei. Magyarországi műemlékek topografája*, vol. VI, *Budapest*, 1962, p. 90, nota 377; L. Barkóczi, *A brigetiol romai tábor es topográfiaja. Nouvelles données pour la topographie de Brigetio*, în *"Antiquitas Hungarica"*, III, 1949, p. 69; idem, *Brigetio*, I-II, 1944-1951, p. 10, nota 34, p. 13, 26; R. Syme, *M. Vinicius*, în *"Classical Quarterly"*, 27, 1933, p. 142 și urm.; idem, în *"Historia"*, 11, 1962, p. 148; idem, *Danubian Papers*, în *Bibliothèque d'études du sud-est européen*, *Bucarest*, 1971, p. 26-39; R. Hanslik, *M. Vinicius*, în *RE*, vol. IX A, *Stuttgart*, 1961, col. 113 și urm.; A. Mócsy, *Pannonia*, în *RE*, *Supplbd*, *Stuttgart*, 1962, col. 543 și urm.; idem, *Az Illyr-kelta együttélés korszaka*, în *Barkóczi, I. Bóna, A. Mócsy, Pannonia története* (red. J. Harmatta), *Budapest*, 1963, p. 1963, p. 31; idem, *Pannonia-Forschung 1961-1963. "Eirene. Studia Graeca et Latina"*, 4, 1965, *Praha*, 1965, p. 135; Eug. Chirilă, *Relațiile dintre dacii și romani până la expediția lui Marcus Vinicius*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 125-36 (După părerea lui Eug. Chirilă: "...Expediția lui Marcus Vinicius marchează (10-9 î.e.n.) un moment important în istoria relațiilor daco-romane: ea este prima acțiune de mari proporții îndreptată împotriva dacilor pe propriul lor teritoriu și preluatul marilor acțiuni militare și politice care au culminat cu cucerirea Daciei..."); J.J. Wilkes, *Dalmatia. History of the Provinces of the Roman Empire*, *London*, 1969, p. 66 și urm.; idem, în *"Historical Journal"*, 10, 1965, p. 1 și urm.; Á. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die Provinziale Verwaltung*, *Budapest*, 1968, p. 16 și urm. cu nota 3; idem, *Inscriptiones...*, p. 92, nr. 489; R. Vulpe, *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'empire Romain*, în *Actes du Premier Congrès International des Études Balcaniques et Sud-Est Européennes*, II, *Sofia*, 1969, p. 39. H. Daicoviciu, *Vinicius, Marcus*, în *Dicționar de Istorie veche a României (Paleolitic-sec. X e.n.)*, *București*, 1976, p. 617 textual scrie următoarele: "...Vinicius... (sec. I î.e.n. - I e.n.), general roman în timpul lui August. În anii 10-9 î.e.n. a condus o expediție de represalii împotriva dacilor care năvăliseră în Pannonia, urmărindu-i pe valea Mureșului în sus." Opinia cu privire la prețurile este contrazisă de: E. Stein, *Die Kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat. Beiträge zur Verwaltungs- und Heeresgeschichte von Gallien und Germanien*, I, *Wien*, 1932, p. 25; E. Ritterling-E. Groag-E. Stein, *Faßt des römischen Deutschland unter dem Prinzipat. Beiträge zur Verwaltungs- und Heeresgeschichte*

von Gallien und Germanen, vol. II, Wien, 1932, p. 5, nota 5; E. Ritterling s.v. **Legio**, in RE, vol. XII, col. 1227, 1229; E. Groag, P. **Sulpicius Quirinus**, in RE, vol. IV A, Stuttgart, 1931, col. 827 și urm.; Dorothea von Lunzer, s.v. **Valerius Messala Messalinus**, in RE, vol. VIII A1, Stuttgart, 1955, col. 160-161. – Din rândul tuturor acestor opinii negative, poate cea mai caracteristică este a lui D. von Lunzer. Iată ce scrie această cercetătoare: "...Im Hinblick auf die Titel die V. führte, und die Rolle die er um die Zeitwende im Donaugebiet spielte, ergibt sich eine merkwürdige, bisher noch nicht beachtete Übereinstimmung mit den Daten der allgemein M. Vinicius, dem Consul des J. 19 v. Chr., zugeschriebenen Inschrift Dess. 8965 = Inscr. Italiae XIII, III 91 (trimitte la lucrările lui von Premerstein citate și de noi în nota 11). (Die weitere überaus zahlreiche s.v. Vinicius), die ich in meiner (noch ungedruckten) Dissertation **Die sogenannte Vinicius Inschrift**, Wien 1938 eingehend behandelt habe. Der dort Geehrte, dessen Namen bis auf einige Buchstabenreste verloren ist, war [X Vi]r s(acris)f (aciundis), [legatus pro] pr(aetore) Augusti Caesaris in [Illyrico], trat in Beziehungen zu Völkern an und jenseits der Donau genannt werden in der Inschrift die **Bastarnae, Cotini, Osi** und **Anarti** – wie wir dies von Valerius Messala Messalinus, nicht jedoch von Vinicius wissen. Überdies lassen sich die Buchstaben des Namens eher zu **S M** (evtl. **O M**) also zu **VALERIUS MESSALA** oder **VALERIO MESSALAE**, als, entsprechend der Annahme v. Premersteins und der übrigen Forscher, zu **CIVS** (von **Vinicius**) ergänzen. Hinzu kommt die Tatsache, dass die Valerier in Tusculum, dem Fundort der Inschrift, eine Villa besaßen..." Pentru a vedea lucrurile mai limpede, este necesar să cităm în extenso luarea de poziție a lui A. Mócsy și față de această părere hipercritică "...Am meisten problematisch ist der Feldzug, der auf einer fragmentierten Inschrift aus Tusculum erwähnt wird, Dess. 8965. Auf dem erhaltenen Teil wird ein Mann...clu[s]... genannt, der **XV vir sacris faciundis**, war und als, [legatus pr.] pr. Augusti Caesaris [in Illyrico] jenseits der Donau die Bastarner besiegt (**fugavit**) und **Cotinos, Anartios** und anderen Völker, deren Namen aber schon nicht erhalten sind, mit den römischen Waffen bekanntgemacht hat. Der Name des Mannes wurde bereits v. Premerstein 1904 zu **Vinicius** ergänzt; mehr Polemik hat die Frage der Zeit und der Richtung des Feldzuges hervorgerufen. Gegen die Identifizierung des Mannes mit M. Vinicius P.f. sind z.B. E. Groag[...] und D. v. Lunzer [...] eingetreten, vgl. B. Saria Historia I (1950) 443, der noch als Möglichkeit (nach Lunzer) auch **Domitius Ahenobarbus** erwähnt. Valerius Messala ist am wenigsten wahrscheinlich, da die erhaltenen Bruchstücke von **CIVS** zwar auch als **OM** gelesen werden können, aber die klare Interpunktion in Zeile 2 die Ergänzung des Namens zu **VALERIO MESSALAE** ohne Interpunktion und mit den nicht auf einandergepressten End- und Anfangsbuchstaben ausschliesst. **Domitius Ahenobarbus** war im Nordwesten tätig und kommt deshalb für einen Feldzug im Osten oder sogar Südosten nicht in Betracht. Für Vinicius spricht seine Tätigkeit im J. 13 v. Chr. (Flor. I 4; Vell. Pat. II 96); gegen ihn, dass er **VII vir epulonum** war (E. Groag). Die Ergänzung der Inschrift ist ferner nur dann auf eine überzeugende Weise möglich, wenn der genannte kein Cognomen führte. [Urmează textul întreg al iscripției de la Tusculum după propunerea lui A. Mócsy, citat în textul principal al lucrării prezente.] Diese Ergänzung weicht von der bei Alföldi [...] nur in einigen Formulierungen ab, die wegen der Zeilenlängen geändert werden mussten. Da die Aufzählung der Völker auf der Inschrift durch **exer[citum vicit profli]gavitque** in zwei Gruppen geteilt ist, konnte man auf die Gedanken kommen, dass der Feldherr zwei Feldzüge geführt hat. (Alföldi *Cambr. Anc. Hist.* XI 84...) Alles hängt aber davon ab, wo man die aufgezählten Völker lokalisieren darf. Die **Cotini, Osi, Taurisci** haben am nördlichen Rand der ungarischen Tiefebene gehaust (am Rand des Dakerlandes). Daher ist es berechtigt, auch die **Taurisci** hinzuzuzählen, und vor ihnen vielleicht die **Boier (Botos)**, und zwar jene, die als ausserhalb des Reiches geblieben auch bei Tacit. Germ. 42 erwähnt werden. Diese Völker hat Vinicius nicht in einem formellen Krieg besiegt, sondern nur gezwungen (**perferre coegit**: zum Ausdruck vgl. Mon. Anc. 30), in Ruhe zu leben. Einen Krieg hat Vinicius gegen die südlich von diesen gelegenen Daker geführt, an deren Seite als Verbündete die Bastarner gekämpft haben. Danach dürfte die ganze Operation ein einziger Feldzug gewesen sein, der vom Süden angefangen, zuerst die Daker traf (hiezuvielleicht Strab. VII 3 13) und dann die meist keltischen Völker nördlich der Daker bezwang. Die Aufzählung dieser Völker scheint in west-östlicher Richtung zu gehen (von den Boien abgesehen). Da aber gegen sie kein Krieg geführt wurde, spiegelt die Reihenfolge nicht unbedingt die Richtung der Vormarsches. Man braucht auch dem Vorkommen der Bastarner keine grosse Bedeutung beizumessen, da diese als Verbündete der Daker auch an der Grenze **P[annonien]s** erscheinen dürften. Vinicius, oder wer auch hiess, unternahm

also einen Feldzug in den östlichen und nördlichen Teil der ungarischen Tiefebene. An einen Feldzug von Carnuntum aus nach Osten zu denken, der demzufolge zuerst die Kelten und erst am Ende der Operation die Dakier getroffen hatte (v. Premerstein *Öst. Jahresh.* XXVIII [1933] 159 f.), verbietet der Umstand, dass die Dakier die Hauptfeinde waren (accentuarea n.n.) und gegen die übrigen Völker kein Krieg geführt wurde. Für die Datierung kommt der Dakereinfall im J. 10 in Betracht, Cassius Dio LIV, 3; 2; Mon. Anc. 30. Im Mon. Anc. ist auch die Formulierung der Vinicius Inschrift ähnlich: *et postea trans Danuvium ductus exercitus meorum Dacorum gentes Imperia populi Romani perferre coegit*. Unter Dacorum gentes darf hier vielleicht auch an die unter dakischer Herrschaft lebenden keltischen Völker [afirmația-poate-nu este cea mai potrivită, deoarece este vorba de perioada de după Burebista când puterea dacică a fost mult slăbită!] gedacht werden. An das J. 10 n. Chr. haben Patsch a.O. 107. Miltner a.O. 220 f. Alföldi a.O. 37 gedacht. R. Syme dachte an eine Operation von der Eroberung Pannonien]s durch Tiberius (bei v. Premerstein a.o. XXIX 1934, 81.) Cf. A. Mócsy, *Pannonia*, in RE, Supplbd., IX, Stuttgart, 1962, col. 543. Oricum să stea lucrurile, fie că s-au desfășurat două campanii separate, una împotriva triburilor celtice cu pricina, cealaltă împotriva dacilor și bastranilor (primii dintre aceștia fiind socotiți "der Hauptfeldnd"), fie că triburile celtice au fost numai constrâns cu amenințarea cu forță și s-a purtat numai o singură campanie împotriva dacilor, aceste ipoteze nu exercită o prea mare influență asupra subiectului lucrării de față.

16 Cf. Max Ihm, *Bastarnae*, in RE, vol. III, 1, Stuttgart, 1897, col. 110-113; Al. Vulpe, *Bastarnii*, in *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 84; R. Florescu, *Note de geografie antică*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 35-36.

17 E. Stein, *Colini*, in RE, vol. IV, 2, Stuttgart, 1901, col. 1676.

18 E. Polaschek, *Osi*, in RE, vol. XVIII, 2, Stuttgart, 1942, vol. 1581-1584.

19 Max Fluss, *Tauriskier*, in RE, ser. 2, vol. IV A, Stuttgart, 1934, col. 1136-1138.

20 W. Tomaschek, *Anartas*, in RE, vol. I, Stuttgart, 1894, col. 2063-2064; I.I. Russu, *Anartii*, în *Dicționar de istorie veche a României*, p. 33.

21 *Valea Mureșului-parte integrată a sistemului de fortificație a Daciei*, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 203-204.

22 Á. Buday, *Római fellattan*, [Cluj], 1914, p. 287.

23 *Vezi, bunăoară: T. Ortvy, Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig*, vol. I-II, Budapest, 1882; Vujević, *Die Theiss*, in "Geographische Abhandlungen", Wien, VII, 4, 1906; Zawadowsky, *Magyarország vízének statisztikája*, 2 vol., Budapest, 1891; mai multe studii în seria publicațiilor Institutului și Societății de Geologie; în Studiile secției de hidrologie și meteorologie a Ministerului agriculturii; Viczián, *Magyarország vizéről*, Budapest, 1905; Ö. Bogdánfy, *A Tisza Vízjárása*, în "Földrajzi Közlemények", XXXII, 1904; idem, *A Duna és Tisza közötti csatorna*, Budapest, 1907; *A Tisza hajdan és most*, 4 vol., Budapest, 1898-1911; J. Cholnoky, *A Tisza-meder változsal*, în "Földrajzi Közlemények", XXXV, 1907, p. 381 și urm.; Gy. Márton, *A Maros alföldi szakasza és fatlymedrel (az Aranka és a Szarazer)*, în "Földrajzi Közlemények" XLII, 3, 1914, p. 282-301; S. Mehedinți și G. Válsán, *România*, București, 1935, p. 17-18, 143, 149; Gy. Prinz, *Magyar földrajz* vol. I, *Magyarország tájrajza*, Budapest, f.a., p. 216-221; Gy. Prinz, P. Teleki, *Magyar földrajz*, vol. II *A magyar munka földrajza*, Budapest, f.a., p. 134-139; L. Glaser, *Az Alföld régi vízrajza és a települések*, în "Földrajzi Közlemények", XLVII, 4, 1939, p. 297-308; Gyöző Temesy, *A temesközi vízszabályazások a XVIII században. Die Wasserregulierung des Gebietes an der Temes im XVIII. Jahrhundert*, "Földrajzi Közlemények", XLVII, 4, 1939, p. 494-509 etc.

24 *Problema este tratată ultima dată de H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista...*, p. 281. Cf. și Fr. Miltner, în "Klio", XXX, 1937, p. 220 și urm.; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter und Trajan (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2)*, Wien-Leipzig, 1937, p. 3-44; C. Daicoviciu, în *IstRom*, vol. I, p. 297-300.

25 *Inst. gramm.*, VI, 13, p. 205, ed. Hertz: *Traianus in I Dacorum*; reproduc și de H. Peter, *Historicorum Romanorum reliquiae*, II, p. 117.

26 Oct. Floca, *Harta arheologică a municipiului Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 16 (pliant), 22-23 (fig. 16-17); idem, *Singidava*, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 177; M. Valca, L. Mărghitan, *Așezarea dacică de la Cozia-Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 47-53; S. Dumitrașcu, L. Mărghitan, *Așezări și descoperiri*

dacice din vestul și nord-vestul României din sec. III î.e.n. - II e.n., în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 48-49 (existența așezării dacice se încheie printr-un violent incendiu în cursul secolului I e.n.); I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa*², București, 1977, p. 301-302, nr. 26.

27 Oct. Floca, *Urme dacice pe dealul cetății Deva*, în *OmD*, p. 207-212; Oct. Floca-Ben. Bassa, *Cetatea Deva*, București, 1965, (în colecția "Monumentele patriei"), p. 10-11; Oct. Floca, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 18-19; *Sargetia*, XIII, 1977, p. 171-181; I.P. Albu, *Noi descoperiri arheologice pe dealul cetății Deva (II)*, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 57-60; idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 141; L. Mărghitan, *Cercetări arheologice în vatra orașului Deva*, Deva, 1971.

28 C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*², Bucarest, 1945, p. 50, nota 1; N. Gostar, *Singidunum și Singidava*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 417, nota 1; L. Mărghitan, *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 15-16; I.H. Crișan, *Burebista...*², p. 298, nr. 13.

29 M. Valca, L. Mărghitan, *Așezarea dacică de la Câmpuri Surduc*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 65-73; L. Mărghitan, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 16-17 (viața așezării dacice fortificate de la Câmpuri Surduc se pare că a fost curmată brusc printr-un violent incendiu în cursul secolului II e.n., cf. în *Sargetia*, IV, 1966, p. 72); I. H. Crișan, *Burebista...*², p. 299, nr. 18.

30 Vezi: M. Barbu, *Așezarea dacică de la Săvârșin*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 101-116; E. Chirilă, M. Barbu, *O imitație de drachmă Dyrhachiană din județul Arad*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 127-131; M. Barbu, G.P. Hurezan, *Cercetările arheologice de la Săvârșin*, în *Ziridava* XIV, 1982, p.

31 M. Barbu, M. Zdroba, *Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș*, în *Ziridava*, 1978, p. 21-40; M. Zdroba, M. Barbu, în *Dacia*, XVI, 1972, p. 355, nr. 164; XVII, 1973, p. 395, nr. 116; XIX, 1975, p. 305, nr. 198; vezi și I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 185.

32 I.H. Crișan, *Ziridava*.

33 *Ibidem*, p. 164, 166.

34 L. Mărghitan, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 206.

35 *Unde a fost Constantiniana Daphne?*, în "Magazin istoric", III, 11, 1969, p. 47.

36 *Sur la résidence du roi dace Burebista*, în "Analele științifice ale universității "AL. I. Cuza din Iași", serie nouă, secțiunea a III-a, Istorie, XVI, 1970, fasc. 1, p. 62, nota 31.

37 *Asupra acestei chestiuni, vezi mai pe larg: I. Ferenczi, Poate fi identificat hidronimul Máris al lui Herodot cu hidronimul Mureș din Transilvania?* (ms.)

DAS MAROSH-TAL UND DER FELDZUG VON MARCUS VINICIUS (Zusammenfassung)

Wie allgemein bekannt, gibt Strabon in seiner *Geographia* unter anderen an, in dem es sich vom Stamm der Geten [VII, 3, 12-13 (C. 304)] handelt, dass "...durch ihr Land der Fluss *Márisos* fließt, welcher in den Istros [...] mündet...", während der Verfasser für notwendig hält noch zu bemerken, dass "...die Römer sich über diesen [den Fluss *Márisos*] für den Krieg versorgt haben..." Es ist ebenso bekannt, dass nicht Strabon der einzige Verfasser der Antike ist, der behauptet, der Fluss münde in die Nieder-Donau. Seine Behauptung wird von einem noch älteren griechischen Autor bestärkt: Herodot, nämlich in seinen *Geschichten*, in denen er präzisiert: "...Der Fluss *Máris* hat seine Quelle im Lande der Agathyrser und auch er mündet in den Istros..." [IV, 49]. Die Behauptungen der beiden Autoren stimmen also überein! Ausserdem schreibt Strabon in diesem Zusammenhang über das Land der Geten und nicht der Daker, eine Information, die ebenfalls für die ausserkarpatischen Gebiete der von nordthrakischen Stämmen und Sippen bewohnten Landsteile plädiert.

Die Behauptung in Bezug auf das Münden des Flusses **Márisos** in den **Istros** scheint vom kurzen Abschnitt aus dem Text in Strabons Hauptwerk bestärkt zu sein (siehe oben), die bis jetzt vernachlässigt wurde. Nach einigen modernen Historikern ist diese Präzisierung vielleicht eine Anspielung auf die Kampanie des römischen Generals **Marcus Vinicius**.

Nach dem sich der Autor kurz mit dem Anliegen der wiederholten Einbrüche der **Daker** in Pannonien, bzw. der **Daker** und **Bastarni** in **Moesia** beschäftigt, so wie mit den militärischen Straffeldzügen der Römer, gelangt er zur wiederholt betonten Behauptung von **C. Daicoviciu** und **H. Daicoviciu**, dass an einem der Überfälle in Pannonien (wann und wo lässt sich nicht präzisieren, doch wahrscheinlich in den Jahren 10-9 v.u.Z.), auch keltische Stämme der **Taurisci** und **Anarti** aus dem nord-westlichen **Dazien** an Seite von anderen Sippen (**Cotini**, **Osi** usw.) teilnahmen, "...Der, der sie zurückdrängt und sie auf dem Fluss **Mureş** [!] bis in das Herz **Daziens** verfolgt, ist **Marcus Vinicius**. Auf einer Inschrift aus **Tusculum** steht, dass er sowohl die **Daker**, wie auch die **Bastarni** geschlagen habe, doch "in einem anderen Zug und an einer anderen Front..." (Betont n.n.)

Die mutilierte Inschrift aus **Tusculum** wurde von mehreren bedeutenden Forschern vervollständigt und verschieden gelesen, eine Tatsache, die zu verschiedenen Interpretationen des Textes führt, die daraus stammenden geschichtlichen Schlussfolgerungen miteinbegriffen. Die von **A. von Premerstein** vorgeschlagene Vervollständigung wurde sowohl von **A. Alföldi** wie auch von **C. Daicoviciu** angenommen. Doch **A. Mócsy** bietet eine neue *lectio*.

Was die geschichtlichen Ereignisse betrifft, die die Inschrift aus **Tusculum** schildert, scheint dem Verfasser die Feststellung von **A. von Premerstein**, **A. Alföldi** und **C. Daicoviciu** annehmbarer, schon weil man die bestehenden riesigen geographischen Entfernungen, einerseits zwischen den Gebieten der **Daker** und **Bastarni**, andererseits zwischen den von der keltischen Bevölkerung der **Cotini**, **Osi**, **Taurisci**, **Anarti** bewohnten Regionen vor Augen halten soll. Dieselbe Meinung scheint auch von der neuen *lectio* **A. Mócsys** nicht widersprochen zu sein. Wenn man die von **Mócsy** vorgeschlagene rechte Lesart aufmerksam verfolgt, kann man, aus Autors Meinung nach, eine klare Ordnung der **Brabarbevölkerung** feststellen, während die **Daker** zusammen mit den **Bastarni** irgendwie durch das Wort *profligavitque* von der bereits erwähnten keltischen Sippen abge sondert werden.

Der Autor fragt sich: sei wohl die Aufzählung der erwähnten Sippen bloss ein einfacher Zufall? Das ist kaum anzunehmen. Aufgrund dieser beiden Tatsachen, auch wenn man die von **Premerstein** vorgeschlagene Lösung ausser Acht lässt, ist der Autor der Meinung, dass man von zwei einzelnen Feldzügen sprechen muss, die an zwei verschiedenen Fronten geführt wurden.

Nach dieser Abstreifung auf dem Gebiet der **Epigraphie** behandelt der Autor einige Probleme der antiken **Hydrologie**. Nachdem er einige für ihn zugängliche fachliterarische geographische Quellen untersucht hat, gelangt der Autor zur

Schlussfolgerung, dass es sehr schwer, wenn nicht unmöglich, sei zu vermuten, dass sich ein römischer Expeditionskorps der dem Wasser des Flusses Tisa (Theiss) bis zur heutigen Stadt Szeged (R. Ungarn) vordringen konnte, dann flussaufwärts im unteren und mittleren Mureş-Tal bis in die Nähe des dakischen Burgensystems aus dem westlichen Flügel der Zentralgruppe der Transsylvanischen Alpen. Konnte der römische Expeditionskorps noch so ausgezeichnet organisiert, ausgerüstet und versorgt sein, ist es sich, der Meinung des Autors nach, nicht vorstellbar, dass er eine Strecke von 320 km (falls man sie als eine Gerade betrachtet!) zurückgelegt hatte, vom vermuteten Ausgangspunkt aus, die Grundlinie der Expedition sei: die Linie der Mittel-Donau. Es scheint die Verwirklichung eines militärischen Feldzuges von solchem Umfang völlig unwahrscheinlich, besonders wenn man eine von den modernen Historikern bis jetzt kaum beachtete Tatsache vor Augen hält, dass "die Schifffahrt" auf dem Fluss Tisa (Theiss) vor dem Beginn der Regularisierungsarbeiten des hydrographischen Systems (begonnen im XVIII. Jh.) äusserst unsicher wenn nicht unmöglich war, und ausserdem das ausgedehnte Moorgebiet des Flusses sich mit dem der Flüsse Bega und Timiş (Temesch) zusammenläuft, sie bilden insgesamt ein unüberschauberes Labyrinth, ein beinahe grenzenloses Gebiet, das beinahe völlig unbewohnt ist.

Doch die vom Verfasser ausführlich behandelten physikalisch-geographischen bzw. hydrographischen Tatsachen stellen bloss eine Seite des Problembereiches dar. Es dürfte nicht ausser Acht gelassen werden, dass der ganze niedere Lauf des Flusses Mureş (Marosch, der Hauptfluss Transsylvaniens) zwischen Deva und Pecica mit befestigten dakischen Siedlungen bestreut war, indem man die geomorphologischen Vorteile der letzteren südlichen Zweige der Transsylvanischen Erzgebirges und des Zarandgebirges [Deva-"Piatra Cozia" (Cozia-Stein), "Dealul Cetății" (Burgberg), Bretea Mureşană-"Măgură", Câmpuri Surduc-"Cetăţeaua" (Die kleine Burg) und "Mănăstirea" (Münster), Vărădia de Mureş, Săvârşin-"Dealul Cetății" (Burgberg), Cladova, Pecica-"Şanţul Mare" (Der Grosse Schanz)]. Anders ausgedrückt, ist vom Westen aus der zugänglichste Weg zum Inneren des Siebenbürgischen Becken, der fast in allen Zeiten gebraucht worden ist, mit einer Reihe von mit Bedacht gestärkten dakischen Festungen ausgelegt. Der Autor hält sich beim Vorstellen der Siedlung aus Pecica (Kreis Arad) länger auf, die bereits am häufigsten ausgelegt wurde, und die Ergebnisse der Ausgrabungen wurden in einer Monographie aufgenommen. Sie liegt dem Zusammenfluss von Mureş und Tisa (Theiss) am nächsten. Es ist zu erwähnen, dass der einzige Brand nicht zur Zeit von Octavianus Augustus, sondern viel früher als der Feldzug von M. Vinicius auf Mărisos "der in Istros mündet" stattgefunden hat, und "auf dem sich die Römer für den Krieg versorgt haben". Wenn der General M. Vinicius, der "die angreifenden Daker bekämpft und auf dem Fluss Mureş stromaufwärts verfolgt hat, bis in das Herz Daziens", den niederen Lauf des Flusses Tisa (Theiss) für das Fortschreiten seines Expeditionskorps gewählt hatte, diesen riesigen Schuttkegel

riesigen Schuttkegel und das siebenbürgische "Márisos-Tal, wäre uns heute unvorstellbar, dass er die Siedlungen verschont gelassen hatte, während er auf einer Strecke von mindestens 250 km ostwärts in das Mureş-Tal vorgedrungen ist, das von den bereits erwähnten gestärkten, Festungen bestreut war, Ortschaften, die von der Natur aus und wegen der Geschicklichkeit der Daker so hervorragend geschützt waren, wie es die gefestigte Siedlung aus Pecica war. In einer anderen Arbeit hat der Autor versucht zu beweisen, dass Herodots Máris und Strabons Márisos der Fluss Argeş in der Rumänischen Ebene sein sollte, da dieser sich in die Nieder-Donau ergiesst, vor der antiken Ortschaft Transmarisca (Tramarisca, heute die Stadt Tutrakan in der R. Bulgarien). Indem man die hydrographischen Realitäten der Vergangenheit, denen bis jetzt kaum genügend Aufmerksamkeit geschenkt worden ist, beachtet, suggerieren dem Verfasser die archäologischen Feststellungen im Zusammenhang mit der gefestigten Siedlung aus Pecica in Hinblick auf irgendeinen ausgedehnten Brand oder einer Zerstörung, so wie das nicht abzulengende Bestehen (die nicht abzulengende Existenz) einer antiken Siedlung namens Transmarisca der Mündung des Flusses Argeş (des vermuteten Máris, Márisos) in die Donau gegenüber, dass der Feldzug von M. Vinicius aus den Jahren 10-9 v. u. Z. nicht auf der Tisa-(Theiss)-Ebene (auf dem Gebiet Alföld), und auf dem siebenbürgischen Mureş-Tal, sondern auf dem Mostiştei-Ebene, Călnăului-Feld oder auf dem Burnazului-Ebene stattgefunden haben sollte, - alle Teile der Rumänischen-Ebene, - indem das römische Expeditionskorps vielleicht auf dem Dâmboviţa-Tal vorgedrungen wäre, dem Depression-Korridor von Bran (Törzburger-Pass) aufwärts, gegen das Herz Daziens, wo sich der niedrigste Engpass (von bloss einer Höhe von 1 240 m) des Ostflügels des Transsylvanischen Alpen befindet.

Übersetzt: Prof. Ildikó Nagy

MELEAGURILE ARĂDENE, VATRĂ DE CONTINUITATE DACO-ROMANĂ ȘI ROMÂNEASCĂ

Liviu Mărghitan

Istoricul genezei poporului român a reprezentat, așa cum bine se cunoaște, subiect de ample studii pentru multe generații de cercetători români și străini care au căutat să înfățișeze procesul complex al etnogenezei românilor în măsura evoluției la vremea respectivă a științei istoriei. Astfel, umaniștii, axându-și investigațiile pe temeiul lingvisticii, precum și pe conștiința romanității poporului nostru, au pus în evidență caracterul roman implantat în Dacia de către împăratul Traian. Totodată, o seamă de învățați documentau în constituirea romanității nord-dunărene și vest-pontice și o componentă etnică daco-getică, căreia îi acordau însă un rol secundar.¹

Ulterior, din motive care nu sunt nicidecum legate de cercetarea istorică al cărei țel este reliefarea adevărului, o serie de istoriografi de peste hotare au pus în circuitul informațional al științei istoriei teorii și teze în totală contradicție cu realitățile trecutului pe care pretind că le înfățișează în scrierile lor. Apelând la surse de informare de-a dreptul fanteziste, ignorând în mod deliberat realele izvoare de referință, nepregetând să producă falsuri și insidioase denaturări, acei autori au "plasat" procesul de formare a poporului român în exclusivitate în Peninsula Balcanică, la sud de Munții Balcani, zonă în care rămășițe ale populației daco-romane s-ar fi retras din Provincia Dacia părăsită în vremea împăratului Aurelian.

Reconstituirea realității istorice obiective având ca temei cunoștințele pluridisciplinare de al căror concurs beneficiază cercetarea istorică din zilele noastre a devenit posibilă, realizabilă. Mai cu seamă rezultatele cercetărilor arheologice contribuie substanțial la reconstituirea până la detaliu a multor aspecte ale etnogenezei poporului român în vatra carpato-danubiano-pontică reliefând nu de puține ori aspecte pe care mărturiile documentare scrise nu le-au consemnat.

Într-o asemenea situație se află ținutul arădean și societatea umană ce a viețuit pe aceste meleaguri, știut fiind că autorii antici nu s-au preocupat decât tangențial de anumite zone ale Daciei, fiind interesați în cunoașterea de ansamblu a țării poporului geto-dac. Deci pentru istoricul care intenționează să reconstituie cadrul social-economic-militar-politic al ariei văii vestice a Mureșului săpăturile arheologice reprezintă cea mai importantă sursă de informare și documentare.

Dar pentru ca imaginea creată prin analiza și interpretarea vestigiilor arheologice să fie cât mai completă e necesar să coroborăm urmele de cultură materială ieșite la iveală pe cuprinsul "mureșean" al județelor Hunedoara și Arad, deoarece evoluția societății din acest areal s-a desfășurat în mod unic și unitar. A

o diviza în raport cu actuala delimitare teritorial-administrativă ar însemna a "trunchia" în mod artificial un proces istoric care se remarcă tocmai prin omogenitatea sa.

Chiar de la cele dintâi investigații sistematice inițiate pe cursul mediu și inferior al anticului Marisus au ieșit la lumină urme ale activității umane ce confirmă prezența colectivităților încă din epoca pietrei cioplite, și anume din perioada Aurignacianului și Mousterianului. Atari stațiuni paleologice s-au depistat și studiat în localitățile Conop, Cladova, Frumușeni Sânpetru German, Zăbrani, Câmpuri Surduc, Pricaz, Turdaș, Vinț ș.a. Toate erau așezări deschise - de terasă, iar inventarul constă în micro-uneltele realizate din "silex bănățean".

Cât privește epoca nouă a pietrei, aceasta se ilustrează printr-o serie și mai consistentă de așezări compuse din locuințe de suprafață și semibordeie, ca de pildă cele de la Dudești, Sânnicolau Mare, Cenad, Aradu Nou, Lipova, Gothatea, municipiul Deva (punctele Tăulaș și Ciangăi), Mintia-Gară, Brănișca, Turdaș, Tărtăria, municipiul Alba Iulia (cartierul Lumea Nouă), Blandiana, Sebeș etc.

Deplina continuitate de viață e confirmată și în epoca următoare, aceea a metalelor, atât prin prezența a numeroase așezări, cât și printr-o serie de depozite de unelte, care analizate în ansamblu evidențiază o intensă activitate de prelucrare (și producere) a bronzului și a fierului pe aceste meleaguri atât de bogate în minereuri (ne referim la ținutul hunedorean). Pentru ilustrarea concretă a afirmației de mai sus inserăm cele mai însemnate depozite compuse din obiecte de bronz, aflate în decursul anilor pe Valea Mureșului: Pecica, Satu Mare, Arad, Păuliș, Toc, Săvârșin, Gothatea, Ilia, Deva, Uroi, Balșa, Rapoltu Mare, Mărtinești, Blandiana, Vaidei ș.a. Nu mai puțin importante ne apar și așezările - unele dintre ele investigate parțial încă din secolul precedent - de la Periam, Pecica, Arad (cartierul Gai), Șoimuș și Săulești-Simeria.

Toate aceste descoperiri arheologice, succint expuse aici, confirmă în mod indubitabil faptul că societatea autohtonă de pe arealul la care ne referim a ființat și s-a dezvoltat fără contenire, progresând în pas cu vremea, ajungând până în pragul cristalizării marelui neam al geto-dacilor, urmașii nemijlociți ai tracilor de la miazănoapte de Dunăre. Firește că și în privința atestării în zonă a geto-dacilor cele mai vechi mărturii arheologice fac trimiterea la geneza acestui mare popor antic în vasta vatră carpato-danubiano-ponică, teritoriu din care meleagurile arădene sunt o inseparabilă parte.

Așa cum este îndeobște știut și admis de cercetătorii în materie, se poate vorbi de prezența elementului uman autohton geto-dac acolo unde sunt prezente vestigii arheologice aparținătoare culturii Basarabi², civilizație databilă în prima epocă a fierului. Cercetări ce s-au întreprins în urmă cu circa un deceniu și jumătate în mai multe puncte de pe Valea Mureșului s-au concretizat prin depistarea de fragmente ceramice de tipul Basarabi la Șeitin, Semlac, Pecica, Arad (cartierul Gai), Cicir, Păuliș, Cuvin, Lipova-Radna, Cladova, Conop, Vărădia de Mureș, Toc,

Ilteu, Gothatea, Ilia, Soimuș, Simeria, Rapoltu Mare, Folt, Vinț (cartier Sibîșeni) etc. Nu puține dintre acestea au dat la lumină materiale de un interes special care dezvăluie anumite particularități locale (prin acestea făcându-se legături tipologice cu forme mai vechi de vase moștenite din fondul epocii bronzului). Mai mult decât atât, despre așezarea de la Pecica s-a făcut precizarea că chiar acolo s-a conceput un anumit gen de recipient ce s-a răspândit ulterior în restul ariei ocupate de către triburile purtătoare ale culturii Basarabi. Este vorba de recipientul bitronconic, vas prezent chiar în nivelul de locuire în Hallstattul timpuriu (el lipsind în aceste niveluri ale altor așezări similare), tip *olla* ce ulterior (pe parcursul celei de-a doua epoci a fierului) a cunoscut o evoluție deosebită.

Un alt factor de noutate în interpretarea urmelor arheologice constă în lansarea ideii că Valea Mureșului se situase într-o veritabilă poziție centrală în contextul complexului de fenomene ce au determinat apariția culturii hallstattiene din aria sud-vestică a României: "în regiunea Banatului și Crișanei de unde s-a răspândit treptat spre est".³ Dacă mai facem precizarea că traseul mureșean arădean a fost dintotdeauna un ținut de liberă pătrundere a unor factori de civilizație, care au fost organic asimilați de oamenii locurilor, ne apare cu claritate posibilitatea reală de a se fi născut pe aceste meleaguri, plină de vitalitate și dinamism.

A doua epocă a fierului în cadrul căreia elementul daco-getic și-a dobândit caracteristicile definitorii de limbă și cultură materială și spirituală. Atunci a fost de fapt vremea în care denumirea dată a râului principal sud-transilvănean, Marisus, era luată în "evidența" eruditului părinte al istoriei Herodot din Halicarnas. Continuând consistentul fond cultural tradițional autohton, omul epocii secunde a fierului a realizat progrese importante în domeniul agriculturii, olăritului, prelucrării fierului, a lemnului etc. Toate acestea au favorizat un spor demografic apreciabil, ceea ce s-a concretizat printr-o marcantă sporire a densității de locuire. Numărul așezărilor dacice pe arealul vast mureșean devenise într-atât de mare încât n-a mai fost posibilă o așezare a migratorilor celți. Noii veniți pe aceste meleaguri sunt atestați arheologic exclusiv prin pâlcuri de morminte - "cimitire" celtice ce nu depășesc opt-zece indivizi, ceea ce denotă că este vorba doar de o tranziție prin spațiul locuit de daci, nicidecum de o așezare a acestui neam cât de cât durabilă.

Grupate pe categorii de materiale, vestigiile dacice din aria pe care o analizăm sunt:

a. obiecte ornamentale din argint și aur: Pecica - unde s-a aflat în cadrul așezării unul dintre cele mai reprezentative ateliere de confecționare a bijuteriilor din metale prețioase; Vărădia de Mureș - tezaur de bijuterii realizate din argint; Nădăștia de Sus - tezaur de obiecte din argint; Sărăcsău și Sălișteța - în fiecare localitate s-a aflat câte un bogat tezaur de piese vestimentare;

b. tezaure monetare și piese numismatice izolate: Semlac - Pecica, Arad,

Cicir, Cladova, Păuliș, Radna, Toc, Tisa, Temeșești, Rădulești, Cârjiți, Câmpuri - Surduc, Bozeș, Orăștie, Turdaș, Turmaș, Mărtinești, Inuri, Vințu de Jos;

c. așezări: Dudești, Cenad, Șeitin, Semlac - Pecica, Arad, Cicir, Cladova, Păuliș, Conop, Săvârșin, Vărădia de Mureș, Ilteu, Căpâlnaș, Câmpuri - Surduc, Bretea, Sârbi, Brănișca, Cozia - Vețel, Uroi - Simeria, Jeledinți, Romoșel, Pricaz, Inuri, Săliștea, Vinț, Sebeș etc.

Imaginea răspândirii așezărilor dace pe Valea Mureșului în aval de Orăștie înlesnește ipoteza potrivit căreia acestea ar fi fost o veritabilă prelungire către fruntariile apusene ale regatului Daciei a sistemului defensiv de fortificații.⁴ Chiar fără să fi posedat cetăți cu ziduri din piatră ecarisată, micile așezări întărite cu șanț, val de pământ și palisade din lemn, amplasate pe vârfuri de dealuri sau pe mameloane (în zona de câmpie) serveau ca puncte de sprijinire a rezistenței în fața pătrunderii unor oștiri vrăjmașe venite dinspre Provincia Pannonia. Totodată așezările ce se înșiruie de-a lungul Mureșului, situate la mai puțin de 10 km una de alta, serveau ca locuri de observație și de transmitere a veștilor spre Sarmizegetusa Regia.

Reluăm ideea lansată într-un studiu anterior⁵, în care afirmam că generalul roman Marcus Vinicius, care a izbutit să înalțeze cu trupele de sub comanda sa pe teritoriul dacic, n-a putut să ajungă până sub zidurile capitalei din masivul montan de la miazăzi de Orăștie tocmai datorită acelor mărunte, dar dese, așezări întărite a căror cucerire i-a diminuat forțele de atac. Cât privește o eventuală înaintare spre inima Daciei fără ca drumul de marș să fi fost "curățat" de orice rezistență a localnicilor însemna o inconștientă din partea comandantului, deoarece oștirea sa urma să sfârșească în încercuire. Or, o asemenea eroare tactică e greu de admis că ar fi săvârșit-o un general de talia lui Marcus Vinicius (care avea experiența luptelor cu neamurile din Peninsula Balcanică a căror tactică consta în atragerea adversarului în adâncul teritoriului și a-l nimici lipsindu-l de orice legături cu bazele de pornire a expediției).

Mai mult decât atât, având în vedere ușurința deplasărilor pe o vale largă ca aceea a Mureșului, e greu de admis ca acest traseu ar fi fost lăsat în afara atenției de către împăratul Traian în cursul războaielor avute cu Decebal. Presupunem că pe aici ar fi avut loc un atac lateral, de diversiune, cu concurs armat sarmatic.

Evident că pătrunderea oștirii romano-sarmate a avut urmare distrugerea așezărilor fortificate dace de pe traseul mureșean, dar cu toate acestea efectul raidului n-a fost de natură să disloce masa autohtonilor din această zonă. Nu există nici o mărturie arheologică care să pledeze pentru ideea contenirii etnicității dace în favorul stabilirii masive a sarmaților-iazigi pe aceste meleaguri. De altfel nici izvoarele literare nu confirmă detaliul că împăratul Traian ar fi cedat iazigilor, în calitate de aliați ai Romei, teritorii din cuprinsul regatului Daciei, așa cum aceștia au pretins. Dimpotrivă, în cursul unei săpături arheologice al cărei obiectiv consta în depistarea urmelor migratorilor unguri în zona orașului Szeged, au fost aduse la

lumină urme doveditoare ale prezenței unei așezări daco-romane ce data din secolele II-III. Această surprinzătoare apariție l-a pus chiar într-o nedorită situație delicată pe cercetătorul Josef Lenhossek obligându-l să constate: "Este de mirare cum poate să apară o așezare de epocă romană aici (la Szeged, n. n.) deoarece prezența sa apare în contradicție cu toate datele istorice, știut fiind că limita de expansiune a așezărilor romane o constituie Dunărea ce curge la granița de est a provincia Panonia"⁶. Este foarte adevărat, considerăm noi, că potrivit cu punctul de vedere al autorului citat romanitatea se limita exclusiv la Provincia Pannonia, în concepția sa neexistând Provincia Dacia de care, în realitate, aparținea așezarea identificată în punctul topografic numit Cinci Movile.

Dar mirarea lui J. L. nu își are temei dacă ancorăm descoperirea acestuia (așezarea, n. n.) în realitatea istorică a timpului și anume existența Daciei romane și marcarea graniței vestice a provinciei traiane pe cursul inferior al Tisei. Deci dacă în anii celui de-al IV-lea deceniu din secolul al III-lea - așa cum dovedesc monedele imperiale romane aflate în mormintele investigate de către J. L. - la confluența Mureșului cu Tisa înflorea o localitate daco-romană (între materialele ceramice publicate se află și fragmente de recipiente de tradiție dacică, n. n.), cu atât mai puțin este de presupus că în anii domniei lui Traian (98 - 117) sarmații iazigi ar fi deținut acest teritoriu de la estul râului Tisa. Nu e nicidecum verosimil ca așezarea în discuție să fi luat ființă exclusiv în anii atestați prin descoperirile numismatice, ea fiind cu certitudine constituită măcar cu câteva zeci de ani mai înainte, deci începuturile sale "au prins" secolul anterior (sec. II d.Hr.).

Traseul mureșan sud-transilvan a deținut în cadrul legăturilor rutiere dintre Dacia Romană și celelalte provincii ale Imperiului caesarilor un loc cel puțin tot atât de important pe cât îl avusese această vale ușor de străbătut, în veacurile anterioare erei noastre. Atât râul, cât și o șosea (din care s-au identificat unele porțiuni în hotarul comunei Pecica) favorizau legături pe uscat și pe apă cu lumea romană. Într-o altă alternativă, potrivit căreia bransarea Daciei Romane la drumurile din imperiu s-a efectuat exclusiv pe traseul sudic ce atingea Dunărea la Drobeta, nu și-ar afla nicidecum "justificarea" evoluția economico-comercială a localității Micia, care se situa la o distanță apreciabilă de calea ce unea de la mieznoapte principalele centre urbane și cvaziurbane ale Provinciei Dacia (Drobeta, Dierna, Ad Mediam, Tibiscum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Aquae, Germisara, Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum). Fără să se fi situat pe un drum de intensă circulație (vad negustoresc) așezarea ce a apărut în vecinătatea castrului de la Veșel⁷, Micia, nu se detașa nicidecum de nivelul unor obișnuite *canabae* a căror existență ar fi conținut odată cu retragerea aureliană.

Din motive lesne de înțeles, nu vom mai insera în cele ce urmează descoperirile de factură romană identificate până în prezent de-a lungul văii Mureșului mijlociu și inferior, ci vom proceda la reliefarea câtorva fapte puse în lumina cercetării de către cele mai recente cercetări arheologice din arealul în

discuție.

În primul rând ținem să arătăm că absolut în toate punctele cu urme romane situate între Apulum și Parthiscum, așezări sau *villae rusticae*, există pe lângă masiv reprezentata ceramică romană o serie de fragmente de recipiente de tradiție dacică (cești de format tronconic, chiupuri, fructiere cu picior, vase de tip sac ș.a.) De asemenea, în cadrul necropolelor apar și morminte de incinerare de tip "pe vatră deschisă", obicei funerar practicat ca o moștenire puternic înrădăcinată, de către persoane de etnie autohtonă geto-dacă (știut fiind că în antichitate riturile funerare dețineau în existența colectivităților un loc primordial și erau respectate cu un conservatorism extrem de rigid). Mai mult decât atât, pe monumente de la Micia și Lipova sunt redată personaje ale căror vestimentație diferă de cea greco-romană, fiind de inspirație autohtonă.

La fel de edificatoare ne apare atestarea în cadrul lotului de unelte gospodărești o serie de piese metalice (sape, săpăligi, cuțitoaie-cosoare, fiare de plug) de tipuri utilizate intens și în vremurile anterioare constituirii Provinciei Dacia, unelte ce nu puteau nicicum "supraviețui" ca *gen fără a fi rămas în vatra Daciei* locuitori de etnie geto-dacă.

Momentul istoric cunoscut sub denumirea de *retragerea aureliană* nu se reliefează pe traseul mureșan printr-o desăvârșită dispariție bruscă a urmelor arheologice de factură autohtonă sau printr-o masivă prezență a vestigiilor unor populații migratoare. La Micia se ridicau monumente votive chiar în preajma anului 271. Lotul urmelor arheologice databile în secolul al IV-lea este actualmente considerabil îmbogățit în comparație cu ceea ce se cunoștea cu circa o jumătate de secol înainte. Pe aria mureșeană s-au recuperat monede din bronz de la împărații Constantinus II (348 - 361) și Gratianus (373 - 383), alte piese numismatice de mică valoare, emisiuni ale împăraților Theodosius II (405 - 450) și Justinian (527 - 575). Am specificat faptul că monedele erau de mică valoare spre a conchide că ele serveau la achiziții mărunte, cotidiene, cumpărături făcute de populația locală, știut fiind că migratorii manifestau interes exclusiv pentru moneda de aur. Cât privește relațiile de schimb practicate de neamurile migratoare în interiorul tribal acestea erau bazate pe troc (obiect contra obiect) neutilizând procedeul marfă-bani.

Mai consemnăm un consistent lot de descoperiri numismatice constând din piese de la Constantin cel Mare (306 - 337) aflate la Nădlac, Pecica, Arad - Ceala, Arad, Cicir, Cuvin, Radna, Conop, Bârzava ș.a. toate sugerând intense relații cu piața sud-dunăreană a secolului al IV-lea.

Tot de pe valea Mureșului inferior sunt semnalate vestigii arheologice constând din opaițe cu semnul crucii, engolpioane descoperite în decursul anilor la Felnac, Pecica, Vladimirescu, Sâmbăteni, Lipova, Bata, obiecte utilizate cu certitudinea numai și numai de masa daco-romanilor. Prin recuperarea unei cărămizi cu ștampila SISC(ia) în cunoscuta așezare de epocă romană și prefeudală

de la Cenad deținem o mărturie elocventă în favorul ipotezei că Banatul până la Mureș inclusiv se aflase în cursul secolului al IV-lea sub stăpânirea romană, fapt ce a determinat, de altfel, deosebita frecvență a monedei romane în arealul respectiv.

Un detaliu reliefat de cercetarea arheologică relativ recentă îl reprezintă identificarea pe valea Mureșului a câtorva fortificații construite din pământ (de tipul șanț, val, palisadă). Le enumerăm pe cele de la Vladimirescu, Cenad și Felnac, care au fost studiate prin săpături sistematice. Toate se datează în intervalul secolelor VII - X și erau ridicate de către populația locală ce se dezvolta din punct de vedere economic, social și politic după încetarea în zonă a presiunilor militare exercitate de avari. Referitor la grupul de morminte pe care le-am investigat în urmă cu peste două decenii la Șeitin, este în afara oricărei îndoieli că în preajma acestei necropole se găsește și așezarea.

Succinta insere a principalelor descoperiri arheologice provenite de pe cuprinsul străbătut de apele Mureșului din județele Arad și Hunedoara înfățișează prin dovezi materiale, palpabile și de necontestat o multimilenară continuitate de viață economică, socială, politică și culturală a mării societăți autohtone. Nu există nici un fel de hiatus, de discontinuitate, ci vestigiile arheologice se înșiruie firesc, logic, precum s-a depănat caierul timpului, marcând progrese însemnate de la o etapă istorică la alta. Elementul principal ce ne-a furnizat respectivele urme de cultură materială a fost etnosul autohton pe care nici o vicisitudine nu l-a putut clinti de pe meleagurile sale de origine. De aceea, orice încercare de mistificare a adevărului istoric se dovedește superflua, lipsită de consistența argumentului științific, neputând să convingă. Acei așa-zisi istorici ce își fundamentează teoriile despre alogenismul poporului român pe felurite interpretări speculative ale resurselor literare narative, ignorând în mod deliberat mărturiile arheologice consistente pe care cercetarea românească le-a adus la lumina studiului competent și obiectiv, nu fac nici un serviciu științei, ci dimpotrivă îi aduc serioase prejudicii.

Arheologic, prin simpla prezentare a urmelor de cultură și civilizație apărute pe aria mureșeană, se atestă concret că omul de pe aceste locuri a făcut parte integrantă din marea societate carpato-dunăreano-pontică și a evoluat treptat, odată cu aceasta, străbătând într-o existență neîntreruptă toate etapele istorice a căror rezultată a fost geneza poporului român și a limbii sale în vatra vechii Dacii.

NOTE

1. O asemenea viziune era firească având în vedere faptul că respectivii istorici nu dispuneau la data aceea de rezultatele unor cercetări arheologice care să relev densitatea locuirii daco-gete în aria carpato-dunăreano-pontică.

2. Despre caracterul și originea tragică a culturii Basarabi vezi: *Istoria României*, I, București, 1960, p. 144, 152 - 153; Alexandru Vulpes, în *SCIV*, 13, 3 - 4, 1962, p. 307 și *Dacia* (N. S.), IX, 1965, p. 105; Vladimir Dumitrescu, în *Dacia* (N. S.), XII, 1968, p. 177; Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, București, 1978, p. 52, 75, 96; Mirocea Petrescu-Dâmbovița,

Scurtă istorie a Daciei preromane, Iași, 1978, p. 105 - 108.

3. Liviu Mărghitan, în *Memoriile Secției de Științe Istorică, Seria IV, tom VI, 1981, p. 154.*

4. Idem, *Fortificații dacice și romane, București, 1978, p. 42 - 66.*

5. Idem, *Banatul în lumina arheologiei, I, Timișoara, 1979, p. 172, 176.*

6. Josef Lehnoszek, *A Szeged ősthaloml avarászokrol, Budapest, 1882, p. 19; datorită dificultății aflării de către cititor a lucrării editate în secolul precedent vezi: Banatul în lumina arheologiei, II, Timișoara, 1980, p. 11.*

7. Liviu Mărghitan, în *SCIV, 21, 4, 1970, p. 579 - 592.*

8. Referitor la apartenența sud-vestului României la Imperiul Roman Târziu vezi: Nicolae Gucea, în *Banatica. Studii și cercetări istorice, Reșița, 1977, studiu intitulat Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie; E. Chirilă, N. Gucea, I. Stratan, Trei tezaure monetare din Banat. Contribuții numismatice la problema continuității, Timișoara, 1974.*

DAKISCH - RÖMISCHE UND RUMÄNISCHE KONTINUITÄT IN DER ARADER GEGEND (Zusammenfassung)

Der Autor bringt eine Reihe archäologischer Argumente anhand derer er auf die Richtigkeit der Kontinuitätstheorie hinweist. Die ununterbrochene Anwesenheit der einheimischen Bevölkerung am unteren Lauf der Marosch wird durch Entdeckungen die aus dem Paleolithikum bis ins frühe Mittelalter reichen illustriert.

MONEDE ROMANE IMPERIALE DESCOPERITE ÎN ZONA ARĂDEANĂ

Mircea Barbu
Peter Hügél

În anul 1991 patrimoniul muzeului arădean s-a îmbogățit cu o piesă numismatică de o remarcabilă valoare - un aureus de la Augustus. Moneda provine din raza comunei Șepreuş (județul Arad), fiind descoperită accidental în timpul lucrărilor agricole. *

Piesa de la Șepreuş face parte din rândul celor mai bune emisiuni monetare romane de la sfârșitul secolului I î.Hr. Ea a fost realizată prin batere în atelierul monetar aflat în apropierea templului Iunonei de la Roma. În momentul de față, moneda are o greutate de 7,960 gr și o puritate de 900 ‰ metal fin.

Pe avers este reprezentat capul lui Augustus, cu lauri, orientat spre dreapta, înconjurat de legenda AVGVSTVS DIVI F(ilius). Pe avers este ștanțat un taur înfocat, orientat spre dreapta, iar în exerga, sub taur, se poate citi IMP(erator)XII. Chipul împăratului este cel cunoscut de pe medalioanele și statuile din for. Foarte bine reliefate sunt, pe de altă parte, detaliile anatomice ale taurului (Fig. 1 a, b)

Moneda a fost emisă în a doua parte a domniei lui Augustus, în anul 5 î.d. Hr.¹ Ea face parte din prima categorie de monede de aur emise de Augustus, monede care aveau la emitere o greutate de până la 8,175 gr².

Piesa se află într-o stare de conservare foarte bună, fapt care denotă o scurtă perioadă de circulație, ea fiind, probabil, de timpuriu tezurizată. Este, de altfel, cunoscut faptul că moneda de aur a fost folosită mai ales pentru tezurizare, reprezentând echivalentul valoric în timp pentru monedele aflate în circulație în momentul istoric respectiv și chiar mai târziu.

Pornind de la această nouă descoperire am apreciat drept utilă investigarea întregului peisaj al descoperirilor de monede romane imperiale (emise între secolele I și III) din zona arădeană, respectiv din zona cuprinsă între cursul inferior al Mureșului și Crișul Alb (Fig. 2). Acest demers se impune atât din necesitatea de a completa lista descoperirilor cu cele rămase încă inedite, dar și din nevoia de a verifica ipoteze, observații și concluzii istorice emise în lucrări de sinteză dedicate acestei problematice și zone, lucrări de la redactarea cărora s-a scurs un număr oarecare de ani³.

La ora actuală monede romane imperiale (sec. I - III) provin din 38 de puncte (plus 2 nesigure) din zona arădeană (Fig. 3). În marea majoritate a cazurilor (37) este vorba de descoperiri întâmplătoare. Sunt cunoscute cinci tezaure monetare care se înscriu în perioada în discuție: Bârzești, Caporal Alexa, Covăsânt, Neudorf, Vânători. În restul cazurilor este vorba de descoperiri izolate.

Sub aspectul repartizării lor geografice se remarcă o mare concentrare a descoperirilor în apropierea cursului Mureșului (16), restul punctelor repartizându-se relativ uniform în zona de câmpie. În zona de munte, inclusiv pe cursurile intramontane ale celor două râuri importante, Mureș și Crișul Alb, descoperirile sunt ceva mai firave. Oricum situația concretă confirmă în mare măsură observația mai veche privind concentrația mare de descoperiri monetare pe cursurile râurilor importante⁴, observație argumentată atât de situația din Banat⁵, cât și de cea întâlnită la nord de Crișul Alb⁶.

Histograma descoperirilor confirmă sărăcia monetară din perioada de circa un veac, cuprinsă între a doua jumătate a secolului I î. Hr. și prima jumătate a celui următor⁷. Un "puseu" se semnalează sub Nero, probabil ca efect al reformei monetare⁸. Începând cu Vespasian numărul descoperirilor crește treptat ilustrând sporirea volumului schimburilor comerciale ale dacilor cu Imperiul⁹. Momentul cuceririi Daciei se reflectă sub aspectul circulației monetare în zonă printr-o creștere spectaculoasă a fluxului de monedă romană - monede de la Traian în 10 puncte (față de 6 cu monede de la Domitian). Cele mai multe descoperiri se atribuie însă perioadei Hadrian (11), Antoninus Pius (13), Marcus Aurelius (13), urmată de o evidentă scădere la sfârșitul secolului II și începutul celui următor. Către sfârșitul stăpânirii romane în Dacia se remarcă o ușoară revenire - Filip Arabul (4) și Aurelian (6).

În ce privește tezaururile, în toate cazurile acumulările încep înainte de cucerire, sfârșitul situându-se la Hadrian (Vânători), Antoninus Pius (Covăsânt), Marcus Aurelius (Caporal Alexa) și Aurelian (Neudorf).

În Banat majoritatea descoperirilor monetare provin din perioada Hadrian - Antoninus Pius, remarcându-se în continuare aceeași scădere a circulației monetare la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui următor.¹⁰ Pentru zona de la nord de Crișul Alb, după o creștere în timpul lui Traian și Hadrian, perioada Antoninus Pius - Marcus Aurelius marchează apogeul circulației monetare, urmată de o scădere radicală la începutul secolului al III-lea, situație care se menține până la Aurelian.¹¹

Corespondența dintre numărul mare de descoperiri monetare din vremea Hadrian - Marcus Aurelius și evenimentele istorice din aceeași perioadă nu poate fi întâmplătoare. Astfel, războiul lui Hadrian cu sarmații-iazygi din 117 - 118¹², luptele lui Antoninus Pius cu dacii liberi (156 - 157/8)¹³ și războaiele romano-germano-iazyge (167 - 180)¹⁴ nu au afectat doar provincia, antrenând modificări strategice¹⁵ și administrative,¹⁶ dar s-au răsfrânt direct și asupra zonelor limitrofe, respectiv și asupra zonei în discuție, situație reflectată în planul circulației monetare de un aflus sporit de monedă. Nu este exclus ca această cantitate relativ mare de monedă să reflecte interesul Romei pentru atragerea populației autohtone din zonă de partea Imperiului, în schimbul unor subsidii plătite în monedă de argint. S-ar putea chiar imagina o anume formă de organizare paramilitară (exploratores)

În cadrul comunităților dacice din Câmpia Aradului.¹⁷ Aceste formațiuni ar fi putut constitui avanposturi ale sistemului defensiv roman într-o zonă fierbinte. Deși analogii în acest sens sunt cunoscute în Germania,¹⁸ o situație similară fiind presupusă și pentru sudul Banatului,¹⁹ extinderea acestui tip de organizare și în zona arădeană nu poate depăși la ora actuală stadiul de ipoteză de lucru.

O mică parte a descoperirilor monetare provine din mediul sarmato-iazgy, respectiv cele de la Arad - Ceala (Repertoriu, nr. 1 e), Zădăreni, Sânpetru German și poate, parțial, Nădlac. Acestea ar putea indica incursiuni războinice sau chiar enclave iazyge în mediul daco-roman²⁰.

Coroborând criteriul cronologic cu cel geografic se poate observa că doar în trei puncte (Șepreuș, Șimand și Vărădia de Mureș) se semnalează exclusiv monede imperiale premergătoare cuceririi. Trebuie însă menționat că în două cazuri (Șepreuș și Vărădia) este vorba de auracii. În alte opt cazuri (Arad, Caporal Alexa, Chisindia, Cicir, Covăsânt, Gurahonț, Neudorf și Seleuș) există o continuitate a prezenței monetare ante și postcucerire. Emisiuni monetare doar din perioada Traian - Aurelian definesc 26 de puncte, din care 12 străjuiesc cursul Mureșului. Numărul total al descoperirilor care acoperă și perioada stăpânirii romane în Dacia se ridică la 35, din care 15 pe cursul inferior al Mureșului.

Raportând numărul descoperirilor de monede imperiale din vremea stăpânirii romane la cel de monede republicane, în aceeași zonă, se remarcă o creștere semnificativă în vremea Traian - Aurelian, față de perioada premergătoare (18 puncte cu descoperiri monetare republicane, din care doar 6 pe Mureș²¹). Din secolele III (post Aurelian) - V provin doar 13 descoperiri monetare, din care mai bine de jumătate de pe valea Mureșului.²²

Numărul de descoperiri monetare din perioada stăpânirii romane este net mai mare în Banat (la vest de linia Lederata - Tibiscum)²³ decât în zona arădeană. Numărul descoperirilor dintre Crișul Alb și Tisa (la nord)²⁴ este însă echivalent cu cel al descoperirilor dintre Mureș și Crișul Alb. Ținând cont de întinderea zonelor comparate se poate lesne observa relativ marea concentrație de monedă romană imperială în zona arădeană, în special pe Mureșul inferior.

Răspândirea mai accentuată a monedei imperiale pe Mureșul inferior și aceasta mai ales în perioada stăpânirii romane în Dacia, vine în sprijinul ipotezei privind desfășurarea graniței provinciei pe acest curs de apă,²⁵ respectiv privind existența drumului strategic și comercial Micia - Partiscum - Lugio.²⁶ Pe de altă parte, Câmpia Aradului a oferit condiții de trai mult mai favorabile decât zona mlăștinoasă a Banatului, fapt care explică și el concentrația mai mare de monedă. În ce privește desfășurarea graniței de vest a provinciei în această zonă, la poalele Munților Zarandului, închizând defileul Crișului Alb,²⁷ peisajul descoperirilor monetare nu oferă argumente concludente.

Revenind în final la aureusul de la Șepreuș trebuie menționat că în zona arădeană s-au mai descoperit în timp alte monede romane imperiale de aur: una,

tot de la Augustus, la Neudorf; una, de la Nero, la Vărădia de Mureș; două, ambele de la Marcus Aurelius, la Buhani. Raportat la numărul total de aurăii descoperiți în Dacia, peste 148²⁸, cei din zona arădeană sunt, din punct de vedere cantitativ-statistic, de importanță minoră. În contextul zonei în care au fost descoperiți, aurăii de la Șepreuș, Buhani, Neudorf și Vărădia de Mureș au însă o semnificație deosebită, pornind de la constatarea lui R. Ardevan potrivit căreia în peste 80 % din cazuri aurăii din Dacia sunt în legătură directă cu prezența militară romană în zonă.²⁹ Astfel, nu este lipsit de interes să menționăm că Vărădia de Mureș este situată în imediata vecinătate a presupusei fortificații de la Bulci³⁰ (pe malul opus al Mureșului), că la Neudorf este semnalat în literatura mai veche un punct fortificat roman³¹, iar prin vecinătatea satului Buhani trece un val de pământ care blochează intrarea dinspre vest pe Valea Crișului Alb, val atribuit de unii³² sistemului defensiv al provinciei Dacia. În zona Șepreuș încă nu se cunosc urme relevante ale unei prezențe romane efective. În consecință, credem noi, aceste piese nu pot fi atribuite, cel puțin în zona avută în vedere, exclusiv mediului dacic sau celui roman, deși înclinăm să credem că prezența acestor monede de aur indică cel puțin apropierea imediată a unor puncte direct subordonate Imperiului.

NOTE

*Piesa a fost găsită de Ileana Bogdan și oferită spre achiziționare Muzeului Județean Arad.

1. A. Bouche-Leclercq, *Manuel des Institutions romaines*, Paris, 1986, p. 601.

2. RIC, 334; *Coh.*², 153, 158; R. Kaukelitz, *Römische Münzen*, München, 1974, p. 52; P. Gueschi, *Monete romane*, Milano, 1907, p. 226.

3. I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în SCȘ Cluj, VI, 1 - 2, 1955, p. 13 - 180; Gh. Lazin, *Circulația monetară în vestul României*, în *Aluta*, 2, 1970, p. 109 - 115; S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea, 1993 (redactarea lucrării s-a încheiat în 1972); I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974; *Repertoriul arheologic al Județului Arad*, Cluj, 1975, *ms.*; Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980.

4. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 98.

5. D. Benea, în *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden - Württemberg*, 20, 1986, p. 455.

6. S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 124 - 126.

7. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 96 sq.

8. *Idem*, p. 94.

9. *Idem*, p. 94 - 96.

10. D. Benea, *op. cit.*, p. 455 - 457.

11. S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 124 - 126.

12. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 43 - 53; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 47 - 52.

13. B. Mitrea, în SCIV, 5, 3 - 4, p. 478 - 482; M. Macrea, *op. cit.*, p. 55 sqq.

14. M. Macrea, *op. cit.*, p. 61 sqq; H. Daicovicu, I. Piso, în *Acta MN*, 12, p. 92 sqq; M. Moga, D. Benea, în *Tibiscus*, 5, 1978, p. 136 - 139.

15. D. Benea, *op. cit.*, p. 451 sqq.

16. M. Macrea, *op. cit.*, p. 43 - 75; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 52 - 62.

17. P. Hugel, *Valea Mureșului în perioada romană*, comunicare la Sesiunea tinerilor istorici,

Cluj, 1992.

18. H. Schönberger, în *JRS*, 59, 1969, p. 144 - 149.
19. D. Benea, op. cit., p. 457; D. Benea, Ov. Bozu, *Das Banat in der römischen Kaiserzeit*, în *Bibliotheca Thracologica*, 9, 1992, p. 45.
20. E. Dörner, în *Apulum*, 9, 1971, p. 681 - 692.
21. N. Kiss, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 807 - 815.
22. Monede din secolele III - IV provin de la Arad (municipiu și Ceala), Cenad, Dorobanți, Felnac, Horea, Mișca, Pecica, Nădlac, Satu Mare, Sănnicolau Mare, Sânpetru German, Sântana.
23. D. Benea, op. cit., p. 455 - 457 citează 66 de puncte.
24. S. Dumitrașcu, op. cit., p. 124 - 126 menționează 28 de puncte.
25. I. Ferenczi, în *Ziridava*, II, 1979, p. 137 cu întreaga bibliografie până la data respectivă; cel mai recent, vezi la D. Benea, Ov. Bozu, op. cit., p. 45.
26. I. Ferenczi, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 111 - 127.
27. S. Dumitrașcu, în *Acta MN*, 6, 1969, p. 463 - 491 versus I. Ferenczi, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 135 sq.
28. R. Ardevan, *Aperçu sur la monnaie d'or dans la Dacie romaine*, în *Actes du XI-ème Congrès International de Numismatique, Bruxelles, 1991* (sub tipar). Mulțumim și pe această cale colegului Radu Ardevan pentru permisiunea de a consulta manuscrisul.
29. *Ibidem*.
30. I. Ferenczi, M. Barbu, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 67 - 81; Idem, în *MCA*, 1979, p. 289 - 290.
31. S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad király város*, II, 1, Arad, 1892, p. 23 semnalează un "propugnaculum" roman la Neudorf.
32. Vezi infra 27.

ANEXĂ

REPERTORIU

1. **Arad**: a. de pe raza municipiului, 10 denari de la Otho, Vespasian, Domitian, Nerva și Hadrian; la *Kunsthistorisches Museum Wien*; b. denar de la Traian, descoperit accidental în 1972 în grădina imobilului de pe strada Remus colț cu strada Bârsei; c. din zona Ceala, denari de la Nero, Antoninus Pius, Faustina Senior și Faustina Junior; d. din pământ adus din zona Ceala pentru nivelări în cartierul A. Vlaicu, un denar de la Hadrian, descoperit accidental, 1992; e. la 8 km vest de centrul orașului și 1,5 km nord de șoseaua Arad - Pecica, denari de la Titus (*Coh*², 312), Antoninus Pius (*BMC*, 811), Faustina Senior (*BMC*, 93), probabil într-o necropolă sarmatică, descoperită în 1964; f. din zona Ceala, denar de la Caracalla, dintr-o așezare daco-romană se secolul III - V; g. din zona "Cetății Ceala", doi denari de la Aurelian; h. din zona Complex Sere, un denar de la Faustina Junior (*Coh*², 111), descoperit 1969.

Bibliografie: a. J. G. Seidl, în *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*, 3, 1846, p. 147; **Repertoriul arheologic al județului Arad**, Cluj, 1975, sv. **Arad**, mss. (I. H. Crișan) (se va cita în continuare **RepArhAr** menționându-se în paranteză autorul capitolului respectiv); b. *SCIV*, 24, 1, 1973, nr. 44; *Dacia*, 17, 1973, p. 410, nr. 44; c. *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 176, nr. 46; Gh. Lazin, în *Aluta*, 2, 1970,

p. 1970, p. 109, p. 109, nr. 1; S. Dumitrașcu, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p. 125; d. *inedit*; e. SCIV, 17, 2, 1966, p. 420, nr. 17; E. Döner, în *Materiale*, 9, 1969, p. 449; *RepArhAr*, sv *Arad* (I. H. Crișan); D. Benea, în *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg*, 20, 1986, p. 459 (citează și o monedă de la Lucius Verus); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 125; f. SCIV, 14, 2, 1963, p. 469, nr. 17; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 109, nr. 1; *RepArhAr*, sv *Arad* (I. H. Crișan); D. Benea, *op. cit.*, p. 459; g. S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad város története*, II, 1, Arad, 1982, p. 27; N. D. Covaciu, *Urmele strămoșilor în județul Arad*, în *Biblioteca Astra* (Arad), 2, 1944, p. 23; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 109, nr. 1; *RepArhAr*, sv *Arad* (I. H. Crișan).

2. **Beliu**; - mai multe monede romane (imperiale ?), fără alte precizări, descoperite în secolul trecut.

Bibliografie: S. Borovsky, *Bihárvár és Nagyvarád*, 1901; Fl. Dudaș în *RevMuz*, 4, 1970, p. 358, nr. 17; *RepArhAr*, sv *Beliu* (V. Vasiliev).

3. **Bârzești**: - tezaur de monede republicane și imperiale (peste 1.000).

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 28; I. Winkler, în *SCȘ Cluj*, III, 1 - 2, 1955, p. 128, nr. 23; N. Kiss, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 811.

4. **Bruznic**: - denari de la Hadrian, Septimius Severus și Filip Arabul, descoperiți în 1879; la **Muzeul Banatului Timișoara**.

Bibliografie: B. Mitrea, în *EDR*, 10, 1945, p. 88; *RepArhAr*, sv *Bruznic* (M. Bărbulescu).

5. **Buhani**: - doi aurorei de la Marcus Aurelius; la **Magyar Nemzeti Muzem Budapest**.

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 27; N. D. Covaciu, *op. cit.*, p. 24 (menționează monede de bronz și de argint de la Marcus Aurelius); Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 110, nr. 5; *RepArhAr*, sv *Buhani* (M. Bărbulescu); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 125

6. **Caporal Alexa** (fost Cherechiu): - tezaur de monede imperiale de argint din care au fost recuperați denari de la Nero (1), Vespasian (4), Domitian (4), Traian (13), Hadrian (1), Faustina Iunior (1), Lucilla Veri (1).

Bibliografie: *Numizmatikai Közlöny*, 11, 1912, p. 11; E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968, p. 18; *RepArhAr*, sv *Caporal Alexa* (V. Vasiliev); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 124.

7. **Cenad**: a. denar de la Hadrian (leg. av-L. AELIUS CAESAR ; BMC, 975); colecția Nussbaum, Timișoara; b. denari de la Faustina Senior (1), Commodus (1), Aurelian (1); c. monedă de bronz de la Gallienus (Coh², 932), descoperite 1930; într-o colecție particulară la Timișoara.

Bibliografie: a. SCIV, 18, 1, 1967, p. 198, nr. 46; b. D. Benea, *op. cit.*, p. 459; c. SCIV, 17, 2, 1966, p. 421, nr. 24.

8. **Chisindia**: - denari de la Titus (1), Antoninus Pius (2), antoninian de la Filip Arabul.

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 27; N. D. Covaciu, *op. cit.*, Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 110, nr. 7; I. Winkler, în *SCN*, 5, 1971, p. 154; *RepArhAr*, sv *Chisindia* (M. Bărbulescu); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126.

9. **Chișineu Criș** - denar de la Elagabal (Coh², 1), descoperit în 1952; într-o colecție particulară.

Bibliografie: SCIV, 16, 4, 1965, p. 613; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 110, nr. 8; *RepArhAr*, sv *Chișineu Criș* (E. Chirilă); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126.

10. **Cicir**; - a. denar de la Vespasian, foarte uzat și perforat, folosit ca pandantiv, descoperit într-un bordei dacic; denar de la Domitian; c. denar de la

Traian (Coh², 74), descoperit pe o insulă a Mureșului.

Bibliografie: a. I. H. Crișan, în *Apulum*, 7/1, 1968, p. 248; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 110, nr. 9; *RepArhAr*, sv *Ciclr* (I.H. Crișan); b. *SCIV*, 18, 3, 1967, p. 528, nr. 47; *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 177, nr. 50; S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126; c. *SCIV*, 14, 1, 1963, p. 469, nr. 24; *RepArhAr*, sv *Ciclr* (I.H. Crișan); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126; D. Benea, *op. cit.*, p. 459.

11. **Covăsânț**: - în hotarul comunei, spre Horia, tezaur de monede imperiale (500), din care au fost identificați denari de la Nero (2), Galba (1), Vitellius (3), Vespasian (46), Titus (2), Domitian (1), Traian (34), Hadrian (23), Sabina (1), Faustina Senior (1), descoperiți în 1872; parțial în Muzeul Banatului Timișoara.

Bibliografie: I. Miletz, în *Történelmi és Régészeti Értesítő*, Timișoara, 11, 1876, p. 168; S. Márki, *op. cit.*, p. 26 sq; N. D. Covaciu, *op. cit.*, p. 24; E. Dörner, *op. cit.*, p. 18; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 110, nr. 10; *RepArhAr*, sv *Covăsânț* (V. Vasiliev); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 124.

12. **Dezna**: - în vii, mai multe monede de bronz și de argint de la Marcus Aurelius.

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 27; N. D. Covaciu, *op. cit.*, p. 24; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 110, nr. 12; *RepArhAr*, sv *Dezna* (E. Chirilă); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126.

13. **Felnac**: - denar de la Hadriân (Coh², 252); într-o colecție particulară la Sânpetru German (A. Hamerak).

Bibliografie: *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 168, nr. 41; *RepArhAr*, sv *Felnac* (E. Chirilă).

14. **Firiteaz**: - denari de la Antoninus Pius (1), Marcus Aurelius (1).

Bibliografie: *SCIV*, 14, 1, 1963, p. 470, nr. 30; *RepArhAr*, sv *Firiteaz* (E. Chirilă); D. Benea, *op. cit.*, p. 459.

15. **Frumușeni**: - denar de la Commodus, descoperit la "Schanzberg".

Bibliografie: D. Popescu, *Studii*, 2/1, 1949, p. 92; *RepArhAr*, sv *Frumușeni* (E. Chirilă).

16. **Gurahonț**: - denari de la Nero (1; Coh², 121) și Traian (1; Coh², 276), descoperit 1973, cu ocazia construirii cantinei liceului.

Bibliografie: Fl. Dudaș, în *Acta MN*, 12, 1975, p. 136, nr. 22, 23, *RepArhAr*, sv *Gurahonț* (V. Vasiliev).

17. **Ineu** - denar de la Antoninus Pius (Coh², 164); colecția E. Pădureanu, Arad.

Bibliografie: Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 136, nr. 21; *RepArhAr*, sv *Ineu* (E. Chirilă).

18. **Iratoșu**: - monede romane (imperiale ?)

Bibliografie: *TRET*, 13, 1877, p. 24; *RepArhAr*, sv *Iratoșu* (E. Chirilă).

19. **Lipova**: denari de la Faustina Senior (1) și Filip Arabul (1).

Bibliografie: I. Berkeszi, în *TRET*, 23, 1907, p. 28; *BSNR*, 121 - 123, 1975, p. 322, nr. 70; *RepArhAr*, sv *Lipova* (E. Chirilă); D. Benea, *op. cit.*, p. 459 (în plus: "Im Kreismuseum finden sich Munzen aus dem II. und III. Jahrhundert").

20. **Nădlac**: a. de pe raza orașului, denari de la Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Iulia Domna și Severus Alexander; b. la "Holumbul Izvorului", denar de la Severus Alexander.

Bibliografie: P. Țuicrea-Pribeagul, în *Hotarul* (Arad), 11, 1934, p. 10; *Idem*, *Pietre rămase*, București, 1936, p. 233; *RepArhAr*, sv *Nădlac* (M. Bărbulescu); b. P. Țuicrea-Pribeagul, *op. cit.*, p. 237; *RepArhAr*, sv *Nădlac* (M. Bărbulescu).

21. **Neudorf**: a. aureus de la Augustus; b. tezaur de monede romane imperiale (220), denari de la Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Lucius Verus și Aurelian, într-un vas lucrat cu mâna, descoperite în 1916; c. denar

de la Antoninus Pius.

Bibliografie: a. I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 44; I. Winkler, în *SCȘ Cluj*, III, 6, 1 - 2, p. 140 nr. 118; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 28. 193; *RepArhAr*, sv Neudorf (V. Vasiliev); b. Inv. vechi al Muzeului Banatului Timișoara, p. 424, apud *RepArhAr*, sv Neudorf (V. Vasiliev); c. B. Mitrea, *EDR*, 10, 1940, p. 103; *RepArhAr*, sv Neudorf (V. Vasiliev).

22. Păuliș: - denar de la Hadrian.

Bibliografie: *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 577, nr. 60; Gh. Lazin, *op. cit.* p. 111, nr. 24; *RepArhAr*, sv Păuliș (V. Vasiliev).

23. **Pecica:** a. pe teritoriul comunei denari de la Antoninus Pius (1; *RIC*, 300), Faustina Iunior (1) și antoninieni de la Etruscilla (*Pick*, 137) și Aurelian; b. un denar și o monedă de bronz de la Traian, semnalate la locuitorii din comună; c. la "Șanțul Mare", un denar de la Traian (*Coh*², 83); d. la 2 km vest de comună, o monedă fourée de la Crispina și un denar de la Iulia Domna (*Coh*², 123); e. la est de comună, între calea ferată și șoseaua spre Arad, un antoninian de la Gallienus (*Coh*², 388).

Bibliografie: a. *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 179, nr. 66; *RepArhAr*, sv Pecica (I. H. Crișan): *SCIV*, 24, 1, 1974, nr. 74; *Dacia*, 17, 1974, p. 413, nr. 74; S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 111, nr. 25; b. *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 169, nr. 49; *RepArhAr*, sv Pecica (I. H. Crișan); c. *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 578, nr. 61; I. H. Crișan, în *Acta MN*, 3, 1966, p. 98 - 99, fig. 4; Idem, în *Apulum*, 7/1, 1968, p. 242; E. Dörner, *op. cit.*, p. p. 111; *RepArhAr*, sv Pecica (I. H. Crișan); I. H. Crișan, *Zlridava* (monografia), Arad, p. 149, nr. 3; D. Benea, *op. cit.*, p. 459; d. *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 179, nr. 66; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 111; *RepArhAr*, sv Pecica (I. H. Crișan); D. Benea, *op. cit.*, p. 460; S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126; e. *SCIV*, 17, 1966, p. 423, nr. 38; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 111; *RepArhAr*, sv Pecica (I. H. Crișan); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126.

24. **Peregu Mic:** - în hotarul satului, pe câmp, o monedă de bronz de la Traian (posibil mai multe).

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 27; N. D. Covaciu, *op. cit.*, p. 24; *RepArhAr*, sv Peregu Mic (V. Vasiliev); S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 126.

25. Pilu: - denar de la Aurelian.

Bibliografie: *RepArhAr*, sv Pîlu (E. Chirilă)

26. **Seleuș:** a. denari de la Antoninus Pius (3); b. monedă de bronz de la Aurelian; c. "La dig", monedă imperială romană.

Bibliografie: *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 200, nr. 65; *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 180, nr. 75; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 111; *RepArhAr*, sv Seleuș (E. Chirilă) b. Fl. Dudaș, *Flacăra Roșie* (Arad), din 7 iunie 1973; *RepArhAr*, sv Seleuș (E. Chirilă): c. Fl. Dudaș, *RevMuz*, 4, 1970, p. 358, nr. 6.

27. Sănnicolau Mare: - denar de la Commodus.

Bibliografie: I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 38; D. Benea, *op. cit.*, p. 460 (mai menționează: "Im städtischen Museum werden mehrere Münzen aufbewahrt, die aus dem 2. - 3. Jh. stammen und im Weichbild der Ortschaft gefunden wurden").

28. Sânpaul: - denar de la Lucius Verus.

Bibliografie: *BSNR*, 121 - 123, 1975, p. 324, nr. 84; *RepArhAr*, sv Sânpaul (E. Chirilă); D. Benea, *op. cit.*, p. 460;

29. **Sânpetru German:** a. denar de la Antoninus Pius (*Coh*², 973); b. în, "Satul Nou", denar de la Traian, descoperit 1955.

Bibliografie: a. *SCIV*, 13, 1962, p. 222, nr. 41; *Dacia*, 6, 1962, p. 539, nr. 41; *RepArhAr*, sv Sânpetru German (E. Chirilă); b. *RepArhAr*, sv Sânpetru German (E. Chirilă).

30. Sântana: - monede de la Hadrian.

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 27; N. D. Covaciu, *op. cit.*, p. 24; *RepArhAr*, sv Sântana (V.

Vasiliev).

31. Şettin: - denari de la Lucilla (1) și Marcus Aurelius (1).

Bibliografie: M. Blăjan, în *Crista*, 5, 1975, p. 70; *RepArhAr*, sv Şettin (V. Vasiliev).

32. Şepreuş: aureaus de la Augustus (Coh², 153, 158), descoperit în 1991.

Bibliografie: - inedit.

33. Şimand: - denari de la Domitian.

Bibliografie: *RepArhAr*, sv Şimand (M. Bărbulescu)

34. Tauţ: doi denari din a căror legendă s-a putut citi "Severus" (Septimius Severus sau Severus Alexander).

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 27; N. D. Covaciu, *op. cit.*, p. 24; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 112, nr. 29; *RepArhAr*, sv Tauţ (M. Bărbulescu); S. Dumitraşcu, *op. cit.*, p. 126 (menţionează câte o monedă de la Septimius Severus și Severus Alexander).

35. Troaş: - monedă de bronz de la Filip Arabul (Pick, 28), descoperită în 1963 la Gomilă.

Bibliografie: SCIV, 15, 4, 1964, p. 579, p. 74; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 112, nr. 30; *RepArhAr*, sv Troaş (I. H. Crişan); S. Dumitraşcu, *op. cit.*, p. 126.

36. Variaşu Mare: - monedă de bronz de la Marcus Aurelius.

Bibliografie: I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 45; *RepArhAr*, p. 45, sv Variaşu Mare (E. Chirilă).

37. Vărădia de Mureş: - monedă de bronz de la Augustus, aureaus de la Nero, denari de la Titus și Vespasian.

Bibliografie: I. Glodariu, *op. cit.*, p. 296, nr. 342; *RepArhAr* sv Vărădia de Mureş (V. Vasiliev).

38. Vânători: - tezaur de monede imperiale romane, din care au fost salvate 150 de piese, pe o mare parte din monede s-a putut descifra numele împăraţilor Domitian și Hadrian.

Bibliografie: S. Márki, *op. cit.*, p. 27 sq; N. D. Covaciu, *op. cit.*, p. 24; E. Dorner, *op. cit.*, p. 18; Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 112; *RepArhAr*, sv Vânători (E. Chirilă); S. Dumitraşcu, *op. cit.*, p. 124.

39. Vladimirescu: - denar de la Antoninus Pius (RIC, 61), descoperit în 1971.

Bibliografie: SCIV, 23, 1972, p. 146, nr. 87; *Dacia*, 16, 1972, p. 364, nr. 87; *RepArhAr*, sv Vladimirescu (I. H. Crişan).

40. Zădăreni: - doi denari de la Marcus Aurelius (Coh², 1031, resp. cu leg. av - DIVVS ANTONINVS, rv - CONSECRATIO) descoperiţi în 1957, respectiv 1958; dintr-un mormânt sarmatic.

Bibliografie: SCIV, 13, 1, 1962, p. 222, nr. 45; *Dacia*, 6, 1962, p. 539, nr. 45; *RepArhAr*, sv Zădăreni (E. Chirilă).

RÖMISCHE KAISERZEITLICHE MÜNZEN AUS DER ARADER GEGEND (Zusammenfassung)

Von dem Fund eines Aureaus von Augustus (Coh², 153, 158), in der Nähe der Ortschaft Şepreus (Kr. Arad), ausgehend, wird die Liste der Fundorte römischer

Münzen aus der Zeitspanne I. - III Jh. in der Arader Gegend (Gebiet zwischen dem unteren Lauf der Marosch und der Weissen Kreisch) auf 40 erweitert. Verglichen mit der Anzahl der gleichartigen Funde aus dem Banat und dem Gebiet nördlich der Weissen Kreisch, lässt sich eine relative grosse Konzentration von Fundorten in der Arader Gegend feststellen und vor allem entlang der unteren Marosch. Der Münzumlaufl liefert hiermit ein noch nicht in Betracht gezogenes Argument für den Verlauf der Grenze der Provinz Dakien entlang der Marosch (bis hin zu ihrer Mündung in die Theiss), beziehungsweise für die Existenz des strategischen Handelsweges *Micia-Partiscum-Lugio*.

Die meisten Funde stammen aus der Zeitspanne Traianus - Marcus Aurelius, inklusive drei der fünf bekannten Horte enden in dieser Periode. Die Tatsache ist wohl mit den politischen und militärischen Ereignissen dieser Zeitspanne (Eroberung Dakiens, Kämpfe mit den Jazygen und freien Dakern, bzw Markomanische Kriege) in Verbindung zu setzen. Möglicherweise ist auch mit Subsidien zu rechnen welche Rom den freien Dakern aus dieser Gegend zahlte um sie den Interessen des Imperiums unterzuordnen. Die Existenz von *exploratores*, wie auch in anderen Gebieten des Reiches bekannt, sollte auch für die Gegend entlang der unteren Marosch angenommen werden.

Ethnisch sind die Funde hauptsächlich der dakischen, bzw. dakisch-römischen Bevölkerung zuzuordnen und in geringerem Masse der sarmatischen.

Die fünf Goldmünzen welche in der Arader Gegend entdeckt wurden scheinen auf die nächste Nähe effektiver Anwesenheit römischer Truppen hinzuweisen, deren Angehörigen sie auch, mit einiger Vorsicht, zuzuschreiben sind.

Fig. 1a

Fig.1b

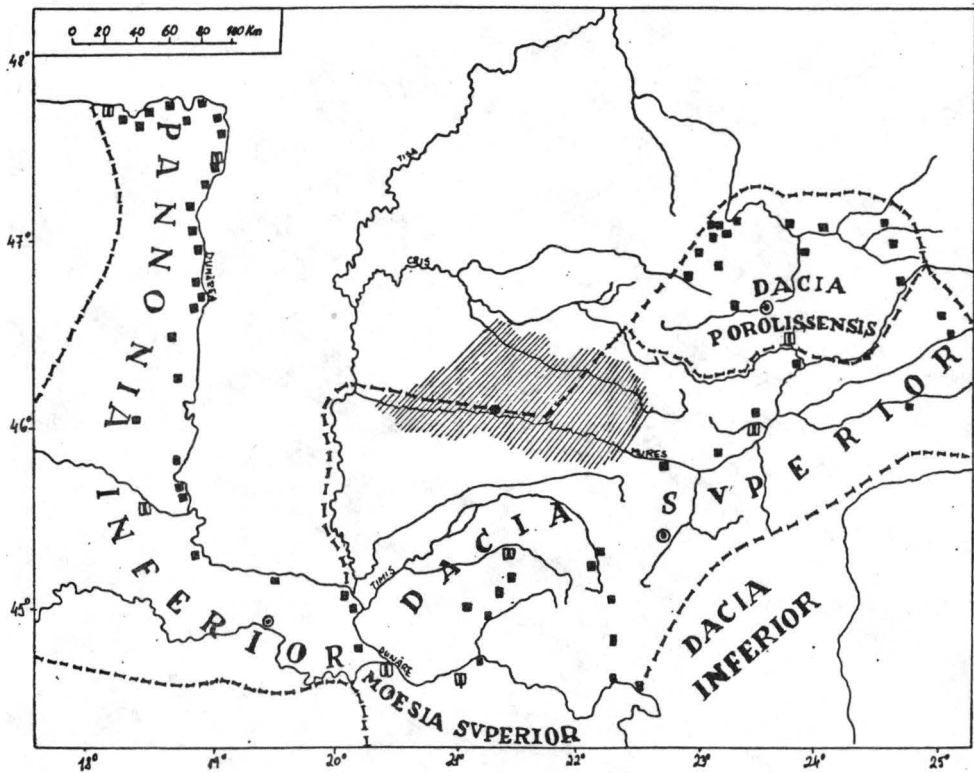

Fig. 2. Zona aradeana (hasura).

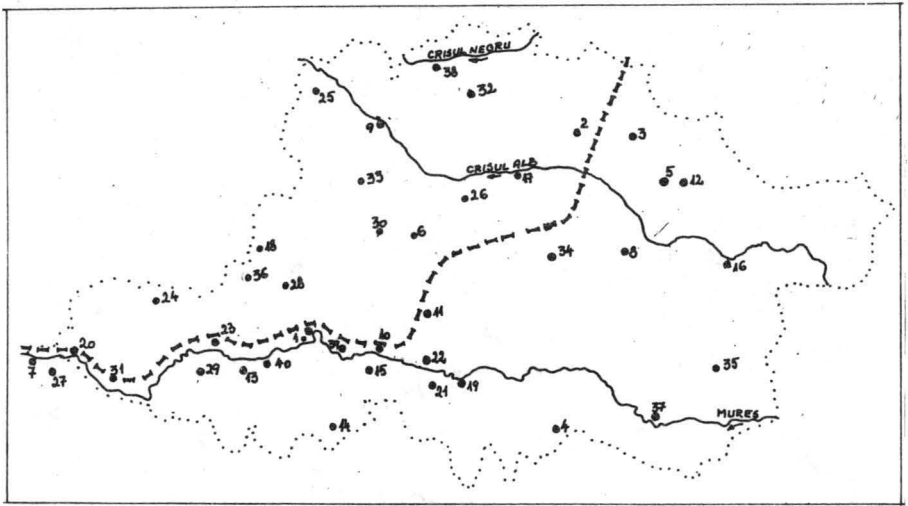
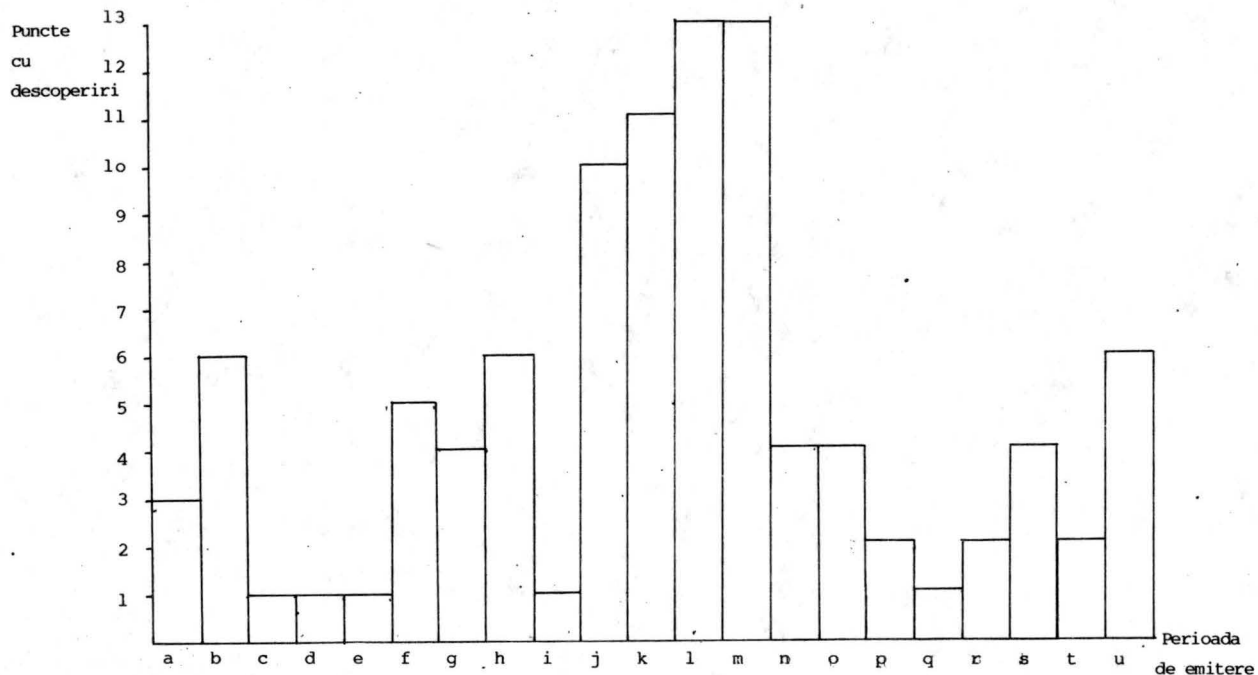

Fig. 3. Puncte cu descoperiri de monede romane imperiale in zona aradeana.

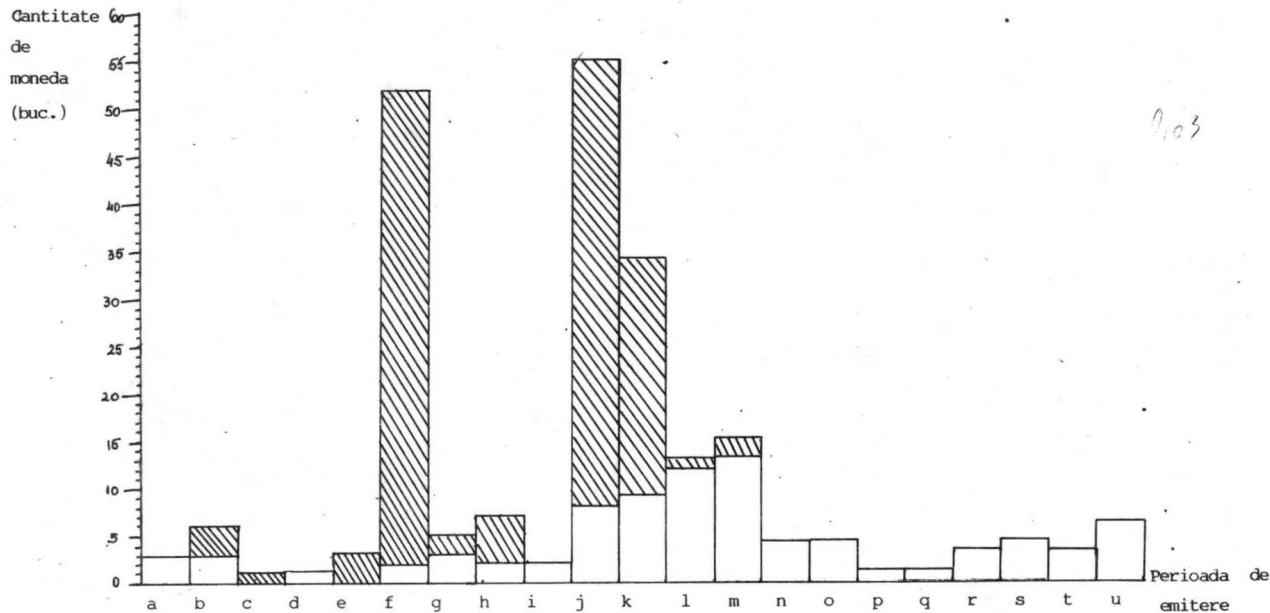
(Cifrele corespund numerelor de ordine din repertoriu.)

Perioada de emitere: a-Augustus; b-Nero; c-Galba; d-Otho; e-Vitellius; f-Vespasian; g-Titus h-Domitian; i-Nerva;
 j-Traian; k-Hadrian; l-Antoninus Pius; m-Marcus Aurelius; n-Commodus; o-Septimius Severus; p-Caracalla; q-Elagabal;
 r-Severus Alexander; s-Filip Arabul; t-Gallienus; u-Aurelian.

Fig. 4

Fig. 5

Perioada de emitere: a-Augustus; b-Nero; c-Galba; d-Otho; e-Vitellius; f-Vespasian; g-Titus; h-Domitian; i-Nerva; j-Traian; k-Hadrian; l-Antoninus Pius; m-Marcus Aurelius; n-Commodus; o-Septimius Severus; p-Caracalla; q-Elagabal; r-Severus Alexander; s-Filip Arabul; t-Gallienus; u-Aurelian.

Nota: porțiunile hasurate reprezintă ponderea monedelor din tezaure.

/ Datele sunt aproximative /

UN ATELIER METALURGIC LA CRICIOVA (Județul Timiș)

Doina Benica

În vederea îndeplinirii prevederilor contractului I.C.P.G.A. București, Filiala Timișoara, referitor la regularizarea cursului râului Timiș, pe sectorul Lugojel - Jena au fost întreprinse săpături arheologice de salvare în punctul "Râtul lui Mocrean" de pe teritoriul comunei Criciova.

Așezarea se află la circa 300 - 350 m vest de calea ferată îngustă Găvojdia - Nădrag, pe o terasă înaltă din apropierea râului Timiș. În antichitate, așezarea a fost ferită de inundații, cursul râului fiind cu totul altul. Alegerea acestui loc pentru așezare pe acest loc a fost determinată de necesitatea stringentă a unei surse de apă mai bogate. Suprafața așezării este cuprinsă între 200 x 250 m.

Secțiunea SI/1988 (Fig. 1) a fost trasată în partea de nord a așezării și a avut dimensiunile de 40 x 1,20 m și a fost adâncită până la solul viu, respectiv 1,15 m. Totodată pentru dezvelirea unui complex arheologic a fost trasată o casetă de 5 x 4 m.

În secțiune a fost surprinsă următoarea situația stratigrafică:

1. **0,00 - 0,30 m** apare un strat de pământ de culoare castanie deschisă deranjat în cea mai mare parte de lucrările agricole. În acest nivel, alături de piatra de râu apar și fragmente ceramice provenind din stratul următor care aparțin nivelului următor colportate de către arăturile adânci;

2. **0,30 - 0,50 m** - strat de pământ de culoare neagră în care apar fragmente ceramice lucrate cu mâna de tradiție autohtonă dacică, dar și fragmente provenind de la vase mari de provizii, lucrate la roată, de culoare cenușie, zgură, lupe din fier fragmentare etc.;

3. **0,50 - 1,15 m** - strat de lut aluvionar, roșcat, steril din punct de vedere arheologic.

Cercetările arheologice întreprinse au identificat în secțiune mai multe complexe de locuire între: m16 - 20; 22 - 26; 38 - 40, ultimul bordei fiind surprins doar pe o porțiune mică.

Pentru dezvelirea complexului nr. 1 a fost trasată pe latura de est a secțiunii o casetă (Fig. 3a,b). Complexul a apărut la adâncimea de 0,50 m și a coborât în profunzime până la 0,97 m. Complexul avea o formă aproape pătrată, cu colțurile mult rotunjite de 2,90 x 2,90 m și a fost distrus de un incendiu puternic. În interior s-au descoperit fragmente de chirpic legate cu pleavă și paie în compoziție păstrând încă amprenta nuielilor pe care era aplicat (6a,b). Ele nu provin de la construcția propriu-zisă a pereților complexului, întrucât nu au fost descoperite urme de gropi de pari, care ar fi putut susține pereții și acoperișul construcției. Menționăm că o serie de bucăți de chirpic aveau prelinsă glazura metalică, ceea ce

constituie un indiciu pentru a presupune că fragmentele de chirpic proveneau de la o instalație de topire a metalului.

În partea de vest a complexului, care s-a dovedit a fi un atelier, în secțiune au apărut bucăți mari de zgură metaliferă din fier, lupe fragmentare, mult cărbune. De asemenea, au apărut bucăți din piatră, care, după analizele unor geologi au dus la concluzia că reprezintă bulgări de minereu. După demontarea malului dintre secțiune și casetă, gros de 0,50 m, în partea de sud a atelierului au apărut urmele unui cuptor mic, păstrat doar la bază (Fig. 3c). Din pereți se păstra o mică porțiune înaltă doar de 15 cm. Podeaua de lut a cuptorului era arsă până la cenușiu.

Două bucăți de lupă par să provină din aceeași turtă de metal (Fig. 2). Cele două fragmente păstrează pe părțile exterioare urme de chirpic, care provin de la pereții cuptorului. Diametrul turtei formate din cele două bucăți este de circa 26 - 28 cm, iar grosimea de 4,5 cm. În atare situație, ar trebui să presupunem existența unei instalații de reducere a minereului de fier de dimensiuni relativ reduse, de circa 36 - 45 cm în diametru. Grosimea turtei ca, de altfel, și diametrul ei sugerează o capacitate redusă de producție pe de o parte, iar pe de alta - judecând după urmele rămase din instalația de reducere, scoaterea turtei de metal presupunea și distrugerea instalației de topire pentru scoaterea acesteia.

Inventarul atelierului consta îndeosebi din fragmente ceramice. În partea de est a încăperii atelierului au apărut mai multe fragmente ceramice lucrate cu mâna, de culoare brun-roșcată cu mică și pietricele în compoziție. Fragmentele provin mai ales de la vase tip cale-borcan, ornamentate cu brâu alveolar pe umărul vasului sau pe buza ușor răsfrântă (Fig. 4a). Vasele au o înălțime relativ mică, fiind recipiente de uz gospodăresc. Totodată au fost descoperite fragmente dintr-o ceașcă dacică (Fig. 4b,c).

Ceramica lucrată la roată este reprezentată prin categorii de pastă și ardere: roșie și cenușie. Ceramica roșie, de factură romană, este reprezentată de fragmentele unei singure cale cu două torți. Vasul era executat dintr-o pastă fină și se încadrează din punct de vedere tipologic în seria vaselor databile în veacul al III-lea (Fig. 5). Ceramica cenușie este reprezentată prin vase mari de provizii cu fundul drept și de o strachină de formă tronconică, cu buza răsfrântă (Fig. 5).

Un singur fragment mic de *terra sigillata* a apărut în interiorul atelierului, databil în prima jumătate a secolului III (Fig. 5).

Statistic, ceramica dacică lucrată cu mâna este în proporție de 89 % din întreg inventarul atelierului, ceramica cenușie 9 %, ceramica roșie 2 % (nu am inclus în prezenta statistică și micul fragment de *terra sigillata*). Deși ceramica romană nu lipsește, ea nu este semnificativă și probabil a fost utilizată ca obiect de lux.

În preajma cuptorului a mai fost descoperită o cute din gresie (Fig 6c). Inventarul metalic este sărac și se compune din două cuțițașe din fier, din care unul fragmentar (L = 8 cm, respectiv 5,6 cm).

Două mărgele din sticlă, una plată cilindrică, de culoare albastră, iar cealaltă executată în tehnica "Sandwich" cu foița din aur reprezintă singurele piese de podoaabă din sticlă descoperite în așezare. Aceste două tipuri de mărgele sunt cunoscute ca provenind din atelierul de la Tibiscum și se datează în veacul al III-lea.

La 2,50 m nord de acest atelier a fost identificată în secțiune și o locuință-bordei care, din păcate, nu a mai putut fi dezvelită în întregime. În interior au fost descoperite fragmente ceramice lucrate cu mâna și cenușii la roată, împreună cu o fibulă din bronz de tipul cu picior întors pe dedesubt, în forma sa timpurie, databilă în a doua jumătate a secolului III.

Materialul arheologic descoperit în cursul cercetărilor arheologice din anul 1988 impun câteva concluzii preliminare privind așezarea, atelierul metalurgic în special.

Primele săpături întreprinse la "Râtul lui Mocrean" evidențiază existența unei așezări daco-române cu caracter complex, o comunitate de meșteșugari care se ocupă cu reducerea minereului de fier, poate chiar prelucrarea sa (?). Deocamdată a fost identificat doar un singur atelier. Caracterul săpăturilor întreprinse nu permite concluzii revelatoare pentru întreaga așezare, dar oferă câteva indicii sigure privind (cel puțin până acum) specificul acestui sit arheologic.

Așezarea are un singur nivel de locuire și formarea ei se pare că a fost determinată tocmai de activitatea de reducere a fierului. Descoperirea unor bucăți de chirpic cu zgura prelină, a unor bucăți de lupă din fier, a unor bucăți de rocă, precum și a bazei de cuptor evidențiază prezența unei instalații de reducere a minereului de fier. Forma sa, probabil tronconică, nu poate fi precizată, diametrul bazei sugerează un cuptor de dimensiuni reduse. După cum aminteam mai sus, porțiunea redusă recuperată din cuptor, constituie un indiciu că pentru recuperarea lupei avea loc distrugerea întregii instalații. Fragmentele de lupă din fier mai păstrează încă urmele chirpicului de culoare cenușie pe fața exterioară a pieselor.

Din punct de vedere tipologic, acest cuptor se încadrează în seria cuptoarelor de dimensiuni reduse care au o bază rotundă, cu o formă probabil tronconică a pereților. De obicei, aproape de bază prezentau câte o perforație sau două pentru introducerea unor tuburi suflante din lut folosite la suflarea aerului în timpul procesului de producție. Tipologia cuptoarelor de reducere a minereului de fier din epoca romană este bine cunoscută.¹ Cuptorul de la Criciova se încadrează în seria celorlalte descoperite până acum la: Soșdea, Fizeș, Reșița și mai nou Barzovia, adică a unor instalații de dimensiuni reduse ca formă. Spre deosebire de celelalte, în cazul Criciova se constată o grijă deosebită față de instalație, care este amplasată într-o groapă de dimensiuni mai mari și unde se constată și prezența unui alt inventar arheologic de uz comun, reprezentat prin ceramică, obiecte din fier și sticlă. Prin aceasta atelierul s-ar apropia de descoperiri similare din afara limesului roman de pe teritoriul Cehoslovaciei și, mai departe, al Poloniei.²

Cercetătorii polonezi au apreciat pe baza descoperirilor de la

Swietokrzyskie - e adevărat, datată în veacul III-lea - că pentru a produce 200 kg de zgură, materia primă folosită (respectiv hematitul) la o umiditate naturală trebuie să fie de circa 200 kg, iar lupa propriu-zisă de metal avea în jur de 34 kg.⁵ Pentru topirea unui kilogram de minereu este necesar peste un kilogram de cărbune de lemn. Pentru topirea a 6-9 kg de minereu de fier era necesar un timp de o oră, astfel încât o încărcătură de 200 kg dura peste 20 ore.⁶ În aceeași așezare s-a constatat prezența unor cuptoare cu o capacitate mult mai mică de circa 10 kg, ateliere de dimensiuni mijlocii ce produceau până la 20 kg și altele ce puteau produce până la o jumătate de tonă de metal. În descoperirile de la Swietokrzyskie se constată de fapt după părerea lui Bielenin, influențele celto-dacice. Producția masivă denotă probabil un comerț intens.

Lupa de metal obținută după prima topire era scoasă din cuptor și prin ciocănire era îndepărtată zgura și de multe ori se proceda la o a doua topire, necesară pentru purificarea metalului și transformarea sa în bare pentru comercializare. În Germania la Eisenberg (Pfalz) au fost descoperite bare de circa 4 - 5 kg și lungi de 50 cm.

Deocamdată în țara noastră sunt cunoscute doar lupele din fier scoase după prima topire, unele atingând greutatea de 40 kg, cum ar fi cea de la Bérzovia⁵. La Criciova, cele două fragmente de lupa sunt de dimensiuni mici, metalul având o grosime de 4,5 cm.

Sursa de materie primă o reprezintă în cazul nostru minereu de fier din Munții Poiana Rusca. Exploatățile miniere sunt foarte apropiate, nedepășind 20 - 25 km în linie aeriană, ceea ce reprezintă în antichitate o distanță obișnuită pentru procurarea materiei prime.⁶ Un al doilea centru de reducere a minereului de fier l-ar reprezenta așezarea daco-romană de la Jabăr. Descoperirea de la Criciova este prima de acest fel ce atestă exploatarea resurselor metalifere ale Munților Poiana Rusca.⁷

Materialul arheologic descoperit la Criciova constă mai ales în ceramică de factură dacică în proporție de 89 % după cum remarcăm mai sus, ceea ce evidențiază în mod clar că așezarea era locuită de daci, cu largi contacte cu centrele militare și urbane de la Tibiscum și probabil Micia.

O singură piesă din bronz, o fibulă, a fost descoperită la nord de atelier, databilă după cum remarcăm, în secolul al III-lea, a doua jumătate.

În atare situație, putem conchide că atelierul metalurgic se datează în veacul al III-lea, am considera mai probabilă datarea în jurul mijlocului acestui veac, în parte și datorită prezenței fragmentului de terra sigillata și apoi a fibulei mai sus amintite.

Așezarea de la "Râtul lui Mocrean" se datează în plină epocă romană, la nici 600 m nord-est de o stație de drum distrusă în cea mai mare parte de o cale ferată îngustă dintre Găvojdia și Nădrag, deci în apropierea drumului roman care făcea legătura dintre Tibiscum și Valea Mureșului. Nu avem până acum nici un

element cert care să ne facă să presupunem prelungirea existenței așezării și în secolul al IV-lea.

Lipsa de metal constatată în întreg Imperiul Roman și implicit în centrele urbane și rurale ale Daciei este un fenomen care a afectat grav viața economică romană.

Exploatarea fierului, deci minele și reducerea minereului în sine constituiau proprietatea statului roman și erau organizate după un sistem centralizat cu sediul la Roma. *Procuratores metallorum* aveau o carieră bine stabilită, astfel încât ei erau trimiși la un interval de ani de la un district minier la altul (din Hispania în Noricum ori Dalmatia și Britannia etc.). La rândul lor *procuratores*⁸ subarendau anumite exploatări unor *conductores* (în Noricum sunt atestați epigrafic *conductores ferrarium*⁹ pentru minele de fier. În continuare, sistemul de administrație roman cuprinde alte două categorii de funcționari și anume *vectigal ferrariarum* care se ocupau cu mineritul în sine, iar *vilicu officinarum ferrariarum* controlau instalațiile metalurgice¹⁰. Ne-am referit doar la exploatările de fier, dar sistemul este aplicat și la exploatările de aur și argint. În mod surprinzător, alte exploatări de neferoase cum ar fi cuprul sau plumbul sunt integrate unui sistem general de *metalla*, fiind considerate de mai mică importanță.

Lex Metalli Vipascensis (cap. *finis metalli*) definește faptul că teritoriul fiscal al unei mine este strict separat de restul provinciei. De aici se pot face o serie de supoziții privind conexiunile care există între așezările miniere și orașe - acestea din urmă sunt întotdeauna în afara *finis metallorum*. Așezările care făceau parte din *finis* purtau numele de *vicus castellum* sau ceva similar.

Mâna de lucru în mine era formată la începutul secolului I din sclavi, iar în veacul al III-lea baza o formează marea masă de populație peregrină liberă a provinciei. Se constată chiar transferări de coloniști specializați în munca minieră (cum a fost cazul în Dacia cu minieri dalmatini și dardani din zona Munților Apuseni: *Pirustae* și *Baridustae*). Munca în mină era organizată pe baza unui contract temporar cu angajații¹¹. Minele erau păzite de detașamente militare provenind din cadrul legiunilor sau al unor auxiliii care își aveau castrul în preajma acelor locuri. Ele asigură paza exploatării, a instalațiilor metalurgice și a transportului metalului sub forma de lingouri sau turte spre fisc ori piața de desfacere propriu-zisă. De pe la mijlocul veacului al III-lea, dese conflicte militare ale armatei pentru aducerea la tron a unor împărați va determina renunțarea la paza minelor, districtele miniere vor decădea, astfel încât se va folosi tot mai mult inițiativa particulară. Instabilitatea puterii centrale va influența în mod negativ industria minieră și implicit pe cea metalurgică, ceea ce va determina apariția lipsei de metal. Fenomenul teaurizării metalului vechi pentru a fi reutilizat într-o nouă topire este foarte complex și a avut implicații adânci în viața economică a societății romane, creând o stare de nesiguranță generală. În atare situație a putut să apară un fenomen secundar și anume inițiativa particulară locală, astfel încât extracția

metalului, reducerea și prelucrarea fierului se restrânge la nivelul unor comunități rurale daco-romane.

Așezarea de la Criciova ar premerge din punct de vedere cronologic numeroasele așezări cunoscute după părăsirea Daciei de către romani pe întreg teritoriul Banatului. Nu putem exclude nici o a doua posibilitate ca așezarea de la Criciova să se fi aflat sub directul control al administrației romane, ba mai mult să fi fost păzită de un detașament provenit din castrul de la Tibiscum¹³. În acest caz este evident că mâna de lucru o forma populația autohtonă dacică. Tot la Criciova, în punctul Tramnic, fusese descoperită cu ani în urmă o construcție din piatră, actualmente distrusă în proporție de 80 %, încât este imposibil de reconstituit edificiul. Construirea căii ferate înguste la sfârșitul veacului trecut, ca de altfel și cimitirul medieval care-l suprapune, au produs această distrugere. O șampilă fragmentară MID, cunoscută și în castrul de la Tibiscum, a fost descoperită cu ocazia primelor cercetări efectuate aici de către F. Medelet. S-a presupus că acest edificiu ar fi reprezentat o statio, având în vedere și apropierea lui de drumul imperial Tibiscum - Mureș; în noile condiții nu putem exclude posibilitatea existenței aici tocmai a unui punct de pază pentru așezarea de minieri daco-romani.

Cercetările arheologice de la Criciova se impune a fi continuate pentru a evidenția cât mai multe complexe din așezarea daco-romană care, după cum menționam prin datarea lor în secolul al III-lea în timpul provinciei, pot jalona dezvoltarea ulterioară a comunităților rurale locale. Pe întreaga suprafață a așezării de circa 200 x 250 m se observă la suprafața terenului bucăți mari de zgură și de metal topit.

NOTE

1. F. Friese, *Geschichte der Bergbau- und Hütten-technik*, Berlin, 1908, I, p. 77 sqq; *Bergbau und Hüttenwesen in der römischen Rheinzone*, în *Zeitschrift für Erzbergbau und Metallhüttenwesen*, 11, Heft 12, 1958, p. 221 - 224.

2. K. Bielenin, *Aufänge des Eisenhüttenwesens in den Ländern Polens, in Die Vörrömische Eisenzeit im Kattgatt-Gebiet und in Polen*, Göteborg, 1980, p. 85 - 107.

3. Pentru datele tehnice v. Bielenin, *op. cit.*, p. 99.

4. *Ibidem*.

5. Inf. Ovidiu Bozu de la Muzeul din Reșița.

6. H. Champion, *Dictionary of Terms and Techniques in Archeology*, Everest House Publishers, New York, 1982, *passim*.

7. În analiza descoperirilor arheologice referitoare la fier, ca de fapt la orice metal, trebuie avute în vedere cele trei etape: extracția minereului, reducerea sa și de abia apoi prelucrarea sa în diferite ateliere. Până acum, în literatura de specialitate din țara noastră nu a apărut această diferențiere clară absolut obligatorie. Pentru exploatarea de minereu de fier din Banat sunt documentate arheologic mai multe zone: Munții Banatului, zona Oraviței și a Moldovei Noi și Munții Poiana Rusca. În același timp se constată prezența în unele cursuri de apă, cum ar fi Timișul, a unor concrețiuni feroase, cu un conținut redus de fier, care au fost utilizate mai ales în unele așezări din câmpie ca: Dracșina, Biled etc. (uneori în literatura de specialitate acestea sunt denumite fier de baltă).

8. S. Dușanic, *Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior*, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 7, 1977, p. 84 - 89.

9. *Ibidem*, p. 84 - 85.

11. S. Mrozek, *Stosunki społeczne wrzymskich kopalniach złota w Dacji (Les mines d'or de Dacie au IIe siècle)*, Torun, 1966, passim.

12. T. Sarnowski, *Bronzefunde aus dem Stabgebaude in Novae und Altmetalldopots in den römischen Kastellen und Legionslagern*, in *Germania*, 63, 1985, 2, p. 521 - 540.

13. IDR, III, 1, p. 241.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

Fig. 1. Criciova. Secțiunea I cu caseta în care a fost descoperit atelierul metalurgic

Fig. 2. Criciova. Turta de metal din fier (a), un fragment de turta cu urma de chirpic din podeaua vetrei (b)

Fig. 3. Criciova. a - b. Aspecte din interiorul casetei cu atelierul; c. imagine a vetrei cuptorului de topit

Fig. 4. Criciova. a. Ceramică dacică decorată cu brâu alveolar; b. - c. ceașcă dacică fragmentară.

Fig. 5. Criciova. Ceramică roșie de factură romană.

Fig. 6. Criciova. a - b. Fragmente de chirpic; c. fragment de cute din gresie.

L'ATELIER MÉTALLURGIQUE DE CRICIOVA (DEPARTMENT TIMIȘ) (RÉSUMÉ)

Les fouilles des sauvatage entreprises à Criciova au point nommé "Ritul lui Mocrean" ont mis au jour un nouveau etablissement daco-romain. Dans la S I (40 x 1,20 m) située au nord de cet établissement plusieurs habitations ont été identifiées, dont une seule-un atelier métallurgique (M 16 - 20) a fait l'objet de fouilles plus avancées. Le seul niveau d'habitation constaté se trouve à une profondeur de 0,30 - 0,50 m. On a découvert à l'interieur de l'atelier des fragments de scorie, des morceaux, de loupe de fer, des fragments céramiques daciques et romains, rouges et gris, deux petite.couteaux en fer, deux pierres à aiguiser .

La datation des habitations au III-ème siècle a été faite à partir de l'inventaire archeologique découvert et d'une mise au jour à 2,50 m au nord de l'atelier. Les deux morceaux de loupe de fer ainsi que le plancher d'un four à réduire ont été à l'ouest de l atelier. Ce four de Criciova certifie pour la premiere fois que dans la zone du massif Poiana Rusca le minerai de fer était réduit sur place au temps de la province Dacia.

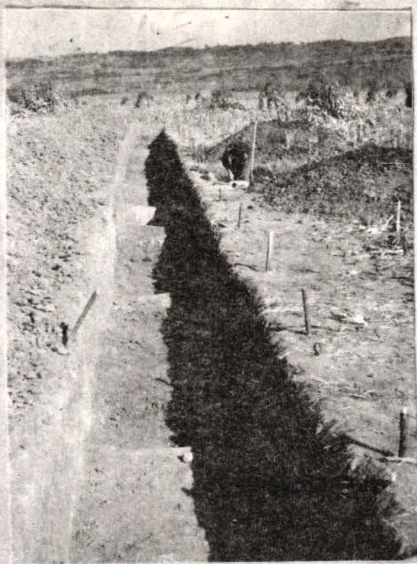

Fig. 1, 2

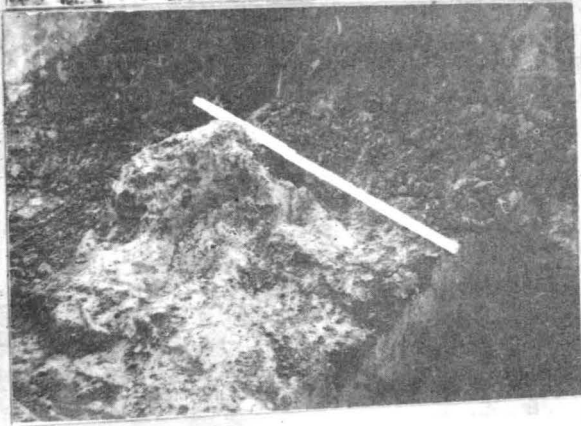
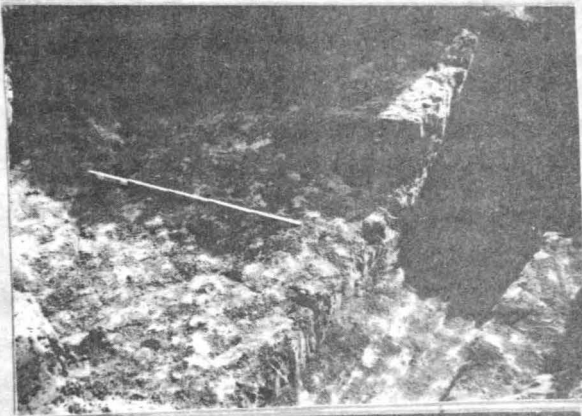
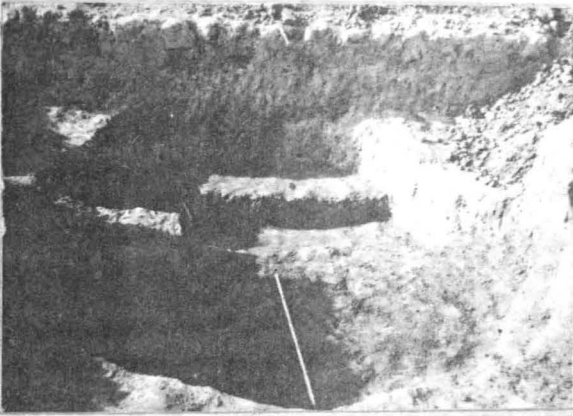

Fig. 3a, b, c

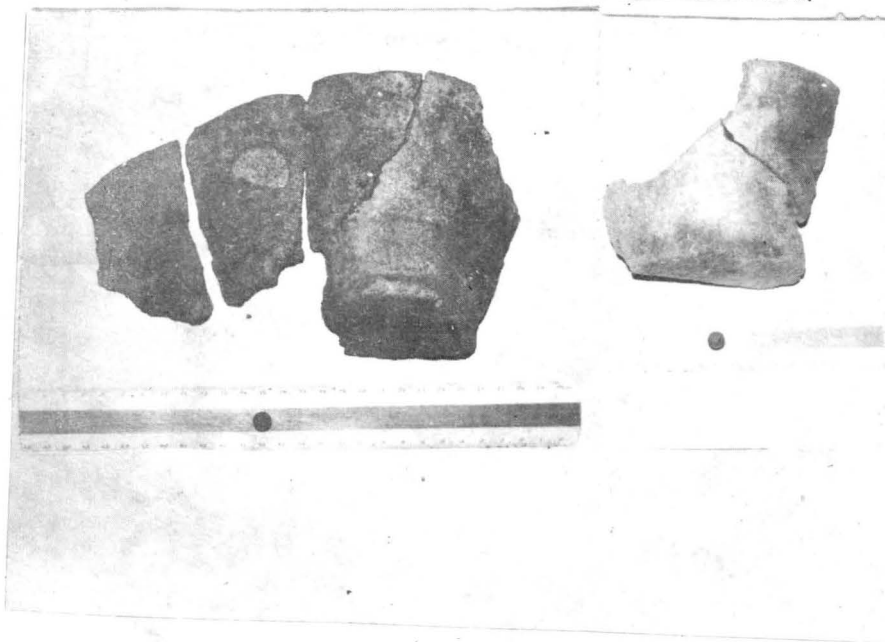
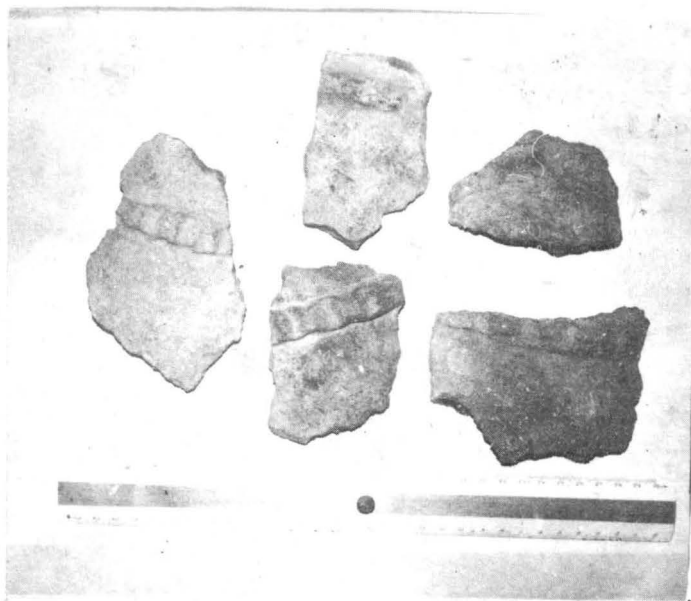

Fig. 4

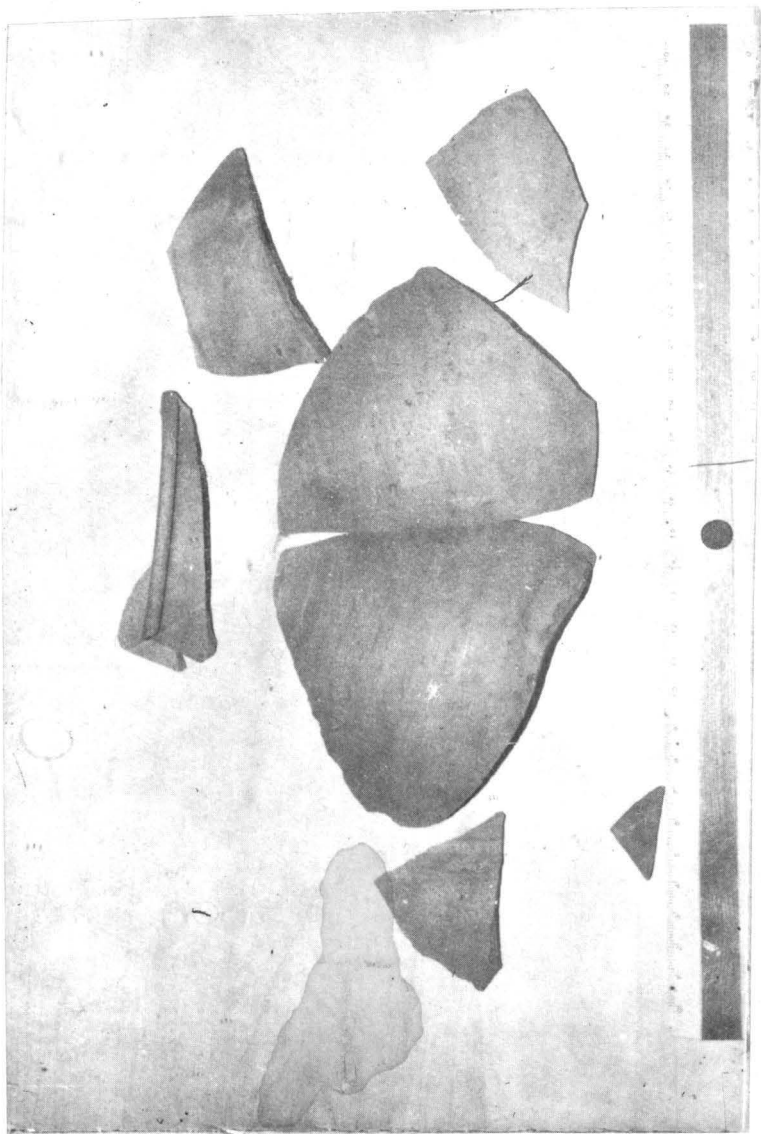

Fig. 5

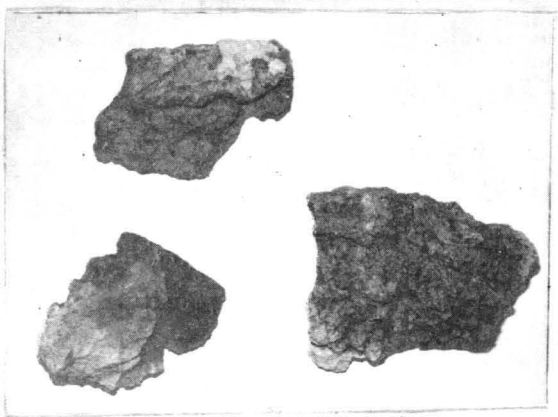
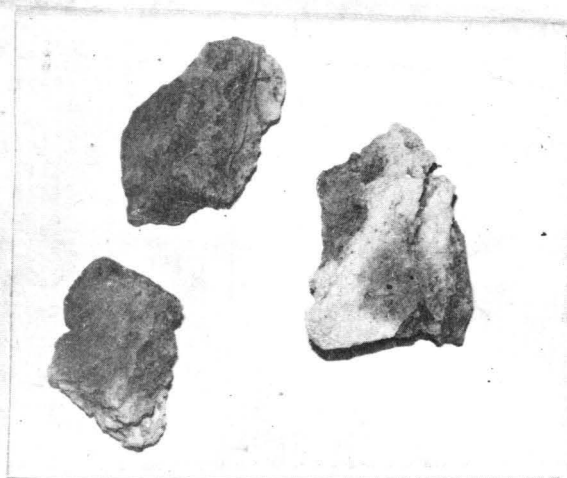

Fig. 6

UN PROCES DE MOȘTENIRE DIN ANUL 1426, PENTRU STĂPÎNIRI LA GRĂDIȘTE (SARMIZEGETUSA) ȘI IMPLICAȚIILE LUI ÎN HUNEDOARA ȘI ZARAND

Adrian Andrei Rusu

Din foarte multele scrieri care tratează special ori tangential originile și familia lui Iancu de Hunedoara¹ s-au decantat în timp câteva lucruri incontestabile. Au rămas suficiente necunoscute care, dacă nu ar fi vorba despre o personalitate istorică de prim rang, ar trece drept cu totul obișnuite în panorama fragmentată pe care o posedăm asupra veacului al XV-lea. Cu toate acestea, redescoperirea ori recitirea izvoarelor - aprecierea lor în contexte noi sau reînțelese, produc uneori așteptate și neașteptate concluzii, cu beneficii suplimentare de corectitudine și adevăr. De un astfel de caz va fi vorba în rândurile care urmează.

O informație istorică cunoscută cei puțin rezumativ, dar niciodată deslușit publicată, ne-a reținut atenția. Este vorba despre un act latin, emis de către Lorand Lepeș, vicevoievodul Transilvaniei, în data de 13 noiembrie 1429². El a fost integral inclus în primul volum de izvoare medievale privitoare la Țara Hațegului în secolul al XV-lea³. Prin intermediul lui Csánki D. care l-a prezentat în maniera-i caracteristică, succintă, la început de veac⁴ documentul în cauză a fost reluat, în urmă cu trei decenii, de către Elekes L.⁵ cu unele comentarii, care, deși corecte, ni s-au părut nemulțumitoare. Decarece la acestea din urmă vom avea prilejul de a reveni mai jos, continuăm să scriem că trecerea peste această informație a celei mai temeinice monografii românești închinată lui Iancu de Hunedoara⁶, a condamnat-o la uitare. Faptul rămâne dacă nu grav, măcar nedrept, pentru valoarea știrilor și concluziile care se cereau formulate.

La 13 noiembrie 1429, vicevoievodul Lorand Lepeș emitea din Năoiu (Noway) (com. Cămarășu, jud. Cluj) o scrisoare de introducere (statutoria), către capitulul din Alba Iulia. Din rândurile ei aflăm că veniseră în persoană, înaintea demnitarului transilvan, Elena, soția lui Moga de Halmag, Anca, văduva răposatului Ladislau dicti Vayk de Hunedoara, apoi Blasiu și Maria, copiii lui Gheorghe de Brănișca, și Ladislau, Ioan și Ana, copiii răposatului Andrei de Brănișca, și au cerut să fie puși în stăpânirea unor părți din posesiunile Vărădia, Braditis și Ohabcha, aflate în comitatul Hunedoara. Au fost apoi desemnați, conform cutumei, oameni de măturte posibili, cu toți din preajma localității Hunedoara, respectiv din Săuleșu, Buituri, Băcia și Țăcăștia. În adresa de pe verso s-a trecut, - fapt demn de remarcat - care se adaugă grupării preferențiat teritoriale a oamenilor de măturte - au primul personaj implicat, și cel de-al doilea, respectiv văduva lui Ladislau zis Valc de Hunedoara.

Lămuritoare asupra localizării precise a celor trei posesiuni, altfel cu nume stălcite și, în parte, neatestate în forme asemănătoare, este adnotarea făcută

pe verso de către capitularii din Alba Iulia. Potrivit acesteia, foarte operativ, la 23 noiembrie, la posesiunea Varhel, se deplasează omul vicevoievodului, Albert, fiul lui Ladislau de Răcăștia, și diacul Petru, din partea capitlului; și voind ei să împlinescă porunca de punere în stăpânire, au găsit împotrivire din partea lui Nenciul (Nenchul) Roman de Kalapathua și a doamnei văduva Musna de Damsus, drept pentru care oficialii au fixat termenii de înfățișare la viitoarea judecată de partaj. Însemnarea capitulară, făcută în teren sau după vizita în teren, reproducea toponime aflate în uz, mai puțin deformate, astfel încât, dintr-odată Varadia se echivala cu Varchel și se identifica cu Grădiștea (Britonia, Sarmisegetusa), Braditis cu Brădet, așezare dispărută ori contopită în perimetrul Zeicănilor de astăzi, iar Ohabcha, cu Hobîța-Grădiștei. Impotrivitorii erau din împrejurimi, anume din Clopotiva și Densuș, din familia cunoscută ca demult și constant implicate în stăpâniri la Grădiște și în împrejurimile ei.

Cine erau însă pretendenții la părțile de stăpânire? Asociația de persoane nu avea nici o logică dacă nu admitem dintru început că se baza pe legătura de sânge. Trebuie, în mod obligatoriu, să fie vorba despre un grup de femei care reclamau confirmarea unei moșteniri legale în dreptul obișnuielnic românesc din Hațeg, dar nerecunoscute, fără acte speciale, de către justiția oficială. În virtutea dreptului românesc, fiicele erau îndreptățite la moștenire egală cu băieții din toate bunurile tatălui. Spre deosebire, dreptul feudal maghiar recunoștea numai pătrimea din aceleași bunuri. Presupunem deci că Elena și Anca erau surori cu o altă femeie nenumită, din care se trăgeau Gheorghe și Andrei de Brănișca, iar împreună fuseseră fiicele unui înzestrat din familia rămuroasă a celor din Grădiște (Britonia, Sarmizegetusa)⁷. Anumite indicii stabilesc și momentul din viața personajelor în care survenea problema redistribuirii stăpânilor. Se observă fără greutate că femeile implicate direct erau în plină maturitate, dacă nu în vârstă înaintată: una dintre surori decedase, după ce avusese cel puțin doi copii, din care unul mort la rândul său și cu numeroși copii, altă soră era văduvă.

O oarecare lumină în aflarea originii personajelor implicate și așezarea lor în poziții genealogice mai precise aduce identificarea Mușanei (Mușatei). Si împotrivirea ei avusese desigur un temei legal, care nu putea proveni decât tot de la o relație de rudenie cu vechiul stăpân mort fără urmași masculini. Absența ei din fața vicevoievodului, la 1429, o exclude din starea de rudenie de gradul întâi cu Anca și Elena. Întâmplarea face să ne fie transmis, într-un document de la 1417, menționarea unei Mușate din Grădiște, fiică a lui Litovoi, și soție a lui Grigore, fiul lui Costea de Grădiște, căreia fratele ei Dan îi lăsa o treime din pământurile aflate în Grădiște și Breazova⁸. Cedarea nu avea o justificare în vreo moștenire paternă, ci reprezenta un adaos la ea. Dacă nu a fost vorba despre contravaloarea unei datorii, atunci am fi în măsură să presupunem că Dan, fără urmași masculini, se îngrijea de redistribuirea bunurilor sale de moștenire. Pentru legătura cu procesul de la 1429 rămâne a fi explicat apelativul "de Densuș" cu care Mușana de la

Grădiștea ar fi fost numită la 1429. Explicația nu este greu de găsit, deoarece înrudirea de sânge dintre familiile din Grădiște și Densuș era consolidată și atestată încă din veacul al XIV-lea⁹. Apoi, o altă posibilitate ar fi aceea a unei recăsătoriri a Mușanei cu un densușian, după cea consumată cu Grigore, fiul lui Costea din Grădiște. Instabilitatea patronimelor de nobilitate, în cursul secolului al XIV-lea, în prima jumătate a secolului al XV-lea și chiar mai târziu, îndreptățește, de asemenea, identificarea personajelor din cuprinsul unui cnezat desemnate succesiv cu patronime nobiliare diferite, dar strict aparținătoare limitelor de autoritate enunțate. Explicația cea mai simplă provine de la procesul evolutiv al partajelor și de mutare corespunzătoare a rezidențelor. Un caz extrem de concludent este oferit tocmai de densușenii printre care locuia, probabil, și Mușana. La 1360, un Mușana (Mușat) era socotit "de Densuș", dar la 1380, fiul său Stoian era "de Mesteacă" ¹⁰. În anul 1404 își menținea apelativul ¹¹. Mai departe însă, același Stoian se scria "de Densuș". Familia a păstrat un timp apelativul, pentru ca la sfârșitul secolului al XV-lea să se transforme în "de Răchitova", iar peste un alt secol, în preajma stingerii familiei, să-l folosească pe cel "de Hătăgel" ¹².

La rândul său, amestecul clopotivenilor s-ar justifica la fel ca și în cazul Mușatei, tot prin moștenire colaterală. Reținem prezența și în această familie a unui Litovoi care a trăit tot pe la sfârșitul veacului al XIV-lea ¹³, ca și precedentul Litovoi, tatăl lui Dan și al Mușatei. Drept urmare, arborele nostru genealogic dobândește un plus de credibilitate. Dacă Clopotiva s-a desprins din vechiul cnezat al Britoniei ¹⁴, identitatea personajelor este pe deplin și în măsură să explice o serie de relații de stăpânire mai târzii, din veacul al XV-lea, inclusiv cu implicarea Densușului ¹⁵.

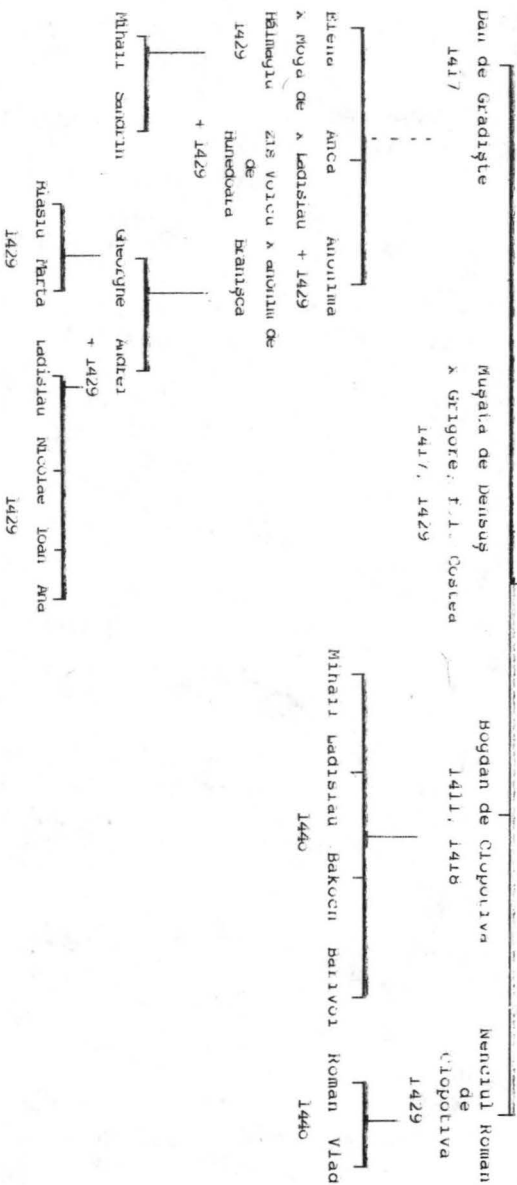
Contrucția aceasta genealogică ar pleda deci pentru situația în care Dan, fiul lui Litovoi de Britonia (Grădiște) a fost tatăl împăratului de la 1429 și frate cu Mușana și Nenciul. Schema o reproducem mai jos (p.94), subliniind prin semne convenite relațiile de rudenie care nu sunt sigure ci doar presupuse.

Să revenim acum pe un teren mai sigur, dat tot de către documentul din 13 noiembrie 1429.

După cum mărturisește documentul, Elena și Anca apar secondate de către soții lor. Cel dintâi arătat, adică soțul Elenei, fusese Moga de Halmag. Localitatea de origine a personajului nu se găsește în perimetrul comitatului Hunedoarei. Suntem deci îndreptățiți să-l identificăm cu voievodul de la Crișul Alb, din Hălmagiul zărândeian, frecvent amintit de documente. Ne propunem să comentăm acea căsătorie ceva mai departe, după ce vom fi trecut în revistă și pe celălalt consort. De altfel, numai atunci se disting clar implicațiile matrimoniale.

Soțul Ancăi a fost Ladislau zis Voicu de Hunedoara. Or, în vremurile documentului, singura familie care stăpânea cu autoritate de necontestat Hunedoara, era aceea a lui Iancu de Hunedoara. Există, într-adevăr, un personaj cu numele de Ladislau sau, cum îi arată un înscris din 12 ianuarie 1419, "Radul cu alt nume

LILIOVI DE BRLOHIA
 SI SEC. AL XIV-LEA

C/63

Ladislau¹⁶. El poate fi fratele lui Voicu, tatăl lui Iancu, ori vărul său. Neașteptat și inexplicabil rămâne cognomenul "zis Voicu" care se acordă sotului răposat al Ancăi. Pe câte cunoaștem, Voicu, fratele lui Radu-Ladislau și tatăl lui Iancu, nu mai trăia sigur în anul 1419. Fratele cel mic al lui Iancu se numea și el Voicu. Dacă se născuse însă după 1409, iar în 1419, în actul de confirmare a stăpânirii Hunedoarei, nu se mai amintește, trebuie că a murit foarte tânăr. În această situație el va fi scos obligatoriu din cercul bănușilor. Deci singurul membru al familiei Hunedoreștilor care rămâne a fi recunoscut în desemnarea de la 1429 este Radu-Ladislau, unchiul dinspre tată al lui Iancu¹⁷. Mai trebuie să căutăm însă o explicație plauzibilă pentru originea acestei porecle insolite, cu care personajul fusese înzestrat înainte de moarte și cu care a rămas în amintirea celor apropiați, respectiv a soției, cumnatei și nepoților. Fenomene de preluare a unui antroponim pentru desemnarea unei filiații ori chiar familii au fost frecvente în Hațeg. La Densus întâlnim ades feudali care s-au numit și s-au scris "zis Mușana", iar la Râu de Mor "zis Cânde" s-a alipit până și unui individ care se numea tot Cânde. Pentru că numele de Voicu se întâlnește la urmașii lui Șerbu de la Hunedoara, în două generații succesive, în mod analog ca și în genealogiile familiilor mai sus citate care transformaseră un antroponim în gentiliciu, poate fi admis că și ea arăta numele tatălui, ori bunicului lui Șerbu. Asimilarea lui Voicu cu un nume de "familie" pare posibilă și convenabilă și pentru faptul că el avusese concreți înțelesuri viteze, voinice. Oricum, trebuie să notăm folosirea și persistența poreclei date unui membru al importante familii a Hunedoreștilor ca un argument esențial în favoarea întârzierii procesului de integrare a aceleia în cadrele nobilimii maghiarofone. Dacă Radu și-a schimbat numele nu a făcut-o ca semn al renunțării la originea sa etnică, ci numai pentru intrarea sa într-o religie nouă. Ne rămâne tulburătoare înțelegerea dacă în mediile românești, hunedorene în primul rând, apelativul "zis Voicu" nu a însoțit cumva și persoana lui Iancu. Răspunsul poate fi afirmativ doar pentru vremurile dinainte de ascensiunea sa politică majoră, după care, funcțiile deținute l-au individualizat și l-au făcut mai ușor de recunoscut fără oricare alt apelativ suplimentar decât acela care îi indica nobilitatea.

Reamintind adresa specială a actului din 1429, ca și originile geografice ale martorilor desemnați la viitoarea înstăpânire, nu facem decât să evidențiem rolul major al Hunedoreștilor la geneza sa și chiar recunoașterea acestui lucru de către cancelaria vicevoievodală. În spatele Ancăi, văduvă în anul procesului, au stat în mod sigur sfătuitori și sprijinitori însemnați sau ambițioși.

Deci trebuie considerat cert că unchiul lui Iancu de Hunedoara a ținut prin căsătorie o hațegancă din Grădiște și i-a avut cumnați pe voievodul de la Hălmagiu și pe un anonim din familia maghiară de la Brănișca. Totalitatea acestor înrudiri s-a transferat și în relațiile pe care Iancu de Hunedoara le-a avut mai târziu, în calitățile sale succesive de voievod, guvernator și căpitan suprem al regatului. Este de presupus că la moartea mătușii sale Anca, în lipsa altor urmași, Iancu de Hunedoara

a primit automat drepturi de moștenire la Grădiște și în vecinătăți. Aceste posesiuni, ca desigur și alte interese de familie, ar explica, printre altele, popasurile, altfel subiective, pe care le-a înregistrat în cursul itinerariilor din carieră, atât la Grădiște¹⁹, cât și la Densuș²⁰. Familii feudale românești de la Grădiște, Clopotiva, Densuș și Peșteana se puteau prevala de înrudirea, mai mult sau mai puțin îndepărtată, cu o personalitate politică de prim rang; și urme au rămas. Trecută cu vederea a rămas, de pildă, invocarea, ca un om de mărturie, a lui "Ioan" de Hunedoara, la o danie confirmată pentru Stefan Mușina de Densuș, în 2 martie 1438²¹. O serie de acte recompensatoare, intermediare ori acordate direct de către Iancu, se cer primate și din această nouă perspectivă. Acum știm de ce, în noiembrie 1453, nobilii din Brănișca porniseră la Praga alături de românii hațegani și, în sfârșit, de ce pe seama lor s-a emis un act special și deosebit, care întrerupea un șir comun²². De la acele familii, rudeniile se înmulțesc într-o proporție incontrollabilă, dar cu siguranță știută și urmărită atunci, ca un bun prețios.

Dacă discuția asupra contextului hunedorean nu mai prezintă nici o noutate surprinzătoare, dincolo de sublinierea unor raporturi acum determinate ca fiind de familie, între Hunedorești și nobilii hațegani, mai importantă ni se pare, peste toate, relația constituită prin căsătoria unei hațegance cu un zărăndan. Moga de Hălmagiu și-a căutat, și-a ales și s-a însoțit cu o mireasă dintr-un alt areal administrativ, dar în parte deosebit și din alte puncte de vedere, care trecea drept model și referință printre toți românii din ținuturile apropiate Hunedoarei, la mijlocul veacului al XV-lea. Nu întâmplător, desigur, preotul Simion din satul numit "Satu Mare de la Hălmagiu" își aprecia, la 1450, lucrarea ca fiind scrisă "în zilele lui Io Inacu Voievod"²³.

Descendent dintr-o familie cnezială locală, cu ambiții de ascendență rapidă, Moga trebuie să-și fi încercat norocul într-o carieră militară nu îndeajuns de strălucită pentru a lăsa urme, dar suficient de călătoare pentru a-i deschide orizonturile și cercul cunoșcărilor. Ctitorirea bisericii de la Hălmagiu în spiritul celor mai bune zidiri hunedorene²⁴, iar apoi întreținerea la Hălmagiu a unei vieți culturale românești, nu sunt decât un rezultat de sinteză. De aici plecând vom intui și vom reface întreaga ridicare social-politică a lui Moga. După anul 1429, când se înregistra întâia dată într-o postură secundară, numele său începe să fie remarcat abia după ce Iancu de Hunedoara a preluat stăpânirea asupra domeniului Șiriei, respectiv centrul administrativ oficial al Țării Crișului Alb. Devine evident că în virtutea căsătoriei cu mătușa lui Iancu, din acea clipă i se asigură o poziție de favoare. În anul 1445 era menționat numai *primus inter pares*²⁵, ca în anul următor, în mod semnificativ, Iancu să-i serie direct, cu o formulă reverențioasă de *nobilis vir*²⁶. Se întrevece că Moga voievodul dobândise în cursul ultimului an competențe asupra exploatarii aurului la Baia de Criș. Va rămâne în continuare în strânse contacte cu Simion, monetarul sibian al lui Iancu. Guvernatorul a înțeles să-i recompenseze credința și strădaniile printr-o danie excepțională menită să-i

supradimensioneze sfera de autoritate de la voievodatul patrimonial la un teritoriu foarte generos, cuprinzând nu mai puțin de 120 de sate. Caracterul deosebit al actului privilegial a fost de altfel remarcat și comentat ca atare²⁷, scutindu-ne de reveniri sterile. Suplimentar trebuie adăugat doar că Moga a beneficiat din plin de rudenia cu Iancu, iar cel din urmă a găsit un om potrivit, din propria familie, pentru a duce pe făgașul dorit organizarea socio-politică a românilor de pe Crișul Alb. Multe relații românești hunedoreano-zărândene stau în spatele acelei înrudiri dar, din păcate, ele trebuie doar intuite din lipsa informației documentare scrise.

În sfârșit, prezența familiei de la Brănișca în țesătura procesului din 1429 reconfirmă un alt adevăr, de multă vreme cunoscut: familiile nobiliare maghiare din Transilvania au primit ades infuzii de sânge românesc. În secolul al XV-lea realitatea nu era nici neobișnuită, dar încă nici înfierată ca o degradare, dimpotrivă, făcea parte din practica socială curentă. Cu atât mai mult în comitatul Hunedoara, încrucișările matrimoniale de acest tip erau bilateral privite ca posibile și cu avantaje reciproce. Desigur, frecvența lor nu era deosebită, limitându-se teritorial numai la zone de contact între stăpâniri nobiliare românești și maghiare. Cei în cauză, adică nobilii din Brănișca, nu au fost niciodată mai mult decât niște feudali modești, cu un domeniu de vreo șase sate, plasate lângă Mureș²⁸. Chiar dacă fuseseră mai apropiați decât Moga voievodul de satele hațegane revendicate, nu au reușit niciodată să devină stăpâni acolo.

Procesul din anul 1429 nu are un final ajuns până la noi. După evoluția ulterioară a stăpânirilor din zona Grădiștei, moștenitorii împetricinatelor au pierdut treptat drepturile pe care le aveau și le-au cedat localnicilor. Foarte fărâmițată, întinsa moșie de pe ruinele capitalei Daciei romane nu a mai produs familii notabile pentru istoria hațegană a veacurilor următoare.

În încheiere ne rămâne să operăm câteva sublinieri necesare, concludive.

Dincolo de originile românești foarte limpezi dar estompate și refăcute de ulterioare comandamente politice ori de altă natură, familia Hunedoreștilor era adânc înrădăcinată în mediul din care provenea. Calitățile primare care i-au extras din obște au fost moștenite și însoțite de altele nu mai puțin potrivite pentru ascensiune în piramida societății medievale a regatului maghiar. Actul din 1429 îi surprinde pe Hunedorești în clipele urcușului, bine orientați și exersați în practicile judiciare, dar fără să le uite pe cele din dreptul românesc. Se găseau la moartea reprezentanților generației care obținuseră confirmarea domeniului cu titlu nobiliar, dar încă lipsiți de capul de familie care să continue și să încoroneze procesul. Abia peste câțiva ani, Iancu de Hunedoara își făcea intrarea oficială și independentă în focarul izvoarelor istorice. Anturajul și grupul familiarilor români de care s-a servit și, invers, l-a susținut, s-a opus în complicate raporturi personale, din care cele de rudenie se iau de acum înainte în considerare. A fost nucleul și începutul acelei "partide românești" surprinse la curtea regelui Matia²⁹. El a menținut propaspăt interesul public pentru o problemă românească specială, cu efecte concrete în

planuri diverse³⁰.

Datele procesului converg către o altă importanță încheiere. Atrag atenția asupra caracterului deschis al societății românești, cel puțin aceleia de la nivelul clasei feudale. Autarhia este contrazisă de surprinzătoarea serie de căsătorii dintr-o singură familie. Dincolo de ele se întrevăd interrelații complexe care par să certifice solidarități importante tocmai prin faptul că se constituie pe etnicul românesc. Dimensiunile "lumii" feudalilor români se identifică și pe harta de recrutare a mirilor, analogiile artistice, gruparea în jurul guvernatorului român etc., alături de cunoscutele coordonate socio-juridice și socio-economice comune.

Mai străbate, o dată în plus, rolul preeminent pe care feudații români din Grădiște îl avuseseră în ambiția locală. Căsătoriile sunt dovada raporturilor lor îndepărtate, dar și a prestigiului de care se bucurau. Momentul din deceniul al treilea al secolului al XV-lea prinde crepusculul unei familii odinioară foarte înzestrată și cărmuitoare a Țării Hațegului.

NOTE

1. O trecere în revistă cu caracter general, vezi la Camil Mureșan, **Iancu de Hunedoara**, Ed. a 2-a, București, 1968, p.13-22. Realizarea unei bibliografii "Iancu de Hunedoara" este încă un deziderat

2. Arh. Naț. Magh., Budapesta, Dl.29.462.

3. Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, **Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402 - 1437)**, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1989, nr. 61, p. 79-82

4. **Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában**. Vol.V., Budapesta, 1913, p.79, 118, 153

5. **Hunyadi**. Budapeste, 1952, p. 79

6. C. Mureșan, *op. cit.*

7. Relația de rudenie este admisă și de către Elekes L. (*op.cit.*, p. 79)

8. Arh. Naț. Magh., Dl.74.660.

9. Radu Popa, **La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului**. București, 1988, p. 88

10. **Csánkd**, p.208

11. Radu Popa, *op. cit.*, p. 95

12. *Ibidem*. Vezi și Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, **Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfârșitul sec.XV-începutul sec.XVI)**. în **ActaMN**, 21, 1981, p. 211-223:

13. **A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve**. III, p.24-27

14. Radu Popa, *op. cit.*, p. 175

15. Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Popa, *op. cit.*, p. 215

16. Arh. Naț. Magh., Dl.37.593

17. De aceeași opinie și Elekes L., *op. cit.*, p. 79

18. N.A. Constantinescu, **Dicționar onomastic românesc**, București 1968, p. 410

19. 26 august 1448 (Arh. Naț. Magh., Dl. 93.105), (între 3-8) mai 1451 (E. Hurmuzaki,

Documente privitoare la istoria românilor. Vol. II/2, București, 1981, p. 9)

20. 7 iunie 1443 (Arh. Naț. Magh., Dl. 55.260)

21. **Marh**. Naț. Magh., Dl. 29.465

22. Arh. Naț. Magh., Dl. 29.496. Vezi despre contextul său Adrian Andrei Rusu, **Un formular al cancelariei regale, din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania**, în **ActaMN**, 20, 1983, p. 156-157 și urm. Devine și mai limpede că deși înrudiți cu guvernatorul, ei nu fuseseră integrați decât familiarilor săi, fără a fi integrabili categoriei foarte bine circumscrise de **nobles**

valachi.

23. Radu Constantinescu, Note privind istoria bisericii române în sec.XIII-XIV, în SMIM, 6, 1973, p. 185, nota 62

24. Conform datelor arheologice publicate; biserica cu hramul "Adormirea Maicii Domnului" este cea mai veche înălțare de zid (sf. sec. XIV-încep.sec. XV), urmată de biserica, acum în ruină, de "la criptă" (a doua jumătate a sec. XV). Vezi Dan Căpățână, Cercetări arheologice la Hălماغiu și Vărfurile (Jud. Arad), în RMN, 45, nr. 2, 1976, p. 78-80 și, respectiv, p. 77-78. Mai recent, despre biserici, fără cunoașterea art. cit. mai sus, Vasile Dudaș, Vechile biserici de piatră din Hălماغiu și ținuturile lor, în Mitropolia Banatului, 37, nr. 2, 1987, p. 43-47

25. Hurmuzaki, XV/1, p. 33

26. Ibidem, I/2, p. 729

27. V. Eskenasy, Hălماغiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb (secolele XIV-XV). Considerații istorice, în Zirlidava, 5, 1975, p. 26; Stefan Pascu, Volevodatul Transilvaniei. Vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 524

28. Vezi Csánki, p. 153-155

29. Ioan Drăgan, Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea, în AIIA, Cluj-Napoca, 27, 1985 - 1986, p. 75-76

30. O situație specială și o schițare a problemelor vezi la art. nostru Un formular..., 165-167.

UN PROCÈS D'HÉRITAGE DE 1429, AYANT POUR OBJET DES POSSESSIONS DE GRĂDIȘTE (SARMIZEGETUSA), ET SES IMPLICATIONS DANS LES CONTREES DE HUNEDOARA ET DE ZARAND (Résumé)

En 1429, les Roumaines Héléne, femme de Moga de Hălماغiu, et Anca, veuve de Ladislau dit Voicu de Hunedoara, et un groupe de nobles hongrois de Brănișca demandaient d'être mis en possession de quelques terres du territoire de l'ancienne capitale de la Dacie romaine. Mușata de Densuș et Nenciul Roman y ont fait opposition. On reconstitue un schéma généalogique selon lequel trois soeurs sont les héritières du noble Dan, fils de Litovoi de Sarmizegetusa. Il est intéressant à remarquer le mariage d'Héléne avec le voivode roumain Moga du Pays de Zarand, et celui d'Anca avec l'oncle en ligne paternelle du futur gouverneur du royaume de l'Hongrie, Iancu de Hunedoara.

L'acte du procès fait ressortir une série compliquée de relations de parenté interroumaines dont Iancu de Hunedoara s'est pleinement servi et dont ont profité beaucoup de nobles roumains des comitats de Hunedoara et de Zarand. Au-delà de ces relations il y avaient des formes de solidarité ethnique importantes, qui ont joué un rôle dans la vie politique du royaume au milieu et dans la deuxième moitié du XVe siècle.

ORAȘUL HĂLMAGIU LA MIJLOCUL VEACULUI AL XVIII-LEA. DATE OFERITE DE CONSCRIPTIA FISCALĂ DIN ANUL 1758

Elena Rodica Colta

Reglementările în sistemul fiscal introduse în austrieci în anii imediat următori războiului racoțian s-au materializat pe parcursul veacului al XVIII-lea într-un important număr de conscripții.

Aceste recensăminte, făcute de funcționarii de stat sub prestare de jurământ, ce urmăreau în fond îmbogățirea unui imperiu, au devenit cu trecerea anilor prețioase surse documentare, oferind cercetătorilor din diferite domenii o bogată sursă de date despre vechile ținuturi românești.

Conscripția Districutului Hălmagiu din anul 1758, păstrată în fondurile Muzeului de Istorie din Arad¹, reprezintă un asemenea document.

Cronologic, urbariul urmează recensămintele din anii 1715, 1720, 1737 și 1748, fiind comparativ cu acestea cel mai complex.

La redactare, comisia a utilizat pe lângă declarațiile locuitorilor și constatările făcute în teren, un pachet de documente din Arhiva Provizorală², care ulterior au avut o soartă necunoscută, menționarea lor de către conscriptori și permanenta trimitere la conținutul lor devenind din această pricină cu atât mai importantă.

Modelul de conscriere urmat este cel stabilit prin instrucțiunile din anul 1751.

După descrierea generală a fiecărei așezări cu tipurile de pământuri aparținătoare, calitatea acestora, culturile practicate, recoltele obținute, urmează consemnarea în ordinea numerelor de casă a tuturor familiilor trăitoare în district la data conscrierii, cu numărul de membri, avere și ocupații, pe chinezii și localități.

În sfârșit, în fiecare localitate sunt stabilite obligațiile fiscale ale comunității respective.

Din ansamblul acestor informații care privesc districtul, ne-am limitat în această lucrare doar la datele referitoare la orașul Hălmagiu, capitala de odinioară a ținutului, acel "caput bonorum" al zonei, cum îl numesc conscriptorii.

* *

I. DESCRIEREA ORAȘULUI. Descrierile de orașe și sate din acest spațiu geografic sunt până în veacul al XIX-lea puține. Rarii călători, puținii geografi care au inclus în cărțile lor zona situată la poalele Munților Apuseni, ne-au lăsat despre orașul Hălmagiu simple mențiuni.

O asemenea mențiune găsim în prima jumătate a veacului al XVIII-lea în cartea geografului maghiar Ioannes Tomka Szaszki, intitulată "Introductio in orbis antiqui et hodierni geografiam"⁴.

Szaszki se mulțumește să pomenească în lucrarea sa, un fel de manual de geografie istorică, despre cetatea fortificată care a existat înainte vreme la Hălmagiu,

fără să-și actualizeze informațiile pentru veacul al XVIII-lea, în ciuda ambiției anunțate în titlu de a prezenta date până la zi.

Treizeci de ani mai târziu, un alt geograf, Matthias Bell, în compendiul său de geografie⁵, notează în legătură cu acest oraș din Comitatul Zarand, la fel de sumar: "Hălmațiu, așezat la hotarele Transilvaniei, este un oraș populat. Odinioară a avut fortificație cu ziduri și șanțuri de apărare. Acum începe deja să fie lipsit de frumusețea și afluența din trecut."⁶

Comparativ cu aceste informații absolut generale, descrierea făcută în anul 1758 de mărunții funcționari locali, chiar greoaie și lipsită de imaginație, abundă de amănunte ce ne permit să reconstituim atât vechiul plan urbanistic al așezării cât și atmosfera târgului de odinioară.

Construită pe un platou înalt⁷, localitatea era tăiată în două de râul Iazul Morii⁸. În secolul al XVIII-lea avea o arteră principală⁹, numită popular strada Ciungani, în raport cu care fusese organizat centrul administrativ al orașului.

Acest centru includea, pe lângă clădirile oficiale, terenurile și anexele gospodărești ale curții domeniiale, piața orașului, biserica, cârciuma și moara domeniială.

Zona locuită de iobagii fiscali era amplasată, pornind de la limitele acestui nucleu central, periferic.

Descriind după cum li s-a cerut ceea ce au văzut la fața locului, conscriptorii au înregistrat, la fiecare edificiu, aspectul exterior, dimensiunea, materialul de construcție folosit, starea clădirii. Pe baza acestor date putem stabili tipurile de case construite în zonă și tehnicile de construcție utilizate în veacul al XVIII-lea.

Nici una din construcțiile care formau în anul 1758 centrul administrativ al orașului, exceptând biserica de piatră, nu au rezistat în timp din cauza materialului de construcție perisabil utilizat.

O parte din case vor dispărea până la finele veacului al XVIII-lea, iar celelalte care continuă să-și păstreze funcționalitatea și în secolul următor, vor fi reconstruite din fundație într-o formă nouă.

Din acest punct de vedere, descrierea făcută de conscriptori are valoare de document, reprezentând imaginea unei secvențe dispărute din istoria urbanistică a localității.

1. În anul 1758 orașul avea Curie Provizorală.¹⁰ Incinta curiei se întindea pe o suprafață de 29 pe 26 de stânjeni nemțești,¹¹ către marginea de răsărit a orașului, până la râu, pe un teren plan și destul de plăcut la vedere.

Era împrejmuită cu bârne susținute de stâlpi de stejar înfiți în pământ, având pe partea interioară o "rezemătoare" tot din lemn, renovată nu cu mult timp înainte de conscriere.

În interior se găsea Casa Provizorală, capela catolică, locuința reverendului, o brutărie, o casă pentru străjeri și câteva anexe gospodărești.

Casa provizorală era, în anul 1758, singura construcție din Hălmațiu cu fațadă de cărămidă. În rest fusese construită, asemeni celorlalte edificii, din stuf amestecat cu văiuță și var nestins.

Era formată din cinci camere comunicând între ele, și o bucătărie, toate

având tavan și pardoseală de scânduri, cuptoare țărănești de pământ, ferestre de sticlă, prevăzute în exterior în obloane. Ușa exterioară avea două canaturi și era întărită cu patru drugi de fier.

Aici locuia Provizorul și era păstrată arhiva locală. Casa era păzită. Străjerul stătea într-o căsuță de lemn cu pergolă, lucrată grosolan din secure, situată la o distanță de 9 pași¹².

Conscriptorii pomenesc, în registru, de măiestria cu care fusese realizată Casa Provisorială de către meșterii locali la darea în folosință, constată starea proastă în care se găsea la control și recomandă grabnica ei reconstrucție din fundație, altfel existând pericolul să se prăbușească.

În mijlocul curții domeniiale, tăind perspectiva din jur, se ridica capela catolică¹³, cu un turn, construită în întregime din lemn. În apropierea acesteia se găsea locuința reverendului.¹⁴

Obiectele de cult din inventarul capelei, modeste ca număr, vor fi copiate în urbariu sub formă de listă. O parte din piese care figurau potrivit mențiunii și în urbariul din 1748, fuseseră împrumutate probabil la darea în folosință a capelei, de la Conventul Minorit din Deva¹⁵. Celelalte proveneau din donații făcute de diverși binefăcători.¹⁶

Singurul menționat dintre aceștia și cu numele este baronul Friedericus Wilhelm de Dieterich ex Zelo care a dăruit oratoriului o monstranță de armă. Conscriptorii mai specifică și faptul că domnul de pământ⁽¹⁷⁾ n-a oferit nimic.

Pe lângă aceste edificii, Curia Provisorială mai avea în incintă o brutărie înzestrată cu două cuptoare, un șopru pentru căruțele administrației, un grajd în care încăpeau 20 de cai și o cocină pentru șapte porci.

Casa străjerilor din incintă, în întregime din lemn, prevăzută cu patru camere și cu carceri noi, solide, în care erau închiși vinovații în vederea judecării, era amplasată lângă poarta principală a curții domeniiale care dădea în strada Ciungani.

În afara incintei, însă, ținând tot de proprietățile domeniului, se întindeau mai multe terenuri agricole, îngrădite cu gard de spini, pentru a fi ferite de animale, prevăzute toate cu porți duble pentru căruțe: o suprafață cultivată cu grâu, o grădină de legume, o livadă și o fâneață.¹⁸

În plus, domeniul avea într-un loc mai ferit o pășune pentru cele zece vite ale oficialităților, prevăzută cu staul pentru iernat și câteva anexe: două grânare, unul din lemn, altul din stufăriș și văiușă, un hambar de piatră, o ghețarie, un hambar mai vechi din scânduri de fag și tei și 13 cotărți.

Pe strada Ciungani, administrația mai avea o casă de lemn cu patru camere, tot pentru folosul străjerilor.

2. La mijlocul veacului, în oraș funcționa un Oficiu al Sării, care își avea propriile terenuri și construcții, desemnate de notari cu termenul general de "Curia Salinaria" (Domeniul Sării).

Această "Curia Salinaria" includea o casă pe strada Ciungani, prevăzută cu grădină și anexe (de dimensiuni mai reduse decât cele ale Provizorului), în care locuia Înalțul Funcționar al Sării, Depozitul Sării unde, pe lângă sare se depozita

și lemnul aflat în tranzit prin oraș, un teren cultivat cu cereale, o fâneață și Casa Trigesimală¹⁹ din piața orașului.

3. Piața, amplasată în vecinătatea arterei principale, avea o dublă funcționalitate în viața urbei, ca loc de târg, fiind amenajată în acest sens cu hale de piatră și ca loc de supliciu pentru cauzele criminale judecate în oraș de un "tribunal" constituit din vice-comite, vice-judecător și din asesorii comitatului, conform dreptului de judecată obținut de Hălmagiu.²⁰

4. Orașul avea în anul 1758 o singură cârciumă, construită nu departe de râu.

Clădirea, așezată într-o curte împrejmuită cu gard de spini, era alcătuită din două camere despărțite printr-o tindă în care se găsea un cuptor de pâine, o cămară și o pivniță (având o capacitate de opt butii mijlocii de vin)²¹, în care se cobora printr-o trapă.

Una din cele două camere servea drept locuință pentru cârciumar, iar cealaltă era utilizată ca birt, fiind mobilată în acest scop cu trei mese lungi și cu lavițe.

Din registrul Provizorului și din declarațiile cârciumarului, în birt se desfășeă anual între 2.300 și 2.100 urne de vin.²²

5. Moara domeniială fusese construită pe râu, pe proprietatea Curiei Salinaria, mai jos de artera principală, spre pădure, în vecinătatea grădinii de legume a domeniului.

Potrivit mărturiilor vremii, era acționată de două roți.

În continuarea clădirii morii fusese construită o căsuță de lemn ce servea ca locuință pentru morar. Întreaga construcție era acoperită parte cu șindrilă, parte cu paie.

Cu toate că era bine întreținută, unii pereți începuseră să putrezească, motiv pentru care Provizorul a declarat în fața conscriptorilor că intenționează să o reconstruiască din temelii cât de curând.

Cele două pietre de moară fuseseră și ele înlocuite de puțină vreme cu altele noi, cumpărate în satul Țebea.

6. În sfârșit, ultimul edificiu înregistrat de conscriptori în centrul așezării din veacul al XVIII-lea (ordinea prezentărilor în lucrare respectă descrierea conscriptorilor, care nu le prezintă în funcție de valoarea lor în viața urbei ci de dispunerea lor spațială, după cum le-au intrat în câmpul vizual la control) a fost "biserica uniților", construită în întregime din piatră și prevăzută cu turn.

Referitor la această biserică, urbaniul menționează că datează din vremuri străvechi și că a aparținut inițial ortodocșilor care continuă să o revendice.

Amănuntul este important atât pentru istoria acestei biserici foste ortodoxe, cât și ca indiciu în datarea celeilalte biserici românești din oraș²³ care, după cum se poate constata din recensământ, în anul 1758 încă nu începuse să fie ridicată.

Biserica cea veche, transferată printr-o hotărâre imperială²⁴ uniților, avea împrejur vechiul cimitir al orașului, îngrădit cu un gard de spini.

La data conscrierii, biserică era în interior simplă, fără pictură și ornamente, vechea frescă fiind deja acoperită cu var.

În ceea ce privește bunurile bisericii, dintr-o pricină sau alta, conscriptorii nu fac nici un fel de mențiuni, cu toate că, potrivit altor surse documentare, aceasta avea în secolul al XVIII-lea icoane și cărți.

Dincolo de acest "centru", cercetat de funcționarii de stat cu pasul, începeau casele de coloni, răsfirate pe văile din jur.

Nu avem informații în registrul acesta despre felul cum arătau aceste gospodării de iobagi. Conscriptorii nu dau amănunte despre aspectul și dimensiunea lor. Din listele întocmite pentru impozitare reiese doar că, după obiceiul vremii, în unele familii frații trăiau nedespărțiți, în aceeași vatră, ceea ce presupune, ținând seama și de femei, câte cinci - șase suflete.

Aceasta nu înseamnă că locuințele erau de mari dimensiuni. Majoritatea caselor în acea vreme erau monocelulare sau formate din două încăperi (camera de locuit și tinda), cu geamuri mici, care nu se puteau deschide.²⁵

Comparativ cu aceste construcții modeste, edificiile administrației păreau desigur impresionante.

În perimetrul acestor gospodării țărănești funcționau în anul 1758 10 mori probabil cu o roată, 2 distilerii de bere și 22 de cazane de fiert țică.

II. FUNCȚIONARI DE STAT ȘI PERSONALUL SALARIAT. Orașul avea în veacul al XVII-lea un anumit număr de funcționari și alți angajați mărunți, plătiți din trezoreria provinciei.

Lista de salarizare pe anul 1756²⁶, copiată în Urbariu, stipulează cu exactitate drepturile bănești și în natură, aprobate pentru fiecare angajat.

Provizorul, Franciscus Frundl²⁷, primea anual un salariu de 300 fl. Rh. și în natură 40 cubuli de grâu, 40 cubuli de ovăs, 20 de care cu fân, 20 de miei, 80 de urne de vin și 4 porci grași.

Subprovizorul Ignat Schmidt era retribuit cu 150 fl. Rh. În natură primea 20 de cubuli de grâu, 20 de cubuli de ovăs, 15 care de fân, 10 miei, 40 de urne de vin și 2 porci grași.

Judex horrei, Turc Petru²⁸, primea anual 24 fl. Rh., 6 cubuli de grâu și 24 de căruțe cu lemne pentru foc.

Cârciumarul, Martinus Trunka²⁹, primea un salariu anual de 24 fl. Rh., 6 cubuli de grâu și 17 occa de seu.³⁰

Străjerii (hajdone curiales), în număr de 20 în tot districtul, între care se găseau și frații Faur Giurgi și Toader și Ciugudean Ioan din Hălmagiu, primeau, fiecare în parte pentru serviciul adus la paza orașului și a domeniului, 24 fl. Rh., 6 cubuli de grâu și 24 de căruțe cu lemne pentru foc.

Grădinarul domeniului, nenominalizat, era retribuit cu 10 fl. Rh., 3 cubuli de grâu și trei cubuli de porumb.

Tot din trezorerie erau plătiți cu 300 fl. Rh. pe an, conform înțelegerii făcute la convertire, fără însă să fie înscrși pe listele de salarizare, cei doi preoți greco-catolici care serveau la biserica din Hălmagiu.

Conscriptorii nu menționează numele lor, care ni s-au transmis prin alte surse.³¹

Cu toate că locuiau în oraș, unul pe proprietățile bisericii, iar al doilea într-o căsuță construită lângă cimitir, ei n-au fost trecuți pe listele de conscriere, fiind scutiți, asemeni reverendului catolic, de obligații fiscale.

III. LOCUIITORII HĂLMAGIULUI. Populația orașului, la fel ca și cea a întregului district, era, conform specificației de la începutul Urbariului, formată în întregime din români.³²

În ținut încă se mai păstra vechea organizare românească, districtul fiind împărțit în cinci chinezii, fiecare având în frunte un chinez ales din rândul locuitorilor.

În anul 1758, chinez în Hălmagiu era inquilinul Cizmaș Gheorghe, țăran cu o avere modestă. El fusese numit în locul nemeșului Pârva Iștoc, chinezul care semnase în 1754 plângerea către episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului.³³

Conform obiceiurilor statornicite în district (acea Jus Valachicum, potrivit căreia pricinile mărunte ce nu depășeau plata sumei de 3 fl. Rh. erau judecate de juzii și jurații satelor), chinezul, împreună cu 12 jurați, re judecau în zilele de sâmbăta la curtea domenală contestațiile, dădeau o nouă sentință și o înaintau spre ratificare Provizorului.³⁴

Cu toate că era prevăzută de această veche legislație, Urbariul nu face nici un fel de referiri la funcția de jude al orașului, în care, la anul 1754, îl găsim semnând pe Faur Petru. Acesta figurează, patru ani mai târziu, pe lista iobagilor la poziția 55, fără nici o mențiune.

Sub aspect religios, întreaga populație a orașului era ortodoxă, recunoscută ca aparținând spiritual de dieceza episcopului de Arad.

Mențiunea aceasta, făcută de niște oameni de altă religie, este extrem de importantă, dacă luăm în considerare tulburările religioase care avuseseră loc în zonă în anii anteriori și numeroasele anchete falsificate de autorități în favoarea greco-catolicilor.³⁵

În anul 1758 lucrurile se liniștiseră. Locuitorii fuseseră lăsați în credința lor, drepturile episcopului ortodox de Arad asupra zonei - recunoscute.

Recenzorii notează, conform constatărilor făcute la fața locului, că oamenii refuză să meargă la biserica unită, slujbele ținându-se fără credincioși, că localnicii obișnuiesc să-și facă înmormântările după tenebroase ritualuri schismatice și că în oraș trăiesc șapte preoți ortodocși, trei servind la satele din jur și patru în Hălmagiu.

Numele acestor preoți nu sunt trecute în conscripție cu funcția respectivă, încât este greu să-i identificăm din mulțimea de iobagi.

Utilizând surse paralele și luând în considerare cuvântul "popa" transformat în nume propriu, am reușit să identificăm totuși doi: pe popa Ianoș și popa Giurca.³⁶

Sub aspect social, în anul 1758, conscripția înregistrează trei stări: nobili, iobagi și jeleri.

Dintre numeroasele familii de țărani români înnobilați în veacurile XVII - XVIII pentru merite militare,³⁷ Urbariul menționează ca recunoscută de autorități doar familia Sida.

Eliberată din iobăgie și înnobilită în anul 1701³⁸, familia Sida era

reprezentată la data conscrierii prin Sida Dănilă și un oarecare tânăr Sida Iuon.

Ca avere deținea o jumătate de sesie nobiliară și o jumătate de moară, înscrisă tot ca "moară nobiliară".

Construită în locul numit Sulupina, această moară este împărțită cu iobagul fiscal Irimie Petru.³⁹

La cercetările făcute de recenzori s-a constatat că ea nu figura în diplomă, iar pământul pe care fusese ridicată era și el un pământ arendat, ceea ce-i va determina pe funcționarii de stat să recomande impozitarea ei.

Tot aici mai consemnăm o informație legată de nobilii din satul Buceva, care privește însă orașul Hălmagiu.

Astfel, Urbariul menționează că, murind nobilul Slăv Iuon⁴⁰ și rămânând fără moștenitori pe linie bărbătească, o parte din pământul Slăveștilor a revenit fiicei sale Anița, morăriță, măritată cu Morar Ghiorghii alias "Grek", negustor în Hălmagiu. Titlul nobiliar nu s-a transmis odată cu pământul.

Exceptând familia Sida, prezentată în registrul de conscriere separat, toți ceilalți locuitori ai orașului vor fi înregistrați cu întreaga avere, în vederea impozitării, pe două liste distincte, a iobagilor și a inquilinilor, în funcție de statutul social pe care l-au avut la acea dată⁴¹.

Totalizând bunurile înscrise pe liste, populația orașului deținea în anul 1758 următoarea avere:

HOSPITES (105 familii): 14 cai, 104 boi, 92 vaci, 33 juninci, 65 oi și capre, 188 porci, 4 coșuri de albine, 14 1/2 sesii, 93 cubuli arători, 2 merțe, 110 care cu fân, 8 mori, 18 cazane de fiert țuică, 3 distilerii de bere.

INQUILINES (25 familii): 13 cai, 2 boi, 10 vaci, 2 juninci, 8 oi și capre, 25 porci, 3 cubuli arători, 1 merță, 7 1/2 care cu fân, 1 moară, 4 cazane de fiert țuică.

Elementele constitutive ale acestei averi colective ne dezvăluie nu numai specificul zonei, ci și inventarul unei gospodării țărănești din ținut în veacul al XVIII-lea, anumite preferințe, obișnuințe și necesități ale locuitorilor.

Suprafața cea mai mare de teren agricol arendată o dețin iobagii. Ei utilizau ca animal de tracțiune boul, majoritatea transporturilor efectuându-se cu carul.

Inquilinii în schimb figurau cu puține animale, pământul arendat reprezentând, de asemenea, ca suprafață o cifră ne semnificativă. În schimb dețin un mare număr de cai și apar înregistrați ca practicând comerțul sau anumite meserii, motiv pentru care și preferă acest animal mult mai rapid, pe care îl folosesc la transportarea mărfurilor pe la târguri.

Revenind la agricultura practică, constatăm că cea mai mare suprafață arabilă este cultivată cu grâu, aceasta reprezentând o cultură foarte importantă în viața comunității.

Îl găsim semănat atât pe terenurile alodiale cât și pe cele coloniale. Figurează, de asemenea, calculat în cubuli, în retribuțiile funcționarilor ca impozit și ca marfă de târg.

Importanța grâului în viața cotidiană a comunității și recoltele bune se reflectează într-un fel și în numărul mare de mori care funcționau în oraș.

Dintre animalele crescute pentru carne, localnicii preferă porcul, cu toate că în oraș sunt înregistrate numeroase și frecvente tăieri de vite.

Apicultura, în ciuda numeroaselor fânețe și păduri, a fost, cum se vede din numărul mic de stupi înregistrați, o ocupație mai mult ocazională.⁴²

Vița de vie nu crește în zonă, excepție făcând cei câțiva butuci plantați în livada Provizorului.

Nici în piața săptămânală nu pot fi cumpărați struguri, semn că nu existau vii nici în satele din jur.

Vinul pentru cârciumă este adus de iobagi cu carele, în cadrul obligațiilor fiscale, de la o distanță de 5 mile ungurești,⁴³ tocmai din Comitatul Hunedoara.

Înainte el fusese procurat, conform mențiunii lăsate de conscriptori, din zona Orăzii Mari și din Promotoriile de la Miniș.

Fânețele trebuie corelate și ele cu numărul animalelor de tracțiune existente în oraș, livezile cu cazanele de fiert țuică.

Fruitele se vindeau și pe piață, proaspete și uscate, reprezentând una din mărfurile obișnuite.

IV. OBLIGAȚII ȘI IMPOZITE. Districtul achita o taxă anuală de 1.701 fl. Rh.⁴⁴ Acești bani erau adunați, în fiecare localitate, în două rate, prima în preajma sărbătoririi Sf. Gheorghe și a doua înainte de Crăciun.

Dintre vechile obligații plătite în natură (nona și decima), în anul 1758, decima era răscumpărată și achitată integral în bani.

Nona se socotea atât la cereale cât și la legume, fructe, și animale mici. Ea putea fi dată în natură, dar putea fi și răscumpărată la prețul de piață al produselor dijmuite.

Un alt impozit plătit în ținut era cel dat pentru porcii scoși la ghindă pe pământurile stăpânului. În anul 1758, în Hălmagiu se plătea: 9 1/2 cr. pentru un porc mare, 4 1/2 cr. pentru un porc mijlociu, 2 1/2 cr. pentru un purcel.

Darea untului după vacile cu lapte, considerată inițial un "cadou", devenise la mijlocul veacului și ea obligatorie și fusese răscumpărată, districtul plătind anual domnului de pământ 12 fl. Rh.

Pentru activitățile și meseriile considerate monopol feudat se plătea, de asemenea, un impozit. Proprietarii de mori coloniale și de distilerii de bere plăteau anual 3 fl. Rh., iar proprietarii de cazane de fiert țuică 2 fl. Rh.

La aceste obligații în bani sau produse se adăugau și unele munci: repararea sau reconstruirea când era cazul a edificiilor domeniiale, asigurarea materialului de construcție necesar, asigurarea lemnului de foc, a altor mărfuri și produse și a hranei pentru funcționarii orașului, cultivarea și recoltarea terenurilor domeniiale, efectuarea unor transporturi.

V. MONOPOLURILE FEUDALE. Morăritul, crășmăritul, măcelăritul,

fabricarea berii și a rachiului, pescuitul în apele domeniului și vânătoria erau considerate monopoluri ale domnului de pământ.

Moara domeniială era întreținută gratuit prin munca iobagilor. Cu toate acestea nu era scutită de anumite cheltuieli pentru munci ce depășeau competența unor oameni simpli. Astfel, anual se plătea pentru ungerea părților din fier ale morii două merțe de grâu de categoria a II-a, reprezentând în bani suma de 24 cr., prețul pieții.

De asemenea, se rambursau anual câte 50 cr., până la acoperirea sumei de 12 fl. Rh., cât costaseră cele două pietre de moară, cumpărate din Țebea.

În ceea ce privește veniturile morii, acestea scăzuseră de la 100 fl. Rh. 40 cr., cât fusese declarat în Urbariul din 1748 la 48 fl. Rh. 36 cr. Morarul primea drept plată pentru munca prestată a treia merță din fiecare măcinat.

Cârciumăritul. Conform înțelegerii dintre domnul de pământ și orașeni, primul exercita cârciumăritul în folosul său, revenindu-i toate câștigurile obținute din vânzare de la 1 ianuarie până la Sf. Mihai (8 noiembrie), de la această dată până la sfârșitul anului dreptul de a vinde băuturi fiind concesionat hălmăgenilor.

Prețul unei urne de vin varia în funcție de an între 9 și 6 cr.

Măcelăritul. Pentru orice tăiere de vite se plătea o taxă. Tăierile erau prohibite în cele 23 de săptămâni de post după calendarul ortodox. Nu erau impozate în schimb tăierile de animale mici (capre, oi, miei, porci).

Pescuitul. În Hălmagiu, stăpânul de pământ avea angajați doi pescari domeniali, pe Bălan Ianoș și Nicoară Ianc, scutiți de alte obligații, care trebuia să asigure cantitatea de pește necesară acestuia. Surplusul se vindea. Anual se obținea din vânzarea de pește suma de 20 fl. Rh.

Vânătoria. În pădurile din jurul orașului trăiau lupi, vulpi, cerbi, vidre, mai rar urși și mistreți, animale ce nu puteau fi vâdate de iobagi decât în folosul stăpânului.

Vânatul care prisosea și blănurile animalelor aduceau și ele nobilului un venit anual de 50 fl. Rh.

VI. TÂRGURILE DIN HĂLMAGIU. Orașul avea în veacul al XVIII-lea dreptul la târg săptămânal și la târg anual.

Târgul săptămânal se ținea sâmbăta. Pentru toate mărfurile expuse spre vânzare se plătea o taxă, înscrisă de conscriptori în Urbariu.

Încasator al pieții era negustorul Georgius Nika, numit în anul 1756, printr-un contract păstrat în Arhiva Provizorală, pe zece ani.

Potrivit celor stabilite în contract, el era obligat să depună anual la casieria orașului 20 de monede de aur, plătibile în două rate.

Prin funcția pe care o îndeplinea, de responsabil cu ceea ce se întâmpla în târgul de sâmbăta, Gheorghe Nika trebuia să ia măsuri contra incendiilor, să controleze prețurile și să asigure vânzarea mărfurilor necesare zonei.

**PREȚUL PRODUSELOR NATURALE ÎN TÂRGUL SĂPTĂMÂNAL
DIN HĂLMAGIU⁽⁴⁶⁾**

	cal. I	cal. II	cal. III
(47)			
- grâu curat (mertreta)	34 cr.	24 cr.	17 cr.
- grâu amestecat	-	12 cr.	-
- orz	9 cr.	7 cr.	6 cr.
- ovăs	8 1/2 cr.	6 cr.	4 cr.
- făina nulla	nu se vinde în acest târg		
- mazăre (cupa) ⁴⁸	12 cr.	10 cr.	-
- fasole (cupa)	13 cr.	12 cr.	10 cr.
- prune uscate (cupa)	34 cr.	24 cr.	18 cr.
- prune crude (cupa)	8 cr.	6 cr.	3 cr.
- mere (cupa)	12 cr.	9 cr.	4 cr.
- pere (cupa)	12 cr.	9 cr.	5 cr.
- gulii, ridiche neagră, morcovi	12 cr.	9 cr.	6 cr.
- făină (vica) ⁴⁹	12 cr.	10 cr.	7 cr.
- pleavă (vica)	15 cr.	13 cr.	8 cr.
- porumb (vica)	15 cr.	13 cr.	8 cr.
- mei și linte	nuse cultivă în această zonă		
- fin (un car)	4 fl. Rh.	2 fl. Rh.	30 cr. 1 fl. Rh.
- paie (o legătură)	3 cr.	2 1/2 cr.	1 1/2 cr.
- ceapă și usturoi (un mănunchi)	7 cr.	6 cr.	5 1/2 cr.
- o balanță ordinară de pește	2 cr.	1 1/2 cr.	1 cr.
- patru căpățini de varză	-	1 1/2 cr.	-
- carne de bou și berbec (o livră) ⁵⁰	-	1 1/2 cr.	-
- o limbă de vită	-	1 1/2 cr.	-
- o porție de rinichi	-	1 1/2 cr.	-
- hrană pregătită într-o zi de lucru cu mina	-	9 1/2 cr.	-
- hrană pregătită într-o zi de lucru cu căruța	-	27 cr.	-
- o găină	-	3 cr.	2 cr.
- un pui de găină	-	2 cr.	1 1/2 cr.
- un porc gras	5 fl. Rh.	4 fl. Rh.	3 fl. Rh.
- un bou (cum obișnuiește să se vîndă aici în mod curent)	8 fl. Rh.	6 fl. Rh.	5 fl. Rh.
- o vacă	6 fl. Rh.	5 fl. Rh.	4 fl. Rh.
- un vițel de un an	1 fl. Rh.	50 cr.	34 cr.
- o oaiă cu lapte	1 fl. Rh.	50 cr.	24 cr.
- o capră cu lapte și ied	1 fl. Rh.	50 cr.	34 cr.
- o oaiă stearpă	24 cr.	20 cr.	-
- o capră stearpă	24 cr.	20 cr.	-
- un berbec	51 cr.	40 cr.	34 cr.
- un țap	51 cr.	40 cr.	34 cr.
- un miel	24 cr.	18 cr.	15 cr.
- un stup	2 fl. Rh.	1 1/2 fl. Rh.	1 fl. Rh.
- un purcel	9 cr.	7 cr.	6 cr.
- o piele de vulpe	2 fl. Rh.	1 1/2 fl. Rh.	-
- o piele de lup	2 fl. Rh.	1 1/2 fl. Rh.	-
- un car de lemn pentru foc	15 cr.	10 cr.	7 cr.
- cărbune (o octală)	30 cr.	24 cr.	20 cr.
- ocaua de cereale și prune	19 cr.	17 cr.	9 cr.

Târgurile anuale. Erau în număr de trei, și se țineau tot sâmbăta, primul în martie, după Sf. Toader, al doilea în mai, după Înălțarea Domnului, iar al treilea în septembrie, după Nașterea Maicii Domnului.

Taxa de târg sau " vama ", pentru cei veniți cu marfă, indiferent că erau locuitorii districtului sau veneau din alte comitate, era stabilită, în funcție de calitatea și de natura produsului, de la 3 până la 6 cr.

Funcția de supraveghetor domonial al târgului o deținea în 1758 chinezul Georgius Cizmaș, având în această calitate, ca sarcină principală, strângerea banilor.

VII. COMERȚUL ȘI MEȘTEȘUGURILE PRACTICATE ÎN ORAȘ. În afară de ocupațiile de bază ale locuitorilor (agricultura și creșterea animalelor) o parte din iobagi și majoritatea inquilinilor apar înregistrați, la conscriere, ca negustori sau mici meseriași.

Cu toate că meseriile nu fuseseră încă împărțite pe clase și nu erau impozitate, Urbariul avea deja rubrica ce se referea la ocupații, intitulată aici " Condicio ".

Examinând datele completate la această rubrică de recenzori descoperim în oraș trei negustori: Nika Ghiorghî, Manole și Alexa.

După nume, asemeni lui Morar Ghiorghî, zis Grecul, (menționat deja în lucrare când ne-am referit la urmașii nobilului Slav din Buceva, unde conscriptorii îl consemnau ca " negustor în Hălmașiu "), ei sunt români macedonieni, veniți asemeni celor din Comitatul Arad, în veacul al XVIII-lea, atrași de avantajele materiale acordate de austrieci, în părțile de răsărit ale imperiului.

Prezența lor în Hălmașiu, până acum necunoscută, completează istoria acestei ramuri de români din sudul Dunării, cu noi date, privind existența lor ulterioară părăsirii orașelor înfloritoare din Pind.

Asimilați de comunitate ei se vor impune în orașul Hălmașiu ca cetățeni de vază, vor dobândi anumite funcții, se vor îmbogăți din negustorie și vor susține, cu bani și daruri, biserica ortodoxă.

Funcționarii de stat vorbesc și ei despre hărnicia acestor oameni.

Tot cu negustoria par a se fi îndeletnicit și inquilinii Perva Avram și Perva Iștoc, înregistrați ca și românii macedonieni doar cu un cal, chiar dacă Urbariul nu face în cazul lor, nici un fel de mențiuni la rubrica de ocupații.

Ne bazăm, de data aceasta pe alte surse documentare paralele, în care Perva Iștoc, fostul chinez al orașului apare ca " nemeș ", și pe tradiția potrivit căreia acest " negustor " a fost unul din ctitorii bisericii ortodoxe.⁵¹

În ceea ce privește meșteșugurile și meseriile, am consemnat deja câteva, când ne-am referit la impozitul plătit pentru activitățile considerate monopoli feudal.

Este de la sine înțeles că proprietarii de mori și distilerii lucrau ei înșiși la aceste instalații.

Din listele de conscriere dețineau mori și se ocupau cu morăritul familiile: Olar, Cârste, Turc, Brislaș, Lucaci, Huh și inquilinul Chiș Toader.

Familiiile Faur, Trimpoian și Huh aveau distilerii de bere iar familiile

Cainab, Lazar, Cainab Vasile, Olar, Cârste, Baltă, Cizmaș, Maghiar, Borza, Lucaci, Rob, Popa Cîrca, Vuzdugan, Crovuc și Rob Iuon cazane de fiert țuică.

Ultimul grup este cel al micilor meseriași care lucrau în anul 1758 pe cont propriu.

Ei produceau la comandă și pentru a vinde la târguri, lucruri de primă necesitate în viața de fiecare zi a orașului: haine, încălțăminte, vase de uz casnic.

La data conșcrierii erau înregistrați în Hălmagiu doi pantofari (Aron Pascu și Cătănă Ioan), cinci cizmari (Olar Adam, Cârste Petru, Cizmaș Lazar, Rob Ion, Chiș Toader), trei olari (Olar Ilie, Niamț Urs și Tămaș Giurgiu), un cojocar (Baba Medre), trei croitori (Vuzdugan Adam, Szabo Petru și Petru, fiul lui Szabo Petru) și un pieptănar (Anton Cheptenaru).

Toți acești meșteșugari sunt, în ciuda modului de scriere a numelui, români, produsele lor înscriindu-se în tradiția zonei.

Singurii străini erau în oraș, după cum s-a văzut în celelalte date furnizate de conșcriptori, funcționarii domeniiali, cărciumarul și reverendul catolic, care lipsesc de pe liste.

Potrivit unei alte mențiuni din conșcripție, nici în oraș, nici în district nu existau în veacul al XVIII-lea țigani.

În sfârșit, un ultim aspect pe care îl semnalăm este cel al calității morale a locuitorilor orașului Hălmagiu.

Comparativ cu alte localități din ținut, în Hălmagiu sunt înregistrați doar doi iobagi fugari, în ciuda numeroaselor persecuții și silnicii la care au fost supuși orașenii pentru a-și părăsi religia ortodoxă.

După cum arată însă numeroasele petiții și chiar unele observații făcute de conșcriptorii din 1758, acești locuitori au preferat să-și revendice drepturile, susținuți de chinezii, juzii și jurații lor, decât să fugă.

Revenind la valoarea documentului prezentat putem conchide în final, chiar și la această prezentare parțială de date, că el oferă o informație complexă despre ținut, care completează și corectează datele obținute din alte izvoare fiind, din acest punct de vedere, una dintre cele mai importante surse documentare din veacul al XVIII-lea publicate până acum.

NOTE

1. Vezi Biblioteca Muzeului de Istorie Arad, nr. inv. 1425. Înstrăinată din Arhiva Provizorală a orașului Hălmagiu la o dată necunoscută, Conșcripția Districtului Hălmagiu din 1758 ajunge în secolul al XIX-lea în biblioteca avocatului Tagany Sandor din Arad, de unde va fi donată Bibliotecii Palatului Culturii. De format în folio, legată în piele trasă pe lemn, asemeni vechilor tipărituri românești, ea va fi multă vreme confundată cu o carte scrisă cu mâna, rămânând din această pricină în afara circuitului arhivist. Traian Mager, în cea mai complexă lucrare despre ținut, utilizează pentru mijlocul secolului al XVIII-lea, în absența datelor oferite de o conșcripție fiscală, statistici religioase. Vezi Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului*, Arad, 1938.

2. Sub titlul "Specificatio Instrumentorum penes Dominium Halmagylens e existentium,

et Serie sequenti registratorum", conscriptorii prezintă actele din arhiva locală utilizate la redactarea Urbariului: Conscripția fiscală pe anul 1748; Conscripția iobagilor fiscali fugari și care au fost restituiți, redactată în anul 1754; O specificație simplă despre iobagii fugari; Un fascicul cuprinzând dispozițiile regale privind activitățile de cult aprobate să fie exercitate de episcopul ortodox al Aradului în zonă; Protocolul judiciar pe anul 1754; Anchete privind afaceri importante și neînțelegeri legate de pământ; Două fascicule conținând diferite ordonanțe din mai mulți ani, primite atât de la Înalțul Tezaurariat Regal al Transilvaniei, cât și de la Prefectură; Fascicule conținând două Protocoale judiciare, unul pe anul 1750, celălalt pe 1756; Instrucțiunile Înalțului Tezaurariat cu tabela de salarizare pe anul 1756 pentru Provizoratul Hălmgaiu.

3. Vezi "Instructio pro Conscriptoribus Conscriptionem domesticarum in Principatu Transylvaniae peragentibus..." în D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700 - 1848*, Buc., p. 22 - 23

4. Vezi Ioannis Tomka Szaszki, *Introductio in orbis antiqui et hodie in geographiam*, Pojon, ed. I, 1748, apud Traian Mager, *Ținutul Hălmgaiului*, Arad, 1938, p. 140

5. Vezi Matthias Bell, *Compendium Hungariae geographicum*, Pojon, 1777

6. Vezi Matthias Bell, *op. cit.*, ed. II, Pojon, 1779, p. 279

7. Acest platou este cunoscut sub numele de Dealul Frumos. Vezi *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972, p. 129

8. Mager susține, pe baza anchetelor făcute în localitate că, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, vechiul curs al râului a fost mutat și odată cu el și vechea vatră a așezării. Vezi Traian Mager, *op. cit.*, p. 143

9. Denumită de conscriptorii "platea", strada principală din Hălmgaiu se suprapune peste vechiul drum ce cobora din Munții Apuseni spre câmpie

10. Reședință sau curte domenială. Vezi *Instituțiile feudale din Țările Române*. Dicționar. Buc., 1988, p. 131

11. Un stâncen austriac = 1,896 m. Măsura diferea ușor de la o zonă la alta. Vezi Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Buc., 1971, p. 44

12. Urma sau talpa = 0,316 m. Unitate de măsurat distanța reprezentând a șasea parte dintr-un stâncen. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 70

13. Capela catolică din incinta curții domeniiale a funcționat până în anul 1848, când a fost incendiată. Vezi Traian Mager, *op. cit.*, vol. I, p. 91

14. Paginile 11 - 12, în care este descrisă casa reverendului catolic lipsesc din registrul de conscriere

15. Până în anul 1748, în inventarul capelei figurau următoarele obiecte de cult: o cupă cu paternă, un portait, o albitură (material textil), un vas din argint pentru licori sacre, o stofă groasă, o cingătoare, un clopoțel mic, o haină preoțească veche cu glugă, stolă și manipul cu năsturei, un crucifix de bronz, un crucifix de lemn, patru Corporalia, două Missalia, un șervet mare, două șervete mai mici, un tabernacol, șase candelabre, șase Purificatoria, o cădelniță, patru statui mici de lemn

16. La aceste piese se vor adăuga, prin donații, în următorii zece ani, o cupă cu paternă, un vas pentru licori sfințe din cupru aurit, o haină preoțească cu stolă și manipul, un steag mic, o lampă de sticlă, o pânză pentru darea binecuvântării și doi clopoței montați în turn

17. În anul 1758 domn de pământ era Ioșif Kozma, consilier aulic al Transilvaniei. Vezi Traian Mager, *op. cit.*, vol. I, p. 64

18. Conform sistemului vremii de măsurare, conscriptorii indicau nu suprafața ci cantitatea

de produse semănată pe această suprafață, calculată în cubuli sau găleți de Oradea = 42,4 l. .

19. Numele clădirii vine de la *tricesima* = vamă plătită în Transilvania pentru mărfurile importate, exportate sau în tranzit. Vezi *Instituții feudale*, p. 477

20. Vezi *Urbariul din 1758*, p. 373

21. O butie mijlocie avea o capacitate de 40 de vedre, fiecare vadră măsurând 10,86 l. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 178

22. Un sinonim cu vadra, termen utilizat în Transilvania

23. Aprobându-li-se construirea unei biserici noi, după atribuirea vechii biserici uniților, ortodoxii o vor ridica la mijlocul veacului al XVIII-lea. Nu există însă date precise despre anul începerii lucrării. Se știe doar că a fost terminată în anul 1761, conform pisaniei lăsate de meșterul zugrav. Vezi Traian Mager, *op. cit.*, p. 85

24. Vezi Decretul regal din 7 septembrie 1754

25. Vezi Tereza Mozes, *Zona etnografică Crișul Repede*, București, 1984, p. 121

26. Vezi *Urbariul din 1758*, p. 375

27. Provizorul Franciscus Frundl îl înlocuiește pe Samu Tatay, amestecat în tulburările religioase din 1754 și transferat pentru procedură incorectă. Vezi Traian Mager, *op. cit.*, p. 72

28. Înregistrat în lista de conscriere a iobagilor la poziția 15. Vezi *Anexa*

29. Nu figurează în nici una din liste fiind, după cum indică și numele, străin, angajat de administrația domeniului

30. Occaua = 1,288 litri. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 182

31. Cei doi preoți care au acceptat unirea sunt Simion și Petru Popovici. Vezi Traian Mager, *op. cit.*, p. 85

32. La p. 4 în *Urbariu* apare scris: "*Unversi hujus Domini incolae Valachi sunt*".

33. Vezi Radu Constantinescu, I. D. Suci. *Documentele Mitropoliei Banatului, Timișoara*, 1981, p. 201

34. Vezi *Urbariul din 1758*, p. 373 - 374

35. Vezi Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal*, vol. I, Sibiu, 1920

36. Înregistrați pe lista de conscriere a iobagilor la poziția 41 și 96

37. La începutul secolului al XVIII-lea, în orașul Hălmașiu existau mai multe familii înnobilate: Faur Mihai, Halga Ioan, Raș Ștefan, Sida Daniel și fratele său George. Vezi G. Țărcuș, R. Rădulescu, *Considerații privind eliberarea din iobăgie și înnobilarea unor familii de țărani români din ținutul Hălmașului în sec. XVII - XVIII, în Ztridava XI*, Arad, 1979, p. 1025 - 1058

38. Familia Sida a fost înnobilită de împăratul Leopold I, prin diploma emisă la 5 aprilie 1701. Blazonul indică merite militare. Vezi copia diplomei, reproducă în *Anexa 2* la G. Țărcuș, R. Rădulescu, *art. cit.*, p. 1044 - 1046

39. Înregistrat pe lista de conscriere a iobagilor la poz. 14, fără moară

40. Diploma de înnobilitare a lui Slăv luon se găsește la Muzeul de Istorie Arad, fond feudal

41. Vezi *Anexa*.

42. Termenul vine de la modul de construcție al stupului, care era împletit din nuiele ca un coș, și lipit cu bălegar

43. O milă ungurească = 9 - 10 km. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 99 - 100

44. Taxa era cunoscută sub numele de cens. Vezi *Instituții feudale*, p. 89

45. *Urbariul* nu specifică numele morarului angajat la acea dată

46. Lista de prețuri este transcrisă în Urbariu în modul în care o prezentăm
47. Mertreta sau merța, unitate de măsură utilizată în Transilvania, diferă ca mărime de la o zonă la alta, având capacitate variabilă, de la 22,5 l până la 33,2 l. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 200
48. Cupa sau octalia, considerată în general parte a vedrei, are o capacitate între 1,35 și 1,47 litri. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 181 - 182
49. Vica sinonim cu merța.
50. O libră sau un font = 636,955 l. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 282
51. Vezi Traian Mager, *op. cit.*, p. 89

DIE STADT HÄLMAGIU UM DIE MITTE DES XVIII. JAHRHUNDRETS. DATEN DER FISKALKONSKRIPTION AUS DEM JAHRE 1758. (Zusammenfassung)

Durch die Auswertung der Informationen, welche einem bisher unveröffentlichten Dokument, der Fiskalkonksription aus dem Jahre 1758, entnommen wurden, bringt die vorliegende Arbeit neue Daten über die Stadt Hălmagiu um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts.

Nach einer Beschreibung des damaligen administrativen Zentrums, so wie sie von den rezensierenden Staatsfunktionären herrührt, werden weiterhin die feudalen Institutionen, ihr Funktionierungssystem, die Gesetzgebung, wie sie verstanden und angewendet wurde, das soziale, wirtschaftliche und religiöse Leben der Stadt untersucht.

Partea I Domeniul sau chinezia Halaagiului

Orasul Halaagiul Mare

Conscriptia iobagilor rezidenti in orasul Halaagiul Mare si averile lor

Nr. crt	Numele iobagilor	Fii necasatoriti	Vir sta	Cai Iepe	Boi	Vaci	Vi-tel Vi-tes	Di Ca-pre	Porci	Co-suri albi ne	Sesii	Pamint cu-buli te	Carc fin	Mori		Cazane		Conditia (meseria)			
														Rota moa-ra	Taxa FIRh	Bere	Tuica				
																			Nr FIRh	Nr FIRh	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	Cainab Lazar Senior fii casatoriti Petru si Ursul					2	1	2		6											
2	Cainab Lazar Junior	Tuon	4	2	1	2	1	3	2										2	4	
3	Cainab Sumedru					1	1	2	3		1/2	8		6							
4	Cainab Toader fii casatoriti Lazar Ignat	Tuon	3			4	1		4												
5	Cainab Vasile	Toader	4		2	1	1		3												
6	Aron Lazar	Adam	1			1			1		1/2	3	3						1	2	Cizmar
7	Aron Pascu					2			2												
8	Aron Petru fratele lor necasat	Luca	7																		
9	Olar Petru fii casatoriti Toader Adam	Pascu	3		2	1	2	12	7	2	1/2	3	3	1	3				1	2	
10	Olar Adam Senior nepotii dupa frate	Ursul Danila Lazar Petru	7 4 10 5			1			3												Pantofar
11	Cirste Ianos	Marian	3			1			3		1/2	3	3	1	3				2	4	
12	Cirste Urs								3												
13	Cirste Petru	Giurgi	4	1	2	2	1	10	4												Pantofar
14	Irimie Petru	Ianos Danila	13 6	2	2	2			1		1/4	2	3								
15	Turc Petru frati necasatoriti	Petru Lazar Giurgi	15 18	2	2	2		5	3		1	4	4	1	3						Petru judex horei
16	Turc Giurca nepot dupa frate	Ursul	6																		
17	Tirban Urs				2				2		1/2	2	2								
18	Tirban Ilie fii casatoriti Danila Ianos	Danila	1		2	2			3												
19	Balta Sinedru	Sumedru	6		2	1	1		4		1/2	5	6						1	2	
20	Balta Giurgi fiul casatorit Danila				2	2	2		4												

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
21	Farcas Toader	Ivon Lazar George Toader	10 8 6 2			1					1/4	1		1							
22	Farcas George																				
23	Sirb Sasa frateje sau Ivon				2		2		7		1/4	2		3							
24	Balta Pascu fratii sai Igna Giurci Ivon	Ianos Toader Ianos	3 5 8		2	3			6		1/4	2		3							
25	Ciungan Giurca	Igna	10		2	1	1		1		1	2		3							
26	Ciungan Medra				1	1	1		2												
27	Ciungan Lazar				2			3													
28	Ciungan Onul																				
29	Ungur Toader	Lazar	6		4	1			6		1/2	2		2,5							
30	Ungur Ianos				2	2															
31	Ungur Adam																				
32	Brislas Pavel fiu casatorit Petru				2	1			1		1/4	2		2	2	6					Morari
33	Brislas Marian	Lazar	1			1															
34	Nicula Ivon				2	1			3		1/4	2		2							
35	Nicula Toader	George Petru	5 3		2	1			3												
36	Hanes Florea fratele sau George	Ianos Ivon	2 5		2						1/4	2		2							
37	Hanes Giurca Senior. fii sai casatoriti Giurca Ursu					1			1												
38	Hanes Giurca					2	2		4												
39	Tircus Mihai	Ursul Mihali Avram Ivon	10 8 6 4		2	1		4	4		1/2	2		2,5							
40	Tircus Petru	George Danila Lazar	10 7 3						1												
41	Popa Ianos	Ianco Ioan	3 1		1	1			3		1/2	4		4							
42	Negru Medre				1	4			2		1/2	1		2,5							
43	Cizmas Lazar	Petru Lazar	6 3			1			1		1/2	1		1							Pantofar
44	Cizmas Giurca								1												
45	Cizmas Ianos					1															
46	Rus Giurca					1			3		1/2	1		2							
47	Rus Lazar fratele sau Petru				2	1	1		2												
48	Rus Marcu	George	3																		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22		
49	Horvat Ianko fiul sau casatorit	Ursu	5						1		1/2	2		1									
50	Cizmas Niclos	Iosiv Adam Iuon Petru	2	2	1			3	2	1	1/2	3		3						1	2		
51	Cizmas Marcu		12	2	1				3	3													
52	fratii sai		7			1	1	2	2														
53	Cizmas Lazar Senior		10	2	1	1	3	4															
54	Faur Iuon fratii sai Danila Mihali	Lazar Lupu Adam	10 4 9	2	2			2			1/2	2		4			1	3					
55	Faur Petru			2	1			1															
56	Faur Urs	Iuon	2		1			1															
57	Faur Giurgi	Adam	3	1	2		1																
58	Faur Toader				1			1															
59	Faur Lazar																						
60	Faur Istoc fiul eau casatorit Danila	Istoc	10					6			1/2	3		2									
61	Faur Ianos	Ursu	2		1																		
62	Kis Petru fratele sau	Dumitru	20		2	1		1			1/2	2		2									
63	Morar Ionut	Iuon	4		2						1/4	2		4									
64	Morar Ianos	George	2		1			1															
65	Avram Lazar fratii sai Iuon	Mihali	12		2			2	1		1/4	2		2									
66	Maghiar Iovan	Petru Giurgi	12 8		2		1	4			1/4	2		3						2	4		
67	Tamas Urs			4	2																		
68	Borza Petru	Farcas Petru Ianos George Nicola	15 8 6 3 4	2	2	2		6			1/4	3		5						2	4		
69	Borza Urs				1			3															
70	Borza Lupu				1																		
71	Ciungan Pasc	Iovul	2	2	1						1/6	1		2									
72	Ciungan Nicola																						
73	Ciungan Toader fratii sai	Ursul Ianos Iuon	20 12 9																				
74	Ciungan Iuon fiu casatorit George	Iosiv	<1					2															
75	Ciungan Petru Senior fiul casatorit Iuon	Adam	2	2	1			1	1		1/6	2		1,5								Iuon - strajer	
76	Ciungan Ilie				1			1															
77	Ciungan Iuon Junior fratele sau	Petru	15	2	2																		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22		
78	Ciungan Ianos fratii sai Iuon Petru	Toma	2		2	1			2		1/6	2		2									
79	Neamt Ianos	Adam Ianos	7 4			1	1	4	3		1/6	2		2									
80	Paic Iuon	Adam	10			1			1		1/6	2		2									
81	Tamas Iuon	Giurca	8			1																	
82	Lucaci Lup	Iosif	6						3		1/6	2		2	1	3				1	2	Morari	
83	Lucaci Iuon	George Iosif	10 7		4	2			2														
84	Lucaci Lazar fratele sau	Petru	15		2				2														
85	Cizmas Mihali			1																			
86	Cizmas Onica	Toader Petru Adam	9 1 3			1			1														
87	Niamt Urs	Mihali Adam	6 2		2	1							1	1									
88	Olar Ilie																					Olar	
89	Trampoian Iuon								2									1	3				
90	Cirste Adam	Adam Cirste Iuon	12 9 7		2	1			3			1		2									
91	Balan Ianos fratii sai Toader Medrea				2		2		4				3	1								Pescari domeniali scutiti de servicii si impozite	
92	Nicoara Iancu	Iuon Iancul	5 3				1	1															
93	Nicoara Adam	Lupul	10			1			1			1		1									
94	Huh Craciuon	Petru Andris	14 12				1		3						1	3	1	3					
95	Rob Giurca			1					1												1	2	
96	Popa Giurca fratele sau Lazar					1			2				2	1							1	2	
97	Rosca Ianc batrin decrapit																						
98	Rosca Lazar								1					1									
99	Rob Iuon			1		1		4	2				2	2							1	2	Pantofar
100	Rob Ianos fratii sai	George Toader	7 6			1			1														

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
101	Catana Iuon	Iuon George Danila	7 4 1		2	1			2			1	2	1								Cizmar
102	Sortoc Toader				2	1						1		1	1	3						
103	Vuzdugan Petru	Petru Mitr	7 1			2			2											1	2	
104	Mura David	George	5			1						1		1								
105	Ciungan Giurgi Orfan	Danila Todor	7 2		2	1			3												1	2
	T O T A L	109	-	11	104	92	33	65	188	4	14,25	93	2	110	8	24	3	9	18	36		

Conscriptia igvilinilor ramasi (asezati) pentru un timp in orasul Halaagiul Mare si averile lor

Nr. crt	Numele igvilinilor (jelerilor)	Fii necasatoriti	Vir sta	Cai tepe	Boi	Vaci	Vi tel Vi tea	Gi Ca pre	Porci	Co suri albi ne	Sesii	Pamint cu buli te	Care fin	Mori			Cazane			Conditia (meseria)	
														Rota moa ra	Taxa FIRh	Bere	Tuica	Nr FIRh	Nr FIRh		Nr FIRh
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	Antoni Cheptenaru	Constantin	15	1																	Pieptanar
2	Morar Giurgi					1			3										1	2	Morar
3	Vuzdugan Adaa	Lazar Andrica	3	1		1															Croitor
4	Bocosel Anica																				
5	Szabo Petru																				Croitor
6	Petra a lui Szabo Petru																				Croitor
7	Tamas Giurgi	Nicola Iovan Iovul	10	1		1			2					2	1/2						Olar
8	Avram Giurgi	Nicola	4			1			1												
9	Baba Medre	Ianco	5	1		1			3										1	2	Cojocar
10	Cizmas Urs fratele sau Pascul	Iovan	8						1					2							
11	Goiia Toader Senior			1		1									1						
12	Farcas Ianos					1									1						
13	Goiia Ilie Junior			1		2								2	1						
14	Cizmas George	Stepan Danila	11	1	2	2			6			1		2					1	2	Chinez
15	Vacan Adaa	Pascul Adaa	7	1					1												
16	Nica Ghiorghii			1																	Negustor
17	Manole			1																	Negustor
18	Alexa			1																	Negustor

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
19	Perva Adam			1																		
20	Perva Istoc			1																		
21	Palanc Ferent								2													
22	Morar Ghiorgi			1																		
23	Lascus Danila						2		2				1	1						1	2	
24	Chis Toader	Petru Vucul	12 6					8	4				2	1	1	3						Pantofar
25	Chis Ursul																					
TOTAL			15		13	2	10	2	8	25			3	1	7,5	1	3			4	8	

DIN ACTIVITATEA REVOLUȚIONARĂ DESFAȘURATĂ ÎN BANAT DE TRIBUNUL HAȚEGAN BENIAMIN DENSUȘIANU ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1849

Ioachim Lazăr

Eveniment de mare însemnătate în trecutul istoric al poporului român, revoluția de la 1848 a dat o puternică lovitură orânduirii feudale, pregătind terenul pentru unirea românilor într-un singur stat național. Desfășurarea revoluției române în Transilvania a evidențiat năzuința și lupta poporului român pentru realizarea aspirațiilor sale naționale. La chemarea inteligenței sale poporul român din Transilvania a răspuns cu zecile de mii, adunându-se pentru prima dată în asemenea proporții la Blaj, pe Câmpia Libertății, unde avea să confirme că unirea nu e o dorință împărtășită doar de tineretul entuziast al vremii, ci o dorință unanimă, o aspirație cu rădăcini puternice într-o conștiință națională încheată¹.

În pofida politicii de învrăjbită națională dusă de stăpînirea habsburgică, în timpul revoluției s-a manifestat hotărârea maselor de români de a acționa în strânsă unitate și frăție cu celelalte naționalități, împotriva reacțiunii, pentru eliberare națională. Astfel, în Proclamația redactată de Aron Pumnul la 10 aprilie 1848, pentru convocarea primei adunări de la Blaj, se releva puternica dorință a românilor de a colabora strâns cu maghiarii, sașii și secuii, pentru obținerea acelorași mari deziderate ale revoluției². "Spuneți ungarilor, săcuilor și sașilor că noi îi iubim ca pe frații noștri cu care locuim într-o patrie, spuneți-le cu cuvântul și le arătați și cu fapta că noi îi iubim, însă îi drept ca și ei să ne iubească și să corespundă iubirii noastre ce o avem către ei; spuneți-le în gura mare că noi nu voim a câștiga drepturile omeniri(i) prin sabie ci prin legile minții sănătoase și pentru aceia ne adunăm să ne înțelegem care sunt drepturile acelea, căci dreptul câștigat cu sabia nu îi drept ci răpire și uzurpăciune"³. Proclamația este copiată în sute de exemplare de către elevii liceului din Blaj și prin plecarea lor în vacanță răspândite în toată Transilvania. Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848, prin maturitatea dovedită în cumpănirea lucrurilor și a hotărârilor luate a fost o manifestare fără precedent. Printre cei 40.000 de români adunați la Blaj se afla și tânărul Benjamin Densușianu, originar din Țara Hațegului. "După absolvirea școlilor am fost și eu prezent la adunarea românilor din 15 mai a aceluiași an (1848, n. n.), în Blasiu"⁴.

Benjamin Densușianu era fiul mai mare al preotului Vizante Pop din Densuș. S-a născut la 24 iulie/5 august 1829, petrecându-și copilăria în satul natal unde deprinde și primele noțiuni de învățătură. "A ceti românesce cu cirile și cu litere, precum și latinesce m-a învățat tatăl meu și la anul 1836, în etate de 7 ani m-a dat la școală de mănăstirea Franciscanilor R(omano) Cath(olică) în Hațeg, unde pre lângă ceva studii normali am învățat și limba maghiară"⁵. Între anii 1839 - 1848 urmează cursurile liceului din Blaj unde îl găsim evenimentele din primăvara

anului 1848. Răspândirea celor 40.000 de români, participanți la adunarea din 3/15 mai, prinsatele din care se adunaseră pe Câmpia Libertății, a însemnat și amplificarea tensiunii revoluționare, a luptei pentru drepturi sociale și naționale. În calea voinței lor naționale, românii din Transilvania au întâmpinat opoziția înverșunată a nemeșimii și poziția lipsită cu totul de realism pe care au adoptat-o conducătorii revoluției ungare față de revendicările lor. Proclamarea "uniunii" Transilvaniei cu Ungaria și înăsprirea măsurilor de represiune îndreptate împotriva românilor a determinat ridicarea maselor românești la luptă. Hotărârile și programul adoptat la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 au determinat cursul evenimentelor din Transilvania fiind coloana vertebrală a întregii revoluții a românilor din Transilvania.

În Țara Hațegului, în satele Sântămăria Orlea, Vâlcelele Bune și Cârnești, la începutul lunii iunie 1848, țărani refuză să se mai supună autorităților. Hațeganii refuză să-și trimită reprezentanți în Adunarea de la Deva, unde se urmărea obținerea adeziunii maselor la uniunea votată la Cluj. Românii din pretura Hațegului își motivau refuzul declarând că ei "se orientează după hotărârile luate la Adunarea de la Blaj"⁶. Pentru reprimarea mișcărilor revoluționare românești, autoritățile comitatense au cerut sporirea unităților militare staționate aici, considerând insuficiente forțele locale. Teroarea și samavolniciile dezlănțuite împotriva românilor au dus la mari frământări. Situația grea creată a determinat convocarea celei de-a treia adunări de la Blaj, din 15 septembrie, ce hotărăște ridicarea armată a românilor pentru apărarea drepturilor lor seculare, pentru înlăturarea vechiului regim social perimat. Transilvania este împărțită în 15 prefecturi civile și 15 legiuni militare, iar în multe părți ca Făgăraș, Zarand, Alba Iulia, Blaj, Cetatea de Baltă, Hațeg etc., a fost izgonită administrația feudală și au fost aleși funcționari români, introducându-se totodată și limba română în administrație.

În fruntea prefecturii hunedorene este numit Nicolae Solomon. La începutul lunii octombrie 1848, prefectul comitatului Hunedoara, Kun Gothard, solicita sprijinul episcopului Andrei Șaguna pentru a interveni în vederea calmării tulburărilor revoluționare mai ales în cercul Hațegului "unde sunt adunați 4 - 6.000 oameni."⁷ La 11 octombrie 1848, grănicerii români din Hațeg s-au declarat alături de români. Vechiul regim feudal se prăbușea sub loviturile revoluției române. Solgăbirării atât de urâți de popor sunt cei dintâi funcționari înlocuiți cu români. Maiorul Riebel de la Hațeg ordona printr-o circulară că "de vreme ce solgăbiraiele care au fost până acuma nu mai voiește nația română a le cunoaște așa, capătă toate satele poruncă în care va publica dumnealui Densușianu Beniaminus porunca aceasta, de aici încolo să-l recunoască ocârmuitor"⁸. În toamna anului 1848, tânărul Baniamin Densușianu se înrolează în oastea revoluționară română. "Sub prefectul Nicolae Solomon am acceptat un post de tribun al poporului în ținutul Hațegului."⁹ El acționează cu mult entuziasm și hotărâre pentru a impune noile organe

administrative în satele cercului Hațeg și recrutarea de luptători pentru oastea prefectului Nicolae Solomon, ceea ce îi atrage ura vechilor funcționari. "În 1848, toamna, călătorind prin tribunal în comuna Pasciana (Peșteana n. n.) oferindu-mi-se un dejun de către un dregător mag(h)iar, secui, după acel dejun simțindu-mă rău, cuprins de amețeli și mari dureri de cap, m-am returnat acasă în Densușu, unde am zăcut 10 săptămâni, probabil dejunul a fost intoxicat după așertiunea medicului care m-a curat".¹⁰

Evenimentele din Transilvania, din toamna și iarna anului 1848 - 1849 se succed cu repeziciune. La 18 noiembrie 1848, trupele imperiale ocupau Clujul, iar generalul comandant Puchner ordonă Comitetului român să dezarmeze legiunile, amenințând că altfel va întoarce tunurile austriece împotriva românilor. Situația se schimbă după intrarea în Transilvania, în decembrie 1848, a generalului polonez Iosif Bem. La 9 februarie 1849 are loc bătălia de la Podul Simeriei, luptă ce a rămas indecisă, deși armata imperială avea superioritatea în ce privește numărul soldaților. Refăcut după boala suferită, Benjamin Densușianu își reia activitatea revoluționară. În timpul bătăliei de la Podul Simeriei el se afla în oștile prefectului Nicolae Solomon, care urmăreau desfășurarea luptei. "Bătăia de la Simeria... am văzut-o și eu"¹¹, relatează tânărul tribun în memoriile sale. După bătălia de la Simeria, Bem se îndreaptă spre Sibiu, pe care îl ocupă la 11 martie 1849, iar peste opt zile cucerește și Brașovul.

Deși generalul Bem, prin decretul său din 24 decembrie 1848, reînnoiește în ianuarie 1849, instituie amnistia pe tot cuprinsul Transilvaniei, clasele conducătoare maghiare au folosit cele mai strașnice mijloace de represiune împotriva populației românești. Au fost instituite din nou faimoasele "tribunale de sânge" însărcinate cu pedepsirea revoluționarilor români, precum și "echipele de vânătoare" care s-au datat la tot felul de excese. Deosebit de active au fost tribunalele din Târgu Mureș, Cluj și Deva, care au pronunțat o sumedenie de sentințe capitale.¹² Alte tribunale au mai funcționat și la Baia de Criș și Hațeg.¹³ Un număr mare de comune românești vor sângera căzând pradă răzbnării sălbatice. În fața teroarei româniilor se refugiază în păduri, unde îi urmăresc echipele de vânătoare. O asemenea acțiune este condusă de Hauk în regiunea Geoagiu - Balșa - Săcărâmb.¹⁴

La începutul lui aprilie 1849, oștile maghiare de sub conducerea generalului Bem se îndreaptă prin Hațeg spre Banat. Prefecții și tribunii legiunilor române din afara munților se refugiază unde pot, unii în munți la Iancu, alții în Banat. Oștile prefectului Nicolae Solomon, în care se afla și tribunul Benjamin Densușianu cu luptătorii săi, se retrag pe la Poarta de Fier în Banat. După ce "armele revoluționarilor sub generalul lor Bem învingând preste cele austriece și în scurt timp acupând mai toată Transilvania - afară de munți unde se susține Iancu au ai săi - am fost silit și eu cu alți consoci ai mei, cu prefectul Solomon și cu un mare număr bun de lănceri și iageri, din tribunalul meu (Densușului, n. n.), a părăsi patria mea și a ne retrage în granița banatică"¹⁵.

Prin manifestul din 2/14 aprilie 1849, Iosif Bem cerea grănicerilor români să i se alăture, că: "...de lucrați contra noastră vă așteaptă pedeapsă, moarte și pustiire, iar de lucrați cu noi vă așteaptă iertarea, viața și libertate"¹⁶. Prima rezistență din partea grănicerilor și a oștirilor revoluționare române o întâmpină la Voislova. "Armele revoluționare (maghiare, n. n.) urmărindu-ne și aici... la satul Voislova am luat parte și eu și acia pen oamenii mei, care s-a întâmplat a doua zi de la Pascile românesci, dar armele revoluționare fiind în preponderență ne-am retras pre la satul Crâșma în munții mărginași".¹⁷ "Prefectul Nicolae Solomon, cu ceilalți consoci ai mei n-au participat la acest atac, ci mai de timpuriu s-au fost retras către Mehadia".¹⁸ Tribunalul Beniamin Densușianu, împreună cu o ceată de luptători, s-a desprins de grosul oastei române. "Noi cești șiepte indivizi - relata tribunalul în memoriile sale - prin această întâmplare rătăcind și mai mult de ceilalți... am pribegit vreo trei zile fără mâncare prin acești munți, în urmă am scoborât la satu(l) Teregova, unde de mai înainte scrise o se(a)mă din campioni noștri, dar nu toți și unde erau trupele Ces(aro) Reg(ești), resosite din România, sub generalii Malkovski și Kaliani".¹⁹ Cartierul general al trupelor austriece se afla la Mehadia.

La Teregova, Beniamin Densușianu își regăsește o parte din tovarășii săi de luptă, originari din Țara Hațegului și anume pe tribunii Sălășan, Bociat, Sușman, Ulpian, Darie, Vasile Moga etc. După retragerea oștilor române în urma bătăliei de la Voislova, trupele conduse de generalul Bem se îndreaptă spre Caransebeș. El întâmpină o nouă rezistență în comuna Marga "unde soldații lui Bem încercând să rechiziționeze cu forța vite pentru aprovizionare, locuitorii se opun cu îndârjire. Drept pedeapsă satul este incendiat și ard 27 de case din totalul de 81".²⁰ Bem intră în 17 aprilie în Caransebeș, apoi se îndreaptă spre Lugoj, pe care îl ocupă la 18 aprilie 1849. Trupele austriece și regimentul româno-bănățean staționau în strămtorile de la Mehadia. Generalul Malkovski ordonă organizarea unei patrule de recunoaștere compusă din 50 luptători sub conducerea ofițerului român Morariu. "În această patroilă, jumătate militari regulați și jumătate transilvăneni retrași, am luat parte și eu cu consocii mei tribuni, de mai sus, în 10 zile patrulând până pre la satul Mărul și de acia mergând eu cu comandantele Morariu la Mehadia, unde era cartelul general am încunoștințat generariul cu succesul patrulării noastre..."²¹ Mulțumit de modul cum și-au îndeplinit misiunea, generalul le-a ordonat să efectueze o nouă patrulă, de astă dată pe partea stângă a Timișului. "Toți aceiași bărbați ... am resoluat și la această și am umblat cu comandantele susnumit, în vreo alte 10 zile până pre la Târnova și Agerișiu; aici ni s-a făcut scire că trupele C(aesar) R(egești), retrăgându-se fără vreo lovire, s-au retras toate de nou în România, așa noi am rămas în mijlocul insurgenților".²²

La 15 mai 1849 trupele generalului Bem ajungeau la Orșova silind regimentul româno-bănățean să se retragă la Cerneț, în Țara Românească²³. Rămăși izolați în teritoriul ocupat de trupele maghiare membrii patrulei se furișează noaptea prin păduri, trec Timișul pe la Slatina și ajung la Ilova. Aici "Morariu cu

câțiva militari și cu tribunii Ulpian, Sușman și Bociat s-au rezoluat pentru România și noi ceștilalți, adică Moga, Saturn, N. Peucian, P. Cetațian, D. Darie, eu și încă alți câțiva, toți în nr.11 ne(-)am rezoluat pentru Ardeal".²⁴ Intenția lui Benjamin Densușianu și a însoțitorilor săi era de a ajunge în Munții Apuseni, la Avram Iancu. "Trecând preste tot șirul munților acestora de către România, văile, pădurile și prăpaștiile lor, în timp de 5 zile, abia am ajuns în munți deasupra comunei Păucinești."²⁵ Aici "adăpostindu-ne într-o colibă de păstori de vite, am trimis pe tribunul Peucean, care era din acea comună, ca să ne procure merinde și încălțăminte..."²⁵ Apoi consecvenți planului lor de a trece în munți la Iancu, tinerii revoluționari "au trecut în dealurile și pădurile de către Densuș și ajungând la satul Ștei... am încunoștințat pe tatăl meu... ca să-mi aducă bani de susținere, căci gătasem tot ce avusesem".²⁶

Avertizați de Vizante Pop, tatăl lui Benjamin Densușianu, asupra gravelor primejdii la care se expun, grupul se împarte în mai multe părți. Benjamin Densușianu este determinat de părintele său să se întoarcă acasă, în Densuș. "Saturn, Peucean și Darie se reîntoarnă iarăși la Carpați, și au rămas pre acolo până s-a frânt rebeliunea, Cetățianu a pribegit singur prin satele Rechitova, Ciula Mică și Ciula Mare, a devenit prins de unguri și întemnițat în Hațeg. Moga cu ceilalți consoci ținând calea peste păduri ca să treacă la Iancu, în un sat... din pădurile deasupra Hunedoarei au fost prins..."²⁷

Ajuns în Densuș, Benjamin Densușianu a "fost trădat... și dus la Peșteana, la șolgăbirăul Papp Ianoșiu, care apoi între patru gardiști armați... m-a spedit la Hațeg și prin mijlocul târgului m-a dus la sângerorul comandant de pre atunci Kleeberg".²⁸ În închisoarea din Hațeg se afla și vice tribunul I. Cetățianu de la Subcetate. Cei doi revoluționari români au fost ținuți în închisoare din 28 mai până în 20 iunie 1849.²⁹ Au scăpat de la moarte numai prin intervenția lui Vizante Pop la Constantin Pappfalvi, vicarul Hațegului, care la rândul lui a intervenit la generalul Bem, fiind eliberați, deoarece "tribunalul de sânge din Hațeg li judecase, pe Benjamin și pe vicetribunul Cetățianu de la Subcetate la spânzurătoare".³⁰

După înfrângerea revoluției, Benjamin Densușianu își reia studiile la Blaj. Între anii 1854 și 1857 este profesor la școala preparandială³¹ de la Hațeg care a pregătit 35 de învățători. Apoi îmbrățișând cariera ecleziastică, activează cu mult entuziasm pentru organizarea învățământului din zona Săcărâmbului. Scrie numeroase articole în presa românească, mai ales în ziarul "Concordia", impunându-se ca un dărz luptător pentru drepturile românilor din Transilvania, contribuind prin activitatea desfășurată pe plan politic, cultural și spiritual la emanciparea poporului român.

ANEXE

I

*În 1848, toamna, călătorind prin tribunat în comuna Pesciana (Peșteana,

n. n.) oferindu-mi-se un dejun de către un dregător mag(h)iar, secui, după acel dejun simțindu-mă rău, cuprins de amețeli și mari dureri de cap, m-am returnat în Densuș, unde am zăcut 10 săptămâni probabil dejunul a fost intoxicat după aserțiunea medicului care m-a curat. În primăvara anului 1849, după ce armata imperială de sub conducerea generalului Puchner a fost respinsă în România de către armata rebelă, condusă de generalul rebelilor Bem și după ce aceasta s-a reîntors iarăși ca învingător, trecând prin Co(mi)t(a)tul Hunedoarei, pe Valea Hațegului și pe la Poarta de F(i)er, în Banat, noi tribunii de pe Valea Hațegului și cu prefectul Solomon, încă a trebuit să ne retragem spre Banat, dar și de aici am fost constrânși a ne retrage.

După ce armata imperială reîntorsă din România în strămtorile de la Orșova și Mehadia dub comanda generalilor Malkovski și Caliani, a fost de nou respinsă de către Bem în România și Banatul ocupat de rebeli, dar divergiind noi în păreri retragerii, o parte cu prefectul Solomon s-au retras și anume Ulpian, Sușman, Bociat, Hobiția. Iar eu cu Vas(ile) Moga, Saturn, Damian, Cetățian și Darie și cu 5 feciori români ne-am rezoluat a ne retrage înapoi în Ardeal și a trece în munți la tabăra lui Iancu - deci suind preste comuna Ilova în munți către România, am urmat cu mari pericole de viață, pre culmile acestora acoperite încă de multă neaună (fiind în luna lui Mai), trecând preste tot șirul munților acestora de către România, văile, pădurile și prăpastiile lor, în timp de 5 zile abia am ajuns în munți deasupra comunei Păucinesci (Păucinești - n. n.), din Țara Hațegului, unde adăpostindu-ne într-o colibă de păstori de vite; am trimis pre tribunul Păucean, care era din acea comună, ca să ne procure merinde și încălțăminte, căci merindea o gătasem și încălțăminte ni se ruinase cu totul.

Păucean ne-a procurat merinde iar pentru încălțăminte ne-a adus opinci din piele de bou neargășite și cu părul încă pre ele; și sforile necesare pentru a le putea lega pre picioare. Astfel adiuștați ne-am coborât din munte și am trecut în dealurile dinspre comunei Stei și Densuș, cu propusul de a trece și preste dealurile și pădurile deasupra Hunedoarei, apoi preste apa Mureșului în munți și la armata lui Iancu - dar ajungând la comuna Stei și oprindu-ne la casa unui om de acolo mie cunoscut, pre acesta l-am trimis în Densuș, la părinți, ca să vină tatăl meu și să-mi aducă ceva bani și merinde de călătorie, căci le sfârșisem pre toate.

Tatăl meu venind m-a desfătuit de la această călătorie periculoasă și m-a despărțit de către ceilalți consorci, care apoi încă s-au despărțit de olaltă; așa că tribunii Saturn, Păucian, Cetățian și Darie și cu cei 5 feciori români s-au reîntors iarăși în munții Păucineștilor, unde au petrecut până la devingerea revoluțiunei; dar Vasile Moga, fiind el din cîmpia Ardealului, retrăgându-se singur preste dealurile și pădurile Hunedoarei, într-o comună din aceste păduri a fost prins și dus în Hunedoara și trădat ungurilor de acolo, care apoi cu escortă l-au trimis la Alba Iulia unde l-au înrolat la honvezi și de aci l-au eliberat.

Eu cu tatăl meu în deseara acelei zile coborând acasă în Densuș pre cale

ne-am întâlnit cu un plăieș din Densuș, care în noaptea aceea m-a și trădat la niște dregători dominali unguri de acolo, care până la ziua au și venit la casa părintească, m-au arestat și m-au escortat la solgăbirăul din Peșteana, Pap Ianoș, care la rândul său, între 4 unguri călăreți și înarmați (oz szentes huszarok), tot din Peșteana, m-a escortat la Hațeg predându-mă comandantului de piață și maior de honvezi numit Kleeberg, de origine din Oradea Mare, care iară la rândul său m-a aruncat în temnița gardei principale de honvezi de acolo, în care am aflat și pre vicetribunul Cetățianu de Subcetate, unde am lăncezit ambi 24 de zile, din 28 mai până în 20 iunie 1849, când prin intervenirea deputatului dietal și vicariul Hațegului, Papfalvi, care tocmai pre acel timp se afla în Hațeg, la comitele supr(em) al Co(mi)t(a)tului, Kunn Gothard și cu acesta la generalul Bem, care se afla pre atunci în Sibiu, am fost eliberați din temnița numită pre garanția lui Papfalvi. Când ne-au eliberat am fost escortați mai înainte la cancelaria comandantului numit Kleeberg, unde se afla și vicariul Papfalvi și acolo în prezența lui Papfalvi ne-a apostrofat cu cuvinte în ungurește, - szerencsesek vagytok ezzel a honveddel, partfogasban allt es kozben jarasban mert ma nem lehetnetek meg eletben - (aveți noroc în protecțiunea și intervenirea acestui domn, că astăzi n-ați mai fi în viață) și adevărul l-au mărturisit acest om prin apostrofarea făcută, căci fusesem judecați la spânzurătoare de tribunalul marțial (verbirosag) maghiar din Hațeg care spânzurase până aci mai mulți români și chiar în ziua când am fost escortat eu din Peșteana la Hațeg mai spânzura în furcile de lângă drumul de către comuna Totești căpitanul meu de lănceri români din Peșteana (numele mi-a scăpat din memorie) pre lângă care trecând unul din escortatorii mei m-a apostrofat cu cuvintele "a holnap te is it lesnel".

B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin.

Mapa I, Ms. 3, p. 1 - 3

II

"După absolvirea școlilor am fost și eu prezent la adunarea românilor din 15 mai, a aceluiași an în Blasiu. În același an erupând revoluțiunea maghiarilor contra dinastiei domnitoare, precum toți românii așa și eu, după jurământul pus la Blasiu, am stat pre partea dinastiei și sub prefectul Nicolau Solomon am acceptat un post de tribuun al poporului în ținutul Hațegului. În 1849 după bătaia de la Simeria (Piski) care am văzut-o și eu; armile revoluționarilor sub generalul lor Bem învingând preste cele austriece și în scurt acupând mai toată Tran(silva)nia - afară de munți unde se susține Iancul cu ai săi - am fost silit și eu cu alți consoci ai mei, cu prefectul Solomon și cu un număr bun de lănceri și jageri din tribunatul meu, a părăsi patria mea și a ne retrage în granița banatică.

Armile revoluționare urmărindu-ne și aci, la satul Voislova, ne-au constrâns la un atac, în care am luat și eu parte cu oamenii mei și aceasta s-au (în)tâmplat a doua zi de pascile românești, dar armile revoluționare fiind în preponderență ne-am

retras, pre fa satul Crășma, în munții mărginați. În acest atac, la satul Crășma, cu șase consoci militari, rătăcind de ceilalți conmilitari ai noștri, avem să fie, împreună cu ei, prada unei cete de insurgenți, ce din nebăgarea noastră de seamă, au dat preste noi de după un colnic; după schimbarea celor câteva pușcături rezolute, ni-a succes a ne retrage către pădurice ce nu era departe, în care am scăpat de măcelu(1) ce ne era menit, insurgenții și aci ne-au urmărit până la un loc și apoi s-au retras.

Noi cești șapte indivizi prin această în(tâmplare) rătăcind și mai mult de ceilalți campioni ai noștri, care mai de timpuriu apucaseră în munți, am pribegit vreo trei zile fără mâncare prin acești munți; în urmă am scoborât la satu(1) Teregova, unde de mai nainte sosise o seamă din campioni noștri, dar nu toți și unde erau trupele Ces(aro) Reg(ești) resosite din România sub generarii Malkovszki și Kaliani; aci am aflat și pe câțiva din consocii mei tribuni, cum pre S. Sălășan, Păucean, Bociat, Cetățian, G. Sușman, S. Ulpian, D. Darie și cu ei pre V. Moga. Aci am șezut vreo câteva săptămâni și căpătând și eu ca un soldat 20 cr. la zi și pâine, de aci cu lăncerii și jagarii câți au mai rămas la comanda militară.

În timpul sederii noastre în Teregova, generalul Malkovszki ordonează: ca comandantul companiei noastre Morariu cu vreo 50 de feciori să întreprindă o patroilă prin satele mărginașe de către munți, care acuma erau sub cărmuirea insurgenților. În această patroilă, jumătate militari regulați și jumătate transilvăneni retrași, am luat parte și eu cu consocii mei tribunii de mai sus, în 10 zile patrulând până pre la satul Mărul, ne-am reîntors iar îndărăpt la Teregova și de acia mergând eu cu comandatele Morariu, la Mehadia unde era cartelul general, am încunoștințat generariul cu succesul patroilării noastre - de aci ne-a ordonat de nou la o altă patroilare pe partea stângă a Timișului, tot aceiași bărbați și am resoluat și la aceasta și am umblat tot cu comandatele sus numit în vreo alte 10 zile până pre la Târnova și Ageriș; aici s-a făcut scire că trupele C(aesaro) R(egești) retrăgându-se fără vreo lovire, s-au retras toate de nou în România - așa noi am rămas în mijlocul insurgenților. De aci ni-a succes prin păduri a ne retrage, noaptea, pre la Slatina, preste Timiș și am ajuns pre la Ilova în Carpații mărginași. Ajungând aci ne-am consultat, ce să facem? Încotro să ne tragem acuma? Munții erau încă încărcăți de neaua, nu era a străbate prin ei, pre cărări laterali în România, pre la pasuri le știam a fi ocupate de insurgenți. Conducători buni ne lipsea, căci militarii bănățeni ce au fost în patroila noastră toți ni-au părăsit, retrăgându-se pre la ale sale acasă, am rămas numai ardelenii.

Morariu ține la aceia că cu orice pericol să ne retragem în România la trupă; noi tribunii ținem a ne trage prin Carpați către Ardeal și de ne va succede, cu orice preț, să trecem la Iancu; neputându-se învoi cu toții la părere, de aci ne-am despărțit; Morariu cu câțiva militari și cu tribunii Ulpian, Susman și Bociat s-au resoluat pentru România și noi ceștialalți, adică Moga, Saturn, N. Păucian, P. Cetățianu, D. Darie, eu și încă alți câțiva, toți în nr. 11, ne-am resoluat pentru Ardeal; după mai multe rătăciri periculoase prin Carpați, preste nămeți de neaua,

flămânzi ca vai de noi, în răstimp de 5 zile am ajuns în Carpații din Țara Hațegului, deasupra comunei Păucinești. Aci reparându-ne de foame, câștigându-ne și încălțăminte, consecvenți propusului nostru de a trece către Iancu, am trecut în dealurile și pădurile de către Densuș și ajungând la satul Stei, ascunzându-ne într-un grajd de vite la un om cunoscut, prin acela am încunoștințat pre tatăl meu (care încă mult suferise de la ungerii insurgenți; l-au întemnițat, l-au bătut și l-au jefuit de toată averea sa) ca să-mi aducă ceva bani de susținere, căci gătasem tot ce avusem.

Venind tatăl meu ne desfătuște de la propusul nostru. ba pe mine me învinge ca să vin acasă, că dânsul (i)mi va umbla în rând la vicarul și deputatul Papfalvi, care era în comitat ca comisariu dietal și nu voi păți nici o răutate. Mă amăgesc a veni acasă, las pre consocii mei - care încă se dezbinase, Saturn, Păucian și Darie reîntoarnă iarăși la Carpați și au rămas pre acolo până s-a frânt rebeliunea; Cetățianu a pribegit singur prin satele Răchitova, Ciula Mică și Ciula Mare, a devenit prins de unguri și întemnițat în Hațeg. Moga cu ceilalți consoci ținând calea preste păduri ca să treacă la Iancu, în un sat, nu-mi duc aminte, din pădurile deasupra Hunedoarei a fost prins însuși de români și trădat ungerilor, care aducându-l în Hunedoara și de aici la Belgrad, în urmă l-au înrolat în armata insurgenților și de aci nu știu ce s-a mai (în)tâmplat cu el.

Dar eu venind acasă din neistețimea și prevederea bunului meu tată, îndată am și fost trădat și prin niște ungurași din loc am fost dus la Peșteana, la solgăbirăul Papp Ianoșiu, care apoi între 4 gardiști armați, călări și eu pe jos, în ceea zi (luni care a fost zi de târg) m-a spediat la Hațeg și prin mijlocul târgului m-a dus la sângerosul comandant de pre atunci Cleeburg. Nota bene. Când am sosit în marginea orașului de către Totești, era spânzurat în furcile de lângă drum centurionul din Peșteana.

Comandantele numit apoi m-a pus în prinsoare sub vegherea secuilor, aci am aflat și pre I. Cetățianu. În prinsoarea aceasta am șezut 24 de zile și numai prin întrepunerea vicariului și deputatului Papfalvi (acum canonic în Blasiu) la generariul Bem am scăpat cu I. Cetățianu de furci, la care deși tineri (neavând încă 20 de ani) ne judecase tribunalul(l) de sânge din Hațeg, fără nici un motiv altu(l), decât că am fost tribuni și nu militari pre lângă Dinastia Împărătească...**

B.A.R. București, Arhiva Densușianu Benjamin, Mapa
I, Ms. 4, p. 1 - 5

* - Părțile care urmează se referă la originea familiei (Anexa I) sau rezumă activitatea lui Benjamin Densușianu după anul 1849 (Anexa I - II). Este motivul pentru care nu mai reproducem aceste părți.

III

"În noiembrie (1)848 călătorind prin tribunal pentru inspectarea și organizarea cetelor de popor armate, oferindu-mi-se într-o dimineață, în comuna Peșteana, de către un dregător dominal ungur, secui, numai Kovats, un dejun de cafea cu lapte, încă în ziua aceea am căpătat o cumplită durere de cap și amețeală și întorcându-mă din asta cauză acesă la părinții mei, am căzut la pat și am zăcut până în ianuarie (1)849.

Părinții mei și medicul care m-a curat au susținut că a trebuit să fiu înveninat prin cafeul băut la numitul dregător."

B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa

I, Ms. IV

NOTE

1. xxx, *Unirea Transilvaniei cu România*, 1918, București, p. 94 - 95
2. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, vol. 1, București, 1983, p. 251
3. B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa I, Acte 1 - 26
4. Ibidem, Mapa I, Ms. 4
5. Ibidem
6. Mihai Cerghedean, Ștefan Marinescu, *Contribuții privind desfășurarea revoluției de la 1848 în comitatele Hunedoara și Zarand*, în *Sargetia*, XIV/1979, p. 396
7. Liviu Maior, *Aspecte ale desfășurării revoluției din anii 1848 - 1849 în comitatul Hunedoara*, în *Sargetia*, V/1968, p. 229
8. Ibidem
9. B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa I, Ms. 4
10. Ibidem, Ms. 3
11. Ibidem, Ms. 4
12. Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1968, p. 124
13. Ibidem
14. Ibidem, p. 125
15. B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa I, Ms. 4
16. Ion D. Suciu, *Revoluția de la 1848 - 1849 în Banat*, București, 1968, p. 222
17. B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa I, Ms. 4
18. Ernest Armeanca, *Însemnările unui tribun din 1848/49*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, 1931/1935, vol. VII, p. 515
19. B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa I, Ms. 4; autorul memoriilor folosește noțiunea nouă de România, desigur sub puternica impresie a făuririi statului național român modern. Plasată în contextul revoluției de la 1848, noțiunea sintetizează aspirațiile la unitate ale epocii revoluționare, valoarea de model a noii alcătuirii politice de la sud și răsărit de Carpați pentru românii din Transilvania.
20. Constantin Căzânișteanu, Dan Berindei, Marin Florescu, Vasile Niculae, *Revoluția română din 1848*, București, 1969, p. 283; Ion D. Suciu, *op. cit.*, p. 221
21. B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa I, Ms. 4
22. Ibidem
23. Ion D. Suciu, *op. cit.*, p. 222
24. B.A.R. București, Arhiva Densușianu Beniamin, Mapa I, Ms. 1 - 5; se păstrează aici două

variante ale memoriilor lui Beniamin Densușianu asupra revoluției de la 1848, una dezvoltată (Ms. 4) și o alta rezumativă (Ms. 3). Mai există și o scurtă însemnare despre întâmplarea din comuna Peșteana pe care o reproducem în Anexa III. Varianta dezvoltată se deosebește foarte puțin de cea publicată de Ernest Armeanca.

25. Ibidem, Ms. 3

26. Ibidem

27. Ibidem, Ms. 4

28. Ibidem

29. Ibidem

30. Ibidem, Ms. 3

31. Ibidem, Ms. 4

32. Ioachim Lazăr, *Din activitatea preparandiei din Hațeg (1854 - 1856)*, lucrare în manuscris.

AUS DER REVOLUTIONÄREN TÄTIGKEIT DES HATZEGER TRIBUNS BENIAMIN DENSUSIANU IM FRÜHJAHR 1849 IM BANAT (Zusammenfassung)

Unter den tausenden von Teilnehmern an der Revolution der Rumänen aus Transsylvanien befand sich auch Hatzegeger Baniamin Densușianu. Geboren in Densuș, war er der ältere Bruder von Aron und Nicolae Densușianu. Während seines Studienaufenthaltes in Blasendorf (Blaj), nahm er an der grossen Volksversammlung vom 3/15 Mai 1848 teil. Die Ideen des revolutionären Programmes von Blasendorf verbeitete er in den Dörfern der Hatzegeger Gegend. Im Herbst des Jahres wird er zum Tribun im Heer des Prefekten Nicolae Solomon ernannt. Energisch nimmt er bei Aufstellung des Heeres aus dem Tribunat Densuș teil.

Im Frühjahr 1849 zieht sich das Heer des Prefekten Nicolae Solomon, im welchem sich auch Beniamin Densușianu befand, aus dem Wege der vordringenden Armee des Generals Bem, ins Banat zurück. Die Arrieregarde der Revolutionären wird von den Truppen Bems bei Voislova eingeholt und erleidet eine harte Niederlage. Beniamin Densușianu und ein Teil des rumänischen Heeres verlieren den Kontakt zu den eigenen Truppen und erreichen erst nach dreitägigen Irrwegen durch die Berge Teregova. Von hier zieht Beniamin Densușianu mit 50 Kämpfern in eine Patrouilliermission entlang des Timis. Während einer zweiten Erkundungsmission erhalten sie die Nachricht, dass die österreichischen Truppen und das Grenzregiment in die Walachei abgezogen sind. Nach einem sehr abenteuerlichen Weg gelingt es dem Spähtrupp die Gemeinde Ilova zu erreichen. Hier spaltet sich die Gruppe in zwei: der Kommandant, Morariu, und ein Teil der Leute ziehen in die Walachei, während Densușianu, zusammen mit den Tribunen Vasile Moga, Saturn, Damian, Cetățianu und Darie, in Richtung Siebenbürgen abzieht um sich dort der Armee Avram Iancus anzuschliessen. Sobald sie jedoch Hatzegeger erreichen überzeugt sie Vizante Pop, Beniamins Vater, ihren Plan aufzugeben,

wegen der grossen Gefahren denen sie sich aussetzen würden. Die Gruppe teilt sich in vier, jede mit einem eigenen Plan. Beniamin zieht nach Densuș, wo er jedoch verhaftet und zu Tode verurteilt wird, zusammen mit seinem Waffengenossen, dem Vizentribunen Cetățianu. Beide entgehen jedoch der Vollstreckung des Urteils durch das Eingreifen des Vikars von Hatzeg, Papfálvi, der bei General Bem die Aufhebung der Todesstrafe erreicht.

Nach der Revolution nimmt Densușianu sein Studium wieder auf. Zwischen 1854 und 1857 wirkte als Professor an der Schule von Hatzeg um nachträglich einer kirchlichen Karriere nachzugehen, wobei er in Săcărâmb, Hatzeg und Lugosch tätig war. Durch seine ganze Aktivität zeichnete sich Beniamin Densușianu als unbeugsamer Kämpfer für die Rechte der Rumänen aus Siebenbürgen aus.

AMINTIRILE GENERALULUI ȘTEFAN ȘT. STOIKA¹ REFERITOARE LA LUPTA PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR

Radu Păiușan

Printre lucrările inedite cu caracter memorialistic care oferă informații prețioase despre lupta dusă de către poporul român în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru unitate și independență națională, sunt și memoriile generalului Ștefan Șt. Stoika (1848 - 1928).

Tatăl său, colonelul Ștefan Stoika, s-a născut la Lipova în anul 1808 și după studii primare la Lipova și Timișoara face studii de specialitate militară, de finanțe și contabilitate la Viena. În anul 1830, la vestea reînființării armatei române, tânărul Stoika trece Carpații și se înrolează în armata națională în curs de constituire. Datorită cunoștințelor și aptitudinilor sale, urcă toate treptele ierarhice militare până la gradul de colonel, șef al statului major al armatei Țării Românești și secretar general la Ministerul de Război.¹

Armata română în acea perioadă, după mai multe încercări de reînființare, reușește în fine să se constituie în timpul ocupației rusești a Principatelor,² având ca și comandant suprem pe generalul rus Pavel Kisseleff.

Cel de-al treilea fiu al colonelului Stoika, Ștefan Șt. Stoika, militar și el de carieră, este unul dintre participanții la războiul de independență, un luptător activ pentru unitatea națională și un fin observator al tuturor evenimentelor contemporane lui.³

Încă de la o vârstă fragedă, el observă starea de spirit care domnea în Principate cu ocazia războiului Crimeii, descrie episoade interesante din lupta pentru unire și ne dă informații prețioase despre diferitele personalități ale vremii. Un loc de mare importanță în amintirile sale îl ocupă tatăl său, colonelul Ștefan Stoika, un mare patriot și spirit luminat. Este reliefată participarea acestuia la lupta pentru unire și contribuția sa la formarea și educarea armatei române moderne. Mai puține informații ni se oferă despre participarea sa la războiul de independență, război pe care l-a făcut în calitate de locotenent, comandant de baterie la artileria de coastă de la Calafat și a fratelui său, viitorul general Nicolae Stoika.⁴

Amintirile lui Ștefan Șt. Stoika deși nu cuprind întreaga perioadă pe care autorul și-o propune sunt scrise într-un stil cursiv cu frumoase evocări ale tatălui său, ale domnitorului Cuza și ale altor personalități contemporane lui. Amintirile se termină oarecum brusc, nu știm din ce cauză și sunt neșemnate și nedatate, dar ele fac parte din arhiva generalului Ștefan Șt. Stoika, aflată în păstrare la nepotul său de frate, inginerul Titus T. Stoika (1893 - 1983). Este însă îndubitabil că aceste amintiri sunt parțial pentru că ele concordă cu amintirile ce s-au păstrat despre el.

cu scrierile sale.

Punem în circuitul științific aceste prețioase amintiri despre personalități și evenimente din epoca premergătoare și aceea a Unirii Principatelor cu sentimentul că aducem o mică contribuție la cunoașterea acestui măreț eveniment din viața poporului român. Totodată ținem seama să aducem și pe această cale mulțumiri familiei inginerului Titus T. Stoika, care ne-a pus la dispoziție manuscrisele unchiului lor, generalul Ștefan Șt. Stoika.

Amintirile mele 1854 - 1924

Sunt născut în București, în ziua de 25 martie a anului 1848. Mama mea era prima fiică a repauzatului - clucer Ispas Făgărășanu și a Mariei Făgărășanu, soția sa legitimă, fiica șetrarului Drăgan Făgărășanu și a soției sale Luxandra, originari din Făgăraș.⁵

Tatăl meu, care s-a născut în Lipova (Banat), la 8 noiembrie a anului 1808 și care era fiul cel mai mare al Generalului Sztojka Also-Venectzli,⁶ sau cum îi ziceau sârbii "Stoicovici" și al Raisei de Roszoni - veni în Țara Românească (Muntenia) la 1830, unde atunci chiar se înființa armata muntenească (Straja pământenească) de către comitele general Paul Kisseleff; el se înscrie în rândurile armatei românești, în care servi până la 1860 (30 ani) și unde ajunsese șef de stat major, având gradul de colonel (polcovniv)⁷. căci pe acele vremuri, în armata noastră care număra numai trei regimente de pihotă (polcuri de infanterie), șase escadroane de cavalerie (ulani) și o baterie de șase tunuri, nu erau generali, ci numai șase colonei. Unul ca șef al oștirea (spătar), unul șef al statului major (dejurnăț ștab ofițer), trei comandanți-de regimente (polc.comandiri) și unul comandantul cavaleriei. (Gradul de infanteriști s-a înființat sub Cuza Vodă în 1860). Părintele meu a fost însumat în polcul al 3-lea de sub comanda polcovnicului Ioan Solomon (acela care a comandat la 1828 pandurii noștri în lupta de la Băilești (Dolj) și pentru care Rusia l-au și numit polcovnic, încredințându-i la organizarea armatei la 1830 comanda (polcului) regimentului al treilea.

Acel regiment avea drept garnizoană Craiova, deci tatăl meu se duse în garnizoana Craiovei, unde un boer român, Ștefan Bibescu (Robu) îi oferi ospitalitatea deplină și la care locui până în 1834.

Atunci se sui pe tronul Valahiei spătarul Alexandru Ghica, fratele lui Grigorie Vodă Ghika, primul domnitor pământean, venit la tronul Țării, după izgonirea fanarioșilor, care fraternizau cu Eteria lui Ipsilanti.

Amintirile mele cele mai interesante datează de la 1854, când în primăvara aceluia într-o dimineață văzui intrând în București, prin bariera Mogoșoia (azi Calea Victoriei) un regiment de ulani (lăncieri), peptul cu plastron roșu, valtrapurile cu roșu și caii toți roibi. Era pentru mine, care am fost din pruncie un pasionat iubitor al armatei și al gloriei militare, prima încântătoare vedenie!... Așa că, tot ce s-a mai perindat înainte ochilor mei de atunci până azi, din scenele militare, sunt întipărite în mintea mea ca niște icoane luminoase și pline de farmecul poetic. Ce

se întâmplase? Rusia pretindea Porții (Turciei) să-i acorde protecție exclusivă a creștinilor din locurile sfinte, ceea ce de altfel și Napoleon al 3-lea pretindea. Cheile Sfântului Mormânt fură încredințate Franței. De aceea Rusia declară războiul Turciei. Aceștia din urmă i se alătură Engiltera, Franța și Savoia, încât se încinse un război, care dură aproape doi ani și care impuse Rusiei Tratatul de pace de la 1856 din Paris, prin care i se tăie pofta de a se mai apropia de Constantinopol, încălcând statele creștine de sub suzeranitatea Porței sub pretextul ipocrit al ortodoxismului.

Regimentul de ulani ruși urma să pătrundă în Turcia propriu-zisă și a cărei linie de operație fatal începea la trecerea Prutului, străbătând Moldova în lungime până la Focșani, apoi teritoriul Valahiei pe linia Focșani - Râmnicu Sărat - Buzău - Urziceni - București până la Dunăre.

Eu văzusem aceasta antegardă de la o fereastră a caselor părințești (situat pe podul Mogoșoaia, în apropierea clădirilor inginerului Cerchez și Ion Perșu), care apoi au fost dăruite Eforiei Spitalelor Civile.

Pe acele vremuri noi aveam ca guvernantă pe o doamna de vreo 60 ani, Cristianie, văduva unui ofițer suedez, care căzuse în luptele de la Lipsca în 1813, purtate de aliați contra Marelui Napoleon.

Câtă răbdare avea astă femeie! În ziua sosirii cavaleriei ruse, d-na Cristianie ne strânse la fereastra camerei de culcare a părinților noștri. Îmi amintesc, că deschisese fereastra și cum eu eram abia de 6 ani, mă ținea să nu cad, căci eram extrem de atent și de emoționat. La un moment dat, regimentul oprindu-se, un tânăr ofițer ce se găsea înaintea ferestrei noastre, ceru un pahar de apă. M-me Cristianie îi dăduse o dulceață și cum regimentul continua să stea locului, mă luă în brațe din mâinile guvernantei, mă îmbrățișă și o lacrimă îi curse din ochi, zicând d-nei Cristianie: "Moi aussi j i un enfant de cet age! Qui sait si je le reverai encore?"

Regimentul înainta, ofițerul mă dete guvernantei și porni înainte.

După câteva luni, pe la sfârșitul lui septembrie, armata rusă, fugărită de turci, se retrase noaptea pe drumul: București - Afumați - Urziceni către Moldova. Fu ajunsă de turci la Coșcoeni, unde rușii distruseră podul de la Ialomița, ca să poată întârzia urmărirea dușmanilor, iar apoi, bătută la Urziceni, Mărgineanu și Focșani se retraseră peste Prut.

Turcii, fugărindu-i trecură prin București. Era o zi rece de toamnă când văzurăm, de rândul acesta cavaleria turcă, defilând prin fața caselor noastre și îndreptându-se spre Afumați. Era compusă din circasieni și tătari cu căciuli înalte de blană de oaie de diferite culori. Venea apoi cavaleria de linie: soldații, purtând pe cap fesul și îmbrăcați cu mantale albe de postav și cu carabina în mână, gata de a deschide focul.

Când acești cavaleri începură să treacă, trei ofițeri turci, urmăriți de trei călăreți, ieșiră din front și intrară la noi în curte, întrebând de tata în limba românească. Aceștia erau: locotenentul Bordeanu și sublocotenentii Străchineanu

și Obedeanu, cari, ca mulți alți români, formau cu polonezii o legiune sub comanda lui Beizadea Grigorie Sturdza (Muhlis Pașa) pentru a lupta contra rușilor, căci românii de la 1848, încă urau pe acești dușmani veșnici ai țării.

Mai târziu, cu căpitanul Bordeanu, am luptat în campania din 1877 - 78 contra turcilor, la Vidin, iar eu am luat de soție, la 1880, pe nepoata soției colonelului V. Obedeanu, care era o Pâclească.

Turcii, după ce urmărira pe ruși până la Focșani (și cum Austria primise mandat de la puterile europene, dușmane Rusiei, să ocupe provizoriu Principatele Moldo-Române și instalase o armată de ocupație sub comanda generalului comite Coronini în țară), evacuară țara și se retrăsese în Dobrogea. Aci, împreună cu trupele aliate ale Engliterei, Franței și Piemontului, se pregătira și trecură în Crimeea, unde se dete acele lupte omerice de la: Alma, Balacilaia etc. și se termină cu luarea Turnului Malacov, la 8 septembrie 1855, cu asalt de către trupele franceze, comandate de către mareșalul Peliser. Acesta primi titlul de duce de Malacov. Puternica cetate a Sevastopolului căzu, după ce rezistase multă vreme la asediul aliaților. Armata austriacă era compusă din infanterie (croatii, iliri, italieni și români), artilerie (austrieci) și cavalerie (polonezi și unguri). Printre ofițerii români erau: colonelul Popovici și căpitanul Batorin (bănățeni), care, fiind compatrioți cu tatăl meu, veneau adeseori la masă la noi.

Cum pe tronul Munteniei era ca domnitor Barbu Știrbei (bunicul actualului prinț Barbu Știrbei și al D-nei Elisa I. I. Brătianu), un bărbat foarte inteligent și ca bun român, dușman Rusiei, într-o zi se destăinuie tatălui meu, căruia îi încredință propunerea ce Austria îi făcea prin contele Coronini, că România să ceară Puterilor Aliate, a fi anexată la Austria. Tata îi răspunse că: "Viitorul românilor este altul, nu să devie o țară în care Austria să-și verse toate scursorile, cum a făcut cu Banatul, Ardealul și Bucovina". Acest lucru surprinse pe Vodă, care știind că tata fusese un foarte supus austriac, credea că această perspectivă o să-i suradă, dar văzând că se înșelase, nu a mai revenit.

După retragerea armatei austriece din țară, părăsi și Vodă Știrbei țara, căci se împlinise șapte ani de la numirea sa ca domnitor, termenul fatal prescris prin Tratatul de Pace de la Balta Liman.

Vorbind de armata de ocupație austriacă, este folositor să arătăm impresiile lăsate de ea în sânul populației noastre, de la mic până la mare, bineînțeles, afară de boieri, funcționari și negustori, pe care austriecii îi mângâiau. Ceilalți toți îi urau. Adesea auzeai de încăierările ce aveau loc între soldații nemți și ai noștri - care îi porecleau șoacăți. Ei întrebunțau bombe, iar țărani, complet dezarmați, se serveau de pari. Mai întotdeauna, nemții cădeau victime.

Chiar noi, copii, când soldații mergeau sau se întorceau de la exerciții, le cântam pe melodia marșului lor:

Douăzeci de nemți voinici
S-au bătut cu doi arici;

Dar aricii mai voinici
Au gonit pe nemți de aici!

- ceea ce îi înfură și-i făcea să ne alunge pe uliță și chiar să ne bată.

Tata, care primise de la Vodă Știrbei o gratificație de 600 galbeni austrieci (țara noastră neavând moneda sa circulatorie, umblau tot felul de monede străine), fiindcă organizase grănicerii, după normele grănițarilor austrieci, își duse toată numeroasa lui familie la Vâlcele (Elöpatak) în Transilvania. Călătoriile de acest fel (nefiind căi ferate) erau foarte grele. Trebuia să pleci, cum zice românul, cu "casa și cu masa" cu tine. Cu două zile înaintea plecării, sosiră în curtea caselor, două chervane.

După sfârșitul sezonului, noi revenirăm la București, unde, peste puțin timp, se întâmpla un trist eveniment. Timpul de 7 ani al domniei prințului Știrbei expirând, părăsi tronul, regretat de toți românii de omenie pentru onestitate, energia și dreptatea sa. Acest prinț știa să prețuiască pe ofițerii meritoși și mulțumită acestei mare dar (pe care din nenorocire nu toți suveranii îl posed), făcu să propășească armata noastră. În 1859, cu ocazia alegerii prințului Moldovei, colonelul Alexandru Ioan Cuza ca domn al Munteniei, se găsi în Muntenia o armată model, superioară în număr și în calitate ostășești. Prințul Carol putu să dovedească mai târziu lumii, în războiul Neatârării, marile însușiri și virtuți a acestor urmași ai legionarilor romani, care nu fură cu nimic mai prejos străbunilor lor, ce învinsese toate popoarele lumii vechi.

Părăsirea tronului de către acest domnitor, pentru care părintele meu avea o adâncă recunoștință, îl mâhni adânc, dar Dumnezeu îl mângieie în parte, căci se sui pe tron caimacam (locotenent domnesc) fostul domnitor Alexandru Ghica, care apoi, în 1834, după plecarea generalului Kisseleff, fu numit domn. Acesta alese pe tatăl meu de ajutorant al său. Vorbind de aceste trei însemnate persoane, mă voi sili să le descriu după spusele tatii.

Generalul conte Paul Kisseleff⁸ era fiul natural al împăratului Paul I-u al Rusiei, care fusese asasinat la 1801, de către o conspirație a câtorva ofițeri a căror șef era generalul conte Petre de Pahlen.⁹ Conspirația sa puse la cale de către guvernul englez al lui Pitt,¹⁰ care nu vedea cu ochi buni prietenia împăratului Paul cu Napoleon cel Mare.

Kisseleff era frate natural al împăratului Nicolai I-u al Rusiei și se socotea trimis de soartă să devie într-o zi domnitorul Principatelor Moldo-Române. De aceea lucra într-un mod liberal, luând numai măsuri folositoare pentru noi; chiar Regulamentul Organic cuprinde multe măsuri înaintate, care dacă ar fi fost aplicate, în spiritul legiuitorului, țările române ar fi prosperat. Privitor la armata noastră, pe care dânsul o organiza, dacă ar fi fost o unealtă pur rusească, ar fi adus în capul ei un corp ofițeresc muscălesc; dar el convoacă pe toți boierii mari ai țării și le ceru să-și lepede portul turcesc, să-și taie bărbiile și să îmbrace uniforma ofițerească, spre a nu fi silit să aducă ofițeri străini, ori să alcătuie armata din fiii

clasei de jos a poporului, lucru ce se credea primejdios pentru țară.

Boierii, cum erau mari patrioți, își jertfiră; liniștea, privilegiile și libertatea și ascultau apelul acestui om și atunci se văzu minunea cea mare, cadre superioare autohtone: banul Alexandru Ghika, devine spătar (șeful armatei) care în Moldova se numea hatman; banii: Bălăceanu, Filipescu și Văcărescu - coloneli (polcovnici); clucerii, maiori; paharnicii, căpitani etc. și peste trei luni, acești bărbați de seamă, deveniseră niște ofițeri tot atât de valoroși și disciplinați , ca și ofițerii de carieră.

Kisseleff dorea ca armata să fie o carieră nobilă și invidiată; de aceea prevăzuse în Regulamentul Organic textul: fiii de boieri să fie primiți ca iunkerii sau cadeți; copiii de burghezi, comersanți, industriași etc. ca unte-offițeri, și dacă prin conduită care să nu lase nimic de dorit, și în urma unei aprobări, poate deveni iunker, iar fiii din popor, soldați de rând, ofițerii urmând să se recruteze din iunkerii.

Acum cunosc cazuri concrete de subofițeri care stau la gânduri a-i numi ajutanți. Au devenit unii căpitani și apoi și-au cumpărat case, vii și pământuri. Din ce? De ce oare comandanții lor nu s-au interesat să afle originea averii lor fantastice? Apoi ne mai mirăm că țara are datorii de milioane și silește guvernul să puie impozite, pe care tot noi, marea majoritate a poporului și care suntem ruinați din cauza războiului, trebuie să le plătim.

Generalul comte Kisseleff, bărbat cu mintea luminată, cu o educație aleasă și cu o vastă cultură, cât a guvernt țara a făcut-o, pe cât s-a priceput el, de fericită; înfrumusețează capitala și trasă șoseaua și grădina dintre București și pădurea Băneasa (așa numită, căci era proprietatea soției Banului Ghika, care deveni apoi soția prințului Gheorghe Bibescu, frate și predecesor al lui Vodă Știrbei), iar la plecarea sa lasă unanime regrete. Fură însă oarecum atenuate prin numirea spătarului Alexandru Ghika ca domnitor. Acesta la rândul său, prin o administrație cinstită, dreaptă și părintească a țării - o făcu să propășească; iar poporul, atât de încurcat prin războiul de la 1827 - 28, dintre ruși și turci, începea să se reculegă și să mai respire. La retragerea sa din domnie, care avu loc la 1841, când expirară cei șapte ani, fu adânc regretat de norod. Sub dânsul se înființa, la anul 1835, artileria noastră, înarmând-o cu cele 6 tunuri pe care sultanul Mahmud, le dăruie acestui domnitor cu ocazia suirii sale pe tron. Ridicarea țării noastre, ce se făcea cu pași uriași, grație părinteștei oblăduiri a consulului Ion Mavru; acesta țesea toate intrigele posibile pentru a vârf zizania între Vodă și boieri. Își vedea astfel periclitată inspirația ce Rusia avea, de a ne transforma într-o guvernîe rusească țara. Din această cauză, cu ocazia rezoluției din 1848, iunie 11, Vodă Bibescu, neputând conta pe sprijinul boierilor, fu silit să părăsească tronul.

În urma lui, revoluționarii construiră o locotenență domnească, care cârmui țara până la 13 septembrie 1848, când fu înlocuită cu Constantin Cantacuzino (Bădița) părintele fraților: Iancu, Grigorie (Grigor) și Adolf. Acesta ocupă scaunul domnesc până la 1849, când Barbu Știrbei fu numit domn.

Acest domnitor, frate cu prințul Bibescu, fusese mai înainte vornic din

lăuntru Ministerului de Interne. Era un om ager, isteț, priceput, așa că orânduirea țării se îmbunătăți simțitor. Și cum era și om onest, a lovit fără cruțare în funcționarii abuzivi.

Se spune că numind ca ministru de interne pe vornicul I. M. i-ar fi zis, în plin Divan: "Cucoane I., te numesc vornic din lăuntru, dar bagă de seamă, să-ți tai unghiile". Cum poporul era puțin luminat, căci abia scăpase de sub fanarioți și turci, toate funcțiile erau încredințate fiilor de boieri, care erau cei mai învățați și care mai prezentau și avantajul să aibă o creștere socială deosebită căci eu nu aprob să văd la cârma țării o democrație rău crescută și lipsită de buna cuviință, ca astăzi, în anul 1924, după atâția ani de la domnia lui Știrbei.

Unde sunt tăbăcarii lui Nae Orășeanu, care cu macelarii, la 24 ianuarie 1859, umplând curtea Mitropoliei, au silit pe opozanții să voteze cu unioniștii, alegerea domnului Moldovei, colonelul Alexandru I. Cuza. Au rămas doar unele strade ca: aceea a Șelarilor, Carașilor etc.

În timpul domniei lui Vodă Știrbei, se găsea în fruntea armatei ca spătar, banu Constantin Herăscu - Năsturel, ctitorul bisericii Sf. Vineri din București, urmaș al uneia din cele mai vechi familii de boieri pământeni, care, din nenorocire, s-au stins. Marele boier a fost spătar până în 1856, când Voda i-a încredințat această înaltă sarcină fiului său mai mic, Beizadea Gheorghe Știrbei.

În timpul domniei Știrbei, părintele meu, ca șef de stat major al oștirii, a prezentat lui Voda un proiect pentru organizarea grănicerilor și a călărașilor.

Grănicerii formau două inspectorate: primul de munte și al 2-lea la Dunăre și care au constituit acele trupe, în număr de 12.000 care au dat naștere dorobanților; iar călărașii formau un corp, compus din 17 detașamente a câte 25 oameni, sub comanda unui tist de dorobanți. De fiecare județ, niște soldați călări, făceau poliție și executau ordinele cârmuirii din județele respective.

Tot prințul Știrbei dezrobi țigani, care erau robii boierești și mânăstirești, dându-le o despăgubire bănească aceluia, care o pretindeau. Dar puțini boieri pretinseră această despăgubire. Robii familiei noastre fură stabiliți la Urziceni, unde locuiesc și astăzi urmașii lor.

Cu ocazia dezrobirii îmi amintesc de următoare întâmplare: tata, în zilele de sărbătoare, după biserică (noi țineam de biserica Mavrogheni), ieșea cu fratele meu Nicolae și cu mine, la șoseaua Kisseleff, unde adesea întâlneam și pe Vodă, care, la rondul al doilea cobora din trăsură, și urmat de un arnăut în costum roșu, mergea pe jos până la barieră (la intersecția căilor: Victoriei, Bulevardului, Șoseaua Bonaparte, Kisseleff, Jianu și Basarab).

Voda Știrbei, era un bărbat de talia mijlocie, oacheș, mai mult slab, purta părul capului buclat și destul de mare și barba întregă, și, cum era civil, uniformă nu-l prindea, de aceea mai întotdeauna, era îmbrăcat civil.

Odată îmi amintesc că l-am văzut în uniformă la Sfânta Varvara, ziua sa onomastică.

În curând după acestea, Voda Știrbei, părăsind țara, veni caimacan Alexandru Ghika Voda, care fusese domn de la 1834 - 1841.

Acesta adusese ca spătar pe paharnicul I. Odobescu, părintele colonelului C. Odobescu și al academicianului profesor Al. Odobescu, unul din marii noștri scriitori. Colonelul Odobescu de astăzi, descinde din acest spătar.

Pe timpul domniei lui Ghika, se încheie lucrările Congresului de la Paris, prin care se desființa protectoratul rusesc, se aprobă unirea Moldo-Românilor, ni se restituia gurile Dunării și districtele: Ismail, Bolgrad și Cahul din Basarabia de Sus (Bugeac) Moldovei; și cum Alexandru Ghika avea toți sorții să fie ales ca Domn al Munteniei, căci el și Barbu Știrbei erau foarte populari, fu înlocuit cu o căimăcănie de 3, compusă din Manolache Băleanu, Ioan Manu și Al. Filipescu (Vulpache). Spre norocul țării însă, ea nu avu nici o autoritate morală, așa că unioniștii, dintre care făcea parte și tata, putură lucra pe deîndelete ca să făptuiască Unirea. Caimacanii se mâncau între dânșii: Iancu Manu, grec de origine, ca toți grecii, vâra intrigii între Băleanu și Filipescu, căci, dându-le voie să tulbure tot, pentru a alege pe Bibescu. Partidul unionist cuprindea toate elementele de valoare, bătrâni, tineri și ofițerii cei mai mari ai oștirei. Între ei era și un tânăr fecior de boier, Nae Orășanu, un exaltat, care puse pe un om al său de încredere, să svârle în casa lui Iancu Manu, o sticlă sferică de cerneală goală, umplută cu iarbă de pușcă și cu un fitil. Pretinsa bombă făcu o mică explozie. Instigătorul dispăruse și fu arestat în locul lui, un oarecare Bontilă, un individ de rând, care primise câțiva icoșari (monedă turcă de argint, în curs pe atunci), să o arunce. Rezultatul fu: Bontilă primi o mică corecțiune la agie (poliția de atunci), autorul principal nu păți nimic, iar sârmana Căimăcămie se făcu de răs, căci i se stârni o satiră, care începea așa:

Ce făcuși, măi, frate Mane,
Ce făcuși, măi, gogomane,
Caimacami mai suntem noi
Ori otrepe din gunoi? etc.

Unioniștii jubilaу și erau siguri de izbândă.

Cum caimacamul Manu împiedică pe deputații munteni să afle cine va fi alesul Moldovei, la 5 ianuarie 1859 nu s-a efectuat alegerea Domnitorului. Numai în Iași, avu loc alegerea colonelului Cuza, candidatul partidului naționalist. În ziua de 24 ianuarie 1859, în urma înălțătorului discurs al lui Vasile Boerescu și a unei mici presiuni, ispravă a lui Nae Orășanu, care pătrunsese în curtea Mitropoliei cu peste 1.000 de măcelari, tabaci, canafi, mahalagii unioniști, votară pe alesul Moldovei. Napoleon al III-lea jubila căci prin acest act se desfăcu nodul intrigilor: Austriei, Porții și Rusiei.

Îmi amintesc că, în ziua de 24 ianuarie 1859, tata spuse mamei că ne va lua, pe fratele meu Nicolae¹¹ și pe mine, la Mitropolie, să vedem și noi cum se alege Domnul (fratele meu avea atunci 14 ani, iar eu 11 ani). Mama ne dete câte o bucată

de pâine și câte o smochină să ne ție de foame. Alegerea a durat până seara târziu, partea de jos a Mitropoliei, în fața palatului lui Bibescu (azi Piața Bibescu), era un regiment de infanterie, dar împotriva dorinții caimacamului, veniseră fără cartușe (patroane).

Colonelul Robu, părintele actualului general, comanda trupa și căuta să nu jignească nici un cetățean. Era o dovadă că însăși armata participa la primul act al marei epopei, prin luarea Plevnei și bătăliile de la Mărășești, Mărăești și Oituz, desăvârșeau mărutul vis al tuturor românilor: reconstruirea Daciei - Traiane.

Noi intrărăm obosiți cu tata acasă.

Nae Orășeanu, care adora pe tata ne însoți. Parcă-l văd: cu o cușmă neagră pe cap, cu o lentă¹² tricoloră, răgușit, ne înveseli, istorisindu-ne cum a sărit porțile din dosul Mitropoliei, cum apoi Ceata lui Baboi, așa numea el pe cei 1000, care-l însoțeau, au dat iureș, și cum a început să ascuță cuțitele, ca să arate lui conu Iancu Manu, ce-l așteaptă. Tot cu această ceată, peste câteva zile, Nae Orășeanu ieși întru întâmpinarea Prințului Țărilor Românești. Păcat, acest om trebuia iubit și încurajat. Dar ce vrei? Noi nu am avut bărbați cu mari calități? Invidie, pisma și răutate! Aceste trei iazme, de care vorbește Andrei Mureșanu, în marșul său genial, au ros în dauna sufletele, s-au pus în calea noastră, mișeilor strecurați printre noi. Câte mărețe fapte nu s-ar fi putut realiza, de viteazul și harnicul nostru popor, dacă aceste blozne nu se cățarau la putere.

Cu ocazia intrării Voievodului Cuza în București, eu aveam capul plin de oiruințele moldovenilor Marelui Ștefan, în numeroasele războaie împotriva sașilor ungarilor, turcilor, leșilor și tătarilor, mă așteptam să văd pe Domnitorul Moldovei însoțit tot în veacul al XVI-lea. Care îmi fu mirarea când văzui intrând un stat major strălucitor, compus din generali, colonei etc., toți în uniforme franceze, precum și două regimente de infanterie (unul de grenadiri și altul de vânători), care purtau curelărie albă, și care deveniră mai târziu: regimentele 4 și 5 infanterie ale armatei Principatelor Unite. Apoi venea regimentul de lănceri cu coiful roșu și plastroanele și reverurile roșii (care deveniră apoi regimentul 2 de lăncieri), cum și o baterie cu opt tunuri, cumpărate de domnul Grigorie Ghika Vodă, de la armata austriacă, ce se retrăsese din principate.

Vodă Cuza, ne spunea atât tata, care, ca șef al statului major al oștirea muntenești, îi întâmpinase, ca și d-nul Alois Drasch, care îi ieșise și dându-l întru întâmpinare, făcuse o admirabilă impresie asupra bucureștenilor, încât câștigase - cu iuteala fulgerului - toate inimile românilor cu dorul de țară.

După Te-Deumul ținut la Mitropolie, unde mitropolitul Trifon oficiase, și după prezentările oficiale, merse la palatul, azi regal, unde avu reședința sa până la 11 februarie 1866, data părăsirii tronului.

Se zvonea pe atunci că D-l A. C. care ocupa câteva funcții prezentându-se lui Vodă și începând să înșire numeroasele sale slujbe, vodă l-ar fi întrerupt: "Dar multe pite mai mânănci!" - ceea ce făcu pe acest demnitar cumular să mai lase câteva

slujbe vacante ca și alții să mai mănânce "pite". Dar deveni dușmanul domnitorului.

În acest an, 1859, în familia noastră se petrecu următoarele, demne de reținut: într-o zi, pe la orele mesei seara, veni colonelul Barbu Vlădoianu, care ocupa funcția de spătar, încă de sub caimacamia de trei și găsind la masă și pe fratele mamei Ispas Făgărășeanu, care era pe atunci iunker, în regimentul de lăncieri (munteni), îl felicita pentru înaintarea sa în gradul de sublocotenent (praporcic).

Peste câteva zile, fratele meu Nicolae intra ca supranumerar în Școala Militară, care avea atunci comandant pe colonelul Costaforu, frate al avocatului, mai târziu ministru Gr. Costaforu. Această școală se găsea atunci instalată în casele lui Meitani, un comerciant armean vienez, pe care le cumpăraseră statul și în care se instală, mai târziu, prefectura Capitalei (Vechiul local).

Școala fu mutată apoi în mănăstirea Mihai Vodă, în care se află astăzi Arhivele Statului și unde a stat până la 1871, când fu mutată în propriul său local din Calea Griviței. Aci am intrat eu, în 1873, elev. În 1866, arzând o parte din clădire, a fost transferată la Iași, în casele lui Tudoriță Ghika, ginerele lui Voda Știrbei și soțul prințesei Filareta Știrbei și sunt situate la Copou, unde astăzi este liceul statului.

Toamna, fratele meu Victor, și eu furăm internați la Institutul "Schewitz", cel mai bun institut din Muntenia. Victor în a I-a primară iar eu în a 3-a și aci am studiat până în iunie 1871, când am intrat în Școala Militară: al 3-lea din cei 28 concurenți reușiți din 154 prezenți la examen. I-iu a ieșit I. Băscoveanu, 2-lea Matei Fotino, 3-lea - eu, 4-lea Mihail Drăghicescu etc.

Din aceștia trăim astăzi: amiralul V. Urseanu, generalii: C. Cica, Em. Lăzărescu, Gr. Zosima, colonelul C. Căpleșcu, generalul R. Boteanu și eu.

Institutul "Schewitz" purta numele fondatorului său, repauzatul Anton Schewitz, un profesor prusian de origine, din orașul Schewitz. Acest erudit și înțelept bărbat, fuse adus de către colonelul de Blaremburg, fost ofițer rus, care rămăsese în armata noastră și care luase în căsătorie pe Profirița Ghyka, sora prințului domnitor Alexandru Ghyka.

Ei aveau trei fii: Costică, Nicolae și Alexandru (Sașa), care-i medita Schewitz, până la 1842, când, căsătorindu-se cu o domnișoară de origine rusă, Maria, înființă pensionul "Schewitz". Aci dobândiră educație și cultură toți fiii clasei noastre boierești din Muntenia, ca: Olănești, Lahovari, Chici etc. și de unde apoi plecau în străinătate.

La intrarea noastră în această școală, personalul profesoral al școlii avea ca subdirector pe Ludovic Chardon, elvețian, din cantonul Genevei, iar ca repetitor pe: Robert Revonage și Ludovic Vilars din Lausanne, pe Carol Rony, un tânăr ungur și pe Prohasca Bolame (austriac). Toți locuiau în pension, iar pe d. dr. Ștefan Mihăilescu și Vasile Stilescu, profesori, cel dintâi de limba română iar cel de-al doilea de limba latină. La 1875 am revenit în țara din Berlin, unde stătusem 5 ani, din care unul în regimentul de artilerie al gârzei regale prusiece, comandat de

colonelul von Helden - Zarnovschi, căsătorit cu prima mea soție, fiica medicului militar Gronual și al soției sale franceza din Metz, Eugenia Faunier. Luptam cu greu să trăiesc, căci un locotenent abia primea 260 de lei lunar. De aceea am dat lecții de algebră și geometrie în institutul "Schewitz", la școala d-lui Alexandrescu - Ureche¹⁴, cum și la Pirotehnia Armatei, așa că produsul muncii mele se urca, împreună cu solda, la 800 lei lunar, care pe aceea vreme însemna bănet. Regretatul Schewitz, ca și personalul școlii sale, erau niște adevărați apostoli și se cuvine să-i pomenim cu evlavie.

Profesorii elvețieni ne istoriseau mereu episoade eroice și patriotice asupra: eliberării Elveției de sub jugul imperial la anul 1291, ceea ce înflăcăra creerul nostru tânăr; tot astfel făcea și Rony, care ne istorisea episoade din revoluția ungară de la 1848. Care repauzatul nostru director nu știa aceste quazi conferințe? Eu cred că da, căci dânsul ca prusian ura pe austrieci. Iar Rony poate spera că într-o zi, noi românii, vom deveni supuși unguri! Himere, căci realitatea a fost alta. Dar câți ani au trecut de atunci, de la 1863 și până la 1918, trecură 55 ani. Și, trăii, din mila lui Dumnezeu să văd marele Ideal împlinit, și azi, când evoc umbrele acelor care au contribuit să ne însufle în inimă dorința și în creer cugetul, trebuie să fiu fericit de rezultatul propovăduirii lor!

NOTE

1. G(eneral) N(icolae) S(toika), *Notițe din viața unul ostaș. Polcovnicul Ștefan Stolka*, București, 1911
2. Dorina N. Rusu, *Contribuții privind începuturile armatei române moderne (1812 - 1830)*, în *Revista de istorie*, nr. 2, 1978, p. 241 - 252
3. Radu Păiușan, *Generalul Ștefan Șt. Stolka - luptător pentru independență și unitate națională*, în *Ziridava*, nr. IX, 1978, p. 383 - 411
4. General Nicolae Stoika, *Amintiri din războiul de independență 1877 - 78*, București, 1912
5. Pentru descendență pe linie maternă a generalului Ștefan Șt. Stoika vezi Ioan Ciolca, *Grindu*, *Monografie*, 1944, p. 168
6. Această veche familie românească este originară din comuna Veneția de Jos din ținutul Făgărașului. Ea a fost înnobilită, iar prima diplomă de înnobilitare cunoscută datează din anul 1628 din timpul lui Gabriel Bethlen pentru aceasta vezi - Ioan cavalier de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile românești*, Sibiu, 1892, p. 159
7. G(eneral) N(icolae) S(toika), *Notițe din viața unul ostaș. Polcovnicul Ștefan Stolka*, București, 1911
8. Paul Kisseleff a condus Principatele Române între anii 1829 - 1834, în calitate de președinte plenipotențiar a celor două divanuri
9. Contele Pahlen a fost primul președinte a divanurilor celor două principate, în anul 1828, vezi și Anghel Popa, *Regulamentul Organic și organizarea armatei pământene în Moldova*, în *Revista de istorie*, nr. 10, 1979, p. 1873
10. William Pitt (junior), prim ministru al Angliei între 1783 - 1801 și 1804 - 1806
11. Este vorba despre viitorul general Nicolae Stoika (1845 - 1914), participant cu gradul de căpitan la războiul de independență, comandant de baterie, vezi și General Nicolae Stoika, *Amintiri din războiul independenței 1877 - 1878*, București, 1912 și Radu Păiușan, *Personalități lipovene în lupta pentru independență*, în *Ziridava*, nr. VIII, p. 183 - 207
12. Panglică
13. Vezi, Radu Păiușan, *Generalul Ștefan Șt. Stolka - luptător pentru independență și*

LES SOUVENIRS DU GENERAL ST. STOIKA, RELATIFS A LA LUTTE POUR L'UNION DES PRINCIPATES ROUMAINES

(Résumé)

On met au circuit de l'historiographie roumaine ces souvenirs du Général roumain (de la region de Banat) relatifs a l' Union des Principates, dans l espoir d'apporter une modeste contribution pour une meilleure connaissance de la lute du peuple roumain pour la réalisation du son désirat séculair d'unité nationale.

Ayant participe à toutes les événements de l'histoire moderne de la Roumanie (l'Union des Principates, la Guerre pour l'Indépendance, la Grande Union de 1918), le General S. St. Stoika nous offre dans ses souvenirs un document d'une extreme importance pour la connaissance des luttes et des sacrifices du peuple roumain pour réaliser son état national et unitair.

CONȘTIINȚA UNITĂȚII NAȚIONALE REFLECTATĂ ÎN PAGINILE "AMICULUI POPORULUI"

Kovacs Margareta Venera

Apărută la Budapesta între 17 februarie 1867 și 13 mai 1868, gazeta "Amicul poporului" l-a avut ca redactor, responsabil, proprietar și editor pe Sigismund Victor Pop. Ea era destinată în primul rând cititorilor de la sate după cum se subliniază în numărul inaugural al foii pe anul 1868: "Cînd în anul trecut am început foaia noastră "Amicul poporului" am socotit a împlini una din cele mai sfinte datorii înființînd pentru popor, o foaie care nu va avea altă chemare decît a conlucra pentru luminarea țaranilor români".¹

Justificat, foaia își asuma misiunea de a sădi în sufletele cititorilor "încredere în soarta și viitorul națiunii române"², pentru că de la cultura poporului atîrnă înflorirea sau decăderea unei țări și națiuni".³

Monarhia austriacă devine prin impunerea dualismului în 1867, Imperiul austro-ungar. Transilvania, în care trăiau în deceniul al VI-lea al secolului trecut români în proporție de 75% din totalul populației, fapt arătat și de Zenovie Păclișanu⁴, își pierde autonomia și, printr-o măsură care întrecea în reacționarism tot ce se întreprinsese pînă atunci împotriva populației majoritare române, în 1868 este anexată Ungariei. Viața politică și social-culturală de aici este acum dominată tot mai mult de contradicțiile dintre asupriți și asupritori. Prin legea naționalităților în Ungaria este recunoscută o singură națiune și mai multe naționalități, precum și o singură limbă oficială-maghiara. Ungaria se supune conducerii și supremației politico-economice și militare a Austriei, clasa dominantă obținînd în schimb mînă liberă în afacerile interne ale țării, în care, arbitrar, fusese inclusă și Transilvania.

Regatul Ungar a dus apoi timp de o jumătate de secol, o politică șovină, de opresiune națională și de maghiarizare, avîndu-i în primul rând, în centrul atenției pe români apoi pe slavi⁵.

Acesta a fost cadrul politic în care activitatea culturală a românilor s-a intensificat pe toate fronturile. După ce, în 1861 ia ființă Astra, în 1862 studenții români din Pesta-pun bazele societății literare "Petru Maior", al cărui model în multe privințe, era societatea de lectură din Oradea (1852-1875), prima de acest fel, de la școlile ungurești în care învățau și români.

Cuvîntului vorbit, româniilor transilvăneni i-au alăturat cuvîntul scris-presa. Aici, în ziare și reviste, s-a manifestat plinar spiritualitatea și solidaritatea românească.

Concomitent cu zierele și revistele ce apar rînd pe rînd în Transilvania, ca instrumente de luptă politică, mai mult sau mai puțin eficace, studenții și dietalii români de la Pesta simt nevoia unor, reviste ieșînd astfel de sub tipar "Amicul poporului", în 1867.

Despre rostul presei românești transilvănene, Nicolae Iorga scria: "Istoria

ziaristiceii ardeleno este cea mai frumoasă pagină din istoria Ardealului de o sută de ani și mai bine încoace. Filele ei cuprind gândirea și simțirea celor mai de seamă bărbați pe care i-a dat întregului neam românesc această provincie. Toți scriitorii, toți dascălii în coloanele ei și-au depus tot ce au avut mai de preț pentru vremea lor, literatură, istoric, economie, -tot ce s-a produs pe aceste terene în curs de un veac, se găsește închis în colecțiile colbuite ale vechilor noastre gazete"⁶. Cuvintele lui I. Breazu vin ca o completare a rostului presei românești din Transilvania: "Presa Transilvaniei a fost timp de un secol laboratorul uriaș al conștiinței naționale"⁷. Acest minunat laborator i-a animat pe transilvănenii aflați la studii la Pesta sau implicați în viața politică a capitalei să contribuie pe măsura posibilităților lor la ridicarea poporului român, a națiunii române de pe întreg cuprinsul Transilvaniei.

Promovarea culturii românești și întărirea unității spirituale a poporului, prin circulație valorilor culturale în ambele sensuri peste Carpați, a constituit unul din fronturile de luptă ale foii "Amicul poporului". Sigismund Victor Pop a reușit să imprime întregii activități culturale un caracter militant și unitar, apelând deopotrivă la scriitorii de pe tot cuprinsul României. În "Amicul poporului" lucrări semnate de Drăgescu, Strejanu, Negruțiu-Fekete, Miron Pompiliu sau Marian Simion Floreaș alternează cu poezia populară culeasă din Bucovina, Muntenia, Oltenia sau Transilvania.

Cultura care se afirma trebuie răspândită în popor prin orice mijloace. De aceea redacția ziarului a fost preocupată mai întâi de accesibilitatea materialelor, de calitatea lor. Pe plan mai larg, atmosfera spirituală de la "Amicul poporului" a prefigurat pe aceea de la "Semănătorul" și mai ales de la micile publicații din provincie. Se tipăreau povestiri cu o pronunțată tendință moralizatoare, poezii patriotice și multă, multă lirică populară.

Prezente nu o dată în paginile foii, versurile lui Vasile Alecsandri (Cîntec oltenesc, Hora unirii, Sentinela romană), Dimitrie Bolintineanu, Andrei Mureșian, I. Vulcan veneau să întărească o dată mai mult ideea ce se cerea subliniată în coloanele unui articol: "Odată cu răsăritul soarelui se ivește o altă pasăre mîndră... cu capul roșu, trupul vînat și coada aurie ce cînta cu drag. Odată în revărsatul zorilor se puse pe casa noastră și începu a cînta:

Hai să dăm mîna cu mîna
Cei cu inima română,
Să-nvîrtim hora frăției
Pe pămîntul României"⁹

Conștiința unității etnice, lingvistice, culturale, economice și politice a poporului, una dintre permanențele istoriei poporului nostru, originea comună daco-romană, continuitatea de limbă, de legături economice, culturale de-a lungul tuturor timpurilor, au fost și rămîn prezente activ și conștiința oamenilor. Sinteza acestor realități legate de neam, conștiința de sine a poporului român, transformate, odată cu încheierea procesului de formare a națiunii române în conștiință națională, au

fost cu măiestrie inserate în paginile colbuite de vreme ale "Amicului poporului". Este suficient să amintim câteva titluri din paleta bogată a

AMICULU POPORULUI

FOIA POPORALA.

Pest'a 1867.	Amicul Poporului este editat în săptămâna: 10 ^a v. a. Petrolu pe un an pentru Austria a 18 ^a v. a. pe 1/2 de an 28 ^a v. a. pe 1/3 de an 18 ^a v. a. pentru Romania pe un 1 galban, pe 1/2 an 28 ^a v. a. pe 1/3 de an 18 ^a v. a.	N. 9.	Promeratiunile care sunt în Pest'a, sunt pesteriile (Hoganele) și în unele sunt a se trimite banii și să se alte scrieri. Epistole neplătite și scrisorile neplătite nu se primesc.	Anula
-----------------	--	----------	---	-------

(PRINSEM): Pest'a "Aprile 1867. — De langa alegișle Terei Oasului. — Originea autorilor noștri. — Istoria Romanilor. — Fiata. — Economia. — Priete prințesa largă. — Invetatori și advecatori."

legate de conștiința națională pe care le abordează foaia și etalându-le în fața dumneavoastră, vom reuși o dată să subliniem puternica dragoste de neam și de țară care emană din paginile acestei reviste: "Cum ne mândrim noi" (adevărată filă despre istoria începuturilor noastre), "Istoria Românilor", "Istoria Ardealului" (articole apărute pe

Pest'a 7/12 priera 1847.

ationalitate, egalitate, libertate și dreptate.

II.

Amu diu că poporul romanu d'în întreaga imperatia este unu, madulariu a statului și că ă atare trebuie recunoscut și intrabu totu leun'a candu e vorb'a despre vici'a și averea lui.

Si apoi daca i'a recunoscutu nationalitatea omana; trebuie de sine se urmesce că se fi și egal, asemenea îndreptatli cu celelalte națiuni, st'a va se dica este egalitatea.

Acum dar' avemu se spunemu aceloră, cari e totu lauda cu egalitatea de drepturi data si pusa în legile d'în 1848, că cum primu noi egalitatea și cum o dorosce poporul romanu. Dupa noi egalitatea de drepturi nu vre se scie de privilegiu nu canosece gardu despartitoriu între cetatenii unei țiere. Egalitatea nu sta numai în aceea că astadi preste toti oamenii se fostu jobagiu la profu baronu numai o judecatoria sta, și că astadi jobagiu nu e tranu la judcat'a domnului seu ci la a varmegiei că ori care baronu, profu și ori care omoscu (nobili) după cum erău ei înainte de revolutiune; fara că noi pretindemu și postimu în intieleșle adeveratului egalității se nu mai adunam de nume de nemescu ideea și nemescu se fia detoriu a areță omu ideea a adeveri cu tabela de dare că plătescce ast'a dare, adeveri potescce legea de a unu fostu jobagiu pentru că se aiba dreptu de a se mesteca în lucrurile și trebele varmegiei.

Pentru că indata ce legea potescce de la unu omni ca se arete anumita suma de dare și de la altii sișpu că au fostu ore candu potenti loro nemesu (nobili) nu cere nimic, aceea lege nu este drepta, nu cuprinde în sine egalitatea.

Noi audimu necincetatu vorbindu-se cumă legile d'în 1848 nu numai au steru jobagi dar' pe jobagi i-au radicat'a trept'a nobililor ideea i-au facutu și pre iei nobili, nemesu, și asia suntu intru tote egali, asemenea. Intr'adeveri că daca cantamu la suțetuda legiloru d'în acelu an și apoi primu cum se intrebuintiza acele lege pe cuprinde mirare, candu vedemu propasita cea mare ce se afla intr'unu locu alu legii și er' în altulu unde se opresce a vorbi și a intrebuintiza limba romana după placu în tote trebele de obete.

At'a nu i egalitate, noi dorimu o egalitate, carea nu suferu nici un picu de desclimbare între omeni, noi dorimu ca tote fiintele omnesce se aiba acele-si drepturi.

Precum noi toti avemu unu Domnediu asia trebuie se avemu toti acele-si drepturi.

Si precum alte națiuni și iubescu limba, d'înțele obicuirile tocus asia trebuie se ne iubim și noi acele-si daruri cerești.

Nu ne pote lipsi nimic afara de Domnediu de acea daruri. Unu poporu daca voescce să tracosca trebuie se aiba simbolulu existinții sale adică limba. Limba d'icu, acelu daru domnediescu fara care suntu delitose. Aduca-si aminte acia cari voru se despoe unu poporu de acelu daru d'iceesc de cuvintele istoricului, care dice despre poporul romanesc: că mai multu s'a luptatu pentru limba de cătu pentru viața.

Amu avé se mai vorbimu inca multe despre egalitate, dar' ne oprimu cu dorulu de a ne mai intorce inca la ea, si acum vomu trece la a treia tema adică la libertate.

Unu su d'în poporu

fragmente), "De la ce atîrnă fericirea unei țări", "Drepturile firești ale poporului" sau "Naționalitate, egalitate, libertate și dreptate", "Ce facem pentru cultura poporului român?"

Unirea Țărilor Române realizată de Mihai Viteazul la 1600, revine ca un lait motiv, îmbrăcînd alte și alte modalități de exprimare care se înmănușiază în șuvoiul unității tuturor românilor: "Înțelepciunea patriotismului, curajul minții și nobila voință ce însușesc acești bărbați, credem că vor aduce o statornicie în România, vor aduce împărăția bunăstării, înaintării și fericirii, credem că-și vor aduce aminte și de datoria lui Michaiu eroul..."¹⁰

Semnatarii articolelor revistei s-au aflat întotdeauna în primele rînduri ale

luptei pentru drepturi naționale. Conștiința națională și ideea de unitate obțin valențe noi, exprimate limpede în programul societăților literare și culturale înființate în România sau Transilvania. Expresie a ideologiei luminilor, asemenea societăți aveau la temelie cultura națională unitară, urmăreau să obțină unitatea politică a poporului român de pretutindeni. Astfel la momentul oportun "Amicul poporului" aducea românii aflați la Pesta, Viena și Transilvania, vestea înființării la București a societății pentru învățătura poporului român, a primirii membrilor "Societății literare" la București și a constituirii Societății Academice Române.¹¹

Politica de maghiarizare practică de guvern este analizată în toate ipostazele sale în coloanele foii populare de la Pesta. Soarta și destinul, viitorul românilor din Transilvania îi determină pe semnatarii articolelor să aducă la cunoștința maselor drepturile firești ale românilor; "fiecare națiune are dreptul de a fi recunoscută ca atare, a îngriji interesele sale naționale, a păstra netulburate moravurile și obiceiurile istorice și mai ales a întrebuința limba sa în viața sa privată și publică, în case și școală, în biserică, la judecătoria și la toate dregătorile și a înainta în cultura și literatura națională".¹²

Pornind de la premisa că presa e un puternic factor educativ în formarea conștiinței naționale, "Amicul poporului", într-o serie de articole, a adus un elogiu cald eroilor naționali: Ștefan, Mihai Viteazul, Horea, Iancu Jianu, Cuza etc.: "Două lacrimi suvenirii lui Horea și bravilor săi, suvenirii aceluia copil al poporului, care s-a sculat spre a apăra drepturile umanității umilite și insultate, aceluia suflet mare, care a ridicat în sînul Carpaților drapelul de avea să filfie ceva mai târziu pe malurile Senei, să triumfe în revoluția cea mare, franceză".¹³

Abordând în paginile foii o problemă vastă, cu caracter educativ și moralizator, "Amicul poporului" a știut să o subordoneze prin conținutul articolelor unui singur scop final-unirea politică a tuturor românilor

Dorința de a ridica masele țărănești prin cultură, precum și preocuparea pentru dezvoltarea sentimentelor de mândrie și solidaritate națională a românilor din Transilvania, au constituit principalele preocupări care au jalonat activitatea gazetei românești scrisă în exclusivitate pentru români, pentru poporul român la Budapesta.

NOTE

1. "Amicul Poporului" I, nr. 38, 31 decembrie 1867/12 ianuarie 1868, p. 305
2. Idem, I, nr. 1, 1 martie/17 februarie 1867, p. 1
3. Idem, I, nr. 31, 29 august/17 august 1867, p. 250
4. Zenovie Păclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, Buc. 1943, p. 7
5. E. Brote, *Cestlunea română în Transilvania și Ungaria*, Buc. 1895, p. 75
6. N. Iorga, *Almanahul presei române*, Buc. p. 192
7. I. Breazu, *Literatura Transilvaniei*, 1944, p. 114
8. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Ed. Acad., Buc. 1979, p. 36
9. "Amicul Poporului", I, nr. 14, 4 iunie/23 mai, 1867, p. 110

10. *Idem*, I, nr. 12, 19/7 maiu, p. 94
11. *Idem*, I, nr. 28, 24/12 sept., 1867, p. 231
12. *Idem*, I, nr. 3, 15/3 martie, 1867, p. 21
13. *Idem*, I, nr. 13, 27/15 maiu, 1867, p. 102

**DAS BEWUSSTSEIN DER NATIONALEN EINHEIT WIDERSPIEGELT IN
DEN SEITEN
DES "AMICUL POPORULUI"
(Zusammenfassung)**

Der vorliegende Beitrag versucht einige der wichtigsten Ideen der Zeitung "Amicul Poporului" (Volksfreund) zu unterstreichen. Das Bewusstsein der ethnischen, sprachlichen, kulturellen, wirtschaftlichen und politischen Einheit des rumänischen Volkes, seine sprachliche Kontinuität, sowie jene der wirtschaftlichen und kulturellen Verbindungen im Laufe der Zeit, sind einige der Hauptideen der von der Zeitung erhobenen Problematik. Die Zeitung, für rumänische Leser aus Pest, Wien und Siebenbürgen gedacht, ordnet die ausserst vaste Problematik, mit erzieherischem und moralisierendem Charakter, einem Hauptziel unter: die politische Vereinigung aller Rumänen.

COORDONATELE MIȘCĂRII NAȚIONALE A ROMÂNILOR BĂNĂȚENI ÎN ANII 1905 - 1914

RADU PĂIUȘAN

După conferința națională a Partidului Național Român desfășurată la Sibiu în anul 1905, la care s-a hotărât reluarea activismului politic, mișcarea națională din Banat se înscrie mai accentuat pe coordonatele luptei pentru unirea Banatului și Transilvaniei cu patria mamă - România. Schimbarea de program și intrarea în activitate ofereau cu totul alte posibilități mișcării naționale de peste munți, deoarece noul program era mai realist, mai apropiat de realitățile concrete ale Transilvaniei. "El cuprindea o problematică variată, acordând un spațiu necesar nu numai doleanțelor de natură politică, ci și celor social-economice care lipsesc din vechiul program al partidului."¹ Acest program se adresa în mai mare măsură poporului și se baza mai mult pe popor decât cel din 1881. În acest sens se exprima și ziarul arădean "Românul", organ al P.N.R., comentând acest program și reliefând faptul că înainte de reluarea activității politice contactul între popor și conducătorii săi firești, intelectualii, se făcea, îndeosebi, prin presă și aceasta cu o putere de penetrație restrânsă și nu în mod direct, posibilitate oferită prin participarea la campanii electorale și la alte manifestări specifice luptei politice². În același timp, prin acest program se renunța la dezideratul autonomiei numai a Transilvaniei în favoarea autonomiei întregii națiuni române din Ungaria. În acest sens se exprima și cunoscutul fruntaș național arădean, Vasile Goldiș. "Ținta cea de pe urmă a politicii românești este autonomia națională a românilor din Ungaria și Transilvania... Românii trebuie să ajungă acolo ca să aibă ei singuri dreptul de a dispune după bunul lor plac și după buna lor chibzuială, asupra tuturor intereselor lor culturale și economice, administrându-se singuri pe sine, chiar și în justiție."³

După reluarea activismului politic, în noile condiții, orientarea bănățeană din cadrul P.N.R. se confundă tot mai mult cu orientarea generală a partidului, nemaexistând divergențe majore între bănățeni și ardeleni. Acum era necesară o muncă intensă pentru refacerea partidului pe baze parlamentare, după scoaterea lui în afara legii în anii 1894 - 1895. Reorganizarea P.N.R. s-a făcut în mod deosebit în anul 1908, când sediul său s-a mutat de la Sibiu la Arad.⁴ În cadrul noii conduceri a partidului avocatul bănățean Coriolan Brediceanu a fost ales vicepreședinte. El a deținut această funcție până la moartea sa, survenită în anul următor, 1909, imprimând o linie politică gândită de către fruntașul bănățean Alexandru Mocioni. Dar și acesta, decedând în același an, 1909, bănățenii conduși acum de către dr. Valeriu Braniște, redactorul "Drapelului" din Lugoj, se apropie tot mai mult de orientarea imprimată P.N.R.-ului de către comitetul său executiv. Odată cu dispariția de pe arena politicii naționale a marelui fruntaș român Alexandru Mocioni, dispăre și orientarea deosebită a bănățenilor în mișcarea națională, orientare care dura de câteva decenii și era legată în mod direct de numele și

personalitatea sa.⁵

Dar pe firmamentul mișcării naționale bănățene vor apărea și se vor impune noi personalități ca: dr. Valeriu Braniște, dr. Gheorghe Popovici, protopop al Lugojului, istoricul dr. Ion Sârbu, dr. Aurel Cosma, dr. George Dobrin etc. Aceasta va fi, de altfel, generația unirii din rândurile bănățenilor, a celor care au cerut la Alba Iulia unirea fără condiții și în mod integral a Banatului cu România. De altfel, rolul lui Valeriu Braniște devine tot mai pronunțat în cadrul P.N.R., odată cu conferința acestuia din decembrie 1910, ținută la Budapesta, conferință la care a fost ales în comitetul executiv al partidului.⁶ El a luat astfel locul în partid al marelui fruntaș național Coriolan Brediceanu, decedat după cum am arătat în anul anterior.

Una din problemele esențiale ale P.N.R.-ului, odată cu intrarea sa în activitate era problema participării la viața politică a Ungariei și în acest sens, de cea mai mare importanță erau alegerile electorale. Dar legea electorală care data din anul 1874 defavoriza net pe români pentru că legea care se aplica în Banat și Transilvania era mult mai restrictivă decât cea din Ungaria, înlăturând marea majoritate a românilor de la dreptul de vot. În Banat însă, încorporat Ungariei încă din anul 1860, se aplica legea electorală maghiară care, deși se baza pe votul censitar, dădea totuși posibilitatea existenței mai multor alegători din rândurile românilor. Dar această posibilitate era îngădită de practicarea corupției electorale în favoarea candidaților guvernamentali, a cumpărării de voturi, a folosirii falsului, a intimidării alegătorilor, procedee specifice vieții politice din Ungaria de la sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea. În această situație, singura soluție pentru mișcarea progresistă și pentru naționalitățile nemaghiare din Ungaria era instituirea votului universal, egal, direct și secret. În consecință, mișcarea pentru vot universal a fost o constantă a luptei naționale a românilor, la începutul secolului al XX-lea, ea fiind de altfel problema principală a vieții politice românești până la primul război mondial. Dar deși votul universal fusese promulgat de către împărat pentru Austria în anul 1907, moșierimea și marea burghezie maghiară se opunea cu înverșunare promulgării lui și pentru Ungaria, pentru că aceasta însemna lipsirea de privilegii a clasei conducătoare maghiare.

Pentru vot universal au dus o susținută activitate și deputații bănățeni în Parlamentul din Budapesta. Un acest sens, s-a pronunțat și deputatul Coriolan Brediceanu în ședința Parlamentului maghiar din 24 noiembrie 1906. În cuvântul său, deputatul bănățean afirma că, dacă se continua sistemul din trecut, românii se vor retrage iarăși în pasivitate și că singura posibilitate de înțelegere între români și maghiari este oferită de introducerea votului universal care duce la egalitate de drept. În continuare, Coriolan Brediceanu arăta că opoziția era foarte mare între direcția politică maghiară și naționalități, în speță cea română, de la care se cere să renunțe la drepturile naționale, la dezideratele care formează programul lor din

anul 1905, ca și cel din 1881, în care era stipulată necesitatea votului universal.⁸ În același sens s-a exprimat și deputatul bănățean Stefan Petrovici la adunarea populară de la Zorlențu Mare, din anul 1907, arătând că reprezentanții românilor vor cere neconținut și cu energie ca toți cetățenii care plătesc impozite și au satisfăcut stagiul militar, să aibă drept de vot.⁹

Incercarea făcută de Împărat de a introduce votul universal și în Ungaria s-a făcut mai mult ca o măsură de presiune împotriva nobilei maghiare care agita steagul independenței față de Austria, declarând că nu mai vrea să recunoască și să reînnoiască pactul încheiat în anul 1867. În consecință, prezentarea în Parlamentul maghiar a proiectului de lege privind votul universal, în anul 1906 de către ministrul de interne Krisztoffy, colaborator al grupului de la Belvedere, condus de către arhiducele Franz Ferdinand, a speriat oligarhia maghiară, determinând-o să renunțe la revendicările ei și să recunoască în aprilie 1906 guvernul de coaliție condus de către Sandor Wekerle, care avea să reînnoiască în anul următor, 1907, pactul dualist.¹⁰

Pentru a eluda votul universal, guvernul maghiar a însărcinat pe contele Andrassy să elaboreze un proiect de lege electorală care avea, însă, ca prim obiectiv introducerea votului plural și nu a celui universal. Acest proiect a fost sancționat în prealabil de către împărat, fapt care a generat mari mișcări de protest atât în Banat și Transilvania, cât și în România. O adunare de protest de mari proporții a avut loc și la București în ziua de 30 noiembrie 1908 cu participarea reprezentanților din toate județele țării. Printre cei care au luat cuvântul au fost și Petre Grădișteanu și Ion Rusu Abrudan, cunoscuți susținători ai luptei pentru unitate națională. Mitingul a fost prezidat de către generalul St. Stoika, bănățean de origine¹¹, fervent luptător național și s-a adoptat o moțiune care chema poporul român la boicotarea produselor austriece, cerând guvernului României să denunțe convenția comercială cu Austro-Ungaria.¹² Acest miting avea ca obiectiv, după cum se exprima într-o scrisoare către generalul Stoika unul dintre organizatori: "Protestarea contra sugrumării fraților noștri de peste munți ce li se face prin noua lege electorală și protestarea contra aservirii ce li se urzește prin încheierea unei noi convențiuni comerciale dezastruoase."¹³ Protestul rostit la acest miting a avut ca rezultat abandonarea negocierilor pentru înnoirea convenției comerciale cu Austro-Ungaria, pentru o lungă perioadă.

Guvernul maghiar condus de către oligarhie a făcut o nouă încercare în anii 1912 - 1913 de a eluda introducerea votului universal punând în discuția parlamentului un nou proiect de lege electorală, avându-l ca autor pe primul ministru Lucacs, care căuta să disperseze și mai mult corpul electoral, mai ales pe cel al naționalităților, propunând o nouă arondare a circumscripțiilor electorale, menținând prin prevederile lui hegemonia politică a oligarhiei maghiare.¹⁴ Împotriva acestui proiect reacționar de lege electorală al guvernului, clubul naționalităților din parlamentul de la Budapesta a reacționat prin deputatul arădean Ștefan Cicio-

Pop, care a depus pe biroul parlamentului maghiar un proiect de lege electorală elaborat de către deputații români, proiect care avea ca principal deziderat votul universal și cele mai largi drepturi democratice.¹⁵ Deci în perioada de până la primul război mondial, românii bănățeni, ca și cei transilvăneni, au trebuit să-și desfășoare toate luptele electorale nu pe baza votului universal ci pe a celui censitar, introdus în Ungaria la mijlocul secolului al XIX-lea. Indiscutabil, acest fenomen s-a repercutat negativ asupra mișcării naționale a românilor bănățeni din această perioadă.

Deși în Banat nu se hotărâse încă reluarea activității politice conform conferinței electorale din 10 ianuarie 1905, unii fruntași naționali bănățeni au participat la campania electorală din același an. Astfel, au candidat în Banat Coriolan Brediceanu, la Făget, Gheorghe Adam la Becicherecu Mic și Gheorghe Barbu, la Ciacova. Deși nu au fost aleși deputați în parlamentul maghiar, ei au desfășurat o activitate utilă luptei naționale, în timpul campaniei electorale la care au participat.¹⁶ În Banat a reușit un singur candidat la aceste alegeri, Aurel Novac, care a fost declarat învingător în cercul electoral Biserica Albă (azi Jugoslavia). Această reușită a fost însă urmată de mari șicane provocate românilor din acel cerc electoral de către administrația maghiară care, în plus, pentru alegerile următoare a micșorat prin măsuri administrative numărul alegătorilor români și a dublat sau chiar triplat numărul alegătorilor neromâni.

La aceste alegeri a mai candidat și șeful organizației Timiș a P.N.R., dr. Aurel Cosma, dar nu într-un cerc electoral bănățean și candidatura sa a fost fixată de către Biroul Centrul Electoral al partidului, birou condus de către arădeanul Ion Suci, la Ocna Sibiului.¹⁸ Comentând căderea sa la aceste alegeri, fruntașul bănățean Aurel Cosma își afirma încrederea în poporul român, având în vedere modul în care acesta s-a prezentat și comportat în timpul alegerilor și nemulțumirea față de modul în care au fost pregătite de către conducerea P.N.R. aceste alegeri. "De data asta, însă, am căzut nu din vina altora, ci din vina noastră, totuși lupta de la Ocna (Sibiului - n.n.) a fost atât de frumoasă, partea cea mai mare a poporului a manifestat o purtate atât de bărbătească și înțeleaptă, încât noi, cei căzuți, trebuie să ne privim de învingători, căci am învins frica și arginții lui Iuda și din lupta noastră cinstită a ieșit biruitoare conștiința că românul numai românului se poate încrede, iar de la străin ajutor nu avem de așteptat"¹⁹ În același sens s-a exprimat și fruntașul național bănățean Valeriu Braniște care, deși aflat încă în pasivitate aprecia alegerile din 1905 ca reprezentând cuceriri neîndeolnice față de trecut, dar aceste rezultate se datorau și cultivării sentimentelor naționale ale poporului în perioada pasivității politice și nu unei campanii electorale de numai câteva săptămâni. Chiar dacă nu au reușit în aceste alegeri decât un număr mic de deputați români și aceștia în Transilvania și în părțile vestive, în aprecierea fruntașului bănățean rostul campaniei electorale nu era în principal cel de a trimite deputați în parlamentul de la Budapesta ci, mai ales, de a organiza și disciplina politic

poporul român.²⁰

În campania electorală din acest an, 1905, rezultate mult mai bune au obținut arădenii, care au reușit să obțină mandate electorale pentru trei candidați din cele opt cercuri electorale din Transilvania în care au ieșit învingători fruntașii naționali români. Acest lucru s-a datorat în primul rând rolului preponderent pe care l-a avut Aradul în mișcarea națională în preajma reluării activismului politic și importanței sale ca unul din centrele inițiatoare ale activismului.²¹

După alegerile electorale din ianuarie 1905 în baza cărora au intrat în parlamentul maghiar opt deputați români, unul slovac și unul sârb, s-a constituit clubul naționalităților, având ca președinte pe deputatul Teodor Mihali. Unii dintre deputații clubului parlamentar al naționalităților ca Teodor Mihali, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Suciu, Aurel Vlad și Vasile Goldiș au luat cuvântul și la adunarea din 5 noiembrie 1905 de la Lugoj, unde s-a hotărât intrarea în activitate a bănățenilor.²² Această adunare electorală s-a ținut după încercarea comitetului partidului național de a organiza o conferință electorală la Sibiu în data de 20 septembrie a aceluiași an, conferință interzisă de către autoritățile maghiare.²³

La sfârșitul anului 1905, în timpul campaniei electorale a trecut la activism și Valeriu Braniște, până atunci adept consecvent al pasivismului. Această intrare în activitatea politică a lui Valeriu Braniște s-a făcut în timpul unei consfătuiri intime a fruntașilor cercului electoral al Lugojului, când Braniște a și fost ales ca președinte al comitetului de acțiune din acest cerc. Această trecere s-a făcut și cu aprobarea mentorului mișcării naționale bănățene, Alexandru Mocioni. Braniște, după propria-i mărturie, nu a vrut să candideze la alegerile parlamentare din primăvara anului 1906, deși intrase în activitatea politică, din considerente de demnitate, nevoind să fie considerat un oportunist.

Pentru alegerile parlamentare din anul 1906 din comitatele bănățene, românii s-au pregătit cu înșuflețire, conștiința dreptului cetățenesc, după cum se exprima același Braniște, luând proporții uriașe în rândurile poporului care a "dovedit astfel de înșuflețire întru afirmarea drepturilor sale cetățenești, cum n-au așteptat nici cei mai optimiști aderenți ai activității."²⁵

În vederea acestor alegeri, guvernul condus de către Wekerle a încercat să facă o coaliție electorală cu românii, ducând chiar tratative în acest sens, coaliție din care însă românii ar fi ieșit profund dezavantajați și datorită faptului că șefii administrației comitatelor nu voiau să colaboreze cu ei, ba mai mult, erau decși să intensifice persecuțiile electorale împotriva lor.²⁶ Această încercare s-a făcut și în comitatul Caraș-Severin, unde fruntașii naționali George Popovici și Coriolan Brediceanu duceau tratative pentru încheierea unui astfel de pact electoral pe plan local. Dar guvernul maghiar nu dorea ca în acest comitat în care peste 80 % din populație era românească să trimită deputați români naționali în parlamentul din Budapesta. Ca atare, guvernul maghiar nu era dispus să permită alegerea candidaților români decât în două cercuri electorale din cele șapte câte avea comitatul Caraș-

Severin și într-un cerc un candidat român pe lista guvernamentală.²⁷ Prin aceste încercări nereușite de înțelegere electorală se demonstra intenția maghiarilor de a nu permite candidaților români să fie aleși deputați decât în număr foarte mic în raport cu ponderea lor numerică și, în același timp, presiunile electorale pe care administrația comitatensă era hotărâtă să le facă împotriva alegătorilor români pentru a-i determina să nu voteze pe candidații naționali.

În comitatul Caraș-Severin, românii au organizat cu mult entuziasm campania electorală din anul 1906. Dar spre deosebire de alte partide politice din Ungaria, românii, proaspăt intrați în activitate ca un partid în plină reorganizare nu aveau încă organizații politice locale și, în consecință, aderenții naționali se grupau în jurul unor frunțași locali, cunoscuți ca militanți pentru drepturile românilor. Acest lucru era valabil și pentru celelalte comitate bănățene. Cu toate aceste lipsuri, românii au depus candidaturi în toate cele șapte cercuri electorale ale comitatului. Astfel, au candidat: protopopul George Popovici, la Lugoj, reședința comitatului Caraș-Severin, Coriolan Brediceanu, la Bocșa și Oravița, avocatul dr. Ștefan Petrovici, la Zorlențu Mare, dr. Aurel Novac, la Sasca, (aceste ultime două localități fiind fiefuri tradiționale ale P.N.R.-ului încă din perioada primului activism),²⁸ dr. Ion Sârbu, la Caransebeș și Aurel Cosma, la Făget.

În vederea acestor alegeri, biroul central electoral al P.N.R., cu sediul la Arad, desfășura o intensă propagandă electorală tipărind manifeste electorale pe care le-a trimis în toate localitățile Banatului și frunțașilor naționali români. Într-unul din acestea, trimis lui Aurel Cosma care candida la Făget, făcându-se analogie cu sărbătorile Paștelui care coincideau cu campania electorală, se afirma că ziua Învierii trebuie să fie în ziua Învierii depline a conștiinței naționale a tuturor românilor. În manifestul electoral se făcea apel la românii din Banat și Transilvania ca, pe deplin conștienți, să-și hotărască singuri soarta. "Depinde, frațielor, de la credința noastră către mult oropsitul nostru popor, depinde de la simțirea noastră românească, care va impune dorința de a nu sta nepăsători și speriați atunci când de croirea soartei întregului nostru popor e vorba, depinde de ambiția voastră ca să nu așteptați ca alți frați să lupte și pentru voi, depinde de priceperea voastră în a înțelege că trăim zile istorice de care acum avem să ne folosim de bărbăție."²⁹ Același Ioan Suci, sufletul biroului central electoral al P.N.R. a oferit lui Aurel Cosma, avocat de Timișoara, candidatura în Bihor, în cercurile Beiuș sau Ceica dar, în final, îi oferă lui Cosma candidatura la Făget, scriindu-i că în acest cerc electoral va beneficia și de sprijinul lui Alexandru Mocioni.³⁰

Întreaga campanie electorală a candidaților naționali români s-a desfășurat într-o atmosferă de entuziasm, ei fiind întâmpinați la intrarea în localități de populația românească, în frunte cu preotul și învățătorul și conduși la locul desfășurării adunărilor electorale. În unele comune, în cinstea lor s-au organizat serbări școlare în cadrul cărora elevii au declamat poezii și au interpretat cântece naționale românești. Ziua Alegerilor a fost privită de către românii bănățeni ca o

adevărată sărbătoare, ei venind la secțiile de votare în mod organizat, în frunte cu membrii consiliilor comunale, iar primarii satelor purtând în chimir pecetea comunei respective, pregătiți să-și dea demisia în cazul în care autoritățile maghiare ar fi voit să-i oprească de la votare. Alegătorii purtau cu toții la pălărie "frunze verzi ca simbol al daco-românismului".³¹

Si conferințele locale pentru desemnarea candidatului de deputat, în cercul electoral respectiv, erau adevărate manifestări românești la care participau fruntașii locali ai mișcării naționale. Astfel, pe 20 aprilie 1906 s-a ținut la Caransebeș conferința de candidare a partidului național pentru apropiatele alegeri parlamentare. La această conferință, comitetul local al P.N.R. a desemnat ca și candidat al românilor carasebeșeni pe cunoscutul istoric dr. Ion Sârbu din Rudăria. În zilele următoare au fost invitați toți membrii partidului național din acest cerc electoral la o consfătuire la care le-a fost prezentat alegătorilor români candidatul național și a fost ales un comitet electoral cercual format din dr. Andrei Ghidiu, protopopul Caransebeșului, dr. Petru Barbu, dr. Nicolae Ionescu, dr. Mihail Brediceanu și dr. Georghe Lobonț.³²

Cu toată teroarea electorală dezlănțuită de către autoritățile administrative maghiare, cu toate presiunile exercitate de către autorități asupra funcționarilor români, cu toate că au fost aduse trupe militare în unele localități românești pentru a intimida populația, majoritatea românilor au votat candidații naționali, care au reușit în cinci dintre cele șapte circumscripții, trimitând în parlamentul maghiar ca deputați naționali pe: dr. George Popovici, Coriolan Brediceanu, ales în două circumscripții electorale (la Bocșa și Oravița), pe dr. Stefan Pertovici și pe dr. Aurel Novac. Arădenii au trimis și ei patru fruntași naționali români în parlamentul maghiar și anume pe: dr. Stefan Cicio-Pop, dr. Ioan Suci, dr. Nicolae Oncu și Vasile Goldiș. Pentru întregul Banat și Transilvania au fost aleși 14 deputați români în cercuri electorale, din care: patru în Banat, patru în comitatul Arad și șase în restul Transilvaniei. După calculele arădeanului Dimitrie Birăuțiu, redactorul ziarului "Poporul român", editat la Budapesta, deputații partidului național în Banat și Transilvania au obținut în total 40.000 de voturi, număr apreciabil în condițiile votului censitar de atunci și a multor prescripții la care au fost supuși alegătorii români.³³

Datorită persecuțiilor și presiunilor exercitate asupra alegătorilor români, nu au fost aleși deputați în Banat, dr. Ion Sârbu în cercul Caransebeșului și dr. Aurel Cosma în cel al Făgetului. La Caransebeș a fost ales prin fals și teroare renegatul Constantin Burdea, care a candidat pe lista guvernului, intrând în parlamentul maghiar ca deputat guvernamental, deși majoritatea alegătorilor îl votaseră pe dr. Ioan Sârbu.³⁴ La Făget, lupta a fost deosebit de acerbă datorită faptului că era cercul electoral în care votau și membrii familiei Mocioni. Alexandru Mocioni, deși bolnav și retras din viața politică în aparență, în realitate el conducând și urmărind toată mișcarea națională atât din Banat cât și din Transilvania, deși l-a sprijinit pe

candidatul național Aurel Cosma, nu a reușit să înlăture persecuțiile și teroarea electorală prin care acesta a fost împiedicat să fie ales deputat. Din circumscripția electorală a Făgetului făceau parte și localitățile: Birchiș, Bulci, Căpâlnaș de pe valea Mureșului, unde-și aveau domiciliul cei trei frați Mocioni, Alexandru, Lucian și Zeno. Autoritățile comitatense au depus mari eforturi pentru a bara calea spre a fi deputat a candidatului național dr. Aurel Cosma, sprijinit și de către familia Mocioni. Alături de Mocionești, candidatura lui Aurel Cosma a mai fost sprijinită și de alți fruntași naționali români ca: Sebastian Olariu, protopopul Făgetului, Virgil Tomici etc. Alegerea de aici s-a desfășurat într-o atmosferă de mare însuflețire românească, venind la votare satele din jurul Făgetului și de pe valea Mureșului în frunte cu preoții, învățătorii și primarii lor. După cum se exprima un corespondent al ziarului "Poporul român" din Budapesta, care semna "Urișul", într-un articol despre alegerile de la Făget "noi am luptat cu arma cinstei, arma adevărului, cu arma iubirii de neam și a însuflețirii."³⁵ Dar cu toată participarea masivă a alegătorilor români, datorită abuzurilor și falsurilor făcute de către organele administrației maghiare, Aurel Cosma a fost înfrânt la o diferență de numai 176 de voturi, el obținând 643, iar contracandidatul său, un evreu maghiarizat din Arad, 849 de voturi.³⁶

După cum se exprima fruntașul național făgetean, scriitorul în grai bănățean, George Gârda, într-o scrisoare din 31 mai 1906 către Aurel Cosma, nu rezultatul material al alegerilor a fost pe primul plan, ci rezultatul moral, arătând însuflețirea deosebită cu care românii au participat la alegeri pentru a-l vota pe candidatul lor național și solidaritatea românească realizată prin participarea la aceste alegeri. În acest sens, avocatul bănățean îl invita pe Aurel Cosma la o întrunire desfășurată la Făget în data de 4 iunie 1906 sub patronajul lui Alexandru Mocioni, întrunire care: "este unirea în cuget și simțiri a tuturor românilor din aceste văi (ale Begheiului și Mureșului - n. n.) până acum atât de părăsită".³⁷

În același sens al valorii morale a campaniei electorale se exprima și Valeriu Braniște, arătând că numărul mandatelor contează mai puțin, pe primul plan aflându-se afirmarea morală a românilor, deși cu o mai bună organizare a campaniei electorale s-ar fi putut obține mai multe voturi. "Scenele ce ni le-a dat ultima campanie electorală sunt într-adevăr înălțătoare. Un proces sublim de moralizare a cutremurat din temelii viața sufletească a poporului. În fața luptei sfinte părea tot omul mai înalt. Umiliții sistemului, ajunși în opunere, s-au prefăcut peste noapte în eroi. Fiecare alegător s-a dovedit o forță reală pe care singuratec a trebuit să o asedieze întregul aparat adversar experienței noastre proprii naționale. Cei mari ne-am afirmat și ce mici au devenit cei care se credeau nețărmuriții stăpâni și diriguitori ai vieții noastre! Și aici zace valoarea morală a luptei ce am dat. Aici este de căutat marele succes ce l-am obținut. Ne-am afirmat ca factor moral de care trebuie să se țină cont."³⁸

Ca urmare a alegerilor din anul 1906, clubul naționalităților din parlamentul

de la Budapesta s-a întărit pentru că numărul deputaților români a crescut la 14, adăugându-se și 8 deputați slovaci, în total 24 de deputați ai naționalităților nemaghiare. Deputatul român Teodor Mihali a fost ales în continuare președinte al clubului parlamentar al naționalităților, el fiind, în același timp, și vicepreședinte al P.N.R. Clubul naționalităților, acum întărit, editează începând cu data de 1 ianuarie 1907 un cotidian propriu, intitulat "Lupta". Aceasta a fost una din cele mai bune publicații românești din vremea respectivă, reflectând activitatea deputaților naționalităților oprite în parlamentul maghiar.³⁹

Profund afectată și nemulțumită de reușita candidaților români în alegeri, puterea maghiară a pornit ofensiva împotriva deputaților români aleși, contestând mandatele unor deputați în parlament. Au fost contestate mandatele obținute de către George Popovici la Lugoj, Stefan Petrovici la Zorlețu Mare și Coriolan Brediceanu la Bocșa, care mai fusese ales în circumscripția Oravița. Contestarea autorităților s-a făcut invocându-se motivul, practic inventat, că românii ce au candidat și comitetele electorale românești ar fi terorizat pe alegători și că românii s-au exprimat în cadrul propagandei lor electorale împotriva statului maghiar unitar și împotriva integrității sale teritoriale, iar alegătorii români au cântat imnul "Deșteaptă-te române", au venit la vot cu steaguri tricolore românești și au strigat "Trăiască România".⁴⁰

Apărarea împotriva contestării mandatului de la Lugoj al lui George Popovici a organizat-o Valeriu Braniște în calitate sa de fost președinte al comitetului electoral cercual român. Deși împotriva contestării făcute în parlament și nu la tribunal cum prevedea legea votată în anul 1899, dr. Valeriu Braniște a adunat timp de 8 luni un imens material care demonstra validitatea mandatului lui George Popovici, totuși acesta a fost anulat de către parlamentul maghiar pe motivul că "frunza verde purtată de alegătorii români era simbolul Daco-României prin care atentează la existența statului maghiar". Mandatul fiind anulat, comitetul cercual electoral din Lugoj condus de către Valeriu Braniște hotărăște organizarea unei noi campanii electorale pentru mandatul de la Lugoj, candidând pentru el tot dr. George Popovici. Datorită voinței alegătorilor români de a alege pe candidatul lor, dr. George Popovici a fost ales a doua oară cu mare majoritate de voturi ca deputat, de data această mandatul său nemaifiind anulat. A fost ajutat în ambele campanii și în problemele legate de anularea primei alegeri de către fruntașii naționali români Alexandru Mocioni, George Dobrin și Titu Hașeg.⁴¹ A fost, în schimb, anulat mandatul de la Bocșa al lui Coriolan Brediceanu.⁴² Acesta a rămas în parlamentul maghiar ca deputat de Oravița, el fiind ales și aici. Mandatul deputatului Stefan Petrovici, la început contestat, după succesul răsunător al lui George Popovici în a doua alegere de la Lugoj, a fost validat de către parlament, semnatarii contestației împotriva validării mandatului retrăgând-o.

Dar românii bănățeni nu au fost de acord cu anularea mandatului de deputat al lui Coriolan Brediceanu de la Bocșa și au participat la noile alegeri din

acest cerc electoral în care și-a depus candidatura Valeriu Braniște, redactorul gazetei "Drapelul" din Lugoj, organ de presă al P.N.R. Despre candidatura acestuia a fost informat și Alexandru Mocioni prin scrisoarea trimisă în 29 ianuarie 1907 de către fruntașul național din Lugoj, Titu Hațeg. Acesta îi scria lui Mocioni că este convins că românii vor ieși învingători "căci poporul și alegătorii sînt cătrăniți (supărați - n. n.) de nelegiuirile ce trebuie să le sufere și vor intra însuflețiți în lupta electorală pe nedrept lor impusă."⁴³

Același optimism îl afirma și candidatul național Valeriu Braniște, observând însuflețirea națională a românilor. El a desfășurat o intensă campanie electorală, participând la întruniri în toate localitățile aparținătoare cercului electoral al Bocșei. Pretutindeni el a fost bine primit; în unele comune, de exemplu Gârliște, făcându-i-se o primire triumfală cu manifestații de simpatie prin organizarea unor defilări a românilor în trăsuri, în plus, candidatul național român, după ce și-a terminat discursul electoral a fost dus pe brațe până la care parohială care se afla în cealaltă parte a localității.⁴⁴

Dar mecanismul terorii administrației maghiare împotriva candidatului Valeriu Braniște a fost pus în funcțiune de către primpretorul Bocșei și desfășurat de către vicecomitele Caraș-Severinului care, printre altele, a interzis membrilor comitetului electoral cercual român să conducă pe alegătorii români la sediul secției de votare.⁴⁵ Aceasta pentru că mulți alegători se deplasau de la distanțe de 50 - 60 de km la sediul secției de votare și, pe drum, li se făceau diferite șicane de către autoritățile administrative și de către jandarmii mobilizați ca să-i oprească. Șicanele împotriva redactorului gazetei naționale românești "Drapelul" erau de mari proporții, deoarece guvernării nu doreau să aibă un astfel de deputat naționalist intransigent în parlamentul din Budapesta. În scrisoarea din 13 februarie 1907 către soția sa, Maria Braniște, Valeriu Braniște, referindu-se la șansele sale de a fi ales și la presiunile făcute de către administrația maghiară împotriva alegătorilor români afirma: "De pretutindeni sosesc știri despre o presiune și o teroare cum nu s-a mai pomenit. Totul depinde de aceia cîți alegători de-ai noștri vor putea străbate la alegere."⁴⁶ Cum era normal într-un stat care oprima pe români și în care teroarea administrativă coordonată de guvern era pe primul plan în alegerile electorale, Valeriu Braniște a fost înfrînt datorită persecuțiilor împotriva alegătorilor români.

Împotriva terorii exercitată la această alegere s-au pronunțat multe personalități politice, atât românești cât și din Austria. Astfel, într-o scrisoare din Viena, datată 2 martie 1907, Johann Auterith, vicepreședinte al Partidului Social - Creștin austriac îi relata lui Valediu Braniște că a scris o dare de seamă despre alegerile de la Bocșa în ziarul austriac "Reichpost" și că a publicat și alte articole despre situația românilor din Ungaria pe care i le trimite lui Braniște. Politicianul austriac îl mai informează pe Braniște că a prezentat unor deputați ai partidului său în parlamentul din Viena situația alegerilor de la Bocșa care au fost neplăcut

surprinși de ceea ce s-a petrecut acolo. "Eu am comunicat și oral mai multor deputați social-creștini despre alegerea de la Bocșa și nu le venea să creadă că în așa fel se alege... în Ungaria."⁴⁷

Dacă la alegerile din anii 1905 - 1906 Aurel Cosma nu a reușit să fie ales deputat, la alegerea parțială din anul 1907 de la Buziaș, el a fost ales ca reprezentant al românilor în parlamentul maghiar alături de protopopul Ioan Popa, Emanoil Ungureanuși de directorul de bancă Romulus Cărăbășu.⁴⁸ Dar clubul naționalităților din parlamentul maghiar a pierdut mandatul cercului Oravița din Banat, care a fost obținut de către românul renegat Iosif Siegescu, care a participat ca și candidat guvernamental în alegerile organizate după decesul deputatului național român, Coriolan Brediceanu. La Oravița au candidat în anul 1909 cu program național Gheorghe Pop de Băsești, ales președinte al partidului în anul 1903, după decesul, în 1902, al președintelui, dr. Ioan Rațiu. Această candidatură a fost sprijinită de către cercurile naționale din România, după cum sublinia Ioan Slavici într-o scrisoare din 24 februarie 1909, trimisă lui Valeriu Braniște. Din România au fost trimise în vederea acestel alegeri foi volante tipărite la București, comandate acolo de către fruntașul național Alexandru Vaida - Voievod pentru ca să fie distribuite alegătorilor.⁵⁰ Guvernul maghiar nu dorea însă ca tocmai președintele P.N.R.-ului să fie ales deputat în parlamentul din Budapesta. În consecință, mobilizează întreaga administrație și jandarmerie din cercul electoral Oravița pentru a împiedica această alegere. Asupra alegătorilor români s-au făcut mari presiuni, fapt relevat și de către Cicio-Pop într-o interpelare susținută în guvernul maghiar în care este prezentat camerei faptul că jandarmeria maghiară pe întreaga perioadă a campaniei electorale a bătut și maltratată pe alegătorii români necrutând nici femeile și nici copiii, au ajutat pe cei ce terorizau consiliile comunale românești, iar în ziua alegerii, după anunțarea orei de încheiere, jandarmeria călare a atacat pe alegătorii români.⁵¹ Autoritățile maghiare foloseau vechea tactică de a teroriza pe alegătorii români și a-i îndepărta de la votare.

În cadrul clubului parlamentar al naționalităților deputații bănățeni au desfășurat o activitate intensă. Conducerea clubului a apelat chiar la fruntașul român bănățean Alexandru Mocioni, care nu era deputat, ca să schițeze un proiect de răspuns la mesajul tronului, proiect conceput din partea românilor, sârbilor și slovacilor care formau acest club parlamentar. Alexandru Mocioni a dat curs acestei solicitări și a întocmit un proiect de răspuns pe care trebuie să-l prezinte în parlamentul maghiar deputatul sârb Mihail Polit. Acest proiect, deși a fost folosit pentru documentare, nu a fost acceptat ca orientare de către cei pentru care a fost elaborat. Astfel, după cum se exprima A. Mureșianu într-o scrisoare din 7 iulie 1906 adresată lui Al. Mocioni, proiectul a fost considerat prea intransigent. "Dar cei ce au redactat textul definitiv prezentat și publicat pre cînd au împrumutat mult din proiectul d-tale s-au ferit de altă parte a pune punctul pe "i", ceea ce nu cade în obiceiul d-tale. Astfel, adresa prezentată, prin limbajul ei voalat nu face să reiasă

o politică destul de clarificată și precisă.⁵²

Luând cuvântul în parlamentul din Budapesta, deputatul național bănățean dr. Stefan Petrovici, la răspunsul la adresa către tron, se pronunța împotriva maghiarizării forțate la care erau supuși românii din Ungaria, "pentru că nimeni pe lume nu are dreptul de a lua ceva ce nu el a dat, cu atât mai puțin drept are statul să ne ieie scumpa comoară, naționalitatea noastră".⁵³ Același Stefan Petrovici polemizează în ședința parlamentului din 6 noiembrie 1907 cu baronul Banffy, cunoscut adversar al românilor în problema creării așa numitului stat național unitar maghiar.⁵⁴ La fel de activ a fost și Coriolan Brediceanu în apărarea în cadrul parlamentului din Budapesta a drepturilor naționale ale românilor din Banat și Transilvania.⁵⁵

Dar nu numai activitatea parlamentară a deputaților români era de cea mai mare importanță. La fel de important era și contactul permanent pe care acesta trebuia să-l țină cu poporul pentru a-l îmbărbăta și a-l conduce în lupta națională. În acest sens se exprima și Valeriu Braniște în coloanele "Drapelului" din Lugoj, pledând pentru legătura permanentă a conducătorilor cu poporul pentru ideea solidarității naționale fără deosebire de rang și clasă. "Căci poporul nostru dorește demult să-și vadă deputații în mijlocul său, îi așteaptă cu mare dor. Nu ca să deie seama despre ce au lucrat, ori ca să pronunțe vreo "sentință" (sentință - n. n.) asupra lor, ci pentru că dorește să-i vadă, să-i asculte... Cu lupta din Dietă, câtă vreme nu-și deschide ideea păcii cinstite naționale calea (între români și maghiari - n. n.) la cei ce dețin friele țării nu facem nici pe suta parte atâta cât se poate face prin strângerea rîndurilor noastre, prin cimentarea legăturilor dintre popor și conducătorii săi firești."⁵⁶

Românii bănățeni au participat și la alegerile parlamentare din Ungaria din anul 1910. În vederea acestor alegeri a fost convocată și conferința națională a P.N.R.-ului, aprobată de către autoritățile maghiare doar ca și conferința electorală. În vederea reorganizării P.N.R.-ului a fost însărcinat Valeriu Braniște de către comitetul partidului național cu organizarea comitatelor bănățene, fapt în virtutea căruia Braniște a fost invitat să participe la conferința organizației locale Timiș a P.N.R., condusă de Aurel Cosma, fixată pe data de 30 martie 1910.⁵⁷ De altfel, Valeriu Braniște a fost ales la conferința națională a P.N.R. din 1910 ca membru în comitetul executiv al acesteia, el participând la ședința acestuia încă din anul 1901, deci de la revenirea sa în Banat și începerea editării "Drapelului".⁵⁸ În vederea alegerilor din 1910, comitetul executiv al P.N.R. a început tratative cu guvernul maghiar condus de către Kuen-Hedervary, pentru împăcarea națională și o colaborare în alegeri, tratative inspirate atât de București, cât și de Viena.⁵⁹ Aceste tratative nu au dus la nici un rezultat nici pe planul proiectatei împăcări româno-maghiare, nici pe plan electoral. În Banat, fruntașii naționali au tratat o înțelegere electorală cu guvernul maghiar prin baronul Duka de Kadar, provenit dintr-o familie macedo-română, stabilită pe aceste meleaguri.⁶⁰ Pentru cei care nu

cunoșteau activitatea națională românească a baronului Duka, această înțelegere a constituit o adevărată surpriză, deoarece el candida nu cu program național, ci guvernamental.⁶¹ Baronul Duka era însă un susținător al mișcării naționale românești, el subvenționând chiar cu fonduri apariția organului de presă național din Lugoj, iar candidarea sa ca deputat guvernamental s-a făcut cu aprobarea lui Valeriu Braniște care, la moartea lui Duka, scria că serviciile pe care acesta le-a adus cauzei românești numai istoria zilelor ce vor urma le va putea elucida, când se vor putea da publicității actele și documentele pentru care se impunea atunci discreție.⁶² De altfel, în cercul electoral Sasca, unde baronul Duka a candidat, conform înțelegerii, partidul național nu a pus nici un contra candidat, iar el a și fost ales deputat.

Românii din comitatele bănățene s-au pregătit intens în vederea luptei electorale, alegând în cadrul unor conferințe electorale locale pe cei mai dârzi frunțași și mai buni militanți naționali pentru a candida în alegerile parlamentare. Românii din cercul electoral al Vârșetului (azi Jugoslavia), au ales ca și candidat pentru cercul Moraviței pe frunțașul român dr. Caius Brediceanu, fiul marelui frunțaș român Coriolan Brediceanu.⁶⁴ Dar și aici, ca și în alte circumscripții electorale presiunea organelor administrative maghiare au fost foarte mare atât asupra candidaților, cât și a alegătorilor români, aducându-se soldați care să-i intimideze și nepermițând agenților electorali români să facă propagandă în localitățile cercului.⁶⁵ În cadrul alegerilor din anul 1910, cele trei națiuni oprimate din Ungaria, română, sârbă și slovacă, au realizat o cooperare. Și în Banat, această cooperare a fost operantă, frunțașul sârb Milan Hodsza luând legătura cu Valeriu Braniște în acest sens.⁶⁶

Cu toate că românii au depus candidaturi în aproape toate cercurile electorale din Banat, ei nu au reușit să-și impună candidații lor în nici unul din ele, datorită presiunilor administrației comitatense maghiare. De altfel, nici în Transilvania nu au putut fi aleși ca deputați decât cinci frunțași naționali români, din care Stefan Cicio-Pop la Șiria în părțile arădene. În schimb, contele Tisza, unul din membrii marcanți ai guvernului Maghiar, a fost impus ca deputat chiar în orașul Arad.⁶⁷ Se pare că politica guvernului maghiar a fost ca să înfrângă cu orice mijloace pe români în alegeri pentru ca aceștia să accepte să trateze așa numita împăcare româno-maghiară, datorită atât de unii factori de la București, cât și de Viena și Budapesta.⁶⁸

Modul în care au decurs aceste alegeri, comportamentul guvernului maghiar și al organelor administrative a scandalizat opinia publică românească și pe cea europeană. Astfel, Iuliu Maniu îi scria lui Valeriu Braniște în 12 iulie 1910 că savantul și militantul englez Scotus Viator (R.W. Seton - Watson)⁶⁹ voia să tipărească o carte în opt limbi, în care să descrie ilegalitățile și atrocitățile din timpul alegerilor din Ungaria, pentru care carte avea nevoie într-un timp foarte scurt de date concrete. Maniu îl roagă pe Braniște să și trimită un material scurt și

documentat despre desfășurarea alegerii de la Bocșa, unde Braniște a candidat din nou în anul 1910 și să-i roage să procedeze în același fel pe George Popovici, Stefan Petrovici și Caius Brediceanu, care fuseseră înfrânți și ei prin ilegalitate și abuz la alegerile din acel an.⁷⁰ Ilegalitățile săvârșite cu ocazia alegerilor parlamentare erau atât de evidente încât ele constituiau un element demoralizator pentru opinia publică și o dovadă de slăbiciune a guvernului și administrației maghiare, care numai cu forța își puteau alege deputații. Acest adevăr îl afirmă și Valeriu Braniște într-un articol din "Drapelul" lugojan, intitulat "Alegeri libere": "Libere?! Apoi, da, această libertate are o nuanță specială, de înțeles. Este, adică un fel de libertate, anume, libertatea celor de la putere de a călca dispozițiile clare ale legii. Dacă aceasta are să înțeleagă sub libertatea alegerilor, apoi sînt foarte libere, libere de tot, adică oamenii stăpînirii sînt liberi de tot a uza de orice mijloc pentru a mînuia pe alegători."⁷¹

Românii bănățeni au dus o acțiune politică susținută și pe plan local, comunal și comitatens. Ei participau și la alegerile comunale și comitatense și în unele comitate, de exemplu în Caraș - Severin a cărui populație era în marea majoritate formată din români au avut succese notabile. La fel, în orașul Lugoj, reședința acestui comitat, în care, după expresia lui Braniște, singurul partid încheșat și cu conducere unitară și disciplină de partid, era cel al românilor. Din cei 120 de reprezentanți în consiliul comunal al Lugojului, 60 aleși și 60 numiți, 54 aparțineau P.N.R.-ului, iar restul de 66 erau germani, maghiari și evrei fără o organizare de partid, care de la caz la caz se coalizau, după cum le cereau interesele lor partinice. În această situație deci, partidul național avea rolul conducător în viața comunală a Lugojului.⁷² Ca urmare a ponderii românilor în administrația acestui oraș în această perioadă a fost ales chiar un primar român și i s-a refuzat unei societăți de maghiarizare ținerea unei adunări generale în acest oraș de la conducerea căruia mai ceruse și o subvenție.⁷³ Aceeași pondere o aveau românii și în Congregația comitatensă a Caraș - Severinului. Aici conducătorul luptei naționale românești a fost avocatul Coriolan Brediceanu, iar după decesul său, survenit în anul 1909, ștafera a fost preluată de către avocatul George Dobrin, secondat îndeaproape și de Valeriu Braniște.⁷⁴

În congregația acestui comitat românii au protestat deseori împotriva politicii de maghiarizare dusă de către guvernele maghiare împotriva diverselor abuzuri ale administrației ca de exemplu cele din timpul alegerilor parlamentare.⁷⁵ Deci dacă românii bănățeni nu reușeau să-și expună cuvîntul în parlamentul din Budapesta, compensau acest lucru cu o activitate intensă în consiliile comunale și în congregațiile comitatense.

Mișcarea pentru unitate națională în Banat s-a manifestat pregnant și prin apărarea și promovarea învățămîntului în limba română. Învățămîntul românesc, conform legislației oprinatoare dualiste nu putea fi organizat decît în sistem confesional. Împotriva acestui învățămînt confesional s-a îndreptat cu precădere

oprimarea statului dualist încercând prin diverse metode să impună limba maghiară ca limbă obligatorie de predare pentru cât mai multe discipline din planul de învățământ.

Prima încercare de acest fel împotriva învățământului în limba română în această perioadă a avut loc în anul 1905, când a fost pusă în discuție în parlamentul maghiar legea școlară, inițiată de către ministrul ungar al cultelor și instrucțiunii publice, Albert Berzeviczy. Prin această lege se prevedea obligativitatea limbii maghiare în predarea unor discipline în cadrul școlilor profesionale românești ca și aprobarea de către cenzura maghiară a programelor de învățământ, a manualelor și a bibliotecilor școlare.⁷⁶ Datorită opoziției naționalităților nemaghiare, această lege nu a fost votată de către parlamentul din Budapesta, dar s-a încercat aplicarea ei prin abuz, prin ordonanță ministerială dată de către ministrul cultelor și instrucțiunii, Lukacs. Aceste ordonanțe tindeau, după cum afirma Valeriu Braniște, la suprimarea în mod direct a oricărui germene de cultură națională a popoarelor nemaghiare din Ungaria.⁷⁷

Pentru a da lovitură de grație școlilor românești a fost elaborată și prezentată parlamentului în anul 1907 legea elaborată de către contele Albert Appony, noul ministru al cultelor și instrucțiunii publice. Prin acest proiect se prevedea ca mărirea în școli a numărului de ore de predare în limba maghiară și introducerea acestei limbi ca limbă de predare în școlile nemaghiare. În acest scop se prevedea ca școlile profesionale să dispună de o dotare materială similară cu cea a școlilor de stat, care erau exclusiv maghiare, iar învățătorii să fie plătiți cu o sumă echivalentă cu salariile învățătorilor din învățământul de stat. Dacă localitățile românești care nu dispuneau de fonduri prea mari și nu erau ajutate de către stat nu reușeau să îndeplinească cele două obligații impuse de guvern, școlile românești care erau întreținute de către comună deveneau școli de stat cu limbă de predare maghiară. Deci se atenta la principalul for de cultură românească din Banat și Transilvania, cel care cultivă darul cel mai de preț al unui popor, limba strămoșească prin care se transmitea înțelepciunea acumulată de-a lungul secolelor și se păstra ființa și specificul național al poporului român.

Împotriva acestui proiect și a atenției sale la ființa națională a românilor a protestat întregul popor român din Banat și Transilvania. Astfel, conducătorii bisericii ortodoxe române au înaintat împotriva acestui proiect un memorandum guvernului maghiar, prezentat de către mitropolitul Ion Meșianu însoțit de episcopii Nicolae Popeea al Caransebeșului și Ioan I. Pap al Aradului.⁷⁸ Tot împotriva proiectului lui Appony au protestat și deputații bănățeni din parlamentul maghiar. În acest sens s-a exprimat deputatul Aurel Novac în ședința dietei maghiare din 9 martie 1907 la discutarea proiectului acestei legi, afirmând că fiecare naționalitate are dreptul să se instruiască până la nivel de academie în propria limbă și cere ca în comunele în care populația nemaghiară este în majoritate, limba maternă a populației respective să fie și limba de predare în școală.⁷⁹

Același deputat bănățean, Aurel Novac, arăta în ședința parlamentului maghiar din 12 aprilie 1907 că proiectul de lege al lui Appony face aproape imposibilă instruirea în limba maternă în școală și că este evident că scopul legii era ca școlile confesionale, deci cele nemaghiare, să dispară încetul cu încetul.⁸⁰ Împotriva maghiarizării prin școală s-a exprimat și deputatul bănățean Coriolan Brediceanu în ședința parlamentului din Budapesta din 17 ianuarie 1907, polemizând cu baronul șovin Banffy care cerea maghiarizarea instrucției școlare în totalitate. "Dar stratificarea (etatizarea - n. n.) instrucției în înțelesul ca limba de propunere să fie cea maghiară nu se poate face... La români, școala e concrescută cu biserica, în școala sa învață copilul român cîntările bisericești. O abatere de la aceste obiceiuri, de la aceste tradiții poporul n-ar putea să o suporte. Fiecare popor are dreptul să-și folosească limba și să-și conserve naționalitatea. Forța aplicată împotriva acestui adevăr fundamental a dat rezultate negative."⁸¹

Tot împotriva proiectului acestei legi draconice au fost organizate întruniri de protest în majoritatea localităților românești din Banat. Cu tot protestul împotriva românilor și a celorlalte naționalități nemaghiare, legea a fost votată de către parlamentul șovin de la Budapesta. Dar românii au continuat lupta împotriva aplicării ei. Așa s-a întâmplat și în comuna bănățeană Ciudanovița în același an 1907, când guvernul maghiar, conform politicii sale de deznaționalizare prin școală, a etatizat școala confesională românească din localitate. Românii de aici, ca o reacție la această politică de deznaționalizare, au construit o nouă școală confesională, dar autoritățile maghiare au pus pe noua școală românească emblema școlii de stat maghiare. Acest lucru a provocat o imediată împotrivire a sătenilor și, cu aprobarea întregii obști, trei români au dat jos de pe școală emblema statului maghiar și au pus-o pe cea a școlii confesionale românești. Pentru această faptă națională ei au fost maltratați și condamnați la închisoare.⁸²

Un protest vibrant împotriva deznaționalizării prin școală a exprimat și marele scriitor Ioan Slavici în coloanele gazetei românești "Lupta", apărută la Budapesta, într-un articol intitulat semnificativ "Niciodată", publicat în luna martie 1907. "Niciodată românii nu se vor împăca cu gândul ca numele lor să fie pocit în actele stării civile. Niciodată ei nu se vor împăca cu gândul că numele satului în care s-au născut și au crescut și-și petrec viața să fie pocit în acte publice. Niciodată ei nu se vor împăca cu gândul ca, copiii lor să fie tâmpiți pierzându-și timpul ca să învețe o limbă de care n-au nevoie și pe care nu pot s-o învețe. Niciodată ei nu vor renunța la dreptul de a-și folosi în toate vieții comune limba lor."⁸³

Cu toate protestele românilor, legea Appony odată votată a început să fie și aplicată. Ca urmare a aplicării ei, numărul de școli românești și știința de carte era într-o constantă scădere, iar analfabetismul în rândul populației românești era în creștere mai ales în localitățile rurale. Conform statisticilor oficiale, procentul neștiutorilor de carte în rândul populației românești de 60 %. Numărul școlilor

românești a fost în continuă scădere în Banat și Transilvania, dispărând un număr de 500 de școli în numai două decenii.⁸⁴

Una din cauzele scăderii numărului de școli în Banat a fost lipsa mijloacelor materiale pentru întreținerea lor la standardele cerute de legea Appony. Autoritățile administrative ale comitatelor care doreau desființarea școlilor confesionale românești acordau ajutor în schimbul unor anumite drepturi atât privitor la instruirea profesorilor și învățătorilor, cât și la introducerea limbii maghiare ca limbă de predare în aceste instituții de învățământ românesc. O altă cauză era persecuția autorităților maghiare asupra învățătorilor din școlile românești, desele procese care li se intentau pentru că nu au determinat pe copiii români să aibă rezultate bune la studierea limbii maghiare. Unele așa zise motive pentru care erau persecutați învățătorii români frizau absurdul, motive care se vehiculau prin ziarele șovine maghiare din Budapesta, unele apărând chiar în comunicatele guvernului maghiar. Un astfel de comunicat arăta că unor învățători și profesori români li s-au intentat procese pentru că unii ar fi silit pe elevii români care ar vorbi numai ungurește să facă lucrări scrise în limba română, alții învățători ar fi silit pe copiii români să învețe religia în limba română, alții ar fi redactat catalogul românesc, iar alții ar fi predat și în limba română deși copiii știau numai ungurește.⁸⁷ Dar aceste procese, după cum observă Valeriu Braniște, nu erau inventate de presa românească pentru a face propagandă națională, ci ele au existat în realitate. Mai mult, inspectorii școlari maghiar transformau munca lor în propagandă electorală pentru candidații guvernamentali așa cum s-a întâmplat la alegerile de la Oravița din Comitatul Caraș - Severin, când inspectorul școlar al respectivului district a făcut propagandă progubernamentală printre învățătorii români subordonați lui.⁸⁶

Unii inspectorii școlari ca românul renegat Iosif Siegescu șicanau învățătorii care nu știau limba maghiară. Astfel, Siegescu, numit comisar ministerial în comisia de atestare a învățătorilor care-și desfășura activitatea la Institutul Pedagogic din Arad, a insistat în anul 1908 asupra cunoașterii limbii maghiare de către învățători.⁸⁷ Statul maghiar dorea însă ca limba română să fie eliminată cu totul din școlile de profil mediu din Banat și Transilvania. Așa s-a întâmplat și la Gimnaziul Piarist din Timișoara, unde limba română a fost eliminată în anul 1912 dintre obiectele de studiu.⁸⁸

Pentru a contracara ofensiva maghiară de deznaționalizare prin școală, românii bănățeni au încercat să-și mențină școlile existente, ajutându-le pe plan material. În acest sens, Consistoriul Ortodox din Arad a cerut ajutorul unor români mai bine situați material. Unul dintre aceștia a fost și Alexandru Mocioni, un adevărat Mecena al românilor din Banat și Transilvania, căruia i s-a cerut sprijinul pentru întregirea salariilor învățătorilor români din comuna Căpâlnaș din comitatul Caraș-Severin.⁸⁹ Un alt Mecena al românilor bănățeni a fost avocatul timișorean Emanoil Ungureanu. Acesta s-a înscris, de exemplu, ca membru fondator al Gimnaziului Ortodox Român din localitatea Brad, donând suma de 1.000 de

coroane, o sumă consistentă pentru epoca respectivă, și aceasta chiar în anul 1907, anul legii șovine a lui Appony.⁹⁰ Tot Emanoil Ungureanu a militat pentru înființarea unui internat român ortodox la Timișoara, obținând de la primăria orașului un spațiu de construcție. Acest internat era necesar pentru că în Timișoara existau două gimnazii și la școlile reale superioare și la școlile comerciale studiau și două sute de români din comitatele bănățene Caraș-Severin, Timiș și Torontal. Aceștia trebuia să fie educați românește, deși învățau la școli cu limbă de predare străină. În Timișoara existau șase internate neromânești, iar copiii românilor nu posedau nici unul. Prin strădania comitetului de organizare a acestui internat, comitet prezidat de către protopopul Traian Putici și din care mai făceau parte Emanoil Ungureanu, avocatul Pavel Rotariu, directorul de bancă Romul Cărăbașu, Aurel Cosma etc. s-a adunat în decurs de câțiva ani suma de 130.000 de coroane destinate acestui scop.⁹¹ În vederea realizării acestui internat s-a făcut apel și la sprijinul material al băncii românești din Banat, în care, după cum se afirma într-un apel al comitetului de organizare și-au depus capitalurile majoritatea românilor bănățeni și care bănci, până în acel moment au contribuit prea puțin pentru necesitățile școlare și culturale ale românilor.⁹²

Emanoil Ungureanu a fost și inițiatorul proiectului înființării unui internat al studenților universitari români din capitala Ungariei. Nu a fost însă de acord cu decizia autorităților maghiare ca acest internat românesc să fie pus sub tutela ministerului cultelor și instrucțiunii publice al Ungariei pentru că activitatea acestuia ar deveni imposibilă prin amestecul comisarului guvernamental care putea oricând amenința cu închiderea internatului în cazul desfășurării unor activități naționale românești în cadrul lui.⁹³

Pentru ajutorarea școlilor românești din Banat, românii bănățeni au apelat și la sprijinul material al românilor de peste munți, mai ales la Liga Culturală și la secțiile acesteia din România. Ajutor material statului român a solicitat și școala confesională din comuna Marcovețiu (azi Jugoslavia - n. n.) din județul Timiș. Comitetul școlar al acestei instituții solicita printr-o scrisoare din 5 aprilie 1912, ajutor de la generalul bănățean de origine Ștefan Stoika, președinte al Secției Urziceni a Ligii Culturale. În scrisoare se declară că românii bănățeni duceau o luptă "pe moarte și pe viață pentru existența noastră ca români adevărați" și se solicita generalului Stoika să lanseze o listă de subscripție prin care să roage pe frații de un sânge să ajute această școală după puterile lor.⁹⁴ Se observă deci și de aici că românii bănățeni se aflau într-un contact permanent cu frații lor din România, cărora le solicitau ajutor atunci când ființa lor națională era periclitată.

Împotriva atentatului permanent la existența românilor și a limbii lor, în instituțiile de învățământ bisericesc din Banat s-a sesizat și conducerea statului român. În audiența pe care șeful legației Austro-Ungariei, Schonbrunn a avut-o la regele Carol al României în septembrie 1909, Carol a reluat și insistat asupra problemei tratamentului la care erau supuși românii din Banat și Transilvania prin

noile măsuri luate de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria împotriva lor și a limbii române.⁹⁵

Un alt plan pe care mișcarea națională a românilor bănățeni s-a afirmat cu intensitate a fost cel cultural. Cultura de masă, prin existența societăților de lectură, a unor asociații și reuniuni culturale a sute de coruri românești și fanfare a oferit posibilitatea românilor de aici de a-și conserva naționalitatea și de a exprima solidaritatea națională cu frații lor din România. În lipsa posibilității unei afirmări pe plan politic, românii bănățeni și-au exprimat dorința de unitate națională mai ales prin intermediul culturii. De altfel, pe planul culturii de masă, Banatul a fost cea mai bine reprezentată provincie românească înainte de 1 decembrie 1918. Deci fiind o "puternică armă de luptă și, totodată, cale de contact neîntrerupt între români, cultura a reprezentat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, domeniul în care o neîntreruptă activitate a pregătit evenimentele din 1918."⁹⁶

Pentru a fi o armă politică redutabilă, cultura trebuia să pătrundă profund în rândul maselor, mai ales al celor țărănești, care formau imensa majoritate a românilor bănățeni. Pentru a realiza acest deziderat, fruntașii naționali din Banat s-au preocupat în mod deosebit de culturalizarea poporului român. Astfel, în anul 1905, intelectualul bănățean dr. Valeriu Braniște a editat o foaie pentru popor, o gazetă populară intitulată chiar "Banatul". În editorialul gazetei, Braniște afirma că dorește să lumineze poporul, să aducă lumina pentru el și să-l determine să ia parte la viața culturală. "Lumină vreau să răspândesc! Lumina minții și căldura inimii! Gândul meu este că acela care va citi această foaie să se aleagă cu ceva bun! Dacă părinții noștri au grijă ca poporul nostru să învețe carte, să știe să scrie și citi (,) este dorința noastră să grijim ca poporul nostru să aibă ce citi și anume să aibă lucrări bune și folositoare a citi."⁹⁷

Necesitatea dezvoltării și protejării culturii naționale la românii bănățeni era determinată și de mediul neprielnic în care ea se dezvolta, adică sub opresiunea deznaționalizatoare maghiară care, încercând să le răpească românilor cultura, încerca practic să le răpească ființa națională. Pentru a contracara influența acestui mediu nefast culturii românești, era necesară promovarea literaturii române, cunoașterea istoriei naționale și participarea la gândirea și simțirea națională, după cum se exprima Valeriu Braniște în gazeta națională "Drapelul" din Lugoj. Trebuia ca setea de lectură a tineretului românesc să fie potolită cu o lectură bună, sănătoasă și națională, "aptă de a întări sufletul românesc cu gândire și simțire românească. Și nu putem destul insista asupra acestei chestiuni care este pentru noi ca neam de-a dreptul o chestiune de existență. Erau vremi când se sublinia că în limba sa trăiește națiunea. Astăzi putem modifica această sentință în înțelesul: În cultura sa proprie trăiește națiunea! Zadarnic vom vorbi în aparență limba română, când aceasta va purta timbrul mentalității unei culturi străine. Ca să rezistăm tuturor tentațiilor și tuturor primejdiilor, trebuie să ne îngrădim, dezvoltăm și

Întărim cultura în limba proprie.⁹⁸

Această dezvoltare a culturii proprii naționale era cu atât mai necesară românilor de sub oprirea ungară, cu cât oprimatorul lor, pentru a-i denaționaliza, nega dreptul românilor la o cultură proprie în Ungaria. Aceștia afirmă că românii nu erau capabili de a se afirma în Banat și Transilvania ca purtătorii unei alte culturi decât cea oficială maghiară și că orice produc românii pe plan cultural ori se afiliază culturii dominante maghiare ori se ofilește lipsită de viață și peste ea se firmă cultura maghiară. Deci în concepția naționalist-șovină maghiară, cultura română din teritoriile românești ocupate de către Ungaria nu se putea afirma decât în cadrul celei maghiare. Referindu-se la aceste afirmații neadevărate și tendențioase, editorul "Drapelului" scria că poporul român este un popor care are o cultură proprie demult formată și care nu intra în contradicție cu cultura maghiară cu care voia să trăiască în condițiile respectului și încrederii reciproce.⁹⁹

În cadrul acestor contestări culturale inițiate de către șovinismul maghiar, apariția unor personalități deosebite culturale, științifice sau tehnice la românii oprimați primea mari dimensiuni. Zborurile efectuate în mod demonstrativ de către inventatorul român Aurel Vlaicu au provocat adevărate explozii de bucurie și de mândrie națională în rândul românilor din Banat și Transilvania, mai ales al intelectualității oprimate național și cultural. Poetul național Octavian Goga, salutând realizările lui Aurel Vlaicu, făcea următoarele reflecții pe marginea destinului cultural, creator al poporului român. "Noi sîntem un neam trainic și avem în vine vlagă acumulată de veacuri... Că n-avem poeți și n-avem scriitori. Dar n-am avut hârtie și n-am avut condei! Am trăit întotdeauna într-o întunecime înspăimântătoare. Câte talente nu ni se părăginesc așa îngrădindu-și genialitatea în simplitatea primitivă a artei țărănești. Dacă am avea altă ocrotire, dacă nu s-ar urma de către toate guvernele înăbușirea sistematică și criminală a poporului nostru cu câte opere de artă n-ar fi mai bogată omenirea... Dar ce să facem astăzi, când toate izbucnirile de talent ni le încātușează acești tâlhari ai evoluției universale."¹⁰⁰ Despre același inventator român, Aurel Vlaicu, se exprima și fruntașul bănățean Valeriu Braniște, în sensul că prin Vlaicu poporul român își reclamă cu mândrie locul și dreptul în rândul popoarelor care, prin cultura lor proprie, duc înaintea cultura lumii întregi.¹⁰¹

Pentru activitatea, în principal pe teren economic și, mai ales culturală, se exprima și fruntașul bănățean Alexandru Mocioni, într-un interviu acordat în toamna anului 1908 ziaristului Ion Rusu Abrudeanu de la gazeta "Adevărul" din București, spunând că trebuie ridicat poporul român din Banat și Transilvania pe plan cultural, pentru a dezvolta și întări conștiința lui politică națională.¹⁰² În același sens, al ridicării conștiinței politice naționale prin cultură, recomanda și Valeriu Braniște ca și cadou de sărbători pentru copiii românilor cărțile lui Eminescu, Caragiale, Alecsandri, Sadoveanu etc. Acestea trebuia să elimine invazia de străinism denaționalizator care se infiltra nu numai în școlile românești, dar

chiar și în familiile românești, asaltate de încercări de deznaționalizare.¹⁰³

Dar pentru ca în Banat cultura română să se dezvolte, a fost nevoie de ajutoare financiare din partea unor fruntași ai românilor de aici, pentru că statul maghiar nu sprijinea instituțiile culturale românești ci, dimpotrivă, le persecuta. Dintre cei mai mari mecenai culturali din partea românilor bănățeni au fost membrii familiei Mocioni și avocatul timișorean Emanoil Ungureanu. Mocioneștii au sprijinit financiar toate instituțiile culturale și de învățământ românesc din Banat și Transilvania. Ei au ajutat prin acordarea de burse formarea unor mari oameni de cultură și știință din Banat ca: savantul dr. Victor Babeș, pictorul Nicolae Popescu, avocații Pavel Rotariu și Coriolan Brediceanu etc.¹⁰⁴ Familia Mocioni a sprijinit financiar și societatea pentru crearea unui fond de teatru românesc al cărei președinte a fost Alexandru Mocioni. A sprijinit periodic și revista "Familia", condusă de către Iosif Vulcan, după cum rezultă dintr-o scrisoare trimisă de către acesta lui Alexandru Mocioni în data de 18 noiembrie 1904.¹⁰⁵ Același Mocioni, care era cel mai mare proprietar român din Banat, a donat suma de 60.000 de coroane, o sumă imensă pentru acea epocă, pentru construcția catedralei ortodoxe a Mitropoliei românești din Sibiu.¹⁰⁶ Același lucru l-a făcut și avocatul Emanoil Ungureanu, care a făcut numeroase donații la diverse instituții culturale românești, nu numai din Banat, dar și din Transilvania. Emanoil Ungureanu a donat chiar cea mai mare parte a averii sale în anul 1912 pentru constituirea fundației culturale românești purtând numele său. Ea a depus în contul respectivei fundații culturale suma de 372.000 de coroane, donație pe care consistoriul mitropolitan din Sibiu o apreciază, aducându-i mulțumiri.¹⁰⁷ Aceste subvenții erau cu atât mai necesare, cu cât statul maghiar nu ajuta ci persecuta cultura românească, iar statului român îi era interzis să o facă.

În planul culturii religioase a românilor bănățeni, în această perioadă s-au făcut mari eforturi pentru întemeierea unei episcopii ortodoxe la Timișoara. Aceasta ar fi fost un focar nu numai religios ci și cultural pentru românii de aici care nu dispuneau decât de episcopia de la Caransebeș, situată însă într-un oraș de mai mici dimensiuni decât Timișoara.¹⁰⁸ În vederea întemeierii acestei episcopii, s-a ținut în data de 9 aprilie 1905 o conferință la Timișoara pentru crearea unui fond bănesc. La ea au participat: Emanoil Ungureanu, Augustin Hamsea - (arhimandrit la Hodoș - Bodrog), dr. Iosif Olariu - directorul Institutului Teologic din Caransebeș, Aurel Cosma, Romulus Cărăbașiu, preotul Tempea din Toracu Mare (azi Jugoslavia - n.n.), preotul Vasile Crașovan din Babîșa etc.¹⁰⁹ Pentru întemeierea episcopiei românești a Timișoarei, Emanoil Ungureanu îi anunță pe Alexandru Mocioni, într-o scrisoare din 18 iunie 1905 că va convoca o nouă conferință a fruntașilor naționali bănățeni și că, până la acea dată a fost adunată prin subscripție suma de 51.350 de coroane.¹¹⁰ De altfel, familia Mocioni a avut o mare influență în viața bisericii ortodoxe române din Banat și Transilvania, membrii ei participând activ în calitate de deputați sinodali la activitatea acestuia.¹¹¹ Dar, cu toate eforturile

românilor bănățeni, Episcopia Ortodoxă Românească a Timișoarei nu a putut fi înștiințată decât după unirea Banatului cu România.

În plan cultural, românii bănățeni au activat și în cadrul Astrei.¹¹² Această societate culturală ardeleană s-a extins și în Banat în anul 1896, când a fost organizat congresul ei anual la Lugoj. Aceste congrese generale anuale ale Astrei, care se țineau în fiecare an în altă localitate din Transilvania și Banat, erau adevărate adunări naționale românești, cu mii și chiar zeci de mii de participanți. Adunarea generală a Astrei ținută la Lugoj în anul 1896, pe lângă faptul că marca și unificarea românilor din Banat și Transilvania a avut o mare importanță și în sensul că ea reprezenta un protest față de serbările mileniului maghiar, care se desfășurau în același an. În Banat s-au mai ținut încă trei adunări generale ale Astrei, în 1900 la Băile Herculane, în 1902 la Oravița și în 1904 la Timișoara.¹¹³

Recunoscând rolul Banatului în lupta culturală pentru existența națiunii române și meritele imense și pe plan cultural ale lui Alexandru Mocioni, adunarea generală a Astrei din 21-22 septembrie 1901, desfășurată la Sibiu, îl alege în funcția de președinte.¹¹⁴ În această calitate și-a rostit Mocioni profesiunea de credință la adunarea generală a Astrei de la Oravița, din 16 septembrie 1902. "Cultura este cel mai însemnat factor de putere al popoarelor între toate împrejurările. Sunt, însă, timpuri și împrejurări când chestiunea culturală poate să devină pentru popor chiar o chestiune de viață. Astfel, lupta pentru cultură nu este altceva decât lupta pentru existență națională."¹¹⁵

Alături de Alexandru Mocioni, la conducerea Astrei s-a mai aflat în această perioadă și bănățeanul Cornel Diaconovici, redactorul gazetei "Rumanische Rewue" (destinată străinătății, scrisă în limbi de circulație internațională) și redactor-coordonator al primei enciclopedii românești, apărută sub egida Astrei în anii de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Bănățeanul Cornel Diaconovici deținea în cadrul comitetului Astrei funcția de prim secretar.¹¹⁶ Alexandru Mocioni a fost invitat să prezideze și serbările Astrei de la Baia Mare. În invitația trimisă lui Mocioni se spunea în termeni foarte măgulitori pentru acesta că succesul serbărilor asociațiunii depinde și de prezența lui la ele, prezență dorită de către toți românii.¹¹⁷ Se confirmă astfel afirmația din epocă că participarea lui Alexandru Mocioni la adunările naționale și la serbările populare românești era o adevărată sărbătoare. Mocioni nu va putea participa însă la adunarea Astrei de la Baia Mare. În scrisoarea către vicepreședintele asociației el își exprima neparticiparea prin înrăutățirea sănătății, fapt care îl împiedică să prezideze adunarea generală, dar urează ca "steagul culturii naționale să fâlfâie victorios și la marginile României."¹¹⁸ Este semnificativ faptul că în concepția sa marginile României, ale țării românești, erau situate la limita de nord a românismului.

Astra era organizată în despărțăminte (secții) care își desfășurau activitatea sub conducerea unui comitet central. Unul dintre cele mai active despărțăminte ale asociației a fost cel din Lugoj, adevărat centru cultural al românilor bănățeni.

Secretar al despărțământului lugojan a fost Valeriu Braniște care a depus aici o intensă activitate atât pe plan cultural cât și economic și moral. Despărțământul din Lugoj a editat printre altele și poeziile în grai bănățean ale lui Victor Vlad Delamarina, mort de timpuriu ca ofițer în marina română, într-un tiraj de 3.000 de exemplare, tiraj considerabil pentru acele timpuri. A mai editat și lucrări de ale bănățeanului Atanasie Marian Marienescu, membru al Academiei Române, lucrări și sfaturi practice pentru popor etc. Acest despărțământ al Astei a fost cel mai activ dintre toate secțiile Asociațiunii din perioada respectivă.¹¹⁹

O activitate susținută în cadrul Astei a avut și Emanoil Ungureanu. Acesta a insistat pentru cultivarea în cadrul Asociațiunii a unor deprinderi practice și economice ale poporului român. La adunarea generală a Astei desfășurată în anul 1904 la Timișoara, Emanoil Ungureanu afirma necesitatea ca programul cultural al Astei să meargă în același ritm cu cel economic, pentru că, după cum se exprima avocatul timișorean, "în zadar se va cânta "Deșteaptă-te, Române", dacă alte neamuri vor cumpăra pământurile și holdele românești."¹²⁰

Adunările generale ale Astei în orice localitate din Banat și Transilvania s-ar fi desfășurat erau manifestații de solidaritate națională românească. O astfel de manifestație a avut loc și la Blaj, în perioada 28 - 30 august 1918, marcând semicentenarul asociației, solidaritate remarcată și într-o scrisoare a lui Eugen Brote către arădeanul Ioan Slavici, din 1 septembrie 1911.¹²¹ Referindu-se la rolul său în aceste serbări ale asociației, Valeriu Braniște scria că ele sunt numai prilejul bine venit pentru ca poporul român să se manifeste ca un important factor cultural în Ungaria, ci ele demonstrează mai elocvent decât orice act politic că românii sunt autohtoni, că ei au o individualitate etnică distinctă, că au o viață culturală proprie și că ei au încetat demult să fie material brut din care să se hrănească vieți naționale străine și că toate energiile românești se concentrau tot mai intens pentru constituirea tipului cultural național român din Ungaria. "De aici - scria Braniște - fără exagerare putem zice că astăzi dreptul la existență proprie națională a popoarelor se afirmă neîndoios numai prin valoarea culturală a poporului... De aici rezultă că toate luptele naționale sunt în ultimă analiză lupte pentru afirmarea culturii proprii naționale."¹²²

Activitatea culturală însă a avut un adevărat caracter de masă în Banat. Românii de aici au inițiat aproape în fiecare sat și în fiecare comună pe lângă școală sau biserică și câte unul sau mai multe coruri. Acesta a fost un fenomen cultural deosebit de original și specific bănățean,¹²³ Aceste coruri erau conduse de către învățători, dar mai ales de către țărani autodidacți, deveniți dirijori, unii dintre ei urmând cursul de dirijat cu învățătorii satelor. Printre inițiatorii pregătirii țărănilor dirijori s-au numărat și Trifu Sepeșan, Lucian Jitean și Sever Sepeșan din Chizătău, care pregăteau pe unii coriști să devină instructori dirijori în satele învecinate.¹²⁴ Acești instructori țărani și-au început activitatea la sfârșitul secolului al XIX-lea, reușind să înființeze în optzeci și trei de localități coruri sătești instruite de ei. Cel

mai activ dintre ei a fost Ion Drăghici, care în decursul activității sale culturale a înființat optsprezece coruri în localitățile: Toracu Mare (azi Jugoslavia - n.n.), Mehala, Sat Chinez etc.¹²⁵ Activitatea corală în Banat primește noi dimensiuni după venirea la sfârșitul secolului al XIX-lea la Lugoj a compozitorului și dirijorului Ion Vidu, supranumit "dirijorul Banatului". S-a ajuns astfel ca în anul 1906, când a avut loc celebra excursie la București a corurilor bănățene, în Banat să ființeze șaptezeci și șase de coruri, dintre care treizeci și trei în comitatul Timiș, douăzeci și șapte în Caraș-Severin, paisprezece în Torontal (azi Jugoslavia - n.n.) și două în părțile bănățene ale actualului județ Arad.¹²⁶

Dintre corurile cele mai reprezentative au fost: cel din Lugoj, fondat încă din anul 1910, Chizătău, Coștei, Uzdin (azi Jugoslavia - n. n.) etc.¹²⁷ În unele localități bănățene existau chiar societăți corale românești ca de exemplu: cea din comuna Sasca Montană condusă de către învățătorul Nicolae Mircea. Tot aici desfășura o activitate susținută profesorul Damian Izverniceanu devenit un cunoscut scriitor local după unire și "măiestrii" Traian Brătescu și Constantin Popescu.¹²⁸

Corurile bănățene însă nu-și restrângeau activitatea numai la teritoriul Banatului istoric și nu își desfășurau activitatea izolat, ci în concordanță cu spiritualitatea tuturor românilor. Astfel, corurile și societățile corale, pe lângă concursurile locale pe care le organizau, aveau și susținute legături cu societăți corale din România, organizând vizite reciproce cu asociațiile culturale din țară. În acest sens, în anul 1905, vizitează Lugojul și concertează aici membrii Societății Culturale Carmen din București, cimentând legăturile cu membrii Reuniunii de Cântări și Muzică de aici și cu românii lugojeni. Cu acest prilej, Valeriu Braniște scria: "Frontiere politice, veleități tot de domeniul politic ne despart, dar în munca pașnică a dezvoltării culturale în spirit genuin național suntem una."¹²⁹

Ațiunea de cea mai mare amploare desfășurată de corurile bănățene în România a fost participarea a nouă coruri: Lugoj, Reșița, Oravița, Bocșa, Bozovici, Coștei, Chizătău, Ticvanu Mare și Ciacova (azi Grădinari - n. n.) la marea expoziție de la București din anul 1906, organizată cu prilejul aniversării a 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către Traian și a patruzeci de ani de domnie a regelui Carol. Această excursie a fost pregătită și înfăptuită și cu ajutorul fruntașului bănățean Alexandru Mocioni care, uzând de relațiile sale în capitala Ungariei, a intervenit pe lângă guvernul din Budapesta pentru a se permite corurilor românești din Banat și Transilvania să se deplaseze la București.¹³⁰ Din Banat au plecat atunci o mie două sute de coriști, iar la Băile Herculane li s-au alăturat și învățătorii de la școlile confesionale din dieceza Caransebeșului.¹³¹ Un grup masiv de participanți era al învățătorilor din nordul Banatului și al altor intelectuali, grup condus de către Traian Putici, protopopul de Timișoara.¹³²

Participarea lugojenilor la jubileul de la București din anul 1906 a fost organizată de către George Dobrin, președintele Reuniunii de Cântări și Muzică din orașul respectiv, de dr. Cornel Jurcă - secretarul acestei asociații și de către

Valeriu Braniște care, în timpul deplasării spre București, a avut și misiunea de a vorbi populației adunată în localitățile unde au poposit corurile românești pe parcursul deplasării.¹³³ Pe tot itinerariul parcurs până în capitala României, coriștilor bănățeni li s-au făcut în toate gărilor mai mari primiri sărbătorești. Astfel, la Craiova au fost întâmpinați de douăzeci de mii de oameni, au avut loc manifestări de înfrățire la Pitești, iar în Gara București au fost întâmpinați cu fanfare militare, coruri și discursuri ale unor personalități culturale din România. Corurile reunite formate din peste două mii de coriști din România, Banat și Transilvania au cântat în București la Arenele Romane, la Sinaia, iar la Ploiești i-au întâmpinat la gară peste douăzeci de mii de persoane. Același lucru s-a întâmplat și la Constanța, unde, la adunarea desfășurată în cinstea lor, a vorbit profesorul Bănescu, care era și primarul orașului și i-a răspuns bănățeanul Avram Corcea din Coștei (azi Jugoslavia - n. n.). Peste tot excursioniștii bănățeni au fost bine primiți și întâmpinați de personalități ale culturii din România. La banchetul dat de primăria Bucureștiului în cinstea învățătorilor bănățeni au vorbit istoricul Grigore Tocilescu și dr. Istrati, comisarul expoziției jubiliare, iar din partea oaspeților au răspuns învățătorii bănățeni Iuliu Vuia și Gheorghe Joandrea, precum și profesorul arădean Sever Secula.¹³⁴ La concursul corurilor românești atât din România cât și din Banat și Transilvania organizat cu ocazia acestei expoziții jubiliare, corul țărănesc din comuna bănățeană Coștei a ocupat primul loc.¹³⁵ De altfel, în fostul comitat bănățean Torontal, activitatea corală și muzicală a fost bine reprezentată în toată această perioadă.¹³⁶

Legăturile societăților culturale din Banat cu cele din România au continuat în toată perioada până la izbucnirea primului război mondial. Una dintre cele mai active societăți culturale a fost Reuniunea de Cântări și Muzică din Lugoj, condusă o bună parte a acestei perioade de polivalentul om de cultură Valeriu Braniște. Această reuniune a întreținut legături culturale cu România, dar și cu românii din celelalte provincii românești aflate sub stăpânire străină, la Lugoj venind și concertând Dumitru Popovici-Beireuth, Gheorghe Dima, cântăreți ai Societății "Doina" din Turnu Severin, ai Societății "Armonia" din Craiova și ai Societății "Carmen" din București.¹³⁷

Permanentele legături culturale între Banat și România au continuat până în preajma războiului, existând aceeași unitate și simțire românească. Într-o scrisoare a lui Alexandru Bărbulescu, unul din animatorii mișcării culturale din orașul Craiova, către Ion Vidu, din 14 mai 1913, se exprimau plăcute amintiri despre clipele frumoase petrecute în Banat cu ocazia vizitei făcute aici de către membrii Societății Culturale "Armonia" din Craiova. Corespondentul craiovean al lui Ion Vidu își exprima speranța într-un viitor mai bun pentru toți românii. "E tristă doina noastră acum, dar sperăm că Dumnezeu ne va ajuta să cântăm și doina de bucurie și cântece de biruință într-un viitor apropiat."¹³⁸ În același sens se va exprima și compozitorul D.G. Kiriac, conducătorul Societății Corale "Carmen",

Într-o scrisoare către același Ion Vidu, arătând că turneele corale ale societății pe care o conducea au început în Banat încă din anul 1905, cu bănățenii ei lucrând cel mai mult pe plan cultural, cu ei s-au înțeles cel mai bine și au fost prietenii cei mai buni.¹³⁹

Un rol important în menținerea ființei naționale a românilor bănățeni și a limbii române l-au avut și reuniunile și asociațiile învățătorilor. Aceste reuniuni și asociații prin conferințele și adunările lor generale au pus problema ridicării conștiinței naționale a românilor prin cultură și prin școală, a formării unor viitori cetățeni ai statului românesc. La aceste conferințe, se țineau cu regularitate, pe lângă alte tipuri de prelegeri, și prelegeri de istorie a românilor, obiect iubit de către populația de aici. Unul din despărțămintele învățătoresți cele mai active care ținea astfel de conferințe și prelegeri era cel al Lugoșului, oraș cu veche tradiție culturală românească. La aceste conferințe ale despărțământului lugoșan au participat personalități ale vieții culturale bănățene în frunte cu protopopul Gheorghe Popovici, conducătorul de drept al despărțământului, istoric al românilor și membru al Academiei Române. Și prin astfel de prelegeri își mai desfășurau activitatea și alte personalități bănățene ca: Valeriu Braniște, Ion Vidu, Avram Imbroane, Traian Gaspar, Constantin Iuga, Gheorghe Joandrea etc.¹⁴⁰

Gheorghe Joandrea a avut o susținută activitate națională mai ales pe terenul popularizării cunoștințelor de istorie a românilor, ținând prelegeri mai ales despre istorici români ca: Gheorghe Șincai, Petru Maior, Nicolae Tincu Velea, Nicolae Bălescu, exemplificându-i, și alte conferințe cu citate din aceștia. Membrii reuniunii învățătoresți i-au recomandat lui Gheorghe Joandrea să adâncească această temă într-o viitoare istorie a românilor.¹⁴¹ Prelegeri despre istoria românilor și despre limba română au fost frecvent susținute la conferințele reuniunii învățătorilor lugoșeni până în perioada imediat anterioară declanșării războiului. Astfel, la conferința din 20 martie 1914, învățătorul Alexandru Novac a ținut o prelegere intitulată "Luptele lui Pavel Chinezu cu turcii", iar învățătorul Gheorghe Onaie - prelegerea "Limba maternă și școala populară".¹⁴²

Dar lupta pentru păstrarea și impunerea limbii române s-a dat cu autoritățile maghiare nu numai pe teren școlar ci și administrativ, judecătoresc și militar. Ea trebuia să devină, în concepția românilor bănățeni, și limba congregațiilor comitatense și a consiliilor comunale acolo unde românii erau majoritari.¹⁴³ În acest scop a avut loc prezentarea deputatului bănățean Coriolan Brediceanu în ședința parlamentului de la Budapesta, din 7 martie 1908. În interpelarea sa, Brediceanu a arătat faptul că, deși legea dădea dreptul reprezentanțelor comunale să-și aleagă limba protocolară, adică oficială, și limba afacerilor interne, forurile administrative mai înalte nu au permis acest lucru. Cu toate acestea, mai multe comune din comitatul Timiș au luat hotărârea la limba lor oficială să fie cea română sau cea germană, după caz. Acesta a fost și cazul hotărârilor reprezentanțelor comunale din localitățile bănățene Șag și Murani, prin care s-a stabilit ca limba

germană, respectiv limba română să fie limba administrației comunale, dar congregația comitatului Timiș s-a opus.¹⁴⁴

Activitatea culturală a românilor bănățeni nu s-a desfășurat numai în Banat, ci și în "Țară", adică în România. Încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea au trecut din Banat în principatele române și apoi în România multe personalități culturale, științifice și militare din rândurile românilor bănățeni. Printre acestea se numără: istoricul Vasile Măniu, membru al Academiei Române, frații Ștefan și Dimitrie Stoika, primul scriitor și colonel în armata română, primar al Bucureștiului după unirea principatelor, iar al doilea profesor universitar la Iași¹⁴⁵, căpitanul Moise Groza, unul din eroii războiului de independență, scriitorii Ion Popovici Bănățeanul, Iulian Grozescu, Victor Vlad Delamarina etc. Și în primele două decenii ale secolului al XX-lea a continuat această trecere a unor personalități bănățene în România. Acum s-au stabilit în "Țară" istoricul dr. Ion Sârbu, autorul monumentalei monografii despre domnitorul Mihai Viteazul, ziaristul și omul de cultură Aurel C. Popovici care, la București, scrie și publică în anul 1908 cartea sa "Statele Unite ale Austriei Mari"¹⁴⁶, ziaristul și economistul Corneliu Diaconovici, savantul Victor Babeș, fiul cunoscutului militant național Vicențiu Babeș etc.¹⁴⁷ La rândul ei, România a ajutat în permanență lupta națională și activitatea culturală din Banat, atât prin Academia Română, cât și prin Liga Culturală. Academia Română, continuându-și tradiția de a fi academia tuturor românilor din toate ținuturile românești a ales în anul 1909 ca membru corespondent pe protopopul lugojan George Popovici, istoric al românilor bănățeni, în locul devenit vacant prin decesul bănățeanului Vicențiu Babeș.¹⁴⁸ Tot atunci i s-a propus și lui Alexandru Mocioni să devină membru al Academiei, dar acesta fiind grav bolnav nu a acceptat, cerând să fie ales cineva mai tânăr și cu putere de muncă mai mare.¹⁴⁹ De altfel, prin actul constitutiv al Societății Academice Române, două locuri de membri erau rezervate personalităților culturale și științifice din Banat. Liga Culturală ajută la rândul ei prin subvenții bănești instituțiile școlare și culturale bănățene. Deși activitatea ei s-a extins îndeosebi în Transilvania, Liga a fost prezentă și în Banat, ajutând multe inițiatve culturale românești. De exemplu, au fost ajutate financiar școlile bănățene din localitățile Vinga și Marcovețiu. Tot Ligii i s-a adresat și învățătorul George Bocu din Șiștarovăț pentru a înființa o bibliotecă populară în respectiva localitate.¹⁵¹

Din cauza intensificării oprimmării naționale, turneele trupelor teatrate din România în Banat nu s-au mai aprobat. În consecință, bănățenii s-au concentrat asupra teatrelor locale, organizate în reuniuni dramatice formate din amatori. Acestea au prezentat în fața publicului bănățean piese de teatru care reînviau virtuțile străbune, au adâncit dorința de unire a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Au fost jucate piese de scriitori români de pe ambele versante ale munților, de către "diletanții" reuniunilor teatrale din: Timișoara, Oravița, Lugoj, Caransebeș etc. În Banat au fost reprezentate pe scenă piese de Vasile Alecsandri,

I. L. Caragiale, Matei Millo, Zaharia Bârsan etc. 152 Aceste reprezentații teatrale erau date de către trupe de amatori autohtone în toate localitățile Banatului, fiind precedate de conferințe pe teme culturale, ținute de personalități ale vieții culturale bănățene.¹⁵³ Ele erau combinate și cu recitări de poezii patriotice românești și cu interpretări de cântece naționale. Adeseori, aceleași persoane erau și membri ai corurilor locale și ai trupelor teatrale. Ceea ce a caracterizat, de altfel, mișcarea teatrală românească a fost fenomenul că ea s-a dezvoltat îndeosebi împreună și în cadrul mișcării corale.¹⁵⁴

În lupta pentru unitatea națională dusă de către românii bănățeni, presa românească din Banat continua să aibă un rol de cea mai mare importanță. În Banat apărea un ziar politic românesc, "Drapelul", editat din anul 1901 la Lugoj, devenit apoi organ de presă al P.N.R., care și-a continuat apariția cu toate greutățile și pe timpul războiului mondial. În jurul "Drapelului" lugojan editat de către Valeriu Braniște s-au concentrat fruntașii naționali și culturali bănățeni ca Alexandru Mocioni, Coriolan Brediceanu, protopopul George Popovici, scriitorul Mihail Gașpar, avocații Ștefan Petrovici, Caius Brediceanu și George Dobrin, profesorul Dimitrie Cioloca, scriitorul Cassian R. Munteanu, trecut apoi în România, Gheorghe Noaghea, Titu Hațeg etc. La apariția acestui ziar românesc, redactorul editor și apoi proprietarul său, Valeriu Braniște, a fost ajutat și de românii din vechiul regat, de personalități ale vieții politice și culturale și, mai puțin, de către Liga Culturală care avea în această perioadă propriile probleme interne. "Drapelul" a primit subvenții periodice din România prin V. G. Morțun de la Ministerul Lucrărilor publice și de la Banca Națională a României, iar prin bănățeanul A. C. Popovici, trecut în România, de la Ministerul de Război. Ziarul a mai fost subvenționat periodic și de către Comitetul Național al P.N.R. prin Teodor Mihali, dar cu sume mici, comitetul nedispunând de prea multe mijloace financiare.¹⁵⁵ Dar aceste ajutoare, împreună cu sumele provenite din abonamente, au fost insuficiente pentru susținerea materială a "Drapelului". În consecință, administratorii săi au recurs frecvent la solicitarea de ajutoare din partea românilor bănățeni. Și în această problemă, ca de altfel în multe altele, mișcarea națională românească a primit cel mai important sprijin material de la militantul național Alexandru Mocioni, care a subvenționat în permanență până la dispariția sa acest organ de presă național. Astfel, avocatul lugojan Titu Hațeg îl anunța pe Mocioni într-o scrisoare din 12 ianuarie 1908 că "Drapelul" a încheiat anul precedent cu un deficit de 4.000 de coroane, o sumă importantă pentru acea epocă, și că, fără un ajutor din partea lui Mocioni de minimum 1.000 de coroane, ziarul nu va mai putea rezista. Din aceeași scrisoare rezultă că în anul anterior, 1906, Alexandru Mocioni contribuise cu suma de 2.000 de coroane pentru susținerea "Drapelului", în timp ce de la ceilalți donatori de-abia se adunase suma de 500 de coroane. Titu Hațeg îi mai scrie lui Mocioni că Braniște, ca editor, este împotriva execuției financiare și îl roagă să nu întârzie să trimită banii necesari în ajutor.¹⁵⁶

Împotriva ziarului românesc din Banat însă autoritățile maghiare locale și centrale au dezlănțuit un șir întreg de persecuții. Astfel, deși redactorul și apoi proprietarul său, Valeriu Brtaniște, vechi gazetar și luptător național, a impus "Drapelului" un limbaj mai moderat de exemplu față de perioada "Dreptății" timișorene, totuși ziarul nu a fost scutit de procese de presă. Acest ton, mai moderat, a fost impus atât de necesitatea rezistenței ziarului în fața ofensivei șovine a autorităților maghiare, cât și de unele probleme interne din sânul P.N.R. Deși nu foloseau un limbaj prea incisiv, au fost condamnați în procese de presă pentru articole scrise în organul de presă bănățean printre alții Coriolan Brediceanu, Mihail Gașpar, Cornel Jurcă și Ștefan Petrovici.¹⁵⁷ Ștefan Petrovici, cu toate că era deputat în parlamentul maghiar, a fost condamnat la șase luni închisoare ridicându-i-se imunitatea parlamentară și executând o sentință nedreaptă în temnița maghiară de la Szegedin.¹⁵⁸

Pentru ajutorarea ziaristilor români care erau obiectul permanent al persecuțiilor maghiare și care duceau o existență nesigură pe plan material, trebuind să plătească în procesele de presă care le erau intentate, mari amenzi și cheltuieli de judecată mari, a încercat militantul bănățean Emanoil Ungureanu în două rânduri să instituie un fond de ajutorare și de pensii pentru ziaristi români. Guvernul maghiar nu a fost însă de acord cu întemeierea unui institut de pensii pentru gazetarii români, nici pe baze naționale și nici pe baze confesionale. Acesta era cu atât mai necesar cu cât gazetarii români din Banat și Transilvania aveau dublul rol de a fi nu numai comentatori politici dar și conducători ai poporului lor.¹⁵⁹

Politica de deznaționalizare dusă de către guvernele maghiare împotriva românilor bănățeni s-a desfășurat prin colonizări. Aceasta se întâmpla mai ales în Banat, unde blocul etnic românesc era compact, iar ponderea maghiarilor era foarte redusă. Pentru a sparge acest bloc etnic românesc, ideea colonizării a fost pusă în serviciul maghiarizării și ca atare încă în anul 1894 parlamentul maghiar a votat o lege într-un timp record, prin care s-a dispus colonizarea moșiilor statului din Banat și, mai ales, din comitatul Caraș-Severin. Prin această lege se urmărea pe lângă fisurarea masei compacte a românilor și diminuarea puterii lor economice și naționale.¹⁶⁰ Colonizările s-au făcut pe locurile erariale, adică pe moșii ale statului care au fost folosite de secole de către români ca locuri de pășunat pentru vite. Deci, deși nu existau locuri pentru colonizare, adică teritorii care să nu afecteze populația autohtonă - pe români, totuși guvernele de la Budapesta au continuat colonizările în scopul maghiarizării românilor. Aceste colonizări au determinat pe numeroși români bănățeni, datorită pauperizării lor, să emigreze în Statele Unite ale Americii sau să treacă în România. În România au emigrat nu numai românii bănățeni și transilvăneni, ci și secuii care au trecut masiv Carpații. Încercarea de a coloniza secui în Banat nu a dat rezultate, deși ea a fost făcută de către guvernele maghiare pentru că nu a existat pământ suficient și pentru că această încercare a

provocat mari tulburări economice și naționale aici.¹⁶¹

Împotriva politicii guvernelor de la Budapesta de a coloniza elemente străine în Banat s-au pronunțat și deputații români în parlamentul maghiar. Astfel, în ședința din 11 iulie 1906 a Dietei maghiare, deputatul Coriolan Brediceanu semnala faptul că prin colonizările făcute în comitatul Caraș - Severin românii băștinași au sărăcit, împunându-se populația cu 20 - 30 %, aceasta emigrând, vitele au scăzut numeric și că înșiși coloneștii maghiari de acolo compătineau pe români că nu li s-a dat pământul parcelat prin divizarea moșiilor statului.¹⁶²

Același Brediceanu a luat cuvântul în Parlamentul de la Budapesta în ședința din 6 iulie 1907, la discuția asupra petiției mai multor comitate de a se lua măsuri pentru împiedecarea emigrărilor. El a arătat că motivele emigrării sunt cauzate de politica greșită de colonizare prin care moșii întinse ale statului, pe care le folosea mai înainte populația băștinașă, parcelate și atribuite coloniștilor străini, iar populația din respectivele localități a rămas fără pământ și a trebuit să emigreze. El sublinia că în comitatul Caraș - Severin țărani de-abia mai posedau a zecea parte din vitele pe care le-au avut înainte și că nemaifiind pășune pentru vite, nu există posibilitatea de a munci pentru mai multe familii. Brediceanu releva faptul că vina pentru emigrări nu trebuie atribuită emigranților, ci celor care nu le hotărau posibilitatea de a munci, adică diverselor guverne maghiare.¹⁶³

Aceste colonizări în Banat s-au făcut numai cu elemente străine, nu și cu români din alte zone cu o populație mai densă. De altfel, după cum arăta același Coriolan Brediceanu în ședința parlamentului maghiar din 6 iulie 1908, românii nu erau reprezentați nici în comisiile de colonizare, aceasta întâmplându-se și în comitatul Caraș - Severin unde ei formau peste 80 % din populație.¹⁶⁴ Datorită însă opoziției românilor bănățeni, a rolului lor în congregațiile comitatense și comportării politice necorespunzătoare a coloniștilor, aceștia neacceptând să-și dea voturile guvernelor maghiare ci opoziției, colonizările au fost suspendate. Acest lucru s-a petrecut și în comitatul Caraș - Severin, unde congregația comitatensă în care un loc important îl aveau românii s-a pronunțat împotriva continuării colonizărilor.¹⁶⁵

Românii bănățeni, având în general suficientă putere economică, cumpărau, fiind ajutați și de către instituțiile bancare, terenuri din marile moșii maghiare care erau scoase la vânzare. A existat o adevărată ofensivă românească în acest sens, fenomen combinat cu tendința de conservare a proprietății românești, chiar și a celei mici, ceea ce explică numărul relativ redus al muncitorilor agricoli români.¹⁶⁶ Împotriva acestui fenomen, unii șovini maghiari au cerut în parlamentul de la Budapesta să fie luate măsuri în acest sens de către Guvernul Ungariei.¹⁶⁷ Românii bănățeni nu făceau decât să aplice principiul reiterat și în paginile gazetei "Poporul român" care apărea la Budapesta. "Să nu uitați niciodată că al cui e pământul a aceluia e țara."¹⁶⁸ Deci politica de colonizare a guvernelor maghiare cu elemente străine s-a dovedit falimentară, mai mult, chiar o parte din coloniștii veniți aici s-a romanizat, iar o parte a plecat după puțin timp.¹⁶⁹

În concluzie, mișcarea națională românească în Banat în anii de la reluarea activismului politic și până la izbucnirea primului război mondial a cunoscut o epocă de mare efervescență. Ea s-a desfășurat atât pe plan politic prin participarea la alegerile electorale și lupta pentru vot universal, cât și pe planul învățământului, culturii, presei, bisericii și prin împotrivirea la colonizările făcute de către guvernele maghiare.

NOTE

1. Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania. 1900 - 1914*, Ed. Dacia, Cluj- Napoca, 1986, p. 76
2. "Românul", I, nr. 91, 27 aprilie/10 mai 1911
3. Vasile Goldiș, *Cel mai grav scop al politicii noastre românești*, în "Românul", I, nr. 115, 28 mai/9 iunie 1911
4. 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, ed. a III-a, Ed. Politică, București, 1983, p.285
5. Pentru personalitatea lui Alexandru Mocioni, vezi și Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 330 - 365 și Valeriu Braniște, *Pagini răzlețe*, Lugoj, 1910
6. Roman Ciorogariu, *Spre prăpastie*, Arad, 1911, p. 25
7. Liviu Maior, *op. cit.*, p. 103
8. Teodor V. Păcățean, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 405 - 406
9. Liviu Maior, *op. cit.*, p. 106
10. Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale*, vol. I, Ed. Facla, Timișoara, 1979, p. 105
11. Radu Păiușan, *Generalul Ștefan Șt. Stoilka - luptător pentru independență și unitate națională*, Timișoara, 1982
12. Liviu Maior, *op. cit.*, p. 123
13. Radu Păiușan, *Personalități lipovene în lupta pentru independență*, în *Ziridava* Arad, VIII, 1977, Anexa X, p. 206
14. Liviu Maior, *op. cit.*, p. 113
15. "Drapelul", Lugoj, XII, nr. 6, 12/15 iunie 1915
16. *Independența României. Participări bănățene*, Timișoara, Ed. Facla, 1977, p. 125
17. Valeriu Braniște, *Correspondență*, vol. III, Ed. Minerva, 1989, doc. 208, p. 222
18. Fișala Arhivelor Statului Timiș (o continuare F.A.S.T.) fond familial "Aurel Cosma", dosar 142, nenumărat
19. dr. Aurel Cosma, *Lupta Partidului Național Român și datele referitoare la alegerea de deputat dietal*, Arad, 1905, p. 6
20. "Drapelul", V, nr. 10, 25 iunie/10 februarie 1905
21. Nicolae Roșuț, *Contribuția lui Ion Russu Știrianu la reluarea activismului politic*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 279
22. *Ibidem*, p. 280
23. T. V. Păcățean, *Op. cit.*, p. 209
24. Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu, ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu, Ed. Minerva, București, 1972, p. 430 - 431
25. "Drapelul", XI, nr. 137, 29 decembrie/18 decembrie 1911
26. T. V. Păcățean, *Op. cit.*, p. 213

27. Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare...*, p. 429
28. Radu Păiușan, *Lupta națională și socială a românilor bănățeni în anii 1900 - 1918, în Studiile de istorie a Banatului, Timișoara, VIII, 1982, p. 121 - 122*
29. F.A.S.T., fond "familial Aurel Cosma", dosar 142, nenumărat
30. *Ibidem*
31. Victor Lăzărescu, *Conștiința ideii de unitate națională a românilor bănățeni manifestată în alegerile dietale din 1906, în Studiile de istorie a Banatului, XII, 1987, p. 125*
32. "Renașterea", Caransebeș, II, nr. 16, 15 aprilie 1906
33. Dimitrie Birăuțiu, *Patruzeii de mil de votari, în "Poporul român", Budapesta, VI, nr. 62, 29 aprilie/12 mai 1906*
34. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 430
35. "Poporul român", VI, nr. 62, 29 aprilie/12 mai 1906, p. 4
36. F.A.S.T., fond "familial Aurel Cosma", dosar 142, nenumărat
37. *Ibidem*
38. Valeriu Braniște, *De la Blaj la Alba Iulia*, Ed. Facla, Timișoara, 1978, p. 170
39. Liviu Maior, *op. cit.*, p. 83 - 84
40. Victor Lăzărescu, *op. cit.*, p. 126
41. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 431 - 432
42. Direcția Generală a Arhivelor Statului, București (în continuare D.G.A.S.), fond "familial Mocioni", dosar II/9, f. 42
43. *Idem*, dosar II/7, f. 20
44. Valeriu Braniște, *Correspondență...*, III, 1989, doc. 84, p. 98
45. *Idem*, doc. 85, p. 99
46. *Idem*, doc. 87, p. 101
47. *Idem*, doc. 89, p. 104
48. F.A.S.T., fond "familial Aurel Cosma", dosar 116, f. 2
49. T. V. Păcățean, *op. cit.*, p. 229
50. Valeriu Braniște, *Correspondență...*, III, doc. 124, p. 130
51. T.V. Păcățean, *op. cit.* p. 845
52. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 328
53. T. V. Păcățean, *op. cit.*, p. 309
54. *Ibidem*, p. 672
55. *Ibidem*, p. 653 și 704
56. "Drapelul", VIII, nr. 73, 1/14 iulie 1908
57. Valeriu Braniște, *Correspondență...*, III, doc. 196, p. 214
58. *Idem*, *Amintiri...*, p. 457
59. Stefan Pascu, *Făurirea statului național român*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1983, p. 316
60. Pentru rolul familiei Duka în mișcarea națională a românilor bănățeni, vezi Dimitrie Stoi, *Blazonul unei repute familii românești, în Mitropolia Banatului, nr. 2, 1986, p. 81 - 87*
61. Ioan Slavici, *Sbucumări politice la românii din Ardeal*, București, 1911, p. 75
62. "Drapelul", XIII, nr. 18, 12/15 februarie 1913
63. Vezi scrisoarea lui George Dobrin către Valeriu Braniște, datată Viena, 25 aprilie 1910, în Valeriu Braniște, *Correspondență...*, III, doc. 220, p. 229
64. Valeriu Braniște, *Correspondență...*, III, doc. 203, p. 218
65. *Ibidem*, doc. 241, p. 242
66. *Ibidem*, doc. 227, p. 226
67. Nicolae Roșuț, *Activitatea politică a deputaților arădeni între anii 1905 - 1918, în Ziridava, Arad, XI, 1978, p. 263*
68. Roman Ciorogariu, *op. cit.*, p. 23
69. Pentru activitatea lui Scotus Viator, vezi Cornelia Bodea, Hugh Seton - Watson, *R. W. Seton-Watson și românii. 1906 - 1920*, vol. I - II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București,

1988

70. Valeriu Braniște, *Correspondență...*, III, doc. 242, p. 243
71. "Drapelul", X, nr. 49, 4/17 mai 1910
72. *Idem*, nr. 137, 7/20 decembrie 1906
73. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 440
74. *Ibidem*, p. 441
75. "Drapelul", IX, nr. 81, 30 iulie/12 august 1909
76. Stefan Pascu, *op. cit.*, p. 298
77. "Drapelul", V, nr. 138, 29 noiembrie/12 decembrie 1905
78. T. V. Păcăjean, *op. cit.*, p. 457
79. *Ibidem*, p. 471
80. *Ibidem*, p. 579
81. *Ibidem*, p. 430
82. F.A.S.T., fond "colecția Nicolae Ilișcu", dosar 6, f. 1586
83. Ioan Slavici, *Niciodată*, în "Lupta", Budapesta, I, nr. 57, 9/21 martie 1907
84. Gheorghe I. Oancea, *Unirea din 1918. Contribuții bănățene (1848 - 1918)*, Timișoara, 1988, p. 62
85. "Drapelul", IX, nr. 81, 30 iulie/12 august 1909
86. Valeriu Braniște, *De la Blaj...*, p. 230 - 231, vezi și Biblioteca Casei Corpului Didactic din Timișoara, Protocoalele circularelor de la Școala Confesională Ortodoxă din Criciova. 18167 - 1914, inv. 60.408, f. 165
87. *Mărturiile privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură. (1784 - 1918)*, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popcașă, Arad, 1986, doc. 173, p. 272 - 273
88. *Idem*, doc. 181, p. 290 - 291
89. Vezi D.G.A.S., fond "familial Mocioni", dosar II/9, f. 50
90. F.A.S.T., fond "Emanoil Ungureanu", dosar 9, f. 14, vezi și Ludovic Ciobanu, *Emanoil Ungureanu, omul școlii și pedagogul social*, Timișoara, 1932
91. *Idem*, dos. 23, f. 14 - 15, pentru activitatea lui Emanoil Ungureanu vezi și Ion Rentea, *Omajiu marelui mecenat Emanoil Ungureanu. Din partea fostului ucenic, mss.*, Timișoara, 1979
92. *Ibidem*, f. 16 - 17, 12 - 19, 20 - 21, 24 - 25
93. *Ibidem*, f. 26
94. Radu Păiușan, *Bănățeni în lupta pentru unitate națională. 1830 - 1918*, Timișoara, 1983, p. 122 - 123
95. Teodor Pavel, *Mișcarea românilor...*, vol. II, 1982, doc. LIX, p. 221
96. Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, Ed. Eminescu, București, 1986, p. 372
97. "Banatul", Timișoara, I, nr. 1, 3/16 iulie 1905
98. "Drapelul", VIII, nr. 141, 9/22 decembrie 1908, vezi și Nicolae Ilișcu, *Istoricul Reuniunii Române de Lectură din Timișoara*, Timișoara 1925
99. "Drapelul", XII, nr. 79, 10/23 iulie 1912
100. Octavian Goga, *Dramul unui creator. Aurel Vlaicu, în "Precursori"*, Ed. Minerva, 1989, p. 153 - 155
101. Valeriu Braniște, *De la Blaj...*, p. 277
102. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 333
103. "Drapelul", VIII, nr. 141, 9/22 decembrie 1908
104. George Cipăianu, *Stipendiile acordate de familia Mocioni intelectualității românești din perioada anilor 1860 - 1870*, în AIIA, Cluj - Napoca, XX, 1979, p. 438
105. D.G.A.S., fond "familial Mocioni", dosar II/4ff.36
106. *Idem*, dosar II/9, f.41
107. F.A.S.T., fond "Emanoil Ungureanu", dosar 24, f. 1
108. Vezi I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 217 - 227

109. F.A.S.T., fond "Emanoil Ungureanu", dosar 1, f. 36
110. D.G.A.S., fond "familial Mocioni", dosar II/9, f. 34 - 34 v
111. *Idem*, dosar II/4, f. 19
112. Pentru activitatea acestei societăți culturale vezi și Pamfil Mateci, ASTRA, ASOCIAȚIA TRANSILVANĂ PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN, Ed. Dacia, Cluj - Napoca, 19186
113. Valeriu Braniște, *Pe pragul congresului Astrei la Timișoara*, în "Voința Banatului", III, nr. 34, 26 august 1923
114. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 350
115. "Transilvania", XXXIII, 1902, nr. 5, p. 177 - 183
116. D.G.A.S., fond "familial Mocioni", dosar II/8, f. 36
117. *Idem*, dosar II/9, f. 28 - 28v.
118. *Idem*, dosar II/8, f. 57
119. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 448
120. "Voința Banatului", III, nr. 34, 26 august 1923
121. Ileana Florca, *Din corespondența Eugen Brode - Ioan Slavici*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 857
122. Valeriu Braniște, *De la Blaj...*, p. 258
123. Petru Olade, *Lupta pentru limba română în Banat*, Ed. Facia, Timișoara, 1983, p. 256
124. Dimitrie Onciulescu și Ion Cărăbaș, *Chizățul, leagănul corurilor bănățene*, Timișoara, 1982, p. 23 - 31
125. Victor Andreiu, *Ioachim Perian și continuatorii cântecului timișan-bănățean*, Timișoara, 1986, p. 8
126. *Ibidem*, p. 183 - 184
127. Vasile Barbu, *Activitatea corală la Uzdin, 1885 - 1920*, Uzdin, 1990, p. 4 - 5 și Costa Roșu, *Corurile noastre bănățene. Contribuții la istoria corurilor din Banatul Sărbesc*, în "Almanah Libertatea", 1992, Ed. Libertatea, Panciova, Jugoslavia, 1992, p. 3 - 88
128. F.A.S.T., fond "Colecția Nicolae Ilieșiu", dosar 6, f.1753
129. Valeriu Braniște, *De la Blaj...*, p. 154
130. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 368
131. Ioța lu Toboc (Valeriu Braniște), *Cântăreții noștri la București. Impresii și amintiri*, Lugoj, 1907, p. 5
132. Iuliu Vuia, *Excursiunea reuniunii învățătorilor bănățeni*, în "Tribuna poporului", IX, 1906, nr. 161 - 167
133. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 445
134. I. D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Ed. Facia, Timișoara, 1980, p. 141 - 142
135. Marius Bizerea, Viorel Selejan, *Monografia corului din Coștei (1869 - 1969)*, Ed. Societății Culturale Mihai Eminescu, Coștei, 1969, p. 7
136. *Vezi* "TIBISCUS", Uzdin, I, nr. 1, august 1990
137. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 444
138. Ioan Stratan, *Dor de frați. Epistolar lugojan*, Timișoara, Ed. Facia, 1977, p. 229
139. *Ibidem*, p. 234
140. Muzeul Județean Arad, fond "George Popovici", doc. 1846, f. 1
141. *Idem*, doc. 883, f. 1 - 2
142. *Idem*, doc. 1844, f. 1 - 2
143. *Vezi* și Petru Oalde, *op. cit.*, p. 76 - 97
144. T. V. Păcășan, *op. cit.*, 708
145. *Vezi* Radu Păiușan, *Participanți bănățeni la lupta pentru unitate națională*, în *Revista de Istorie*, XII, 1988, p. 1150
146. A.C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*, Leipzig, 1906, tradusă în limba română de către Petre Pandrea cu titlul "Stat și Națiune", București, 1939

147. I. D. Suci, *op. cit.*, p. 136 - 140
148. Ion B. Mureşianu, Dr. George Popovici, membru corespondent al Academiei Române. (1862 - 1927), în *Academia Română și Senatul. 1866 - 1920*, Timișoara, 1982, p. 168 - 169
149. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 368
150. Alexandru Dobre, *Idealul unității naționale în cultura română*, București, Ed. Minerva, 1988, p. 113
151. I. D. Suci, *op. cit.*, p. 135
152. Wiliam Marin, Ion Munteanu, Gheorghe Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968, p. 88 - 89 pentru mișcarea teatrală din părțile Aradului vezi și Lizica Mihui, *Mișcarea teatrală arădeană până la înfăptuirea marii uniri*, Ed. Eminescu, București, 1989
153. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 447
154. Petru Oalde, *op. cit.*, p. 257
155. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 435
156. D.G.A.S., fond "familial Mocioni", dosar II/8, f. 48 - 48v
157. Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 437
158. T. V. Păcăjean, *op. cit.*, p. 447
159. "Drapelul", IX, nr. 78, 22 iulie/4 august 1910
160. Eugen Brote, *Ceștiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 104
161. Valeriu Braniște, *De la Blaj...*, p. 12
162. T. V. Păcăjean, *op. cit.*, p. 388
163. *Ibidem*, p. 653
164. *Ibidem*, p. 799
165. Valeriu Braniște, *Amintiri...*, p. 423
166. *Vezi Liviu Maior, op. cit.*, p. 29
167. "Drapelul", XI, nr. 138, 1/14 decembrie 1911
168. Dionisie Stoica, *Moșla românească*, în "Poporul român", Budapesta, nr. 42, 17 - 30 oct. 1904
169. A. C. Popovici, *op. cit.* p. 83

KOORDONATEN DER NATIONALBEWEGUNG DER BANATER RUMÄNEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1905 - 1914 (Zusammenfassung)

Die Wiederaufnahme des politischen Aktivismus innerhalb der Nationalbewegung der Rumänen aus dem Banat fand ihren Ausdruck sowohl auf politischer Ebene, durch die Teilnahme an den Wahlen und den Kampf für allgemeines Wahlrecht, als auch auf kultureller Ebene (Unterricht, Presse, Kirche), wie auch durch den Widerstand gegenüber der Kolonisierung ungarischer Bevölkerung im Banat.

Die Teilnahme an den Parlamentarwahlen von 1905 bzw. 1910, nach Wiederaufnahme des politischen Aktivismus, im Jahre 1905 bzw. 1907, und der Kampf für das allgemeine Wahlrecht, reiht die Nationalbewegung der Rumänen aus dem Banat in die europäische Bewegung für demokratische Rechte ein.

Die wenigen rumänischen Abgeordneten im ungarischen Parlament kämpften fortwährend für die Rechte der Ethnie die sie vertraten. Ihre Aktivität

und die Wahlteilnahme der rumänischen Bevölkerung, nebst ihres Einsatzes für allgemeines Wahlrecht, stellen die politische Komponente der rumänischen Nationalbewegung dar.

Auf kultureller Ebene versuchten die Banater Rumänen der Denationalisierungspolitik der ungarischen Autoritäten auf verschiedenen Wegen Widerstand zu leisten: durch die materielle Unterstützung, die sie den konfessionellen Schulen gewährten, durch ständigen kulturellen Kontakt zu gleichwertigen Institutionen aus Rumänien (inklusive Banater Rumänen als Mitglieder der Rumänischen Akademie), durch Tournées der verschiedenen Kulturvereine und Theatergruppen.

Der Kolonisierungspolitik des Regimes (Versetzung ungarischer Volksgruppen aus Ungarn und Siebenbürgen in hauptsächlich von Rumänen bewohnten Gebiete aus dem Banat) widersetzte sich die rumänische Bevölkerung kategorisch, somit gab die Regierung diese Politik auch recht bald auf.

Also auch in der Zeitspanne 1905 - 1914 entfalteten die Rumänen aus dem Banat eine rege Aktivität entgegen der ungarischen Denationalisierungspolitik.

INCUIPAȚI ȘI APĂRĂTORI HUNEDORENI ÎN PROCESUL MEMORANDULUI

Ioachim Lazăr

Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria, după definitivarea sa în cadrul Conferinței Naționale din 25 - 26 martie 1892 și după încercarea zadarnică de a fi adus și în fața monarhului, va fi larg răspândit. Pentru a fi cunoscut în cercuri cât mai largi, Memorandul a fost tipărit în limbile română, maghiară, germană și franceză. După tipărire el a fost trimis unor cunoscute personalități române din diferite părți ale Transilvaniei, pentru a fi răspândit și făcut cunoscut întregii națiuni române. Un număr de exemplare ajunge și în posesia lui Romul Crainic din Dobra și Ioan Munteanu din Hațeg. Încă în ședința din 25 - 26 martie 1892 se stabilise ca un număr cât mai mare de exemplare "să fie trimise pentru distribuire și celor 78 de bărbați de încredere desemnați de Comitet."¹

Fără să țină seama de doleanțele românilor cuprinse în Memorand, guvernul maghiar deschide la scurt timp o anchetă judiciară împotriva lui Eugen Brote, editorul documentului. Furia cercurilor oficiale maghiare a fost sporită și de faptul că Memorandul, fiind tipărit și în limbi cu o largă circulație internațională, a fost primit cu simpatie și comentat favorabil de multe ziare franceze, italiene și germane.² Acțiunea judiciară împotriva lui Eugen Brote se deschide la 21 septembrie 1892, când Parchetul General din Cluj face denunțul penal contra sa.³ Acuzația se întemeia pe descoperirea la avocatul Gavril Tripon din Bistrița a șaptesprezece exemplare, iar la Constantin Cotișel din Certege și Zosim Chirtop din Cămpeni a câte unui exemplar.⁴

Guvernul maghiar a considerat acțiunile fruntașilor români ca deosebit de grave. După ce la 21 septembrie 1892 au fost aduși la bară Aurel C. Popovici pentru redactarea Replicel și Eugen Brote pentru tipărirea și punerea în circulație a Memorandului, la 13 mai 1893, procurorul general din Cluj, Vita Sandor, a extins denunțul împotriva întregului Comitet Executiv al Partidului Național Român. Procurorul general ruga judecătorul de instrucție ca douăzeci și doi de membri din Comitetul Executiv de douăzeci și cinci, la care se adaugă și Romul Crainic, să fie integogați în modul "cel mai urgent... privitor la redactarea, imprimarea și răspândirea așa zisului Memorand românesc".⁵ De același delict era acuzat și Ioan Munteanu, funcționar de bancă și proprietar, domiciliat în Hațeg, care "după recunoașterea sa, a distribuit cele douăzeci de exemplare din Memorand, pe care le-a primit de la protopopul gr(eco)-or(todox) Romul Crainic.⁶ "În sfârșit - își motiva Vita Sandor actul de acuzare - îl acuz pe Romul Crainic, protopop de legea gr(eco) or(todoxă), domiciliat în Dobra, care, după recunoașterea sa, a predat mai departe, adică a distribuit câteva exemplare ale Memorandului primite de la Sibiu și din ele a trimis lui Ioan Munteanu, domiciliat în Hațeg, 20 bucăți pentru distribuire mai departe."⁷

Din interogatoriul din Eugen Brote reiese că între cei șaptezeci și opt de bărbați de încredere se aflau personalități politice, culturale și bisericești din toate județele locuite de români, din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Este menționat între ei și numele altor hunedoreni, printre care amintim pe Silviu Moldovan, avocat de Orăștie, Augustin Nicoară, candidat de avocat din Deva, Avisalon Feier, medic în Brad și Aurel Ciatu, medicinist în Deva.⁸ Un mare număr dintre bărbații de încredere erau din Banat, printre ei fiind Iuliu Herbay, Vasile Mangra, Aurel Suciu, Nicolae Oncu și Romul Ciorogariu din Arad, Ioan T. Mera, medic în Șiria, Mihai Veliciu, avocat în Chișineu Criș, G. Lazăr, avocat în Vinga, Petru Călcianariu, avocat în Orșova, Ioan Lințu și Enea Hodoș din Caransebeș, Traian Mager, preot în Gurahonț, Constantin Rădulescu, avocat în Lugoj, Paul Rotariu, avocat în Timișoara și I. Hotăran, avocat în Șiria.⁹

În paralel cu instrucția procesului, autoritățile maghiare întreprind o amplă acțiune de confiscare a exemplarelor difuzate. În primul rând se efectuează o severă percheziție a Institutului Tipografic din Sibiu, de unde se confiscă 1.336 exemplare în limba română, 77 în maghiară și unul în franceză.¹⁰

Prin judecătoria din Hațeg este recuperat un exemplar românesc de la Ioan Munteanu și înaintat Parchetului General din Cluj la 19 decembrie 1892.¹¹ Un alt exemplar este confiscat de la Samuil Aștilean, proprietar în Galați și înaintat aceluiași parchet de către Judecătoria Regească de Ocol din Pui la 30 decembrie 1892.¹² Încă la 9 octombrie 1892, subprefectul județului Hunedoara comunicase procurorului general Vita Sandor "că și numitul Ioan Munteanu a Nesii, domiciliat în Hațeg, a primit prin poștă mai multe exemplare din imprimatul numit Memorand și deja le-a și distribuit și că un exemplar a fost văzut și în posesia lui Samuil Aștilean, domiciliat în Galați (lângă Pui)".¹³

În urma acestui denunț, la 13 decembrie 1892, procurorul propunea "interogarea lui Ioan Muntean asupra chestiunii: de la cine, în ce mod și câte exemplare a primit din imprimatul numit Memorand, din ale cui și câte a distribuit și câte mai posedă?"¹⁴ În același timp procurorul dispunea ca exemplarele distribuite de Ioan Munteanu să fie sechestrate de la respectivii la care se vor găsi.¹⁵ Interogatoriul lui Ioan Munteanu are loc la Judecătoria de Ocol din Hațeg, în 17 decembrie 1892.¹⁶ Întrucât recunoscuse că a primit exemplare din Memorand "cuprinzând anumite plângeri românești", judecătorul îi adresează următoarea întrebare: "de unde le-ai primit, de la cine, în ce mod și în câte exemplare și ce ai făcut cu ele?"¹⁷ Ioan Munteanu declară că încă la Conferința ținută în 20-21 ianuarie 1892 s-a hotărât ca plângerile românilor să fie înaintate Majestății Sale printr-o delegațiune și că despre aceste plângeri să fie orientați și alții prin presă.¹⁸ Din declarația lui Ioan Munteanu reiese că el a făcut parte din delegația care a dus Memorandumul la Viena.¹⁹ "Declară deasemenea că a primit 25 exemplare de la protopopul ortodox Romul Crainic din Dobra. Exemplarele primite, având text românesc, "după aceasta le-am distribuit aceluiași despre care credeam că-i interesează

chestiunile dezvoltate în broșură.²⁰ În ce privește numele persoanelor cărora le-a distribuit, el și-a reținut un exemplar, dar că nu știe cui a predat pe celelalte, afară de unul pe care le-a oferit lui Fabry Kalman, domiciliat în localitate.²¹ Judecătorul conchide că Ioan Munteanu fiind originar de aici și cunoscând întreg ținutul, deci nu poate primi afirmația că nu știe cui a distribuit exemplarele primite. Deci te somez "din nou să numești pe respectivii."²² Ioan Munteanu își motiva afirmația prin faptul că pe lângă Memorand a primit și Replica, în opt exemplare și două - trei exemplare din broșura studenților români din București, intitulată Memoriu, astfel că nu poate ști cui le-a dat.²³ "Pot să afirm însă că abia dacă se găsește intelectual de naționalitate română, care să nu fi primit o broșură sau alta."²⁴

La 19 iunie 1893 este interogată Romul Crainic, protopopul din Dobra. La întrebarea privind distribuirea către Ioan Munteanu a douăzeci de exemplare din Memorand, Romul Crainic declară că răspunde numai dacă "audierea se va face în limba română."²⁵ Întrucât procesul verbal nu este redactat în limba română, Romul Crainic refuză să-l semneze și declară apel împotriva procedurii.²⁶

Guvernul maghiar trebuia să rupă acțiunea Comitetului de largă solidaritate manifestată de întreaga națiune română. În ziua de 21 august 1893, după ce guvernul maghiar nu mai avea nici o îndoială cu privire la sentimentele și la atitudinea populației românești, ministrul de interne invită la o conferință la Budapesta pe toți prefecții din județele locuite de români.²⁷ Acțiunea era determinată de manifestațiile de solidaritate ce se desfășuraseră și continuau să se desfășoare atât în Transilvania cât și în România. În raportul său nr. 83 din 13 iulie 1893, prefectul județului Arad constata intensificarea mișcării naționale a românilor din comitatul său după înaintarea Memorandului la Viena.²⁸ În comuna Bârsa, preotul a adunat credincioșii la școală și a discutat cu ei despre reprezentarea în delegație. Preoții, învățătorii și unii membri ai conducerilor comunale din Măgherad, Cuvin și Târnava au semnat în ziarul "Tribuna" o declarație elogioasă memorandiștilor.²⁹ La Dezna, Sebiș, dar mai ales la Gurahonț și în satele din împrejurimi, românii organizează ședințe de noapte în casele preoților și învățătorilor, ținând discursuri instigatoare și își fac planuri.³⁰

Conferința convocată de ministrul de interne avea drept scop de a discuta mijloacele prin care s-ar potoli mișcarea românească. Conferința ajunge la concluzia că fermentul tuturor agitațiilor naționale erau preoții români care trebuiau cumpărați. La 4 noiembrie 1893, Ministerul de Interne trimitea Ordinul Confidențial nr. 892 prefecților din județele Arad, Alba, Bistrița - Năsăud, Făgăraș, Hunedoara, Cluj, Caraș-Severin, Mureș-Turda, Târnava Mare, Sibiu și Turda-Arieș, rugându-i să-i indice fiecare numele preoților români care "fiind mai cunoscuți prin atitudinea lor românească și au o influență politică mai mare asupra conaționalilor lor și a căror cumpărare ar fi mai utilă ideii de stat național maghiar."³¹ Prefectul Aradului și-a trimis raportul la 8 februarie 1894, indicând numele a 175 de preoți, 75 dintre aceștia fiind propuși pentru ajutor.³²

Necesitatea de a asigura procesului desfășurarea dorită de fruntații români impunea o pregătire minuțioasă. Greutățile nu erau generate atât de aspectul juridic - printre memorandiști aflându-se avocați de certă valoare - cât mai ales de situația internă a partidului. Trebuia să fie aplanate disensiunile dintre grupări și persoane, pentru ca cei în procesuați să reprezinte pe toți românii din Imperiul Austro-Ungar. Ideea reprezentării globale este prezentă încă de la primul apel al Comitetului Central adresat frunțășilor partidului la 22 decembrie 1893, cărora li se cere lista avocaților care "ar înclina să primească misiunea de apărători în procesul Memorandului".³³ Scrisoarea adresată avocatului Francisc Hossu-Longin din Deva fiind semnată în numele Comitetului Central de către Ioan Rațiu și Dimitrie Comșa.³⁴ Procesul fusese fixat pentru 23 ianuarie 1894. Dezbaterea finală s-a amânat "până când Curia regească din Budapesta va decide asupra cererilor de nulitate ale acuzaților".³⁵ Din județul Hunedoara se decide participarea ca apărători ai inculpaților în proces, a fraților Francisc și Alexandru Hossu-Longin și a lui Silviu Moldovan de la Orăștie.³⁶ Conferința ținută la Lugoj a stabilit deplasarea lui Coriolan Brediceanu, Ștefan Petrovici și dr. Dobrin.³⁷ La 24 ianuarie 1894, Aurel Isac și George Ilea îl invită pe Francisc Hossu-Longin la o "conferință prealabilă a tuturor apărătorilor în chestiunea procesului de presă a Memorandului, ce urma să aibă loc pe 3 februarie la Cluj".³⁸

Sedința comună a inculpaților și apărătorilor a stabilit atitudinea ce urma să se adopte la proces. Francisc Hossu-Longin își însemnase principiile stabilite în cadrul conferinței: "1. Conferința Națională a hotărât înaintarea la tron a Memorandului, imprimarea și răspândirea acestuia;

2. Comitetul numai simplu a executat mandatul primit;

3. Executiva a fost aprobată ulterior prin conferință identificându-se întru toate cu ea;

4. Răspunderea o primesc toți membrii comitetului pentru toată acțiunea, fără însă a altera dreptul fieștecărui acuzat de a constata adevărul în privința conlucrării faptice la răspândire;

5. Înlăturarea divergențelor între fashiuni se va face prin atacarea instrucțiunei."³⁹

În aceeași conferință s-a stabilit și apărătorii pentru cei inculpați. Avocații hunedoreni Francisc Hossu-Longin, Silviu Moldovan și Alexandru Hossu-Longin vor apăra în proces pe George Pop de Băsești, Nicolae Roman și I. Duma.⁴⁰ La rândul lor, cei doi inculpați hunedoreni, Ioan Munteanu și Romul Crainic, vor fi apărați de Petru Truția și Augustin Munteanu.⁴¹ Procesul memorandiștilor se desfășoară la Cluj, între 7 și 25 mai 1894. În sală sunt prezenți 19 dintre acuzați, în frunte cu Ioan Rațiu, George Pop de Băsești și Vasile Lucaciu.⁴² Președintele tribunalului, Szentkeresztzky Zsigmond aduce la cunoștința celor prezenți că a fost citat și Romul Crainic, dar a făcut dovadă "cu certificat medical că din cauza morbului de plămâni este dus la băi."⁴³ Ținuta tuturor inculpaților a fost exemplară.

Președintele Partidului Național Român, Ioan Rațiu, făcea cunoscut întregii lumi că "ceea ce se discută aici este însăși existența poporului român. Existența unui popor nu se discută, ci se afirmă... Nu ne rămâne decât să demonstrăm în fața lumii civilizate sistemul de opresiune care tinde să ne răpească ceea ce are un popor mai prețios: limba și naționalitatea. Iată de ce nu mai suntem aici acuzați, ci acuzați."⁴⁴

Interogatoriul lui Ioan Munteanu are loc la data de 9 mai 1894.⁴⁵ La încheierea procesului el este achitat, împreună cu Vasile Rațiu, Nicolae Roman și Ioan Duma.⁴⁶ La 8 august 1894, Parchetul General cerea ținerea dezbaterii și pentru Septimiu Albini și Romul Crainic, care "nu s-a putut ține din cauza îmbolnăvirii numiților acuzați".⁴⁷ Dar protopopul Romul Crainic încetase din viață în această perioadă. În sentința de condamnare a lui Septimiu Albini din 9 octombrie 1894, la punctul 2 se menționa că în privința lui Romul Crainic, până la dovada legală a procesului, procedura se suspendă.⁴⁸

Cu toată pedeapsa grea dată celor mai de seamă conducători ai Partidului Național Român, desfășurarea procesului a permis atingerea obiectivelor majore, axate pe domeniul politic. Însuși ziarul maghiar "Hazank" recunoștea că "oricât de greu ne este, dar suntem siliți să constatăm amăsurat adevărul că la Cluj, în decursul de până acum al procesului, justiția maghiară a suferit un dezastru hotărât față de iscusința politică și judiciară a acuzaților și apărătorilor."⁴⁹

NOTE

1. *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, Cluj, 1933, p. 51
2. Zenovie Păclișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal*, în "Revista Fundațiilor Regale", Anul I, nr. 5/1934, p. 338
3. *Procesul Memorandului românilor din Transilvania...*, p. 47 - 50
4. *Ibidem*, p. 49
5. *Ibidem*, p. 52
6. *Ibidem*, p. 61
7. *Ibidem*
8. *Ibidem*, p. 77 - 78
9. *Ibidem*, p. 77 - 79
10. *Ibidem*, p. 108
11. *Ibidem*
12. *Ibidem*
13. *Ibidem*, p. 121
14. *Ibidem*, p. 122
15. *Ibidem*
16. *Ibidem*, p. 183
17. *Ibidem*
18. *Ibidem*, p. 184
19. *Ibidem*
20. *Ibidem*
21. *Ibidem*
22. *Ibidem*
23. *Ibidem*
24. *Ibidem*

25. *Ibidem*, p. 189
26. *Ibidem*
27. Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 353
28. *Unirea Transilvaniei cu România, 1918*, București, 1978, p. 201
29. *Ibidem*
30. *Ibidem*
31. Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 353
32. *Ibidem*, p. 354
33. Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea Memorandistă în documente (885 - 1897)*, Cluj, 1973, p. 231
34. *Ibidem*
35. *Ibidem*, p. 231 - 232
36. *Ibidem*
37. *Ibidem*, p. 233
38. *Ibidem*, p. 243
39. *Ibidem*, p. 268 - 269
40. *Ibidem*
41. *Ibidem*
42. *Procesul Memorandului românilor din Transilvania...*, p. 250
43. *Ibidem*
44. I. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania*, vol. II, Cluj, 1934, p. 304
45. *Procesul Memorandului românilor din Transilvania...*, p. 262
46. *Ibidem*, p. 277
47. *Ibidem*, p. 330
48. *Ibidem*, p. 348
49. Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, p. 91

ANGEKLAGTE UND VERTEIDIGER AUS HUNEDOARA IM MEMORANDUM - PROZESS (Zusammenfassung)

Das Memorandum der Rumänen aus Siebenbürgen wurde in vier verschiedenen Sprachen verfasst und abgedruckt: Rumänisch, Ungarisch, Deutsch und Französisch. Eine Anzahl von Exemplaren wurde an sehenswerte politische, kulturelle und kirchliche rumänische Persönlichkeiten verschickt um von diesen weiter verteilt zu werden. Im Memorandum - Prozess wurden sowohl die Verfasser als auch der Verleger und die Verbreiter des Dokumentes angeklagt. Unter den Angeklagten befanden sich auch Persönlichkeiten aus Hunedoara, sie hatten sich für die Verbreitung des Dokumentes "schuldig" gemacht. Insbesondere auf die Lage der Angeklagten Ioan Munteanu, Bankangestellter und Grundbesitzer aus Hatzeg und Romul Crainic, Erzpfarrrer aus Dobra, bezieht sich der Autor. Die beiden Angeklagten wurden von den Anwälten Petru Truția und Augustin Munteanu verteidigt. Die hunedoaraer Anwälte Francisc und Alexandru Hossu - Longin, sowie Silviu Moldovan beteiligten sich am Prozess als Verteidiger der angeklagten Memorandisten. Obwohl im Memorandum - Prozess (7 - 25 mai 1894, Klausenburg) harte Urteile gegen die Mehrzahl der Angeklagten ausgehängt wurden, gelang es sowohl den Angeklagten wie auch deren Verteidigern die allgemeinen Interessen der Rumänen aus Siebenbürgen in den Vordergrund zu bringen.

MIȘCAREA MEMORANDISTĂ REFLECTATĂ ÎN COLOANELE ZIARULUI "HUNYAD"

GHEORGHE FIRCAZ
ADELA HERBAN

Realizarea dezideratului național al românilor s-a constituit într-un proces ce a durat peste un secol. Ideologia sa a fost exprimată printr-o serie de programe politice, începând cu *Supplex Libellus Valachorum* și terminând cu Proclamația Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.¹ Având o astfel de bază programatică, inițial, mișcarea memorandistă a avut un caracter revendicativ, vizând emanciparea națională și socială a românilor transilvăneni. Într-o fază următoare, mai ales după apariția unor ziare românești, se adaugă, ca un element nou, pe lângă informarea împăratului despre doleanțele românilor din monarhia austro-ungară și informarea opiniei publice românești despre drepturile sale, despre modul în care sunt ele receptate în diferite cercuri din Austro-Ungaria.

Un documentar valoros pentru cunoașterea și prezentarea mișcării memorandiste sunt tipăriturile de diferite genuri, mai mult sau mai puțin contemporane cu evenimentele. În cadrul acestora ziarele, cu diverse orientări și cu puncte de vedere de diverse nuanțe, ne prezintă atmosfera epocii, diferitele moduri de receptare a evenimentelor legate de mișcarea memorandistă. Desigur, în acest context, trebuie să ținem cont de natura regimului politic în care era încadrat spațiul transilvănean. Astfel interpretările puteau să prezinte opinii partizane, care astăzi, într-o măsură mai mare sau mai mică, îngreunează interpretarea istorică.

Ziarul "Hunyad" se află în bogata colecție de publicații a Muzeului județean Hunedoara / Deva. El vede lumina tiparului prima dată în anul 1876, în tipografia lui Adolf Hirsch, fiind proprietatea lui Rethi Lajos, inspectorul școlar al Comitatului Hunedoara. Această publicație a avut o periodicitate săptămânală, fiind încadrată în dimensiunile 31 x 44 cm, prezentându-se cititorilor ca o gazetă de informație "... de tot felul, din județ, din toată țara și de peste graniță". În coloanele ziarului un loc aparte l-a ocupat prezentarea "la zi" a activității de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara, a cercetării arheologice efectuate succesiv pe întreg teritoriul comitatului, a strădaniilor membrilor societății pentru înființarea unui muzeu, care de la începuturile sale a avut o bogată colecție de antichități dacoromane. Din păcate, colecția noastră nu este integrală, numerele existente fiind din anii 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1885-1887, 1889-1901.²

Fiind un săptămânal de informație, în coloanele sale nu se distinge o orientare politică concludentă, ce s-ar putea încadra în contextul epocii pe care o prezentăm. Apar însă, succint reflectate, evenimentele importante ale anilor respectivi. Printre acestea distingem spațiile acordate mișcării memorandiste,

atmosferei în care aceasta s-a derulat, înainte, în timpul și după procesul propriu-zis. Ziarul acordă o atenție specială hunedorenilor implicați în procesul memorandist.

Problematika amintită de noi începe prin informarea cititorilor că printre acuzați sunt doi hunedoreni, Romul Crainic, protopop de Dobra și Munteanu Nicolae, funcționar de bancă și proprietar din Hașeg.³ Nu se menționează însă, că primul dintre acuzați i-a trimis conaționalului său din Hașeg, pentru distribuire, douăzeci de exemplare tipărite ale Memorandului.⁴ La interogatoriu, Nicolae Munteanu, se mândrește că este membru al P.N.R. și că respectă o hotărâre de partid⁵, aspect ignorat de ziarul "Hunyad".

Comentând începutul procesului, ziarul mai sus menționat prezintă Memorandul, arătând că acesta ataca ordinea statală existentă în monarhie, contestând în primul rând unirea Ardealului cu Ungaria, solicitând chiar anularea acestui act. Se remarcă faptul că toți membrii comitetului român sunt aduși în fața justiției. De asemenea se remarcă intenția organizatorilor români, ca în timpul procesului să fie prezenți la Cluj cât mai mulți conaționali. Știrea atrage atenția și asupra prezenței masive a ziaristilor străini în orașul de la poalele Feleacului.⁶ Se știe că termenul inițial, de deschidere a procesului, era 23 ianuarie 1894, dar nu s-a putut respecta pentru că acuzații au cerut o listă de martori ce a fost respinsă de Tribunal, făcându-se recurs la Curie, care acceptă hotărârea instanței de fond⁷, dar știrea nu apare nicăieri menționată în ziarul "Hunyad".

Cu toate că poziția politică a gazetei, așa cum am mai menționat, nu este clar definită, ea recurge la o serie de omisiuni în prezentarea evenimentelor, practic valabilă pe toată perioada amintită. Știrea că: "Poporul român, bărbați, femei, tineri, bătrâni, mici, mari, din opidul Deva, cu trup și suflet declară că procesul Memorandului este și procesul lor; judecându-se și orânduindu-se reprezentanții legitimi ai noștri, judecați și osândiți, vom fi noi poporul, "nu o găsim menționată în gazeta "Hunyad", ea apare în schimb în "Tribuna" sibiană⁸.

Atmosfera din ziua de luni, 7 mai 1894, prima a procesului, a fost destul de tensionată. Numeroși români au manifestat la Cluj, pentru cauza națională, cerând eliberarea conducătorilor lor⁹. Se menționează că agitația antimaghiară a fost condusă de preotul Vasile Lucaciu.¹⁰

Deja drumul spre Cluj al acuzaților, se remarcă în ziar, s-a constituit într-o adevărată procesiune. Acuzații, apărătorii lor și însoțitorii au încercat, prin orice mijloace, să amâne procesul, aceasta fiind starea de spirit cu care s-a mers la Cluj.¹¹ Printre avocați figurau hunedoreni Francisc Hossu, doctor Alexandru Hossu și doctor Sever Moldovan. Se inserează știrea că dr. Alexandru Hossu a suportat o amendă de 50 forinți pentru "exprimare necuvincioasă"¹²

În ședința din 10 mai 1894 după ce avocatul Brediceanu a fost amendat cu 50 forinți, apoi cu încă 100 forinți, întregul corp de apărători s-a solidarizat cu colegul lor, prin depunerea mandatului.¹³

Ioan Rațiu, vorbind în numele tuturor acuzaților - a raliat și el la poziția apărătorilor. Cu toate acestea, procesul a continuat acceptându-se cererea procurorului¹⁴.

Pe parcursul procesului tribunăștii au delegat trei țărani români, Teodor Onișor, Gavrilă Trifu și hunedoreanul Nicole Herlea¹⁵, să meargă la Viena. Ea a depus acolo o cerere în care solicita sprijinul monarhului pentru anularea acțiunilor guvernului maghiar contra românilor¹⁶. Delegația a fost tratată cu refuz, se notează sec în ziar¹⁷.

Finalul procesului îl regăsim prezentat în paginile gazetei. Sunt enumerați "vinovații" și pedepsele pe care le-au primit, menționându-se că ele variază între doi ani și opt luni și cinci ani. Acuzații au hotărât să-și prezinte punctul de vedere cu privire la sentințe în ziarele românești din Budapesta și Cluj.¹⁸

Procesul memorandiștilor a marcat starea de spirit a populației românești din Comitarul Hunedoara, fapt consemnat și în ziarul "Hunyad". Pentru 15 mai 1894 era pregătită o manifestație la Sibot. Prin acțiunea de forță a judeului principal procesual, Fodor Gyula, cu cei 100 de soldați ai săi s-a reușit împrăștierea mulțimii care scanda "România".¹⁹ Tot în aceeași zi au avut loc manifestații, de o mai mică amploare, la Vinerea și la Cugir.²⁰ Ziarul menționat că agitațiile românilor au devenit o problemă de stat. Guvernul și-a mobilizat forțele pentru a evita "încălcarea legii". Protopopii români au fost invitați de autorități pentru consultări²¹. În acest context, ziarul menționează plecarea a circa 600 de locuitori din satele zădărene Rișca și Rișculița, ca muncitori agricoli în România. Concluzia editorilor ziarului este că românii nu au de gând să se răscoale, din moment ce "bărbații cei mai vâjnoși" pleacă, în număr mare să lucreze în România.²²

După cum se observă, procesul memorandist și implicațiile sale a fost prezentat de ziarul "Hunyad" cu multă atenție. Fără a detalia evenimentele ziarul încearcă o minimalizare a importanței acestora, în special, prin prezentarea incompletă a acestora. Atunci când nu se ivește această posibilitate din cauza ponderii reduse în momentul respectiv, ziarul accentua nu latura națională a acestor evenimente ci faptul că se încalcă legea și nu se respectă ordinea de drept în statul austro-ungar. Putem spune deci că ziarul "Hunyad", fără a releva o poziție total subiectivă în cazul mișcării memorandiste are totuși un ton moderat. de altfel o serie de personalități din epoca respectivă ca: Mocsary Lajos, Boțnar Zsigmond, Zsilinsky Nandor, Benedek Janos au arătat că "ordinea morală în societate" nu se poate menține numai cu jandarmi și poliție.²³

Imediat după terminarea procesului, agitațiile din Transilvania au atins cote atât de mari încât, deputatul Pazmandy Denes l-a interpelat pe ministrul de interne în legătură cu posibilitățile de prevenire și combatere a agitațiilor românești. Răspunsul guvernului nu s-a lăsat așteptat, măsurile sale prevedeau înființarea de noi posturi de jandarmi și suplimentarea celor deja existente. În zonele considerate ca foarte turbulente a fost trimisă armata. Reprezentanții guvernului în comitate au primit instrucțiuni să nu permită desfășurarea nici unei întruniri publice,

acestea putând antrena "în dezordine" mase compacte de români.²⁴

Din cele prezente putem constata așa cum s-a mai făcut și în alte ocazii, că mișcarea memorandistă a fost punctul culminant al mișcării naționale a românilor ardeleni, din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Ea a fost generată de puternicele contradicții existente într-un imperiu, care căuta să mențină în viață niște structuri învechite.

Mișcarea memorandistă a demonstrat, prin amploarea sa și prin ecoul său european, că era parte integrantă a procesului general universal de constituire a statelor naționale.

NOTE

1. C.Nuțu și G.D.Iscru, *Continuitate, unitate, liberare națională în programele politice ale românilor din Transilvania, în Unitate și Continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p.265-266.
2. Rodica Andruș, *Periodice hunedorene din colecțiile Muzeului Județean Hunedoara-Deva (1876-1948)*, în *Sargetia*, XVIII-XIX, Deav, 1984-1985, p.403-434.
3. Arhivele Muzeului județean Hunedoara-Deva, Hunyad, XVIII, nr.18/5 mai 1894, p.3.
4. "Gazeta Transilvaniei", Nr. 274/1893.
5. Iosif Papp, *Procesul memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, I, Cluj, 1933, p.183.
6. Arh. Muz. jud. Hunedoara-Deva, Hunyad, XVIII, nr.18, din 5 mai 1894, p.1.
7. Teodor V. Păcățean, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana Ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p.659.
8. "Tribuna", Nr. (4/1894.
9. Teodor V. Păcățean, *op.cit.*, p.662.
10. Arh. Muz. jud. Hunedoara-Deva, Hunyad, XVIII, nr.19/12 mai 1894, p.2.
11. Ibidem.
12. Ibidem.
13. Ibidem.
14. "Gazeta Transilvaniei", Nr. 92/1894.
15. Arh. muz. jud. Hunedoara-Deva, Hunyad, XVIII, nr.22/21 iunie 1894, p.2.
16. "Gazeta Transilvaniei", nr. 99/1894.
17. Arh.Muz.jud. Hunedoara-Deva, Hunyad, XVIII, nr.20/19 mai 1894, p.1.
18. Idem, nr.21/26 mai 1894, p.3.
19. Idem, nr.20/29 mai 1894, p.3.
20. Ibidem, nr.2.
21. Idem, nr.21/26 mai 1894, p.1.
22. Idem, p.3.
23. Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, București 1968, p.196-197.
24. Zenovie Păclișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal*, în *Revista Fundațiilor regale*, I, nr. 6 iunie 1934, p.189.

LE MOUVEMENT DU "MEMORANDUM" ENVISAGÉ DANS LE JOURNAL "HUNYAD" (Résumé)

La réalisation du desiderate national des Roumains a été constitué, dans un procès qui a duré plus d'un siècle, son idéologie a été exprimé dans une série des problèmes politiques, en commençant avec "Supplex Libellus Valachorum" et en finissant avec "La Proclamation de la Grand Union de Alba Iulia". Le mouvement "memorandiste" s'encadre dans ce procès.

Un valeureux documentaire pour la connaissance et la présentation du mouvement memorandiste sont les divers ouvrage imprimés, et un grande importance revienne aux publications périodique du temps.

Le journal "Hunyad", qui se trouve dans la riche collections des impressions du Musée du deparement Hunedoara-Deva, etant un journal hebdomadaire d'informations, dans ses pages on distinguent les articles consacré au mouvement "memorandiste", et sur le cadre dans lequel s'a deroulé avant, pendant et après la période exacte du procès. Le journal accorde une attnetion toute differante aux participants du département Hunedoara, à ce procès. Sans détailler, les eveniments, le journal essaie un diminution de l'importance de ces faits historiques, surtout par une présenation incomplète. Nous pouvons dire, donc, que le journal "Hunyad" sans rélèver une position tot en totalité subjective, dans le cas du mouvement "memorandiste" a une attitude modéré.

Pourtant, dans les condition du temps, le journal a souligné l'importance du mouvement du "Memorandum".

ARADUL - VATRĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ ROMÂNEASCĂ ȘI LEAGĂN AL MARI UNIRI

Alexandru Roz

După ce se strecoară tăcute printre munți, undele grele ale Mureșului încărcate de istorie milenară se aștern domol câmpiei, într-un gând de apropiată întâlnire cu Aradul, ultima așezare românească de proporții din partea vestică a țării. Domol și prietenos, Mureșul își deviază grațios albia ca nicăieri în altă parte, într-un meandru închis, gest de statornică mângâiere, spre bucuria oamenilor și a pământului arădean.

De la intrarea bătrânului râu în oraș, pe malul său drept se ridică spre întâmpinare privindu-i apele line, cartiere de locuit și sediile unor instituții, toate obligând la sporită uimire bătrâna cetate de pe celălalt mal. Este răspunsul prin vremi al hărniciei oamenilor locului la gestul de eleganță al râului. Prin faptele lor, ei au înălțat tot mai mult orașul ca un riguros centru al industriei, al multor vechi și importante școli și a numeroase așezăminte de cultură.

Străveche așezare autohtonă, Aradul, astăzi municipiu reședință a județului cu același nume, cu un pitoresc deosebit conferit odată cu situarea lui pe malurile Mureșului de aspectul său modern și de mare metropolă cu încântătoare note specifice, se găsește amplasat în zona mai ridicată a Cîmpiei aluvionare a Aradului. Câmpia cu sol fertil format din cernoziomuri levigate și cernoziomuri propriu-zise, a favorizat din timpuri străvechi practicarea agriculturii, cu atât mai mult cu cât climatul este temperat-moderat, cu ierni relativ blânde și fără viscole, cu veri calde și desprimăvărat timpuriu și de obicei brusc și cu riscuri reduse în privința secetelor.

Orașul nu a fost întemeiat la un moment dat, într-o împrejurare anume. El este o creație organică a populației autohtone și s-a dezvoltat treptat, favorizat și de poziția sa geografică, de la așezările umane străvechi, la "polisurile" dacice, apoi la rolul de centru principal și fortificat al unor mari uniuni de obști, pentru ca încă în prima parte a evului mediu să-l menționeze documentele și să fie tot mai des evidențiat drept "civitas" (oraș). Dezvoltarea continuă a așezării, în ciuda numeroaselor piedici și a repetate pustiiri și puternice distrugerii provocate de către migratori, constituie o ilustrare dintre cele mai concludente a continuității și permanenței dacice și apoi românești pe această vatră multimilenară, apărată și înălțată neîncetat de locuitorii pământului, alternând după nevoi coarnezle plugului cu sabia, pentru păstrarea ființei sale, a limbii, obiceiurilor și portului său.

Cele mai vechi urme materiale privind locuirea omului pe actuala vatră a orașului și în zona imediată provin din neolitic. Așa sunt cele de la Arad-Mureșel, Ceala-Mureș, Sere Arad, Micalaca, pe Calea Romanilor etc.

Odată cu epoca bronzului când în ținuturile carpato-dunărene se afirmă și se dezvoltă civilizația daco-geților, urmele arheologice identificate devin de-a

dreptul impresionante prin numărul și varietatea lor. Dintre mărturiile privind această civilizație reține atenția mai ales așezarea situată între B-dul Revoluției, Str. 1 Decembrie 1918 și Str. Xenopol în vecinătatea Palatului Cultural, importante urme provenind din actualul cartier Drăgășani, unde va fi ridicat un puternic centru întărit al unei mari uniuni de obști și ulterior cetatea turcească și cea habsburgică, apoi marea așezare dacică de la Arad - Micalaca din locul numit "Deluț" de lângă Str. Marginii, unde s-a găsit din abundență material arheologic. Este cea mai mare așezare dacică de pe actuala vatră a municipiului, mai întinsă ca mărime comparativ cu cea de la "Șanțu Mare" situată mai jos de Arad spre Pecica. Amplasată pe o terasă înaltă în apropiere de Mureș, la fel ca multe din așezările specifice dacilor, cetatea de la "Deluț" aparține perioadei hallstattiene, celor următoare și apoi continuă până în secolele III-IV, permițând concluzia că este vorba de o "dăvă" dacică din cele menționate și în izvoarele scrise. Altă așezare dacică de mare importanță este cetatea de pământ de la Sântana, situată pe locul unde acum se află halta C.F.R. Cetatea Veche (4 km sud-vest de comuna Sântana, 18 km nord-vest de Arad). Cu o suprafață întărită de peste 78 ha, este cea mai mare fortificație hallstattiană din România și din Balcani și una din cele mai mari din Europa, având o formă ovală, neregulată (circa 1.000 x 900 m) și un perimetru de circa 3 km.

Prezența dacilor în zona municipiului Arad este, de asemenea, atestată de mărturiile numismatice (în primul rând de monedele dacice de argint) și de izvoarele scrise. Strabon și Pliniu cel Bătrân îi menționează pe daci în zona Mureșului și a Tisei. Cele mai complete informații scrise referitoare la zona municipiului Arad, în contextul prezentării Daciei, ni le dă Ptolemeu (circa 90 - 168) unicul care tratează Dacia ca o unitate teritorială distinctă, în marginile ei naturale. În opera sa *Geografia sau Îndreptar geografic* după titlul original, Ptolemeu face descrierea Daciei. Între altele, el arată, pentru perioada dinainte de cucerirea romană, hotarele Daciei care mergeau până dincolo de Tisa, zona Aradului făcând deci parte din statul lui Burebista, apreciat la vremea lui drept cel mai puternic și vestit dintre toți regii ce au domnit în Tracia, precum și din cel al lui Decebal, celălalt mare rege dac. Ne precizează apoi triburile dacice care locuiau în Dacia, în zona Aradului găsindu-se la nord de Mureș triburile dacice ale predavesilor, iar la sud de Mureș cele ale bieților. De mare importanță este faptul că Ptolemeu ne arată "cele mai însemnate orașe din Dacia", dând un catalog de localități, între care al optsprezecelea oraș, *poleis*, cum le numește el, este *Ziridava*, situată în zona municipiului Arad. Situând *Ziridava* în zona municipiului Arad, avem în vedere în primul rând coordonatele date de Ptolemeu, care plasează vechiul oraș dacic sau vechea cetate dacică în zona Mureșului inferior, al cărui centru principal este astăzi Aradul. Pe lângă informațiile de natură scrisă, aceeași concluzie o impun numeroasele urme arheologice amintite. De asemenea, faptul că în jurul municipiului Arad există o adevărată salbă a unor fortificații dacice. Spre est, la Vladimirescu și ceva mai încolo, la Cladova, pe "Dealul cetății". Spre nord-est, marea fortificație de la

halta "Cetatea Veche". Spre vest, marea așezare dacică întărită de la "Șanțu Mare". Spre sud este fortificația de la Frumușeni. Aceasta a și făcut ca mai mulți cercetători să localizeze ipotetic Ziridava în zona Aradului.

În perioada stăpânirii romane, zona actuală a municipiului Arad a cunoscut transformările de pe întreg teritoriul Daciei. Teritoriul aflat la sud de Mureș a fost inclus în Dacia Romană, așa după cum o dovedește și inscripția găsită la Aradu Nou privitor la Legiunea a IV-a Flavia Felix, urmele rămase din drumul roman ce mergea de-a lungul Mureșului, cărămizile romane și materialele romane de la Aradu Nou, unde funcționa și un punct militar de pază și control etc. Teritoriul de la nordul Mureșului a fost stăpânit în continuare de către daci (dicii liberi) a căror prezență o dovedesc numeroase urme, influența romană și, prin urmare, procesul de romanizare având loc și aici.

Numeroase dovezi atestă fără putință de tăgadă prezența populației daco-romane și apoi românești, în perioada secolelor IV - X. Astfel sunt în special urmele arheologice găsite în Arad - Micalaca la "Deluț", la capătul străzii Renașterii, la "Pădurea vrăbiilor", pe terenul Fabricii "Teba" din Arad, pe str. Lucreția, apoi lângă fosta gară Arad - Podgoria, de asemenea la Trei Insule, pe terenului Complexului de Sere din Arad, pe terenul fostului I.A.S. "Mureșul" din Arad, de la Arad - Vladimirescu în apropierea cantonului de cale ferată etc. Cea mai importantă așezare din zona municipiului Arad aparținând celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea și foarte concludentă pentru existența populației autohtone pe teritoriul Aradului după retragerea stăpânirii romane este întinsa așezare de la Arad - Ceala. Pe lângă bogatul material, aici au fost descoperite morminte de incinerare și gropi de formă cilindrică, specifice populației băștinașe dacice. La Arad - Vladimirescu a fost identificată o cetate de pământ și lemn sau fortificație cu val, aparținând secolelor IX-XI, cu un bogat material autohton și dovezi de locuire a populației românești. Situată la sud-vest de comună, pe locul mai ridicat numit "La cetate" sau "Șanțuri", fortificația de formă trapezoidală măsoară 120 x 90 m, având un val de pământ de 1,20 m, un șanț de 8 - 10 m lățime la gură și o palisadă. În perimetrul cetății, până în prezent, au fost descoperite ceramică hallstattiană și dacică aparținând secolului I î.Hr. și secolelor următoare, urmele unei așezări băștinașe premergătoare fortificației, deci dinaintea secolului IX, în contextul luptelor purtate în această zonă, în a doua jumătate a secolului XI, perimetrul fortificației începând să fie folosit drept cimitir.

Prezența continuă a daco-romanilor și românilor pe aceste meleaguri este confirmată și de dovezile lingvistice; astfel, denumirea celui mai important râu din zonă, Mureșul, derivă din vechiul hidronim dacic folosit și în epoca romană, Maris (cu variantele sale Marus ori Marisos). Amintim totodată numeroasele descoperiri monetare - tezaure sau piese izolate - care confirmă permanența de locuire în secolele IV - X.

Izvoarele scrise constituie, la rândul lor, dovezi peremptorii cu privire la

continuitatea populației autohtone; în acest sens, Iordanes, referindu-se la perioada cuprinsă între retragerea aureliană și secolul al VI-lea, afirmă că teritoriul patriei noastre era locuit în continuare de către daci, pe care-i amintește și în părțile Aradului, atunci când vorbește de locurile aflate "lângă râurile Marisia, Miliare, Gilpil și Crisia" (Getica, XXII, 113), adică Mureșul și cele trei Crișuri. La fel, Geograful din Ravena scrie, în secolul al VII-lea, următoarele: "Prin aceste regiuni ale dacilor trec foarte multe râuri, între altele și acelea numite Tisia, Tibiscum, Drica, Marisis, Miliare, Gilpil, Crisia" (Cosmographia, IV, 14), adică Tisa, Timișul, Drica (neidentificat), Mureșul, Crișurile.

În această perioadă, după cum o atestă izvoarele istorice, organizarea internă și în această parte a țării avea la bază obștea teritorială sau sătească, dacoromanii și apoi românii, găsindu-se la un nivel ridicat de civilizație materială și spirituală cu mult superior populațiilor migratoare împotriva cărora românii au luptat cu succes. Asemenea uniuni de obști sunt atestate și în perimetrul Aradului, așa cum sunt cele care au ridicat fortificațiile de pământ din cartierul Drăgășani, de la Arad - Ceala, Arad - Vladimirescu, Hodoș - Bodrog etc. Toate dovezile arătate atestă în mod pregnant că zona Aradului face parte sub toate aspectele din aria etnogenezei românești, populația din această parte aducându-și din plin aportul la plămădirea poporului român și a limbii române.

În secolele următoare, evul mediu cunoaște noi progrese și schimbări importante. Uniunile de obști vor favoriza apariția cnezatelor și a voievozilor, Gesta Hungarorum, referindu-se la situația de la sfârșitul secolului al IX-lea și de la începutul celui următor, menționând existența la sud de Mureș a voievodatului lui Glad, iar la nord pe cel al lui Menumorut care includeau deci și părțile Aradului.

Urmașul celor doi voievozi a fost Ahtum, atestat la începutul secolului al XI-lea, descendent al lui Glad, al cărui voievodat se întindea între Criș, Tisa, Dunăre și până în Transilvania, având capitala la Urbs Morisena (Cenadul de azi) și unul din punctele puternice, bine întărite, la Arad - Vladimirescu, stăpânind deci și în zona municipiului Arad. Zona Aradului, reiese din izvoarele scrise și din urmele arheologice, era intens populată, dezvoltată economic, găsindu-se un număr mare de așezări, cele mai multe de tip rural, iar unele forme incipiente ale viitoarelor orașe. Între acestea din urmă este atestat și Aradul în anul 1028.

Atestarea Aradului în anul 1028 are în vedere referirea din *Legenda Sfântului Gerard*, ediția A. Wien, tipărită la Veneția în 1597, privitor la luptele dintre Ahtum și Chanadinus (Sunad), conducătorul armatelor regelui Ungariei, lupte desfășurate în anul 1028, în părțile Mureșului inferior, manifestându-se puternic și în zona Aradului. În acest context, în legătură cu puternica rezistență românească este menționat sub forma Arasinus. Ulterior este menționat tot mai des în documente. Prima mențiune documentară a Aradului se referă la anul 1078 - 1081, într-un document ce s-a pierdut ulterior, dar care este cunoscut dintr-un transumpt, intercalat într-un document din 1317. În 1131 Aradul este menționat

Într-un document absolut autentic, care amintește despre o danie pe care regele o face bisericii Sf. Martin din Arad. În 1156 este amintit prepozitul Primogenitus de Arad, ca semnatar al unui document regal, iar în 1177 Aradul apare menționat într-un document de valoare deosebită, editat sub formă de carte (cartulariu) în care, pe lângă alte localități, este nominalizat capitul Aradului și indicat, direct, castrul de aici. Castrul Aradului mai figurează și în documentele 1214, 1217, 1235, 1239, 1241 etc., fiind prezentat ca un punct bine întărit și păzit. În secolul următor, așezarea este denumită "civitas" (oraș), centrul economic al orașului devenind actualul cartier Drăgășani, documentele evidențiindu-i tot mai mult caracterul de centru urban încheșat și dezvoltat.

Dezvoltarea ascendentă a Aradului a fost stânjenită de năvălirea tătaromongolă din 1241 - 1242, când a fost distrusă și cetatea existentă aici. În 1514 răscolul lui Gheorghe Doja ocupă și ei cetatea între timp se refăcuse. Ulterior și cetatea Aradului ajunge sub stăpânirea Porții, fiind cucerită de către turci în 1552. Ocupației Porții în părțile Aradului i se va pune capăt pentru o vreme în timpul lui Mihai Viteazul, luptele pentru izgonirea otomanilor începând și aici după ce Mihai obține victoria în celebra bătălie de la Călugăreni, Aradul fiind prin urmare cuprins în statul centralizat constituit de către viteazul domnitor.

După moartea lui Mihai Viteazul, Aradul ajunge din nou, în 1616, după o întrerupere de 20 de ani, sub stăpânire otomană. În timpul dominației otomane, orașul era format din cartierele Centru și Grădiște, în cartierul Drăgășani găsindu-se cetatea turcească și evident un anumit număr de locuințe; la sud de Mureș se găsea cartierul Schela (actualul cartier Aradu Nou), nume vechi care arată funcția sa portuară în trecut. Referitor la această a doua perioadă a dominației otomane, o interesantă descriere a cetății Aradului ne-a lăsat Evlia Celebi (1611 - 1684). El arată că turcii au cucerit-on 1552 și au refăcut-o prima dată în 1554, iar a doua oară după 1658, an în care datorită luptelor fusese arsă. Celebi menționează că cetatea Aradului era situată pe o insulă "lângă râul Mureș", având 50 de ostași, o baie mică, o școală, o geamie, un han, "o piață destul de mare, dar îngustă" etc. Potrivit însemnărilor călătorului turc, cetatea era "construită din ziduri cu umplutură de pământ, având o circumferință de patru sute de pași. Are două porți tari din lemn; una este poarta Ineului, înspre nord. În afara ei se găsesc două sute de case creștine. Alta e poarta Timișorii; lângă ea se află o mică palancă pătrată, care slujește drept fortăreață interioară. Aceasta are o singură poartă, dar solidă. La intrarea în această cetate interioară se percepe o taxă. Are și un mic pod cu chioșc." Tot el menționează existența a "200 de case creștine", în partea dinspre Timișoara și că "pe malul râului se găsesc dughene..." la care "...se adună 70.000 - 80.000 de raiale și ghiauri și țin un asemenea târg încât nu se poate descrie...", târgul durând zece zile și zece nopți și având administrație proprie. Deși numărul indicat de Evlia Celebi este desigur exagerat, trebuie reținut faptul că Aradul era în acea vreme nu numai un important punct strategic, ci și un renumit centru de schimb.

În urma luptelor dintre otomani și habsburgi, aceștia din urmă cuceresc, în 1687, cetatea Aradului și ca urmare dominația Porții este înlocuită cu cea austriacă. În noile condiții, se rezidește cetatea din cartierul Drăgășani, după planurile întocmite în 1698 de către Eugen de Savoia, iar după 1750 - 1752 din regiunea Mureșului se constituie un nou comitat al Aradului, cu reședința în orașul Arad, care după 1740 devine oraș cameral privilegiat.

Odată cu transformările politice de la sfârșitul secolului al XVII-lea, orașul va cunoaște în continuare schimbări tot mai însemnate sub aspect economico-social și politic. Devine cel mai important centru comercial al unei întinse zone, încă din 1738 funcționând aici o școală de ucenici pentru pregătirea negustorilor. De la stația "Crucea Albă", situată în apropierea actualului edificiu al Teatrului de Stat, circula cu regularitate poștalionul între Arad și Oradea, Arad și Deva și Arad-Mănăștur-Timișoara. Vechile cetăți medievale decăzând, devine și principalul centru militar al zonei și, în consecință, între 1763-1783 se construiește noua cetate a Aradului (existentă și astăzi) în stil Vauban, după planurile inginerului Filip Ferdinand Hersch. Creșteri însemnate va cunoaște sub aspect demografic. De la 102 familii de iobagi și 10 familii de jeleri menționate în conscripția din 1715, ajunge la 7.985 locuitori în 1787, în 1804 la 8.476, iar în 1843 la 19.244, majoritatea fiind meșteșugari, negustori și țărani, iar o parte clerici, funcționari militari, servitori etc. Se schimbă tot mai mult și aspectul urbanistic al orașului, conturându-se în linii generale formele lui de mai târziu.

Transformări mai importante va cunoaște Aradul odată cu **perioada modernă**, încă la începutul secolului al XIX-lea Aradul devenind un puternic centru al luptei pentru emancipare socială și națională, un loc unde s-a manifestat puternic mișcarea iluministă și unde și-a desfășurat o parte din importanța sa activitate pentru drepturile naționale ale poporului român Moise Nicoară, militant pentru unitatea națională a tuturor românilor.

Cu o deosebită vigoare se va manifesta lupta pentru dreptate socială și națională în timpul revoluției române de la 1848 - 1849. Dintre acțiunile organizate se remarcă cele din luna martie a anului 1848 desfășurate în oraș, în cadrul cărora locuitorii orașului fără deosebire de naționalitate, întruniți în mari adunări populare au hotărât abolirea cenzurii, desființarea iobăgiei și au ales o nouă conducere orășenească dintre elementele cu vedere progresiste, între care românii Dimitrie Haica - loțiitor de primar, Alexandru Gavra, Grigore Popovici etc., membri în consiliu. La 12/24 aprilie 1848 are loc la Arad o conferință a românilor din aceste părți, prima manifestare de acest fel a românilor transilvăneni. Conferința a avut loc în casa avocatului Ioan Popovici, care întreținea strânse legături cu revoluționarii din Țara Românească și cu cei din Moldova, participanții urmărind obținerea recunoașterii de către autorități a limbii române și a naționalității românești, deci egalitate în drepturi a românilor cu celelalte naționalități din monarhie. Urmărind revendicări în favoarea națiunii române vizând în special recunoașterea națiunii

române, ele aveau ca țel final crearea statului național unitar român, așa cum sublinia arădeanul Vicențiu Babeș în august 1848. Astfel, sublinia el, națiunea română va putea "A-și impune toate mădularele sale strânse laolaltă în a forma națiune și naționalitate politică..." Aceeași idee se desprinde și din faptul că arădenii au fost împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria, așa cum reiese din raportul din 24 martie, 1848 a comitetului din Arad. În aceeași idee a libertății și unității naționale a tuturor românilor, au participat în număr mare arădenii și la Adunarea de la Lugoj din 15/27 iunie 1848, precum și la Marea Adunare Națională de la Blaj din 3/15 - 5/17 mai 1848, pronunțându-și hotărât totala adeziune la hotărârile adoptate și pronunțându-se clar, odată cu toți participanții de la Blaj "Noi vrem să ne unim cu țara".

Un aspect important al revoluției de care își leagă numele orașul Arad este cel al colaborării revoluționarilor români cu cei maghiari. În acest sens este semnificativă mai ales activitatea desfășurată de către Nicolae Bălcescu, care îndemna revoluționarii transilvăneni "...să adune o dietă română care să înceapă a organiza Transilvania ca o țară română", înțelegând prin Transilvania și Maramureșul, Crișana și Banatul. Cu asemenea intenții, militând pentru colaborarea forțelor revoluționare, Nicolae Bălcescu va poposi de mai multe ori și la Arad, luând legătura direct cu deputații și conducătorii români arădeni. Strădania lui Bălcescu a dus la rezultatul dorit, dar prea târziu, întrucât conducătorii revoluționari maghiari n-au înțeles la timp necesitatea colaborării cu forțele revoluționare ale românilor și în consecință trupele habsburgice și țariste înfrâng armata maghiară, iar după aceea are loc dezarmarea trupelor revoluționare românești. Aradul devine principalul centru al represaliilor din zonă, iar Cetatea Aradului este transformată în închisoare, fiind aduși aici mii de luptători revoluționari. În oraș a fost înființat un nou tribunal, având cu precădere sarcina judecării și pedepsirea participanților la revoluție. În rândul celor închiși în cetatea de la Arad au fost: Eftimie Murgu, căpitanul Ion Izicescu, generali și ofițeri din armata revoluționară maghiară etc. Tribunalul militar a pronunțat 489 de sentințe, din care 219 condamnări la moarte. Între cei condamnați la moarte a fost și Eftimie Murgu a cărui execuție nu a avut loc întrucât pedeapsa a fost comutată în închisoare. Au fost însă executați la Arad sub zidurile cetății 13 generali, foști ofițeri în armata imperială, participanți la lupta revoluționară în cadrul armatei maghiare, în ziua de 6 octombrie 1849. Revoluția, deși înfrântă, a accentuat progresul economico-social și a dus la dezvoltarea conștiinței naționale, accentuând tot mai mult tendințele spre unirea politică a tuturor românilor.

În Arad va înregistra succese deosebite industria. Se introduc mașinile cu aburi încă înainte de 1900, existând câteva sute de asemenea mașini, iar din 1895 funcționează uzina electrică proprie a orașului. Crește și se diversifică numărul fabricilor, inclusiv în domeniul turnătoriei (prima înființată încă în 1840), de mașini (fabrică de mașini în 1872, fabrica de vagoane în 1892), de automobile

("Marta" 1909) de textile (cea devenită I.I.A. în 1907) și multe altele, iar după 1900 funcționa în oraș încă o uzină electrică. Între 1848 și 1914 orașul Arad devine unul din primele centre feroviare ale țării. De asemenea, se intensifică mult circulația monetară și se formează un sistem de credit modern, în 1840 apărând aici una din primele bănci românești "Casa de Păstrare din Arad", iar în 1887 își începe activitatea Banca "Victoria", care va sprijini materialicește instituțiile și societățile românești. Un avânt deosebit cunoaște comerțul, orașul devenind în acest sens unul din cele mai însemnate centre ale Transilvaniei, unde funcționau și agenții pentru comerțul extern. Toate acestea vor determina progrese foarte mari sub aspect demografic. De la 22.398 locuitori în 1851 la 32.725 în 1870, la 42.052 în 1880, apoi 53.903 în 1900, pentru ca în 1914 să se ajungă la 65.661, iar în 1918 la 64.412. În ce privește compoziția etnică, majoritatea populației o constituiau românii.

Avântul forțelor de producție a impus schimbări și în urbanistica așezării. Odată cu accentuarea după 1880 a caracterului industrial al orașului (care cuprindea deja actualele cartiere Drăgășani, Centru, Pârnea și un ieșind spre zona actuală a gării) se construiesc între 1860 și 1914 în centru clădiri masive, instituții și întreprinderi industriale, orașul extinzându-se mult spre nord-vest, înglobând după 1880 suburbia Șega și având tendința de a îngloba și satele vecine, care devin suburbii. Odată cu artera principală al cărui plan a fost definitivat în 1895 - 1897 s-au ridicat actualele bulevarde Milea, Decebal și Drăgalina. De asemenea, între aceste bulevarde și Mureș au fost create în 1880, respectiv 1886, două parcuri. Dintre clădirile ridicate în această perioadă amintim: Hotelul "Ardealul" (construit în actuala formă prin 1843), "Palace" ("Cornul Vânătorilor - forma actuală din 1860), Catedrala Ortodoxă Română "Sf. Ioan Botezătorul" (1862 - 1865), Liceul "Moise Nicoară" (1869 - 1872), cele două clădiri ale fostei prefecturi (prima etapă de construcție - 1821, a doua între 1870 și 1871), Teatrul de Stat (1872 - 1874), Primăria (1872 - 1876), Episcopia Ortodoxă Română (1879), Liceul de Muzică și Arte Plastice (1885), Liceul Agroindustrial (1887), Tribunalul (1892), Turnul de Apă (1896), Căminul Muncitorilor (ridicat prin contribuția muncitorilor și inaugurat la 1 Mai 1913), Spitalul T.B.C. (ridicat în 1913, ca urmare a unor donații masive ale maselor și a unor fonduri școlare pentru Școala Civilă Ortodoxă Română de Fete), Palatul Cultural (inaugurat în 1913)-etc. Statornicindu-se specificul edilitar, sunt pavate străzile. Începând cu 1883, în centru se introduce iluminatul public, inițial cu gaze, apoi cel electric. Totodată meandrele orașului care traversau perimetrul actual al orașului, mlaștinile, brațele moarte ale Mureșului sunt asanate și umplute, iar cele rămase sunt regularizate, construindu-se canale care să colecteze apa din zonele joase. Se introduce canalizarea și apa potabilă etc.

Pentru evitarea consecințelor negative, urmare a revărsărilor râului Mureș, se construiesc primele diguri împotriva inundațiilor. În 1852 exista doar digul cetății, de aceea în 1879 se ridică un dig de protecție pentru oraș, care însă este rupt

de ape. Ca atare după 1879, în special între 1887 și 1888 se pun bazele actualelor diguri, ulterior completate și consolidate.

Toate aceste progrese înregistrate în dezvoltarea urbanistică a orașului l-au determinat pe marele nostru savant și istoric Nicolae Iorga, în urma vizitelor făcute în Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea, între care și cea din 1898, când a făcut popasuri în diverse orașe, să-l estimeze drept marele oraș sau "mareț Arad", în care "suntem pe un teren solid al luptelor pentru afirmarea naționalității de naștere" și unde "românii sunt foarte tari", având "un seminarium bun, o excelentă preparandă, revista Biserica și școala și foaia politică "Tribuna". Iar în privința aspectului orașului să-l aprecieze în mod deosebit. "Lunga stradă care începe de la gară e cu desăvârșire măreață, vrednică de orice capitală modernă, asemenea cu o bucată din Ringul vienez. Două alei despărțite printr-un spațiu lat poartă numai clădiri de mâna întâi... ..Astfel se ajunge într-o piață, și de aci orașul se respiră în străduțe modeste, dar foarte curate".

Epoca modernă a însemnat pentru orașul Arad și afirmarea sa tot mai puternică drept viguros centru cultural românesc, propagarea culturii naționale bazându-se pe ideea unității spirituale a tuturor românilor, vizând deplina emancipare națională. Nu întâmplător ziarul "Arad" remarca în 1865 că atmosfera dominantă în rândurile românilor denotă că aceștia "nu visează altceva, decât o Românie mare", la care le dă dreptul "tradiția traiană de două milenii", limitele vestice ale acestei țări urmând să le constituie "comitatele Arad, Bihor, Satu Mare și Maramureș". În propagarea ideilor unității naționale rolul cel mai important l-au avut școlile românești în frunte cu Preparandia înființată în 1812; presa românească între care "Lumina" (1872- 1875), "Minte și inimă" (1877- 1878), "Biserica și școala" (1878 și după 1918), "Tribuna poporului" (1897 - 1903), "Tribuna" (1903 - 1912), "Românul", "Gura satului", "Veselia", "Cucu", "Pagini literare", "Reuniunea învățătorilor" etc; literatura românească arădeană, prin creațiile lui Mircea V. Stănescu, Iulian Grozescu, Ioan Tripa, Athanasie M. Marinescu etc.; contribuțiile românești la dezvoltarea științei prin lucrări mai ales din domeniul istoriei, ale unor autori ca Ioan Russu Șirianu, Dimitrie Constantini, Vasile Mangra, Ioan Iosif Goldiș, Petre Pipoș, Vasile Goldiș etc.; bibliotecile aparținând diferitelor societăți culturale, cum a fost cea a "Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român" sau cea de pe lângă Căminul Muncitorilor din Arad; activitatea editorială datorată în primul rând tipografiei Diecezana, înființată în 1879 etc. Valoarea activității desfășurate în domeniul culturii de către o seamă de reprezentanți ai Aradului și strănsele legături cu vechea Românie au făcut ca dintre arădeni să fie aleși membri ai Academiei Române Ioan Iosif Goldiș, Ioan Slavici, Athanasie Marian Marienescu și alții. Progresele înregistrate de către orașul Arad în domeniul culturii sunt vizibile și pe plan artistic. Impresionează, în primul rând, aspectul arhitectonic al clădirilor, stilul dominant fiind cel secesion, vizibil la majoritatea construcțiilor, edificiile publice imitând de preferință stilurile clasice. Se impun

mai mulți pictori (Nicolae Pănescu, Nicola Alexici, Ioan Zaicu, Mihai Șerban, Szamogy Elek etc.) și câțiva muzicieni (Ioan Vidu care-și începe activitatea la Arad, Emil Monția ș. a.). În 1890 ia ființă la Arad "Asociația Filarmonică", viața muzicală bucurându-se de prezența unor personalități de prim rang: George Enescu, baritonul Dimitrie Popovici, tenorul Nicu Cofescu, Johannes Brahms, Pablo Casals ș. a.

Procesele înregistrate nu erau însă în concurență nici cu posibilitățile, nici cu nevoile societății, fapt care se explică prin politica Imperiului Habsburgic și apoi a celui dualist austro-ungar față de întreaga Transilvanie. Această politică a determinat odată cu ascuțirea contradicțiilor sociale și o întetire a opririi naționale, mai ales după 1867 în perioada dualistă. În consecință Aradul devine centrul luptei naționale a românilor transilvăneni, așa cum menționa în 1852 comisarul imperial de la Arad în unul din rapoartele sale: "Cine urmărește cu atenție mișcările românilor de aici, pe drept poate observa că aceștia cu Avram Iancu și cu cei din Țara Românească și Moldova sunt în legătură cu crearea din nou a unei țări Daco-Romane..." Existau legături și cu revoluționarii români emigranți din Țara Românească și Moldova, Ioan Popovici primind materiale editate de către aceștia. Într-adevăr, acum lupta românilor transilvăneni se organizează tot mai evident într-un singur scop: unirea cu patria mamă.

Spre cinstea arădenilor la rezolvarea tuturor problemelor majore ale poporului român, inclusiv a problemei unității naționale, s-au angajat și mișcarea muncitorească și cea socialistă, fapt cu atât mai important cu cât Aradul s-a situat atunci în fruntea orașelor transilvănene ca număr de muncitori. Datorită condițiilor grele de muncă și de viață, proletariatul arădean, în consens cu cel al întregii țări, s-a ridicat împotriva exploatării de orice fel, acordând în acest sens importanța cuvenită organizării. Încă în prima parte a secolului al XIX-lea apar primele organizații de întrajutorare și în orașul Arad, iar în 1891 se constituie organizația locală social-democrată și în consecință va apărea la Arad prima gazetă muncitorească din Transilvania, iar legăturile cu mișcarea muncitorească din România vor deveni tot mai strânse. La sfârșitul anului 1903 se crează și la Arad secția română a Partidului Social-Democrat, Aradul conturându-se drept principalul centru al mișcării socialiste, nu numai naționale, din Transilvania și în consecință în 1908 își stabilește aici sediul central social-democrația românească. În cadrul preocupărilor social-democraților arădeni de colaborare cu forțele politice care luptau pentru interesele naționale ale poporului român, aceștia se apropie tot mai mult de Partidul Național Român, mai ales începând cu anul 1908 când și sediul Partidului Național Român se mută de la Sibiu la Arad. Fără a renunța la propriile programe, cele două partide se înțeleg să colaboreze într-o serie de probleme, între care cea pentru obținerea votului universal sau cele referitoare la drepturile naționale ale românilor. Ca urmare au loc adunări ale social-democraților la care participă și reprezentanții ai Partidului Național Român. O mare adunare populară de acest fel are loc în 9 noiembrie 1908 în Piața Catedralei din Arad, la ea fiind

prezenți numeroși muncitori, precum și mulți intelectuali români din partea P.N.R., între care deputații Ioan Suciu, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Russu-Șirianu, Sever Bocu, Iustin Marșieu, Romulus Velici ș. a.

După 1914, sub conducerea socialiștilor, muncitorii arădeni își intensifică acțiunile antirăzboinice, exemplul cel mai edificator fiind greva generală din octombrie 1918 la care alături de muncitori participă soldați și cetățeni ai orașului, în total 15.000 de persoane.

Lupta pentru eliberare și unitate națională a românilor arădeni a fost puternic influențată de evenimentele din România. Unirea din 1859 a avut un ecou și o influență aparte, producând mare agitație în rândul maselor populare, încât organele militare primesc indicații să contracareze această influență și să nu mai permită pătrunderea aici a ziarelor unioniste din București. Ecoul unirii este reflectat și în ziarul "Arader Zeitung", în care apar mai multe reportaje privitor la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza și simpatia de care se bucură în rândul păturilor de jos.

La strângerea legăturilor românilor de pe ambele versanți ai Carpaților și la intensificarea luptei naționale au contribuit organizațiile românești. În 1863 se constituie Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român, cu activitate și pe tărâm politic și dincolo de Carpați. În mod hotărât s-au pronunțat românii arădeni și organizațiile lor împotriva instaurării dualismului austro-ungar în 1867, care a dus și la pierderea autonomiei Transilvaniei prin anexarea ei la Ungaria. Între altele, la Arad românii nu au admis sărbătorirea restabilirii constituției maghiare, iar pe catedrala ortodoxă, cu acest prilej, a fost arborat steagul trei culori - roșu, galben și albastru.

Exprimarea conștiinței naționale a românilor arădeni a cunoscut forme din cele mai active cu prilejul războiului din 1877/1878 pentru cucerirea independenței de stat a României. Ideea constituirii comitetelor de sprijin în favoarea ostașilor români răniți în război a pornit din Arad. După dizolvarea acestor comitete de către autorități presa arădeană - "Gura satului", "Biserica și școala", "Minte și inimă" - a publicat repetate apeluri și indemnuri pentru donație în bani și obiecte și pentru plecarea de voluntari, la care au răspuns numeroși locuitori ai orașului. Mai mult, gazeta "Gura satului" - singurul caz de acest fel din Transilvania - deschide ea însăși o listă de subscripție făcând colecte pe care le-a trimis în România, între donatori figurând personalități de seamă din rândul românilor. În oraș au avut loc mari manifestații spontane de simpatie față de succesele armatei române și proclamarea independenței naționale. Ample reportaje în care a evocat obiectiv desfășurarea evenimentelor de pe front și eroismul românilor au fost publicate și de către revista arădeană "Alfold". Acțiunile sunt mărturia faptului că românii arădeni vedeau în războiul neatârării un prilej de realizare a unirii cu țara, a faptului că românii arădeni "totdeauna în toate cazurile..... s-au ținut pas în pas cu confracții lor din patrie....", după cum evidenția

atunci revista arădeană "Minte și inimă".

Mișcarea memorandistă a fost un alt prilej în care românii arădeni au desfășurat o susținută activitate. Prima formă a memorandumului îi aparține lui Ioan Slavici, iar între cei 300 de delegați plecați atunci la Viena pentru prezentarea Memorandumului, un număr mare de intelectuali și țărani erau din părțile Aradului. Cu toate măsurile luate de autorități, în timp ce delegații erau la Viena, în Arad au loc mari și entuziaste adunări publice de solidaritate cu delegații, în acest scop trimițându-se un număr impresionant de telegrame. În timpul procesului intentat memorandiștilor, în care dintre arădeni au fost implicați Aurel Suciu, Mihai Veliciu și Iuliu T. Mera, au fost prezenți la Cluj din părțile arădene peste 2000 de oameni, iar la Arad în Piața Catedralei în 2 mai 1894 a avut loc o impunătoare manifestare populară cu participarea a peste 10.000 de români, în care s-a cerut în mod hotărât respectarea drepturilor naționale ale românilor. De asemenea, în cadrul acestor adunări și prin numeroase telegrame, românii și-au exprimat din nou solidaritatea cu cauza memorandiștilor. Între remarcabilii avocați prezenți la proces pentru apărarea celor implicați se găseau și arădenii Șt. Cicio-Pop, Petru Truția, George Petrovici și Gheorghe Popa. În august 1894 cu ocazia plecării la închisoare a memorandiștilor arădeni condamnați, în oraș a avut loc o adunare de protest la care au participat muncitori și țărani care i-au condus apoi la gară pe cei în cauză, alăturându-se din nou cauzei, felicitându-i și încurajându-i, iar prin glasul unui muncitor apreciindu-i drept "martirii cauzei românești".

În situația creată după acțiunea memorandistă se impunea găsirea unor noi modalități de acțiune, cu atât mai mult cu cât celălalt partid al românilor transilvăneni, Partidul Național Român - care, împreună cu secția română din Transilvania a Partidului Social-Democrat se găseau în fruntea luptei naționale - în 16 iulie 1894 a fost desființat de autorități, iar conducătorii lui importanți în totalitate condamnați și închiși ca urmare a inculpării lor în procesul memorandumului. Deși ordinul autorităților de desființare a P.N.R. a fost recunoscut de Comitet, situația obliga la acțiune și la inițiativă. Și de această dată arădenii se vor afla în frunte. La 9/21 octombrie 1895 are loc o conferință la Arad, în cadrul căreia se înființează Clubul Comitatens al P.N.R., se hotărăște continuarea luptei naționale și este afirmat drept principiu tactic de luptă activismul politic. La începutul anului 1897 apare la Arad "Tribuna poporului" sub redacția lui Russu-Șirianu, iar în primii ani ai secolului nostru își stabilește la Arad sediul și conducerea centrală a P.N.R., pe lângă cea a specialiștilor. În aceste condiții, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea Aradul devine centrul principal al luptei pentru libertate și unitate națională a românilor din Transilvania. Ceea ce fuseseră Munții Apuseni în timpul revoluției lui Horea din 1784 pentru toți cei asupriți de anacronicele rânduieli feudale, Blajul pentru toți românii transilvăneni - și nu numai transilvăneni - în frământatul an 1848 și Sibiu în răstimpul dominat de Memorandumul din 1892, devine acum Aradul, care "a prezidat mândru, glorios și

cuminte" cel mai măreț, mai grandios și mai plin de semnificații act din istoria modernă a României - actul epocal al formării statului național unitar român, visul de aur a generației întregi de înaintași. Aici își aveau sediul central ambele partide politice ale românilor transilvăneni - P.N.R. și social-democrația românească - aici apăreau importanțele cotidiene românești "Tribuna" și "Românul" și tot aici își desfășurau activitatea unii dintre cei mai de seamă militanți P.N.R. sau ai socialiștilor români din perioada respectivă, cu un puternic ecou în rândul poporului concretizat în acțiuni deosebite. Aici se vor iniția și vor fi materializate în înțelepte hotărâri toate acțiunile politice de bază pe care epoca respectivă le cerea de la români ca acte de dreptate și de irevoabilă împlinire.

În conformitate cu noile condiții istorice, Vasile Goldiș elaborează (în septembrie) principiile de bază ale programului luptei naționale, pe temeiurile căruiua au fost publicate toate manifestările și apelurile apărute în presa românească din octombrie-noiembrie 1918 și s-a realizat înțelegerea dintre socialiștii români transilvăneni și conducerea P.N.R.

Ioan Suciu a fost cel care a insistat pentru întrunirea Comitetului Executiv al P.N.R. de la Oradea din 12 octombrie 1918, iar la conferință Ștefan Cicio-Pop, cel ce a făcut expozeul asupra situației momentului dat, pentru ca declarația adoptată să fie redactată de Vasile Goldiș (în 18 octombrie 1918 a fost citită în parlamentul de la Budapesta), iar apoi comitetul de acțiune ales să aibă sediul la Arad și din cei 6 membri ai acestuia, 2 să fie arădeni (Vasile Goldiș - președinte și Ștefan Cicio-Pop).

Mesagerii socialiștilor români care au făcut propunerea conducerii P.N.R. de constituire a C.N.R., au fost arădeanul Ioan Flueraș, alături de Ioan Mihuț și din cei 12 membri ai unicului for al românilor transilvăneni - cum îl denumea revista "Adevărul" - trei erau arădeni, președintele noului organism creat, Ștefan Cicio-Pop, punându-și propria casă la dispoziția acestuia drept sediu, după stabilirea Marelui Sfat Național la Arad.

Revoluția din octombrie - noiembrie 1918 - desfășurată cu deosebită vigoare în părțile Aradului - a dus în Transilvania la înlăturarea vechilor autorități, transformând totalmente situația. În aceste condiții noi, create de lupta celor angajați pe baricada revoluției, din Arad - prin C.N.R.C. - a fost coordonată întreaga activitate de organizare politică a românilor pentru crearea organelor proprii prin care să poată dispune liber de soarta lor, să organizeze Transilvania ca țară românească și întregul efort de eliberare națională să se îplinească prin unirea cu patria mamă. Această activitate a dus la constituirea C.N.R. comitatense și locale, precum și a G.N.R. organizate, de asemenea, în fiecare localitate și coordonate de G.N.R. comitatense, iar acestea de Comanda supremă a G.N.R., care-și avea și ea sediul în Arad. Tot sub îndrumarea C.N.R.C. s-a desfășurat întreaga activitate a consiliilor și gărzilor naționale românești locale și comitatense pentru ca, după preluarea puterii politice de la vechile autorități, să fie rezolvate

toate problemele economico-sociale, politice și culturale în concordanță cu noile stări de lucruri din Transilvania, să se asigure ordinea și desfășurarea normală a vieții interne. Sub acest aspect prezintă deosebită importanță însăși activitatea C.N.R. comitatens al Aradului, întrucât se desfășura în spatele liniei de demarcație - trasată forțat, în neconcordanță cu realitățile din Transilvania și menținută (chiar dacă s-a deplasat mereu spre vest) în mod arbitrar - ceea ce a ridicat noi probleme - unele dintre ele deosebit de acute - în fața noilor organe de conducere. De asemenea, pentru că la un moment dat în părțile Aradului s-au găsit trupe străine sârbești și franceze, creându-se probleme cu totul deosebite în fața C.N.R. și G.N.R. arădene și prin această situație particulară.

Din Arad s-a inițiat trimiterea în 9 noiembrie a notei diplomatice guvernului ungar privind preluarea puterii depline asupra teritoriilor locuite de români în Transilvania de către C.N.R., în fapt Declarația de Independență a Transilvaniei și tot aici s-au purtat tratativele (din 13 - 14 noiembrie 1918) cu delegația guvernului ungar condusă de Oszkar Jaszy, ministrul naționalităților în guvernul respectiv. Din cei șapte membri oficiali inițiali (ulterior numărul lor a crescut) ai delegației C.N.R.C., patru erau arădeni (Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Ioan Flueraș și Gh. Crișan), având un rol prioritar în desfășurarea tratativelor. Manifestul intitulat **Către popoarele lumii** - dat după eșuarea tratativelor - a fost emis tot de aici, el fiind opera lui Vasile Goldiș, iar semnatarii lui erau arădenii Ștefan Cicio-Pop și Gheorghe Crișan, în calitate de președinte, respectiv secretar al C.N.R.C. El însemna de fapt încunoștiințarea întregii lumi despre ferma hotărâre a românilor de a-și constitui pe teritoriul locuit de dânșii statul lor liber, independent și unitar.

Tot Aradul a fost cel care a prezidat întreaga epopee a Unirii, consfințită prin hotărârea unanimă a tuturor participanților la impresionanta adunare plebiscitară întrunită la Alba Iulia, a cărei idee a fost emisă, de asemenea, la Arad, de unde a fost apoi pregătită în toate amănuntele ei. Stabilirea locului măreței adunări, convocarea ei, instrucțiunile privind alegerea delegațiilor, multiplele măsuri referitoare la deplasarea în liniște a unui număr atât de neobișnuit de participanți, întocmirea actelor ce urmau a fi supuse dezbaterii adunării și toate celelalte probleme necesare a fi avute în vedere ca adunarea să fie o reușită deplină și sărbătorească, încât a uimit pe toți contemporanii atât în cadrul celor care erau implicați în problematica ei cât și a celor cărora nu le trezea sentimente de supremă satisfacție.

Organizatorul măreței adunări naționale întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918 a fost arădeanul Ioan Suciu. Cel dintâi ce rostește cuvântul la adunare a fost tot un arădean, Ștefan Cicio-Pop, care în calitate de vicepreședinte al adunării, practic, a și condus lucrările ei, având în vedere vârsta și starea sănătății președintelui Gheorghe Pop de Băsești. Cuvântarea festivă și prezentarea Hotărârii unirii Transilvaniei România sunt, de asemenea, opera unui arădean, Vasile Goldiș. Arădenii s-au impus și prin numărul extrem de mare al participanților la

Marea Adunare și prin cel al delegaților oficiali prezenți în 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, cu toții aducându-și aportul prin totala lor azeziune la hotărârea de Unire a tuturor românilor. De aceea încă din epocă s-a recunoscut pe bună dreptate că Aradul a fost orașul în care s-au pregătit marile acte enunțiative ale Adunării de la Alba Iulia care a proclamat Unirea, iar lucrările apărute după 1918, subliniază tot mai des aportul deosebit al arădenilor, faptul că ei s-au găsit în fruntea acțiunii, că Aradul a fost leagănul Marii Uniri, arădeni au adus o contribuție hotărâtoare la realizarea acestui act crucial din istoria poporului nostru, de împlinire a unor tendințe de mult croite, realizat în ciuda unor piedici sau amânări, întrucât era în deplină concordanță cu dreptele și nestrămutatele legi ale evoluției istorice.

ARAD, FOYER D'HISTOIRE ET DE CULTURE ROUMAINE ET LE BERCEAU DE LA GRANDE UNION (RÉSUMÉ)

L'Ouvrage présente, d'une manière succincte, l'évolution de la ville d'Arad à partir de l'Antiquité et jusqu'au 1 Decembre 1918 la date de l'accomplissement de la Grande Union, à la réalisation de laquelle Arad eut un rôle décisif.

Dans la première partie on évoque les témoignages de la vie humaine dans la préhistoire, ensuite ceux de l'Etat dace et de la domination romaine. Après quoi on met en évidence avec des arguments historiques la période de l'ethnogénese roumaine et le rôle joué par la ville au Moyen Age.

Dans la deuxième partie on insiste surtout sur les progrès et les changements connus, sous tous les aspects, et qui allaient conduire à la transformation de la ville dans le principal centre économique et culturel de la zone, à l'époque moderne. Par conséquent à la fin du XIX-ième siècle et au début du XX-ième siècle, Arad devient le principal centre politique de la Transylvanie. C'est ainsi que la ville d'Arad sera le lieu où allait fonctionner la Conseil National Roumain Central et où allait être conçue et organisée la Grande Assemblée Nationale de Alba Iulia, réunie le 1 Décembre 1918.

1. Starea de spirit a ostașilor români din armata austro-ungară

Declanșarea ostilităților militare în vara anului 1914 a deschis pentru comunitatea românească drumul greu al ultimei datorii ce trebuia îndeplinită față de istoria sa: înfăptuirea unirii românilor într-un singur stat. Acest sentiment stăpâna pe românii de pretutindeni, devenind o dominantă a mentalității publice.

Pentru românii din teritoriile subjugate, privirile se îndreptau spre România, de la care se aștepta acțiunea decisivă de dezrobire a lor. Aspirațiile de unitate națională au dat o coloratură specifică atitudinii românilor din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia încă din primele zile ale chemării sub arme a rezerviștilor. În Banat, ca și în întreaga Transilvanie, prezentarea la regimente a tinerilor români mobilizați a fost însoțită de adevărate scene de manifestare a sentimentelor naționale, potențate de trăirea în grup în unitățile militare care aveau în structura lor mase compacte de români. Astfel, regimentul 43 Caransebeș avea din efectivele sale 40% români, regimentul 61 Timișoara avea, de asemenea, 40% din efectivul său alcătuit din români, 85% din efectivele regimentelor 33 Arad, 50 Alba Iulia și 64 Orăștie erau compuse din români¹. Comandantul regimentului 29 infanterie din Becicherecu Mare era un ofițer român, colonelul Traian Băcilă, iar al regimentul 61 Timișoara era colonelul Miron Șerb. Regimentul 8 din Lugoj avea numeroși ofițeri români la comanda subunităților sale.

Din satele bănățene a plecat spre front cu unitățile militare un număr impresionant de țărani, chemați de monarhie ca să participe la un război nedrept. Au fost mobilizați din Giroc 202 locuitori, Seceani: 132, Sânnicolau Mic: 67; Murani: 61; Munar: 64; Felnac: 97; Alioș: 124; Bata: 143; Bacău de Mijloc: 90; Birchiș: 127; Bruznic: 93; Căpălnaș: 148; Căprioara: 111; Chesinț: 138; Cuveșdia: 101; Fibiș: 72; Lalasinț: 103; Ostrov: 67; Sălciva: 83; Siștarovăț: 82; Țela: 130; Ususău: 92; Zăbalt: 52; Lipova: 182². Un număr impresionant de tineri a plecat și din satele din părțile sudice ale Banatului: Maidan: 78; Târgoviște: 78; Oravița: 124; Boldur: 117; Berzasca: 296; Jeba: 70³. Până la începutul lunii februarie 1915 din Răcășdia au fost duși pe front 270 de tineri. Pentru a scăpa de război, unii dintre locuitorii satului au fugit de acasă și nu s-au prezentat la centrele de mobilizare⁴. Din Rudăria au fost mobilizați pentru front 778 de tineri, ceea ce însemna 30% din numărul locuitorilor. Din ținutul Almajului au fost mobilizați 6614 soldați la o populație de 24196 suflete cât existau în localitățile Bănia, Borlovanii Vechi, Borlovenii Noi, Bozovici, Dalboșeț, Gârbovăț, Lăpușnic, Mocerîș, Pătaș, Prigor, Prilipeț, Putna, Ravesca, Rudăria, Șopotu Vechi și Șopotu Nou⁵. Era un contingent impresionant de tineri care-și părăseau coasa, plugul și familia și plecau să lupte pentru Curtea din Viena, care era pentru ei simbolul oprimării naționale.

Regimentele din Banat au fost trimise spre frontul de luptă din Galiția. În drumul lor spre front, unitățile bănățene făceau un scurt popas la Arad. Redactorii de la **Românul** încercau să detecteze starea de spirit și ideile care le stăpâneau conștiințele. Cenzura severă la care fusese supus ziarul nu permitea publicarea concluziilor desprinse din convorbirile avute cu grupurile de ostași sau cu comandați de ai lor. Spre sfârșitul lunii august 1914 prin gara Arad a trecut regimentul 43 din Caransebeș. Toate companiile plecau spre front sub faldurile tricolorului românesc. În gara Arad caporalul Moldovan a declarat că "avem steag de-al nostru, de-al sângelui nostru. Ne-am ridica întreg regimentul dacă ar îndrăzni cineva să ni-l iei!"⁶. Convoiul militar a fost primit în gară de Constantin Savu, redactor al ziarului **Românul**. Soldații bănățeni au primit în gara Arad un steag tricolor, confecționat de un grup de femei din Arad, în timp ce companiile intonau în mod solemn "Deșteaptă-te, române!". Soldații din Vrani s-au prezentat la redacția **Românulul** pentru a ruga să se transmită urări de bine familiilor lor.

"Deșteaptă-te, române!" a fost cântecul cel mai îndrăgit de ostașii români care plecau pe front. În cântecele lor soldații români au înlocuit termenul "monarhie" cu "Românie", iar termenul de "împărăție" nu apărea în limbajul militar. Printre soldații bănățeni erau luptători naționali ridicați din rândul țăranilor, așa cum era Nicolae Tucu din Zoreluțu Mare, care a sprijinit pe Ștefan Petrovici în campania electorală din 1905 și care tipărise la Brașov un volum de versuri intitulat **Ciripituri de câmp**⁷. Acest luptător vizitase în 1906 Expoziția de la București, unde au răsunat cântecele intonate de corurile bănățene. Un alt țăran luptător a fost Simion Munteanu din Herendești, care sprijinise și el pe Ștefan Petrovici în dura campanie electorală din 1910, când aparatul administrativ a orchestrat o gamă largă de acțiuni de intimidare, șantaj, persecuții și amenințări pentru a asigura victoria candidaților guvernamentali. De pe front, Ștefan Munteanu scria în 1915 că "După pace ca să vină/ Și-acea zi senină/ Când vom avea și noi parte/ De drept și libertate"⁸. Vocea acestui plugar luminat din Banat era expresia unei stări de spirit colective în care voința de unire cu Țara era ideea forță a epocii ce stăpânea conștiințele românilor.

În timpul războiului s-a înregistrat o difuzare activă a valorilor culturale naționale printre soldații români. "Cântecele cătănești" erau intonate de soldații bănățeni și comunicate de ei ziarelor **Românul** și **Drapelul**. Aceste produse ale spiritului uman creator aflat în situații-limită pe câmpul de luptă sunt pătrunse de dorul de pământ, libertate și unitate națională. Unele din aceste creații populare au văzut lumina tiparului în colecțiile **Dor și jale**, Cluj, 1915, și **Cântece de război**, Caransebeș, 1915, editate de profesorul Dimitrie Cioloca, și **Dor și jale**, tipărită în 1917 de dirijorul corului din Reșița, Iosif Vulcan. Gheorghe Catană a tipărit și el la Caransebeș în 1919 **Flori de război**, culegere de versuri populare din timpul marii înțeleștări și vărsări de sânge. La Arad, profesorul Victor Stanciu a tipărit în 1916 volumul **Poezii populare din război**. Unitățile militare aflate în refacere sau cele din

spitale și din rezerva armatelor au înființat coruri, au organizat manifestări naționale și au difuzat cartea românească. La Debrețin, cunoscutul cărturar bănățean Coriolan Buracu a înființat un cor românesc. profesorul Moise Ienciu cerea pentru răniții din spitalul din Troppau cărți de lectură, afirmând în cererea sa către autoritățile școlare din Caransebeș că soldații "ne cer atât de mult carte românească" pentru faptul că ea le aduce mângâiere⁹. Cunoscutul folclorist bănățean difuza de la Viena cărți cu ajutorul "Comitetului de caritate al coloniei române din Viena". Soldații aflați în spitalele din Nitra, Teplice, Banialuka în Bosnia, marinarii români de la Pola, unde se afla comanda marinei militare a imperiului, prizonierii de la Melfi (Italia), Scutari (Albania) cereau cărți, ziare și reviste românești pentru soldați. La Caransebeș și Arad se creaseră adevărate centre de difuzare a cărții. Fostul redactor al ziarului **Românul**, Constantin Savu, cerea în 18 iulie 1917 să fie impulsionată activitatea de trimitere de cărți spre unitățile militare în care se aflau români¹⁰. Din Italia, sublocotenenții Iosif Furdui și Mihai Gurgu se adresau în 9 aprilie 1917 senatului școlar din Caransebeș, cerându-i cărți pentru soldații din regimentul 43 infanterie aflați prizonieri la Melfi¹¹.

"Comitetul de caritate al coloniei române din Viena", al cărei secretar era tânărul student din Lugoj Al.S.Iorga, a difuzat în decurs de un an 36.000 volume de cărți și broșuri literare și de popularizare și 3000 de exemplare din diferite ziare românești. Acestui număr mare i s-au adăugat alte mii de volume trimise de autoritățile școlare românești din Arad și Caransebeș. Slova, cântecul, jocul și simbolurile românești ca și actul comunicării cotidiene în limba română în unitățile exclusiv românești au întărit conștiința națională într-un război nedrept. Frontul cerea încă din 1915 reîmprospătarea forțelor. Cei veniți de acasă aduceau informații noi despre înțelegerea aspirării naționale. Începând din ianuarie 1915, în regiunile aparținând corpului VII armată, printre care se aflau și comitatele Arad și Timiș, a fost introdus statariatul, acțiune de înăsprire a penalizării delictelor. În 23 ianuarie 1915 prefectul poliției Aradului a difuzat comunicatul de introducere a statariatului, în virtutea căruia anumite delikte sancționate anterior cu pedepse mai mici, acum erau pedepsite cu moartea¹².

Acțiunile represive ale autorităților guvernamentale au fost înteleșite după intrarea României în acțiune pentru dezrobirea românilor din teritoriile subjugate. Față de școlile din Banat au fost introduse severe măsuri de supraveghere. În 7 octombrie 1916 Preparandia din Caransebeș a fost încercuită de soldați și jandarmi, care, sub comanda șefului miliției și în prezența procurorului, au făcut o percheziție amănunțită în școală și în internat căutând o societate "care lucră contra fidelității". A fost percheziționată și locuința profesorului M.Ienciu¹³. Fruntașilor naționali li s-a cerut să semneze o declarație de fidelitate față de stat. Încă de la sfârșitul lunii august 1916 au început internările în lagărele de la Seghedin și Șopron. Au suferit ani de detenție intelectuali de frunte ai Banatului,

Învățători, preoți și plugari cum au fost compozitorul Ion Vidu, Ion Clopoțel profesor la Caransebeș, Al.Mihuția, profesor în Timișoara, învățătorii Ion Drincă (Ticvanul Mic), A.Mureșan (Lighed), Anton Nevriceanu (Șag), Dănilă Ilieșcu (Ramna), Pavel Marcovici (Percosova, Teodor Bucurescu (Comloșu Mare, preoții Ion Prohab (Berini), Ion Lăpăduș (Ohaba Mîtnic), Simeon Bartolomei (Vrani), Gh.Dragomir, fost profesor la Arad, Nicolae Novacovici (Gîrbovăț, Solomon Andreescu (Biniș), Alex.Ogîrlici (Jidovin), Ion Măran (Ciclova Română), Em.Ciulei (Ciuchici), Romul Jurchescu (Peștere), Ion Popovici (Reșița), Anton Miloșescu (Ogradena), Cornel Mircea (Răcășdia),¹⁴. În 13/26 septembrie 1916, Ioan I.Papp, episcopul Aradului, se adresează lui Bela Iankovich, ministrul cultelor, și-i arată că în dieceza sa erau internați preoți și învățători din diferite sate din dreapta și stînga Mureșului. Din Banat erau internați Ioan Popa (Mănăștur), Nicolae Vulpe (Jadani), Nicolae Martinovici (Topolovățu Mare), Căprariu Petre (Belinț), Ioan Teodor (Bencecu Mare), Ciuga Gheorghe (Șuștra), Tocitu Gheorghe (Călacea), cărora li se adăugau alți colegi de ai lor din județul Arad¹⁵.

Încă de la începutul războiului autoritățile militare au supravegheat cu sporită atenție comportamentul românilor din Banat ca o zonă limitrofă cu România, peste a cărei frontieră se puteau face infiltrații ale românilor bănățeni care cereau ocrotire și adăpost în Țară. În 6 februarie 1915, oficiul de cenzură al armatei austro-ungare a solicitat comandaților militari în subordine să supravegheze cu deosebită atenție relațiile individuale ale românilor, corespondența și presa și să sensibilizeze oranele politice atunci când vor dispune de informații privind comportamentul românilor care se sustrag obligațiilor de război prin fuga pe pământul românesc¹⁶. Se face și precizarea că "dezertorii" din armata austro-ungară sunt lăsați liberi în România. În special localitățile Vîrciorova, Orșova, Teregova, Mehadia și satele apropiate frontierei au fost supravegheate cu atenție. Numărul posturilor de supraveghere a frontierei și a zonelor de trecere a fost mărit. De situația din zona strategică a localității Vîrciorova se interesa direct generalul Mackensen, care a vizitat zona la sfârșitul lunii octombrie 1915, cerând să se ia măsuri de asigurare a transporturilor de cereale și animale din România și împiedicarea trecerilor românilor din Banat peste frontieră¹⁷. Autoritățile militare ale imperiului supravegheau cu atenție și transporturile pe căile ferate pentru a se preveni întărirea legăturilor cu Italia și Franța. Ministrul de interne maghiar atrăsese, în mod special, atenția prefectului de la Becicherecu Mare (Zrenjanin) să supravegheze transporturile care duceau sau veneau din direcția Italiei, urmărind pe Gheorghe Păcurariu din Racovița de lângă Sibiu, care a călătorit în Franța pentru a mijloci o tranzacție de 200000 de arme¹⁸.

La mijlocul lunii ianuarie 1916, primpretorul plasei Caransebeș anunța comisarul guvernamental din Timișoara că nu e de acord ca preotul Martin Vernichescu din Vîrciorova să se reîntoarcă în comună din cauză că în sânul populației e primjdios prin sfaturile sale. Avea legături cu Banca Română din

Caransebeș și a Inlesnit trecerea în România a unor ostași români din armata imperială. Cunoștea drumurile peste munți. Faptul a fost constatat de autoritățile militare din Seghedin, alarmate de dezertările tot mai dese care se făceau pe la Vîrciorova¹⁹. Orice declarație de simpatie față de România era pedepsită. În urma declarației de război a României au fost puși sub acuzație și urmărire penală Gherman Ilie din Timișoara, Pascu Sima, Pascu Ioana, Smolean Gheorghe și Duman Dumitru din Giarmata, Pinciu Gheorghe și Ardelean Gheorghe din Lipova și Iedu Gheorghe din Denta, care s-au bucurat că România a intrat în acțiune și așteaptă trupele române să vie cât mai repede și să dezrobească frații lor²⁰.

Prin asemenea acțiuni opresive se urmărea intimidarea locuitorilor satelor și menținerea liniștii în spatele frontului, în timp ce alte contingente de români, "plecau pe-a morții cale", după cum se exprima Aron Cotruș în poezia "Jertfa noastră".

Eforturile făcute de ostașii angajați într-un conflict armat solicită nu numai pregătirea lor tehnică, ci și o stare de spirit corespunzătoare țelurilor conflictului la a cărui rezolvare ei participă. Românii angajați ca soldați în armata austro-ungară nu erau stăpâniți de ideea victoriei monarhiei, ci credeau în destrămarea ei și în biruința idealului lor național de unire politică a românilor. Individual sau în grupuri din ce în ce mai compacte, românii aflați pe câmpurile de luptă în unitățile imperiale ca și cei ce se aflau în interior, dar puteau fi chemați oricând pe front, au început să acționeze în virtutea convingerilor lor naționale, așa după cum le dicata conștiința lor națională și setea de libertate transmisă ca scumpă moștenire din generație în generație. Din miile de români desprinși prin forța centrifugă ce acționa asupra Imperiului habsburgic, ca și asupra unităților sale de pe teatrele de luptă, s-au constituit grupuri din ce în ce mai mari, care își propuneau să lupte pentru realizarea unității politice a românilor. Astfel s-au constituit formațiile de voluntari, care, datorită configurației teatrelor de luptă, au acționat în Rusia, Italia, Franța, Viena, Praga și în vechea Românie. Aceste formații au fost unite prin obiectivul politic urmărit: realizarea unirii cu România. Constituirea și acțiunile lor prezintă caractere particulare determinate de țara care le-a oferit găzduire și situația de pe fronturile de luptă.

II. Voluntarii din Rusia

Pe frontul din Galiția se aflau batalioane din Lugoș, Orșova, Oravița, Caransebeș, Arad și Satu Mare. Artileria grea era din Banat. În special în jurul orașului Przemysl, unde era o fortăreață construită după 1870 de generalul de artilerie Salio-Sogli, au avut loc crâncene lăncetări în care au fost angajate unitățile militare din Banat, în a căror componență majoritatea luptătorilor era alcătuită din români. Aci au căzut numeroși români, unii au fost răniți, iar alții au îngroșat coloane de prizonieri de război care mășcăluiau pe drumurile Rusiei spre centrele organizate pentru ei. De la Kiev, unde se făceau repartizarea lor, prizonierii români

au fost trimiși la Darnița, Simbrisk, Viatca, Veniof, Semipalatinsk, Omsk, Samara, Brezovska, Tarițin, Voronej, Ecaterinoslav, Taskent, Buchara, Samarkand, Orenburg, Tiumen, Irkutsk, Celeabinsk, Vladivostok și alte centre răspândite pe întinsul Rusiei. Încă din octombrie 1915 au apărut informații de la prizonierii bănățeni aflați în Rusia. Prin Crucea Roșie sau pe alte căi ce străbăteau România neutră veneau știri despre ei. Soldatul George Barbu din Sînnicolau Mare se adresează redacției ziarului *Românul*, cerându-i să fie încunoștințați părinții săi că se află în prizonierat²¹. Numărul prizonierilor a crescut repede din cauză că unități întregi alcătuite din români nu voiau să lupte împotriva aliaților României, așa cum era Rusia. Ca urmare, regimentele din corpurile de armată VII Timișoara și XII Sibiu au pierdut mare parte din efectivele de luptă, devenind unități incapabile de un efort militar susținut pe front.

În lagărele de prizonieri se înregistrează o manifestare unitară a militarilor români, care erau conștienți că aparțin unei națiuni aflată în plin proces de făurire a unității sale politice. În diferite centre de prizonieri, români se distanțează de austrieci și maghiari și constituie un corp separat cu limba română ca mijloc de comunicare, comportomant național sub raport cultural și cu manifestarea sentimentelor de solidaritate națională. Prăbușirea monarhiei austro-ungare devenise o convingere cu caracter general în obștea românească, a cărei politică era condusă de o singură idee ce sintetiza "rostul luptei noastre naționale"²². Această idee era aceea a solidarității tuturor românilor în lupta pentru făurirea unității politice. Ideea avea un caracter general și se întipărise în decursul războiului, devenind un mijloc de apărare colectivă. Referindu-se la viața voluntarilor din lagărul de la Darnița și la atmosferă ce domnea printre ei, un fost voluntar, dr. Cosma, scria după război că printre ei "mă simțeam parcă acasă între frați care își pricep gândurile și își înțeleg dorințele. Acești voluntari în avântul lor sublim, în însuflețirea lor patriotică își colindau și ei colindele strămoșești din Ardealul îndepărtat"²³.

În diferite lagăre rusești se afla în august 1916 un număr impresionant de prizonieri români: circa 120000. Dintre aceștia, tot mai mulți doreau să se înscrie ca voluntari în armata română. Așa s-a născut ideea voluntariatului ca o mentalitate colectivă izvorâtă din ideea responsabilității tuturor românilor față de înfăptuirea unității politice. Față de insistențele prizonierilor români și satisfăcând și cererea guvernului român, autoritățile guvernamentale țariste au convenit ca prizonierii români din diferite lagăre să fie adunați la Darnița lângă Kiev²⁴. La 1 septembrie 1916, guvernul rus a permis concentrarea prizonierilor români în această localitate. Generalul rus von Eiche a fost încredințat de autoritățile sale să coordoneze organizarea prizonierilor²⁵. Aci, soldații români s-au organizat și s-au supus unor norme comportamentale fixate de ei înșiși, dovedind o înaltă conștiință a responsabilității în situația excepțională în care se aflau, fapt care l-a determinat pe Onisifor Ghibu să denumească acest loc de concentrare a prizonierilor "Școala de

la Darnața", întrucât ea a fost un factor de oțelire a caracterelor și a ilustrat faptul de netăgăduit, și confirmat de istorie, că națiunea română dispune de forțe umane nesecate de creație și energie²⁶. În lagărul de la Darnața erau mulți voluntari bănățeni. Din comitetul executiv condus de primseniorul Victor Deleu făcea parte și locotenentul Vasile Chiroiu din Comloșu Mare.

Spre sfârșitul lunii ianuarie 1917, "Corpul voluntarilor" ceruse Legației României de la Petrograd să obțină aprobarea guvernului rus pentru înrolarea lor în armata română²⁷. Voluntarii de la Darnața au decis să trimită la Iași un ofițer care să informeze guvernul român despre situația și despre aspirațiile pe care le nutreau. În februarie 1917, a plecat la Iași ca reprezentant al voluntarilor de la Darnața sublocotenentul N.Căpețianu, avocat din Timișoara. El a fost primit de Vintilă Brătianu, ministrul de război, care a promis că în curând va trimite la Petrograd un reprezentant al guvernului pentru a rezolva problema integrării lor în armata română. Darnața a fost vizitată de colonelul Pietraru, care urma să îndeplinească atribuțiile de șef de stat major al Corpului Voluntarilor, al cărui comandant era generalul Coandă, acreditat pe lângă Marele cartier general al armatei ruse. Colonelul Pietraru a adus un formular de angajare a voluntarilor în armata română. Voluntarii care au semnat angajamentul se obligau ca prin sângele lor să înfăptuiască "România Mare, unită într-un singur trup și pe vecie". În această atmosferă soldatul Dimitrie Lăzărel Lăzărescu din Belinț a confecționat la Kiev un steag, pe care l-a purtat pe câmpul de luptă de la Muncelu și Panciu, îmbărbătând pe ostași cu cele două lozinci călăuzitoare ale voluntarilor: "Trăiască România Mare!" și "Unire". Steagul a fost adus la București de delegația ardeleană careia i s-a încredințat la Alba Iulia să ducă în Capitala țării actul unirii²⁸.

Activitatea desfășurată de un număr din ce în ce mai mare de voluntari în lagărul de la Darnața a fost impulsionată sub raport cultural de presa românească apărută în pribegie. Vom reaminti revista Gura satului, "foaie literară, satirică și mixtă pentru col(onia) română din Darnața". Redacția și administrația revistei erau în strada Lesnaia, nr.77 din Darnața, unde redactorul V.L.Pașa se îngrijea de apariția cu regularitate a acestei reviste, care a jucat un rol unificator pe plan spiritual și comportamental în viața voluntarilor. În articolul Să lăsăm²⁹ se cerea voluntarilor să-și îndrepte privirile "acolo departe spre carpați, după a căror coamă gem ai noștri sub jugul ungarilor". Românii din Transilvania așteaptă pe frații lor voluntari în diferite părți ale Europei să-i elibereze și să realizeze unitatea politică. Sub raport spiritual, se afirmă în articol, românii erau uniți de mult. Un singur cuget stăpânea dorințele voluntarilor: România Mare liberă! Cu inima curată "să luăm arma în mână și ne vom atinge scopul". Pentru realizarea acestui ideal de unitate națională "cât avânt, câtă jertfă de sine, câtă măreție de inimă n-au dovedit flăcăii Moldovei și plăieșii munteni. Au lăsat plugul în brazdă, buciumul în comarnic și au alergat la chemarea neamului"³⁰.

În paginile revistei era schițată perspectiva istorică a luptelor pentru

libertatea națională. "Strămoșii noștri au luptat pentru destinele țării. Horia, Cloșca, Crișan, Avram Iancu și Tudor Vladimirescu au condus cete mândre de ostași, bărbați demni". Ei au fost în istoria noastră precursori ai luptei pentru unitate și demnitate națională, care s-au gândit la o generație care se va ridica la înălțimea responsabilității ei istorice și va făuri unitatea noastră politică. Gura satului a urmărit scopuri educative cultivând printre voluntari sentimentul de dragoste față de trecut, încrederea în viitor și spiritul de omenie în relațiile interumane. Încrederea în făurirea idealului unității naționale se degajă din fiecare pagină. Voluntarii erau decși ca prin efortul lor să zidească "o nouă Dacie". Această idee era o moștenire de la generațiile anterioare. Gura satului a fost o revistă apărută prin zelul unor învățători, dintre care se distinge figura caporalului V.L.Pașa.

Datorită gazetarului de inițiativă și de aleasă profesionalitate care a fost Sever Bocu, format în școala pe care a reprezentat-o redacția ziarului Tribuna din Arad, la Kiev a apărut în 20 iulie 1917 gazeta *România Mare*, care avea subtitlul "foaie a voluntarilor români din Austro-Ungaria". În redacția acestei gazete mai aflăm și alți tribuniști: Gh.Popp și Iosif Schiopul, cărora li s-a adăugat și Filaret Doboș. Din această gazetă au apărut 23 de numere până la sfârșitul lui decembrie 1917. Obiectivul gazetei a fost tot unificarea sufletească a voluntarilor. Sever Bocu a participat la Congresul tuturor naționalităților din Rusia, ținut la Kiev în zilele de 6-15 septembrie 1917. În cuvântul rostit cu acest prilej, delegatul român a dat expresie voinței unanime a românilor din Austro-Ungaria de a-și decide singuri soarta lor³¹. Reprezentanții naționalităților asuprite au hotărât la Kiev să lupte până la destrămarea ultimului parapet al reacțiunii europene: Imperiul austro-ungar. Din discuții s-a desprins cu claritate teza că un nou echilibru al națiunilor europene nu e posibil fără dreptul de autodeterminare a popoarelor.

În articolele sale din *România Mare*, Sever Bocu a subliniat comportamentul demn al armatei române în campania din 1916. Acest comportament s-a bazat pe ideea luptei pentru apărarea pământului strămoșesc³². *România Mare* s-a adresat prizonierilor români din Rusia, cerându-le să se înscrie în rândul voluntarilor. Gazeta redactată de Sever Bocu a jucat un rol de întărire a conștiinței naționale a voluntarilor. Prin paginile ei au fost difuzate și valori umane necesare oricărei lupte: spirit de cooperare, curaj în acțiunile dificile și hotărârea de a lupta până la jertfa de sine pentru înfăptuirea unirii. Redacția pornea de la teza că gândirea voluntarilor trebuie modelată în raport cu marile aspirații ale poporului, care, în întregimea lui, era animat de nobile sentimente de unitate și de afirmare în istorie prin acte creatoare. Versurile creatorilor populari publicate în paginile ziarului se disting prin nota lor de sinceritate. Gheorghe Oprescu din Labasiuț, sat situat în apropierea Lipovei lui Bocu, scrie în versuri o chemare adresată soldaților români aflați în Rusia: "Iarbă verde din Urali/ Veniți frați ca voluntari/ Mână-n mână să luptăm/ Pe-ai noștri frați să-i ajutăm/ Toți săriți să-i dezrobim/ Frații pe

care-i iubim"³³. **România Mare** a fost un organ de presă activ, care a facilitat comunicarea între prizonierii români din diferite lagăre și a militat cu convingere pentru înfăptuirea idealului unității noastre politice.

În Siberia se aflau două puternice centre de voluntari români la Celeabinsk și Irkutsk. La 13 octombrie 1918 a apărut la Ekaterinburg **Gazeta Transilvaniei și Bucovinei** sub conducerea lui Victor Braniște³⁴. O altă gazetă a fost **Neamul românesc**, editată cu ajutorul învățătorului Augustin Șandru din Făgăraș, al lui Elie Bufnea și al învățătorului T.Stoianovici din Timișoara. Acesta a reușit mai târziu să asigure apariția a nouă numere din **Monitorul oficial**. T.Stoianovici fusese învățător în Banat și își făcuse ucenicia de gazetar colaborând la revista umoristică **Cucu**³⁵. Apariția acestor organe de presă oglindește capacitatea corpurilor de voluntari de organizare a unei activități culturale și de comunicare în cadrul centrelor în care se aflau prizonierii români.

Voluntarii de la Darnița erau pregătiți pentru plecarea lor spre **Țară** pentru a se integra în cadrul armatei române. În 3/26 aprilie 1917 s-au adunat într-o pădure de lângă Darnița și au aprobat memoriul întocmit de Pompiliu Nistor din Brașov, format și el ca publicist în cercul redacțional al **Românului** din Arad. În declarație se afirma că voluntarii sunt gata să intre în lupta "pentru îndeplinirea idealului nostru de a uni tot poporul românesc din Monarhia austro-ungară în una și nedespărțită **România liberă și independentă**"³⁶. În memoriul înaintat guvernului român se preciza că voluntarii își manifestă încrederea în viitorul României. Ei afirmau caracterul democratic al revendicărilor lor naționale³⁷. Memoriul aprobat la Darnița prezintă o valoare națională deosebită, întrucât voluntarii români se prezentau ca un corp unitar de acțiune capabil să participe la lupta pentru săvârșirea unității politice a românilor și în această calitate de corp unit de acțiune militară să se adreseze guvernelor lumii cărora le semnalau un fapt istoric decisiv pentru configurația politică a Europei: participarea românilor la existența și susținerea statului austro-ungar multinațional nu mai e posibilă întrucât românii ca individualitate etnică doresc să formeze un stat unitar. Decizia voluntarilor era clară: "cerem deci încorporarea noastră la România în numele dreptului fiecărei națiuni capabile de viață și în stare de a-și hotărâ singură soarta, de a-și alege singură statul și forma prin care dorește să se autoguverneze"³⁸. Voluntarii erau convinși că existența comunității românești într-un conglomerat multinațional cum era Austro-Ungaria nu mai era posibilă și ei acționau în virtutea acestei lecții a istoriei noastre.

Memoriul a fost semnat de 250 ofițeri și 250 de subofițeri ca delegați ai Corpului Voluntarilor. Ca urmare a Memoriului, marile puteri au devenit mai sensibile la situația românilor. În urma aprobării date de guvernul provizoriu-rus, comandamentul voluntarilor a fost mutat în ziua de 19 mai în Kiev în localul unei școli de fete. Aci voluntarii au primit vizita a doi luptători bănățeni pentru unire: Sever Bocu și Avram Imbroane. Primul, fost redactor al **Tribunei** din Arad, se afla

În Dobrogea la izbucnirea războiului. A început imediat o susținută propagandă pentru lămurirea opiniei publice românești despre rosturile noastre în cadrul conflictului. A fost unul dintre colaboratorii *Tribunel* editată de O.Ghibu, Gh.Popp și C.Bucșan la București. În Rusia și în Franța, Sever Bocu a desfășurat o susținută activitate printre voluntari, pe care li îmbărbăta să lupte pentru "a se întâlni la noi acasă în Banat, în Lugoj, ca oameni liberi în România unită". Acesta a fost crezul voluntarilor bănățeni.

În activitatea desfășurată de voluntarii români din Rusia semnalăm prezența unui activ grup de bănățeni. În comisia de recrutare a voluntarilor găsim pe Avram Imbroane. Din serviciul central din Kiev comandat de generalul C.Coandă făceau parte sublocotenentul Petru Nemoianu (șef de birou) și Romulus Coțoiu din Arad ca adjunct. Cunoscutul publicist Vichentie Ardelean a participat la convorbirile avute de delegații voluntari în gara Kiev în ziua de 1 martie 1917 cu colonelul Pietraru. Vichentie Ardelean a alcătuit un raport despre conținutul convorbirilor. Înainte de a fi luat prizonier, el făcuse parte din regimentul din Alba Iulia³⁹. Pentru organizarea Corpului Voluntarilor au fost chemați și ofițerii Vasile Chiroiu, Nicolae Căpețianu, Nicolae Nedelcu și Mihai Petricoane.

Vasile Chiroiu (1880-1922) a participat la elaborarea statutului Corpului Voluntarilor Români. Jurist de profesiune, a fost preocupat de stabilirea bazei juridice a activității Corpului Voluntarilor, care acționa pe teritoriul unui stat străin. În memoriul "Observări cu privire la situația prizonierilor de război din Rusia", el arată că în lagăre ofițerii români au fost împiedicați de cei austro-ungari să comunice cu conașionalii lor. Observator atent al stării de spirit a prizonierilor, V.Chiroiu își formase convingerea că "în privința stării sufletești a soldaților noștri din Ungaria, constatată atât pe câmpul de luptă cât și în prinoare, este că toți românii, cu foarte neânsemnate excepții, gravitează din inimă spre România"⁴⁰. El considera că singurul mijloc de realizare a unității de acțiune a prizonierilor români este concentrarea în locuri anume pregătite, unde să fie constituite unități conduse de români. V.Chiroiu a fost un ofițer de larg orizont cultural și cu o temeinică pregătire juridică. A exercitat o influență pozitivă asupra prizonierilor din lagărele vizitate prin capacitatea de persuasiune de care dispunea.

Nicolae Căpețianu, născut în Bichiş, dar stabilit ca avocat în Timișoara, a vizitat lagărele din jurul orașului Celeabinsk, unde se aflau aproximativ 3500 de prizonieri angajați în lucrările efectuate în pădurile din jur și la construirea unei căi ferate. A constatat și el că prizonierii români nutreau ideea concentrării lor pentru a-și putea uni forțele. Agitația continuă desfășurată de ofițerii austrieci și maghiari printre români s-a dovedit a fi infructuoasă, chiar dacă ofițerilor români nu li se permitea să se apropie de soldații români. N.Căpețianu a atras atenția că lupta pentru conștiința soldaților trebuie dusă în toate lagărele⁴¹. În spiritul acestei idei au acționat Gheorghe David printre soldații din Voronej și Ecaterinoslav, Virgil Popovici în lagărele din Viatca și Veniof, Cornel Milutinovici printre camarazii săi

de arme din Ecaterinoslav.

Printre soldații și ofițerii bănățeni aflați la Darnița la 5 martie 1917 semnalăm pe Nicolae Nedelcu (avocat), Aurel Renoiu (Învățător), Iova Iorgovan, Iova Lazăr, Ioan Guțu, Constantin Cimponieriu, Zorilă Pop, Pavel Soceriu, Petru Nemoianu, Inacu Vițian (avocat), Gheorghe Molin, Gheorghe Marian, Cornel Vodă, Traian Jurma (toți aveau gradul de cadet). Corneliu Bojincă, pe care mai târziu îl vom afla la Moscova, unde, împreună cu M. Guiu, a asigurat trecerea spre Suedia a lui O. Goga și S. Bocu. Avea și el grad de cadet. Menționăm prezența ofițerilor Mihai Boulescu (sublocotenent, învățător), George David (locotenent), Vasile Zbegan (locotenent), Mihai Drugărin Petricoane (sublocotenent), Ștefan Buzan (sublocotenent), Emil Barbu (sublocotenent) și a stegarilor: Alexandru Săbău, Octavian Furlugeanu, Emil Drecin, Cornel Milutinovici, Nicolae Ionescu, Simeon Anghel și Gheorghe Jebeleanu (Învățător). Se mai aflau în cadrul Corpului Gheorghe Cardaș și Iosif Bădescu, ambii cu grad de caporal și învățători în Banat. În Corpul Voluntarilor Ardeleni-Bucovineni se adunaseră înainte de plecarea spre patrie 187 învățători, 56 candidați de avocați, 32 de avocați, 9 medici, 5 absolvenți de medicină, 25 studenți la medicină, 28 profesori, 15 studenți la litere, 4 ingineri, 19 studenți la facultăți tehnice, 187 funcționari, 5 farmaciști, 4 studenți la farmacie, 22 agronomi, 1 director de teatru (Aurel P. Bănuț), 1 preparand (Pavel Miclău), 2 sculptori (unul dintre ei era Cornel Medrea), 12 comercianți, 69 studenți la diferite facultăți, 2 magistrați, 99 elevi, 4 ziaristi și 2 mecanici, ceea ce înseamnă o mare varietate profesională, dar și mari posibilități de organizare a unităților de voluntari⁴². Au mai activat în rândurile voluntarilor din Rusia un grup de învățători, care au fost trimiși pentru pregătire la Școala de ofițeri de rezervă de la Botoșani: Trandafir Buru (Iaz), Petre Sfera (Berzovia), Alexandru Florei (Zăvoi), Iosif Velovan (Moldova Nouă), Gruia Socineanț (Visag), Gheorghe Guga (Maidan), Gherasim Popovici (Lugoj), Gheorghe Onae (Lugoj), Petru Șandru (Feneș)⁴³.

Plecarea spre Țară a batalioanelor de voluntari a fost pregătită minuțios sub conducerea colonelului Pietraru, care a sosit la Darnița pe data de 28 ianuarie 1917. De la Darnița, el a plecat la Petrograd pentru a trata cu autoritățile militare ale țării gazdă problema plecării voluntarilor. Unitățile militare constituite din voluntari au venit în Țară cu hotărârea fermă de a intra în luptă pentru eliberarea Transilvaniei de sub stăpânirea austro-ungară. La 6 octombrie 1918, românii ardeleni și bucovineni aflați în România declarau că doresc să fie eliberați de sub jugul monarhiei austro-ungare și să participe la lupta ce va fi dusă pentru constituirea statului național român unitar. Au semnat declarația voluntarii bănățeni Vichentie Ardelean (student litere), Traian Birăescu (ziarist) Vasile Chiroiu, Virgil Popovici (medic). Dar în diferite părți ale Rusiei mai rămăseseră prizonieri români. În 3 august 1918 a fost constituit la Celeabinsk "Comitetul Național Român", al cărui președinte era Voicu Nițescu din Brașov. În 29 octombrie 1918 s-a ținut la Celeabinsk adunarea voluntarilor din Siberia, care au proclamat desfacerea

pământurilor românești de statul austro-ungar și alipirea lor la România. În structura acestui corp de voluntari se găseau 180 de voluntari din Arad, 229 din Caraș-Severin, 118 din Timiș, 50 din Torontal. Din Banat proveneau un mare număr de voluntari din cei 2321 aflați în Siberia.

Din 3 iunie 1917 până la 2 ianuarie 1918 au plecat spre Moldova 11 batalioane de voluntari cu un efectiv de 317 ofițeri și 8261 soldați⁴⁴. Sosirea în țară a primelor unități de voluntari a creat noi probleme organizatorice. Pe lângă ministerul de război a fost creată o comisie consultativă a ardelenilor și bucovinenilor compusă din O. Goga, Leonte Moldovan și I. Nistor, iar pe lângă Marele Stat Major a fost înființat în 14 iunie 1917 "Biroul Ardelean-Bucovinean". La Iași a fost înființat în 20 noiembrie 1917 "Serviciul central al voluntarilor A-B", iar la Hîrlău a fost organizat "Comandamentul Corpului Voluntarilor", condus de colonelul Marcel Olteanu, strănepot al lui Petre Maior. La Hîrlău a desfășurat o susținută activitate căpitanul bănățean Vasile Chiroiu. Batalioanele de voluntari sosite în România au fost instruite de regimentele 25 Rovine, 3 Olt, 19 Caracal și 5 Vânători. Pregătiți pentru luptă, au participat la încheștarea epocală de la Mărășești din vara anului 1917, unde tributul de sânge al voluntarilor a fost de 31 morți și 453 de răniți. Din Corpul Voluntarilor comandat de colonelul Marcel Orleanu făceau parte regimentul 1 Turda (comandat de lt.colonel Buricescu Dragu), 2 Alba Iulia (comandat de lt.colonel Constantin Pașalega). În ianuarie 1918 a fost constituit și regimentul 3 Avram Iancu⁴⁵. La 1 martie 1918, marea unitate de voluntari a fost desființată. Un număr de 70 de ofițeri au plecat spre Rusia pentru a trece în Franța și Italia. Corpul Voluntarilor și-a demobilizat efectivele - aproximativ 20000 de ostași - , care au fost utilizate la muncile agricole și în diferite servicii publice. Era un act care survenea după Pacea de la Bufta. În toamna anului 1918, când raporturile de forțe s-au schimbat în Europa, Corpul Voluntarilor a fost reînființat pe data de 1 noiembrie 1918, iar la 3 decembrie al aceluiași an a fost pus la dispoziția Consiliului Dirigent. Voluntarii români treceau Carpații în România unită prin sacrificiile și hotărârea fiilor ei.

Dintre voluntarii bănățeni sau foștii ofițeri în armata austro-ungară au trecut în corpul ofițeresc activ al armatei române un grup care s-a dovedit a fi la înălțimea responsabilităților forțelor militare ale României întregite. Amintim pe Iosif Iacobici din Armeniș, primit în cadrele active ale armatei române cu grad de locotenent colonel și cu vechimea de 1 septembrie 1917, care, ulterior, a ocupat funcții înalte în conducerea armatei: inspector al infanteriei, ministru al înzestrării armatei. Din grupul de ofițeri primit în cadrul armatei române au făcut parte și alte elemente valoroase ca generalul Gheorghe Domășneanu din Mehala și coloneii Ioan Munteanu (Oravița), Constantin Popovici (Mehadia) și Cornel Frențiu (Reșița). Lista e mult mai lungă și cuprinde ofițeri din următoarele trepte ale armatei: 1 locotenent-coloneli: Grigorie Borlea (Borloveni Vechi), Iosif Tîrziu (Lăpușnic), Amos Pop (Lugoj); maiorii: Alexandru Mica (Lugoj), Semproniu

Luca (Recaș), Nicolae Licăreț (Bozovici), Ion Botean (Docnecea), Alex.Drăgoi (Valea Mare), Iosif Drăghici (Mehadia), Alex.Hamat și Eugen Jivanovici (Caransebeș), Ion Mihai (Mehadia), Aurel Babescu (Aradul Nou), Petru Călțun și Filip Bria (Caransebeș), Lazăr Gamber (Orșova) Anton Martinovschi (Verciorova), Eugen Chiticean (Mehadia), Theil Ioan (Caransebeș), Spătaru Vladimir (Vârșeț și Jivanovici Vladimir (Biserica Albă). Au mai fost primiți în armata română căpitani: Gheorghe Buna (Oravița), Petru Balica (Răcășdia), D.Popovici (Caransebeș), Leon Biște (Reșița), Zaharia Babeu (Borlovanii Vechi), Savu Iancea (Delibata); locotenenții: Pavel Nedelcu și Petru Ionescu (Caransebeș), Mihai Gurgu (Fizeș), Silviu Luca (Comloșu Mare), Ion Siștarovețan (Lipova), Nicolae Moldovan (Timișoara, Eftimie Căpușa (Mehadia, Mihai Crețu (Ciclova) și Alexandru Erimescu (Caransebeș); sublocotenenții: Ion Babeu (Oravița), Alex.Pungilă (Bănia), George Nicoară (Comloșu Mare), Vasile Miloia (Ferendia) și Victor Drăgan (Coștei). Alături de aceștia au intrat în cadrul armatei române numeroși ofițeri din Transilvania⁴⁶. Integrarea acestor ofițeri în armata română era un act care ilustra sentimentele de atașament profund față de neamul lor de care au fost stăpâniți românii din cadrul armatei imperiale. Convîngerile lor intime au fost animate de ideea că ei trebuie să acționeze în slujba aspirațiilor de unitate ale poporului român. Aceste aspirații au fost realizate prin lupta unită a întregii națiuni, luptă în a cărei desfășurare bănățeni răspândiți în lagărele de pe întinsul Rusiei au înscris o pagină de pilduitor atașament față de popor.

III. Legiunea română din Italia

Soldații chemați la unitățile lor din interiorul Imperiului austro-ungar spre a fi trimiși spre Frontul de Sud, la început în Serbia, iar mai târziu în Italia, erau adunați la regimintele lor, organizați în unități de luptă și pregătiți pentru a se deplasa spre câmpul de luptă. Înainte de plecare spre unități, soldații făceau vizite rudelor sau prietenilor, care, în intimitatea convorbirilor dramatice dinaintea plecării, le comunicau convingerile lor. "Nu trebuie să lupți cu Franț Cătaramă!". Așa spuneau țărani vârstnici care-și aminteau de 1848. Tinerii ofițeri vizitau pe foștii lor profesori, care, acum, la despărțire, le comunicau convingerile în care credeau. O asemenea convingere a comunicat remarcabilul director al Liceului din Brașov, atât de iubit de elevii săi, Virgil Onițiu, unui elev al său, Coriolan Băran, bănățean aflat la Brașov pentru a pleca pe front. Virgil Onițiu i-a spus fostului său elev: "Pleci, băiete, pe front? Cred că noi, care am fost profesorii și îndrumătorii tăi timp de atâția ani, am putea vorbi deschis cu tine, ca de la tată la fiu. Ne doare în suflet când vedem pe câte unul din tinerii noștri plecând pe front să lupte pentru o cauză care nu este a noastră. pentru noi scăpare este numai dacă monarhia pierde războiul. Altfel pierim. Cred că ești atât de cuminte să nu-ți expui viața pe cât se poate. Lasă actele vitejești pe sama acelora care au interesul să lupte. Interesul nației românești este altul și de dorit este ca tinererul de care va fi atâta nevoie să

se întoarce viu și teafăr acasă. Noi dorim să ne întâlnim la întoarcerea ta în alte împrejurări, pe care le visăm cu toții și care numai acum se pot realiza"⁴⁷. Bătrânului Gh.Dima, care-i însoțea, li curgeau lacrimile.

Cu asemenea sfaturi de la părinții, rudele, dascălii și prietenii lor au plecat tinerii români spre Frontul din Sud. Starea de spirit a soldaților era total opusă țelurilor războinice ale monarhiei. Petru Carabaș, soldat din satul "lui Vicențiu Babeș, Hodoni", sat românesc din inima Câmpiei Banatului, scria din "viața pustnică din Bosnia" episcopului Ioan I.Papp la Arad că a privit "venirea inamicului cu ochianu(l), i-am privit tare frumos și așa mi-am dat părerea că nu-i vor mai respinge nimeni ce poziții or prins" și de aceea războiul e ca și pierdut. Răzlețul soldat din Bosnia se adresează prelatului arădean "ca să-l roage pe înaltul ministru conte Stefan Tisza ca să nu mai facă moarte fără de folos în sărăcia asta de Serbie, ci să capăt un concediu să merg la România". Soldatul român de la "oficiul telegrafului cu signale, pustnic în munții cei mai uriași ai Bosniei" era neîncrezător în generalii care conduceau războiul fiindcă ei "erau ușori la minte, căci nici pentru a lor familie nu sunt în stare a o ridica, dar a conduce o comună sau un popor uitat în trecut, cum Horia, Cloșca și Crișan au arătat vitejie"⁴⁸. Soldatul Pascu Cărăbaș se adresase și lui N.Iorga, ceea ce însemna că el cunoștea rolul marelui cărturar în întărirea voinței poporului de a lupta și învinge. Concediul pe care-l solicita Pascu Cărăbaș era o modalitate de a trece în România, unde, ca și în Serbia, avea amici cu care "să facă praxă pe câmpu(l) de luptă". Toți ostașii români care gândeau ca Pascu Cărăbaș și au acționat în diferite moduri posibile pentru a zădărnici victoria monarhiei au constituit unul din factorii de disoluție a statului care în toamna anului 1918 s-a prăbușit.

Agitația printre ostașii armatei multinaționale a imperiului și contradicțiile dintre ostașii români și maghiari era vie și în localitățile din spatele frontului, unde se aflau spitalele de campanie sau unitățile aflate în refacerea efectivelor. Din amintirile de front ale lui C.Băran redăm o scenă petrecută la Liubliana, unde el se afla pentru vindecarea unei răni dobândite pe front. Printre ofițerii români aflați în spital se afla și un bănățean, Sabin Tîrziu, care "era agitat peste măsură din cauza evenimentelor de pe frontul românesc, era toată ziua în oraș, în cafenele, căutând să afle știri care nu puteau apărea în ziarele sever cenzurate... Într-o seară, discutându-se retragerea trupelor române, un locotenent ungar, evreu, Havas, care nici nu era rănit, ci bolnav, spunea că are ulcer la stomac și că alimentația de pe front - era ofițer la trenul unei divizii - nu-i priște, a început să discute pe un ton ridicat, batjocorind într-un mod inadmisibil pe români, cu expresiile tipice ofensatoare pe care ungerii le foloseau la adresa noastră. Natural, preamărea vitejia ungerilor, care i-au pus pe fugă pe valahii care au îndrăznit să calce teritoriul sfânt al Coroanei Sf.Ștefan și care au îndrăznit să viseze la "anexarea Transilvaniei".

Sabin Tîrziu fierbea de durere în salonul spitalului din Lubliana, unde urechile ascultau injurii la adresa neamului său care sângera pentru o cauză

dreaptă. La un moment dat ofițerul român a afirmat răspicat: "Nu-i veți pune niciodată pe valahi cu botul pe labe. Sper că nu ești atât de redus să crezi că acest război va fi câștigat de Austro-Ungaria". Ca ars, Havas a sărit, acuzându-l pe căpitanul român de înaltă trădare, amenințându-l cu Curtea Marțială. Pentru a nu se transforma disputa într-o contradicție mai amplă între românii și maghiarii din spital, a intervenit un căpitan austriac care a stins incendiul în care căpitanul Sabin Tîrziu exprimase convingerea sa confirmată de istorie: Germania și Austro-Ungaria vor pierde războiul.

După intrarea României în conflict, comandamentul suprem german nu mai avea încredere în forțele românești din Galiția și treptat le-a îndreptat spre frontul italian. Ajunși pe front cu o stare psihică dominată de aspirațiile de unitate națională, românii au început să demaște țelurile nedrepte ale războiului purtat de Austro-Ungaria. În luptele de la Isonzo, Piave, Platoul Doberto, Casa Ratti și alte zone ale frontului, unii soldați români au căzut prizonieri, alții au părăsit frontul, trecând în Italia, unde înțelegeau să lupte pentru cauza românească.

Când au plecat spre frontul din Italia, soldații români au intonat cântece românești. Regimentul 64 Orăștie a plecat de pe frontul din Galiția intonând marșul românesc "Sinaia"⁴⁹. Din Galiția, regimentul a fost transportat pe frontul italian după ce sublocotenentul Vasile Branga din Orăștie și aspirantul A. Crișan din Arad s-au predat cu 25 ostași. Regimentul 64 Orăștie a luptat pe frontul de la Doberdo, unde un alt tânăr român, Romulus Cărpinișan, ulterior inginer profesor în Arad, a decis să se predea italienilor. După predare, a întâlnit un ofițer român din Sibiu, Nicolae Ciocan, care se predase cu batalionul său și cu cele 6 mitraliere pe care le avea în dotare. La fel au procedat și alți ofițeri și ostași români: P. Ugliș-Delapecea, O. Metea etc. În cele 50 de lagăre aflate pe pământul Italiei se aflau 18.000 de prizonieri români⁵⁰. Dintr-o notă a generalului Diaz reiese că se aflau prizonieri români la Cavarzere (2000), Mantova (3600), Cavanelle (800), Como (400), Ostiglia (800), iar în alte centre numărul era în curs de precizare⁵¹. La Pola, unde era comanda marinei militare austro-ungare, de asemenea se aflau soldați români. Soldații de la Pola, Melfi, Servigliano și din alte centre cereau cărți românești și se interesau de situația celor rămași acasă în scrisorile pe care le trimiteau la Arad și Caransebeș. În 6 august 1916, voluntarul bănățean Ion Stroiescu cerea cărți pentru prizonierii români din Carpi și Modena. Revine în august 1917, afirmând că numărul prizonierilor crește și mulți sunt din regimentul 43 Caransebeș. Soldatul român cerea cărți de literatură, menționând că "ar fi de lipsă să mai citească și poezii de Alecsandri, Eminescu etc"⁵². Romulus Secoșan din Pădureni, Timiș, afirma în scrisoarea sa că de la un amic italian a dedus că la Roma unii ofițeri români au arborat "mândrul nostru tricolor"⁵³. Dorința de constituire a unităților de voluntari înflăcăra pe marea majoritate a românilor. Trebuiau luate inițiative în această direcție. Una dintre cele mai eficiente a aparținut locotenentului Petru Ugliș, învățător în Bara și cunoscut folclorist, care a solicitat sprijinul

autorităților militare italiene pentru a-l întâlni pe reprezentantul României de la Roma, Alexandru Lahovary. Cu sprijinul atașatului militar al României de la Roma, colonelul Florescu, și a generalului Paolo Spingardi, care se ocupa de situația prizonierilor de război, curajosul ofițer bănățean a înregistrat în lagărul de la Cassino primele rezultate: în februarie 1918 un grup de 18 ofițeri s-a raliat propunerii sale. Era un nucleu care putea acționa printresoldații români. Convinși de sfârșitul defavorabil al activității războinice duse cu iresponsabilitate de cercurile militare austriece și germane, ofițerii români Ion Maxim și Ion Haica, detașați pe lângă comandamentul armatei germane din regiunea Corporetto, au trecut și ei linia de demarcație a armatelor⁵⁴. Ofițerii de la Cassino au solicitat sprijin cercurilor românești din Paris, de unde în 4 martie 1918, a sosit G.G.Mironescu. În 6 aprilie 1918 grupul de 22 de ofițeri de la Cassino s-a adresat "Congresului Naționalităților din Austro-Ungaria", ale cărui lucrări s-au ținut la Roma între 8-10 aprilie 1918 și în cadrul căruia principiul autodeterminării popoarelor a primit o formulare expresă. Din partea românilor au participat la Congres G.G.Mironescu, D.Drăghicescu, Simion Mîndrescu, N.Lupu și Benedetto de Luca. La Congres a fost afirmată dreptul fiecărei națiuni de a-și constitui statul său independent. P.Ugliș și ceilalți ofițeri români au continuat să militeze pentru formarea unității militare dorite. Primul ministru al Italiei, Vittorio Orlando, a aprobat ca ofițerii români să se întrunească la Cittaducale, nu departe de Roma, pentru a constitui formația militară solicitată. În acest scop a fost format un comitet de acțiune din care făceau parte ofițeri din diferite centre ale Banatului, Transilvaniei și Bucovinei. Comitetul a activat sub președinția locotenentului Zaharia Babeu din Borlovenii Vechi. Propunerile pentru comitet au fost făcute de o comisie compusă din Z.Babeu, P.Ugliș și Cornel Cinghiță, toți trei bănățeni.

Modalitățile de îndeplinire a deciziilor luate de Congresul ținut la Roma în zilele de 8-10 aprilie au fost discutate în adunarea reprezentanților naționalităților asuprite din Austro-Ungaria. Adunarea a avut loc tot la Roma în 24 aprilie 1918. Din parte românilor au participat O.Goga, V.Lucaciu. I.Ursu, D.Drăghicescu și S.Mîndrescu⁵⁵ Cu acest prilej s-a decis să fie intensificată activitatea de constituire a "Legiunii române" și de solidarizare a opiniei publice italiene cu cauza românească. Ziarele italiene *Il Messaggero*, *Il Giornale d'Italia*, *La Tribuna*, *Gazetta di Torino*, *La sera* și altele au publicat articole în care au adus argumente favorabile cauzei românești. La Paris, *La Nation Tcheque*, apărută inițial sub redacția profesorului Ernst Denis, apoi a lui E.Beneș, făcuse din teza destrămării Austro-Ungariei obiectiv prioritar al activității naționalităților oprimate din imperiu. J.Th.Florescu considera în martie 1918 că nu e departe ziua când toți românii vor fi uniți și despotica Austrie va fi distrusă⁵⁶.

Creșterea interesului public italian pentru cauza națională a românilor s-a manifestat plenar în 23 mai 1918, când au fost aniversați trei ani de la intrarea Italiei în război. A fost organizată o manifestare de simpatie pentru România. La reușita

acțiuni au contribuit Prospero Colonna, primarul Romei și entuziasta secretară a comitetului italian "Pro Romeni", Maria Rygier. După înființarea la Paris la 30 aprilie 1918 a "Comitetului Național al Românilor din Transilvania și Bucovina" de sub președinția lui Traian Vuia, ofițerul bănățean Aurel Spătaru l-a rugat pe președintele comitetului să-i ajute. O comisie de propagandă a mers prin lagăre, clarificând problemele politice pe care le implica formarea "Legiunii române", al cărei nucleu, "Corpul ofițeresc", înființat la 12 aprilie 1918, devenise tot mai activ. Comitetul "Pro Romeni" a sprijinit acțiunea profesorului Simion Mândrescu de obținere a aprobării de înființare a unității române. La 15 iunie, primul ministru Orlando l-a primit pe profesorul român, care a reușit să obțină aprobarea premierului italian ca în orașul Cittaducale să fie format un lagăr de triere a prizonierilor de război români. Generalul Spingardi a comunicat aprobarea înființării "legiunii române". Rândurile "Corpului ofițeresc" s-au îngroșat. La 19 iunie "Corpul ofițeresc" a organizat o acțiune specială de constituire a "comitetului de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina"⁵⁷. În procesul verbal redactat cu acest prilej se preciza că scopul "Comitetului de acțiune" e constituirea "Legiunii române" în Italia, al cărei sediu va fi la Roma. Comitetul a decis să trimită delegați la Paris, Londra și Washington, unde să militeze pentru interesele românilor.

Printre ofițerii bănățeni participanți la adunarea din 19 iunie 1918 semnalăm prezența lui Zaharia Babeu, Petre Ugliș, Cornel Cinghiță, student la silvicultură. Înființarea "Comitetului" a fost semnalată de ziarele italiene. În lagăre au fost trimiși ofițeri care să contribuie la clarificarea camarazilor lor de arme pentru a-i convinge să se înscrie în "Legiunea română". Ca urmare a acestei inițiative "Comitetul de acțiune" a început să primească cereri de înscriere în "Legiunea română". Astfel au procedat Pavel Bulgia (sublocotenent din Buziaș), Iosif Furdul (sublocotenent din Caransebeș), George Gașpar (sublocotenent din Oravița), George Neamțu, învățător în Banat⁵⁸. Printre voluntarii bănățeni din Italia mai întâlnim pe învățătorul Gavril Rejep, George Munteanu din Moșnița, Dan Ponta din Satchinez. Rezultatul a fost constituirea la 4 iunie 1918 a unui batalion de voluntari din structura cărora făceau parte și ofițerii Ion Haica din Timișoara și Mircea Amar din Arad⁵⁹. O adevărată sărbătoare în care a fost elogiată vitejia soldatului român a fost organizată în ziua de 25 august 1918 în Forul Traian, când toate manifestările au fost considerate "o zi românească" ("La giornata romana"). În urma întăririi solidarității cu soldații și națiunea română, manifestată de numeroase asociații culturale, de presă și oameni politici: în 25 august ministrul de război italian Zupelli a aprobat pregătirea ofițerilor români pentru front⁶⁰. Comandant al "Legiunii române" a fost numit generalul L. Ferrigo, fost atașat militar al Italiei la București înainte de război.

În marea ofensivă desfășurată de trupele italiene în Alpi și pe Piave în 24-25 octombrie 1918 au luptat și unități românești. Ele s-au distins în cruntele înclăștări de la Asigo, Montello, Piave, Vittorio Veneto, unde a fost obținută o

strălucită victorie, care a determinat pe austro-ungari să semneze la 3 noiembrie armistițiul⁶¹. Printre luptătorii care au obținut decorații italiene amintim pe sublocotenentii D.Radu din Caransebeș, Mircea Amar din Arad și plutonierii L.Neamțu și I.Teriteanu din Arad. Conduita românilor a fost elogios apreciată de generalul Ferrigo. În raportul său din 27 octombrie 1918 către armata a VIII-a italiană, Petru Ugliș arată că românii au luptat alături de soldații de elită ai Armatei italiene. Ofițerul român propunea înaintarea în grad a unui număr de 16 voluntari care absolviseră școala de război⁶². În luptele de la Corporetto, unde generalul Boroevici a încercat zadarnic să reziste, P.Ugliș a reușit să salveze pe avocatul Gheorghe Hențiu din Gurahonț și pe sublocotenentul Olimpiu Chendi, fratele criticului Ilarie Chendi. În 2 noiembrie comandamentul armatei a dat ordin ca voluntarii români să fie trimiși în interior. P.Ugliș a mers în lagărul de la Avezzano, unde alți ostași din diferite județe transilvănene s-au înscris în "Legiunea română", al cărei efectiv a sporit și datorită activității convingătoare a lui Vasile Lucaciu. La Avezzano a fost format regimentul "Horia", un nume simbolic. Vasile Lucaciu sosise în Italia ca reprezentant al Consiliului Național al Unității Române, constituit în capitala Franței în 6 septembrie 1918, care a fost recunoscut rând pe rând de guvernele puterilor învingătoare. El a desfășurat o activitate febrilă pentru constituirea unităților românești⁶³.

Ziua de 1 Decembrie a fost un moment de sărbătoare la Albano, unde sosise "marele crainic" al unirii, Nicolae Titulescu. Aci a fost serbată unirea realizată la Alba Iulia prin adunarea plebiscitară a românilor din Transilvania. Încă de la începutul lunii noiembrie se formase regimentul "Cloșca", care a fost adus în jurul Romei pentru a fi trimis spre țară. Alți voluntari așteptau înrolarea lor în regimintele "Crișan" și "Avram Iancu". La începutul lunii februarie 1919, regimentul "Horia" se afla în portul Taranto, de unde a plecat spre țară, fiind urmat în lunile martie și aprilie de regimintele "Cloșca" și "Crișan". Voluntarii din Italia au fost primiți cu dragoste frățescă de locuitorii Dobrogei, ai Bucureștiului și Sibiului, unde au fost salutați de reprezentanții Consiliului Dirigent și ai forțelor armate. Se încheia astfel o perioadă plină de încercări dramatice prin care ostașii români trecuseră până vedeau plaiurile strămoșești unite cu trupul țării de care fuseseră despărțiți.

O acțiune în care s-a remarcat activitatea politică a lui Caius Brediceanu și cea de organizator al lui Valer Șerendan a fost desfășurată în portul Pola. Încă din 2 februarie 1918 în bazele navale de la Cattaro, Sebenico, Zara și Pola au izbucnit mișcări revoluționare, al căror scop era eliberarea națională. Când a început ofensiva aliaților pe frontul italian și balanța războiului era defavorabilă Austro-Ungariei, marinarii de la Pola au organizat o adunare a tuturor naționalităților. La această adunare au participat și reprezentanții marinarilor români. Adunarea a decis ca fiecare naționalitate să-și organizeze activitatea în virtutea principiului autodeterminării popoarelor. Această adunare a avut loc în ziua de 27 octombrie

1918, deci într-o perioadă de mari frământări în rândurile ostașilor⁶⁴. În ziua următoare, marinarii italieni au purces la organizarea consiliului lor. Semnificativă pentru cooperarea româno-italiană a fost și participarea delegaților români la această adunare. În 29 octombrie 1918, marinarii români au organizat propria lor adunare pentru a se constitui consiliul național care să-i reprezinte. Marinarii au votat rezoluția elaborată de fruntașul bănățean Caius Brediceanu, care a fost prezentată de marinarul Valeriu Șerendan, originar din comuna Șicula, județul Arad. Principiile politice formulate de Caius Brediceanu în rezoluție erau următoarele:

1. Poporul român din Transilvania, Ungaria și Bucovina s-a declarat independent, de sine stătător și liber;

2. Marinarii români protestează împotriva ideii de a fi tratați ca supuși ai altui popor;

3. Marinarii români cer să formeze un detașament independent, de sine stătător, iar toți marinarii să poarte tricolorul românesc ca semn al independenței. Rezoluția a fost aprobată în unanimitate de adunarea marinarilor români din Pola⁶⁵. În ziua de 1 noiembrie 1918, V.Șerendan a semnat un comunicat oficial al Comitetului național al marinarilor și soldaților români din Pola, prin care anunța că soldații și marinarii fiecărei națiuni s-au organizat în unități independente conduse de un comitet executiv. Comitetul român a decis ca toți soldații să fie organizați "într-o gardă națională română, care va forma o unitate independentă și va face serviciu de ordine având pe braț tricolorul românesc ca semn distinctiv"⁶⁶.

Adunarea marinarilor români din Pola a avut loc în sala școlii de mașiniști. Imediat după apariția comunicatului de înființare a comitetului, românii au început organizarea gărzii naționale. Din primele zile și-au anunțat participarea peste 500 de marinari din cei aproximativ 1000 de români aflați în serviciul marinei de război din Pola. Garda românească a organizat serviciul siguranței publice în oraș. Într-o schiță intitulată *Mărgeaua* și adresată lui Valeriu Braniște, Remus Agliceriu scria că în fiecare fereastră era arborat steagul național și fiecare soldat purta cocardă roșu-galben și albastru ca simbol al apartenenței la România⁶⁷.

Când trupele italiene au pătruns în Pola, un grup de soldați care lucraseră în Transilvania la exploatarea forestieră a început să strige "Trăiască România!" Era o manifestare de solidaritate care fusese cimentată în grelele încercări ale frontului. După predarea serviciului de ordine, marinarii români au început pregătirile de plecare spre locurile natale. În 14 noiembrie au plecat din Pola cu trenul spre Budapesta, apoi la Arad, unde au fost primiți de Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop ca și ceilalți soldați români care se reîntorceau de pe fronturi, marinarii veniți de la Pola aduceau cu ei decizia fermă a luptei și sacrificiilor pentru unirea Transilvaniei cu țara.

IV. Legiunea transilvăneană din Franța

Formarea Legiunii transilvănene din Franța a inflăcărat pe numeroșii români refugiați în această țară în care ei se bucurau de multă simpatie, pe membrii "Coloniei române din Paris" și pe prizonierii de război. Încă din iunie 1917, Saint Aulaire, ministrul Franței la București, a solicitat sprijinul guvernului francez pentru o acțiune de recrutare de forțe românești în Statele Unite. În iulie al aceluiași an, tot St.Aulaire a făcut propunerea ca guvernul rus să favorizeze trimiterea în armata română a prizonierilor de război de origine română din Transilvania aflați în diferite lagăre din Rusia. Din considerente politice și militare, guvernul francez a sprijinit pe prizonierii români ca și pe întreaga colonie română din Paris. Guvernul austro-ungar a sesizat importanța constituirii unităților de voluntari care se pregătea și prin Legația Elveției a interveni: la Ministerul de externe al Franței, cerând eliberarea soldaților austro-ungari din Legiunea străină. Se invoca articolul 23 din convenția de la Haga, în care se stipula că e interzis unui beligerant de a forța naționalii din parte adversă să ia parte la un război dirijat contra țării lor. La această notă verbală din 22 septembrie 1917 guvernul francez a informat în 10 decembrie 1917 legația Elveției pentru a comunica autorităților austro-ungare că la acea dată nu era nici un soldat austro-ungar care să lupte contra dublei monarhii⁶⁸. La acea dată ceruseră înscrierea în "Legiunea străină" 19 transilvăneni, dar ei aparțineau altei națiuni decât celor austriece sau ungare. Franța susținea punctul de vedere românesc că în Ungaria nu există o națiune ungară unitară, ci un conglomerat național, iar românii aveau dreptul fireșc de a nu lupta într-o armată care urmărea distrugerea fraților lor, a armatei naționale române. Participarea lor la luptă alături de aliații României sau în armata ei națională era un act legitim.

Acțiunile pentru constituirea "Legiunii transilvănene" au continuat. În februarie 1918 se înregistrează o nouă cerere a ministrului Franței la Iași privind prizonierii din Italia. Generalul francez Gondrecourt a avizat conducerea superioară a armatei franceze că nu e momentul potrivit pentru a ridica problema prizonierilor români din Italia, întrucât ei s-au constituit în grup cu caracter etnic propriu. Din punct de vedere moral se remarcă simpatia Franței pentru România⁶⁹. Cele două probleme fundamentale pe care guvernul francez le considera necesare pentru rezolvarea problemei transilvănenilor aflați pe teritoriul Franței erau: 1 constituirea unui organ național central și 2 recrutarea și formarea "Legiunii transilvănene".

La Paris se aflau refugiați și oameni politici români care militau pentru recunoașterea drepturilor legitime ale României în Transilvania. printre personalitățile române existente în Franța amintim pe Traian Lalescu (1882-1929), fiul lui Traian Lalescu din Cornea Banatului, pe inginerul Traian Vuia (1872-1950), D.Drăghicescu, Ioan Ursu și alții. Pe de altă parte, guvernul se arăta interesat în mod deosebit de cunoașterea situației prizonierilor români din Franța,

apreciind valoarea lor umană și moralul de luptă pe care-l manifestau. Aceste prețioase resurse umane puteau fi utilizate cu succes în lupta împotriva inamicului comun. Ca urmare a unei asemenea aprecieri, Marele Stat Major al armatei a intervenit în 22 mai pe lângă Președintele consiliului de miniștri, propunându-i să acționeze în vederea constituirii "Legiunii transilvănene"⁷⁰ Generalul Iliescu, aflat în Franța după demisia din Armata Română, a primit cereri de la diferiți ofițeri români, care li solicitau să acționeze pentru înființarea unei unități românești.

În aceste condiții de creștere a interesului pentru înființarea unei unități combatante românești, acțiunile politice au devenit mai consistente. La 30 aprilie 1918 a fost constituit "Comitetul național al românilor din Transilvania și Bucovina". Procesul verbal de constituire a fost semnat de Traian Vuia, Dionisie Axente, Patruca, Jean Tișca, Moga și Iosif Munteanu. Generalului Iliescu i se adresează cereri din partea unor ofițeri români aflați la Paris sau integrați în Armata franceză prin care solicitau să fie primiți în "Legiunea transilvănă". Subofițerul Cristian Anghelescu scria în cererea sa că el nu voia să fie demobilizat din Armata franceză în cadrele căreia se afla, ci să fie transferat în unitatea română care avea menirea "să consolideze și să păstreze sufletul românesc"⁷¹. Cereri au mai făcut tot cu același scop locotenentii Semproniu Ursulescu și Iona Postelnicu, căpitanii Oliva și Constantin Popescu, medicii Constantin Luca și Constantin Simionescu și sublocotenentii Mihai Constante și Radu Rusescu. Un grup de 8 aviatori români care se găseau în Franța au decis să adere și ei, cerând să lupte alături de fiii Franței pentru victoria finală. "Comitetul Național al românilor din Transilvania și Bucovina" dispunea de un statut în care se preciza că scopul său este de a lupta pentru realizarea unirii tuturor românilor. La 15 mai a apărut revista *La Transylvanie*, în care T.Vuia a subliniat necesitatea eliberării naționalităților asuprite din Imperiul austro-ungar. El a subliniat marile sacrificii făcute de români în acest război, când la constituirea unităților militare angajate în luptă de Imperiul habsburgic la o mie de soldați se găseau 386 de români și 340 maghiari, ceea ce era o nedreptate a istoriei întrucât românii din Transilvania erau o naționalitate oprimată. T.Vuia vorbește de "o armată de sclavi", angajată în luptă pentru o cauză care-i era străină⁷².

La *Transylvanie* s-a angajat pe drumul clarificării opiniei publice franceze despre drepturile legitime ale popoarelor. T.Vuia formulează cu claritate aspirațiile românilor: "noi, românii din Transilvania, dorim ca monarhia habsburgică să fie redusă la proporțiile sale naturale și să înceteze de a mai fi un instrument al imperialismului german"⁷³. Lupta românilor era sprijinită și de revista *La Nation Tchèque*, în paginile căreia, în iulie 1918, T.Vuia a publicat un articol intitulat *Le probleme austro-hongrois et les Roumains de Transylvanie*, în care sublinia că legislația austro-ungară a blocat aspirațiile democratice ale popoarelor asuprite. Principiul integrității imperiului, pentru care milita diplomația austro-ungară, nu poate fi admis de naționalități. T.Vuia formulează o concluzie corectă din punct de

vedere istoric când afirmă că abolirea monarhiei e o condiție a păcii în lume. O asemenea idee era propagată și printre soldații români din lagărele de la Bordeaux, Rochefort, Pau și La Rochelle⁷⁴.

Capacitatea de luptă a românilor din Franța creștea prin constituirea unui organ mai reprezentativ, care să reunească sub o conducere unitară toate forțele naționale angajate în ampla și variata activitate de unire a tuturor românilor. Sever Bocu, care câștigase o bogată experiență în acțiunea desfășurată printre voluntarii din Rusia, s-a angajat într-o susținută activitate de explicare a revendicărilor românești. El a fost stăruitor în a-l convinge pe E. de Martonne despre drepturile românilor în Câmpia Tisei și în Banat. De la Iași la Paris, S.Bocu a făcut, după cum afirmă el, un "drum prin apocalips" prin Rusia și Suedia⁷⁵. Sub conducerea lui Sever Bocu a apărut în Franța gazeta *România Mare*, care și propunea să fie "un prieten catalizator al tuturor soldaților români din Franța". Fostul tribunist arădean a fost sufletul noii publicații, care era trimisă soldaților români din Vincennes, Champigny, Nancy, Strasbourg, Verdun și altele. În Franța, Bocu a publicat lucrarea *Les légions Roumaines de Transylvanie*, în care a prezentat atitudinea ostașilor români din armata austro-ungară față de obiectivele urmărite de imperiali prin conflictul pe care-l provocaseră. Români n-au aderat la aceste obiective și ca urmare regimente întregi din corpurile VII Timișoara și XII Sibiu au preferat prizonieratul. S.Bocu și prizonierii români considerau că după marea Adunare Națională de la Alba Iulia au cu toți datoria de a contribui la consolidarea unirii⁷⁶. Printre prizonierii români din Franța a făcut propagandă pentru cauza unirii și locotenentul Iuliu Ionescu, originar din Jebel, care făcuse parte din regimentul 37 Oradea, dar din iulie 1917 se bucura de ospitalitatea franceză⁷⁷.

Activitatea românilor din Franța avea nevoie de o bază politică mai largă, determinată de angajarea în acțiune a tuturor forțelor naționale. În 3 octombrie 1918 a fost constituit "Consiliul Național al Unității Române", al cărui președinte a fost ales Take Ionescu. Constituirea "Consiliului Național al Unității Române" fusese pregătită cu grijă în cadrul unei adunări generale a românilor din Transilvania și din vechea Românie, care avusese loc la sediul Coloniei române din Paris în ziua de 6 septembrie 1918. "Consiliul" cuprindea un număr egal de membri din toate partidele românești și reprezentanți ai Transilvaniei. Consiliul a fost recunoscut de guvernul țării gazdă, ca și de cel italian prin declarația făcută în acest sens de ministrul de externe al Italiei Sidney Sonnino. Ca urmare a întăririi unității de acțiune a românilor, cererile de primire în "Legiunea transilvăneană" se înmulțesc. În departamentul Eure, unde se aflau civili români detașați la muncile agricole, se înregistrează cererile acestora de primire în "Legiunea transilvăneană"⁷⁸. În mod semnificativ pentru unitate de acțiune românească ce se crease peste hotare, înregistrăm cererile unor ofițeri din România aflați în Franța sau în alte continente: I.Anastasiu, inginer genist, Anton Michea din Galați, care a călătorit prin Siberia până în Shanghai, de unde a ajuns în Franța, S.Grigorescu din Algeria, soldatul

Gh. Medeș din Cergăul Mare (Alba Iulia și alții)⁷⁹. Pentru a putea întreține legătura necesară cu armata franceză s-a făcut apel la Mario Roque, locotenent din artileria franceză. Distinsul sprijinitor al cauzei românești a vizitat lagărele de prizonieri de la Bordeaux și La Rochelle, unde a constatat moralul ridicat al românilor.

În rândurile prizonierilor români din Transilvania se crease o stare de spirit favorabil înființării "Legiunii transilvănene". Guvernul francez nu putea ignora o asemenea stare de spirit. În 26 mai 1918, generalul șef al Misiunii franceze din România a informat guvernul francez că la Paris au sosit 19 transilvăneni, evadați sau prizonieri în Rusia, care au semnat un contract pentru a servi în "Legiunea străină din Franța"⁸⁰. Și această atitudine era o dovadă a încrederii pe care prizonierii români și-o puseseră în Franța. La propunerea primului ministru Clemenceau și a ministrului afacerilor străine St. Pichon, președintele Franței, R. Poincaré, a aprobat la 22 octombrie 1918 înființarea "Legiunii transilvănene". S-a stabilit ca prizonierii de război transilvăneni să fie reușiți în jurul Parisului - Forte de Champigny și de Sucy - și plasați în subsistența batalionului 26 din Vincennes. Președintele consiliului de miniștri francez a cerut forțelor americane ca prizonierii de război luați în luptele de la St. Michele să fie deșertați pe naționalități, iar transilvănenii să fie predați românilor pentru a fi încadrați în "Legiunea transilvăneană"⁸¹. Guvernul francez a considerat formarea "Legiunii transilvănene" ca un act politic pentru faptul că ea introducea un nou element de disociere în Imperiul habsburgic și va accentua influența Franței în provinciile care se vor reuni cu România. Voluntarilor transilvăneni li s-a dat o cocardă cu culorile României.

Unul din obiectivele strategice ale angajării românilor transilvăneni pe front în campania din 1914-1918 a fost dispersarea unităților pe diferite fronturi și supravegherea atentă a comportamentului ostașilor de către ofițeri austrieci și maghiari. Rezultatul unei asemenea strategii militare a fost dislocarea unor unități militare de pe un front și trimiterea lor pe alt front. Astfel s-a procedat cu divizia 35 infanterie în timpul bătăliei crâncene de la Piave. Alcătuită din ostași români încadrați în armata generalului Boroevici, divizia a fost retrasă de pe frontul de la Piave și dusă pe frontul francez, unde i s-a repartizat o poziție de luptă între Meuse și Moselle, la sud de Verdun, regiune recunoscută pentru marile confruntări franco-germane încă din 1870-1871. Unitatea românească a fost atacată de forțele americane comandate de generalul Pershing⁸². Destrămarea frontului sub presiunea mereu sporită a forțelor aliate a determinat retragerea unității române prin Saare și Bavaria spre Salzburg, unde, în 30 noiembrie, ostașii au aflat că a doua zi va avea loc la Alba Iulia Marea Adunare Națională. Entuziasmul în rândul ostașilor români a fost mare. Cu toții doreau să ajungă în România unită. După lupta de la Piave, numărul prizonierilor români din Franța a crescut. C. Codarcea semnalează în amintirile sale pe dr. Țicu din Banat⁸³.

Tot în vara anului 1918 a fost trimis pe frontul de la Verdun regimentul 50

infanterie Alba Iulia. La plecarea lor pe front soldații regimentului 50 infanterie au scos pe fereastră drapelul tricolor și au început să strige "Trăiască România!"⁸⁴. Era firesc ca soldații care plecau pe front dominați de asemenea aspirații să constituie un factor destabilizator al acțiunilor militare austro-ungare. Românii nu puteau fi forțați să lupte pentru interese străine aspirațiilor lor de unitate națională.

După ce francezii și americanii au străpuns frontul german, în a cărui structură se afla și unitatea românească, românii au fost mutați din nou; de astă dată pe frontul din Balcani, unde, retragerea generală a antrenat și pe soldații români. Această unitate românească a ajuns sub comanda căpitanului Ion Munteanu în apropierea orașului Hodmezovasarhely. Era un ofițer curajos, născut în Oravița, unde, între 1896-1900, a urmat cursurile gimnaziale. Școala militară de la Sibiu l-a avut în 1904 printre tinerii ei absolvenți. După grelele încercări ale războiului, în toamna anului 1918 se afla în Ungaria cu unitatea pe care o comanda. Când a izbucnit revoluția în Ungaria, căpitanul I. Munteanu împreună cu cinci ofițeri de rezervă, a refuzat să depună jurământul de credință către Sfatul Național Maghiar, ripostând că "avem și noi statul nostru"⁸⁵.

Grupul ostașilor români alcătuiă o forță care putea acționa independent. Poseda armament, muniție și avea un comandant decis să lupte pentru realizarea aspirațiilor de unitate națională. Cei peste 100 de ostași și ofițeri care alcătuiă grupul au rechiziționat un tren și au pornit spre Arad - Alba-Iulia - Blaj. Ministrul de război al Ungariei a dispus oprirea grupului în gara Arad și arestarea căpitanului Ion Munteanu. Grupul a fost oprit în gara Arad pentru executarea operației ordonate de ministru. Populația românească era în fierbere, forțele din gară numeroase și starea de spirit a militarilor români excelentă. Constatând această situație, colonelul ungar însărcinat cu executarea operației a decis să permită grupului să-și continue drumul spre Blaj, unde au debarcat sub faldurile tricolorului român. Așa au ajuns ostașii români de la Verdun până la Blaj, unde ostașii s-au încadrat în garda națională română.

În luna noiembrie 1918 evenimentele politice s-au precipitat. Ele au găsit pe românii din Franța uniți, acționând în mod solidar sub conducerea "Consiliului Național al Unității Române". La 29 octombrie 1918 a fost organizată la Geneva o conferință a naționalităților asuprite din Austro-Ungaria. Scopul urmărit de românii, cehoslovacii, iugoslavii, polonezii și italienii prezenți la această conferință a fost confirmarea cu energie a idealurilor lor seculare de făurire a statelor naționale unitare. Din partea românilor a vorbit o distinsă fiică a Lugojului, Lucia Aurel Popovici, care, în intervenția sa, a dat expresie hotărârii întregii obști românești din Transilvania, Banat și Bucovina "de a ne uni cu frații noștri din regatul liber al României"⁸⁶. "Consiliul Național al Unității Române" a cerut dezmembrarea Ungariei și constituirea prin acte de autodeterminare a statelor naționale independente. La 25 noiembrie 1918 generalul Berthelot a trimis generalului Mackensen un ultimatum prin care i se cerea să evacueze imediat

România. La cartierul general al lui Mackensen a fost trimis generalul român Micescu și trei ofițeri francezi pentru a stabili modalități de descompunere a armatei germane în afara frontierelor României.

Deși aflați la mari distanțe de Transilvania și Banat, românii din Franța au luptat alături de francezi împotriva inamicului comun și au acționat cu stăruință pentru constituirea unor unități românești. Lupta pentru unirea Banatului a dobândit în Franța aspecte particulare prin vasta acțiune de explicare a situației românilor bănățeni întreprinsă de S.Bocu, G.G.Mironescu, T.Vuia și alți luptători naționali. După Marea Adunare Națională de la Alba Iulia statutul prizonierilor trebuia schimbat. La 31 decembrie 1918 guvernul francez a decis eliberarea prizonierilor români din Transilvania pentru a fi repatriați. La 12 iulie 1919 "Consiliul Național al Unității Române" și ziarul "La Roumanie" și-au sistat activitatea.

V. Senatul militar al soldaților și ofițerilor din Viena.

În Viena exista o puternică și activă colonie românească alcătuită din ofițeri - Materinga, Domășneanu, Boeriu, Ilcuș etc. -, medici ca Marius Sturza, Cuparescu, Popovici, Sterie N.Ciurcu și oameni politici cum erau Aurel C.Popovici, Iuliu Maniu, și A.Vaida. Aurel C.Popovici întreține relații strânse cu cercurile grupate în jurul publicației *Gross-Osterreich*, în ale cărei pagini a publicat, pe lângă altele, și un articol intitulat *Die rumanische Kulturliga*⁶⁷, în care formulează concluzia corectă că activitatea Ligii este în totalitate rezultatul politicii maghiare. În timpul războiului se afla la Viena folcloristul Avram Corcea, care a împărțit cărți pentru ostașii români. În 16 martie 1917 solicita episcopului Miron Cristea să-i mai trimită cărți pentru ostași⁶⁸. De asemenea, au difuzat cărți printre ostași Romul G.Ancușa, Dionisie Sofonea, adjunct al Curții supreme de conturi, și "Comitetul de caritate al coloniei române", care avea ca secretar pe ziaristul lugojean Al.S.Iorga. Generalul Al.Lupu din Lugoj era un sprijinitor al activității desfășurate de "Colonia română". "Societatea femeilor române" organiza serate pentru răniți, cărora le împărțea cărți. Împreună cu tatăl său, Iosif Serafim, Silvia Serafim primea în gară soldații care se întorceau în Viena sau treceau prin gară spre alte orașe. Viorica Ursuleac participa la manifestările culturale organizate pentru ostașii români. O asemenea activitate culturală avea ca scop să mențină solidaritatea națională a românilor despărțiți politic și răspândiți de la Marea Mînceii prin Rusia și Siberia până la Vladivostok. Această dispersare era urmarea directă a războiului.

Un mare număr de ostași din regimentele 64 Orăștie și 31 Sibiu se aflau în Viena. Printre ei se desfășura nu numai activitate culturală ci și una politică în sens național. Încă din 23 octombrie 1918, Iuliu Maniu a avut o convorbire cu ostașii și i-a întrebat care le sunt dorințele. Ei au răspuns că vor "cât mai curând organizare și să rupem lanțurile robiei puse asupra noastră de sute de ani. Vrem să ne unim toți românii cu Țara-Mamă, România"⁶⁹.

Organizarea n-a întârziat mult. Debandada în rândul trupelor creștea văzând cu ochii. Când a sosit telegrama semnata de ministrul de război Bela Linder din cabinetul Karolyi ca unitățile să depună armele, soldații au început să acționeze individual sau în mici grupuri cu caracter național. Ofițerii și-au pus cocardă tricoloră pe capelă în locul efigiei imperiale. Așa a procedat în 27 octombrie și maiorul Semproniu Luca din ministerul de război. În aceeași seară el s-a întâlnit în restaurantul "Dreherpark" de lângă Schonbrunn cu un grup de 10 ofițeri de rezervă și 2 activi, care discutau cu Iuliu Maniu despre situația politică și militară a momentului. În discuții a apărut ideea formării unui comitet revoluționar român⁹⁰. În 28 octombrie grupul s-a întâlnit din nou la "Dreherpark" și au decis ca Petre Popovici și medicul Colbazi să meargă la Praga pentru informarea ostașilor și ofițerilor români. În 30 octombrie a fost înființat sub conducerea lui Iuliu Maniu "Comitetul național al românilor din Transilvania", iar a doua zi "Senatul central militar al ofițerilor și soldaților români din Viena", al cărui președinte a fost ales destoinicul căpitan Traian Popa, printre inițiatorii înființării acestor organisme remarcăm pe medicul arădean Marius Sturza - după unire profesor la Facultatea de medicină din Cluj-, Gh. Oprescu, Isopescu Greul. Ei au fost ajutați de către Ion Boeriu și Dănilă Papp (transilvăneni) și bănațenii George Domășneanu și Semproniu Luca, ambii aflați în serviciul ministerului de război. Ion Boeriu comandase regimentul 76 Sopron.

George Domășneanu (1868-1940) s-a născut în localitatea Petnic de lângă Mehadia ca fiu al unui plutonier de la regimentul 13 grăniceresc. A studiat la liceul militar din Eisenach și la Academia Militară din Wiener-Neustadt. Și-a început activitatea militară la Caransebeș. După absolvirea cursurilor școlii de război din Viena, unde s-a remarcat în mod deosebit fiind șef al promoției sale, a fost chemat să activeze în cadrul Marelui Stat Major. A fost apreciat ca un excepțional talent în arta militară. După Unire a activat o perioadă de timp la Sibiu, apoi la Timișoara, unde i s-a încredințat comanda unei divizii de infanterie.

Printre ofițerii care au acționat pentru organizarea activității ostașilor români au fost Emil Colbazi, medic în Arad, Traian Trîmbițoni, inginer în Arad, căpitanii Serac și N. Popovici tot din Arad, V. Biberea, funcționar din Lugoj, și maiorul Semproniu Luca din ministerul de război. Acesta din urmă s-a născut în 1881 în Recaș din județul Timiș. Tatăl său, judecător animat de sentimente românești, a fost pensionat pentru simpatia sa "valahe" și familia s-a mutat la Arad, unde Semproniu Luca a absolvit liceul. A urmat școala militară de cadeti din Timișoara, unde erau 15 români, fiind coleg de clasă cu Miron Șerb. În 1902 a fost repartizat la garnizoana Caransebeș, unde se afla regimentul 43 infanterie, al cărui efectiv era alcătuit în marea lui majoritate de români. Când a izbucnit războiul, a plecat pe front cu compania de marș a regimentului 31 Sibiu. În Galiția a fost mutat la un regiment de honvezi. Generalul Kornhaber Adolf nu a avut încredere în el și în martie 1915 a fost arestat și închis în temnița din Teschen. Și colonelul Boldea

a fost persecutat de generalul Kornhaber. Căpitanul de justiție militară Aron Suciu a cunoscut dosarul ofițerului român Luca și l-a ajutat. Curtea marțială a decis să fie trimis la regimentul 31 din Brno. Acolo l-a cunoscut pe cadetul Rudolf Brandsch, mai târziu conducător al sașilor transilvăneni. Tânărul cadet și-a dat seama de pierderea răboiului de către Austro-Ungaria. În vara anului 1917 a plecat cu regimentul 64 Orăștie pe frontul italian. S-a îmbolnăvit de tifos și după vindecare a fost mutat în ministerul de război, unde era și S.Luca.

Senatul militar central din Viena a adresat o proclamație soldaților români, cărora le cerea să recunoască autoritatea Consiliului Național Român și să nu "primească nici o poruncă de la străini, nici să depună jurământ pentru altă armată decât pentru cea românească". Manifestul a fost tipărit de către locotenentul Trică din Caransebeș, care lucra la Institutul geografic al armatei. Întrucât în diferite orașe din Austria se mai aflau soldați români, s-a hotărât ca aceștia, împreună cu ofițerii lor, să se organizeze în senate militare. În acest timp Senatul militar central a primit dreptul de a-și stabili sediul în clădirea ministerului de război. Pentru informarea ostașilor din alte orașe au fost organizate grupe de ofițeri și expoziții în gări. Spre Zagreb au plecat căpitanul Fara și locotenentul Pahone, la Lubliana sublocotenentul Alvirescu, iar la Wilach tinerii ofițeri Ion Munteanu și Ion Safta.

Consiliul național din Viena a reușit să editeze ziarul *Timpul Nou*. El era simbolul schimbărilor profunde care se petreceau în imperiul multinațional intrat în dezmembrare. Miile de ostași români care treceau prin Viena erau ajutați de Consiliul național să se îndrepte spre Transilvania și să se pună la dispoziția Consiliului Național Român Central din Arad. Căpitanul Traian Popa s-a prezentat în fața soldaților regimentului 64 infanterie, cărora le-a arătat importanța evenimentului organizării soldaților români. Steagul "Senatului" a fost înmănat în 17 noiembrie 1918. Cu acest prilej s-a manifestat intens pentru unirea tuturor românilor⁹¹. A fost o atmosferă însuflețitoare pe care Gh.Opreanu o descria într-o scrisoare adresată lui Valeriu Branște în ziua de 18 noiembrie 1918. Au fost intonate în cor cântecele patriotice "Pe-al nostru steag e scris unire" și "Deșteaptă-te, române!". În zilele următoare Senatul central din Viena a cerut senatelor militare române din diferite localități să se adreseze de urgență la Senatul central, decis de a le acorda sprijinul de care aveau nevoie.

Pentru organizarea activității de propagandă printre ofițerii și soldații români au fost create 18 expoziții menite să adune sub același comandament forțele militare românești răspândite în diferite orașe austriece. În acțiune a intervenit și colonelul Gheorghe Fleșeriu din Salzburg, prieten apropiat al lui Aurel C.Popovici și colaborator al presei vieneze cu articole de ordin militar. Cu ajutorul expozițiilor, afluxul de soldați spre Viena a crescut. Căpitanul bănățean Vasile Loichița a fost numit comandant al regimentului 64 infanterie, care a fost aprovizionat cu ajutorul sublocotenentului Ion Munteanu. Regimentul s-a impus repede prin disciplină.

În Viena epocii mai funcționa o instituție înființată de Semproniu Luca pentru educația fizică a tinerelor fete. Cu ajutorul fetelor sale pregătite în acest institut a fost inaugurată în 12 septembrie 1923 arena sportivă din Arad. Institutul a început să fie frecventat în noiembrie 1918 mult mai des de reprezentanți ai armatei și cercurilor politice. Spre sfârșitul lunii octombrie 1918, fostul ministru de externe Otokar Czernin a ținut în cadrul Institutului, care prezenta siguranță, o expunere pentru aristocrația austriacă. Tema expunerii a fost "Politica României dinainte de război, din timpul neutralității și al războiului", în care diplomatul vienez a relevat rolul politic al lui I.I.C.Brătianu, Take Ionescu, N.Iorga și O.Goga. A afirmat că orașul București a constituit cea mai bună școală diplomatică pentru negociatorii austrieci.

"Senatul militar central al ofițerilor și soldaților români din Viena" a dobândit o organizare temeinică datorită atașamentului lor față de cauza națională. Primarul orașului Viena a rugat pe români să apere arsenalul și pulberăria armatei. În 12 noiembrie generalul Ion Boeriu a fost ales președinte al "Senatului". S-a început și o acțiune organizată de recensământ pentru a se cunoaște numărul ofițerilor români aflați în Austria. Semproniu Luca a predat actele maiorului Traian Bulbuc pentru a fi aduse la București. După ce generalul Boeriu a plecat spre țară, generalul Domășneanu a îndeplinit atribuțiile de comandant al "Senatului". Dovedind inițiativă, S.Luca a organizat și un serviciu de legătură cu România pentru a furniza armatei informații în legătură cu intrarea ei în Transilvania. Informațiile erau centralizate de generalul Domășneanu și trimise Marelui Cartier General Român.

Trimiterea trupelor spre Transilvania era îngreunată din cauza dificultăților de transport: Nordul Ungariei era închis, iar autoritățile de la Zagreb refuzau să admită trecerea unităților românești. Colonelul Herbay a informat în acest sens Consiliul Național Central din Arad. Gh.Crișan a propus în numele Consiliului Național Central ca aproximativ 5000 de ostași din trupele aflate la Viena și Praga să aibă posibilitatea să traverseze nedezarmate teritoriul Iugoslaviei spre a reveni în Transilvania. Dar soldații români au găsit modalități de a se îndrepta în mici grupuri spre satele lor.

Încă din primele zile ale revoluției s-a creat la Viena o unitate de acțiune a românilor. Această unitate de acțiune era subordonată idealului realizării unității noastre naționale. Spiritele erau pregătite pentru hotărârea istorică de la Alba Iulia. Jurământul de credință față de națiune a fost respectat de soldații și ofițerii români. În 27 noiembrie 1918 a fost organizată adunarea generală a soldaților și ofițerilor. Iuliu Maniu, care revenise de la Arad unde participase la tratativele purtate cu O.Jaszi și la ședințele conducătorilor Partidului Național Român, a propus desființarea "Senatului" și a rugat ofițeri să se pregătească pentru plecarea spre casă, unde era nevoie de ei. Le-a comunicat că la 1 Decembrie 1918 va avea loc la Alba Iulia Marea Adunare Națională a românilor, care vor proclama

unirea Transilvaniei cu România⁹⁰. Se va împlini astfel idealul pentru care au luptat ei și atâtea generații de luptători care s-au jertfit pentru realizarea unirii românilor.

VI. Legiunea română din Praga

La Praga erau peste 2000 de soldați români încă din 1916. Românii dispuneau de un cor în Praga, la care participau studenți, profesori, funcționari și soldați mobilizați. La organizarea activității culturale a ostașilor au contribuit Nicolae Șoșdean din Lugojel și profesorul Valeriu Șesan. Căpitanul Valeriu Todoruț din Butenii Aradului sprijinea activitățile culturale ale ostașilor din regimentul 51 infanterie. În Praga se mai aflau în toamna anului 1918 și soldați din regimentul 2 infanterie. Românii se bucurau la Praga de concursul a două personalități renumite în domeniul cultural: profesorul Jan Urban Jarnik și Metodiu Zavoral. Primul, care fusese în 1911 la serbările de la Blaj și era prieten cu I.M.Moldovan, a vizitat spitalele pragheze, împărțind cărți românești printre răniți. Urban Jarnik a vizitat și soldații regimentului 2, cărora le-a citit un foileton în care se descrie o zi din viața unui spital praghez⁹⁴.

În 26 noiembrie 1918 au sosit la Praga, venind de la Viena, Isopescu Grecul și colonelul Silviu Herbay. Delegația a fost primită de președintele guvernului Kramarz Karel⁹⁵. Delegația a făcut o vizită și la parlament, fiind însoțită de locotenentul Zeno Herbay și profesorul Staca. Discuțiile au fost dominate de ideea organizării românilor. "Legiunea română" constituită în 30 octombrie cu sprijinul lui Z.Herbay și Al.Simon, a rămas în strânsă legătură cu Consiliul Național Cehoslovac. Tot de la Viena au sosit și ofițerii Petru Popovici și Emil Colbazi pentru a obține adeziunea Consiliului Național Cehoslovac ca regimamentele 2 și 51 din Praga și 31 din Brno să plece spre Transilvania înarmate⁹⁶. Conducătorii "Legiunii române" din Praga au declarat că vor ține "cu trup și suflet hotărârilor pe care le va lua senatul constituit ca secție militară a Consiliului Național din Bucovina, Ardeal și Ungaria cu sediul la Viena"⁹⁷. Se creea astfel o unitate de acțiune a forțelor militare din cele două centre. După reîntoarcerea de la Praga cei doi delegați au fost trimiși la Arad pentru a-l informa pe St.Cicio Pop despre situația din Viena și Praga. "Legiunea română" din Praga a cooperat cu organele tânărului stat cehoslovac, până în 25 noiembrie 1918, când a plecat spre Transilvania pentru a se pune în slujba noului stat român unit prin voința poporului.

VII. Voluntarii neutralității

Legăturile permanente ale Transilvaniei cu Țara au îndreptat privirile tuturor românilor spre București ca centru politic al întregii națiuni române. Încă de la începerea ostilităților militare, peste Carpați au trecut mii de tineri, care, afirmă Cassian R.Munteanu, unul din spiritele reprezentative ale acestei generații de voluntari, au înțeles "că nu trebuie să ajute Țara Ungurească și s-au strecurat prin vizuinile munților dincolo, în țara visată de sufletul lor rebel și îndrăzneț"⁹⁸. Ei

au constituit în România un dinamic și convingător detașament de propagatori ai ideii dezrobirii românilor și constituirii statului național unitar. C.R.Munteanu a îndeplinit atribuțiile de secretar al "Biroului de informații și ajutor al refugiaților" și după datele parțiale de care dispunea el au fost 14000 de voluntari în Țară veniți din Transilvania și Banat. Cu o fericită expresie el i-a numit "voluntarii neutralității".

Într-o notă intitulată "Corpul voluntarilor români", P.Nemoianu îi comunica lui Valeriu Braniște că numărul voluntarilor care s-a aflat în România a fost mai mare. generalul Averescu aprecia la 23000 numărul lor, dintre care 6000 au căzut decursul campaniei. Voluntarii trecuți în România "s-au purtat foarte brav, au luat parte la toate luptele de pe întânsul front românesc"⁹⁹.

Comportamentul acestor voluntari în Țară a relevat valoarea educației în spiritul național asigurată de școlile transilvănene, în cadrul cărora, aprecia Pavel Jumanca, au fost formate elementele fundamentale ale conștiinței naționale, adică "inimă românească, tărie de suflet și dragoste de frate"¹⁰⁰. În structura multor regimente românești au fost ostași care au trecut Carpații mânați de idealul realizării unității naționale.

Printre primii voluntari bănățeni care au trecut Carpații pentru a contribui la pregătirea suflotească a poporului aflat în fața marii încercări militare prin care trebuia să treacă a fost Avram Imbroane (1880-1938). În noiembrie 1914, el a solicitat Consistoriului din Caransebeș un concediu de câteva zile pentru a merge la Budapesta, de unde nu s-a mai reântors la activitatea sa, ci a trecut în România. În 12 aprilie 1915, el anunța pe episcopul Miron Cristea că a devenit cetățean român¹⁰¹. În 15 iunie 1915, alături de alți fruntași politici care trecuseră Carpații în Țara liberă, a solicitat ziarului Epoca să-i acorde ospitalitate pentru a aborda în diferite articole ideea unității politice a românilor. A.Imbroane a semnalat masiva mobilizare a românilor din Banat și arestarea unor fruntași naționali care cereau intrarea României în acțiune pentru dezrobirea Transilvaniei.¹⁰²

O fructuoasă activitate literară îmbinată cu lupta pentru înfăptuirea idealului unirii românilor într-un singur stat a desfășurat, pe ambele versante ale Carpaților, Cassian R.Munteanu (1892-1921). Încă din clasa a IV-a a Liceului din Lugoj a fost eliminat din școală pentru versurile sale patriotice publicate în Drapelul lui V.Braniște. Era în anul 1911. Doi ani, între 1911-1913, a publicat versuri și proză scurtă în Drapelul (Constanța), Foala noastră și Lumina nouă (București) și Ramuri (Craiova). Cea mai interesantă din aceste publicații prin militantismul său a fost Foala noastră, care între 1910 și 1914 a apărut cu mențiunea că este "Organ popular pentru toți românii al Societății cooperative Înainte". Această societate avea ca președinte pe I.Baboianu-Droc. Printre membrii săi se număra și generalul Ștefan Stoika, originar dintr-o familie de ostași a cărei obârșie era în Lipova. Autoritățile maghiare au interzis difuzarea gazetei Foala noastră în Transilvania, unde ea a pătruns cu titlurile Dâmbovița și Dobrogea. În toamna anului 1913, Cassian Munteanu s-a reântors pe plaiurile natale. În 1914, la

izbucnirea ostilităților militare, a fost un timp încorporat, apoi a primit un concediu de boală. În *Românul* a publicat schițele și reportajele întitulate *Chipuri de război*. Când autoritățile militare din Arad au aflat că el e autorul articolelor, l-au pus sub strictă supraveghere. În 1915, pe când se afla la Caransebeș, ia decizia să treacă din nou în România și în 15 iulie trece Carpații. Planurile sale de dezertare fuseseră comunicate prietenilor săi Petru Nemoianu, Gh. Ieremia, Pavel Vidu și D. Brnzei¹⁰³. Un bătrân bănățean l-a ajutat să treacă frontiera. Era mulțumit în sufletul său pentru că la Caransebeș le spunea cunoscuților să se predea cu toții dacă merg pe front¹⁰⁴.

Trecând Carpații, Cassian Munteanu s-a integrat în vasta operă de fortificare morală a spiritului public pe care au întreprins-o gazetarii transilvăneni. A colaborat la *Tribuna*, editată de O. Ghibu, Gh. Popp și C. Bucșan. Referindu-se la starea de spirit a transilvănenilor care trecuseră Carpații, el afirma idealul lor de viață: "Credem și azi în înfăptuirea apropiată a României Mari, căci de nu am mai crede, nici o zi n-am mai sta în țara aceasta. Am pribegit mai departe spre alte țări, care cel puțin luptă pentru izbânda unei cauze sfinte: pentru dreptate și eliberarea popoarelor subjugate"¹⁰⁵. Așa afirma el în 1916, când România își pregătea forțele militare pentru declanșarea mult așteptatei acțiuni de dezrobire a Transilvaniei.

Când România a declarat război pentru dezrobirea fiilor săi de sub stăpâniri străine, Cassian R. Munteanu se înrolează ca voluntar fiind repartizat la Marele Cartier General pentru înscrierea voluntarilor din Transilvania și Banat. Demobilizat în 3 martie 1918, a colaborat la *România Mare* a lui O. Ghibu¹⁰⁶. În 24 ianuarie 1919 a întemeiat la București gazeta *Banatul*. Cassian R. Munteanu a oferit generațiilor care l-au urmat o admirabilă pildă de curaj și spirit de sacrificiu în lupta pentru realizarea unității naționale.

Din rândurile învățătorilor bănățeni, care au dat cel mai numeros contingent de ofițeri de rezervă, au fost recrutați numeroși voluntari fie din cei dezertați pe front, fie din cei care au trecut Carpații încă din primele luni de mobilizare. Astfel, învățătorul Pavel Jumanca a fost mobilizat de regimentul 8 hovezi din Lugoj, fiind repartizat în 2 decembrie 1914 la patrula de pază de la Orșova¹⁰⁷. El a rămas în activitate în cadrul acestui detașament până în ziua de 17 octombrie 1915, când a trecut în România împreună cu țaranul autodidact și autor de poezii Nică Țuru și s-au prezentat la compania a IX-a a regimentului 17 Mehedinți. Cu sprijinul profesorului Paulian din Turnu Severin, cunoscut pentru ajutorul statornic acordat bănățenilor, a fost numit învățător în satul Cosovăț din Mehedinți, de unde apoi a plecat la București. Cu sprijinul lui Cassian Munteanu a fost angajat la "Pulberăria" de lângă Târgoviște, unde împreună cu prietenul său Țuru a fost mobilizat pe loc pentru interesele armatei. În noiembrie 1916, fabrica a fost evacuată într-un conac vechi din Botoșani, unde ei au continuat să producă grenade de mână până în toamna anului 1918, când Cassian R. Munteanu le-a spus să meargă în Banat pentru a participa la lupta pentru unirea Banatului cu Țara Mamă¹⁰⁸.

Din rândurile intelectualilor, învățătorilor și țăranilor bănățeni s-au mai înregistrat și alte treceri în România. Învățătorul Iuliu Vulpe din Timișoara a trecut în 1915 prin "Vama cucului" în România și s-a înrolat în armata română. Fratele său Nicolae Vulpe a fost internat la Șopron la 15 august 1916, stând în detențiune în lagăr timp de un an și jumătate¹⁰⁹. În primăvara anului 1915, un grup de învățători bănățeni s-au întâlnit la Cransebeș pentru a decide asupra trecerii lor în România. Printre ei era și Alexandru Moisil din Clisură¹¹⁰. Locotenentul Țiucra din Alioș a trecut în primele zile ale războiului cu România cu întreaga companie la unitatea românească din fața sa¹¹¹. În primăvara și vara anului 1916 se înregistrează o trecere masivă de voluntari peste crestele Carpaților sau prin trecători. Pe la Baia de Aramă erau treceri numeroase. Compania de jandarmi Gorj raporta că pe potecile de peste munți au trecut 40 de persoane între 15 martie-1 august 1916; compania Mehedinți înregistra 19 treceri între 15 iulie-1 august 1916; pe la Muscel se înregistrează 22 de treceri între 16-31 iulie 1916, iar pe Valea Prahovei 72 de treceri în perioada 15-31 iulie 1916¹¹². Cu ajutorul preotului din Bogăltin a trecut Carpații Gheorghe Jovin asimilat sublocotenent în armata română după ce dezertase din cea austriacă. A plecat la București, unde a constatat că ziarul Ziuu face o propagandă favorabilă germanilor. La Râmnicu Sărat, trupele germane luau animalele de la țărani. La Vidra l-a întâlnit pe generalul Atanasiu de la divizia din Tg.Jiu¹¹³. De asemenea, Ion Mihalcea, sublocotenent de rezervă născut în Docnecea, era încorporat la regimentul 7 cavalerie Seghedin. A fost însărcinat să saboteze pe Dunăre vasele rusești care aprovizionau armata sârbă. A trecut în Serbia, iar de acolo în România. A fost trimis la Brașov pentru a se informa de pregătirile făcute de forțele austro-ungare la începutul anului 1916. A fost arestat și dus la Timișoara pentru a fi judecat. În 27 martie 1916 a evadat din spitalul de la Budapesta unde fusese internat și a trecut pe la Pecinișca în România pentru a se înrola în armata română¹¹⁴.

Un caz captivant prin neprevăzutele peripeții prin care a trecut a fost al sergentului Vasile Branca din Vărădia (Banat). Dintr-o circulară confidențială datată 15 aprilie 1915 a ministrului de interne al Ungariei adresată comisarilor guvernamentali redăm cazul¹¹⁵. Către sfârșitul lunii octombrie 1914, comandamentul militar din Timișoara a trimis în România un grup de soldați de la regimentul 61 infanterie cu misiunea de a distruge locomotive rusești care efectuau transporturi spre Serbia. Grupul fusese instruit în acest sens. Din acest grup făcea parte și Vasile Branca, aflat de un an în armată. Avea 21 de ani. Nu după mult timp după plecarea grupului a sosit o scrisoare de la Vărădia, în care comandamentul era înștiințat că după sosirea sa în România, Vasile Branca s-a predat autorităților militare, care l-au luat sub pază. În continuarea scrisorii se relatează că ar fi fost recrutat în armata română și se află într-o școală de elevi militari. Datorită lui Branca, sarcina stabilită n-a fost executată. În consecință se cerea urmărirea lui Branca și a grupului. Era în fond, o acțiune care contravenea obiectivelor militare ale Ungariei și de aceea

autoritățile de stat urmăreau să pedepsească pe românul intrat voluntar în armata națiunii sale.

Voluntarii bănățeni trecuți în România au contribuit la formarea convingerii că țara trebuie să iasă din neutralitate și să se angajeze în acțiuni militare pentru întregirea statului român. Voluntariatul a fost o acțiune de mari proporții care a făcut ca armata română să beneficieze de aportul unor ofițeri și soldați căliți în asprimea vieții de campanie. Prin numărul lor mare, calitatea pregătirii lor - G.Domășneanu, Iosif Iacobici, Silviu Bordan, Teodor Șerb, Ion Munteanu, Sabin Târziu și alții -, feroarea cu care au militat pentru cauza națională, spiritul de sacrificiu de care au fost animați, voluntarii bănățeni au constituit un factor de dezmembrare a unităților militare imperiale și de destabilizare a forțelor de atac sau de apărare austro-ungare. Prin aceste consecințe ale activității lor pusă în slujba României, voluntarii bănățeni - ca întreaga masă de voluntari transilvăneni - au constituit un factor de destrămare a imperiului multinațional pe care Curtea din Viena voia să-l mențină împotriva legilor firești ale istoriei.

Sectoare întregi ale frontului austro-ungar au fost dezarticulate când românii au părăsit tranșeele și au trecut în rândurile fraților lor sau ale aliaților. Acest rol de destrămare a monarhiei a fost vizibil de la începerea ostilităților militare și s-a accentuat pe măsură ce înclăștarea militară creștea.

În toamna anului 1918, voluntarii bănățeni au contribuit la constituirea forțelor naționale care au asigurat ordinea în Transilvania și Banat. În noiembrie 1918 forțele militare comandate de orăvișeanul Ion Munteanu au apărat liniile de comunicație spre Alba Iulia. După unire, armata română a primit în cadrele ei un valoros grup de ofițeri. Voluntariatul a fost o stare de spirit care a cuprins pe soldații și ofițerii care găsiseră în istoria noastră numeroase exemple de slujire devotată a poporului. Ca și în 1829, când ofițerul bănățean Ștefan Stoika a contribuit la organizarea tinerei armate române sau în 1877 când Moise Groza a luptat pentru dobândirea independenței, în 1914-1916 generalul Ion Dragalina și-a pus talentul și puterea de muncă pentru pregătirea armatei române și a dat compatrioților săi pilda jertfei supreme pentru apărarea pământului strămoșesc.

Încă din 1914, românii mobilizați în armata imperială nu s-au considerat "cătane ale împăratului", ci ostași ai României Mari. Ei au plecat spre front sub faldurile steagului românesc și până în Galiția și Italia au cântat "Deșteaptă-te, române!". Atitudinea lor îndeplinește pentru tânăra generație o funcție modelatoare prin formarea convingerii că slujirea devotată a poporului e o lecție a istoriei noastre și o responsabilitate pentru fiecare fiu al națiunii.

NOTE

1. D.Bardoși, *Din viața mea. Amintiri din două armate*, Arad, 1940, p.13.
2. Arhiva Episcopiei Arad (A.E.A. , 11-35-1914. Dosarul "Plecați la oaste în 1944".
3. Vezi listele publicate în "Românul", nr.264-269/1914 și 11,24,33,39,40,52,60 din 1915.
4. E.Novacovici, *Răchida în războiul mondial, revoluție și sub ocupația sârbească de la 1914-1920*, Oravița, 1923.
5. Coriolan Buracu, *Din trecutul Almașului și al Rădăriei*, Editura "Datina", p.32.
6. *Vezi Românul*, nr.183, anul IV, 1914.
7. *Drapelul*, nr.30, anul XV, 1915.
8. *Ibidem* , nr.7, anul XV, 1915.
9. Arhiva Mitropoliei Banatului (A.M.B. , 111-301-1914.
10. *Ibidem* .
11. *Ibidem* .
12. Comunicatul a fost publicat în *Românul*, nr.11, anul V, 1915.
13. A.M.B., 111-169-1914.
14. A.M.B., dosarul IV-97-1916.
15. Arhivele Statului București (A.S.B. , Colecția de microfilme Jugoslavia, rola 163, cadrul 477. Documentul se află în Fondul Torontalaska Jupanija, Arhiv Voivodine Sremski Karlovci.
16. *Ibidem* , cadrul 477.
17. *Vezi Românul*, nr. 227, anul V, 1915.
18. A.S.A., Colecția microfilme Jugoslavia, rola 163, cadrul 474.
19. *Ibidem* , rola 009-77-132, cadrul 10.
20. *Ibidem* , rola 009-77-132, cadrul 9.
21. *vezi nr.224*, anul V, 1915.
22. P.Nemoianu, *Ardealul și Banatul după unire*, Cluj, 1925.
23. Dr..A.Cosma, *Odinoară și acum*, în "Gazeta voluntarilor", nr.1, anul I, 1923,
24. P.Nemoianu, *Prima Alba Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, 1923, p.1.
25. Pompiliu Nistor, *Corpul ofițerilor români ardeleni-bucovineni*, în "Gazeta voluntarilor", nr.24, anul 1, 1923.
26. O.Ghibu, *O școală de eroism: Darnița*, *Ibidem* , nr.6, anul I,1923.
27. D.Tușu, *Voluntarii români în lupta pentru eliberarea națională*, în "Studii", nr.6, anul 1968, p.1129.
28. Ioan Belciu, *Un steag al voluntarilor bănățeni*, în "Gazeta voluntarilor", nr.6, anul I, 1923.
29. *Vezi nr.7* din 18 februarie 1917.
30. *Vezi articolul Suflete părăsite*, în nr.8 și 9 din 1917.
31. *Congresul naționalităților din Rusia*, în nr.10, anul I, 1917.
32. *Vezi articolele Armata română*, în nr.2 și *Glorie*, în nr.4, anul I, 1917.
33. Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, II, 1945, p.115.
34. Victor Braniște, *Gazeta Transilvaniei în Siberia*, în *Almanahul presei române pe 1926*, Tipografia "Viața", Cluj, p.80.
35. Elie Buinea, *Amintiri din Siberia*, în "Tribuna voluntarilor", nr. 17, anul I, 1937.
36. M.Drugărin, *Primul act de unire a românilor din Austro-Ungaria cu Patria Mamă*, în "Gazeta voluntarilor", nr.4, anul I, 1932.
37. *Vezi Darnița*, în "Solidaritatea", nr.38, anul II,1923.
38. P.Nemoianu, *Prima Alba Iulie*, p.27.
39. Arhiva Ministerului Apărării naționale (M.A.N. , Fondul "Corpul Voluntarilor", dosar I, fila 17.
40. *Ibidem* , Fondul Corpului de voluntari, dosar 12, fila 56.
41. *Ibidem* , dosar 12, fila 60.
42. *Ibidem* , dosar 13.
43. P.Jumanca, *Amintiri din război*, notă scrisă oferită nouă în 1967.

44. P.Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Lugoj, 1921, p.26.
45. P.Nemoianu, *Prima Alba Iulie*, Timișoara, 1923, p.27.
46. Arhiva M.A.N., Fondul "Corpul voluntarilor", dosarul "Ofițeri trecuți în cadrele armatei române".
47. Arhivele Statului Timișoara, Fondul Coriolan Băran, Memorii, p.180.
48. A.E.O.A., 11-35-1914.
49. Romulus Cărpinișan, *Legiunea română din Italia*, manuscris oferit pentru consultarea de către autor. O copie a manuscrisului a fost donată Muzeului Unirii din Alba Iulia, cota 4306.
50. I.I.Serban, *Istoricul legiunii Române din Italia (1918-1919)*, în "Apulum", XVIII, 1980, p.497.
51. Arhivele Statului București, Colecția de microfilme Italia, rola 011-68-13, cadrul 38.
52. Arhiva Mitropoliei Banatului, 111-12-1915.
53. Biblioteca Centrală de Stat, Fond S.Mândrescu, dosar 18.
54. R.Cărpinișan, *op.cit.*, p.78.
55. George Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană*, în "Transilvania", III, 1929.
56. J.Th.Florescu, *L'union des nations opprimees*, în "La Nation Tchèque", nr.18-19, 3 Anee, 15 mars 1918.
57. S.Mândrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră*, București, 1919, p.67.
58. Biblioteca Centrală de Stat, Fondul S.Mândrescu, dosarul 34, f.7
59. R.Cărpinișan, *op.cit.*, p.89.
60. I.I.Șerban, *op.cit.*, p.512.
61. Onoriu D.Suciu, *Legiunea română din Italia*, Muzeul Unirii, dosar 4449, p.15.
62. P.Ugliș, *op.cit.*, p.180.
63. Eugen Hulca, *Valle Lucaciu, luptător pentru realizarea unității naționale (1914-1919)*, în *Apulum*, nr.12, 1974.
64. Valeriu Șerendan, *Garda Națională Română a marinarilor din Pola și descompunerea monarhiei austro-ungare*, București, 1922.
65. *Idem*, *op.cit.*, pag.28.
66. Biblioteca Academiei R.S.România, mase, Fondul V.Braniște, VI (1, 7.
67. *Ibidem*, VI(1, doc.5.
68. Arhivele Statului București, Colecția microfilme Franța, rola 169, cadrul 12.
69. *Ibidem*, cadrul 13.
70. *Ibidem*, Raportul *Affaire transylvaine*, cadrul 8.
71. Biblioteca Centrală de Stat, Fondul general Ilicu, pachet LXXIX, doc.5.
72. *Vezi La liberation de nationalites opprimees*, nr.2, 1918, p.11.
73. *La question d'Autriche-Hongrie*, no.5, 1918, p.11.
74. Marius Ciugudeanu, *Istoricul înființării Legiunii române din Franța*, ms., Muzeul Unirii Alba Iulia, dosar 6063.
75. *Vezi Drumarii și răscruți*, I.Timișoara, 1939, p.188.
76. *La muncă cu repezclune*, în nr.34, II, 1919.
77. *Vezi Lumina*, anul 1, nr.16, 1918.
78. A.S.B., Colecția microfilme Franța, rola 169, cadrul 332.
79. Biblioteca Centrală de Stat, Fondul general Ilicu, dosarul 5.
80. A.S.B., Colecția microfilme Franța, *Ibidem*, cadrul 16.
81. *Ibidem*, cadrul 318.
82. Avram P.Todor, *Cu Divizia 35 la Pieve și pe frontul francez*, în *Apulum*, VII/2, 1968, p.322.
83. C.I.Codarcea, *Voluntarii români în Franța*, în "Gazeta voluntarilor", nr.14, anul I, 1923.
84. Valer Pop, *Voluntariatul și misiunea lui*, în "Gazeta voluntarilor", nr.19, anul I, 1923.
85. Biblioteca Filialei Cluj a Academiei R.S.România, secția istorică. Fondul A.Lupeanu-Melin, mapa 9. Autobiografia lt.-colonelului Ion Munteanu.

86. Desăvârșirea unificării statului național român, sub redacția Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, Editura Academiei, 1968, p.196.
87. Vezi nr.11, anul VIII, 12 aprilie 1914.
88. Arhiva Mitropoliei Banatului, II-12-1915.
89. Ștefan Pascu, Făurirea statului național unitar român - 1918, vol. II, Editura Academiei R.S.România, p.88.
90. Colonelul Semproniu Luca despre evenimentele petrecute la Viena în 1918-1919, Muzeul Unirii, dosar 2956, p.14.
91. Arhiva Academiei R.S.România, msc, Fondul Valeriu Braniște, VI(1, documentul 22.
92. Ibidem, VI(1, doc.12, telegrama din 10 noiembrie 1918.
93. Colonelul Semproniu Luca despre evenimentele petrecute la Viena în 1918-1919, p.37 (Muzeul Unirii).
94. A.E.A., Prezidiale, pachet 1915. Scrisoare datată 28 februarie 1915.
95. Scrisori din republica Cehoslovacă, în "Românul", nr.25, anul VII, 1918.
96. Emil Colbazi, Retrospective asupra evenimentelor petrecute între anii 1914-1919, Muzeul Unirii, dosar 4589, p.10.
97. Gh.Opreanu, Procesele verbale ale Senatului militar român din Viena, p.21.
98. Cassian R.Munteanu, Voluntarii României Mari, în "Banatul", nr.4, anul III, 1920.
99. Arhiva Academiei R.S.România, msc, fondul Valeriu Braniște, VI(1, doc.8.
100. P.Jumanca, Războiul pentru unitatea națională, în "Banatul", nr.107, II, 1920.
101. Arhiva Mitropoliei Banatului, III-12-1915.
102. A.Imbroane, Bănăștenii și războiul, în "Epoca", nr.174, anul XXII, 1915.
103. Cassian R.Munteanu, Bătălia de la Mărășești, ediție îngrijită de N.A.Roșu și N.Țiroi, "Facia", 1977, p.9.
104. Idem, Carnetul pribegiei, în "Tribuna", nr.30, anul I, 1915.
105. Idem, Un vis ucia, Ibidem, nr.15-16, anul II, 1916.
106. O.Ghibu, Amintiri despre Cassian R.Munteanu, în "Almanahul presei române pe 1926", Cluj. p.140.
107. Arhiva Mitropoliei Banatului, III-105-1917.
108. Pavel Jumanca, Amintiri din război, manuscris în posesia noastră.
109. Arhivele Statului Timișoara, dosar 117/1938.
110. I.C.Gherghineacu, Un îndrăgostit al Cilsurii: Alexandru Moisil, în "Revista Institutului Social Banat-Crișana", anul XIII, 1944, p.259.
111. Muzeul Banatului, fondul N.Ilieșcu, caietul 1.p.3.
112. Arhiva M.A.N., dosar 467.
113. Ibidem, dosar 467, p.396.
114. Ibidem, dosar 348, fila 120.
115. A.S.B., Colecția microfilme Jugoslavia, rola 132, cadrul 008.

BANATER FREIWILLIGE IM KAMPF FÜR DIE VERWIRKLICHUNG DER GROSSEN VEREINIGUNG

(Zusammenfassung)

Von einer umfangreichen Dokumentation ausgehend (zum Grossteil bisher unveröffentlicht) rekonstruiert der Autor eine wichtige Episode des Kampfes der Rumänen für die Vereinigung - die Taten der banater rumänischen Freiwilligen im I. Weltkrieg.

Die Arbeit setzt sich aus sieben Kapiteln zusammen: I. Der Gemütszustand der rumänischen Soldaten aus der österreichisch-ungarischen Armee. II. Die Freiwilligen aus Russland. III. Die rumänische Legion aus Italien. IV. Die siebenbürgische Legion aus Frankreich. V. Der Militärsenat der Soldaten und Offiziere aus Wien. VI. Die rumänische Legion aus Prag. VII. Die Freiwilligen der Neutralität. Auf Grund einer komplexen historischen Analyse wird die Motivation der Taten ins Licht gerückt - das nationale Bewusstsein. Das Hauptziel der Freiwilligen war der Kampf gegen die Fremdherrschaft und die Vereinigung aller hauptsächlich von Rumänen bewohnten Gebiete.

CONDUCĂTORII GĂRZII NAȚIONALE ROMÂNE A MARINARILOR DE LA POLA

Victor Cațavei

La 1 Decembrie 1918, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia hotărâ unirea pentru totdeauna a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România. Se încheia astfel procesul desăvârșirii statului național unitar român, apărea pe harta Europei postbelice România Mare.

La marele eveniment istoric de la 1 Decembrie 1918 erau prezenți delegații aleși din toate colțurile pământului românesc al Transilvaniei, reprezentând, după sublinierea lui Vasile Goldiș, "Conștiința națională a patru milioane de români". Alături de ei, pe platoul martiriului lui Horea și Cloșca, în ziua rece de început de decembrie se aflau peste o sută de mii de oameni veniți pentru a demonstra că "Adunarea de la Alba Iulia a fost adunarea națiunii române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș".¹

Printre participanții entuziaști la Marea Unire se aflau și voluntarii unității naționale, membri ai corpului voluntarilor ardeleni și bucovineni format în Rusia, ai Legiunii voluntarilor români din Italia, ai Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola, ostași ai regimentelor românești de la Viena și Praga, bărbați care au înscris o pagină de neuit în cartea de aur a devenirii neamului - o pagină a speranței și luptei, a demnității și biruinței naționale.

Printre sutele de steaguri tricolore ce fluturau în bătaia vântului aspru de decembrie se afla, alături de drapelul modest purtat de reprezentanții comunei Ineu din comitatul Aradului, conduși la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de către învățătorul Pavel Dârlea, și drapelul Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola, adus de pe țărmul Mării Adriatice în centrul istoric al Ardealului.

Despre participarea marinarilor români înrolați în flota militară austro-ungară din Marea Adriatică la Marele Război și la evenimentele istorice din anul 1918 s-a scris încă destul de puțin. Lucrarea de referință rămâne cea a lui Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor de la Pola și descompunerea marinei austro-ungare*, apărută în anul 1922, în ediții în limbile română și italiană.²

Cu trecerea timpului, lucrării lui Valeriu Seredan i s-au adăugat: *Memoriul lui Caius Brediceanu*, personalitate marcantă a Partidului Național Român, apoi a Partidului Național-Țărănist, însemnările lui Alexandru Russu, membru important al Secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, relatările subofiterului, apoi ofiterului român, Ioan Opruț. Toți aceștia au participat la formarea, activitatea și repatrierea Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola. De asemenea, au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia și la consolidarea României Mari.³

În comunicarea prezentată expunem destul de succint datele biografice ale celor care au organizat și condus lupta marinarilor români din flota militară

austro-ungară a Mării Adriatice în anii Marelui Război. Aceste date provin în cea mai mare parte din memorii, însemnări și acte personale, mai puțin lucrări deja publicate.

CAIUS BREDICEANU

Indiscutabil, cel mai cunoscut dintre participanții la formarea și activitatea Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola în toamna anului 1918, a fost Caius Brediceanu, remarcabil om politic și intelectual de înaltă ținută.⁴

Caius Brediceanu s-a născut la Lugoj, în anul 1879, în cunoscuta familie a Bredicenilor. A urmat studiile primare la Lugoj, studiile liceale la Iași și studiile universitare la Viena și Paris, luându-și doctoratul în drept. Avocat bine cotate, cu o largă clientelă, Caius Brediceanu s-a impus mai apoi pe plan politic, devenind în preajma primului război mondial unul din fruntașii Partidului Național Român.

În timpul războiului, Caius Brediceanu a fost mobilizat în armata austro-ungară și trimis pe frontul din nordul Italiei. În anul 1917 a ajuns în artileria de coastă care apăra baza navală de la Pola, având gradul de căpitan. Acolo l-au găsit evenimentele revoluționare din toamna anului 1918. De la început, el a participat la formarea Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola, fiind autorul Rezoluției adoptate de aceștia. Datorită influenței și acțiunilor sale, Gărzii i s-au alăturat toți ofițerii români din flotă, arsenal și artileria de coastă.

După repatriere, Caius Brediceanu a participat la organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, fiind ales unul din vicepreședinții acesteia, iar apoi membru al Marelui Sfat Național de la Sibiu. La rândul său, Sfatul l-a ales notar. În această calitate, alături de episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu, de Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voievod și Mihai Popovici, Caius Brediceanu a făcut parte din delegația Marelui Sfat Național care a remis regelui Ferdinand actele Marii Uniri.

În anii 1919 - 1920, Caius Brediceanu a fost inclus în delegația României la Conferința de Pace de la Paris, între delegații și consilierii tehnici. A făcut parte din consilierii pentru problemele geografice și etnografice, reprezentând Banatul alături de Traian Vuia. Datorită contribuției sale a participat la semnarea Tratatului de la Trianon de către Nicolae Titulescu.

În deceniul al treilea, Caius Brediceanu și-a continuat activitatea politică. A fost deputat în Parlamentul României între anii 1922 și 1927 și ministru în Guvernul condus de Take Ionescu. Ca membru al conducerii Partidului Național Român, el a participat la tratativele de fuziune cu Partidul Țărănesc și constituirea Partidului Național-Țărănesc, din comitetul director al căruia a făcut parte.

În întreaga sa activitate politică, Caius Brediceanu s-a afirmat ca un intransigent apărător al intereselor naționale. Concludentă este în acest sens intervenția sa în Camera Deputaților, în sesiunea din primăvara anului 1922, privind necesitatea stopării tendințelor de acaparare ilegală și înstrăinare a unor

bunuri revenite statului român prin Tratatul de pace.

În ultima perioadă a vieții sale, Caius Brediceanu s-a retras din viața politică activă, continuând să-și servească țara în diplomatie. Ultimul post important l-a ocupat în anul 1929, când a fost numit ministru plenipotențiar la Vatican. Și aici, pe lângă Sfântul Scaun, a apărat cu consecvență interesele naționale, aducându-și contribuția la consolidarea poziției internaționale a României Mari.

VALERIU SEREDAN

Comandantul Gărzii naționale române a marinarilor: de la Pola, în octombrie - noiembrie 1918, a fost Valeriu Seredan. El s-a născut în anul 1886 la Susani, lângă Sebiș, în comitatul Aradului, în familia numeroasă a unui preot ortodox român. A urmat școala primară la Seleuș, unde a funcționat ca preot tatăl său, apoi cunoscuta Școală Comercială de la Lipova.

După absolvirea școlii, la vârsta de 18 ani, Valeriu Seredan a emigrat ca și mulți alți tineri români ardeleni ce nu-și vedeau nici un alt viitor în Austro-Ungaria. În peregrinările sale a ajuns până la Buenos Aires în Argentina. Principala sa ocupație a fost aceea de marinar pe o navă comercială de cabotaj, învățând atunci principiile navigației pe mare.

În anul 1907, Valeriu Seredan s-a întors acasă, la insistențele familiei sale. A fost însă imediat încorporat pentru satisfacerea stagiului militar și repartizat în flota militară austro-ungară din Marea Adriatică. Datorită studiilor și experienței anterioare, a fost trimis la Școala Navală de la Fiume. După absolvirea școlii a rămas în cadrele active ale flotei, funcționând ca subofițer navigator.

În prima perioadă a Marelui Război, subofițerul superior Valeriu Seredan a făcut parte dintre adjutanții amiralilor Haus și Njegovan, fiind un bun cunoscător al limbilor italiană, spaniolă, germană și maghiară. Detașat temporar în flotila de monitoare de pe Dunăre, Valeriu Seredan a fost grav rănit în angajamentul naval de la Sabac. După restabilire, a fost numit din nou în baza navală de la Pola, în serviciile Amiralității.

După izbucnirea revoluției în Imperiul Austro-Ungar aflat în plină dezagregare, Valeriu Seredan a organizat și comandat Garda națională română a marinarilor, importantă manifestare a voinței de unitate națională. În lunile octombrie - noiembrie 1918, Garda a reunit mare parte a românilor aflați pe coastele Mării Adriatice, a menținut ordinea până la sosirea trupelor Antantei, apoi a organizat repatrierea a numeroși marinari și ostași români.

După repatriere, Valeriu Seredan s-a înrolat în Garda națională română din Arad și a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Apoi a fost numit în serviciul de presă al Consiliului Dirigent de la Sibiu. În anul 1922 el s-a stabilit la Cluj, la început ca funcționar la Banca Agrară. Câțiva ani mai târziu, Valeriu Seredan a fost ales președintele Asociației Meseriașilor din Cluj, deținând această funcție până în anul 1940.

Odată cu odiosul Diktat de la Viena și pentru Vasile Seredan a început o perioadă obscură. Refugiat la Arad, în septembrie 1940, el s-a angajat în funcția de contabil la Fabrica Textilă "Tebe". Acolo a rămas până la pensionare. A continuat apoi să trăiască modest și aproape uitat până în iulie 1963, fără ca meritele sale naționale să fie recunoscute.

ALEXANDRU RUSSU

Printre conducătorii marinarilor români din flota militară austro-ungară s-a aflat și Alexandru Russu. Născut la Arad în anul 1888, în familia unui muncitor român, angajat la Fabrica de Mașini "Hendl", Alexandru Russu s-a pregătit pentru profesia tatălui său. A urmat, după studiile primare, o școală de meserii la Arad, apoi o școală de maiștri la Viena. Serios și capabil, la numai 22 de ani a ajuns să fie angajat contra maistru mecanic la marea Fabrică de Vagoane, Motoare și Turnătorie de Fier "Johann Weitzer" din Arad.

Odată cu afirmarea profesională, în anii 1912 - 1913, Alexandru Russu a devenit și unul din conducătorii sindicali cunoscuți. În aceeași perioadă a devenit membru al secției române a Partidului Social - Democrat din Ungaria, o strânsă prietenie legându-l de unul din viitorii lideri ai social-democrației românești, Ion Flueraș.

La sfârșitul anului 1913, Alexandru Russu a fost înrolat în armata de uscat austro-ungară. După puțin timp, datorită specializării sale în motoare, a fost transferat în flota militară din Marea Adriatică. În flotă a urmat o școală militară până în preajma izbucnirii marelui război. A servit apoi ca subofițer mecanic în arsenalul bazei navale de la Pola și ca mecanic principal la bordul crucișătorului "Novara". Cu acesta a participat la toate operațiunile navale desfășurate în Marea Adriatică, în anii 1915 - 1917, fiind de două ori rănit ușor.

În lunile februarie - martie 1918, Alexandru Russu s-a aflat printre sutele de marinari revoltați în rada portului Cattaro. După reprimarea revoltei, el a scăpat pentru puțin timp de anchetă. A fost arestat abia la 15 septembrie 1918, pentru delictul de agitație în flotă și trimis în fața Consiliului de război. În conjunctura revoluționară din octombrie 1918, procesul său nu a mai avut loc. A fost eliberat odată cu ceilalți deținuți de către soldații unităților de infanterie croate care s-au răscolat la Fiume.

În baza navală de la Fiume, Alexandru Russu a format un detașament de marinari și soldați români, care serviseră în artileria de coastă, centrul de transmisiuni, portul militar și șantierul naval. Împreună cu detașamentul său s-a raliat Gărzii Naționale Române a Marinarilor de la Pola, servind ca stegar al acesteia. A participat astfel la toate acțiunile Gărzii comandate de Valeriu Seredan.

Reîntors la Arad, Alexandru Russu s-a pus la dispoziția Consiliului Național Român Central. Împreună cu liderul sindical Gheorghe Pâncotan, el a constituit și condus o delegație a muncitorilor Fabricii de Vagoane și Motoare din

Arad la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Ziua de 1 Decembrie 1918 a fost și pentru el "cea mai măreață zi din viață".

După Marea Unire, Alexandru Russu și-a continuat activitatea în cadrul mișcării social-democrate arădene. La începutul anului 1919, în atmosfera deosebit de încordată care a premers intrării unităților Armatei Române în Arad, el a condus greva muncitorilor de la Fabrica de Automobile "Martha", opunându-se hotărârii patronilor de a falimenta fabrica din motive politice. Din păcate, Alexandru Russu a încetat prematur și tragic din viață, într-un accident rutier din iunie 1919. Contribuția sa la lupta națională și socială a arădenilor a căzut treptat în uitare.

IOAN OPRUȚ

Viitor ofițer al Armatei Române, Ioan Opruț s-a născut în anul 1898, într-o familie țărănească înstărită, stabilită la Vărădia de Mureș, în comitatul Aradului. După terminarea școlii primare în comună, el a urmat cursurile gimnaziale la Arad, iar apoi cursurile Școlii Normale "Dimitrie Țichindeal" din Arad, fiind unul din bursierii Fundației Mocioni.

După absolvirea școlii, în anul 1917, Ioan Opruț a fost încorporat în armata austro-ungară, care suferise imense pierderi pe câmpurile de luptă. A fost repartizat la Școala Militară de Subofițeri de Artilerie pentru Marină, aflată în baza navală de la Pola. Acolo l-au găsit evenimentele revoluționare din toamna anului 1918. Formând un detașament din elevii români ai școlii, proaspătul subofițer Ioan Opruț s-a alăturat și el Gărzii Naționale Române a Marinariilor de la Pola, participând la acțiunile acesteia.

Repartizat împreună cu camarazii săi, Ioan Opruț a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. După adunare a fost repartizat în garda Consiliului Dirigent de la Sibiu. A rămas în gardă până în luna martie 1919, când din regimentele care au încorporat tineri din Transilvania s-a format Divizia 16 Infanterie. În această divizie a fost încadrat și Ioan Opruț, cu gradul de sublocotenent. A participat apoi la operațiunile desfășurate în vestul țării de Grupul de Nord al Armatei Române din Transilvania, comandat de generalul de brigadă Traian Moșoiu, precum și la campania din Ungaria.

După război, sublocotenentul Ioan Opruț a rămas în cadrele active ale armatei, avansând până la gradul de maior.

În timpul celui de-al doilea război mondial, maiorul Ioan Opruț a luptat încă din primele zile pe frontul de răsărit, comandând un batalion. La mijlocul lunii ianuarie a anului 1943 a fost grav rănit în luptele din Caucaz și a căzut prizonier la ruși. A urmat o lungă și cumplită perioadă de lagăr în Siberia Orientală. A fost repatriat, grav bolnav, abia în primăvara anului 1952.

Ca mulți alți ofițeri ai armatei, Ioan Opruț nu a mai fost reîncadrat. A primit doar o pensie mizerabilă, ca urmare a invalidității dobândite luptând pentru țară. S-a retras la Caransebeș, încetând din viață în anul 1962, dar lăsând amintirea

unui om de excepțională natură morală.

Astfel, primul război mondial a reunit în flota militară austro-ungară destinele unor oameni diferiți ca origine sau formație, care a fost însă însuflețită de un ideal suprem: lupta pentru unitate națională, fărâșirea României Mari. Formarea de către ei a Gărzii Naționale Române a Marinarilor de la Pola, participarea la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, activitatea lor ulterioară pentru consolidarea și apărarea României, constituie acte definitorii pentru înaltul lor patriotism.

NOTE

1. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma Adunării și la Asociația Culturală Astra*, București, 1928, p. 23
2. Valeriu Seredan, *Garda Națională Română a marinarilor de la Pola și descompunerea marinei austro-ungare*, București, 1922; Valeriu Seredan, *La Guardia Nazionale romana dei marinari di Pola e lo scioglimento della marina austro-ungarica*, Roma, 1922
3. Memoriul lui Caius Brediceanu, însemnările în manuscris ale lui Valeriu Seredan, Alexandru Russu și Ioan Opruș, păstrate de familiile acestora.
4. Pentru Caius Brediceanu vezi și: "Amintiri din viața mea", în A. E. Peteanu, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului*, Vol. II, Lugoj, 1933

THE LEADERS OF THE ROMANIAN SAILORS' NATIONAL GUARD FROM POLA (Abstract)

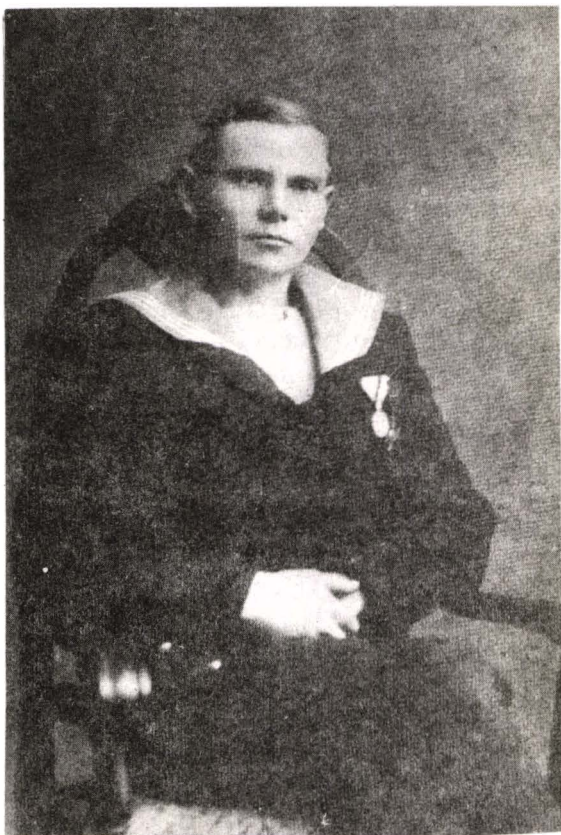
Mainly based on yet unpublished documents the author presents the biographies of the leaders of the Romanian Sailor's National Guard from Pola. These are: Caius Brediceanu, Valeriu Seredan, Alexandru Russu and Ioan Opruș.

VALERIU SEREDAN, COMANDANT AL GĂRZII NAȚIONALE ROMÂNE A MARINARILOR DE LA POLA

Augustin Mureșan, Virgil Șerban

În anii primului război mondial soldații și marinarii de diferite naționalități din Imperiul austro-ungar au fost încorporați în armata și flota de război austro-ungară. Aceștia au fost apoi trimiși pe front pe toată durata războiului. Spre sfârșitul războiului însă, datorită intensificării luptei de eliberare națională a marinarilor și soldaților a început destrămarea flotei și dezintegrarea armatei austro-ungare. Deși departe de țară, marinarii și soldații români care în timpul războiului au făcut parte din flota de război austro-ungară, urmărind cu viu interes evenimentele politice care se derulau ca urmare a dezmembrării multinaționalului Imperiu austro-ungar și-au exprimat în diferite ocazii dorința de unitate. Astfel în toamna anului 1918 când se stingeau ultimele flăcări ale războiului, și împrejurările au devenit favorabile ei au acționat pentru împlinirea visului de veacuri a tuturor românilor, unitatea națională.

Printre ei s-a numărat și Valeriu Seredan, subofițer superior în marina austro-ungară. Valeriu Ioan Seredan s-a născut la 4 noiembrie 1886, în satul Susani¹, așezat la poalele Munților Codru-Moma, în fostul comitat Arad. Părinții săi, Ioan Seredan și Maria, născută Pop, aveau împreună 9 copii. Valeriu a fost primul născut în familia preotului Ioan Seredan, în cadrul căreia a primit o educație aleasă. Școala primară a urmat-o la Seleuș, unde tatăl său a funcționat ca preot. S-a înscris la gimnaziul din Pâncota iar

Valeriu Seredan

apoi la școala superioară comercială din Lipova. După absolvirea acestei școli la vârsta de 18 ani, Valeriu Seredan împreună cu alți români din Seleuș, comitatul Arad a emigrat în Statele Unite ale Americii. Acolo scurt timp, lucrează alături de alți trei compatrioți la un fermier lângă orașul Denver, statul Colorado, iar ulterior la o fabrică de ceasornice într-un orașel din California. În cele din urmă, de acolo, Valeriu Seredan, pleacă în Argentina unde timp de doi ani a fost matelot în cadrul marinei comerciale.² Reîntorcându-se acasă a fost înrolat în marina militară austro-ungară, fiind trimis să urmeze școala navală militară din Fiume (azi Rijeka).

Izbuclnind războiul Valeriu Seredan, participă la început la diferite operațiuni militare navale din zona Mării Adriatice, în apropierea coastelor Dalmației, majoritatea dintre ele având ca scop apărarea bazelor navale ale flotei austro-ungare împotriva bombardamentelor flotelor aliate. Înaintat în grad ca sergent-major și intrând în rândul subofițerilor superiori, Valeriu Seredan a fost un timp adjutantul amiralilor Haus și Njegovan.³ Provenind din cadrul marinei comerciale avea o bogată experiență de navigație vorbind curent mai multe limbi: italiana, franceza, gemana, spaniola, maghiara și româna. După intrarea României în război, în anul 1916, ca urmare a politicii de represiune a autorităților maghiare, împotriva preoților, învățătorilor și a altor intelectuali români unii membri ai familiei Ioan Seredan au fost internați în lagărul de la Șopron.⁴ Din 1917, Valeriu Seredan a fost detașat la flotila de monitoare austro-ungare de pe Dunăre iar în timpul bătăliei de la Sabac, a fost grav rănit, fiind împușcat prin brațul stâng.⁵ Afirmându-se prin calitățile sale ca bun subofițer superior și inimos marinar, imediat după vindecare a fost din nou chemat la baza navală de la Pola, pe lângă comandamentul apărării navale.⁶ Conștient fiind de faptul că este trimis să lupte departe de țara sa pentru o cauză străină, Valeriu Seredan se alătură cu devotament luptei de eliberare și înfăptuire a unității naționale. În conjunctura creată la sfârșitul războiului mai ales odată cu acceptarea de către Austro-Ungaria a armistițiului cerut de aliați, marinarii aparținând diferitelor națiuni oprimite s-au adunat și au organizat unități naționale în scopul de a se pune în slujba propriilor lor popoare. Această acțiune a început deoarece în acele zile fiecare dintre fiii naționalităților cantonați la Pola doreau să-și organizeze activitatea conform principiului autodeterminării popoarelor. Marinarii de origine română care au servit în fosta flotă de război și armata austro-ungară au format la 30 octombrie 1918, Garda națională română a marinarilor din Pola.⁷ Cercetarea documentelor cu privire la activitatea desfășurată de către marinarii români cantonați la Pola ne permite să constatăm rolul principal al lui Valeriu Seredan de organizator și comandant al Gărzii naționale române a marinarilor din Pola.

Din aceste motive prezentarea activității desfășurate de către Valeriu Seredan, în perioada 30 octombrie - 22 noiembrie 1918, când acesta a îndeplinit funcția de comandant al Gărzii naționale române a marinarilor din Pola, se impune. La Pola se aflau principala bază a flotei militare austro-ungare și

amiralitatea. Acolo, Valeriu Seredan era cunoscut și apreciat de marinarii români, ceea ce i-a permis să se poată ocupa de constituirea gărzii. Prin activitatea sa de organizator al marinarilor și apoi de comandant al gărzii, personalitatea lui Valeriu Seredan se distinge fără îndoială în mod deosebit. Astfel, încă din 29 octombrie 1918, Valeriu Seredan împreună cu marinarii St. Voicu și Tr. Silveșanu, formează un comitet în biroul de la amiralatul portului Pola, hotărând emiterea unei circulare tuturor vaselor și unităților în scopul convocării consfătuirii marinarilor și soldaților pentru ziua de 30 octombrie 1918, ora 14 în sala nr.167 din școala de mașiniști pentru adunarea de constituire.⁸

Existând în acel moment la dispoziția organizatorilor toate mijloacele de transmisie (telefon, telegraf, hughes, telegrafie fără fir, etc.), prin grija și supravegherea lui Valeriu Seredan s-au transmis telegrame și vaselor din Cattaro, Sebenico, Zara și Fiume.⁹ Despre această convocare a marinarilor români, dr. Caius Brediceanu, personalitate marcantă a Partidului Național Român și căpitan pe atunci al artileriei de coastă, în portul Pola, în amintirile sale scria: "Un subofițer român, ardelean din marină, Virgil (Valeriu n.n.) Seredan a convocat prin radiotelegrame, pe toți românii de pe vasele de război la o consfătuire. Cu această ocazie am organizat împreună garda românească din fosta armată austro-ungară".¹⁰ Imediat după transmiterea comunicatului de înființare a comitetului de inițiativă român, marinarii au început entuziasmați acțiunea de constituire a gărzii naționale, fiind coordonați de către Valeriu Seredan. După cum s-a apreciat, în cadrul flotilei austro-ungare, la acea dată, se mai aflau circa 1000 de marinari români provenind din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina din cei aproape 1700, înrolați în 1914,¹¹ deoarece mulți dintre ei au căzut în timpul luptelor ori au fost dislocați la flota de monitorare de pe Dunăre, au fost închiși și-au dispersați la alte unități în urma revoltei de la Cattaro.¹² La propunerea lui Valeriu Seredan, încă înainte de constituirea gărzii, dr. Caius Brediceanu, a conceput și redactat un proiect de "Rezoluție",¹³ care cuprindea importante principii politice. Adunarea marinarilor și soldaților români a avut loc în ziua și la ora fixată în clădirea școlii de mașiniști.

În acele momente solemne au vorbit Valeriu Seredan, Ștefan Voicu și Bârseanu. În cuvântarea sa, Valeriu Seredan a schițat situația creată prin primirea celor 14 puncte ale lui Wilson și a declarației istorice din 18 octombrie 1918, făcută de către Vaida-Voievod¹⁴, punând problema necesității organizării imediate a marinarilor și soldaților români, așa cum au făcut-o și naționalitățile care se găseau atunci la Pola.

În acest sens Valeriu Seredan arăta că dacă: "celelalte naționalități sunt deja organizate, am crezut de bine să ne organizăm și noi pentru a putea trimite reprezentanții noștri la adunarea comună (a tuturor naționalităților n.n.) ca să știm ce se hotărăște acolo și dacă eventual se vor aduce hotărâri contra intereselor noastre să ne spunem vetoul nostru".¹⁵ La propunerea lui Bârseanu, Valeriu Seredan a fost ales președinte al Consiliului național român.¹⁶ După alegerea

organelor proprii de conducere, la inițiativa lui Valeriu Seredan s-a dezbătut și a adoptat "rezoluția" care a fost votată în unanimitate și în care se afirma:

"REZOLUȚIE"¹⁷

votată cu unanimitate din partea adunării naționale române a marinarilor din Pola la ședința de constituire din 30 octombrie 1918 în sala nr.167 din edificiul Școlii de mașiniști.

1. Poporul român al Transilvaniei, Ungariei și Bucovinei s-a declarat independent, de sine stătător și liber. Declarațiile referitoare la acestea s-au făcut din partea deputaților noștri în parlamentele din Viena și Budapesta.

2. Protestăm deci prin aceasta de a fi tratați ca supuși altui popor.

3. Rugăm ca să ni se permită de a aduna toți românii de la marină într-o sală pentru a putea lua o atitudine față de situația de azi, împreună cu ofițerii și funcționarii noștri.

4. Până atunci, declarăm că nu pretindem a fi debarcați împreună cu ungurii pentru a fi transportați la căminurile noastre, ci suntem gata de a face serviciu mai departe până ce Adunarea Națională din Ardeal și Bucovina va hotărâ asupra noii forme de stat. Dacă ungurii ar fi trimiși la căminurile lor, rugăm ca să fim împărțiți comandamentului corpului de marinari până la transportarea noastră acasă.

5. Deoarece între fiii diferitelor națiuni se pot isca conflicte, noi suntem

acum deja gata de a forma un detașament românesc de sine stătător. Dezinteresul nostru față de viitorul marinei va fi cea mai bună garanție despre imparțialitatea noastră, iar detașamentul românesc va griji de asigurarea liniștei publice netezind diferendele pe cale pașnică.

6. Ca semn al independenței noastre naționale vom purta tricoulul nostru pe chipiu (roșu, galben, albastru iar detașamentul va purta aceste culori și pe brațul stâng.

Pola la 30 octombrie 1918

Bârseanu m.p.

Silveșeanu m.p.

Bărbați de încredere

V.Seredan m.p.

Președinte

St. Voicu m.p.

Secretar

Despre înființarea gărzii și alegerea lui Valeriu Seredan, ziarul arădean "Românul" scria: "În 30 și 31 octombrie marinarii noștri din Pola s-au constituit în comitet și gardă fiind 200 de inși. Președinte al Comitetului și comandant al Gardei a fost ales d. Valeriu Seredan din Seleuș, sergent-major".¹⁸ În realitate efectivul lor a fost mult mai mare. Printr-o activitate susținută Valeriu Seredan a reușit să întrețină permanent o legătură strânsă între marinarii din portul Pola și cei aflați în diferite baze navale de pe coasta Dalmației. Datorită acestui fapt acțiunea de concentrare a marinarilor români la Pola a putut continua și în zilele următoare, deși se întâmpinau mari greutăți de transport, navale fiind blocate în porturi, iar sistemul feroviar aproape paralizat. De la Fiume a sosit detașamentul condus de către subofiterul mecanic Alexandru Russu, format din marinari ai serviciilor, având ca nucleu un grup de matrozi români de pe navele de luptă, aflați sub cercetare încă din 15 septembrie pentru "delictul" de agitație în flotă și eliberați prin intrarea în marele port dalmat a Regimentului croat 79 infanterie, răsculat.¹⁹ Între acțiunile desfășurate de către marinarii fostei flote austro-ungare, un loc deosebit de important l-a avut Adunarea reprezentanților tuturor naționalităților. Ca președinte al Consiliului național român, Valeriu Seredan a participat la Adunarea reprezentanților tuturor naționalităților desfășurată la 30 octombrie 1918 la Pola, unde în cuvântul său a descris situația românilor asupriți din imperiu, prezentând totodată și rezoluția adoptată la adunarea națională română.²⁰

Cu acel prilej președintele Consiliului național român, oferind serviciile de poliție a marinarilor români pentru menținerea ordinii publice și a pazei celor mai importante instituții militare și maritime preciza că: "masele populare române din Transilvania se declară libere și independente protestând contra încercărilor ca marinarii români să fie tratați ca cetățeni ai unui stat care practic nu mai există, ca supuși ai unui alt popor"²¹.

Prezent la toate acțiunile, Valeriu Seredan a continuat organizarea gărzii. Aceasta a fost formată din 500 membri (din care 450 erau gata echipați și

indeplineau serviciul) din cei peste 1000 de români care serveau în acel moment în marina de război.²²

În conformitate cu articolul 6 al "Rezoluției", marinarii au utilizat tricolorul ca însemn național,²³ pe chipiu și pe brațul stâng iar Valeriu Seredan în funcția pe care o avea, purta în diagonală pe piept și eșarfa tricoloră, roșu galben și albastru. Mai mult încă marinarii aveau și un drapel²⁴ sub flamura căruia garda și-a desfășurat importantele sale acțiuni. Acest drapel al gărzii este în prezent păstrat la Muzeul Județean Arad²⁵ și expus în sala "Marii Uniri".

Un rol meritoriu l-a avut Valeriu Seredan și în ceea ce privește activitatea de conducere a gărzii. În calitatea sa de comandant al gărzii a luat toate măsurile necesare pentru a asigura în cele mai bune condiții serviciul de poliție din Pola. El a coordonat și participat efectiv la toate acțiunile gărzii. Deoarece în lucrarea sa despre garda marinarilor aceste acțiuni sunt descrise amănunțit de către Valeriu Seredan, le prezentăm doar sumar mai jos. Astfel la 1 noiembrie 1918 garda având ca semn distinctiv tricolorul românesc, a preluat serviciul ordinii publice în oraș.²⁶ Preluarea serviciului a început cu un marș al gărzii marinarilor pe străzile principale ale orașului fiind purtat în fruntea coloanei, după comandant (Valeriu Seredan n.n.) drapelul său tricolor având ca portdrapel pe cavalerul bucovinean Baloșescu iar în garda drapelului pe transilvănenii Bârseanu și Silveșeanu urmând apoi garda pluton după pluton.²⁷

În piața publică, garda în frunte cu comandantul, dând onorul a fost trecută în revistă de către dr. Caius Brediceanu, lt.col.ing. de marină Eugen Munteanu și dr.Dominik Stanich, înfocat patriot italian, fost primar în Pola. În timp ce marinarii intonau cântece vitejești, publicul entuziasmat se oprea pe străzile orașului și scanda: "Eviva la Rumenia Grande" ("Trăiască România Mare") și "Bravi rumeni".²⁸

Sub directa îndrumare a lui Valeriu Seredan, organizarea gărzii, a activității sale a continuat și în zilele care au urmat. În acest sens comandantul gărzii s-a preocupat continuu de întărirea disciplinei membrilor gărzii, a asumării întregii răspunderi a marinarilor pentru misiunile de loc ușoare ce le-au fost încredințate. Acest lucru se poate constata și prin acțiunile organizate în continuare de garda marinarilor prin membrii săi, conduși de Valeriu Seredan. Astfel având armament de infanterie, inclusiv mitraliere și mijloace de transport necesare, puse la dispoziție de locotenentul român Versariu, garda a deținut controlul în oraș până în 4 noiembrie 1918,²⁹ când un detașament al său cu drapelul în frunte, având aprobarea comandantului a întâmpinat trupele italiene,³⁰ care intraseră în Peninsula Istria. Acestea, trecând pe sub poartă de triumf "Porta Aurea", din timpul împăratului roman Aurelian, au preluat serviciul de ordine în Pola iar garda sub comanda lui Valeriu Seredan a deținut în continuare sectorul care i-a fost repartizat.³¹ Atunci un grup de italieni care stătea lângă poarta triumfală și care vorbeau românește "fiind ei muncitori prin Transilvania la păduri, văzând tricolorul românesc au

izbucnit în strigăte ce nu voiau să înceteze de "Trăiască România Mare" și "Eviva gli nostri fratelli rumeni". S-a răspuns cu "Eviva Italia".³² Pentru misiunea îndeplinită, mult mai târziu, în 1922, guvernul italian le-a adus mulțumiri marinarilor conduși de Valeriu Seredan, spunându-se atunci în Italia că: "Românii au fost întotdeauna prietenii noștri".³³ Cu gândul la căminurile lor, membrii gărzii marinarilor români, urmăreau continuu, cu înfrigurare, alături de comandantul lor toate evenimentele care se derulau. După ce au predat puterea deținută trupelor italiene au hotărât să se întoarcă în țară. Desigur, în calitate de comandant al gărzii, Valeriu Seredan, a avut un rol important și în cea ce privește repatrierea marinarilor. El s-a preocupat tot timpul de problemele ivite în legătură cu reîntoarcerea lor acasă. Inițial, planul original de reîntoarcere în țară a marinarilor români era transportarea lor pe mare la Constanța și prin România în Transilvania.³⁴ Ulterior însă membrii gărzii au ales și un alt itinerar: Pola, Fiume cu trenul prin Zagreb, Novisad, Belgrad, și de aici cu vaporul la Panciova și prin Banat, acasă.³⁵ Cu acordul comandantului gărzii, la solicitarea lui Caius Brediceanu, amiralul Cagni le-a pus la dispoziție marinarilor nava "Slavia", care și-a arborat pe lângă pavilionul italian și drapelul românesc.³⁶ Îmbarcarea marinarilor în frunte cu Valeriu Seredan pentru a se îndrepta spre patrie, a avut loc la 14 noiembrie 1918 la Pola, cu destinația Fiume.³⁷ Părăsind apele Adriaticei, drumul de la Fiume spre patrie a marinarilor a continuat în cea mai mare parte pe calea ferată cu trei vagoane speciale, primite de la croați, prin Zagreb, Vincovce, Budapesta și de acolo spre Arad.³⁸ După parcurgerea acestui traseu marinarilor și comandantul lor au ajuns cu unele mici neplăceri în dimineața zilei de 22 noiembrie 1918 la Arad.³⁹ Garda a fost întâmpinată cu bucurie pe peronul gării de către arădeni și trimisul Consiliului Național Român Central, dr. Ioan Suci.⁴⁰ În acele zile din întregul comitat au sosit aici, gărzi naționale cu steaguri tricolore românești spre a-și exprima adevărată față de hotărârile Consiliului Național Român Central și a depune jurământul de credință.⁴¹ Prin mijlocirea locotenentului Păcurariu, ofițer de legătură, garda și comandantul împreună cu delegația comunei Ineu venită la Arad concomitent cu marinarilor s-au îndreptat spre sediul Consiliului Național Român Central.⁴² Patru ani mai târziu, Valeriu Seredan, fostul comandant al Gărzii naționale române a marinarilor din Pola, scriind despre alăturarea celor două grupuri, arăta: "Pe la ora 11, a sosit o delegațiune numeroasă, a comunei Ineu, județul Arad, cu scopul de a-și exprima aderarea la acțiunea Consiliului național român. Împreună cu această delegație am plecat și noi. S-a format un convoi impozant. În frunte mergea garda marinarilor și după ea delegația țăranilor din comuna susamintită. Străbătând străzile principale între cântece naționale și urări am sosit la casa d-lui Ștefan Cicio-Pop, unde era instalat consiliul național. Ne-a urat bun sosit d-nul Vasile Goldiș în cuvinte foarte calde."⁴³

În acest cadru sărbătoresc, la cererea locuitorilor comunei Ineu drapelul gărzii marinarilor din Pola a fost înmănat, ca suvenir, primarului din Ineu.⁴⁴ În

1922, Valeriu Seredan amintindu-și de drapel scria, că: "el există și azi, deși după cum sunt informat, în decursul ocupațiunei bolșevice a trebuit să fie ascuns în pământ".⁴⁵

În clădirea Consiliului Național Român Central, marinarii după ce și-au exprimat simțămintele profunde pe care le nutreau față de țară au dizolvat garda hotărând ca fiecare să se înroleze în gărzile naționale românești din localitățile de unde proveneau și să participe la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Garda națională română a marinarilor din Pola "și-a fixat punctul de desființare în orașul Arad" deoarece "aici se despărțeau drumurile membrilor ei".⁴⁶

În împrejurările legate de desființarea gărzii marinarilor, Valeriu Seredan a predat arhiva, documentele gărzii și procesele verbale, comandantului gărzii naționale din Arad. Din păcate acestea au fost pierdute, în contextul evenimentelor ce au avut loc la sfârșitul lunii decembrie 1918 cu ocazia vizitei la Arad a generalului Eerthelot.⁴⁷

După dizolvarea gărzii, Valeriu Seredan a condus până la gară primul transport din gardă, unde s-a despărțit "cu emoție mai ales de cavalerul Baloșescu și secretarul St. Voicu, ambii români înfocați".⁴⁸ Luptând cu ardoare pentru înfăptuirea Marii Uniri, Valeriu Seredan, fostul comandant al Gărzii Naționale române a marinarilor de la Pola, împreună cu fratele său Iustin Seredan, comandantul Gărzii naționale române din Seleuș, județul Arad și cu cele două surori ale lor, Emilia și Aurica au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.⁴⁹ După Marea Unire a românilor de la 1918, Valeriu Seredan a activat în serviciul de presă al Consiliului Dirigent de la Sibiu. La 3 august 1920 Valeriu Seredan s-a căsătorit la Sibiu cu Henriette Johanna Schott von Scharfenstein.⁵⁰

Din 1922 s-a stabilit pentru o perioadă la Cluj-Napoca, la început fiind funcționar la o bancă iar apoi a fost ales președinte al Asociației meseriașilor din oraș. După Dictatul de la Viena din 30 august 1940, Valeriu Seredan s-a reântors în orașul Arad, lucrând între 1940-1947 contabil la Fabrica Textilă "Teba", iar între 1947-1955 la Întreprinderea "U.T.A.", de unde s-a pensionat.⁵¹

În anul 1963, la 23 iunie se stînge din viață la Arad⁵², fiind înmormântat în cimitirul "Pomenirea". Prin tot ceea ce a făcut Valeriu Seredan și-a legat viața și întreaga sa activitate de cele două idealuri, unitatea și libertatea națională a românilor. Prin activitatea sa de organizator și comandant al Gărzii naționale române a marinarilor din Pola, Valeriu Seredan s-a situat între militanții neobosiți pentru înfăptuirea Marii Uniri a românilor de la 1 Decembrie 1918 rămânând toată viața fidel principiilor democratice înscrise în "Rezoluțiunea" de la Alba Iulia.

NOTE

1. Conform certificatului de naștere al lui Valeriu Ioan Seredan, aflat în posesia d-nei Eva Prejia, din Arad, fiica lui Valeriu Seredan.
2. Informațiile despre viața și activitatea lui Valeriu Ioan Seredan le-am primit spre publicare direct de la d-na Eva Prejia, căreia îi aducem și pe această cale, caldele noastre mulțumiri.
3. Pentru toate acestea, vezi: Valeriu Seredan *Amintirile mele* (lucrare în mss. aflată în posesia Mariei Seredan, nora lui Valeriu Seredan, oraș Zărnești, str. Grui, nr.8 și Victor Cațavei, *Descompunerea marinei austro-ungare, Garda națională română a marinarilor de la Pola*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p.348.
4. *Arhivele Episcopiei Ortodoxe Române Arad, Grupa II, Dos.33-35/1916, nr.1298/1916.*
5. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor din Pola și descompunerea marinei austro-ungare*, București, 1922, p.12.
6. *Ibidem*, p.12-13, Victor Cațavei, *op.cit.*, p.343.
7. În legătură cu garda marinarilor români din Pola, vezi: Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, și versiunea italiană, Valeriu Seredan, *La Guardia nazionale romana dei marinai di Pola e lo scioglimento della marina austro-ungarica*, Roma Societa Anonima Poligrafica Italiana (f.a.); *Memoriul lui Alexandru Russu*, fost membru al Gărzii marinarilor din Pola (lucrare în mss. aflată în posesia lui Nicolae Russu din București); Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, în Aurel E.Peteanu, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului*, vol.II, Lugoj, 1935, p.86-87; V.Obratvici, *Pulj 1918*, Zagreb, 1936, p.22-67; N.Birdeanu, *Vom purta tricolorul nostru*, în "Magazin istoric", anul II, 10, 1968, p.46, Victor Cațavei, *op.cit.*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p.347-347; Vasile Popcangă, *Așadul centru politic al luptei naționale în perioada dualismului (1867-1918)*, Edit. Facla, 1978, p.239-240; Gheorghe Unc, *Din lupta soldaților români ardeleni pentru autodeterminare națională și pentru unirea Transilvaniei cu România (în anii primului război mondial)*, în *Ziridava*, XIV, 1982, p.280; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, Vol.II, Edit. Academiei Române, București, 1983, p.67.
8. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.12; vezi și Gheorghe Unc, *op.cit.*, p.280.
9. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.12.
10. Caius Brediceanu, *op.cit.*, p.87.
11. *Memoriul lui Alexandru Russu*; Vezi și Victor Cațavei, *op.cit.*, p.279-381.
12. Pentru revolta de la Cattaro, vezi: Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.10; R.G.Plaschka, *Cattaro-Praga*, Graz-Koln, 1963, p.179, *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900-1918)* (colectiv Edit. Academiei, 1964, p.156-158; Nicolae Copoiu, Kotor, un oraș iugoslav cu tradiție revoluționară, în "Magazin istoric", anul II, nr.1(10), 1968, p.32; Victor Cațavei, *op.cit.*, p.371-375.
13. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.12-13.
14. *Ibidem*, p.13.
15. *Ibidem*.
16. *Ibidem*, p.14-15.
17. *Ibidem*, p.14-15.
18. "Românul" (Arad), anul VII, nr.12, din 10/23 noiembrie 1918, p.4.
19. *Memoriul lui Alexandru Russu*; vezi și Victor Cațavei, *op.cit.*, p.382.
20. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.17.
21. *Ibidem*, p.18; Victor Cațavei, *op.cit.*, p.382.
22. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.18-22.
23. Biblioteca Academiei Române, *Fondul Valeriu Brâncușe (mss.)*, VI (I, Doc.nr.5).
24. Victor Cațavei, Augustin Mureșan, *Drapelul Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola*, în *Crisia*, XVII, 1987, p.345-351; Augustin Mureșan, *Istoria drapelului, Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola*, în "Patriotism și cultură. Studii și evocări", Edit.Helicon, Timișoara, 1992, p.62-70.
25. Muzeul județean Arad, *Fond Muzeu Oraș*, inv.nr.2722.

26. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.19.
27. *Ibidem*, p.20.
28. *Ibidem*.
29. *Ibidem*, p.21-23
30. Caius Brediceanu, *op.cit.*, p.87.
31. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.19-20.
32. *Ibidem*, p.21.
33. *Ibidem*.
34. *Ibidem*, p.23.
35. *Ibidem*, p.24.
36. "Românul" (Arad), anul VII, nr.12, din 10/23 noiembrie 1918, p.4; Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.24; Caius Brediceanu, *op.cit.*, p.87, N. Bîrdeanu, *op.cit.*, p.46; Victor Cațavei, *op.cit.*, p.384-386.
37. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.24; N.Bîrdeanu, *op.cit.*, p.46.
38. "Românul" (Arad), anul VII, nr.12 din 10/23 noiembrie 1918, p.4; Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.27-28; N.Bîrdeanu, *op.cit.*, p.46.
39. "Românul" (Arad), anul VII, nr.12 din 10/23 noiembrie 1918, p.4; Vasile Popeangă, *Aradul în noiembrie 1918*, în "Catedra" (Arad), sept. 1973, p.310.
40. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.28; Victor Cațavei, *op.cit.*, p.386.
41. "Românul" (Arad), anul VII, nr.12 din 10/23 noiembrie 1918, p.4; vezi și George Manca, *Activitatea consiliilor naționale române și a gărzilor naționale române din județul Arad*, în *Ziridava*, VII, 1977, p.328 și Alexandru Roz, *Constituirea și activitatea consiliilor și gărzilor naționale românești din județul Arad*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, p.191.
42. Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor...*, p.27.
43. *Ibidem*, p.28-29.
44. *Ibidem*, p.29.
45. *Ibidem*.
46. *Ibidem*.
47. *Ibidem*, p.3.
48. *Ibidem*, p.28-29.
49. Iustin Seredan, *Amintiri din 1918* (Lucrare în mas. aflată în posesia d-nei Irina Bora, Arad, str. Vârful cu Dor, Bl.15, et.I, ap.8.
50. Conform certificatului de căsătorie eliberat la 8 august 1920 la Sibiu, act aflat în posesia d-nei Eva Prejia, fiica lui Valeriu Seredan.
51. După Arhiva familia Prejia Eva și Seredan.
52. Conform necrologului lui Valeriu Seredan, păstrat în fondurile Muzeului Județean Arad.

VALERIU SEREDAN - COMMANDANT DE LA GARDE NATIONALE ROUMAINE DES MARINS DE POLA (RÉSUMÉ)

Les auteurs présentent l'activité de Valeriu Seredan, originaire de Susani, le district d'Arad, organisateur et commandant de la Garde nationale roumaine des marins de Pola. La Garde nationale des marins de Pola a été formée à 30 octobre 1918. Valeriu Seredan a été (son) comandant entre 30 octobre et le 22 novembre 1918. Pendant ce temps, la Garde déroule son activité à Pola et après ses membres se dirigent vers leur pays. Valeriu Seredan a lutté toute sa vie pour l'accomplissement de ces deux idéaux: l'unité et la liberté du peuple roumain.

DELEGAȚII ARĂDANI LA ADUNAREA NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA - ANTECEDENTELE BIOGRAFICE ALE UNOR CATEGORII SOCIO-PROFESIONALE

Dan Demșea

Primul război mondial a ridicat în fața popoarelor din centrul și estul european problema eliberării și realizării unității lor național-statale.¹ În contextul internațional de la sfârșitul primului război mondial, poporul român era pregătit pentru înfăptuirea unității sale naționale. Consiliul Național Român, creat în urma înțelegerii celor două partide politice românești din monarhia habsburgică, a devenit, începând de la sfârșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie 1918, unicul for politic care reprezenta voința poporului român.² Stabilindu-se la Arad - centru cultural și politic românesc de prestigiu³ - intitulându-se Consiliul Central Național Român mai apoi Consiliu Național Român Central, acest organ de conducere revoluționară a coordonat întreaga acțiune de înființare a consiliilor și gărzilor naționale române din cele 26 de comitate cu populație majoritar românească.

Începând din data de 15 noiembrie 1918 munca politico-organizatorică a centrului conducător arădean s-a concentrat asupra pregătirii actului politic al Unirii Transilvaniei cu România. textul convocării Adunării Naționale de la Alba Iulia, definitivat la 20 noiembrie 1918, preciza care sunt "sectoarele de viață socială îndreptățite să aleagă delegați" cât și numărul maxim al acestora⁴, încât adunarea proiectată să fie o adevărată adunare constituantă⁵ sui-generis.

Desfășurarea adunărilor populare pentru alegerea delegaților investiți cu mandate ("credenționale") individuale sau colective a calchiat formula devenită tradițională⁶ în mișcarea național-politică românească de pe teritoriul monarhiei bicefale. Adunarea populară respectivă alegea un președinte, un notar și un număr oarecare de "bărbați de încredere", meniți să adeverească alegerea delegaților⁷. O cercetare a proceselor verbale de alegere a acestor delegați pune în evidență compoziția dominant țărănească a "bărbaților de încredere" consemnați nominal în aceste acte⁸.

Cadrul democratic al acestor adunări vădea legătura de interese între lideri și masele populare românești. Consultarea poporului reprezenta ea însăși o modalitate democratică de rezolvare a unor probleme majore cum era și problema națională în Europa pentru unele națiuni și popoare⁹. Adunarea populară "grandioasă" de la Chișineu (azi Chișineu-Criș) din data de duminică 24 noiembrie 1918, descrisă amănunțit în ziarul "Românul" din Arad, este grăitoare pentru ceea ce s-a petrecut în cursul lunii noiembrie 1918 pe întreg teritoriul Transilvaniei în acele zile premergătoare; pe lângă delegații aleși - investiți cu mandat în acest sens

- un număr de 150 de persoane s-au oferit să participe benevol. Dintre aceștia, aproape 100 erau țărani din această circumscripție electorală, după cum remarcă reportajul¹⁰.

În studiul de față ne-am propus să întreprindem o analiză a delegaților oficiali care reprezentau în acel moment opțiunea mării majorități a populației de pe actualul teritoriu al județului Arad. Listele acestora - cu caracter de lucru - ne-au fost puse la dispoziție de către colectivul de istorie modernă al Muzeului Unirii din Alba Iulia; aceste liste au fost elaborate pe baza arhivei proprii cât și a bibliografiei publicate¹¹.

Deși textul convocării Adunării Naționale fixase numărul delegaților, cei care au fost aleși în urma adunărilor populare, desfășurate la reședința cercului (circumscripției electorale) cât și în alte locuri, au depășit cifra secontată cu 29 de persoane (21,6% din totalul celor 133 delegați de pe teritoriul județului Arad). Delegații, așa zicând, în plus față de prevederile inițiale, au avut asupra lor mandate de participare la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Modul în care au fost aleși probează existența unui potențial revoluționar în rândul maselor populare românești, potențial pe care acestea în frunte cu liderii lor l-au valorificat în funcție de concretețea situației locale în ultima decadă a lunii noiembrie 1918. Acești delegați suplimentari, consemnați - cu o singură excepție (Ștefan Secui din Macea) - în documentele oficiale publicate, figurau în calitate de "supleanți". Cunoaștem o singură abatere de la această regulă: o parte din militanții delegați de către Comanda supremă a gardelor naționale române pentru întreaga Transilvanie (este vorba de 5 ofițeri . care au fost titularizați ulterior datei de convocare a Adunării Naționale.

Organizațiile care au emis în mod suplimentar mandate de participare sunt următoarele: **Reuniunea femeilor române din Arad** (pentru Adriana Ispravnic, casnică)¹², **Comanda supremă a gardelor naționale române** - cu sediul în Arad - (pentru locotenent-colonel Miron Serb și plutonierul major Dimitrie Brătescu) și **Garda națională română din comitatul Arad** (pentru căpitanul contabil Vasile Simon). Doar două organizații au trimis mai puțini delegați (câte unul în loc de doi delegați), și anume, **Clubul sportiv "Gloria" din Arad** și **Reuniunea de cetire și cântări a meseriașilor români din Nădlac**.

"Supleanții" cercurilor electorale - mai mulți decât ai organizațiilor - sunt următorii: **cercul electoral Nădlac**: preotul Romul Nestor din Cenadul unguuresc și învățătorul Uroș Totorean din Nădlac,¹³ **cercul electoral Făget**: șapte țărani, învățătorul Eugen Spinațiu și preotul Laurențiu Barzu, toți aceștia domociliați în depresiunea Birchiș-Căpălnaș (este de observat că numai cercul pretorial Birchiș, din care făceau parte aceștia nu a trimis decât supleanți); **cercul electoral Aletea-Sintana**: trei țărani din Șimand, preotul Cornel Popescu din Șimand și medicul Vasile Cucu din Comlăuș (azi Sintanta); **cercul electoral Tinca**: trei țărani din Beliu¹⁴; **cercul electoral Ineu**: preotul Mihai Cosma din Răpsig; **cercul electoral**

Arad: țăranul Ștefan Secui din Macea (mandatul acestuia este redactat separat de cel colectiv al delegaților titulari; din acest motiv, probabil, mandatul lui Ștefan Secui a fost omis de la publicare în "Gazeta oficială" a Consiliului Dirigent.)

Deosebit de relevantă ar fi adâncirea studiului compoziției socio-profesionale a tuturor celor 133 de delegați la marea Adunare.¹⁵ Studiul de față își propune să extindă investigația pe o primă treaptă de adâncime.

Categoriile socio-profesionale ale acestor delegați se prezintă cifric astfel: 35 de proprietari agricoli (țărani), 27 de clerici, 23 de avocați, 16 cadre didactice, 10 militari, 5 funcționari, 3 ziariști, 3 cadre medicale, 2 meseriași, 2 muncitori (tipografi), un inginer, un student, două casnice și 3 elevi.

Dintre cei domiciliați în Arad cei mai numeroși erau avocații (aproape jumătate dintre avocații delegați), urmați de cadrele didactice (este o treime) și clerici (o cincime).

Proporția numerică a proprietarilor agricoli (26,4% din totalul celor 133 de delegați de pe teritoriul actualului județ Arad), net superioară celorlalte categorii socio-profesionale, asigură un caracter reprezentativ delegaților "arădeni", reflectând o realitate social-economică și cultural-politică mai puțin întâlnită în alte părți. Analiza, din punctul de vedere al vârstei, întreprinsă asupra principalelor patru categorii socio-profesionale ale delegaților (proprietari agricoli, clerici, avocați și cadre didactice) comportă câteva constatări. Vârsta acestora se situează între 26 și 70 ani; pot fi compartimentate în trei grupe de vârstă, cu excepția cadrelor didactice care pot fi grupate în patru grupe de vârstă. Grupele de vârstă mijlocie sunt numeric dominante, excepție făcând clericii, a căror majoritate depășește limita de vârstă de 50 de ani.

Cel mai influent, mai dinamic și mai bine reprezentat dintre grupele de vârstă mijlocie (în floarea vârstei) era cel al avocaților (13 persoane între 37 și 47 de ani). În schimb cel mai compact dintre grupele de vârstă mijlocie se prezintă cel al proprietarilor agricoli (10 persoane între 40 și 45 de ani), asigurând reprezentativitate acestora în calitatea lor de delegați. Precizăm faptul că este vorba despre vârsta lor în anul 1918.

Delegații aparținând clericilor, cadrelor didactice și proprietarilor agricoli, fiind dispersați cu predilecție în localitățile mici, constituie doar o mică parte a acestor categorii socio-profesionale. În schimb, corpul avocaților prezintă o situație întrucâtva diferită. Concentrați în localitățile mari - și puțini la număr față de cadrele didactice sau cinul preoțesc - avocații români se restrângeau la o cifră care nu depășește cu mult 30 de persoane pe teritoriul luat în studiu¹⁶. Ceea ce indică un grad de participare sporit față de alte categorii socio-profesionale în pregătirea Marii Uniri. Acesta ar fi unul dintre motivele pentru care ne aplecăm atenția asupra activității politice a acestora. În unele cazuri detaliul biografic al unui lider (avocat în cazul nostru) poate fi semnificativ. Arhivele s-au dovedit a fi generoase în acest sens.

Dintre avocații vârstnici, **dr. Ioan Suci** și **dr. Ștefan Cicio-Pop** au un palmares bogat de activitate¹⁷. Alături de secretarul conzistorial, profesorul Vasile Goldiș, vor juca roluri de primă mână de-alungul istoricelor evenimente de la sfârșitul anului 1918.

Interesul nostru s-a concentrat asupra datelor de biografie politică de până la momentul 1918 - date care sunt parțial inedite - ale celorlalți avocați delegați la Adunarea Națională de la Alba Iulia, circumscriind-se la cei ce aparțineau în acel moment de Baroul de avocați din Arad. Ceea ce înseamnă că ne ocupăm și de cei cinci avocați care au reprezentat cele trei cercuri electorale aflate în imediata vecinătate a actualului județ Arad. (Vezi anexa I).

Cel mai în vârstă dintre toți, **dr. Iacob Hotăran**, delegat al cercului electoral Șiria, în vârstă de 63 de ani, se afirmase de multă vreme pe plan politic. La 10 ianuarie 1892 fusese delegat de către "Cercul electoral al P.N.R." "la adunarea generală a tuturor românilor din Transilvania pe perioada de 5 ani 1892-1897 inclusiv, pentru a reprezenta acest cerc în toate afacerile național-politice"¹⁸. După procesul Memorandului, mai precis din decembrie 1895, este membru al Clubului central național român comitantens¹⁹. Această nouă formulă politică de luptă postmemorandistă înlocuia partidul, scos din cadrele legii. În noiembrie 1918 Iacob Hotăran prelua "administrația în județ și conducea afacerile cu ajutorul gărzii naționale" - după cum se exprima lapidar cotidianul românesc din Arad²⁰.

Contemporanul său **Gheorghe Popovici**, delegat al cercului electoral Chișineu-Criș, în vârstă de 50 de ani, se numărase printre organizatorii secției Partidului Național Român de la Chișineu, în ianuarie 1918, alături de avocatul Mihai Veliciu²¹.

Cornel Ardelean, în vârstă de 54 de ani, originar din Tîrnova (Arad), intra în 1893 stagiar la Mihai Veliciu și Ștefan Cicio-Pop, stabilindu-se în 1898 ca avocat la Chișineu²². Începând din anul 1901 cumula responsabilități organizatorice în acel club național, recent extins în localitățile comitatului, ca bărbat de încredere la Chișineu²³.

În cadrul grupei de vârstă medie, la limita ei superioară, **Sever Ispravnic**, delegat al cercului electoral Pecica (47 de ani), originar din Curtici, își începuse practica avocațială la Ioan Suci²⁴. În anul 1900 ajunsese să facă parte din Clubul național român comitentens iar din octombrie 1901 răspundea de clubul local de la Macea și Curtici²⁵.

Avocatul Traian Șincai, delegat al cercului electoral Vinga (47 de ani), originar din Valea Vinului (Maramureș), venit de la Oradea - unde avusese legături cu avocatul Aurel Lazăr²⁶ - își începe cariera profesională la Ineu (Arad), figurând ca stagiar la avocatul Gheorghe Feier, în cursul anului 1896. Aproximativ prin anul 1908 se stabilește la Vinga (pe atunci în comitatul Timiș)²⁷.

Înainte de a continua prezentarea fiecărui avocat se cuvine să facem o precizare. Toți acești avocați - fie că aparțin grupei de vârstă medie fie celei de

vârstă tânără - constituie o parte din generația care preia ștafeta luptei național-politice de la generația post-pășoptistă, în condiții mai dificile. Ceea ce nu înseamnă că gruparea vârstnică este exclusă din această generație - generația Marii Uniri. Rândurile memorialistice ale unuia din grupa vârstnică a acestei generații vin să sublinieze procesul de preluare a ștufetei. "Eram tânăr candidat de avocat. Deși începător în cele politice - afirmă Ioan Suci - însă totuși bine orientat. Fusesem doar anterior, în două rânduri președintele societății "Petru Maior".

.....
Așa am ajuns /în anul 1888 - n.n./ în biroul renumitului mare român, de pie memorie, Mircea V. Stănescu, fost în mai multe rânduri deputat național. Numai de căt am ajuns a fi tras, ca tânăr docil și însuflețit, în mișcările politice."²⁸.

Considerând utilă prezentarea în continuare a datelor de biografie politică a delegaților, trecem la un alt avocat, în ordinea vârstei: Teodor Burdan. Născut la Mișca (Arad, avocat la Ineu, Teodor Burdan a fost principalul ajutor al lui Ioan Suci în campania electorală, încununată de succes, la Ineu în anul 1905²⁹.

Mihai Mărcuș, născut la Gyula (azi în R.P. Ungară), delegat al cercului electoral Giula (cum este menționată în textele contemporane), în vârstă de 44 de ani, susține în calitate de "cortez" (curtier electoral) campania electorală din 1910 a lui Octavian Goga la Chișineu (azi Chișineu-Criș)³⁰.

Vasile Avramescu, născut la Cuveșdia (azi în județul Arad), își începe cariera politică la Radna, fiind ales în octombrie 1901 "bărbat de încredere" al clubului central național român comitatens Arad³¹. În anul 1918 avea 45 de ani, reprezentând Garda Națională Română, în calitate sa de referent prezidențial în statul major al G.N.R. de pe teritoriul comitatului Arad.

Aurel Crișan, delegat al cercului electoral Aradul-Nou, în vârstă de 43 de ani, născut la Sinteia Mare (Arad), își deschide biroul avocațial în Aradul-Nou (azi cartier al municipiului Arad în anul 1903³². Îi întâlnim printre membrii Asociației Naționale Arădene pentru cultura poporului român³³. La 9 noiembrie 1918, în calitate de căpitan în rezervă, prelua comanda secției cercuale Aradul-Nou a Gărzii Naționale Române³⁴. Iancu Cornel, delegat al cercului electoral Arad (42 ani), era originar din Cinteia (Arad)³⁵, începându-și cariera avocațială la Arad în anul 1903³⁶, după un stagiul la avocații Simion Popovici-Desseanu, în Chișineu, și Ștefan Cicio Pop, în Arad³⁷, se face remarcant de către contemporani în calitate de apărător al țaranilor răsculați de la Șepreuș, alături de Șt. Cicio Pop (1904-1905)³⁸. Aurel Grozda delegat al cercului electoral Iosășel (42 ani), născut în Șimandu de jos (Arad), după un stagiul la Cornel Ardelean și Mihai Veliciu, în Chișineu, își deschide biroul avocațial la Buteni în anul 1903³⁹. Ca și Cornel Iancu, participă la conferința națională de la Sibiu din 1905, care a hotărât reluarea luptei electorale⁴⁰

Iustin Petruflu, originar din Șepreuș, începe să profeseze avocatura la Chișineu în 1906⁴¹.

Eugen Beleş, născut în Arad, avocat la Radna, începând din 1905, era delegat al cercului electoral Radna (în vârstă de 40 de ani)⁴².

Constantin Missits /se pronunță Misici n.n./, născut la Lipova, avocat în aceeași localitate, era delegat al cercului electoral Lipova (40 ani)⁴³.

Aurel Ciobanu, originar din Roșia Montană, avocat la Lipova, fratele scriitoarei Maria Botiș-Ciobanu, era delegat al cercului electoral Lipova⁴⁴.

Iustin Marșieu, născut în Socodor (Arad), avocat din 1905 în Arad⁴⁵, era delegat al cercului electoral Chișineu (39 ani). Împreună cu Ioan Suciu, tânărul de 29 de ani, în anul 1908, figura în administrația ziarului "Tribuna" din Arad⁴⁶. Mai apoi, în anul 1909, I.Marșieu a fost numit apărătorul de drept al colaboratorilor de la "Tribuna"⁴⁷.

Romul Veliclu, născut la Chișineu (Arad), fiul avocatului și memorandistului Mihail Veliclu, era prezent în Arad din anul 1908⁴⁸. În anul 1912 Romul Veliclu făcuse parte din "delegația de trei" a comitetului partidului național român - împreună cu Teodor Mihali și Iuliu Maniu - delegația care a preluat ziarul "Tribuna" de la comanditarii acestuia⁴⁹.

Urmează să prezentăm grupa de vârstă tânără. Primul în ordinea vârstei, **Albu Cornel**, născut la Mănerău (Arad), era delegat al cercului electoral Arad, în vârstă de 34 de ani⁵⁰. În calitate de trimis al Consiliului Național Român Arad, la 10 noiembrie 1918, inițiază înființarea Gărzii Naționale Române la Cermei⁵¹.

Adrian Popescu, originar din Nădab (Arad), avocat la Chișineu (Arad), era delegat al cercului electoral Chișineu⁵²; în ziua de 9 noiembrie 1918 era numit de către maiorul Alexandru Vlad în funcția de comandant al secției cercuale a G.N.R. de la Chișineu⁵³.

Sever Miclea, născut la Cacova (azi Grădinari, în județul Caraș-Severin), delegat al cercului electoral Pecica, profesa avocatura din anul 1914⁵⁴. În vârstă de 33 de ani, la reparația ziarului "Românul" din Arad, în data de 8 noiembrie 1918, figura în calitate de redactor responsabil al acestuia⁵⁵.

Silviu Păscuțiu, născut la Sebiș (Arad), avocat din anul 1912, stabilit la Ineu, era unul din cei doi delegați ai "Asociației arădene pentru cultura poporului român"; avea pe atunci vârsta de 33 de ani⁵⁶. În ziua de 9 noiembrie 1918 fusese desemnat drept comandant al secției cercuale a G.N.R. Ineu⁵⁷.

Victor Hotăran, fiul avocatului șirian Iacob Hotăran, profesa avocatura în Arad. În calitatea sa de referent de legătură în statul major al G.N.R. pentru întreaga Transilvanie a participat ca delegat de drept la Adunarea Națională de la 1 Decembrie 1918. Era în vârstă de 33 de ani⁵⁸.

Cel mai tânăr dintre toți acești avocați militanți, **George Crișan** în vârstă de 31 de ani, era delegat al cercului electoral Aletea-Sântana⁵⁹. Stabilindu-se în anul 1908 ca avocat în Arad, devine proprietar și redactor al ziarului "Românul" din Arad. Este întâiul președinte al Primului club sportiv românesc din Transilvania, "Gloria" din Arad, începând din anul 1913⁶⁰. În luna fierbinte de la sfârșitul anului

1918 este secretarul Consiliului Național Central Român, cu sediul în Arad. În această calitate figurează ca semnatar, alături de președintele C.N.C.Român, Ștefan Cicio Pop, al Convocatorului Adunării Naționale de la 1 Decembrie 1918.

Drept încheiere - câteva constatări. Marea majoritate a acestor avocați este originară de pe teritoriul județului Arad sau din zona de influență a Aradului, cum e cazul, singular, al lui Mihai Mărcuș. Doar trei sunt născuți pe teritoriul fostului principat al Transilvaniei, iar unul singur provine din sudul Banatului.

Am analizat în mod predilect această categorie socio-profesională pentru că, așa cum s-a văzut, ocupă un loc de seamă în viața cultural-politică a acelei epoci. Așa cum de-altfel s-a subliniat, acești avocați se numărau aproape toți printre "frunțașii P.N.R."⁶¹.

Faptul că avocații sunt numeroși în rândul delegaților la Adunarea Națională de la 1 Decembrie 1918 se explică prin faptul că politica de maghiarizare întreprinsă de către guvernele dualiste a frânat mult creșterea numerică a celorlalte categorii socio-profesionale ale burgheziei și intelectualității laice românești.

Făcând parte din așa-numitele profesii libere, avocații români au avut posibilitatea să-și valideze vocația de conducători politici pe linia luptei pentru făurirea statului național unitar român.

Analiza activității politice a acestor avocați, în limitele cronologice pe care ni le-am propus, ne îngăduie să afirmăm că propunerile pentru alegerea acestora în calitate de delegați la Adunare n-a fost întâmplătoare. La aceste alegeri au fost desemnate personalități marcante în fiecare cerc electoral cu populație majoritar românească, lideri consacrați ai mișcării naționale.

NOTE

1. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol.I, București, 1983, p.379, 383-384.
2. Vasile Popeangă, *Aradul - centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*. Timișoara, 1978, p.247.
3. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p.614.
4. V.Popeangă, *op.cit.*, p.267-268; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol.II, București, 1983, p.136-137.
5. V.Popeangă, *op.cit.*, p.269.
6. Vezi în acest sens textele "Credenționalelor" pentru delegații Partidului Național Român, cu scopul de "a prezenta cercul electoral" respectiv "la Conferința națională convocată pe 8/20 ianuarie 1892 la Sibiu și la toate conferințele Partidului Național câte vor urma în ciclul electoral 1892-1897". Cf.Arh.Statului București, fond P.N.R., dos.3,f.35, *passim*. Textul lor a fost șapirografiat în colecția de documente publicată prin grija lui Eugen Glöck și Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol.II, Arad, 1976, p.75-76, *passim*.
7. Spre exemplificare, vezi "Extras din protocolul adunării naționale române cercuale ținută la Nădlac la 26 noiembrie s.n./stil nou - n.n./1918", în *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională - documente*, vol.I, Arad, 1978, p.268. Cf.Arh.Stat.Buc., Ioan C.N.R.Ar. Arad, dos.15,f.1.
8. Vezi textele proceselor verbale de alegere a delegaților la Adunarea Națională de la Alba Iulia, păstrate în Muzeul Unirii din Alba Iulia, fondul Documentelor Unirii, vol.IV, referitor la Arad.

9. M. Mușat, I. Ardelean, *op.cit.*, p.624.
10. "Românul", Arad, 1918, nr.16,28 noiembrie, p.3.
11. **Vezi Marea Unire de la 1 Decembrie 1918**, București, 1943 și **Gazeta oficială**, publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului..., Sibiu, dec.1918, ian.1919 și febr.1919.
12. Informație de la Rodica Țabic (Arad).
13. Informație de la Iulian Chicin (Nădlac).
14. Informații de la Emil Lăzureanu (Beliu).
15. Vezi anexa I.
16. În această apreciere am ținut seama de datele din catalogul avocaților pe anul 1910, din Calendarul ziarului "Aradi Közlöny". Mulțumim avocatului Ioan Negru (Arad) pentru consultarea extrasului din acest calendar.
17. Victor Cațavei, **Dr.Ioan Suciu - luptător... (1862-1939)**, în *Ziridava*, Arad, X,1978, p.631-643; Nicolae Roșuț, **Ștefan Ciclo-Pop - militant... (1865-1934)**, în *Ziridava*, Arad, X, 1978, p.559-631.
18. Arh.St.Buc., *ibid.*, f.52. Apud E.Gilück, N.Roșuț, *op.cit.* p.71.
19. A.S.A., fondul R. Ciorogariu, dos.7, f.4.
20. "Românul", Arad, 1918, 17 noiembrie 1918, p.
21. Arh. St.Buc., *ibid.*, f.53.
22. Colegiul avocaților Arad, dos.12 și registrul candidaților de avocați, vol.I, p.246.
23. N.Roșuț, **Documente privind activitatea Clubului național român comitatens din Arad**, în *Ziridava*, Arad, VI, 1976, p.378.
24. Colegiul avoc.Arad, *ibid.*, p.318.
25. A.S.A., *ibid.*, f.14.
26. Informație de la Eleonora Calo (Arad).
27. Colegiul avoc.Arad, *ibid.*, p.362.
28. **Dr. Ioan Suciu, Arădianii și partidul național român. Adevăruri istorice. Reamintiri de interes național-istoric**, Arad, 1926, p.10
29. Informație de la Elena Hălmăgean (Arad).
30. Informație de la Cornelia Bodea (București).
31. N.Roșuț, *op.cit.*, p.377.
32. Colegiul avoc.Arad, dos.125.
33. A.S.A., fond Astra, dos. 211/1910, f.1 v. **Între cei 25 de avocați delegați fi mai întâlnim pe lista din 1910 pe Ioan Suciu, Gh. Popovici, S.Ispravnic, T.Burdan, V.Avramescu, Cornel Iancu, Aurel Grozda, Iustin Petruțiu și Iustin Marțieu.**
34. "Românul", 1918, Arad, nr.3, p.4.
35. A.S.A., colecția registre stare civilă, botezați (Cintei).
36. A.S.A., fond Iancu Cornel - birou avocațial, Arad.
37. Coleg. av. Ar., reg.cand.av., vol.II, p.91.
38. **Aradul în lupta pt. elib. soc. și naț.**, vol.II, Arad, 1980, p.158.
39. Coleg.av.Ar., reg.cand., vol.II, p.59.
40. V.Popeangă, *op.cit.*, p.141.
41. Coleg.av.Ar., dos.505.
42. *ibid.*, dos.47.
43. Informație de la Florica Missita (Brașov).
44. A.S.A., fond R. Ciorogariu, dos. 20. **Stadiul actual al cercetării nu ne-a permis să-i aflăm cu precizie vârsta avută în 1918.**
45. Coleg.av.Ar., Reg.cand.av., vol.I, p.114.
46. A.S.A., *ibid.*, f.5.

47. *Arădul în luptă...*, vol.II, p.183. Cf A.S.A., fond R.Ciorogariu, dos.20, f.32.
48. Colegiul av.Ar., *ibid.*, vol.II, p.313.
49. A.S.A. *ibid.*, f.55.
50. Coleg.av.Ar., dos.3,f.4
51. "Românul", Arad, 1918, nr.13, 11/23 noiembrie, p.3.
52. Muzeul Unirii Alba Iulia, arhiva Unirii, fond I.Pogana.
53. "Românul", Arad, 1918, nr.3,p.4.
54. Coleg.av.Arad, dos.350.
55. "Românul", Arad, 1918, nr.1,8 noiembrie.
56. Colegiul av. Arad, dos.488. Și informația de la Dan Pășcuțiu (Arad).
57. "Românul", Arad, 1918, nr.3, p.4.
58. A.S.A., colecția Registre de cetățenie a orașului Arad, nr.16, p.64.
59. Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p.235.
60. Informație de la Gheorghe Săbău (Arad).
61. V.Popcangă, *op.cit.*, p.274.

**ARADER DELEGIERTE BEI DER NATIONALVERSAMMLUNG VON ALBA
IULIA - BIOGRAPHISCHE ANTEZEDENTIIEN EINIGER SOZIO-
PROFESSIONELLEN KATEGORIEN.
(Zusammenfassung)**

Die vorliegende Arbeit gehört zu einer Reihe von Beiträgen welche der Erforschung der sozialen Strukturen des modernen Rumänien gewidmet sind, in diesem Falle durch die Erläuterung der Art und Weise wie die Bevollmächtigten von den lokalen Volksversammlungen auserwählt wurden.

Es werden einige sozio-professionelle Kategorien, denen die meisten Anführer der rumänischen Nationalbewegung entstammen, untersucht. Die Vielzahl der vorhandenen Daten bezüglich der politischen Biographien von Advokaten, Delegierte für die Nationalversammlung, hat uns dazu bewogen dieser sozio-professionellen Kategorie eine besondere Aufmerksamkeit zu widmen und somit zum genaueren Kennen der Generation der Grossen Vereinigung beizutragen.

ANEXA I: Tabel cuprinzând delegații investiții cu mandat de participare la Adunarea Națională de la Alba Iulia (grupați pe cercuri electorale sau investiții).

Vârsta delegaților a fost verificată în registrele de stare civilă existente în Arad. Precizăm că am consemnat în tabelul de mai sus delegații care au reprezentat populația românească de pe teritoriul actual al județului Arad, cu excepția celor 5 avocați și a unui profesor care au reprezentat populația românească existentă la acea dată pe teritoriul comitatului Bihor (Bihar, Bichiș (Bekes și Cenad (Csanad și care astăzi fac parte din teritoriul R.P.Ungare.

Nr. Crt.	Cercul electoral (comitatul) sau instituția	Numele și prenumele	Ocupația (profesia)	Vârsta	Domiciliul (comitatul)
1	Arad	Cornel Iancu	avocat	42	Arad
2	"	Cornel Albu	"	34	Șiria (?)
3	"	Lazăr Iacob	profesor	34	Arad
4	"	Luca Raicu	agricultor	44	Arad
5	"	Aurel Călniceanu	funcționar	38	Arad
6	"	Ștefan Secui	agricultor	38	Macea (Arad)
7	Pecica	Sever Ispravnic	avocat	47	Arad
8	"	Sever Miclea	ziarist (avocat)	33	Arad
9	"	Emanuil Puta jun.	proprietar	42	Pecica
10	"	Ștefan Petrișor	agricultor	42	Pecica
11	"	Romul Ganea	preot	37	Semlac (Arad)
12	Chișineu	Iustin Marșieu	avocat	39	Arad
13	"	Adrian Popescu	"	?	Chișineu (Arad)
14	"	George Popovici sen.	"	56	Chișineu (Arad)
15	"	Dumitru Muscan	plugar	?	Socodor
16	"	Ignat Bogdan	"	?	Zărand
17	Radna	Vasile Goldiș	secretar conzistorial (profesor)	56	Arad
18	"	Iancu Ștefănuț	preot	55	Mândruloc (Arad)
19	"	Eugen Beleş	avocat	40	Radna (Arad)
20	"	Traian Givulescu	învățător	39	Radna (Arad)
21	"	Stoiu Sârbu	econom/țaran/	51	Cuvin (Arad)
22	Șiria	Ștefan Cicio Pop	avocat	53	Arad
23	"	Iacob Hotăran	"	63	Șiria
24	"	Axente Secula	proprietar agricol	43	Șiria
25	"	Nicolae Lăzărescu	econom/țaran/		Șiria
26	"	Ioan Burza	"	55	Pâncota
27	Aletea-Sântana	George Crișan	avocat	31	Arad

28	"	George Vidican	econom/țaran/	54	Otlaca (azi Grăniceri)
29	"	Mihai Bonca	"	45	"
30	"	George Botaș	"	34	"
31	"	Simion Irimie	"	54	"
32	"	Vasile Cucu	medic	35	"
33	"	Izidor Mornăilă	țaran	44	Comlăuș (Sântana)
34	"	Ioan Mornăilă	proprietar agricol		Șimand
35	"	Cornel Popescu	preot	32	"
36	"	Ștefan Hotăran	proprietar agricol	35	"
37	Aradul-Nou	Aurel Crișan	avocat	43	Aradul-Nou (azi Arad)
38	"	Sava Seculin	preot	29	Sănicoltau Mic (azi Arad)
39	"	Nicolae Radu	econom/țaran/		Fintez
40	"	Aurel Sebeșan	preot	27	Felnac
41	"	Damian Sebeșan	învățător	53	Secusigiu
42	Bătania (Cenad)	Iustin Petruțiu	avocat	40	Chișineu (Arad)
43	"	Romul Veliciu	"	37	Arad
44	"	Cornel Ardelean	"	54	Chișineu (Arad)
45	Ineu	Ioan Suci	"	56	Ineu
46	"	Iustin Mănția	preot	43	Șicula
47	"	Patriciu Covaci	învățător	41	Sebiș
48	"	Dumitru Nica	econom/țaran/	52	Moroda
49	"	Todor Hălmăjan	"	45	Răpsig
50	Barand	Teodor Burdan	avocat	46	Ineu
	Hossupalyi		"		
	(Bihor)		"		
51	Tinca (Bihor)	Ioan Ochiș	țaran	28	Beliu
52	"	Aurel Gligor	"	26	"
53	"	Mihai Cosma	preot	35	Răpsig
54	"	Pavel Gavoșdan	țaran	?	Tagădău (azi Beliu)
55	Iosășel	Aurel Grozda	avocat	42	Buteni (Arad)
56	"	Vasile Doncea	econom/țaran/	58	
57	"	Iva Vrenti	"	48	Iosăș
58	"	Toma Pop	cojocar	53	Hălmagiu
59	"	George Tomșa	econom/țaran/	41	Pleșcuța
60	Făget-Birchiș	Dimitrie Bulzan	țaran	43	Birchiș
61	"	Ioan Tomșa	"	?	Căprioara sau Căpălneaș
62	"	Iustin Mihailovici	"	43	Ostrov
63	"	Solomon Madoș	"	38	Virișmort
64	"	Eugen Spinațiu	învățător	26	Căprioara
65	"	Eftimiu Deac	plugarșilvicultor	44	Bata
66	"	Toma Becicherean	țaran	65	Țela
67	"	Laurențiu Barzu	preot	57	Bacnul de mijloc
68	"	Gheorghe Murarescu	țaran	49	
69	Lipova	Constantin Misici	avocat	40	Lipova

70	Lipova	Mihai Văşiescu	agricultor	33 Lipova
71	"	Teodor Muntean	preot militar	67 "
72	"	Aurel Halic	medic	58 Şiștarovăț
73	"	Aurel Ciobanu	avocat	Belotint
74	Cocota	Traian Şincai		47 Vinga
75	Nădlac	Nicolae Manta	farmacist	42 Şeitin
76	"	Rusandu Gheran	perceptor	30
77	"	Uroş Pătean	econom	40 Nădlac
78	"	Gheorghe Petrovici	învățător	47
79	"	Traian Borneas	inginer	35
80	"	Uroş Totorean	învățător	44
81	"	Romul Nestor	preot	54 Cenadul maghiar
82	Giula (Bekes)	Mihail Mărcuş	avocat	44 Gyula (aziîn R.P.U.)
83	S o c . f o n d u l u i ajut.ziarişti români	Silviu Bejan	profesor	33 Arad
84	"	Dominic N. Mihulin	profesor	40 Arad
85	Protopiatul ort.rom.Ar.	Traian Văţian	protopop.	54
86	Port.gr.cat.Ar.	Laurean Luca	"	61
87	Episcop.ort.r.Ar.	Ioan ignatie Pap	episcop	70
88	Conzist.ort.Ar.	G h e o r g h e Ciuhandu	funcţionar	43
89	A s o c . a r ă d a n ă pt.cult.pop.român	Iuliu Herbay	funcţionar	59
90	"	Silviu Păscuţiu	avocat	33 Ineu
91	Presa rom.Arada	Ion Clopoşel	ziarist	26 Arad
92	"	Laurenţiu Luca	"	35
93	Club.sportiv Gloria Arad	Sabin Moldovan	elev	19
94	Reun.fem.rom.Ar.	Eugenia Cicio Pop	casnică	42
95	"	Elena Goldiş	profesoară	36
96	"	Adriana Ispravnic	casnică	41
97	Instit.teol.gr.ort.rom.Arada	Teodor Botiş	director	45
98	Inst.ped.gr.ort.rom.	Sabin Evuţian	profesor	29
99	Şc.civilă gr.ort.rom.defete	Victor Stanciu	director	34
100	Reun.învăţ.gr.ort.	Iosif Moldovan	învățător	55
101	"	Nicolae Cristea	"	36 Mândruloc
101	Comanda supr.a	Alexandru Vlad	maior	42 Arad
102	gardelor naţ.rom.			
103	"	Virgil Cernea	căpitan	? Făgăraş (?)
104	"	Vasile Debu	(referent sufletesc)	? ?
105	"	Romulus Rimbaş	locotenent	25 Brad(?)
106	"	Victor Hotăran	voluntar(jurist)	33 Arad
107	Garda naţ.roma comitat Arad	Vasile Avramescu	căpitan (jurist referent)	45

108	Garda naț. rom. a Comitatului Arad	Ioan Montani	locotenent (ziarist)	36	
109	"	Vasile Simon	căpitan (contabil)	?	(?)
110	Comanda supr. a gardelor naț.rom.	Miron Șerb	locotenent-colonel	45	
111	"	Dimitrie Brătescu	plut.major		
112	Secția rom.P.S.D.Arad	Sava Demian	funcționar	38	
113	"	Leon Muntean	tipograf	?	
114	"	Ghiță Hălmăgean	"	21	
115	Societ. stud. Instr. teol. gr. ort. rom. Arad	Ștefan Miu	elev	20	Vălcani (tim)
116	"	Emil Petrovici	elev	19	Toracul Mic (azi în R.F. Iugoslav)
117	Protop. ort. r. Chișineu	Dimitrie Barbu	protopop	56	Chișineu (Arad)
118	" Ineu	Ioan Georgia	"	47	Ineu
119	" Șiria	Mihai Lucașia	"	45	Șiria
120	gr. cat. Șiria	Victor Gitta	"	51	"
121	" Șimand	Nicolae Flueraș	"	?	Șimand (?)
122	" Bocsig	Demetriu Nistor	"	?	Bocsig
123	" ort. r. Buteni	Florian Roxin	"	44	Buteni
124	" Hălmăgiu	Cornel Lazăr	"	55	Hălmăgiu
125	" Radna	Procopiu Givulescu	"	45	Radna
126	" Lipova	Fabrițiu Manuilă	"	54	Lipova
127	" Beliu	Petru Șerb (Sârb)	"	?	Beliu
128	gr. cat. Beliu	Vasile Plaștin	"	?	"
129	" al Mureșului	Gheorghe Maior	"	?	Șeitin
130	" ort. rom. Vinga	Patriciu Țucra	"	34	Vinga și Semeac
131	" Societ. rom. lect. Lipova	Camil Manuilă	student	23	Lipova
132	"	Iuliu Onu	învățător	37	"
133	Reun. cetire și cântări a meser. rom. Nădlac	Titus Potoran	croitor	48	Nădlac

UN DOCUMENT ISTORIC: CUVÂNTAREA SOLEMNĂ ȘI FESTIVĂ A LUI VASILE GOLDIȘ LA ALBA IULIA DIN 1 DECEMBRIE 1918

Gheorghe Șora

În timp ce sutele de mii de oameni din imboldul inimii se pregăteau sau se îndreptau spre Alba Iulia, românii din Bucovina se adunau la Cernăuți, în același scop. La 28 noiembrie 1918 "Congresul general al Bucovinei" în unanimitatea miilor de participanți, reprezentând sutele de mii de locuitori, a hotărât reunirea Bucovinei cu România. Visul de aproape un secol și jumătate se împlinea. O altă nedreptate istorică se repara acum. Hotărârea de unire a Bucovinei cu România a fost salutată cu entuziasm de întreg poporul român prin manifestații, telegrame, scrisori, articole de presă etc.

În pargul lunii decembrie, Goldiș va pregăti, împreună cu Ioan Suciu și Ștefan Cicio-Pop, organizarea și desfășurarea Adunării Naționale de la Alba Iulia (cu onestitatea ce l-a caracterizat permanent el va mărturisi însă public că meritul principal în această privință l-a deținut Ioan Suciu)¹, și de asemenea va redacta cuvântarea solemnă și proiectul rezoluției ce urma a fi citită cu acel prilej. Istoricul Iona Lupaș îi va atribui rolul pe care îl avusese Simion Bărnuțiu în împrejurările pregătirii adunării din 3/15 mai 1848, de pe Câmpia Libertății din Blaj². Goldiș însuși, cu întemeiată mândrie, va arăta peste ani: "Autorul punctelor de la Alba Iulia eu sunt"³. Și tot el va preciza, altcândva, că pentru orientarea puternic democratică pe care a înțeles să o așeze la baza rezoluției respective, a fost "ulterior mult condamnat și criticat" de către adversarii lui politici și de către cercurile reacționare ale vremii sale.⁴

Prezent la 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, Vasile Goldiș va ține un discurs memorabil pe marginea ideilor conținute în rezoluție și potrivit programului statornicit dinainte și va da citire acestuia.⁵ ("Destinul a voit ca propunerea unirii de la Alba Iulia s-o facă arădanul care vorbește acum" - arăta el, în 1932, la o întrunire populară din Arad).⁶ Misiunea aceasta i s-a încredințat lui datorită calităților oratorice și publicistice și pentru că reprezenta gruparea cea mai largă de ordin politic, însumând, sub stindardul înfăptuirii Unirii, atât majoritatea Partidului Național Român cât și pe acea a Partidului Social-Democrat. Totodată el era cunoscut în Europa și de opinia publică din Monarhia austro-ungară pentru ideile și ținuta sa democratică, ca militant pentru realizarea unui stat român unitar, apărător al intereselor țărănimii, al drepturilor legitime ale muncitorilor indiferent de naționalitate și în același timp susținător al egalității în drepturi a naționalităților conlocuitoare din Transilvania.⁷

În cuvântarea festivă și solemnă Goldiș "a știut să aștearnă în cele mai lapidare fraze ideea unirii"⁸ și să "sintetizeze în forme constituționale furtuna de

cugetător și om politic progresist, de tactician și strateg al luptei naționale, de organizator și finalizator al acțiunilor practice ca și, pe alt plan, de orator de anvergură, stilist ireproșabil și polemist redutabil. La 1 Decembrie 1918, ca și în preajma Marii Adunări Naționale, personalitatea lui Goldiș a dobândit dimensiuni eroice, de personaj epopeic investit cu valențe simbolice - apreciază, pe drept cuvânt, un comentator. Și același considera că momentul constituie cea mai măreață și semnificativă prezență a lui pe scena vieții politice românești.⁹

În cele rostite cu acel prilej, el a dat dovadă de o gândire de dimensiuni europene, încadrând organic destinul și aspirațiile poporului român în tendințele și necesitățile istorice de ordin general. Cuvântul său avea în permanență în atenție mulțimea (cea prezentă la Marea Adunare Națională dar și cea de dincolo de aceasta), ca atare căuta să argumenteze, să explice și să convingă.

Poporul îi apare în toată măreția și frumusețea lui morală ca depozitar al idealurilor sfinte și chezașie a biruințelor viitoare, iar patria reprezintă pentru el destinatarul prim (sau ultim) al tuturor gândurilor și împlinirilor politice.

Făcând în cuvântarea sa o incursiune istorică, Goldiș, omul de vastă cultură și de înaintate concepții social-politice, va vorbi mai întâi despre nașterea poporului român, subliniind soarta vitregă ce i-a fost hărăzită acestuia, ca aflat în calea atâtor răutăți și împărțit în formațiuni statale deosebite. "Bogată și fericită la început - va spune el -, Dacia romană curând se face trecătoare nesfârșitelor seminții, care orbite de strălucirea Romei de aur se gonesc întrecându-se spre fermecătoarele orașe ale împărăției".¹⁰ E totodată, însă elogiată, "în această sinteză de mare frumusețe și elevată etică",¹¹ forța de rezistență a neamului nostru (context în care se vorbește cu mândrie de latinitatea acestuia), care a înfruntat cu demnitate și curaj vicisitudinile istoriei. "Lung șir de veacuri călcată în picioare de hoardele barbare, națiunea română își pierde unitatea de stat, se fărâmă prin văi sub dominațiuni răzlețe și una de alta neatârnată, pierde încopcierea cu fluviul larg și luminos al istoriei mondiale, ca apa de ploaie în nisip, parcă dispare de la suprafața conștiinței umane, însă nu piere. Dimpotrivă - arată Goldiș în continuare - sentinela română a rămas credincioasă chemării sale de a păzi geniul latinității, și neîncetatei lovitori dușmane ea le-a opus virtutea-i legendară; statornică răbdare".

Vorbind despre întemeierea celor două state românești independente (Țara Românească și Moldova), autorul consemna cu mândrie condiția lor de scut al creștinătății și civilizației europene. Cu emoție va reține momentul din istoria poporului nostru când concretizându-se realitatea că, despărțiți din punct de vedere politic românii s-au simțit întotdeauna un singur neam - "s-a putut face pentru o clipă unirea lui în cetatea aceasta prin brațul puternic și geniul scânteietor al Viteazului Mihai"¹² Din istoria mai recentă, sunt evocate unirea din 1859 și războiul de independență din 1877-1878, ca evenimente de deosebită însemnătate - nu doar națională - ce au avut un mare ecou dincoace de Carpați, întărind atracția

românilor ardeleni pentru frații de dincolo.

În mod firesc Vasile Goldiș se va referi pe larg în cuvântarea sa la suferințele la care au fost supuși, atâtea secole "noi cei ce rămăsesem la vatra străbună în Ardeal, Banat și Țara Ungurească", care - arăta el - "am fost dripiți de cea mai crâncenă soartă ce-o poate avea un neam de oameni în lume" (vorbitorul n-a omis însă să amintească și de frații asupriți din alte provincii românești: Basarabia și Bucovina). "Am fost lănțuiți - va afirma în continuare - într-o robie trupească, economică și sufletească, cum nu se mai pomenește în istoria întregă a omenirii (...) veacuri de-a rândul poporul românesc (din aceste părți - n.n.), adevăratul și legitimul proprietar al pământului, ce fusese odată Dacia romană, a fost (socotit - n.n.) străin și sclav pe pământul strămoșesc (...) Împotriva voinței noastre - se arată, de asemenea, în discurs -, au unit Ardealul nostru cu Țara Ungurească și printr-un constituționalism fals și mincinos ne-au luat libertatea culturală, ne-au desființat politicește, bisericile noastre le-au aservit tendințele lor de opresiune și ne-au făcut imposibil progresul economic, prin care am fi putut să ne apărăm".¹³

În acest context, Goldiș evoca "încercarea disperată, de a scutura jugul", care "n-a avut rezultat" și "sfârșitul din acest oraș al țaranului Horea", episod dramatic, dar eroic, "așteaptă încă geniul literar, care să întruchipeze una dintre cele mai înfiorătoare tragedii ale istoriei".¹⁴ De asemenea, el demască contribuția substanțială a Vienei la asuprirea românilor. "Umbra îndurerată a regelui munților, a scumpului nostru Iancu, rămâne pentru vecie clasică dovadă a legendarei ingrătitudinii habsburgice".¹⁵ Căci după revoluția de la 1848 - arată Goldiș - "vechii noștri oprimatori s-au înfrățit cu împăratul, pentru care noi vărsasem sângele nostru (...) și aceste două puteri ne-au robit din nou".¹⁶

Atitudinea față de tron exprimată de vorbitor constituia o replică dată peste timp generației pașoptiste (pe care, altfel, Goldiș, în cuvântarea sa, o evoca pios, care la Blaj dăduse glas încrederii în curtea vieneză. Numai credința în noi înșine, în neamul nostru ne poate mântui - afirma, cu fierbinte patriotism, Goldiș. În același timp însă, el leagă ideea devoțiunii pentru națiunea proprie de atașamentul față de ceea ce constituie civilizația umană în general.

Referindu-se apoi la vremile mai noi, Goldiș va arăta accentuarea asupriii naționale a poporului român de dincoace de Carpați. Într-o vreme când în Europa înfloreau ideile de libertate, egalitate și fraternitate, cercurile naționaliste și șovine maghiare s-au unit cu habsburgii țintind deznaționalizarea forțată a românilor. "Oprimarea se întetește. Opresorii mărturisesc acum pe față, că scopul lor este făurirea unui stat unitar național maghiar și că, prin urmare, noi naționalicește trebuie să ne desființăm. A pornit opera de extirpare și războiul mondial, care acum s-a sfârșit, în gândul opresorilor noștri a avut chemarea să încoroneze opul".¹⁷ Și mai departe cu ironia amară, izvorâtă din durerea aducerii aminte, Goldiș afirma: "patria (Austro-Ungaria n.n.) și tronul au decretat moartea școlii românești, au

"patria (Austro-Ungaria n.n.) și tronul au decretat moartea școalei românești, au trimis zbirii lor în adunările noastre bisericești, au pregătit proiectele pentru nimicirea noastră politică, au conceput ruina noastră economică, ne-au sugrumat libertatea presei și a cuvântului, patria și tronul, s-au conjurat împotriva noastră și ne pregăteau mormântul",¹⁸ au aruncat în temniți zeci de mii de români iar alte mii au fost internați în lagăre de concentrare și supuși la un tratament inuman. Totodată, Goldiș arăta că, sfidând jertfele pe care românii transilvăneni au trebuit să le aducă pe front, în anii primului război mondial, pentru interesele Monarhiei austro-ungare, tronul și cercurile conducătoare ale imperiului au pregătit proiecte de legi menite să accentueze oprimarea maselor românești.

"Dar - constată cu bucurie vorbitorul, exprimându-și și de astă dată unele din concepțiile sale apropiate de ideile socialiste - zadarnică este lupta omenească împotriva adevărului și a dreptății. Legea tainică a firii cu necesitatea de fier îndrumă întâmplările omenești pe cărarea civilizației ce duce spre desăvârșire. Omenirea instinctiv urmează acestei legi. Ea a ajuns la recunoașterea necesității de a sintetiza libertatea individuală și națională într-o unire superioară a societății omenești". Pornind de aici și făcând constatarea pe de o parte, ca românii din Transilvania au crezut cu statornicie în eliberarea lor națională și socială, iar pe de altă parte, că războiul mondial izbucnit în 1914 a dat noi îmbolduri ideii că toate națiunile trebuie să fie libere, inclusiv cea românească de dincoclo de Carpați, Goldiș dezvoltă apoi două dintre ideile ce îi erau foarte dragi. În primul rând, el revine și accentuează asupra faptului că trebuie să se țină seama la înfăptuirea atât a libertății naționale, cât și a celei individuale, prima fiind o premisă a celei de a doua, a dezvoltării umane. În al doilea rând, concepe planul unei lumi a viitorului bazată pe state egale în drepturi, independente și suverane, aflate în strânsă cooperare pe toate planurile. "Națiunile trebuie să fie libere - arăta astfel, în discursul sau oratorul - ca astfel cu egale drepturi și condițiuni să poată încheia acea mare unire a popoarelor care va fi chemată să reprezinte o concepțiune superioară pe scara civilizației și să sporească astfel fericirea omenească pe pământ".¹⁹ El pledează deci pentru "întovărășirea tuturor națiunilor libere într-o comuniune internațională spre a împiedica nedreptatea și a scuti pe cei mari și mici deopotrivă".²⁰ Sunt tendințe - arăta Goldiș pe care "le-a copt istoria" în decursul veacurilor.²¹

Afirmând cu hotărâre și convingere teza eliberării națiunilor prin autodeterminare, vorbitorul afirma răspicat că între popoarele care trebuie să se bucure în viitor de libertate e și cel românesc din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. E un drept - arată el - pe care îl recunoaște o lume întreagă. Și adăuga imediat: dorindu-se scăpată din robie, aceasta în mod firesc, se vrea, totodată "în brațele dulcii sale mame".²² Căci "Libertatea acestei națiuni înseamnă: unirea ei cu Țara Românească"²³ (sunt cuvintele - scrie Vasile Netea - cu care Bărnuțiu rămăsese dator istoriei și care reprezentau întreg röstul Adunării de la Alba Iulia).²⁴ Pe de altă parte, Vistrian Goia, în *Prefața la Oratori și elocință românească*,²⁵ face

În 1848 de Simion Bărnuțiu. Iar Marcel Știrban²⁶ se declară alături de aceia care au socotit cuvântarea lui Goldiș drept cel mai frumos discurs politic rostit de la cel al lui Bărnuțiu încoace. "Bucătirea poporului românesc - arată cu același prilej Goldiș, preântâmpinând "argumentații" ale dușmanilor neamului nostru -, n-a fost urmarea vreunei legi economice, în care terminologie se ascunde minciuna. Dimpotrivă, teritoriul pe care locuiește el "constituie cea mai ideală unitate economică" și unitar din punct de vedere economic ca și politic, cultural, etc., s-a simțit poporul nostru mereu.

Această bucătire a pământului românesc a fost un "act de barbarie", de agresiune. Trebuie deci neapărat "distrusă barbaria" și reparată o asemenea nedreptate istorică; "unirea tuturor românilor într-un singur stat, este cea mai firească pretențiune a civilizației" care are drept unul din principiile ei fundamentale pe acela al libertății națiunilor. Motivația unirii se întregeste prin dreptul nostru istoric asupra acestor teritorii, care "de la descălecarea lui Traian sunt teritorii românești. Nu este putere (în lume) de a suci logica până acolo, ca invadările elementelor străine, dirijate pe aceste teritorii în chip artificial și prin abuzul de putere al statului asupritor, austro-ungar, cu scopul desființării noastre naționale, să poată clătina dreptul nostru de proprietate asupra acestor teritorii. Orice mistificare a adevărului istoric - va afirma Goldiș categoric - este zadarnică. "După drept și dreptate, românii din Ungaria, Banat și Transilvania, dimpreună cu toate teritoriile locuite de dânșii trebuie să fie uniți cu Regatul Român".

În acele momente solemne, el ține să aducă un elogiu întregului neam românesc, pentru jertfele sale și să sublinieze că românii transilvăneni au arătat credință numai față de națiunea română.

În încheierea discursului său, cu accente puternice și tulburătoare, Goldiș nu uită să atragă atenția că "Unirea tuturor românilor într-un singur stat numai atunci va fi statornică și garantată prin istoria viitoare a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse prin noua concepție a civilizațiunii, prin duhul vremurilor noi". Ca atare - arăta patriotul democrat - "va trebui să asigurăm tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleași drepturi și aceleași îndatoriri. Civilizațiunea care ne-a eliberat, pretinde de la noi respectul pentru dânsa și ne obligă să prăbușim în noul nostru stat orice privilegiu și să statornicim ca fundament al acestui stat munca și răsplata ei integrală".²⁷ Peste ani, în numărul din 16 mai 1926 al ziarului german *Burger Zeitung*, ce apărea la Periam, în Banat, e consemnată următoarea declarație a lui Goldiș: "Si se știe, că eu, autorul hotărârilor de la Alba Iulia, voi rămâne credincios acestora până la sfârșitul vieții mele. Nu voi admite nici o nedreptate față de concetățenii noștri de altă limbă. Toate naționalitățile acestei țări trebuie să se simtă acasă în România, deoarece poporul român respinge orice nedreptate. Acest principiu stă la baza crezului meu politic. Legea română trebuie să fie o lege a dreptății".²⁸

În raportul prezentat în fața Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia,

Vasile Goldiș a subliniat câteva din ideile pentru care omenirea a luptat și în epoca postbelică, și anume libertatea națională, egalitatea socială și cooperarea internațională bazată pe libertate și egalitate națională, neamestec în treburile interne, avantaj reciproc. Unirea românilor era afirmată în numele unui principiu de civilizație și umanitate; dreptul națiunilor la autodeterminare, proclamat anterior de președintele american Wilson. În același context, Goldiș a negat, dreptul oricărei puteri - oricum s-ar fi numit ea și de ori unde ar fi venit, de a revendica, în numele războaielor de cuceriri purtate, dreptul de a stăpâni pe mai departe, națiunea română pe care toți cuceritorii, oricând au venit, pe aceste meleaguri au găsit-o, și în aceleași locuri au lăsat-o.²⁹ Goldiș se arată, după cum am văzut, preocupat nu numai de asigurarea libertății naționale, ci și de respectarea drepturilor minorităților naționale în cadrul viitorului stat, cele două aspecte fiind în optica lui indisolubil legate și totodată, proiectate pe planul mai larg al prieteniei între toate popoarele, al păcii și colaborării internaționale. Din cuvântarea solemnă expusă de el se desprinde umanismul și încrederea sa în civilizația umană, convingerea că organizarea unui stat democratic și realizarea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor sunt și trebuie să fie o operă de civilizație. Cugetările lui Vasile Goldiș³⁰ sunt menite să clarifice istoria, să o interpreteze și să o determine în sensul legităților acesteia, în sensul adevărului și al moralității istorice. Ar fi simplist, prin urmare, să vedem în Vasile Goldiș numai un reprezentant de frunte al luptei de emancipare de sub dominația străină și de apărare energetică a ființei naționale. El este în același timp și un temerar propovăduitor al unor principii democratice care se identificau cu interesele maselor populare, ale tuturor naționalităților asuprite din compromisa alcătuire statală dualistă. E interesantă, în acest sens, apropierea care se poate face între omul politic ardelean și Ion I.C.Brătianu. Acesta, într-o scrisoare pe care o adresa celui dintâi la 5/18 noiembrie 1918, din Iași, unde se afla guvernul român în refugiu, insistă și el ca unirea, cea mai sfântă aspirație, de veacuri, a neamului românesc, ce se cere grabnic înlăptuită, să se facă în spirit democratic pentru toți, indiferent de naționalitate sau categorie socială (țărani, muncitori), tindându-se spre asigurarea bunăstării generale. "Să pășim înainte cu neclintită încredere în menirea neamului și nețărnut devotament în serviciul lui" - îi mai scria, cu aceeași ocazie, Ion I.C.Brătianu lui Goldiș.³¹

Pentru raporturile dintre cei doi și rolul principal pe care l-a jucat Vasile Goldiș în acele momente, se cuvine să menționăm și o scrisoare trimisă din Iași de Nicolae Bălan, unde se afla pentru contacte cu autoritățile române și preotul Vasile Suci din Blaj. În aceasta, printre altele, se făcea referință și la o altă scrisoare trimisă de Ion I.C.Brătianu lui Goldiș, privitoare la problemele de organizare militară și civilă a românilor din Transilvania³² O altă scrisoare a lui Bălan, datată 7/20 noiembrie 1918, trimisă de data aceasta chiar lui Goldiș, la Arad, prin curieri secreți, vorbea despre entuziasmul general ce domnea dincolo de Carpați privitor la ideea unirii inclusiv în rândurile armatei, despre sprijinul pe care s-au arătat

la ideea unirii inclusiv în rândurile armatei, despre sprijinul pe care s-au arătat dispuși să-l acorde ambasadorii Franței, Angliei și S.U.A. Tot aici erau apoi date sfaturi referitor la modul concret de înfăptuire a actului unirii ca și la atitudinea de urmat față de unele minorități naționale (sași, șvabi).³³

La capătul enunțării unor asemenea idei, semnificativă în această incursiune apare și evocarea de către Vasile Goldiș a Adunării Naționale de la Blaj, din 3/15 mai 1848, la care fundații mișcării revoluționare din Transilvania au depus în numele națiunii române, jurământ de credință către împăratul de la Viena și către "patrie" (către Austro-Ungaria). Prin ea, autorul demască adevărata față a monarhiei habsburgice, politica acesteia de asuprire a popoarelor, de învrăjpire a lor în scopul perpetuării dominației sale asupra acestora. Crezând în promisiunile mincinoase ale acestuia, arăta Goldiș, împăratul ne-a înșelat "patria (Austro-Ungaria n.n.) ne-a ferecat și ne-am trezit că numai credința în noi înșine, în neamul românesc ne poate mântui. Să jurăm credință de aici înainte numai națiunii române, dar tot atunci să jurăm credință tare civilizațiunii umane".³⁴ În ultima fază, istoricul Marcel Știrban vedea, pe drept cuvânt, sintetizată întreaga semnificație a hotărârii de la 1 Decembrie 1918; deschiderea realizată, prin unirea tuturor românilor într-un cadru politic statal unic, spre modernitate și universalitate, spre angajarea fermă a României în lumea contemporană.³⁵

De aceea, astăzi, în 1918, poporul român nu mai revendică față de nimeni dreptul său la autodeterminare, nu-l cere nimănui³⁶, ci-l decretează, solemn, ca pe un drept natural și sacru al său.

Discursul lui Vasile Goldiș nu e numai un document vibrant și patetic (de un patetism însă controlat), e logic și lucid, bine argumentat și cumpănit ca judecată, e calm, festiv și solemn exprimând într-o formă aleasă, un adevăr evident, (și sfânt pentru români) de necontestat. El impresionează și astăzi prin grandoarea și armonia frazei, prin apelul meșteșugit la documentul istoric, prin concentrarea argumentelor de ordin juridic, etnografic, lingvistic. Bogat și realist în conținut - cum e caracterizat undeva³⁷ - el pleda cu strălucire pentru legitimitatea actului istoric din 1918 - "Goldiș a adus prin discursul său (...) - notează istoricul Marcel Știrban - întreaga luptă națională (...) a tuturor românilor".³⁸

Cuvântarea asupra căreia ne-am îngăduit să zăbovim mai mult datorită importanței istorice pe care o prezintă, a stârniți entuziaste aprobări și aplauze. Referitor la ea, **Telegraful Român** scria în 1934, la moartea înflăcăratului patriot: "Discursul lui de atunci cu larga-i respirație, cu clasică-i armonie, cu festiva-i desfășurare de adevăruri formulate sintetic, ca pentru eternitate, e făcut să rămână în antologia marilor discursuri la rând cu ale celebrilor oratori ai antichității".³⁹

Cele spuse de Goldiș, prin conținutul lor, au reprezentat o autentică și cuprinzătoare expunere de motive la proiectul unei hotărâri populare cu valoare de lege și referendum în același timp. Invocând aspecte ca vechimea și continuitatea, limba și obiceiurile comune păstrate peste veacuri și peste orice granițe artificial

ideii unirii. În același scop a evocat și nesfârșitele lupte duse, adeseori împreună, de românitatea din diferite provincii, cu țelul comun al păstrării ființei naționale (totodată subliniind importanța acestor pagini de vitejie în apărare civilizației europene, aici la porțile ei, Goldiș evidențiază și faptul că aceia ce le-au scris cu sângele lor meritau recunoștința omenirii întregi). Astfel - după cum remarcă un cercetător⁴⁰ -, discursul fundamenta, înre-o viziune complexă, dreptul la unire a românilor, întemeiat pe un întreg demers istoric.

Sfârșindu-și frumoasa cuvântare,⁴¹ Goldiș, rostindu-se calm și rar, grav, apăsând asupra fiecărei vorbe - cum notează Vasile Netea⁴² - supune spre aprobare Măritei Adunări Naționale din încredințarea și numele Marelui Sfat al națiunii române din Ungaria, Banat și Transilvania **Hotărârea de Unire**, care afirma lapidar: "Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de (18 noiembrie) 1 decembrie 1918, decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România".⁴³ (Prin aceste cuvinte Goldiș s-a simțit - alături de întregul nostru popor - reînviat, ca după cuminecătură, cu pământul natal unde s-a născut și a copilărit).

Și Goldiș încheie, în aplauze nesfârșite cu "Trăiască România Mare".

Încă atunci, când el a sfârșit lectura punctului I al **Hotărârii** cel ce stipula unirea Transilvaniei cu România, scria în amintirile sale un contemporan, Dumitru Antal "el a fost primit (...) cu unanime și furtunoase aplauze. Toți ne-am cutremurat de măreția acestui moment care a pecetluit pe veacuri noua soartă a neamului nostru. Și astăzi mi se încălzește sufletul când mă gândesc la acest moment în care am ajuns în culmea entuziasmului. Bucuria și fericirea erau așa de mari, încât aveam senzația unei izbucniri a inimii, care parcă nu le mai putea cuprinde"⁴⁴ Cronicarul ziarului **Unirea** din Blaj consemnă și el marele, freneticul antuziasm,⁴⁵ chiar extaz, din acele momente, lacrimile de bucurie ce se vedeau în ochii multora.

În această atmosferă - scria Vasile Netea - cea mai înaltă din câte cunoscuse până atunci istoria noastră, s-a sfârșit intervenția lui Goldiș. El a glăsuț, cu acel prilej, formulând un imperativ al istoriei și omagiind, implicit o limbă învingătoare.⁴⁶

Propunerea de unire a fost însoțită și de revendicările social politice ale maselor populare. Astfel deplina libertate națională pentru toate naționalitățile conlocuitoare, ceea ce însemna se specifica în proiect - ca fiecare dintre acestea "se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său" și de asemenea "va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-o alcătuiesc."⁴⁷ Legat strâns de această prevedere era și cea cu privire la egala îndreptățire și deplina libertate pentru toate confesiunile.⁴⁸

Sestipula apoi înfăptuirea unui "regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice". Adică, legiferarea votului general direct, egal și secret, pentru ambele sexe, de la vârsta de 21 de ani, totala libertate a presei, asocierii, întrunirilor

"libera propagandă a tuturor gândurilor omenești", ca și asigurarea de drepturi și avantaje muncitorimii industriale, la nivelul celor mai avansate state din apus. De asemenea, realizarea unei reforme agrare radicale (în fapt gândită în anumite limite), prin desființarea fidei - comiselor și micșorarea marilor latifundii.⁴⁹

Rezoluția exprima, de asemenea, dorința ca în perioada postbelică să se asigure o comuniune deplină a națiunilor libere - fie ele mari sau mici -, bazată pe asigurarea suveranității și deplinei egalități în drepturi și să se elimine războiul ca mijloc pentru reglementarea raporturilor internaționale.⁵⁰ Se afirmau astfel, principii menite să contribuie la așezarea raporturilor internaționale pe baze noi. Se saluta, apoi, "cu iubire și entuziasm" eliberarea tuturor popoarelor aflate anterior sub jugul austro-ungar (ceh, slovac, iugoslav, polon, rutean) și se aducea un pios omagiu memoriei "acelor români care în acest război și-au vărsat sângele pentru înfăptuirea națiunii române".⁵¹ Totodată, erau adresate mulțumiri puterilor aliate ce s-au luptat pentru salvarea civilizației.

Pentru conducerea "afacerilor" națiunii române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, Adunarea Națională hotărăște instituirea unui **Mare Sfat Național Român**, îndreptățit să reprezinte națiunea română oricând și oriunde față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiile în interesul său. Hotărârea a fost aprobată cu aplauze însuflețitoare.⁵²

Cuvântarea solemnă și proiectul de rezoluție prezentate de Vasile Goldiș a fost adoptate în unanimitate. Cu aceasta s-a pecetluit hotărârea românității de dincoace de Carpați de a se uni cu Țara Veche; s-a împlinit aspirația ei națională de veacuri. Și totodată se încheie acum o lungă și fructuoasă etapă în activitatea politică a marelui bărbat de stat, desfășurată cu atâta entuziasm, pricepere, abnegație și devotament în apărarea cauzei naționale.

Cuvântarea solemnă și festivă, precum și hotărârile de la Alba Iulia au vestit marea sărbătoare a poporului român și dreptatea istoriei. Ele au să românească pe veci o glorie a Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 fiindcă prin ele s-au proclamat principiile eterne și infailibile ale dreptății, ale libertății și ale păcii în lume.

Încheind aceste rânduri am intenționat să scoatem în evidență faptul că dintre toți vorbitorii de la Alba Iulia, numai Goldiș a rostit în Sala Unirii cuvântarea solemnă și festivă de la 1 Decembrie 1918. Nimeni ca el n-a știut mai bine să motiveze actul istoric ce se pecetluia atunci și să propună unirea care a impresionat Europa și întreaga lume prin această izbândă a demnității poporului nostru. Tot Goldiș a fost propunătorul unirii și cel care a prezentat proiectul de rezoluție alcătuit din 9 puncte.

Am făcut această precizare, de multe ori trecută cu vederea de unii istorici, pentru a le aminti de acest adevăr istoric, atât de evident, acum la împlinirea a 75 de ani de la înfăptuirea Marii Uniri, pe care el a onorat-o cu exemplară și nobilă dăruire, îndeplinindu-și astfel mandatul dat de istorie.

NOTE

1. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii (... 1928, p.22.*
2. Ioan Lupăș, *Almanahul Societății Academice Petru Maior, Cluj 1929, p.41.* ("Vasile Goldiș, simțind și el freacăta marilor vremi de prefacere istorică a pregătit împreună cu dr. Ioan Suciu la Arad, Adunarea Națională de la Alba Iulia în toamna anului 1918, cu toate proiectele de rezoluție, întocmai cum pregătise la Sibiu în primăvara anului 1848 Simion Bărnuțiu Adunarea de la Câmpia Libertății de la Blaj. Rolul îndrumătorului de la 1848 a revenit de astă dată fostului profesor de la liceul Andrei Șaguna din Brașov...").
3. "Aradi Közlöny", XLVI, 1931, nr.290, (18 decembrie), p.5. vezi și Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii, (... 1928, p.7.* ("La actul unirii destinul mi-a rezervat și mie oarecare rol. Am fost prepunătorul unirii și propunerea am motivat-o printr-un discurs, așa cum am știut și cum am putut").
4. Vasile Goldiș, *Societatea Nașunilor și Adunarea Națională de la Alba Iulia, în "Hotarul", I, 1933, nr.7, p.1.* Un comentator al Unirii Transilvaniei cu România, la vestea convocării Marii Adunări Naționale exclama entuziasmat: "Să dea Dumnezeu ca despre primii noștri pași ce-i facem ca neam liber hotărâtor asupra sorții sale să se poată zice ceea ce a zis istoricul francez Segur despre strămoșii noștri, și anume că fondând ei Roma, la cel dintâi pas al lor s-a văzut că sunt pui de lei. Vom face acest pas la Alba Iulia. Vom privi acolo în față fulgerul conștiinței românești redeșteptate, iar acest fulger va orbi pe cei cu gânduri meschine". (Ion Montani, *Pseudodemocrația maghiară, în "Românul" VII, 1918, nr.15, 13/27 noiembrie, p.2.*)
5. "Aradi Közlöny", 33, 1918, nr.275, (3 noiembrie), p.1-2; Ioan Lupăș, *Adunarea Națională de la Alba Iulia, în "Luceafărul", XIV, 1919, nr.1, (1 ianuarie), p.4.*
6. Alexandru Negură, *Aradul față de cele două decenii de la Marea Unire, în "România de Vest", I, 1938, nr.184, (2 decembrie), p.8.*
7. *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu Vechea Românie, (...), București, 1968, p.417.*
8. V.Munteanu, *Doctrinarul Ardealului, în "Adevărul", 48, 1934, nr.15375, (17 februarie), p.7.*
9. Petru M.Ardolean, *O nouă contribuție în problema unirii, în "Familia", 16, 1980, nr.7 (iulie), p.2;* Gheorghe Șora, *Cuvântarea istorică a lui Vasile Goldiș, la Alba Iulia, 1 Decembrie 1918, în Cele trei Crișuri, I, 1990, nr.8 (noiembrie), p.6.*
10. Discursul lui Goldiș este publicat în ziarul "Românul", VII, 1918, nr.20, (20 noiembrie/3 decembrie), p.4; în Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii (...), 1928, p.11-20; Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 (...), 1943, p.87-90 și în Vasile Goldiș, Scrieri social-politice și literare, (...), 1976, p.168-173.*
11. Ștefan Pascu, *Avanpremieră la o lucrare de mult așteptată și acum realizată; Documentele Unirii, în "Tribuna", XXXIII, 1989, nr.40, (5 octombrie), p.2.*
12. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii (...), 1928, p.13; Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 (...), 1943, p.89; Vasile Goldiș, Scrieri social-politice și literare, (...), 1976, p.169.*
13. *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 (...), 1943, p.91.*
14. *Ibidem, p.90.*
15. *Ibidem.*
16. *Ibidem, p.91.*
17. *Ibidem, p.91-92.*
18. *Ibidem, p.92.*
19. *Ibidem.*
20. *Ibidem, p.94.*
21. *Ibidem, p.93.*
22. *Ibidem.* (Anterior, tot în cadrul aceleiași discurs se reliefează rolul important pe care l-au jucat în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor de dincoace de Carpați înfăptuirile politice de peste

- munții; "Între acestea - se arată astfel - priveam cu iubire duioasă la frații noștri de la răsărit, care începuseră a se reculege din urgiile vremilor barbare. Resimțeam obârșia comună și la razele luminei trimise de la Apus conștiința națională săvârși la 1859 unirea Principatelor române sub bunul și luminatul Cuza Vodă, iar sângele vărsat din nou cu atâta vitejie împotriva păgânilor la 1877 scutură și cele de pe urmă zale ale lanțului care lega România de Constantinopol..." (Ibidem, p.91).
23. Ibidem, p.93.
24. Vasile Netea, Oratorii de la Alba Iulia, în *Universul literar*, LII, 1943, nr.33, (3- noiembrie), p.5.
25. Oratorii și elocință românească, Ediție îngrijită, prefață, note și glosar de Vistrian Goia, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p.14.
26. Marcel Știrban, *Din istoria României 1918-1921*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p.87.
27. Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, (...) p.93-94. Vlad Georgescu în lucrarea sa *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*. Ediția a II-a revizuită și adăugată, editată de Academia Româno-Americană de Științe și Arte, 1989, p.394 nu pomenește numele lui Goldiș. Acest fapt constituie încă o dovadă de feiul cum se poate falsifica istoria românilor.
28. "Burger Zeitung", 44, 1926, nr.20, (16 mai), p.1; Gheorghe Șora Cuvântarea istorică a lui Vasile Goldiș, în "Orizont", XXXIV, 1983, nr. 48, (2 decembrie), p.6.
29. Marcel Știrban, op.cit., p.87-88.
30. Gheorghe Șora, Contribuția lui Vasile Goldiș la Unirea Transilvaniei cu România, în loc.cit., p.577.
31. Arhivele statului Cluj-Napoca, fond anul 1918, dosar nr.321.
32. Ibidem, dosar nr.322.
33. Ibidem, dosar nr.232.
34. "Românul", VII, 1918, nr.20, (20 noiembrie/3 decembrie), p.4; Gheorghe Șora, Vasile Goldiș despre dreptul la autodeterminare a poporului român din Transilvania și unirea lui cu România, în *Revista Fundației Drăgan*, (Milano), nr.1, 1978, p.102.
35. Marcel Știrban, op.cit., p.89.
36. Gheorghe Șora, Contribuția lui Vasile Goldiș la Unirea Transilvaniei cu România, în loc.cit., p.577.
37. Oratorii și elocință românească, Ediție îngrijită, prefață și note de Vistrian Goia, (...), 1985, p.14.
38. Marcel Știrban, op.cit., p.173.
39. *Telegraful român*, LXXX, 1934, nr.8, (18 februarie), p.1-3. La rândul său Ioan Lupaș scoate în evidență pătrundătoarea analiză a discursului rostit de acesta la Alba Iulia: "Cine își va lua osteneală să compare cele două rechizitorii de importanță epocală în trecutul poporului nostru, va putea constata cu mulțumire progresul realizat de ostașii ideii naționale și de îndrumătorii cugetării politice la români ardeleni în răstimp de șapte decenii (1848-1918 - n.n.). Izbutite pagini de sinteză istorică va găsi în amândouă. Câtă vreme cuvântătorul de la 1848 obosește cititorul cu ele și-l opăcește în drumu-i zorit, la Vasile Goldiș se simte în fiecare frază ritmul precipitat al vremurilor revoluționare, pornirea impetuoasă, care-l ajută să smulgă auditoriul, ridicându-l ca într-un zbor de vultur spre inevitabilă concluzie politică: "Națiunile trebuiesc liberate". (Ioan Lupaș, Vasile Goldiș, în "Gând românesc", II, 1934, nr.1-2, p.43).
40. Marcel Știrban, op.cit., p.88.
41. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol.II, Editura Academiei Române, București, 1983, p.193.
42. Vasile Netea, Oratorii de la Alba Iulia, în loc.cit., p.cit.
43. "Românul", VII, 1918, nr.29, (20 noiembrie/3 decembrie), p.4; Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 (...), p.95.
44. Dumitru Antal, *Societatea Petru Maior în ultimul ei an de funcționare la Budapesta*, în *Almanahul Societății Academice "Petru Maior"*, Cluj, 1929, p.81-83.
45. Vasile Netea, Oratorii de la Alba Iulia, în loc.cit., p.cit.
46. Ibidem, Despre momentul Goldiș în cadrul adunării de la Alba Iulia vezi și *Aradul permanent în istoria patriei*, Arad, 1978, p.416-419.
47. "Românul", VII, 1918, nr.20, (20 noiembrie/3 decembrie), p.4.
48. "Românul", VII, 1918, nr.20, (20 noiembrie/3 decembrie), p.4; Marea Unire de la 1 decembrie 1918

(...), p.110.

49. *Ibidem*, (Fidei= comis) termen juridic este un mijloc de transmitere a unui bun succesoral prin persoana interpusă .

50. "Românul", VII, 1918, nr.20, (20 noiembrie/3 decembrie), p.4.

51. *Ibidem*.

52. Ștefan Pascu, *op.cit.*, (vol.II) , p.194.

A HISTORICAL DOCUMENT: THE SOLEMN AND FESTIVE SPEECH OF VASILE GOLDIȘ AT ALBA IULIA ON DECEMBER 1ST, 1918

(Abstract)

The author convincingly demonstrates that the great historian Vasile Goldiș (1862-1934) motivated the necessity of separation of Transylvania and its union with Romania in a masterly speech, in front of the delegates of the Great National Assembly on December 1st, in the historical town of Alba Iulia. It shows that Vasile Goldiș himself suggested the union and presented the motion draft formed of 9 points, motion unanimously then adopted by those over 150.000 romanians gathered in the town of Alba Iulia. All these documents have remained a glory of the great National Assembly on December 1st 1918 since they rendered justice to the romanian people, and thus the long sought national endeavour was achieved.

It was a victory of romanian dignity which impressed Europe and the whole civilized world.

TOMA POP DIN HĂLMAGIU

Delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia

Gheorghe Țărcuș

Printre delegații meleagurilor arădene și zărădene la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918 s-a aflat și Toma Pop din Hălmagiu, om simplu, dar stimat de toată lumea pentru cinstea și corectitudinea sa, pentru sentimentele sale de devotament profund pentru neamul românesc.

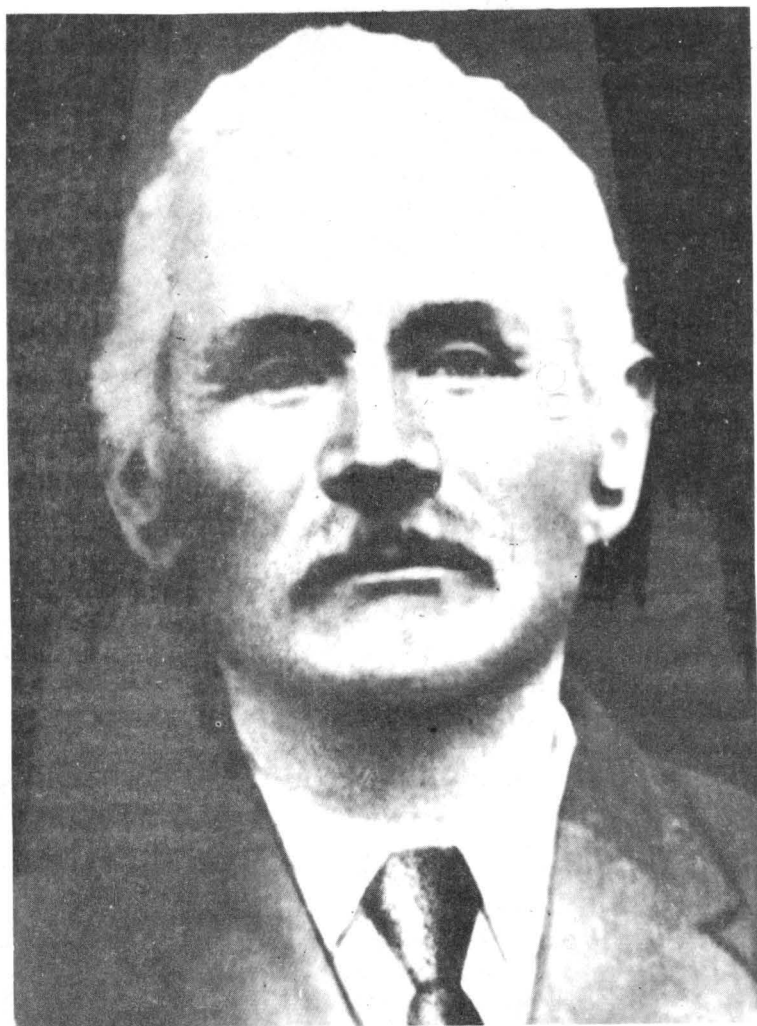
Toma Pop s-a născut la 25 octombrie 1865, în Sohodol-Lazuri, localitate aparținătoare azi comunei Căbești, județul Bihor, ca primul fiu al lui Zaharia Pop și a soției sale Floarea.¹ Tatăl său se ocupa cu negoțul de vite, renumit pentru aceasta în întreg ținutul Beiușului. Între altele, el și-a condus vitele pe jos până la Budapesta de vreo câteva ori, odată chiar împreună cu fiul său mai mare Toma.²

După ce a făcut trei clase la școala din comuna natală, tânărul Toma, la sfatul unchiului său, avocatul Teodor Pop, pe atunci în Oradea, a învățat meseria de tăbăcar-pielar. După obținerea brevetului, a colindat, după obiceiul vremii, prin mai multe orașe din Transilvania și Ungaria, ajungând până la Bekescsaba, pentru perfecționarea în ale meseriei. Apoi, tot la îndemnul unchiului său, Teodor Pop, între timp stabilit ca avocat la Baia de Criș în comitatul Zărand, "maistorul" Toma vine la Hălmagiu, comună fruntașă, cu mult mai multe resurse decât cele din Ținutul Beiușului. Aici se va stabili, aproape de generosul lui unchi și frații mai mici, Nicolae, ajuns maestru frânghier și Pavel, meseriaș, mai întâi la Hălmagiu și apoi la Brad.

La Hălmagiu, Toma Pop s-a căsătorit, în ziua de 31 mai 1896, cu Amalia Budean, dintr-o veche și prețuită familie localnică, construindu-și casă și așezând o gospodărie prosperă în așa numitul, până azi, cătun "pe vale" sau "Cerceș". Acesta se află pe pitoreasca, dar nu mai puțin capricioasa, Vale a Hălmagiului, ce-și adună apele de sub muntele Găina. O subliniere: tatăl Amaliei Budean se ocupa cu negoțul de pește, aliment aflat pe atunci în mare căutare în părțile Hălmagiului; dar abandonat, din păcate, ulterior.

Soții Pop au avut o familie numeroasă, cu patru fete și trei băieți, caz destul de frecvent pe atunci în Ținutul Hălmagiului, cunoscut pentru natalitatea sa considerabilă. Luptând cu enorme greutate, soții Pop i-au crescut în demnitate și în cinste pe numeroșii lor copii, așezându-i pe fiecare la rosturi onorabile, dar răspândiți cât e țara de mare. Astfel, Ana, măritată Aslău, în Hălmagiu; Elena, măritată Păcurar, în Timișoara; Maria, măritată Tipaș, în Brad; Paraschiva, măritată Butaș, în București; Terentie, rămas meseriaș în Hălmagiu; Vasile, deasemenea, iar Traian s-a stabilit învățător și apoi director de școală în comuna Turnu, județul Arad.

Autorul acestor rânduri, pe atunci încă minor, a avut cinstea să cunoască

POP TOMA (1865-1957), maistru tăbăcar din Hălmagiu, delegat al cercului electoral Iosaș, jud. Arad, la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia

personal familia Pop și mai ales pe "baci Toma", vecin cu Dușăneștii, bunicii săi, când mergea "pe vale", unde erau întotdeauna în podul cămării mere puse anume pentru nepoți. Atunci vedea, așa în treacă pe baci Toma, sobru, scump la vorbă, împărțindu-se între atelierul de tăbăcit și țarină, fiindcă numai dintr-o singură ocupație nu putea să-și întrețină numeroasa sa familie. Atunci deja, bieții meseriași și mai ales tăbăcarii și pantofarii din Hălmagiu, ca și de aiurea, erau striviți de industria prelucrătoare ce lua o dezvoltare tot mai mare.³

În preajma anului 1918, Toma Pop, ajuns om în plină maturitate, avea 53 de ani, era o personalitate bine cunoscută în Hălmagiu și în întreg ținutul, stimat și cinstit de toți.

Pe lângă meritele sale, îl ridica la cinstea semenilor săi și prestigiul de care se bucura generosul său mentor, același unchi Teodor Pop, acum la Baia de Criș, ce-și adusese cu grijă nepoții aproape de casa lui. În apropierea mărețului eveniment ce avea să fie Unirea cea Mare, unchiul său se număra printre fruntașii luptei zărăndenilor pentru împlinirea mărețului ideal. În aceste condiții desemnarea lui Toma Pop drept candidat la demnitatea de delegat al Hălmagiului la Adunarea Națională de la Alba Iulia era o alegere bine făcută.

Alegerea lui Toma Pop ca delegat al cercului electoral Iosaș a avut loc în 13/26 noiembrie 1918, la Gurahonț cu unanimitate de voturi, după cum reiese din procesul verbal (anexa nr.1). Au mai fost aleși următorii: dr. Aurel Grozda, avocat în Buteni; George Tomșa, economist din Pleșcuța; Vasiliu Doncea, econom din Buteni și Iva Vrenți, tot econom din Iosaș. În procesul verbal, semnat între alții de protopopul Hălmagiului, Cornel Lazăr, președintele adunării electorale, care a reprezentat apoi la Marea Adunare Episcopia Aradului, Mihai Vidu, învățător în Hălmagiu, fratele compozitorului și dirijorului Ion Vidu, ca notar al adunării electorale, precum și de dr. Teodor Pop, unchiul lui Toma Pop, ca să nu-i cităm decât pe aceștia din membrii biroului electoral. În procesul verbal se făcea precizarea că delegații erau "îndreptățiți și îndatorați a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Națională Română". Ei au fost înzestrați cu "credenționale" (anexa 2), în care se sublinia că susnumiții aveau mandatul de "a contribui cu votul lor la deciderea asupra sortii viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan", mod de exprimare ce evidenția însemnătatea deosebită acordată de români Adunării Naționale de la Alba Iulia.

Plecarea delegaților și a altor hăl măgeni ce doreau să fie prezenți la marea adunare, s-a făcut din gara Hălmagiu cu un tren special, în frunte cu protopopul Cornel Lazăr, prin Brad, apoi pe jos prin Almașu de Jos și de Sus, Săcărâmb și Slatina. La Alba Iulia au ajuns, de pe valea Crișului Alb, peste 2500 de oameni, după cum a povestit autorului în ziua de 1 octombrie 1980 Gheorghe Slev din Vîrfurile, pe atunci în viață, participant și el la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

Nu avem alte știri despre activitatea la Alba Iulia a lui Toma Pop, dar din

informațiile primite din partea nepoatei sale, doamna Minodora Mârșu, știm că el a rostit în fața adunării un mic discurs, probabil pe una din tribunele de pe Câmpul lui Horea.

Toma Pop, deși împovărat în timpul vieții de mari greutăți a trăit până la adânci bătrânețe. El a decedat în Hălmațiu la 17 noiembrie 1957, în vârstă de 93 de ani, după cum se consemnează pe crucea de la căpătuiul său din cimitirul de la Șortoc.⁴

Am consemnat toate acestea în semn de profundă recunoștință și respect pentru cel care, cu modestia omului simplu, a pus o cărămidă la construcția României Mari.

NOTE:

1. Date consemnate în registrul pentru răposați al comunei Hălmațiu, poziția 39/1957.
2. Informație primită din partea domanei Minodora Mârșu din București, nepoata lui Toma Pop autoarea, împreună cu Nicolae Josan, a valorosului studiu intitulat "Teodor Pop", fruntaș al vieții politice și mecenat al românilor din Zărand (1833-1900), publicat în Apulum, nr. XXIII/1986, 305-331. În legătură cu această luminoasă figură, vom consemna din studiul citat că Teodor Pop a lăsat întreaga sa avere liceului "Avram Iancu" din Brad (p. 320-328). Știind bine acest lucru, "baciul Toma" spunea că și el are un jus la construirea liceului din Brad, informație ce o datorăm lui Vasile Buta, pasionat cercetător al istoriei Hălmațului.
3. A se vedea în acest sens: Traian Mager, Ținutul Hălmațului. Aspecte economice, ed. Diecezana, Arad, 1929, p. 27. Se notează că după anul 1923 un comerciant din Arad a introdus în zona Hălmațului opincile de cauciuc, confecționate din cauciucuri uzate, aduse din import. Pentru a obține scutire de impozit "protecția" societății filantropice "Cercul Gospodinelor" din București, care a obținut scutirea de taxe vamale și a cedat apoi comerciantului acest beneficiu, în schimbul unei subvenții anuale. Nu mai puțin înșă, răspândirea opincilor de cauciuc, mai ieftine și mai durabile decât cele de piele de vită, a condus la falimentul tăbăcarilor și al pielarilor.
4. Citită de Vasile Buta.

TOMA POP AUS HÄLAMGIU - DELEGIERTER BEI DER GROSSEN NATIONALVERSAMMLUNG VON ALBA IULIA. (Zusammenfassung)

Die Arbeit stellt die Biographie des Delegierten vor. Toma Pop, ein einfacher Handwerker, war ein Kämpfer für die nationalen Rechte der Rumänen aus seiner Heimatgegend, deshalb wurde er von seinen Mitbürgern als Bevollmächtigter gewählt um bei der Grossen Nationalversammlung teilzunehmen. Hier hielt er auch eine kurze Ansprache.

ANEXA 1.

Proces verbal

luat la adunarea electorală a cercului electoral al din comitatul Arad, ținută la Gurahonț, la 13/26 noiembrie 1918

Prezident: Cornel Lazar

Notari: Mihail Vidu

Cornel Nada

Prezidentul dă citire ordinului venit de la Consiliul Central Național Român, prin care se ordonă alegerea urgentă a celor cinci delegați în Marea Adunare Națională Română, care va fi convocată în scurt timp. Constată că publicarea alegerii de azi s-a rostit de cu vreme în toate comunele din cerc. Salută pe alegătorii prezenți și îi provoacă să numească doi bărbați de încredere.

Se numesc ca atari prin adunare domnii dr. Teodor Pop și Sabin Dan cei ce vor subscrie.

Prezidentul deschide votarea, care decurgând în ordine, pe baza scrutinului făcut de biroul adunării se constată că unanimitatea voturilor au îndeplinit domnii:

dr. Aurel Grozda din Buteni

Toma Pop din Hălângiu

George Tomșa din Pleșcuța,

Vasiliu Dancea din Buteni

Iva Vrenți din Iosași.

Ca urmare prezidiul declară pe domnii (se repetă numele celor de mai sus, n.n. aleși din partea Românilor din acest cerc cu vot universal ca delegați ai cercului electoral îndreptățiți și îndatorați a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Națională Română, care se va convoca din partea Consiliului Național Român încă în decursul acestui an și la Adunările care le convoca eventual în decursul anului următor.

Prezidiul dispune ca în urma acestei enunțări, prezidialii aleși deputați să fie prevăzuți cu credenționale, iar o parte a acestui proces verbal să se trimită imediat Consiliului Central Național Român.

Spre știre:

Despre ce luându-se acest proces verbal în două parii, dintre care unul se va păstra la Consiliul Național Român din fruntea comitatului, actul de alegere se închie la orele 11.

D.c.m.s.

S.S. Cornel Lazar

prezidentul adunării electorale

S.S. Mihail; Vidu

S.S. Corneliu Nada

notarii adunării electorale

**S.S. Sabin Dan
S.S. Teodor Pop
S.S. Petru Costin**

**S.S. Georgiu Costina
S.S. Savu Derca
S.S. Ștefan Stan
S.S. Constantin Lucaciu
S.S. Petrac Marica
S.S. Ioan Ianciu**

bărbați de încredere din comunele cercului.

Credențional.

Subsemnații adevărim, că în cercul electoral al 'Societății' din comitatul 'Borș' sau ales un ca delegați ai acestui cerc electoral dăm:

Dr. Iuliu Avram	in	București
Tomă Pop	in	București
George Tomșa	in	București
Vasile Pop	in	București
și Iona Vreanu	in	București

cu ~~unanimitate~~
unanimitate.

Drept-ace susnumiții delegați sunt prin aceasta autorizați a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română ce se va convoca prin Consiliul Central Național Român, în numele tuturor Românilor din acest cerc electoral și în alte Mari Adunări Naționale Române, cari eventual o să mai fie convocate în decursul anului acestuia ori în anul următor și a contribui cu votul lor la decidența asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan.

Dat din colegiul electoral al cercului electoral 'Societății' ținut în ziua de 26° Noembrie 1918.

Comandant
president

Comitetul
Comitetul Cercului

Șeful
Șeful Cercului

George Rosian

Petroff

Șeful

Șeful

Șeful

AM FOST LA ALBA IULIA ÎN 1 DECEMBRIE 1918

Mă numesc Slev S. Gheorghe, zis a Lenchii, din Vârfurile, nr. 80, născut în 8 iunie 1900, agricultor, cu patru clase primare.

În toamna anului 1918 aveam 18 ani.

Se știrise atunci în tot jurul că la 1 decembrie 1918 se face la Alba Iulia Mare Adunare ca să se unească Ardealul cu România și mai mulți tineri din comuna Vârfurile, între 18 și 24 de ani, ne-am înțeles să mergem și noi la adunare. Părinții au fost de acord cu planul nostru și ne-au dat bani și merinde.

În ziua anumită ne-am adunat în gara Vârfurile, pe atunci Ciuci, iar în tren eram mulți tineri și mai bătrâni din comunele din jos - Sebiș, Gurahonț, Târnova, Șiria și altele. În tren au urcat mulți și din sus - Hălmagiu, Hălmăgel, Vața, Baia de Criș etc. - așa că la Brad eram peste 250 de oameni. Între organizatori știu pe unul zis Păsărilă din Târnova, învățător.

De la Brad au plecat pe jos în număr foarte mare, așa că la Alba Iulia am ajuns cam peste 2.500 de oameni, dacă nu mai mulți. Am trecut prin Almașul de Jos, Almașul de Sus, Săcărâmb, Slatina.

Din jurul comunei au fost:

Din Vârfurile: Slev S. Gheorghe, 18 ani; Crainic Traian, 20 ani, decedat; Nicoară Gheorghe, 20 ani, decedat; Petrișor Teodor, 20 ani, decedat; Nicoară Gheorghe, zis Grăbitu, 20 ani, trăiește.

Din Vidra: Nicoară Gheorghe, 24 ani, decedat și unul Ambrozie, 28 ani, decedat.

Din Pleșcuța: unul cu numele Slev, de 24 ani, nu știu dacă mai trăiește.

Din Gura Văii: Neamțu, mi se pare Pavel, de 23 ani, pe care îl întrebam că e neamț sau român.

Din Hălmagiu și Hălmăgel au urcat în tren mai mulți, dintre care știu pe protopopul Lazăr, învățătorul Cătană și noi ne-am întrebat de ce-i zice Cătană când el e civil, cantorul bisericii din Hălmagiu, nu-i mai știu numele, iar din Hălmăgel unul Calp, ce are el un fecior la Orșova și altul la Oradea.

Din Leasa: Ioan Suci, 26 ani, decedat în 1959, împușcat de unguri lângă podul de la tunel dintre Leasa și Hălmagiu.

La Alba Iulia am asistat la Adunare, unde erau zeci de mii de oameni, iar după adunare am primit foi de drum completate pe direcții, gratuite, și câte un cec de pâine albă, proaspătă. Poporul era entuziasmat și manifesta cu steaguri tricolore românești și striga "Vrem unirea cu România" și altele. Între vorbitori erau Iuliu Maniu, Sever Bocu, Vasile Goldiș, Popovici și alții de care nu-mi amintesc. Se vorbea mult între participanții de Iuliu Maniu.

Am venit cu trenul prin Arad.

Toată călătoria a ținut 4 zile.

În anul următor, 1919, ungurii au rechiziționat caii și căruța tatălui meu și

timp de 6 săptămâni ne-au ținut în slujba lor să duc alimente de la cariera din Vârfurile, pe front între Tisa și Leasa, la locul zis Sohodol. Atunci am fost împușcat din greșeală de armata română ce elibera satele.

Mai înainte am ajutat garda din Ciuci, sub comanda locotenentului Miclean din Hălmațiu, când a fost dinamitat podul de fier dintre Vârfurile și Tălagiu. Au mai luat parte la distrugerea podului fostul notar Mihuța din Ciuci, Crainic Eugen, Crainic Valer, decedat, Crainic Pavel pe care apoi ungurii l-au prins și l-au ars în locomotivă. Eu am lucrat cu barosul și am rupt "șoroafele" de la linia de cale ferată și cuiele din traverse, iar șinele le-am aruncat în Criș ca să oprim înaintarea ungarilor. Podul a căzut cu partea dinspre răsărit în apă și a fost așa vreo patru zile.

Vârfurile, 1 octombrie 1980

Gheorghe Slev

Scris după declarație de domnul Gheorghe Țârțuș din Arad

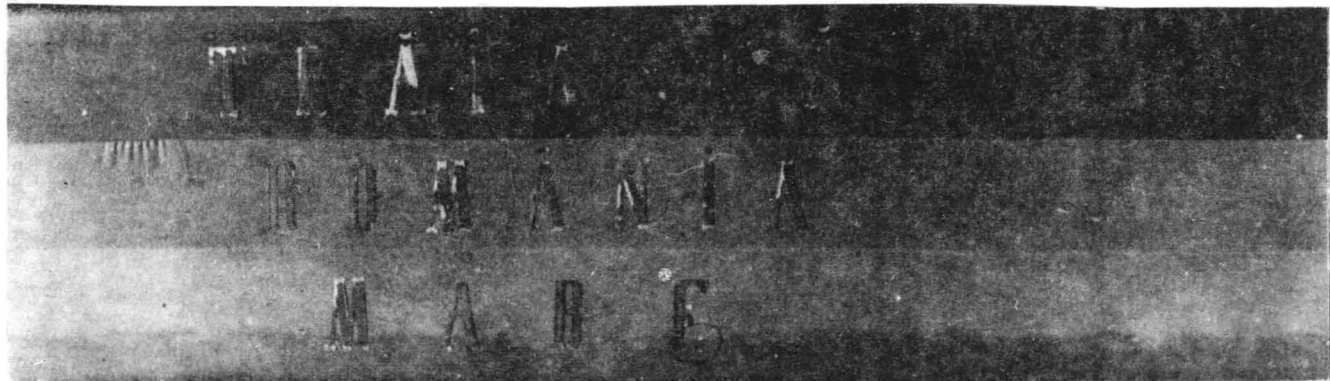
STEAGUL DELEGAȚIEI STUDENȚILOR DE LA INSTITUTUL TEOLOGIC DIN ARAD PURTAT LA MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA*

Natalia Dascal
Augustin Mureșan

Instituții școlare cu o îndelungată evoluție, Școala Normală (Preparandia) și Institutul Teologic din Arad au fost de-a lungul vremii în atenția cercetătorilor care au scris până în prezent apreciate studii¹ și articole². În aceste lucrări s-a pus în lumină locul și rolul acestor instituții de învățământ în stimularea luptei de emancipare națională a românilor aflați sub stăpânire străină. De bună seamă în lucrările la care ne referim s-a relevat totodată entuziasmul cu care reprezentanții acestor două instituții unificate într-un institut pedagogic - teologic începând cu anul școlar 1876 - 1877 au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Aplecându-ne din nou asupra mărturiilor documentare constatăm faptul că cele două importante instituții școlare arădene au fost reprezentate la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de figuri prestigioase ale corpului didactic în calitate de delegați de drept cum au fost: dr. Teodor Botiș, profesor-director, delegatul Institutului Teologic, profesorul Sabin Evuțianu din partea Școlii Normale și studenții Emil Petrovici și Ștefan Miu, ca delegați ai tinerimii universitare de la Institutul Teologic.³ Delegații oficiali au fost însoțiți totodată de studenți, unii dintre aceștia în calitate de membri ai celor două societăți de lectură a studenților de la Institutul Pedagogic - Teologic. Studenții Institutului Teologic din Arad "au întreținut în oraș o atmosferă înălțătoare datorită corului dirijat de Emil Petrovici. Ei și-au confecționat un steag tricolor și constituit în grup organizat condus de profesorul Damaschin Ioanoviciu au mers la Alba Iulia."⁴

În rândurile de mai jos ne propunem să prezentăm acest steag tricolor românesc al studenților de la Institutul Teologic din Arad, utilizat în timpul Marii Uniri a românilor, izvor vexilologic însumat mărturiilor istorico-documentare care ilustrează larga adeziune a maselor populare față de unire.

Steagul se află expus în sala "Marii Uniri" a expoziției de istorie a Complexului Muzeal Județean Arad.⁵ Pânza steagului, confecționată din bumbac (Fig. 1), având formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 2,78 m x 0,56 m este compusă din trei fâșii: roșu, galben și albastru, cusute între ele. Flamura are culorile așezate orizontal, albastrul fiind plasat în partea superioară, galbenul la mijloc și roșul în partea inferioară.⁶ Pe o față a flamurei steagului s-a aplicat cu litere majuscule din carton, dispuse pe trei rânduri următorul text: pe albastru "TRĂIASCĂ", pe galben "ROMÂNIA", pe roșu "MARE". Reține atenția că pe fâșia de culoare galbenă a flamurei, în dreapta și în stânga cuvântului "ROMÂNIA" se mai pot observa urmele datei: 1918, XI, 18. Opinem că această dată corespunde cu ziua (în stil vechi) în care, potrivit sistemului calendaristic utilizat atunci de către

**Fig. 1 Steagul delegatiei studentilor de la Institutul Teologic din
Arad purtat la Alba Iulia în Decembrie 1918**

statul român, a avut loc Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Pânza steagului este parțial decolorată de vicisitudinile vremii, fâșia roșie fiind cea mai afectată. Considerăm acest steag important deoarece pe de o parte reliefează adevărul potrivit căruia tricolorul românesc s-a însumat în rândul mijloacelor de luptă pentru înfăptuirea aspirațiilor seculare de unitate și libertate națională, iar pe de altă parte se constituie într-o piesă muzeistică originală de netăgăduită valoare istorico-documentară. Prezentând acest steag tricolor românesc evocăm momente și episoade importante legate de participarea reprezentanților instituțiilor sus menționate și a altor participanți la realizarea Marii Uniri din 1918.

Pentru a depăna firul faptelor apelăm în continuare la consemnările unor martori oculari. Astfel, Roman R. Ciorogariu scriind despre traseul bihorenilor, parcurs din Oradea spre Alba Iulia, arăta: "am plecat în 28 noiembrie în vagon special peste Arad împodobit cu tricolor românesc și între cântece naționale (...). Am rămas peste noapte în Arad, ceilalți și-au continuat calea spre Alba Iulia".⁸ Din orașul Arad "am plecat a doua zi dimineața cu mare alai, cu modest uspatoiu între atâtea celebrități răsărite sub soarele libertății. Trenul era împodobit de tricolor și tixit de imensa lume ce s-a adunat."⁹

În acele împrejurări de entuziasm și bucurie pentru participanți, Roman R. Ciorogariu, întâlnindu-i pe studenții de la Institutul Teologic a spus: "Octavius să ducă drapelul, căci el este mândria noastră".¹⁰ Astfel ni se dezvăluie modul în care a fost ales cel care trebuia să servească ca portdrapel, Olimpiu Octavian A. Cosma din comuna Crăciunești-Hunedoara, pe atunci student în ultimul an de studii¹¹ la Institutul Teologic din Arad.¹² Emoționante amintiri a scris Aurel Cosma Jr. în legătură cu plecarea delegaților din Arad spre Alba Iulia cu steagul tricolor: "Îmi aduc aminte că am plecat la Alba Iulia cu un tren special din gara Aradului împreună cu numeroși delegați ca să participăm la Marea Adunare Națională. Cu noi se găsea și profesorul Sabin Evuțianu reprezentantul Institutului Pedagogic din Arad, precum și o mulțime de tineri, printre care Emil Petrovici, ajuns mai târziu, după cel de-al doilea război mondial, rectorul Universității din Cluj și academician. El era delegatul oficial al unei societăți de lectură română. În tren era o atmosferă de entuziasm voios, dominată tot timpul de ovațiuni și urale, îndeosebi de cântece naționale. S-a improvisat un cor dirijat de Emil Petrovici, care impunea cu vocea de tenor, melodioasă și impresionantă, în special că avea în repertoriul său imnuri ostășești cele mai înflăcărâte marșuri tradiționale. Am parcurs distanța de la Arad până la Alba Iulia într-o frenetică și triumfală însuflețire, fluturând prin fereastra deschisă a compartimentului un steag tricolor, cu toate că de afară ne izbea curentul unui aer rece. Doream să fim văzuți în stațiile pe unde treceam de către mulțimile ce se adunaseră ca la sărbătoare, venite special să ne întâmpine și să ne salute în chip tradițional și festiv".¹³

Cu privire la sosirea grupului de arădeni la Alba Iulia, revista arădeană "Biserica și școala" relatează despre primirea lui în gară, menționând steagul

delegației Institutului Teologic din Arad, prezentînd chiar și modul de alcătuire a steagului, astfel: "Când intră trenul în gară compania loc. Grita face onor la dreapta. Glasul biruitor al goarnei se amestecă cu puternicele acorduri ale imnului național cântat de elevii institutului nostru teologic care cu însuflețire sub un stindard național, cu culorile aranjate orizontal, veniră la marea adunare.¹⁴ Fără îndoială că acolo la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, cu prilejul înfăptuirii marelui act istoric, al Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 a fost înălțat și fluturat în bătaia vântului și steagul delegației studenților Institutul Teologic din Arad, alături de celelalte steaguri spre entuziasmul participanților. După unele informații, studenții arădeni au utilizat la Alba Iulia și un alt steag avînd culorile plasate pe vertical. Astfel, Mihai Veliciu Junior care a fost portdrapelul acestuia menționează că datorită lui Emil Petrovici, studenții au avut un steag și încă din mătase. Este interesant faptul că acest participant la marele eveniment subliniază ceea ce era important în legătură cu dispunerea culorilor flamurei, precizînd că acestea corespundeau cu ale drapelului României, "adică albastru, galben și roșu paralele cu bățul pe când toate steagurile atunci erau roșu, galben și albastru perpendicular pe băț"¹⁵. Acel steag, purtat de Mihai Veliciu junior, după unele opinii ar fi fost steagul reprezentanților Societății de Lectură a Studenților de la Institutul Teologic din Arad la Marea Adunare Națională, despre care însă astăzi nu se mai știe nimic, probabil că nu s-a mai păstrat. După Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, delegații teologiei arădene s-au reîntors împreună cu delegația Ineului¹⁶, iar steagul studenților de la Institutul Teologic a fost adus în orașul Arad de către tânărul Olimpiu Oct. A. Cosma care s-a reîntors în oraș pentru continuarea studiilor,¹⁷ participînd la marile prefaceri¹⁸ ce au dus la instaurarea administrației românești.¹⁹ În anul următor probabil tot cu acest steag tricolor tineretul universitar a întîmpinat la 17 mai 1919 armata română la intrarea ei în orașul Arad. Sunt concludente în acest sens relațiile ziarului "Românul" care descriind felul cum arădenii au ieșit la drumul spre Curtici să-i întîmpine pe ostașii români preciza că: "În fruntea convoiului mergeau inimoșii studenți în teologie și pedagogie cu două steaguri mărețe."²⁰

Steagul studenților de la Institutul Teologic din Arad a fost apoi păstrat de către Olimpiu Oct. A. Cosma, ca pe o amintire de mare preț, iar după moartea acestuia de către soția sa, Elenuța Cosma, stabilită în orașul Hațeg, județul Hunedoara. În anul 1978, prin intermediul preotului Ștefan Crișan din orașul Lipova, județul Arad, steagul a intrat pentru ocrotire în colecția de steaguri a Complexului Muzeal Județean Arad.²¹

El a fost expus publicului vizitator începînd cu anul 1979, ca o piesă de real interes istoric, avînd o forță de sugestie incontestabilă. La aniversarea de 65 de ani de la făurirea statului național unitar român, steagul prezentat mai sus a fost reprodus color, alături de alte steaguri tricolore românești din colecția de steaguri a instituției muzeale arădene în revista "Romania Today".²²

În cursul anului 1984, steagul a fost restaurat.²³ Prin valoarea lui istorico-documentară, acest steag tricolor românesc face parte din patrimoniul cultural-național și ne amintește cu emoție de făuritorii Marii Uniri a românilor de la 1 Decembrie 1918.

NOTE

* Comunicare prezentată la simpozionul "70 de ani de la Marca Unire din 1918", Arad, 28 noiembrie 1988

1. T. Botiș, Avram Sădean, *Cel dintâi an din trecutul și viața Preparandei greco-ortodoxe române din Arad*, Arad, 1912; Teodor Botiș, *Istoria Școlii normale (Preparandei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922; Ioșif Moldovan, *Din viața școlilor românești, 120 de ani de la întemeierea Preparandei din Arad*, Arad, 1932; V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Tircovnicu, *Preparandia din Arad*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1964; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867 - 1918*, 1976; idem, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721 - 1821)*, Arad, 1974; idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821 - 1867)*, Arad, 1979, p.7 - 276.

2. Doru Bogdan, *Preparandia arădeană focar de cultură și viață națională*, în *Buletin de informare și documentare*, II, Societatea de științe filologice din R.S.R. - Filiala Arad, 1987, p. 149 - 160; Maria Bucur, *175 de ani de învățământ pedagogic românesc la Arad*, în "Familia", anul 23 (123), nr. 11, (267), 1987, p. 11; Mihai Pascu, *Călătorie pentru istoria și cultura națională*, în "Flacăra roșie", (Arad), din 7 noiembrie 1987; Virgil Grădinaru, *Aspecte inedite din activitatea Preparandei arădene*, în *Mitropolia Banatului*, anul XXXVIII, 1, 1988, p. 22 - 26; Doru Bogdan, *Făclie în drumul luptei naționale*, în "Familia", anul 24 (124), 11, 1988, p. III (între p. 8 - 9).

3. Aurel Cosma, *Biserica română din Banat și Unirea de la Alba Iulia*, în *Mitropolia Banatului*, anul XVIII, nr. 10 - 12, 1968, p. 606; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867 - 1918*, p. 214 - 215; idem, *Aradul - centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867 - 1918)*, Editura Facia, Timișoara, 1978, p. 271 - 274, nota 61; Ion Iacoș, *Inteligența - componentă organică a mișcării național-populare pentru unire*, în *Anale de istorie*, Anul XXXIV, nr. 5, 1988, p. 68

4. V. P. Leleacu, *Contribuții arădene la înfăptuirea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*, în *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*, Episcopia Aradului, Arad, 1988, p. 27.

5. Muzeul Județean Arad, *Muzeu oraș*, nr. de inventar 3964.

6. În legătură cu semnificația fiecărei culori în lumina normelor heraldice vezi: Marcel Sturdza Săucești, *Heraldica*, Editura științifică, București, 1974, p. 40 - 42.

7. În legătură cu steagul tricolor vezi: Aurelia Bunca, *Le drapeau de la Roumanie symbole de l'aspiration à l'union de la Transylvanie avec la Roumanie (1850 - 1918)*, în *Revue roumaine d'histoire*, tome X, nr. 4, 1971, p. 729 - 743; Elena Pălăncănu, *Steaguri din colecția Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*, în *Muzeul național*, I, 1974, p. 135 - 155 și notele 22 - 49; Maria Radovici, *Drapelele de luptă ocrotite de Muzeul militar central - nesecat izvor de educație patriotică*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 1983, 16, p. 56 - 66; Alexandru M. Ioniță, *Tricolorul românesc - mărturie peste veacuri a permanenței și continuității poporului român, a aspirațiilor lui spre unitate și independență*, în *B.O.R.*, Anul CII, 11 - 12, 1984, p. 858 - 875; Al. Vasile, *Drapelul...este istoria întreagă a României, în Lupta întregului popor*, 1 (3), 1985, p. 10 - 28; Maria Dogaru, Ioana Burlacu, *Tricolorul românesc - simbol național în contextul luptei pentru desăvârșirea statului național unitar român*, mss, Olivia și Alexandru Strachină, *Tricolorul românesc, tradiție și permanență*, în *Manuscriptum*, anul XVII, 2 (63), 1986, p. 158 - 162; Maria Dogaru, Augustin Mureșan, *Drapelul este însăși România - file din istoria tricolorului*, în "România pitorească", mai, 1987, p. 7; Victor Cațavei, Augustin Mureșan, *Drapelul Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola*, în *Crista*, XVII, 1987; p. 345 - 351; Maria Dogaru, *Tricolorul românesc - o istorie glorioasă*, în *Anale de*

- istorie, anul XXXIV, 1, 1988, p. 133 - 148; Augustin Mureșan, *Doă steaguri tricolore din timpul Marii Uniri a românilor de la 1918*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 747 - 750.
8. Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 172
9. *Ibidem*, p. 172 - 173.
10. Complexul Muzeal Județean Arad, Proces - verbal nr. 132 din 19.I.1978 cu informația de la Elenuța Cosma din Hațeg, str. Libertății nr. 16.
11. *Idem*, Proces - verbal de intrare nr. 602 din 23 martie 1978.
12. Vezi: T. Botiș, *op. cit.*, p. 727.
13. Aurel Cosma jr., *Amintiri și mărturii de la Unirea din Alba Iulia*, în *Mitropolia Banatului*, anul XXVIII, nr. 10 - 12, 1978, p. 643 - 644.
14. *Biserica și școala*, anul XLII, nr. 48 din 25/8 decembrie 1918, p. 1.
15. Mihai Veliciu, *Amintiri din anul 1918*, în *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1977 - 1978*, Arad, 1978, p. 194 - 195.
16. "Românul", anul VII, nr. 30 din 2/15 decembrie 1918.
17. Vezi Apelul din "Românul" anul VIII, nr. 3, din 4/17 ianuarie 1919, p. 7
18. Titus Furdul, *Momente din activitatea Comandamentului Gărzilor Naționale Române cu sediul la Arad în ultimele luni ale anului 1918 și primele luni ale anului 1919 relatate de un jurist român din Hațeg (dr. Octavian Cosma)*, comunicare prezentată la simpozionul științific "Județul Hunedoara - permanență și continuitate în istoria României", închinat împlinirii a 1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui Decebal din cadrul tradiționalei manifestări "Sarmis", Deva, 16 - 17 octombrie 1987.
19. *Aradul - permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 423; Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918 - 1920)*, Editura Dacia, 1985, p. 87 - 163; Alexandru Roz, *Constituirea și activitatea consiliilor și a gărzilor naționale românești din Județul Arad*, în *Ziridava*, XV - XVI, 1987, p. 204 - 207.
20. "Românul", anul VIII, nr. special din 18 mai 1919, p. 1
21. Complexul Muzeal Județean Arad, Proces - verbal nr. 132 din 19 ianuarie 1978 și Proces - verbal nr. 602 din 23 martie 1978.
22. "Romania Today", 12 (349), decembrie 1983, p. 16.
23. Intervenția de restaurare a fost executată de către doamna Silvia Blaj, restaurator, specialitatea textile, la Complexul Muzeal Județean Arad, căreia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

**DIE VON DER STUDENTENDELEGATION DES THEOLOGISCHEN
INSTITUTES ARAD BEI DER GROSSEN
NATIONALVERSAMMLUNG VON ALBA IULIA GETRAGENE FAHNE
(Zusammenfassung)**

Die Verfasser des Beitrages stellen die Fahne der Studenten des Theologischen Institutes aus Arad vor, welche diese bei der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia am 1 Dezember 1918 getragen haben. Es handelt sich um eine rumänische Trikolore welche die Form eines Rechteckes hat und aus drei Streifen, rot, gelb und blau, zusammengenäht wurde. Es ist hervorzuheben, dass bei dieser Fahne die Streifen waagrecht angeordnet sind: Blau oben, Gelb in der Mitte und Rot unten. Dieselbe Fahne wurde am 18.XI.1918 verwendet.

LEXICUL POLITIC DIN TRANSILVANIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Corneliu Pădurean

Pornind de la constatarea că "dintre diferitele aspecte ale limbii, vocabularului este sectorul în care legătura dintre istoria societății și istoria limbii se manifestă mai vădit și mai direct, că din această constatare se desprinde principiul metodologic de care trebuie să țină seama cercetătorul, anume - raportarea schimburilor intervenite în vocabular la istoria societății respective"¹, am încercat să surprindem în ce măsură schimbările petrecute în viața politică a românilor din Transilvania de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea sunt detectabile la nivelul lexicului politic. Mai precis, este vorba de perioada cuprinsă între anii 1881 și 1914, adică de la unificarea partidelor naționale din Banat și Transilvania până la primul război mondial. Ne-am oprit la această perioadă întrucât prin caracteristicile sale, prin problematica sa ea se desfășoară aproximativ pe aceleași coordonate. odată cu începerea primului război mondial și până la momentul făuririi României Mari în 1918, viața politică a românilor din Transilvania se desfășoară în alte condiții, schimbate față de perioada pe care am luat-o în studiu.

În analiza pe care am întreprins-o asupra vocabularului politic, ne-am orientat atenția spre trei sfere de activitate care interferează unele cu altele, studiul lor simultan și comparat putând să ofere o imagine mai apropiată de realitatea istorică în ceea ce privește lexicul politic.

În primul rând am avut în vedere vocabularul politic al documentelor oficiale, elaborate de conducerea Partidului Național Român adică de către oficialitatea politică românească.

În al doilea rând am urmărit vocabularul politic utilizat de elita politică românească, iar al treilea domeniu al cercetării l-a reprezentat lexicul politic al presei politice românești din Transilvania.

Alegerea noastră s-a fixat asupra noțiunilor ce se mișcă în interiorul aceleiași sfere semantice.

A. Vocabularul politic al documentelor elaborate de P.N.R.²

Pentru studierea lexicului politic al acestor documente care aveau un caracter oficial, fiind destinate puterii politice oficiale și publicității, am studiat programele P.N.R. elaborate cu prilejul Conferinței Naționale din anii 1881, 1905 și 1910, rezoluțiile adoptate cu aceste ocazii, Memorialul din 1883 și Memorandul din 1892, apelurile, chemările și alte documente elaborate de partidul național.

Analiza întreprinsă asupra vocabularului politic al acestor documente a permis stabilirea unor familii de cuvinte care au, după cum am spus, aceeași valoare semnificativă.

1. O răspândire importantă o are familia de cuvinte identificată de noi ca provenind din cuvântul **nație**.

Să dăm în continuare componența ei: **națiune, național, naționalitate, naționalist**.

Exemple: națiune: "națiune strivită"; "națiune nedreptățită"; "națiune egal îndreptățită"; "mama națiune";

național: "manifestare a vieții naționale", "drepturile naționale", "libertate naționale";

naționalitate: "naționalitatea română"; "și-au păstrat naționalitatea"; "ideea de naționalitate";

naționalități: "protejarea unei naționalități"; "naționalitățile maghiare"; "tuturor naționalităților";

naționalist: "candidat naționalist".

2. Aceeași arie de răspândire ca și în cazul prezentat mai sus, o are familia de cuvinte formată în jurul termenului de **român**. Derivatele pe care le cunoaște sunt: **română, românește, românesc, românism**.

Exemple: român: "român cu durere pentru neamul lui"; "suflet de român"; "să-i scoată pe români din viață publică"; "român adevărat";

română: "limba română"; "libertății române"; "deputațiunea română"; "naționalitatea română";

românește: "vorbim românește"; "hârtie deregătorească făcută românește"; "școli românești";

românesc: "cinstit neamului românesc"; "suflarea românească"; "poporul românesc";

românism: "podoaba românismului".

3. O altă familie de cuvinte pe care o reținem este constituită din noțiunile **liber, libertate, liberalism**.

Exemple: liber: "libera dezvoltare a poporului"; "libera dezvoltare națională"; "libera dezvoltare culturală"; "libera dezvoltare culturală";

libertate: "deplina libertate a presei"; "libertatea electorală"; "sfânta libertate"; "libertate personală";

liberalism: "liberalism falsificat"; "liberalism nefalsificat"; "pretins liberalism";

4. O arie de răspândire mai restrânsă o cunoaște familia cuvintelor **politic, politică, politicește**.

Exemple: politic: "motiv politic"; "sistemul politic"; "partid politic";

politică: "politica pasivității"; "politica de guvernământ"; "politica de distrugere"; "politica internă primejdioasă";

politicește: "a educa poporul politicește".

5. Următoarea familie de cuvinte prezentă în documentele elaborate de conducerea politică a românilor din Transilvania este aceea derivată din noțiunea

de guvern, cu formele derivate de guvernare și guvernământ.

Exemple: **guvern**: "guvern nesocotește dreptul"; "înfierarea guvernului"; "cer guvernului socoteală";

guvernare: "guvernarea constituțională"; "sistemul de guvernare";

guvernământ: "politică de guvernământ"; "fapt de guvernământ".

6. Familia cuvintelor constituite din termenii de **patrie, patriotism, compatriot**.

Exemple: **patria**: "patria comună"; "iubire de patrie";

patriotic: "abnegație patriotică"; "prudență patriotică"; "patriotică îndatorire"; "durere patriotică";

compatrioți: "compatrioții noștri";

7. Următoarea familie de cuvinte pe care o prezentăm are următoarele forme: **constituție, constituțional, constituționalism**.

Exemple: **constituție**: "constituțiunea țării";

constituțional: "spirit constituțional"; "Intocmiri constituționale"; "principiu constituțional"; "dezvoltare constituțională"; "revendică în mod constituțional";

constituționalism: "constituționalism falsificat"; "constituționalism nefalsificat"; "adevăratul constituționalism".

8. Familia cuvintelor constituită din **cetățeni, cetățenești, concetățeni**.

Exemple: **cetățeni**: "cetățeni liberi"; "cetățeniei monarhiei";

cetățenești: "drepturi cetățenești"; "morală cetățenească";

concetățeni: "concetățeni nemulțumiți".

9. Au fost identificate familii de cuvinte cu o arie mai restrânsă cum ar fi: **alegeri, alegători, drept, dreptate; deputat, deputăție; egal, egalitate; lege, legal; maghlar, maghlarizare; parlament, parlamentar; vot, votare**.

Exemple: **alegeri**: "să ne alegem deputați"; "parte activă la alegeri"; "alegerile falsificate"; "abținerea de la alegeri";

alegători: "alegători dietali"; "număr egal al alegătorilor"; "alegătorii români"; "despoierea alegătorilor";

drept: "drept câștigat"; "drept firesc"; "drept de asociere"; "drept de a se organiza"; "dreptul istoric";

dreptate: "drept și dreptate"; "oarecare dreptate"; "nicăieri dreptate"; "în numele dreptății";

deputat: "deputat dietali"; "să ne alegem deputați"; "deputați naționali"; "deputații români";

deputăție: "deputațiunea română";

egal: "egala îndreptățire";

egalitate: "egalitate în drepturi"; "principiul egalității"; "deplinei egalități"; "egalități de drept";

lege: "lege electorală deosebită"; "s-a dispus prin lege"; "respectarea legii"; "garantat de lege";

legal: "cale legală"; "în formă legală"; "putere legală"; "norme legale";
maghiar: "oligarhie maghiară"; "minorități maghiare";
maghiarizare: "curmarea tendințelor de maghiarizare"; "conducerea maghiarizatoare"; "forțările de maghiarizare"; "scopuri de maghiarizare";
parlament: "aprobarea parlamentului"; "reprezentat în parlamentul țării";
"parlamentul țării";
parlamentar: "intrarea în activitatea parlamentară";
vot: "votul alegătorilor români"; "votul universal"; "să-i cumpere votul";
votare: "votare secretă"

B. Vocabularul politic la nivelul elitei politice.³

Pentru analiza lexicului utilizat de elita politică am folosit următoarele surse: discursurile rostite cu diferite ocazii de către fruntașii politici români, cuvântările deputaților români în parlamentul de la Budapesta; scrierile politice (studii, articole) ale gânditorilor politici, corespondența purtată între diferitele personalități. Studiul acestor materiale a permis stabilirea următoarelor familii de cuvinte-cheie.

1. Cea mai răspândită familie de cuvinte este și în acest caz derivată din cuvântul nație. El apare în următoarele forme: **nație, național, naționalitate, națiune, deznaționalizare.**

Exemple: nație: "dreptul nației";

național: "trecut național"; "act național"; "acutetele conflicte naționale"; "opresiunea națională";

naționalități: "naționalități asuprite"; "naționalități trântite"; "fără deosebire de naționalitate";

națiune: "națiunea română"; "națiunea noastră"; "în numele națiunii"; "națiunea asuprită";

deznaționalizare: "deznaționalizare forțată"; "deznaționalizarea popoarelor nemaghiare";

2. Familia cuvintelor derivate din **român** este de asemenea destul de bine reprezentată. Ea apare în următoarele forme: **român, românesc, românime, românism.**

Exemple: român: "românul nu piere"; "români seduși"; "români ardeleni"; "românul trebuie să învingă".

românesc: "portul românesc"; "neamul românesc"; "dulcele cântec românesc";

românime: "românimea din Transilvania";

românism: "românismul nostru"; "podoaba românismului";

3. O familie de cuvinte mai restrânsă o constituie aceea derivată din termenul guvern având derivatele **guvernământ și guvernanți.**

Exemple: guvern: "guvern liberal"; "guvern străin"; "guvern semiconstituțional";
guvernământ: "actualul sistem de guvernământ"; "politica de guvernământ";

guvernanți: "guvernanți barbari"; "guvernanții noștri";

4. Familia cuvintelor provenite din noțiunea de **liber** prezintă și formele de **libertate** și **liberal**.

Exemple: **liber:** "liberă dezvoltare"; "libera propagandă a gândului"; "liberă voie";
libertate: "libertate personală"; "libertate națională"; "libertatea cuvântului";
"libertatea presei".

liberal: "pretinsul liberalism"; "guvern liberal".

5. Familii de cuvinte provenite din termenul de **constituție** cunoaște formele de **constituțional** și **constituționalism**.

Exemple: **constituție:** "straturile contituției"

constituțional: "practică constituțională"; "cale constituțională"; "spirit constituțional";

constituționalism: "constituționalismul în teorie";

6. Termenul de politic are ca forme derivate cuvintele **politică**, **politician**.

Exemple: **politic:** "partid politic"; "trecut politic"; "program politic";

politică: "politică creatoare"; "individualitate politică"; "politică patriotică"; "politică utopistă";

politician: "politician de vocațiune"; "politician conducător"; "politicianul fanatic"; "politician improvizat".

7. Alte familii de cuvinte cu arie mai restrânsă identificate sunt: **alegeri**, **alegători**, **deputat**, **deputațiune**; **egal**, **egalitate**; **lege**, **legal**; **luptă**, **luptători**; **maghiar**, **maghiarizare**; **patrie**, **patriotism**; **terrorism**; **tiran**, **tirania**.

Exemple: **alegeri:** "alegeri oligarhice"; "alegeri dietale"; "neparticiparea la alegeri"; "alegeri libere";

alegători: "alegători români"; "dreptul de alegător";

deputat: "deputat de neamul lor"; "deputați naționali români"; "clubul deputaților";

deputațiunea: "deputațiunea românilor";

egal: "egala îndreptățire"; "votul egal";

egalitate: "egalitate socială"; "egalitate deplină"; "egalitate în drepturi"; "egalitate de drept";

lege: "lege pe hârtie"; "lege electorală"; "lege eternă"; "legi violente";

legal: "termen legal"; "arme legale"; "reprezentanți legali";

lupta: "lupta noastră"; "lupta națională"; "lupta de justă apărare";

luptători: "luptătorii români";

maghiar: "lăcomia maghiară"; "hegemonia maghiară"; "corifeii maghiari";

maghiarizare: "maghiarizarea naționalităților"; "maghiarizarea furioasă"; "sforțările de maghiarizare";

patria: "dușmanii patriei"; "patria comună"; "patria străbună";

patriotism: "patriotismul adevărat"; "patriotism național"; "patriotismul șovinistic";

teroare: "teroare unguerească";

terorism: "terorism sălbatic";

tiran: "tirani nebuni"; "tiranii neamului românesc"; "tiranii noștri";

tiranla: "tirania ciocoiască"; "tirania fioroasă"; "tirania trufașe".

C. Vocabularul politic al presei politice.⁴

În vederea analizării lexicului politic al presei politice românești din Transilvania am studiat numerele pe anii 1892-1894 ale ziarului "Tribuna" din Sibiu, numerele pe anii 1897-1900 ale ziarului "Tribuna" din Arad; numerele pe anii 1911-1914 ale ziarului "Românul" din Arad, precum și numerele pe anii 1900-1914 ale ziarului "Dreptatea" din Timișoara. Studiul acestor publicații a permis stabilirea familiilor de cuvinte cu aceeași valoare semnatică.

1. O primă familie de cuvinte pe care o luăm în discuție este aceea derivată din cuvântul **nație**. Formele derivate sunt: **național**, **naționalități**, **naționalist**, **naționalitate**, **națiune**, **deznaționalizare**.

Exemple: **națiune:** "națiune energetică"; "o singură națiune"; "națiune rezistentă";

național: "înviere națională"; "mândrie națională"; "sentiment național"; "interes naționale";

naționalități: "principiul naționalităților"; "alianța naționalităților"; "respectarea naționalităților"; "congresul naționalităților";

naționalitate: "naționalitatea noastră"; "contra naționalității";

naționalist: "deputat naționalist"; "român naționalist";

2. O altă familie de cuvinte răspândită în cadrul vocabularului politic al elitei este aceea care derivă din noțiunea de **lege**. În cadrul acestei noțiuni avem și un sens care desemnează raporturile între laturile unui fenomen sau proces.

Formele derivate întâlnite sunt: **lege**, **legal legitim**, **illegal**, **nelegal**.

Exemple: **lege:** "lege naturală"; "legea presei"; "legea naționalităților"; "legea electorală"; "legi asupritoare"; "legile evoluțiunii istorice";

legal: "mijloace legale"; "bază legală";

legitim: "aspirații legitime";

ilegale: "numeroase ilegalități";

nelegal: "mijloace nelegale";

3. Familii de cuvinte provenite din noțiunea de **liber** este de asemenea destul de des întâlnită.

Formele derivate sunt următoarele: **liber**, **libertate**, **liberal**. Sensurile sunt cele de bază, adică **liber = liber**.

Exemple: **libertate:** "libertate națională"; "libertatea presei"; "libertăți publice"; "adevărata libertate"; "secolul libertății";

liber: "libera dezvoltare";

liberalism: "partid liberal".

4. Familia cuvintelor derivată din noțiunea de **român**, este de asemenea bine reprezentată.

Au fost întâlnite următoarele forme: român, românesc, românime, românism, România.

Exemple: român: "român adevărat"; "român cu inimă"; "chestiunea română"; "deputați români"; "români de omenie"; "români de bine";

românesc: "nobilitate românească"; "lume românească"; "voturi românești"; "pământ românesc"; "traie românesc"; "suflet românesc";

românime: "floarea românimii";

românism: "politica românismului"; "decoromânism";

România: "frații noștri din România".

5. Familia de cuvinte formată din termenii **politic, politică, politician.**

Exemple: politic: "dezastru politic"; "factor politic"; "adversar politic"; "teren politic"; "personaj politic";

politică: "politică agresivă"; "politica națională"; "lupta politică"; "politica pasivității"; "politica absurdă"; "unitate politică"; "politica națională maghiară";

politician: "politician de vocație"; "politician conducător"; "politicieni de azi"; "politicieni maghiari";

6. Familia de cuvinte constituită din termenii **guvern, guvernare, guvernamental, guvernanți.**

Exemple guvern: "guvern liberal"; "guvern statutar"; "guvern actual"; "pacea guvernului"; "nu v-a rezolva guvernul".

guvernare: "sistemul de guvernare";

guvernamental: "cercuri guvernamentale"; "guvernamentali";

guvernanți: "guvernanți ciocoiți".

7. Familia cuvintelor, formate din termenii: **constituție, constituțional, constituționalism, neconstituțional.**

Exemple: constituționalism: "constituționalism maghiar"; "masca constituționalismului"; "spiritul adevăratului constituționalism";

constituțional: "legi constituționale"; "cale constituțională"; "garanții constituționale"; "factori constituționali";

neconstituțional: "legi neconstituționale".

8. Alte familii de cuvinte cu frecvență mai scăzută: **alegeri, alegători; deputat, deputațiune, apărare; luptă, maghiar, program, patrie.**

Exemple: alegeri: "alegeri parlamentare"; "alegeri generale"; "alegeri sălbatice"; "alegeri libere"; "alegeri dietale".

alegători: "alegători dietali"; "alegătorii români"; "majoritatea alegătorilor"; "voința alegătorilor";

apărare: "apărarea noastră"; "apărarea naționalității"; "apărarea națională";

apărători: "nepregetați apărători";

deputat: "deputați naționali"; "deputați naționaliști"; "deputați români"

deputație: "deputațiunea partidului nostru"

luptă: "lupta națională"; "lupta noastră de existență"; "lupta politică";

**"lupta de apărare"; "lupta comună"; "lupta solidară"; "lupta mondială";
luptători: "adevărați luptători"; "tabăra luptătorilor"; "luptător național";
"luptători români"; "luptătorii națiunii";
patrie: "patrie sa străbună"; "patria comună";
patriotism: "patriotism luminat"; "patriotismul adevărat"; "terenul
patriotismului"; "convingeri patriotice";
program: "programul partidului"; "programul național"; "programul nostru
politic";
programatic: "istorie programatică";
maghiar: "politică maghiară"; "supremația maghiară"; "stat maghiar";
maghiarizare: "politică de maghiarizare"; "ne-au maghiarizat școlile";
"jumătate maghiarizate".**

Am întreprins în cele de mai sus o analiză descriptivă a familiilor de cuvinte prezente în vocabularul politic utilizat în Transilvania de către români la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Se constată că familiile de cuvinte cu sensuri stabile analizate la nivelul celor trei domenii anunțate la începutul capitolului sunt aproape identice, având o arie de răspândire asemănătoare. Ele s-au constituit în legătură directă cu realitățile social-politice și economice existente în Transilvania în perioada pe care ne-am fixat-o pentru studiu. Problema fundamentală a națiunii române din Ungaria în perioada dualismului a fost obținerea libertății în toate domeniile de manifestare a vieții naționale și recunoașterea de către guvernanți a egalității politice cu națiunea maghiară. Această egalitate trebuia recunoscută prin lege, ceea ce înseamnă în fond modificarea legii naționalităților, prin care se statua existența unei singure națiuni politice, a celei maghiare.

Sensurile stabile care caracterizează unele noțiuni cheie ale vocabularului politic, așa cum rezultă din analiza efectuată, sunt dovezi elocvente că lexicul politic în perioada avută în vedere era bine ancorat în realitatea istorică a românilor din Transilvania. El era capabil să ofere acei piloni semantici pe care, și în jurul cărora, să se clădească sistemul unui vocabular politic care să răspundă cerințelor funcționării unui lexic de asemenea factură.

NOTE

1. Boris Cazacu, **Probleme ale studierii lexicului**, în "Studii de istoria limbii literare române - secolul XIX", vol.I., București, 1969, p. 70.
2. Au fost studiate: **Programul Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania stabilit de Conferința Națională din 12 - 14 mai 1881**, în T.V.Păcățean, *Cartea de aur*, vol.VII., p.33-34; **Replika Junimel academice române din Transilvania și Ungaria la Răspunsul dat de Junimea academică maghiară, 1892**; **Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VII., p.513-546; **Programul și expozeul Memorandului alcătuit de biroul apărării, în Serban Polverejan, Nicolae Cordoș, Mișcarea Memorandistă în documente (1885-1897)**, Cluj, 1973, p.248-263; **Manifestul Intenționiștilor**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VII., p.773-780; **Holărârile Conferinței Naționale din 1905**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII, p.169-172; **Apel către aluzătorii români**, în "Tribuna", anul IX, nr.1 din 4/7 ian., 1905, p.5; **Ședința Comitetului Central al P.N.R. întrunită la Orăștie în data de 7-8 septembrie 1912** în "Românul", nr. 189 din 28 aug./10 sept., 1912; **Către românii din comitatul Aradului**, chemarea lansată de către Comitetul Clubului Comitatens Român din comitatul Aradului cu prilejul alegerii pentru Adunarea Comitetului, în "Românul", nr.208 din 24 sept./7 oct., 1913; **Memoriul Comitetului Național Român**, în "Românul", nr. 14 din 18/31 ian., 1914; **Holărârea Comitetului din 17 febr. 1914**, în "Românul", nr. 29 din 6/19 febr. 1914.
3. Vezi, Vicențiu Babeș, **Cuvântare la încheierea Conferinței din 1-3 iunie 1884**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII, p.161-200; G.Barițiu, **Scrieri social-politice**, București, 1962, p.346-348; p.348-354; p.354-358; 359-364; 367-369; 369-372; 372-373; 378-381; 385-387; 392-393; 399-411; 414-417; 424-425; Valeriu Braniște, **De la Blaj la Alba Iulia (articole politice)**, Timișoara 1980; idem, **Declarațiile privind tratativele româno-maghiare**, în "Românul", nr.3 din 4/7 ian., 1914; Octavian Goga, **Prin noi înșine**, în **Însemnările unui trecător**, Arad, 1911; idem, **Izolarea noastră**, în "Românul", nr. 137 din 23 iun./6 iul., 1913; idem, **Interviu**, în "Românul", nr.32 din 9/22 febr., 1914; idem, **Războiul din Balcani și durerile noastre. O nouă biruință a principului național**, în "Românul", nr.263 din 29 nov./12 dec., 1912; idem, **Pagini publicistice**, Cluj-Napoca, 1981; Vasile Goidiș, **Chestiunea națională**, în "Românul", nr.204 din 18 sept./1 oct., 1912; idem, **Cel mai aproape scop al politicii noastre românești**, în "Românul", nr. 115 din 27 mai/9 iun., 1911; idem, **O părere individuală**, în "Românul" nr.24 din 30 ian./12 febr., 1911; idem, **Femela română**, în "Românul", nr.12 din 16/19 ian., 1911; idem, **Cuvântare în parlament**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII, p.288-296; idem, **Scrieri social-politice și literare**, ediție îngrijită de Mircea Popa și Gheorghe Sora, Timișoara, 1976; Keith Hitchins, **Liviu Maior, Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861-1892)**, Cluj, 1970; Vasile Lucaciu, **Cuvântare la Manifestația Națională de la Arad**, în "Românul", nr.25 din 4/7 febr., 1911; idem, **Discurs la Congresul Internațional de la Londra din 28 Iulie 1911**, în "Românul", nr.157 din 19 iul./1 sept., 1911; Iuliu Maniu, **Cuvântare în parlament**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII, p.353-367; Teodor Mihali, **Cuvântare în parlament**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII, p.176-184; idem, **Declarațiile privind eșuarea tratativelor cu guvernul**, în "Românul", nr.31 din 8/21 febr., 1914; idem, **Interviu**, în "Românul", nr.57 din 12/25 mart., 1913; Ioan Mișu, **Memoriul**, în "Românul", nr.3 din 3/18 ian., 1911; George Pop de Băsești, **Declarațiile privind eșuarea tratativelor cu maghiarii**, în "Românul", nr.30, din 7/20 febr., 1914; idem, **Discurs la ședința Comitetului Național de la Lugoj din 2/15 Iulie 1911**, în "Românul", nr.136 din 22 iun./5 iul., 1911; Ștefan Cicio Pop, **Cuvântare în parlament**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII, p.184-104; Ioan Rațiu, **Declarație prezentată în timpul procesului de la Cluj**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VII, p.666-668; Ioan Slavici, **Ardealul, românii și ungurii**, în "Tribuna Poporului", an.I., nr.46 din 9/25 mart., 1887; Ioan Suciu, **Cuvântare în parlament**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII, p.199-207; Alexandru Vaida, **Cuvântare în parlament**, în T.V.Păcățean, *op.cit.*, vol.VIII., p.324-347; idem, **Raport către K. Bardoff, șeful Cancelariei Militare a Arhiduceului despre tratativele P.N.R. cu președintele Consiliului de Miniștri, Tisza Istvan, în "1918 la românii..."**, București, 1983, vol.I, p.323, 326; Aurel Vlad, **Cuvântare la Manifestația Națională de la Arad**, în "Românul" nr.25 din 4/7 febr., 1911; Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, **Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)**, Cluj, 1973; Eugen Glöck, Nicolae Roșuț, **Aradul și mișcarea memorandistă**, vol.I-II, Arad, 1974-1976.
4. Au fost consultate: "Tribuna", Sibiu, 1892-1894; "Tribuna Poporului", Arad, 1897-1904; "Tribuna", Arad, 1904-1911; "Românul", Arad 1911-1914; "Dreptatea", Lugoj, 1894-1914.

LE LEXIQUE POLITIQUE DE TRANSYLVANIE À LA FIN DU XIX - ÈME SIÈCLE ET OU DÉBUT DU XX - ÈME SIÈCLE

(Résumé)

L'article établit les familles de mots qui ont pris contour à la suite de l'étude du vocabulaire politique employé dans les documents officiels élaborés par la direction du Parti National Roumain, par l'élite des politiciens et dans la presse roumaine des territoires roumains qui subissaient la domination hongroise à la fin du XIX-ème siècle et ou début du XX-ème siècle.

L'auteur en tire la conclusion que les familles de mots et leurs significations, analysés au niveau des trois domaines étudiés, étaient presque identiques et constituaient les piliers sémantiques sur lesquels et autour desquels on allait édifier le système d'un lexique politique ancré dans la réalité historique de l'époque en vue.

MARTIRI AI MARII UNIRI

Iulian Negrilă

Aspirațiile spre unitatea națională a tuturor românilor au dăinuit dintotdeauna în conștiința neamului nostru care și-a pus toată capacitatea și puterea sa, tot spiritul său de jertfă pentru îndeplinirea lor.

Însecolul al XIX-lea, odată cu apariția presei românești are loc o dezvoltare mai accentuată a conștiinței naționale a românilor din această parte a țării. Publicațiile românești și-au propus să apere drepturile românilor din Austro - Ungaria și să manifeste o poziție de solidaritate în toate problemele cu românii de dincolo de Carpați.

În contextul unor complexe frământări de la începutul secolului nostru, Aradul a devenit un centru de seamă al luptei poporului român din Transilvania pentru libertate și unitate națională, aici apărând și unele publicații românești care au servit drept tribune de luptă împotriva asupririi sociale și naționale a poporului nostru. Dintre ele un rol deosebit l-a avut "Românul", care a apărut în anul 1911 la Arad, ca organ al Partidului Național Român, sub conducerea Vasile Goldiș. Această publicație a contribuit la formarea conștiinței naționale a poporului român, în vederea pregătirii și îndeplinirii acțiunii de formare a statului național unitar român.

Înfăptuirea acestui deziderat a fost un proces complex și a cerut multe jertfe, dintre care ne vom referi, mai cu seamă, la acei martiri ai neamului românesc din preajma Marii Uniri. Ne stau la îndemână pentru acest demers, articolele-document publicate în paginile "Românului" și adunate de noi în volumul Ziarul "Românul" și Marea Unire, Editura Politică, București, 1988, din care aflăm cazurile de cruzimi, omoruri, răzbunări și represalii de tot felul, care au fost declanșate împotriva românilor de o serie de organizații teroriste maghiare și șoviniste, dintre care amintim: Grupul celor doisprezece căpitani, Asociația de redșteptare a ungarilor (EME), Organizația ungară de apărare (MOVE), Asociația turanică ungară, Frăția de sânge a crucii albe etc.

În numărul său din 31 ianuarie/13 februarie 1912, "Românul" consemnează cazul celor paisprezece teologi români de la seminarul din Oradea, care au fost exmatriculați, fiindcă au vorbit românește în școală și pe stradă. Sub scutul religiei a avut loc un alt atentat împotriva neamului nostru, prin încercarea de a întemeia un episcopat greco-catolic maghiar. De mai mulți ani se purta împotriva noastră, de întregul aparat al puterii de stat, un război de nimicire, după un plan dinainte chibzuit. Se ia atitudine foarte hotărâtă împotriva nelegiurii de a înființa un episcopat maghiar pe teritoriul episcopatului românesc. Odată cu înființarea episcopiei maghiare la Hajdudorog asistăm la zdrobirea aproape definitivă a dreptului bisericii române greco-catolice; Dumnezeu, deci, va vorbi ungurește cu

românii care numai în biserică mai auzeau limba pe care o folosesc de sute și mii de ani înaintașii noștri.

Tot pe linie bisericească se înscrie și istorisirea cazului din comuna Sanislău, comitatul Sătmar. Acolo, în 1907, s-a ridicat o cruce de piatră în cimitirul român, de către cetățeanul Silaghi, cu următoarea inscripție: "Să grăbim, sire, ajutorul răposaților noștri, nu cu lacrimi, ci cu rugăciunile și jertfele noastre !" (Ioan Gură de Aur). Silaghi a fost amendat cu 25 de coroane sau două zile de închisoare, dându-i-se ordin să șteargă inscripția de pe cruce.

Cu numărul 6 din 2/15 noiembrie 1918, "Românul" publică la rubrica **Bașbuzucisme** multe cazuri de cruzimi, de răzbunări și represalii săvârșite de maghiari, care nu înțelegeau epoca frăției, iubirii, respectului dintre națiuni. Astfel, sergentul major Fekete a declarat la Olpret că-l va împușca pe dl. dr. Vaida-Voievod. De pe pieptul dumnealui au rupt tricolorul, iar pe copiii săi i-a amenințat cu arma, dacă vor purta tricolorul românesc. Ordinea, neputând fi restabilită de către autorități, a fost întronată de cincizeci de feciori români aduși din Bistrița de dl. avocat dr. Giurgiu.

La Sânmartin în 5 noiembrie 1918, în urma provocării unei cete de gentry maghiari care au tras în mai mulți români, s-a luat măsura de a se forma gărzii naționale române care să preîntâmpine alte incidente. Apoi, o legiune "Pataki" de gentry maghiari din Cluj s-a coborât în satul Mihalt și au împușcat pe români, zece înși fiind omorâți, iar douăzeci și opt au fost răniți. Din avioanele trimise de vicecomitele Lugojului, Jsekutz, au fost omorâți prin împușcare, în 3 și 4 noiembrie 1918, paisprezece români și mulți alții au fost răniți.

În satul Josikafalva au fost uciși din porunca lui Dittrich, căpitanul miliției, patruzeci de români, care apoi au fost arși pe rug, fără a avea certitudinea că n-a mai rămas viață în vreuna dintre victime. Barcsay și Ajtay au agitat spiritele prin expediții de răzbunare.. Comisarul guvernului se află neputincios față de gentry, iar ministrul a dispus să nu se permită organizarea acestor expediții.

Cruzimi îngrozitoare au avut loc la Petriș, comitatul Arad, unde au fost împușcați douăzeci de țărani români, pentru că, după înființarea gărzii naționale române, în toamna lui 1918, rolul jandarmeriei de menținere a ordinii, încetase.

Despre această intenție a fost încunoștiințată garda maghiară din Zam care, sub conducerea unui steag plecat din Petriș, a căutat pe cei opt înși ce dezarmaseră jandarmeria și a găsit numai șapte. Pe al optulea negăsindu-l, au forțat părinții să-l demaște. Feciorul se dusese la Toc, de unde a venit înapoi la Petriș ca să dea seamă pentru faptele sale. El a fost dus la Zam și împușcat odată cu ceilalți.

La Chereluș, locotenentul Gabor Ferencz, cu un grup de ostași maghiari, au omorât mai mulți români. Investigația făcută de autorități a scos la iveală vinovăția lui Gabor, care a fost transportat la Arad, unde va fi judecat. La Mândruloc și Cicir au fost demascate abuzurile notarului Bernath Ferencz "care a maltratat femeile eroilor noștri și a supus suferințelor pe orfanii ostașilor români".

Acest notar a angajat treizeci de militari înarmați, cărora le-a pus motorul electric la dispoziție și, sosind în Mândruloc, au atacat pe Mihai Rugescu, "un vrednic român cu trei fii în armată, și-l zdrobește cu patul puștii, astfel că, peste două ore, Cicirul are prima jertfă a evoluției evenimentelor dinaintea Marii Uniri". Tot în Cicir e împușcat, prin spate, Mihai Popescu, "fecior frumos și voinic", care scăpase din atâtea lupte crâncene. Preotul Iancu Ștefănuț este arestat și dus cu trenul electric la Arad, unde este înțemnițat, sub învinuirea că a agitat poporul. A doua zi a fost eliberat de către dr. Ștefan Cicio-Pop, Președintele Consiliului Național Român. Învinuirea preotului Ștefănuț se referea la faptul că fusese la înmormântarea lui Mihai Popescu și prin cuvintele sale impresionase până la lacrimi pe săteni și pe prietenii acestuia din comunele învecinate.

Ziarul "Românul" consemnează cu fidelitate și consecvență toate aceste acte de barbarie săvârșite la adresa poporului român, informând cititorii despre toate suferințele îndurate: "Batjocorați am fost și scuipați, defăimați și urmăriți, căci n-aveau ochi să ne vadă. Și ne-au prins și ferecat, ne-au închis și judecat, căci drept n-aveam să ne plângem. Când ceream apă, ne dădeau oțet, când ceream aer, nu ne încăpeau temnițele, iar când ceream lumină, astupau și cea din urmă ferestruie, căci cutezam să cerem. Trupurile noastre în lovituri se stingeau, să ne doară și sufletul și, dacă ar fi avut putere, ne-ar fi sugrumat în pânțelecele mamelor noastre, să nu ne mai naștem, căci pieirea ne-o voiau... Mașteri ai ținuturilor ce le locuiam de când a luat ființă neamul nostru, ne-au făcut slugi și robi și veacuri de-a rândul tot noi am fost venetici și barbari... Am înghițit tot amarul ce un neam pământean a fost în stare să înghiță..." (Golgota, în "Românul", nr. 17/1918, p. 1).

Din nou la Josikafalva ungerii au ars de vii femei și bărbați români de parcă întreg neamul românesc a țipat de durere închipuindu-și groaznica zvârcolire a cărnii vii românești pe cărbunii roșii. Lumea întreagă, dincolo de fostele hotare a luat la cunoștință de acea izbucnire a sălbăticiei ultraasiatice. Actele luate asupra cazului din Josikafalva trec din mână în mână pe la oficii, dar sunt liberi și vii încă fiarele acelea cu chip de om care au comis crime. Judecata lor întârzie prea mult, fiindcă acea crimă a fost comisă în Ardeal și a fost comisă de unguri.

În comuna Bratca din comitatul Bihorului a sosit la 17 noiembrie 1918 un locotenent ungar cu o trupă de gardiști care să cerceteze devastarea unei prăvălii, reținând fără dovezi pe șase feciori români, abia întorși de pe front. Aceștia au fost duși la cimitirul satului, i-au silit să-și sape groapa, apoi i-au împușcat, dar nu erau încă morți și i-au îngropat de vii.

După aceste fapte care nu au pereche nici în istoria întunericului asiatic, într-o scrisoare adresată redacției "Românului" de către prof. Ștefan Apathy din Cluj, găsim noi amenințări la adresa românilor. În aceeași perioadă de timp, în Jibou, comitatul Sălaj, au sosit soldați ai legiunii naționale maghiare ca să pedepsească pe români. Aceștia au umblat "prin sate și au împușcat în crucile bisericilor românești din Ciceu, Poptelec și Nirsida. La Mineu au furat treizeci de

oi. Aiurea iau bani de la oameni, fură până și lanțurile de la ceasuri. Fac presiuni asupra flăcăilor de 19 - 24 de ani să se înroleze în garda națională ungurească, pe cei care rezistă, îi împușcă !" ("Românul", nr. 17/1918, p. 3).

În gara de la Grădiște, o grupă de gardiști unguri au tras salve dintr-un tren ce staționa, asupra românilor, ucigând opt oameni și rănind pe mulți alții. Apoi, la Sărăcia Română, evreul Recsey se răzbună cu ajutorul gardiștilor maghiari pe cei care, din cauza foamei, au luat bucate din hambarele sale, fiind împușcați doi oameni, iar șase au fost duși la închisoarea din Seghedin.

La 5 noiembrie 1918 locuitorii din Voivodeni au plecat la administratorul domeniului din Aldești ca să-și primească ovăzul conform înțelegerii stabilite dinainte. Au sosit însă jandarmii și soldații din garda Acel. Au fost împușcați nouăzeci și doi de oameni, între care și Maria Bătrâna de numai șase anișori.

Nu trece zi să nuse întâmple vărsări de sânge comise de unguri. "Sugrumarea limbii românești și vărsarea sângelui românesc este... cea mai predilectă faptă vitejească ungurească." Țăranii din Gurahonț s-au adunat la târg și pe la orele zece apare un sublocotenent străin în ușa prăvăliei centrale spunându-le că le va da mărfuri cu preț maximal. Dar nu găsește cheia pentru a deschide prăvălia și alege câțiva oameni pentru a sparge ușa. Țăranii năvălesc înăuntru și atunci apare un sublocotenent cu cincisprezece inși înarmați, care trag, omorând doi țărani, iar doisprezece sunt răniți grav. Sublocotenentul se aruncă asupra unei căruțe de țărani, înfige baioneta în doi dintre ei, omorându-i.

La 5 noiembrie 1918, în Cebza, Schwartz s-a întors în comună cu douăzeci și cinci de soldați, împușcând opt români, între care trei feciori ai lui Ioța Taută, întrucât aceștia au luat alimente din magazia evreului. Ajung în cele din urmă la ceartă cu proprietarul Czivay, care însă a doua zi a fost găsit mort. Pentru aceasta șapte inși au fost legați și duși la închisoare în Timișoara.

La ordinul fibirăului, în 3 noiembrie 1918, notarul ungar din Deta convoacă poporul pentru a primi aderența, dar mulțimea s-a răscolat alungând pe notar. Manifestarea a fost condusă de teologul Conciat. Au fost uciși douăzeci de oameni, între care și preotul, iar a doua zi încă opt oameni, doi sârbi și un bulgar.

Bașbuzucismele continuă: "Marea de sânge ce strigă după dreptate către Dumnezeu și lume se vede că nu este destul de mare pentru unguri". Astfel, la 7 noiembrie 1918, o gardă maghiară înarmată oprește pe românii ce mergeau la târgul de la Beiuș, fiind palmuiți și insultați și rupându-le tricoul românesc. Românii s-au împrăștiat, doi dintre ei ai fost împușcați și mulți alții răniți. Locuitorii din Budineasa au fost insultați și batjocorâți de un detașament de o sută de maghiari din regimentul 4 hanvezi, aflat sub conducerea locotenentului Janos și a sublocotenentului Karacsony. Tot ei au jupuit pielea de pe caii de gimnastică de la gimnaziul din Beiuș, făcând o pagubă de cinci mii coroane. La 12 noiembrie 1918, tot vestitul Janos "a dat poruncă în Vașcău să prindă și să lege patru oameni și să-i ducă la Beiuș. În drum însă i-a aruncat din tren, toțmai când treceau peste

podul Crișului, în hotarul Drăgăneștilor". Apoi, la Vașcău au legat șase inși de cozile cailor și așa i-au chinuit până la moarte. Aceeași grupă a locotenentului Janos l-au pălmuit și l-au închis pe Nicolae Bogdan, directorul băncii din Vașcău.

"La Băița, Lunca și Câmpeni șapte români (Teodor Pele, Maxim Zoica, Ioan Zoica, Vasile Dronca, Ioan Bele, Tănase Pele și Ilie Cismașiu), pe care duminică, 10 noiembrie 1918 i-au împușcat la comanda militară a lui Janos, apoi și-a trimis raportul regimentului 4, încheindu-l cu propoziția: "7 hideg !" ("Șapte sunt reci !") ("Românul", nr. 15/1918, p. 4).

O delegație de români, care veneau cu un tren special dinspre Turda, la gara Cucerdea e întâmpinată de o bancă de opt husari, sub comanda caporalului Bortnyik Zoltan, care le smulge tricolorul românesc și-l calcă în noroi. Conflictul a fost aplanat de garda românească sosită cu trenul dinspre Cluj.

La 1 Decembrie 1918 se revarsă pe străzile Clujului bande de secui, care urlă pe străzi și împușcă cu ușurință acolo unde văd tricolor românesc. Ei au pătruns și în biserică, unde au lovit cu patul puștii și cu pumnii, înjurând și amenințând pe credincioși. Avocații dr. Augustin Bunea și dr. A. Blaga au fost urmăriți și insultați, strigându-li-se: "Bem sânge de valah !" Aceleași bande au atacat din tren garda românească din Huedin, numărul morților nefiind cunoscut, fiindcă secuii i-au luat în trenul lor.

Flămânzi și dornici de a trăi mereu din sudoarea altora, se pare că mai bine ar renunța la viață, decât să se angajeze la o muncă cinstită. Așa se face că locuitorii din comunele Albac, Scărișoara, mergând cu vitele la fânul ce-l aveau la munte, în teritoriul episcopului de Oradea, o bandă de douăzeci și nouă de soldați, sub conducerea câtorva sergenți majori, au venit la ei în 24 noiembrie 1918, i-au legat cu funii de grumaz și i-au bătut de moarte, iar vitele le-au îndreptat spre Bihor. Au luat cu ei însă câțiva oameni și cinci cai, îndreptându-se spre comunele Scărișoara și Albac. Pe drum au fost maltratați. Unii au reușit să fugă, dar opt au fost introduși cu forța într-o casă devastată, i-au legat cu funii de gât și i-au bătut: cu un ciocan au bătut până la sângerare membrele, mai ales încheieturile, dar și corpul și capul. După o noapte de astfel de chinuri, dimineața i-au luat la drum cu șase cai, pe care au încărcat muniția adusă, alimente și veșminte furate, pornind spre Scărișoara și apoi în Albac. În drum au fost însă dezarmați de gardiștii români și escortați spre Câmpeni.

În noaptea de 15/28 spre 16/29 noiembrie 1918, regimentul secuiesc 22, din porunca ministrului de război maghiar, a sosit la Dej. În acel timp secuii au smuls stindardul nostru tricolor de pe acoperișul gării și l-au rupt în bucăți. Ofițerii și soldații acestui regiment au atacat pe stradă civili și ofițeri și soldați români, rupându-le insignele românești. ("Românul", nr. 28 din 30 nov./13 dec. 1918, p. 2).

La Românești, în Banat, s-au întâmplat alte cazuri de bașbuzucisme. Astfel, după spargerile de la Marginea, jandarmii s-au dus la garda maghiară din Făget, de unde au luat mai mulți gardiști, între care și evreul Paskecz Mor. Aceștia,

În 8 noiembrie 1918 s-au dus la Românești și în satele învecinate, au deținut pe cei șase români aflați pe lista strajameșterului Krausz Lajos, punându-le cătușe la mâini și au plecat cu ei la Marginea, pentru a-i îmbarca într-un tren spre Timișoara. În Marginea, căpitanul Seybley, de la fabrica din localitate, le-a mai predat pe Ioan Mera din Groși. N-au plecat însă la Timișoara, ci la Făget, unde au fost încuiați în temniță și puși sub pază bună. A doua zi, la orele 5 p.m., jandarmii Rikker Adolf și Szabo István, împreună cu opt gardiști maghiari i-au scos din temniță și i-au dus spre gară. Ajunși la colțul străzii ce duce spre gară, au intrat în curtea casei comunale, apoi în grădină, unde i-a împușcat și îngropat, motivând că deținuții au încercat să fugă. Cadavrele au fost jefuite de Paskecz Mor, Szabo Sandor și Adamovits Iozsef.

Cei omorâți au fost: Dionisie Pădurescu de 24 de ani din Românești, care avea un glonte în cap și două în piept, pătrunse prin lateral; Gligor Muntean de 39 de ani din Românești, împușcat din față, luându-i-se încălțăminte; Ioan Mezea de 28 de ani din Groși, mort prin împușcare în ceafă; Arsenie Dragoș de 34 de ani din Românești, împușcat în gât și în piept și i s-au luat încălțămintele; Ion Florea de 24 de ani din Românești, împușcat în piept; George Petric de 24 de ani din Românești, avea două împușcături în osul pieptului și una în coșul stâng al pieptului; Dumitru Stănilă de 22 de ani din Goizești, împușcat prin partea de jos a căușului pieptului. ("Românul" nr. 24 din 8/22 decembrie 1918, p. 3).

În decembrie 1918, generalul Berthelot vizitează Aradul. La reîntoarcerea lui spre gară a fost condus de românii arădeni îmbrăcați în haine de sărbătoare. În acea zi ungerii, plini de invidie și ură, au organizat un adevărat pogrom contra românilor. Ei au ținut calea înarmați, românii pașnici, țăranilor care erau în drum spre satele lor. Din părți, de după stâlpi, din case au tras în trupurile românești. Bande înarmate cutreierau străzile, luau pretutindeni tricolorul românesc de pe edificii și-l călcau în picioare. "Au pușcat înaintea casei dr. Pop, au spart ferestrele și dacă familia era acasă, cine știe ce i s-ar fi întâmplat!" Apoi au devastat tot ce întâlneau în cale, pătrunzând în seminarul românesc.

Nu se știe exact numărul celor omorâți prin împușcare pe strada de lângă Palatul Cultural, alții pe la gara electrică, la gara C.F.R. Se vorbea de douăzeci de morți și patruzeci de răniți. Toți cei ce-au murit de gloanțele dușmanilor sunt declarați "morți ai națiunii !" Între cei omorâți se află și Nicolae Barna din Covăsânt. ("Românul", nr. 42 din 18/31 decembrie 1918, p. 1 - 2).

Banțele secuiești au omorât în Marghita, județul Bihor, pe Vasile Filip, candidat de preot. ("Românul", nr. 24 din 30 ianuarie/12 februarie 1919, p. 6). În Bihor vandalismul bandelor maghiare ia proporții. Acestea au năvălit prin sate, săvârșind atrocități nemaipomenite. Soldații unguri dezbracă pe români pe stradă, năvălesc în locuințele lor, le iau albiturile, slănină, banii. Apoi, sergentul major Vasile Chiș a fost bătut a doua oară de soldații din regimentul unguresc 24, l-au purtat prin Debrețin, Puspokladany și Oradea, l-au jefuit și i-au furat tot ce avea

acasă. La Oradea sosesc zilnic refugiați, fugiți din calea ungarilor. Tot la Oradea a fost reținut sublocotenentul Iancu Simeon. ("Românul", nr. 25 din 1/14 februarie 1919, p. 4)

După înfăptuirea Marii Uniri, soldații maghiari fac numeroase crime în rândul populației românești. La 31 ianuarie 1919, câțiva soldați maghiari opresc trenul în hotarul Șiriei și-l împușcă în picior pe Teodor Baba, care n-a mai putut fi salvat, murind în chinuri groaznice la 12 februarie 1919, spunând doctorului Sever Păscuțiu ce-l îngrijea: "Domnule doctor, eu știu că peste un ceas ori două am să mor, nu-mi pasă însă. Mai bine să mor eu și toată familia mea, decât să nu se înfăptuiască România Mare !" ("Românul", nr. 25 din 1/14 februarie 1919, p. 5).

În Bihor uciderile se țin lanț. În comuna Ceciche, soldații republicani maghiari au împușcat pe Teodor Corb, iar pe fratele său, Gașpar, de paisprezece ani, l-au străpuns cu baioneta. Mama acestora a sărit în ajutor și a fost împunsă cu baioneta, învărtind-o de mai multe ori în pântec, după care a fost transportată la spitalul din Oradea.

În comuna Gurbediu, soldații maghiari au devastat satul, un copil a fost alungat din leagăn, altul de patru săptămâni a fost izbit de perete. Protopopul Petru Cușșa din Suburbul de Jos a fost bătut cu niște prăjini, i s-au aruncat chibrite aprinse în barbă, zăcând în spital bolnav de moarte. În Tileagd, protopopul Munteanu a scăpat pe fereastră, a fugit peste garduri, trecând Crișul înot, scăpând teafăr. La Săcădat, Iosif Tărău a fost amenințat că vor face curele din pielea lui. În Vașcău, protopopul Deseanu, bolnav, este păzit de doi soldați. Învățătorul Vasile Sala, candidatul de avocat Mihai Popa și avocatul dr. Ciurdariu au fost arestați noaptea și duși între sulite la Oradea. În Chizar, preotul Dănilă a fost omorât. În Marginea, preotul Alexandru Mărcuș a fost jefuit în biserică. ("Românul", nr. 29 din 7/20 februarie 1919, p. 1).

După omorârea tinerilor preoți din Șimand, C. Popescu și C. Leucuția de către bandele ungurești, la 10 octombrie 1919 a fost înmormântată Virginia Hotăran și fiul ei, uciși de aceleași mâini criminale. Alături de aceste cazuri mai consemnăm: la 2 noiembrie 1918 la Josikafalva românii au fost bătuți și împușcați; la Mărișel, patruzeci de bărbați și femei au fost împușcați și le-au dat apoi foc; rugul arde de cinci zile. la 5 noiembrie, la Sânmartin românii au fost împușcați; iar în următoarea zi, la Mihaiț au fost zece morți și douăzeci și cinci de răniți; în Marginea locuitorii au fost atacați și jefuiți în puterea nopții; în Coștei, Sintești, Românești, Tomești, Groși, Bârzava, câte șapte români au fost uciși; în Chereleșu poporul a fost adunat de către un locotenent ungar care le-a ordonat să se culce la pământ, după care au tras salve pe deasupra lor: cinci morți; în Făget au fost uciși din aeroplan paisprezece români; la Bujor Susani au fost împușcați patruzeci și cinci de români.

În 6 noiembrie 1918: douăzeci de țărani români împușcați la Petriș; la Mândruloc, alte victime. La Șomoșcheș, un grup de țărani, după ce au fost purtați de o gardă de unguri din Arad, au fost împușcați pe la spate; jandarmii din Bihor

jefuiesc pe săteni; în Șeitin patrula militară arestează opt săteni pe care-i duce, nu se știa unde nici până în toamna lui 1919. ("Românul", nr. 31/10 octombrie 1919, p. 1).

În 6 mai 1920, trei femei refugiate din Cenadul unguresc, comună locuită în majoritate de români și situată lângă granița de la Nădlac, au venit la redacția "Românului", pentru a încunoștința de barbariile săvârșite de unguri. Persida Moiseiaș, Ecaterina Crișan și Elena Socu, împreună cu fetița acesteia, Boiana, au fost bătute și amenințate cu spânzurătoarea, fugind peste graniță de groază. Întreaga populație a satului e supusă la cele mai teribile chinuri, bătăi și batjocuri, pentru motivul că au simpatizat cu armata română. Bărbații au fost escortați din sat și duși fără să se știe unde. Din cauza cumplitelor bătăi, cele trei femei și-au pierdut total auzul. Copila Boiana, abia de opt ani, a fost și ea lovită cu pumnii. Asemenea cazuri se repetă zilnic, populația românească rămasă sub stăpânirea ungurească își blestemă zilele și abia așteaptă ocazia să se refugieze dincolo de frontieră. ("Românul", nr. 95/6 mai 1920, p. 3).

Organele siguranței de stat au descoperit o organizație iredentistă din Arad, ce are denumirea de IME (Iredentista Magyar Egyesulet). Au fost arestați șaptezeci și unu de membri ai acestei organizații, la care s-au găsit scrisori compromițătoare, arme, muniții. Arestații au fost escortați ieri dimineață la Timișoara și predați Curții Marțiale. Această organizație a fost înființată încă în toamna anului 1919, iar cea dintâi ședință s-a ținut la 27 noiembrie 1919 și cea din urmă la 31 ianuarie 1921. Scopul acestei societăți, precizat în statute, era "eliberarea ungarilor... prin răscoală națională maghiară !" Membrii societății au fost organizați după sistem militar în plutoane și fiecare pluton avea un comandant cu educație militară. Afacerile societății erau în conducerea unui consiliu de cinci persoane. ("Românul", nr. 77/12 aprilie 1921, p. 2).

Șirul atrocităților ar putea mult continua, întrucât paginile "Românului" sunt pline, de la un număr la altul, de cazuri în care se arată suferințele de neînchipuit îndurate de românii transilvăneni din partea stăpânirii maghiare. Desigur, reamintirea lor prin aceste rânduri se vrea o pioasă aducere-aminte față de cei care și-au sfârșit zilele pentru drepturi naționale și pentru înfăptuirea Marii Uniri, un omagiu adus celor ce și-au dat obolul suprem, dar și o lecție pentru generația de azi și cea de mâine, care trebuie să învețe din istoria noastră zbruciumată și să fie pregătite oricând, dacă situația o va impune, să-și apere pământul străbun, credința, limba, obiceiurile și tradițiile moștenite de la înaintașii noștri, care dăinuie pe plaiul transilvănean de când Dumnezeu a făcut pământul și lumina.

MARTYRS OF THE GREAT UNION (Abstract)

The author presents atrocities committed by the hungarian army and by hungarian terrorist organizations against the romanian population of western Romania during the years 1918 - 1920. The dates are selected from the Romanian newspaper "Românul", edited in Arad.

ACȚIUNI ÎN SPRIJINUL RECUNOAȘTERII UNIRII BANATULUI CU ROMÂNIA LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (1919-1920)

CONSTANTIN I. STAN

În timp ce în România, istoricele hotărâri ale Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia începeau să fie aplicate în practică, la Paris se deschideau la 18 ianuarie 1919 lucrările Conferinței de Pace. Biroul acestui înalt for internațional avea ca președinte pe primul-ministru francez George Clemenceau, în timp ce Robert Lansing (S.U.A.), David Lloyd George (Anglia), Victor Emanuele Orlando (Italia) și marchizul Saionji (Japonia), îndeplineau funcțiile de vicepreședinți. Organul de conducere al Conferinței era "Consiliul celor 10", din care făceau parte câte doi reprezentanți din Statele Unite, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia¹.

Conferința de Pace de la Paris și-a propus să rezolve problemele în litigiu, să organizeze lumea pe principii noi, echitabile. Ea nu a reușit însă să respecte aceste angajamente datorită politicii discriminatorii promovată de cele patru mari puteri: Franța, S.U.A., Marea Britanie și Italia.

Delegația României era condusă de Ion I.C.Brătianu, iar ca prim-locțiitor avea pe Nicolae Mișu trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Londra. Secretarul ei general era bănățenul Caius Brediceanu.

Delegații români aveau ca scop obținerea recunoașterii desăvârșirii unității naționale a poporului român, dezideratul participării lui la primul război mondial. Situația în Transilvania și Banat era foarte complexă. La 31 octombrie/13 noiembrie 1918 a fost încheiată la Belgrad, fără participarea și știrea României, o convenție militară specială semnată de generalul francez Henrys și voevodul sârb Misici din partea aliaților și de către Bela Linder, delegatul guvernului ungar. Potrivit acestui act, trupele maghiare urmau să fie retrase în opt zile la nord de linia determinată de cursul superior al Someșului Mare, orașele Bistrița - Târgu Mureș - râul Mureș până la confluența lui cu Tisa - Tereziopol - Baia Funfkirchen, până unde cursul Dravei atinge frontiera carpato-slovacă².

Armistițiul de la Belgrad a avut un caracter inechitabil, căci întinse teritoriile românești rămăneau sub ocupație maghiară. Recunoscând acest lucru, generalul francez Patey afirma într-un raport adresat superiorilor săi la începutul anului 1919 că aplicarea lui a avut ca efect "separarea în două a Transilvaniei" și de a pune "un obstacol în profitul dușmanilor noștri"³. Consiliul Național Român Central a protestat împotriva acestui armistițiu într-un memoriu remis ministerului francez de externe. Documentul dezvăluia caracterul nedrept al convenției de la Belgrad întrucât "împarte națiunea română din Transilvania și Ungaria", împiedicând astfel unitatea ei de acțiune. Dispozițiile privind evacuarea teritoriului până la Mureș au, după opinia autorilor memoriului un caracter prea general, fiind

echivoce și ambiguu, favorizând interpretări denaturate și neînțelegeri, de aceea se solicită modificarea acestui act⁴. Aceste prevederi au favorizat comiterea a numeroase abuzuri din partea unităților militare maghiare. La Șiria, lângă Arad, potrivit unui document diplomatic, soldații au provocat la începutul lunii ianuarie 1919 "o baie de sânge și au exterminat pur și simplu o familie de vază română"⁵. Jafurile și crimele trupelor maghiare erau cunoscute și condamnate de autoritățile militare române. Astfel într-o telegramă adresată la 18 decembrie 1918 de Șeful Statului Major al Armatei Române, Generalul Prezan, colonelului Toma Dumitrescu, ofițer român pe lângă Comandamentul Armatei din orient se preciza că este necesar ca trupele noastre să continue înaintarea pentru a ocupa cât mai curând posibil regiunea Arad - Oradea Mare - Careii Mari deoarece "Populația românească din regiunea încă neocupată de noi nu mai este sigură de viața și averea sa: "Bande de înarmate ungare, sprijinite de gărzile lor, naționale jefuiesc orașele și satele șiucid fără milă"⁶. O serie de abuzuri și ilegalități au comis și trupele sârbe din Banat. Această stare de lucruri este înfățișată de generalul Berthlot într-o telegramă adresată la 27 decembrie 1918/9 ianuarie 1919 ministrului de război al Franței, precizând că "sârbii au fost lăsați să ocupe Banatul, să brutalizeze, să jefuiască, să-i bage la închisoare pe locuitorii români și să-i împiedice să-și manifeste dorința de unire cu România"⁷. Avându-se în vedere această situație, autoritățile franceze au cerut retragerea trupelor sârbe din Banat și înlocuirea lor cu forțe aliate. La 15 ianuarie 1919, George Clemenceau șeful guvernului de la Paris și ministru de război l-a informat pe generalul Berthelot că s-a hotărât introducerea în partea centrală a Banatului a trupelor conduse de generalul Henrys. Problema Banatului urma să fie reglementată de Conferința de Pace⁸. Cu toate acestea, chestiunea nu va fi rezolvată imediat. La 21 februarie 1919, Ion I.C.Brătianu a adresat o scrisoare ministrului afacerilor externe al Franței St. Pichon, președintelui comisiei revendicărilor românești Andre Tardieu și delegatului american House, informându-l că "Trupele Sârbe continuă să ocupe o parte din Banat; unde se dedau la acte de violență și de intimidare împotriva populațiilor ostile dominației Serbiei. Se impune evacuare acestor trupe"⁹.

Prezența forțelor militare sârbe nu era în măsură deci să rezolve problemele de litigiu între România și Serbia. Divergențe se manifestau în problema Banatului Timișoarei. Tânăru stat sârbo-croato-sloven propunea drept linie de demarcație calea ferată Orșova-Lugoj. România se pronunță pentru linia aproximativ calea ferată Belgrad-Mako (la est de Szegedin) apoi o linie vecină cursului Tisei. Distanța dintre cele două linii cuprinde aproape 3/4 din Banat¹⁰.

În fața acestei situații, Ion I.C.Brătianu a susținut cu tărie recunoașterea încorporării Banatului la România potrivit granițelor fixate de Tratatul din august 1916 încheiat de România cu Antanta. El a adresat la 2 iulie 1919 un memoriu Consiliului Suprem Aliat în momentul retragerii sale de la Conferința de pace. Șeful delegației române a condamnat modul cum se fixase granița românească

peste Mureș "pentru a tăia o bucată din Banat, ceea ce însemna, fără ca soarta acestei provincii să fie deja hotărâtă oficial, cel puțin < pentru > delegația română, că o parte din Banat nu trebuie să revie României"¹¹. Delegația română arăta, de asemenea, într-un memorandum înaintat la 9 septembrie 1919, Conferinței de Pace că: "Constatând nerecunoașterea integrității Banatului, decisă prin tratat, României își vede dispărând frontierele care să-i garanteze securitatea teritoriului și dezvoltarea sa economică normală"¹². În paralel, Ionel Brătianu a purtat tratative la 31 ianuarie 1919 cu reprezentanții regatului sârbo-croato-sloven V. Trumbici și Vesnic pentru rezolvarea problemelor în suspensie. Totodată au avut loc convorbiri între Octavian Goga, Take Ionescu, geograful sârb Ioran Cvijic, deputatul francez Auguste Gauvax, ziaristul englez R. W. Seton Watson și expertul american Stephen Bonsal. Aceste contacte nu au avut însă nici un rezultat¹³. Românii aflați în Franța s-au pronunțat, la rândul lor, în favoarea rezolvării echitabile a acestei probleme. Profesorul G. G. Mironescu a publicat în presa franceză, la începutul anului 1919, un articol intitulat **L'occupation du Banat** în care condamna ocupația străină a Banatului. Articolul a avut ecou favorabil în rândurile românilor de aici fiind elogiât de ziarul **La Roumanie** deoarece "limpezește problemele între români și sârbi"¹⁴. La rândul său, bănățeanul Sever Bocu scria în paginile gazetei pe care o conducea "România Mare" că frontierele României sunt acelea ale Daciei traiane. Aici "se întinde vatra neamului românesc. De două mii de ani, poporul român luptă pentru menținerea acestor hotare"¹⁵. Traian Vuia a tipărit în numărul din 15 februarie 1919 al revistei "La Transylvanie" un articol intitulat **Consideration sur le Banat** în care a prezentat o documentată expunere asupra acestui vechi ținut românesc, aducând în sprijinul afirmațiilor sale argumente istorice, etnografice, care înfățișau lupta bănățenilor pentru independență și unitate națională. Marele inventator a precizat că Banatul Timișan "făcând parte din România transcarpatică trebuie să intre pe bună dreptate în întregime în marea Românie", fapt prevăzut de **Tratatul din August 1916**¹⁶. Traian Vuia a publicat, de asemenea, la Paris broșura **La Banat Timishan** în care susținea cu tărie drepturile românilor asupra Banatului. O lucrare similară a publicat Sever Bocu. Numeroși români aflați peste hotare se pronunțau în favoarea integrării în totalitate a Banatului la România într-o republică democratică. Caius Brediceanu îl informa pe Valeriu Braniște, într-o scrisoare la 17 martie 1919 că Sever Bocu, Octavian Goga și Vasile Lucaciu "au hotărât republică, detronarea dinastiei, avem date precise despre discuțiile lor"¹⁷.

La rândul lor, românii americani arătau în apelul lansat în Cleveland Ohio de **Comitetul Central Executiv al Ligii Naționale Române**, la 27 decembrie 1918/3 ianuarie 1919 că războiul mondial a adus pentru toți românii răni adânci și mari suferințe. "Astăzi în pământul Ardealului și al Banatului, al Țării Crișurilor, al Sătmăruului, Sălajului și Maramureșului precum și în frumoasa Bucovină este jale și durere pretutindeni. Gospodăriile ruinate, sate și orașe arse, ogoare înțelenite și pline de bălării, școli și biserici ruinate". Semnatarii documentului: căpitanul

Vasile Stoica (președinte) și reverendul Teofil Roșca (secretar) arătau că românii ardeleni și bănățeni au înlăturat cătușele vrăjmașilor cu care au fost chinuiți de veacuri, dar "sunt încă în ghiarele mizeriei și necazurilor care li rod puterile". În vederea unui sprijin activ, organizat eficient în hrană, medicamente, îmbrăcăminte s-a instituit un Fond al biruinței. Acest fond urma a fi folosit "acolo unde vor fi lipsă mai mare, mai cu seamă la ajutoare de școli și biserici, de orfani și schilozi în urma războiului"¹⁸. Românii americani au pregătit, de asemenea, un memoriu în care erau prezentate suferințele îndurate de frații lor din Transilvania, Banat și Bucovina. Ei își exprimau, în același timp, bucuria că aceste provincii, "leagănul românilor timp de peste două mii de ani", au înlăturat lanțurile sclaviei seculare. Documentul exprima convingerea că "Minunata vitalitate și calitățile remarcabile cu care poporul român este dotat" reprezintă garanția că națiunea română își va îndeplini cu credință misiunea istorică și internațională, aceea de a fi "sentinelă a culturii și civilizației latine în Orinetul Europei, în citadela Carpaților și la gurile Dunării, de apărător și promotor al libertății, democrației și justiției bazate pe temelia de granit a fraternității naționale demne de a fi împreună"¹⁹.

Românii americani și-au exprimat adevărată deplină față de reîntregirea națională și cu prilejul unor întruniri publice. La 13 februarie 1919, în sala "Plugarul" din Young Town (Ohio) a avut loc o importantă adunare. Moțiunea votată cu acest prilej, adresa guvernelor Statelor Unite, României și celorlalte țări aliate, precum și armatelor lor, sincere mulțumiri pentru inestimabilul concurs dat poporului român în lupta aprigă pentru eliberarea sa și pentru unitatea sa națională. Românii aflați în S.U.A. opiniau că frontierele României trebuiau să fie delimitate astfel: granița cu regatul sârbo-croato-sloven avea să fie delimitată de Tisa și de gura Mureșului până la Dunăre. România și Ucraina trebuiau să fie separate de Nistru. Cetățenii americani de origine română susțineau necesitatea ca cei 274.000 de români care trăiesc în Serbia, în Timoc și sudul Dunării ca și frații lor din Macedonia, Tesalia și Epir să aibă de acum înainte posibilitatea să se dezvolte în mod liber, în schimb moțiunea solicită ca aceleași libertăți să fie garantate celor 280.000 de sârbi din Banat, celor 200.000 ucrainieni din Basarabia ca și altor minorități naționale din teritoriul românesc²⁰.

Întruniri asemănătoare au fost organizate și de românii aflați în Franța sau Elveția. Vasile Lucaciu a participat la marea adunare din Geneva de la 23 mai 1919, desfășurată în sala Plain Palais unde a rostit o importantă cuvântare. Vorbitorul a condamnat exploatarea socială și națională la care au fost supuși românii și alte naționalități oprimate din Imperiul austro-ungar, elogiind spiritul de libertate, singurul în măsură să aducă popoarelor bunăstarea și progresul căci "noi românii n-am avut parte de această libertate (...) din contră am suferit toate durerile agresiunii celei mai tiranice barbarii". Evidențiind caracterul drept al actului plebiscitar de la 1 decembrie 1918, marele patriot a subliniat că populația românească din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș "s-a pronunțat spontan la Alba Iulia

pentru unirea provinciilor sale cu țara liberă România". V. Lucaciu a precizat, în final, că românii ardeleni și bănățeni sunt fermi în apărarea cuceririlor câștigate prin sânge și imense sacrificii, fiind hotărâți să nu aprobe nici un fel de compromis întrucât ei "au decis a-și elibera țara și nu vor accepta nici o tranzacție care ar renege dreptul la dreptate"²¹.

Activitatea propagandistică era necesară pentru informarea cercurilor politice aliate și neutre în legătură cu legitimitatea cauzei naționale românești. Grație acestei activități, numeroase cercuri politice și ale opiniei publice europene s-au pronunțat pentru recunoașterea de către înaltul for de la Paris a justeței reântregirii naționale, înfăptuită în toamna anului 1918. Cunoscutul ziarist englez Richard W. Seton Watson scria din capitala Franței, la 20 februarie 1919, profesorului Nicolae Iorga că după suferințe îndelungate a venit timpul ca România să fie liberă. Ziaristul englez își exprimă solidaritatea și adevărată față de înfăptuirea unității naționale românești²². La rândul său D. H. Jarnik, fiul marelui filo-român cehul Jan Urban Jarnil saluta printr-o scrisoare expediată din Praga, profesorului N. Iorga la 1 aprilie 1919 "România cea Nouă, Unită și Mare"²³.

Propaganda românească peste hotare în sprijinul recunoașterii Marii Uniri era necesară și datorită recrudescenței acțiunii propagandistice ostile desfășurată de cercurile politice de la Budapesta în special în Elveția. Ziarul francez "Le Temps" afirma în numărul din 15 februarie 1919 că "Contele Andrassy, conducând o echipă de politicieni și-a stabilit cartierul general în Elveția. Membrii acestei echipe cutreierau orașele elvețiene, ducând o campanie împotriva dreptului populațiilor oprite din Ungaria de a dispune de ele însele. La rândul lor, profesorii vechii universități maghiare din Cluj au redactat un memoriu răspândit în întreaga Elveție, contestând drepturile românilor la înfăptuirea deplinei lor unități naționale²⁴. Împotriva politicii calomniatoare promovată de propaganda maghiară s-a pronunțat și cotidianul englez "The Times". În articolul intitulat "Adevărul despre România Mare", care a văzut lumina tiparului în numărul din 11 martie 1919, se sublinia că, propagandiștii unguri răspundeau în străinătate știri false, zvonuri necontrolate cu privire la România. În Ungaria și în Transilvania, propaganda maghiară avea ca țintă producerea de anarhie în teritoriul eliberat de români²⁵.

O ripostă hotărâtă a înregistrat această politică din partea opiniei publice din Transilvania și Banat. Tânărul scriitor bănățean Cassian R. Munteanu, fost ofițer voluntar în armata română, afirma la sfârșitul lunii ianuarie 1919, într-un articol publicat în paginile ziarului lugojean "Banatul" la sfârșitul lunii ianuarie 1919, că Banatul reprezintă un teritoriu românesc, drepturile noastre asupra lui fiind "indiscutabile și sacrosante". Aceste drepturi se justifică mai întâi prin argumente, căci majoritatea populației o formează românii. De asemenea, din punct de vedere geografic "Banatul se prezintă ca o unitate clasică, ce nu poate fi mutilată pe considerații de sentimentalism față de vecinii noștri"²⁶ Rezoluția

adunării studenții române ținută la Cluj în 30 mai 1919, dezvăluia indignarea și protestul vehement împotriva "încercărilor de a ciunti Banatul și Crișana". Semnatarii rezoluției argumentului că unirea acestor provincii cu România se întemeia pe "indivizibilitatea istorică, etnică strategică, geografică și economică a actualelor provincii locuite în majoritatea zdrobitoare de români, pe hotărârea istorică de la Alba Iulia și pe tratatul româniei cu Antanta". Studenții români erau femei hotărâți să mențină cu orice jertfă "integritatea României Mari cu frontierele la Dunăre și Tisa". Ei erau decși să constituie o legiune de voluntari "pentru a revendica cu arma pământul sfânt al Banatului și al Crișanei"²⁷. La 6 iulie 1919, în comuna Tinca (jud. Bihor) a avut loc o adunare la care au participat locuitori din plasele Beliu și Tinca. Cei prezenți au cerut respectarea tuturor drepturilor noastre asupra Banatului, protestând energic contratentativelor de amestec străin în afacerile interne ale statului român. Mitingul a fost prezidat de patriotul Roman Ciorogariu, vicarul Episcopiei Ortodoxe din Oradea, care a ținut "o măiastră cuvântare, plină de duh ce a avut un efect strălucit asupra adunării"²⁸. O poziție similară au avut șvabii bănățeni. Rezoluția adunării șvabilor din 10 august 1919 afirma "indivizibilitatea Banatului (...) care unitar și nedespărțit să se alipească la regatul României Mari"²⁹. La 19 august 1919, o delegație a șvabilor din Banat formată din dr. Ștefan Frescot, Dr. Andreas Buschmann, Franz Timon, Thomas Fernbacher, a prezentat Conferinței de Pace de la Paris un memoriu care înfățișa "dorința puternic exprimată de Unanimitatea Adunării (din 10 august 1919 n.n.), ca tot poporul șvăbesc să fie reunit cu poporul român". Această dorință era izvorâtă din "secole de viață comună", din convingerea neștrămutată că "numai unirea cu România va putea să ne ofere garanții suficiente pentru existența și progresul nostru"³⁰.

În pofida realității istorice, delegația maghiară condusă de Appony Albert, extrem de numeroasă, sosită la Paris la 7 ianuarie 1920 în urma invitației adresată de G. Clemenceau la 1 decembrie 1919 a încercat să facă presiuni asupra Conferinței de Pace pentru modificarea tratatelor sau tergiversarea semnării lor. În acest scop, ea a adus un impresionant material documentar cuprins în patru volume însumând 1664 pagini³¹.

Concomitent, potrivit știrilor publicate de cotidianul londonez "The Times" din 23 februarie 1920, amiralul Horthy, prin emisarii săi, oferea cercuirlor reacționare de la Londra, Paris, Roma și Washington în schimbul acordării plebiscitului în Transilvania, Banat, Slovacia și părțile primite de la Serbia, sau cel puțin în schimbul retrocedării orașelor Bratislava, Komaron, Kosice, Oradea, Arad și Timișoara, o armată importantă care ar fi urmat să lupte împotriva mișcării revoluționare din Rusia³². Acest plebiscit era susținut de contele Apponyi în discursul său în fața Conferinței de Pace rostite la 16 ianuarie 1920, căci el este cu atât mai necesar cu cât "adunarea națională a Ungariei, care este cea care a hotărât în ultimă instanță asupra condițiilor de pace pe care ni le oferim va fi incompletă.

Locuitorii acelor teritorii ocupate nu vor fi reprezentați deloc. Acum nici guvernul, nici adunarea națională nu au dreptul, legal sau moral, să hotărască soarta populației pe care ele nu le reprezintă³³.

În martie 1920, dr. Karol Halmog și contele Semsey soseau la Paris în calitate de reprezentanți speciali ai guvernului ungar și purtau convorbiri secrete "pe un ton cordial și încurajator" cu ambasadorul Maurice Paleologue, secretar general la Quai d'Orsay. Emisarii maghiari, pentru a atrage cercurile economice și financiare franceze au făcut propuneri tentante privind încheierea unui acord economic, încercând în felul acesta să obțină sprijinul Franței în modificarea proiectului de tratat³⁴.

În fața acestei situații, Al. Vaida Voievod a întreprins în lunile ianuarie și februarie 1920 două vizite la Londra, în timpul cărora a purtat o serie de convorbiri cu membrii ai guvernului englez, cu arhiepiscopul de Canterbury și alte personalități ale vieții publice engleze. La 20 februarie 1920, delegația română a condamnat "argumentele" delegației maghiare privind revizuirea frontierelor stabilite deja. Câteva zile mai târziu, la 24 februarie 1920 delegațiile română, cehoslovacă și sârbo-croato-slovenă, după o prealabilă consultare, au hotărât să dea un răspuns comun la notele de protest ale Ungariei adresată Conferinței de Pace în problema granițelor noului stat ungar. Cele trei delegații consideră "frontiera Ungariei ca definitiv reglementată"³⁵.

Acțiunile delegației maghiare nu au avut sorți de izbândă. La 6 mai 1920, primul ministru francez Al. Millerand, în calitate de președinte al Conferinței de Pace dădea un răspuns ferm precizând: "O stare de lucruri chiar milenară nu merită să dăinuiască atunci când ea este recunoscută contrară justiției"³⁶.

La 4 iunie 1920 a fost semnat Tratatul de pace cu Ungaria în Palatul de la Trianon. Articolul 27 stabilea frontierele cu România, Austria, Regatul Sârbo-croato-sloven și Cehoslovacia, iar prin articolele 45-48, Ungaria renunță la toate drepturile și pretențiile vechii monarhii austro-ungare asupra teritoriilor românești. Totodată, se consfințea apartenența la România a Transilvaniei și Banatului, Iugoslavia primea Croația Băka și partea apuseană a Banatului, Cehoslovacia primea Slovacia și Ucraina subcarpatică, iar provincia Burgeland era trecută Austriei³⁷. Se recunoștea în felul acesta desăvârșirea unității naționale românești, act de deplină justiție istorică rezultat al luptei și jertfei de secole a poporului român. Banatul, străvechi pământ românesc, revenirea astfel la patria mamă după mai bine de două secole de dominație străină.

NOTE

1) Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris. (1918-1920)*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1983, p.278-279.

2) Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (În continuare Arh. M.A.E.), fond Conferința Păcii vol.54; General Mărdărescu, *Campania pentru dezrobirea Adalului și ocuparea Budapestei*, București, 1921, p.33-64; Bogdan Krisman, *The Belgrad Armistice of 13 Novembre 1918*, în *The Slavonic And East European Review*, an 48, nr.110, 1970, p.67-87; Ion M. Oprea, *Activitatea politico-*

diplomatică pentru recunoaşterea internaţională a Unirii Transilvaniei cu România (I), în *Revista de istorie*, tom.40, nr.11/1987, p.1117-1120.

3) Arhivele Statului Bucureşti (În continuare Arh. St. Bucureşti), Colecţia microfilme franţa, rola 176, c. 99-110.

4) Desăvârşirea unităţii naţionale-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională, vol.III, Bucureşti, 1986, p.82-84, doc.470.

5) *Ibidem*, p.253, do.552.

6) *Ibidem*, p.90, doc.474; Arh.MAE, fond Paris, dos.nr.54, doc.5.

7) *Ibidem*, p.126, doc.491.

8) *Ibidem*, p.160, doc.500.

9) Cf. Ion Rusu Abrudeanu, *România în războiul mondial*, Bucureşti, 1921, p.373-374.

10) Desăvârşirea unităţii naţionale-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională, III, p.102, doc.48.

11) *Ibidem*, vol.IV, p.5, doc.644.

12) *Ibidem*, p.155, doc.709.

13) Hugh Seton Watson, *A private anglo-romanian-political-correspondence (R.W.Seton Watson and V.V.Tilea 1919-1929)*, în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie "A.D. Xenopol" - Iaşi*, tom.XXII/1-1985, p.119. La rândul său, Al. Vaida Voievod a luat legătura cu reprezentanţii sărbilor la Conferinţă.

14) Şerban Polverejan, *Correspondenţa lui George Morolau 1891-1920*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.145.

15) Sever Bocu, *Pacea română*, în "România Mare" (Paris), II, nr.29, din 1 februarie 1919.

16) Elena Borugă, *Contribuţia lui Traian Vela la lupta pentru unitatea naţională oglindită în articolele publicate în revista "La Transilvanie" (1918-1919)*, în *Acta MN*, IV/1978, p.540-541, anexa 1.

17) Cf. Ion D. Suci, *Banatul şi Unirea din 1918*, în *Studii*, tom.21, nr.6/1968, p.1099.

18) Desăvârşirea unităţii naţionale-statale a poporului român. recunoaşterea ei internaţională..., III, p.112-114, doc. 484; Andrei Popovici, *Americanii de origine română*, în *Sociologie românească*, II, nr.5-6, mai-iunie, 1937, p.14-15, (extras).

19) Constantin Botoran, Olimpia Maticescu, *Documente strălune despre lupta poporului român pentru făurirea statului naţional unitar*, Cluj Napoca, 1980, p.256.

20) Constantin I. Stan, *Aspecte privind activitatea naţionalelor românilor americani în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri*, în *Românii în istoria universală*, vol.III/1, Iaşi, 1988, p.666.

21) Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia, fond Unirea, ms.3646, f.1 şi urm. Discursul lui V. Lucaciu în manuscris; A. Iuga, *Cu privire la Vasile Lucaciu. Acte, documente, procese*, Baia Mare, 1940, p.389.

22) Biblioteca Academiei R.S.România, Secţia Manuscrise (În continuare B.A.R.S.R., Secţia Ms.), *Correspondenţă N. Iorga*, vol.277/1919, f.8.

23) *Ibidem*, vol.278/1919, f.168.

24) Desăvârşirea unităţii naţionale-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională..., III, p.198, doc.525.

25) C. Botoran, O. Maticescu, *op.cit.*, p.257, doc.122.

26) C.R.Munteanu, *Banatul nostru*, în *Banatul*, I, nr.2, din 31 ianuarie 1919; Constantin I. Stan, *Cassian R. Munteanu - luptător pentru unitate naţională*, în *Banatica*, VIII, 1985, p.351.

27) B.A.R.S.R. Secţia Ms., *Coresp. N. Iorga*, vol.283/1919, f.202-206.

28) *Ibidem*, vol.280/1919, f.203.

29) William Marin, *Unirea din 1918 şi poziţia şvabilor bănăţeni*, Timişoara, 1978, p.145-146, doc.1.

30) *Ibidem*, p.152-154, doc.4.

31) Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Propagandei Naţionale, dos.77, *passim*; Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p.462.

32) Arh. M.A.E., fond Conferinţa de Pace de la Paris din 1946, vol.96, f.89 (Frontiera româno-ungară, studiu întocmit de Zeno-Cîmpeanu).

33) Arh.St.Bucureşti, Colecţia Microfilme S.U.A., rola 620, c.110-129; C.Botoran, C.Stan, *Acţiuni comune ale românilor, cehilor şi slovacilor în lupta pentru făurirea statelor naţionale unitare şi independente şi pentru recunoaşterea lor internaţională (1916-1920) în Revista de istorie*, tom.41,

nr.11/1988, p.1093.

34) Arh.M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris din 1946, vol.96, f.96-103; vezi și Viorica Moisuc, *Un fals diplomatic și substratul său politic*, în "Magazin istoric", nr.2(215), februarie 1985, p.19-22.

35) C. Botoran, C.Stan, *op.cit.*, în *loc. cit.*, p.1094.

36) Arh.M.A.E. fond Conferința de Pace de la Paris din 1946, dos.96, f.201,

37) Mircea Mușat, Ion Ardelean, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p.691; vezi pentru detalii: Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon, consacrarea internațională a legitimității Unirii Transilvaniei cu România*, în *Anale de istorie*, XXII, nr.3/1976, p.44-57.

**HANDLUNGEN ZUR UNTERSTÜTZUNG DER ANERKENNUNG DER
VEREINIGUNG DES BANATES MIT RUMÄNIEN BEI DER
FRIEDENSKONFERENZ VON PARIS (1919 - 1920)
(Zusammenfassung)**

Ausgehend von der äusserst komplexen Lage in welcher sich Siebenbürgen und das Banat am Ende des I. Weltkrieges befanden, definiert der Autor die verschiedenen Stellungen im politischen Interessenkampf innerhalb und um die Friedenskonferenz hinsichtlich der Zugehörigkeit des Banates und Siebenbürgens. In diesem Zusammenhang wird die Tätigkeit der rumänischen Delegation und anderer Personalitäten untersucht. Gleichzeitig werden wichtige Unternehmen der Rumänen aus Siebenbürgen und aus dem Banat, nebst jenen aus der Emigration, hinsichtlich der Anerkennung der Vereinigung, angeführt.

Unirea Transilvaniei cu România proclamată în ziua de 1 Decembrie 1918, a reprezentat pentru milioanele de români ardeleni cauza adjudecată la Tribunalul istoriei fără drept de recurs din partea nimănui. Poporul român a decis prin propria voință, îndreptând prin acest act devierile istoriei: anomalia hotărârii unice a națiunii conducătoare în stat, cea maghiară, minoritară din punct de vedere numeric; perpetuarea structurilor feudale și anacronismul statului multinațional.

Propunându-ne ca în prezentul material să trecem în revistă evenimentele de după 1 Decembrie 1918 și până la intrarea trupelor române în Arad, vom face referiri și la factorii de influență de natură politică sau militară din vechiul regat și spațiul geografic din vest în care a acționat armata română.

1. Situația din Transilvania în perioada imediat următoare Marii Uniri.

Adunarea de la Alba Iulia a hotărât ca în locul Consiliului Național Român Central, să instituie Marele Sfat Național Român, autorizat să reprezinte națiunea română față de popoarele lumii și să ia toate măsurile necesare în interesul populației din Transilvania și Banat. Din acest Mare Sfat Național au făcut parte și 23 reprezentanți ai județului Arad în frunte cu Vasile Goldiș. Pentru conducerea permanentă a treburilor, Marele Sfat Național a ales un guvern provizoriu sub președenția lui Iuliu Maniu având denumirea de Consiliu Dirigent cu sediul la Sibiu. În subordinea Consiliului Dirigent funcționau Consiliile Naționale locale și formațiunile armate ale Gărzilor Naționale locale. Rolul lor a fost limitat în timp, până la încheierea tratatului de pace și extinderea administrației centrale românești pe întreg teritoriul țării.¹

Situația din Transilvania, Banat și părțile ungare la finele anului 1918 era considerabil influențată de mai mulți factori care nu țineau seama de voința poporului român sau o admiteau numai formal. Astfel pe teritoriul Transilvaniei mai erau dispersate trupe maghiare. În Banat au intrat trupe franceze aparținând Comandamentului Aliat din Salonic, iar în urma lor s-au instalat la Timișoara și Lugoj unități militare sârbești sub pretextul eliberării teritoriului.

La Arad situația era și mai complicată deoarece în cetate erau câteva regimente maghiare, iar poliția și jandarmeria își exercitau prerogativele în cadrul administrației maghiare. Mai funcționa ca organ de ordine Garda Națională a românilor constituită la 3 noiembrie 1918 subordonată Sfatului Național al Gărzilor pe întreg Ardealul, condus de ofițeri români întorși de pe fronturi. Pe raza întregului județ aparatul de stat ungar era aproape inexistent, în majoritatea comunelor notarii și jandarmii au fost alungați. Au fost alese noi autorități comunale cu sprijinul Gărzilor Naționale care s-au organizat și în comune.²

Influența Budapestei în Ardeal era încă puternică în orașe și în secuime.

Deși guvernul contelei Karolyi Mihaly care a deținut puterea între noiembrie 1918 - martie 1919 a recunoscut dreptul Consiliului Național Român de a hotărâ în numele poporului român, el nu a recunoscut oficial Proclamația Unirii de la Alba Iulia. Mai mult, Apathy Istvan rectorul Universității din Cluj, a fost numit guvernator al Ardealului. Această măsură n-a avut urmări căci trupele române au ocupat progresiv teritoriul Transilvaniei.

Revoluția din Ungaria care l-a adus la putere pe contele Karolyi era de esență burghezo-democratică. S-a elaborat în pripă o reformă agrară, s-au promis drepturi mai largi naționalităților. Prima parte a lunii noiembrie a anului 1918 a fost însă o perioadă nefastă pentru guvernul Karolyi; mersul războiului era nefavorabil, tentativa din 7 noiembrie de a încheia armistițiul separat cu francezii s-a soldat cu un refuz al acestora, iar tratativele de la Arad cu românii din 13-14 noiembrie, conduse de Iaszy Oszkar, s-au terminat cu un eșec. La 13 noiembrie s-a semnat la Belgrad armistițiul cu reprezentantul Antantei generalul Franchet D'Esperey, în condițiile impuse de învingători.

2. Situația din România. Intrarea armatei române în Transilvania.

După revoluția din octombrie 1917, pe frontul din Moldova a avut loc defecțiunea trupelor rusești aliate până în acel moment. Ele nu numai că au refuzat să mai lupte dar constituiau un pericol potențial de bolșevizare a populației noastre. Prin pacea încheiată de ruși la Brest-Litovsk (3 martie 1918) germanii și austriecii și-au arogat dreptul de a ocupa Ucraina până la Odessa, ceea ce au și făcut.

Înconjurată din toate părțile, fără sprijin, România a fost nevoită să accepte pacea de la Bufta din 7 mai 1918.³

Una din consecințele păcii a fost reducerea drastică a efectivelor militare la 4 divizii operative și 8 divizii cu efective de pace. Dintre acestea, două divizii au fost dirijate în Basarabia iar una în Bucovina pentru instaurarea ordinii într-o zonă expusă anarhiei comuniste și pentru apărarea populației românești majoritare.

Cumpăna războiului s-a înclinat în vara și toamna anului 1918 în favoarea aliaților prin înfrângerea bulgarilor de către corpul expediționar francez din Balcani, a ungarilor pe frontul italian și a germanilor pe teritoriul francez. Profitând de acest moment favorabil, România a denunțat armistițiul cu germanii și a mobilizat a doua oară în ziua de 10 noiembrie 1918.⁴ Se mai crează 3 divizii noi. La apelul Comandamentului francez, armata reintră în scenă pe 24 noiembrie. Trupele diviziei a VII-a comandată de generalul Traian Moșoiu intră în Ardeal pe la Bicaz, urmând traseul Borsec-Toplița-Ditrău. La 25 noiembrie divizia e la Târgu-Mureș, iar pe 28 noiembrie la Reghin.

Divizia a II-a de Vânători trece în Ardeal pe la Palanca și ocupă Miercurea Ciuc. Unitățile armatei române nu au acționat în continuare pentru a nu influența Adunarea de la Alba-Iulia. Pe de altă parte, dispozitivul s-a fixat ca urmare convenției de armistițiu de la Belgrad dintre Aliați și Ungaria. Linia de demarcație dintre armata maghiară și aliați s-a stabilit în prima fază în zona geografică de la sud

de Mureș. În ziua de 7 decembrie, Regimentul 6 Vânători ocupă Brașovul unde are o confruntare cu fracțiuni de anarhiști din armata lui Mackensen aflată în retragere.

Generalul francez Franchet D'Esperay, la cererea generalului Berthelot, aprobă ca divizia a VII-a română să ocupe regiunea Cluj-Dej-Turda unde acționau unități anarhiste ungurești. Pe 24 decembrie românii ocupă Clujul. Până la finele lunii decembrie, unitățile Diviziei a VII-a eliberează Baia Mare, Jibou, Zalău, Sighet, având confruntări cu unități maghiare. Mai intră în dispozitiv divizia a VI-a în zona Târgu-Mureș - Alba Iulia, precum și divizia a IX-a Vânători, pe direcția Sibiu-Orăștie-Deva-Petroșani. Se constituie Comandamentul unic al trupelor române din Transilvania condus de generalul Traian Moșoiu cu sediul la Sibiu pentru a putea colabora cât mai eficient cu Consiliul Dirigent. Pe măsura înaintării armatei române, gărzile naționale române, maghiare, și săsești au fost desființate și înlocuite cu poliție și jandarmerie. Din foștii soldați ai armatei austro-ungare, au fost înființate două divizii noi. Iarna care a urmat a fost folosită pentru dotarea și instruirea trupei. La data de 22 ianuarie 1919, linia de demarcație se stabilește spre vest de perpendiculara Zalău-Zam. La vest de această linie, Aliații au admis în continuare administrație maghiară, nerespectând prin aceasta obligațiile asumate în 1916 la intrarea României în război. În acest timp județele Bihor și Arad sunt terorizate de fracțiuni armate maghiare bolșevizate. Din această cauză, Consiliul militar aliat a dispus prin colonelul Vix, mutarea liniei de demarcație spre vest de calea ferată Satu-Mare-Oradea-Arad, menținând însă administrația maghiară.

Luând cunoștință de hotărârea Aliaților, contele Karolyi șeful guvernului, excedat, face o greșeală ireparabilă: pe 21 martie a predat puterea socialiștilor care erau în alianța cu comuniștii. Se formează un guvern condus de Garbai. Liderul comunist Bela Kun, întors din Rusia, devine ministru de externe. Gafa istorică a contelui Karolyi are totuși o explicație. Războiul fiind pierdut, Ungaria avea două căi de urmat:

1. Drumul realist al acceptării pierderilor teritoriale și concomitent instaurarea unor relații economice strânse cu foștii și noii vecini.

2. Politica disperării. Guvernul a ales politica încăpățânării disperate de a nu ceda teritorii, sperând sprijin din partea coaliției internaționale a muncitorimii. Cu alte cuvinte ideal național cu sprijin internațional.⁵ Soluția sugerată de comuniști s-a dovedit a fi falsă, rămânând o simplă lozincă fără conținut.

3. Situația în orașul Arad.

Formațiuni înaintate ale armatei române erau la Zam, pe valea Mureșului. Românii din orașul Arad și din județ așteptau eliberarea care părea iminentă. Ziarele din 28 decembrie anunțau sosirea într-o vizită oficială a generalului Berthelot, care a și avut loc a doua zi. Generalul era pentru români o figură legendară. Venirea lui a declanșat un val de entuziasm la cote înalte care s-a izbit însă de zidul obstructionist al populației maghiare. Autoritățile au participat formal și nu au prevenit eventualitatea unor dezordini. Cu acest prilej, între români

și unguri au loc altercații, armata maghairă a tras în demonstrații români. Cad morți și răniți. Evenimentele l-au determinat pe generalul Berthelot să ceară Comandamentului francez să trimită o unitate militară la Arad. În noaptea de 31 decembrie a sosit în oraș un regiment din trupele coloniale comandate de maiorul Martin. În ziua de 2 ianuarie a mai sosit un batalion cu șase ofițeri. Comandamentul acestor unități, maiorul Martin, avea drept de decizie atât în probleme militare cât și în cele civile. Subunități franceze sunt dirijate la Lipova, câteva plutoane au fost cantonate în Aradul Nou. În ziua de 30 ianuarie 1919 sosește încă un regiment francez sub comanda maiorului Massiet, care a preluat comanda teritoriului de la maiorul Martin. Atmosfera din oraș era destul de tensionată. Guvernul de la Budapesta nu-și ascundea poziția naționalist-șovină. Sosesc pe rând la Arad în inspecție ministrul de război Bohm și generalul Soos de la Seghedin. Acesta, în numele guvernului de la Budapesta, revocă dreptul prefecturii de a dispune armatei; comunică francezilor că unitățile militare din Arad vor trece sub comanda Corpului de armată de la Seghedin. Obiectează deasemeni împotriva existenței gărzilor naționale române.

În lunile ianuarie-februarie, plutea încă în aer iluzia menținerii Ungariei mari, concomitent cu întreținerea atmosferei antiromânești. În ziua de 21 februarie sosește la Arad generalul Gondrecourt noul comandant militar. Prezența generalului francez nu l-a împiedicat pe generalul Soos să dispună desființarea Gărzilor Naționale Române și să ordone ocuparea sediului Consiliului Național Român. În județ, formațiuni militare maghiare trec la abuzuri și crime. În ciuda protestelor prefectului Iustin Marsieu, generalul Gondrecourt nu intervine. În fața amenințărilor, îl sfătuiește pe Marsieu să părăsească orașul asigurându-i pază militară.

Între timp, la Budapesta comuniștii lansează lozinca dictaturii proletarietului. Consiliul muncitoresc din Arad nu s-a raliat acestei idei. Ordinea în oraș a fost menținută și datorită schimbării atitudinii francezilor. Căpitanul Saint-Laumer, șeful de stat-major al generalului Gondrecourt, este autorizat să contrasemneze orice hotărâre a administrației. Prezența unităților militare maghiare ne mai având nici o justificare după stabilirea noii linii de demarcație, s-a procedat la demobilizarea lor. Francezii renunță la neutralitatea inactivă și iau o atitudine antibolșevică. Moșierii din județele Arad și Cenad împreună cu câțiva politicieni de marcă refugiați de la Budapesta, inițiază constituirea unui guvern anticomunist la Arad. Ei obțin avizul generalului De Laubitte comandantul trupelor franceze de pe teritoriul maghiar și aprobarea generalului Gondrecourt de la Arad, dar cu condiția ca sediul guvernului să fie orașul Seghedin. În acest timp, prevalându-se de condițiile armistițiului încheiat cu ungurii, generalul Gondrecourt făcea declarații presei că armata română nu va intra în Arad. Într-adevăr, când armata română și-a reluat înaintarea, generalul Gondrecourt s-a întâlnit la Radna cu comandantul trupelor române, cerându-i să nu intre în oraș. Românii au ocolit Aradul și nu s-

au oprit decât în orașul Mako (2 mai 1919).

4. Tratatul de pace și eliberarea Transilvaniei.

Între timp la Paris se duceau tratativele de pace. Delegația română a acreditat aliaților ideea că o acțiune armată românească în Ungaria e de interes european. Față de multe probleme importante, șefii delegațiilor statelor învingătoare, Wilson-Loyd George-Clemenceau, nu reușesc formarea unei opinii comune. Comuniștii maghiari profită și declanșează atacuri de hărțuire împotriva armatei române și a unităților de voluntari cehi. În fața acestei situații, guvernul român a acționat independent, ordonând armatei reluarea înaintării pentru eliberarea județelor cu populație românească și constituirea unei zone de acoperire pe Tisa.

Ofensiva se declanșează pe un front de 200 km. cu un efectiv de trei divizii în ziua de 16 aprilie 1919. Au loc lupte grele la Ciucea și pe valea Crișului Repede. Forțelor inițiale li se adaugă Brigada de Cavalerie care va acționa în Maramureș. În zona județelor Zărand și Arad au acționat Divizia XVIII-a Ardelenească, Divizia II-a Vânători și Divizia I-a Vânători. Prima fază a ofensivei se va încheia la 20 aprilie, prin eliberarea orașelor Satu Mare, Carei, Oradea. Unitățile Diviziei I Vânători vor ocoli Aradul, așa cum s-a convenit cu francezii. În intervalul 29 aprilie-1 mai, trupele române ating râul Tisa, obiectivul final hotărât de Marele Cartier General⁶.

5. Desfășurarea evenimentelor pe teritoriul maghiar.

Guvernul socialist ungar cade, ca urmare instaurării anarhiei și a presiunii gărzilor albe maghiare antirevoluționare. Kun Bela preia puterea și formează un guvern al sovietelor din Budapesta. Lansează o proclamație popoarelor lumii, făcând și propuneri de pace vecinilor. Guvernul român refuză tratativele deoarece cabinetul comunist ungar nu era expresia voinței poporului.

Comandantul suprem al armatei franceze, mareșalul Foch, plănuia ocuparea militară a Ungariei cu sprijinul armatei române. Operațiunea n-a mai avut loc, guvernul francez crezând încă în posibilitatea unor tratative.

Staționarea armatei române pe Tisa a continuat în lunile mai, iunie și iulie. În zona ocupată, populația a trecut la munca pașnică. Ocupația românească a fost singura alternativă a regăsirii liniștii necesare refacerii țării. Afirmația noastră o bazăm pe știrile publicate în presa maghiară: "La cererea populației agășate de abuzurile bolșevicilor, trupele române au acupat Debretinul. Au fost primiți sărbătorește de o delegație a notabilităților în frunte cu episcopul reformat Boldizsar Dezso"⁷. "La chemarea unei delegații a cetățenilor, românii au ocupat Szolnok-ul"⁸.

6. Evoluția evenimentelor la Arad. Intrarea trupelor române.

Menținerea administrației ungurești într-un județ cu o majoritate covârșitoare românească nu avea nici o justificare. La intervenția guvernului României, generalul Franchet D Esperay comandatul armatelor Aliate din Ori-

ent, a autorizat intrarea trupelor române în orașul Arad. Din oraș s-a retras brigada de cavalerie franceză, rămânând numai efectivul unui batalion de infanterie.

Ziarul "Românul" din 18 mai 1919 titrează cu litere mari: "Bun sosit. Intrarea armatei române în Arad." În materialele publicate în ziar, se trec în revistă momentele istorice din zilele de 16, 17, 18 mai. Ele au fost în ordine, următoarele: 1. Sosirea Lt.Col. Vasilescu (16 mai), reprezentant al guvernului român. În absența lui Iustin Marsieu, Dr. Sever Ispravnic anunță oficial autoritățile maghiare că armata română va intra în oraș. În aceeași zi a fost arborat drapelul românesc la primărie, la cele două clădiri ale prefecturii, la bisericile românești, palatul "Românul", banca "Victoria", librăriile românești și multe case particulare;

2. În ziua următoare, în întâmpinarea armatei care venea dinspre Curtici, au pornit mii de oameni. La sosirea Regimentului 6 Vânători comandat de colonelul Piriciu, ovațiile nu mai conțin. Sever Ispravnic în fruntea unei delegații, rostește cuvintele de bun sosit. primirea oficială are loc în fața primăriei. În prealabil, traseul a fost străbătut de două patrulare călări comandate de un sublocotenent. A apărut călare colonelul Piriciu, care, după ce a salutat mulțimea, a descălecat. Trupele care l-au urmat au fost dispuse în careu. În acest moment a sosit maiorul Perraud comandatul batalionului francez care, după ce s-a prezentat, a înmănat colonelului român un plic sigilat. Au urmat discursurile. Primul a vorbit vicarul episcopiei I. Păcățian, omagiind armata română; au urmat șefii administrației maghiare. Prefectul Green a cerut punerea populației sub ocrotirea armatei române; primarul Sarkany, adresându-se în limba franceză, a asigurat pe colonelul Piriciu de buna intenție a locuitorilor. Apoi a vorbit colonelul Piriciu care s-a adresat populației românești și în continuare autorităților locale, asigurând populația de ocrotire fără deosebire de religie sau naționalitate. Discursul colonelului Piriciu a fost reprodus în limba maghiară concomitent, de către Dr. Sever Ispravnic. A urmat defilarea regimentului de Vânători și a divizionului de artilerie în sunetele fanfarei militare. După paradă, colonelul Piriciu și adjutantul său căpitanul Nicolau, au fost invitați în sala festivă a primăriei unde era adunat senatul orașenesc și corpul funcționarilor. Colonelul se adresează membrilor administrației cerându-le să-și continue munca servind interesele statului român. În aceeași zi, după amiază, au loc luarea în primire a gării și a poștei pe care se arborează drapelul tricolor.

3. Duminică 18 mai; serviciu divin în catedrală în prezența unei delegații a armatei. La cererea miilor de români veniți din județ are loc o nouă defilare a armatei.

7. Aradul sub administrație românească.

Data de 20 mai 1919 marchează începutul instaurării administrației românești. Prefectul Iustin Marsieu a preluat prefectura și primăria. Prin înțelegerea din 25 iunie încheiată la Sibiu între generalul Franchet D Esperay și Consiliul Dirigent, Aradul intră în componența teritoriului guvernat de acest Consiliu. Prin ordinul generalului francez De Tournadre se comunică oficial populației și autorităților locale din Arad introducerea administrației românești. Funcționarii

publici sunt obligați să depună jurământul de loialitate față de Regatul României. Prin același ordin este numit în funcția de primar Dr. Ioan Robu, concomitent cu numirea cadrelor superioare din administrație.⁹

Trupele franceze părăsesc Aradul la 19 iulie. Generalul De Tournadre și statul său major și-au luat rămas bun într-un cadru sărbătorec de la oficialitățile iar comanda militară a orașului a preluat-o colonelul Piriciu¹⁰.

8. Evenimente ulterioare, perspective.

Instaurarea administrației românești și înființarea garnizoanei militare în Arad erau primele măsuri concrete de aplicare în viață a Proclamației Unirii de la Alba Iulia. Popoarele Europei așteptau încheierea tratatelor de pace. dar în vara anului 1919 orizontul încă nu se înseninase. În ultima decadă a lunii iulie au loc pe Tisa ofensiva armatei maghiare bolșevizate cu scopul de a recuceri teritoriul din Ardeal și contraofensiva armatei române, care, la 3 august ajunge la porțile Budapestei. "La cererea unei delegații maghiare, armata română victorioasă a ocupat Budapesta"¹¹. Consecința politică a victoriei armatei române va fi căderea guvernului Kun și eradicarea bolșevismului din Europa centrală. Ocupația românească va dura până la mijlocul lunii noiembrie 1919, când orașul a fost predat Comisiei interaliat.

Din succesiunea evenimentelor reținem momentul care încheie cel mai dens capitol al istoriei românilor - Tratatul de pace de la Trianon din 4 iunie 1920 - act fundamental care a reunit teritoriile locuite de români în cadrul României mari.

Note

1. Aradul permanentă în istoria patriei. Monografie, 1978. p.420-421.
2. Vasile Popeangă, Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918). Ed. Facla 1978. p.231.
3. Const. C. Giurescu-Dinu Giurescu, Istoria românilor. Buc., 1971. p. 600
4. Ibidem, p. 600.
5. Varjassy Lajos, Karolyi-Kun-Horty. Az októberi forradalomtól a "bűnös" Budapest hódolatáig. Ed. Helicon Timișoara 1932. p.33,45,46.
6. General G.D. Mărdărescu, Campania pentru dezrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920), București 1922. p.62.
- 7-8. "Aradi hirlap", Nr.430, 3 mai 1919 și Nr.441, 23 mai 1919.
9. "Românul", Nr.58, 10 iulie 1919.
10. "Aradi hirlap", Nr.469 din 19 iulie 1919.
11. Varjassy Lajos. op. cit. p. 91.

ARAD AND THE WESTERN DISTRICTS AFTER THE GREAT UNION **(Abstract)**

The present work deals with the events unfolding in Arad and in the western districts of Romania after the great Union of Transsylvania, Banat, Crishana and Maramures with Romania at the 1st of December 1918. This period was very harsh, in the first place because of the terror practised by the hungarian bolshevik troupes, victimizing the romanian population. The western territories have been eliberated by the romanian army only in the spring of 1919. Just then the hungarian troupes have been driven away and the french colonial corps evacuated. The setting up of the romanian administration and the consolidation of Great Romania, acknowledged by the peace treaties from Paris, folowed. Details of the local evolution are given.

ARHIVA ROMAN R. CIOROGARIU SURSA DE INVESTIGARE A LUPTEI ROMÂNILOR PENTRU DREPTURI NAȚIONALE

Mircea Timbus

Fondul de arhivă creat în decursul vieții de ROMAN R. CIOROGARU, militant de frunte al românilor transilvăneni la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, se înscrie, cu cele peste 3000 documente ale sale, grupate în 22 dosare, printre sursele deosebit de prețuite de cercetători, aflate în păstrarea Arhivelor Statului din Arad. Salvarea de la distrugere, păstrarea cu pioșenie și conservarea fondului, într-o vreme când deținerea unor documente de asemenea proveniență și conținut constituia un permanent risc, sunt meritul regretatului Nerva Iercan, nepot al marelui bărbat, fost director al Băncii "Victoria" din Arad, iar depunerea lui spre păstrare către Arhivele Statului o datorăm fiicei acestuia, doamna prof. Adriana Iercan.

Studierea înscrisurilor oferă nu doar substanța necesară creonării biografiei lui Roman Ciorogariu, personalitate complexă, profesor, publicist, episcop ortodox al Oradiei, om politic, ci și informații cuprinzătoare despre neostenita luptă a românilor din vestul Transilvaniei pentru drepturi naționale și unire. Potrivit proprie-i observații, generația lui "... a evoluat de la ALBINA la TRIBUNA, de la TRIBUNA la MEMORANDUM, iar de la MEMORAND la ziua de 1 Decembrie 1918."

Din arhiva personală, conținând manuscrise ale articolelor publicate și discursurile rostite, jurnale de însemnări, precum și o vastă corespondență, alegem câteva piese pentru ilustrarea temei propuse. Edificatoare pentru maniera în care înțelegea să-și îndeplinească mandatul, liber asumat, de exponent al intereselor propriului popor, este corespondența, născută din întinsele legături cu fruntași ai luptei pentru drepturile românilor din Transilvania, cu oameni de cultură, dascăli, gazetari, juriști sau fețe bisericești. Printre semnatarii scrisorilor adresate lui, amintim pe Ion Bianu, Sever Bocu, Bogdan Duică, Eugen Brote, Ilarie Chendi, Gheorghe Ciuhandu, Ion Clopoțel, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Mihail Sadoveanu, Ioan Slavici, pentru a-i numi doar pe cei mai cunoscuți.

Se păstrează scrisorile memorandiștilor arădeni Mihai Veliciu și Aurel Suci, din timpul detenției lor la Vác și Szeged (1894-1895)², care oglindesc tratamentul la care au fost supuși, alături de alți memorandiști, de către autoritățile maghiare și relevă hotărârea lor de a continua să acționeze în interesul înfăptuirii idealului național. Scrisorile constituie probe ale legăturii constante menținute, în pofida interdicției, între memorandiștii întemnițați și confracții lor din libertate.

Roman Ciorogariu mărturisea el însuși, mai târziu, că a adus de la Ioan

Rațiu din temnița Seghedinului, unde acesta ispășea împreună cu Vasile Lucaciu și Coroianu, ordinul de convocare a unui congres³⁾ menit să proclame și să cimenteze solidaritatea naționalităților oprimate din imperiul dualist austro-ungar, în lupta lor pentru independență și suveranitate. Este vorba despre Congresul de la Budapesta, din august 1895, care a reunit reprezentanții slovacilor, sârbilor și românilor decși să opună politicii de deznaționalizare promovată de guvernul maghiar, cerința lor legitimă de recunoaștere a drepturilor propriilor națiuni. Delegația română la congres l-a avut în componere și pe Roman Ciorogariu care, alături de militanții arădeni Ștefan Cicio Pop, Ion Rusu Șirianu, Vasile Mangra și de alți confrăți din Transilvania, a reușit să transmită lumii durerile și vrerile românilor.

Sunt deosebit de grăitoare pentru raporturile instituite între românii din Transilvania și cei din România, scrisorile de la Eugen Brote⁴, un alt fruntaș al luptei românilor, stabilit dincolo de Carpați. Colaborator fervent al ziarelor arădene "Tribuna poporului" și "Tribuna", prieten cu Roman Ciorogariu, el își dezvăluie, în corespondența purtată cu acesta, poziția de adept al abandonării politicii de pasivitate în mișcarea națională a românilor transilvăneni, încă mult înainte de adoptarea de către Partidul Național Român a tacticii active de luptă. Susținea, în același timp, ideea oportunității mobilizării poporului întreg în vederea înfăptuirii progresului național. A inițiat și perfectat, în august 1907, la Găiceana, unde îndeplinea funcția de administraor al unei moșii aparținând lui D. Sturdza, un pact⁵, la care au subscriș Roman Ciorogariu, Vasile Mangra și Ioan Slavici, prin care se stabileau direcțiile acțiunilor politice comune. La fel ca și Ioan Slavici, prezent în fondul de arhivă cu 37 de scrisori⁶, Brote vedea necesară instituirea în Transilvania a unui climat de bună înțelegere între români și unguri⁷, făcând delimitările convenite între guvernele maghiare, vinovate de perseverarea în politica absurdă de deznaționalizare și maghiarii de rând care, întocmai ca și românii, doreau să trăiască într-o atmosferă destinsă, lipsită de tensiuni politice.

Se păstrează pagini interesante din corespondența cu Vasile Goldiș⁸, în care se fac referiri la colaborarea numitului cu "Tribuna" din Arad, activitatea lui didactică de la Brașov, pașii întreprși pentru înfăptuirea idealului românilor: Unirea. Prețuindu-l pe Roman Ciorogariu pentru meritele sale, Goldiș a emis, în numele Consiliului Național Român Central din Arad, și întărit cu propria semnătură, actul prin care acesta a fost invitat să participe ca membru, investit cu drepturi depline, la lucrările Adunării Naționale de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918.

Susținător al publicațiilor arădene, Ciorogariu a știut să atragă în jurul lor colaborarea unor condeie strălucite din România, cum o confirmă scrisorile primite de la cunoscutul critic literar și ziarist Ilarie Chendi⁹ care, între anii 1901-1912, a susținut în paginile periodicelor din Arad, nevoia unității și independenței românilor. Pot fi amintite, de asemenea, scrisorile lui Rădulescu Motru¹⁰, redactor

la "Noua revistă română" din București care, în 1911, demonstra rolul presei în asigurarea unității culturale a românilor de pretutindeni.

Pe lunga listă a persoanelor aflate în rapoturi de corespondență cu Roman Ciorogariu se înscriu, cum este și firesc, dată fiind alegerea sa, în octombrie 1917, în funcția de conducător al Consistoriului ortodox român din Oradea, iar în august 1920 de episcop al reînființatei episcopii a Oradei, numeroși ierarhi ai bisericii strămoșești. Amintim, în acest sens, pe Ioan Meșianu, episcop al Aradului și, mai târziu, mitropolit al Ardealului¹¹, Nicolae Ivan, episcopul ortodox al Clujului¹², Iosif Bădescu, episcop de Caransebeș¹³, Nicolae Bălan, mitropolit al Ardealului¹⁴ și pe Miron Cristea, primul patriarh ortodox al României¹⁵, a căror scrisori reflectă aspecte privitoare la organizarea bisericească, situația ortodoxismului, a învățământului teologic și laic, participarea bisericii ortodoxe la viața social-culturală a epocii, aportul ei la întreținerea, mereu nestinsă, a flăcării spiritualității românești. Despre implicarea clerului ortodox în susținerea intereselor superioare ale neamului, Roman Ciorogariu a reușit, în martie 1912, în fața Comitetului Central al Partidului Național Român, cuvinte memorabile: "Preoții sunt părinții românismului. Ei ne-au susținut legea și limba strămoșească; toate câte s-au făcut, prin dânsii s-au făcut. preotul ne-a dat grosul intelectualilor, a pus piatra fundamentală la bănci, la asociațiile și fondurile culturale, la școli, la gazete și la toate instituțiile câte le avem; el a ridicat pe țaran, industriaș, comerciant, avocat prin apostolia lui nesfârșită. El a adus poporul la adunări și la urnă și pretutindena unde a fost chemat să-și manifesteze naționalitatea..."¹⁶

Corespondenței, pe care am trecut-o succint în revistă, i se adaugă și alte genuri de documente printre care, observăm că se detașează prin consistența lor aparte, cele referitoare la activitatea ziarului "Tribuna", a cărui contribuție la propulsarea Aradului în centrul luptei politice a românilor din Transilvania și Ungaria, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea este evidentă. Apariția la Arad a ziarului, cu numele inițial "Tribuna Poporului", a fost anunțată de Ioan Rusu Șirianu prin scrisoarea deschisă publicată la 15 decembrie 1896, care sublinia adeziunea noii publicații la programul Partidului Național Român, elaborat la Sibiu, în 1891. Propunându-și întărirea legăturilor cu slovacii și sârbii "... națiuni care sufer deopotrivă cu noi..." , autorul chema "... pe toți românii să-și dea mâna, ca într-un singur gând și cu senină însuflețire să poată sărbători, cu o zi mai înainte, izbânda drepturilor noastre naționale."¹⁷

Viața internă a "celui mai vajnic ziar din Ardeal", cum era considerat "Tribuna", eforturile pentru "... scoaterea ziarului independent care domina opinia publică românească și o ducea cu pași siguri la ținta ajunsă în 1918..."¹⁸, ne sunt dezvăluite în numeroase pagini de memorii, aparținând aceluiași Roman Ciorogariu, unul din colaboratorii de nădejde ai numitei publicații. La dispoziția celor interesați de cunoașterea istoricului "Tribunei", a orientării și profilului foii, stă și lista completă a redactorilor și colaboratorilor săi permanenți sau ocazionali, de-a

lungul celor 15 ani de apariție (6 ianuarie 1897 - 12 martie 1912)¹⁹. Amintim dintre aceștia pe Octavian Goga, Ialrie Chendi, Iona Agârbiceanu, Mihail Sadoveanu, Iosif Gârleanu, Ioan Rusu Șirianu, Sever Bocu ș.a. Referindu-se la Goga, unul din condeiele tinere de atunci, care, prin creația sa de excepție, a contribuit la modelarea orizontului spiritual a unei întregi generații, Ciorogariu observa că numele "Tribunei" se confunda cu cel al poetului, iar "tribunismul" întreținut de el semnifica "tradiția luptei intransigente pentru ideea națională".²⁰

Se păstrează copia documentului așezat sub piatra de temelie a edificiului destinat să adăpostească redacția și tipografia amintitului cotidian, situat în Arad, strada Eminescu. Construcția a fost inaugurată la 27 noiembrie 1909. În cuvinte pline de vibrație documentul înfățișează menirea "Tribunei" de a acționa pentru "... reintegrarea națiunii românești în drepturile ei istorice pe acest pământ străvechi românesc, pentru izbânda deplină și finală a cauzei sale și pentru stăpânirea desăvârșită și de veci a limbii, culturii și naționalității românești."²¹

Fuziunea ulterioară (în martie 1912) a "Tribunei" cu "Românul" într-un organ de presă al Partidului Național Român, oglindită în mai multe documente²², era dovada înțelegerii de către oamenii politici ardeni a momentului istoric ce impune restabilirea unității și disciplinei în sânul P.N.R., vremelnice tulburate de disensiuni ivite între fruntașii români grupați în jurul celor două publicații.

Surprins la Oradea de evenimentele din ajunul înfăptuirii statului român unitar, Roman Ciorogariu ne-a lăsat numeroase însemnări despre acțiunile întreprinse de românii bihoreni, cât și de confrății lor arădeni, la sfârșitul primului război mondial, vizând scuturarea definitivă a apăsătoarei stăpâniri austro-ungare. Destrămarea imperiului multinațional a fost anunțată printr-un apel adresat românilor, în care se spune: "... Regimul monarhic de care veacuri am fost asupriți și neluați în seamă, s-a sistat, lăsând în urmă-i tuturor națiunilor, liberă organizare. Români de pe teritorii fostei coroane ungare s-au organizat în Consiliul Național cu sediul la Arad..."²³

O circulară din 5 noiembrie 1918, semnată de vicarul Roman Ciorogariu, aducea preoților și învățătorilor aflați sub jurisdicția Consistoriului ortodox român din Oradea, vestea instituirii și în acel oraș a Consiliului Național Român și cerea înființarea de consilii în toate localitățile rurale din județ.²⁴

Atmosfera fierbinte generată de declanșarea revoluției în Austro-Ungaria, transpare din numeroase înscrisuri. Țăranii întorși de pe front în satele românești, au înțeles că a sosit vremea, îndelung așteptată, a scuturării asupririi. Acest lucru se exprimă în documente într-o manieră proprie simțului de dreptate al românilor care, fără să recurgă la acte de violență, au trecut la înlăturarea autorităților străine și instituirea puterii românești.

Deosebit de sugestivă pentru ideea de unitate a românilor este declarația tineretului român din Oradea și Bihor, din 31 octombrie 1918, urmată de alta din 7 noiembrie același an, care exprimă dezideratul unirii Ardealului și Bucovinei cu

România, subliniindu-se nevoia garantării acestei uniri de către forțele armate ale marilor puteri, până în momentul eliberării întregii țări de către armata română.²⁵

Trecerea la constituirea gărzilor naționale, cu rol de forțe armate menite să asigure ordinea și siguranța publică, potrivit hotărârilor consiliilor naționale, este atestată și de ordinul comandai supreme a Gărzii Naționale Române din Ungaria și Transilvania²⁶, act emis la Arad, la 12 noiembrie 1918 și păstrat în fondul de arhivă. Pe clădirile primăriilor comunale, locuitorii români, aflați în majoritate evidentă, își arborau, în sfârșit, propriul tricolor, arătându-și deschis, în adunări populare, adeviziunea totală la hotărârea de unire cu Țara exprimată la Alba Iulia²⁷.

Succinta trecere în revistă a documentelor ilustrative pentru tema enunțată a reușit să dezvăluie - cred - valoarea a fondului ca izvor de cunoaștere a uneia din perioadele cu semnificații aparte pentru istoria patriei noastre, precum și să ateste forța de caracter, clarviziunea și perseverența care au făcut din el un slujitor pe altarul spiritului un luptător pentru înfăptuirea idealului național. "Sunt preot - spunea Roman Ciorogariu - care are credința că ce nu este posibil oamenilor este posibil lui Dumnezeu. Implor mila lui Dumnezeu ca să ne îndrepteze cărările spre fericirea neamului, pe care l-a dat moștenire sfântă îngrijirilor noastre."²⁸ Documentele fondului transmit generațiilor de urmași același mesaj pe care octogenarul arhieru îl adresa, prin testamentul din 1935, nepoților săi: "... Legați-vă soarta voastră de România (...) Credința în destinul României să nu o pierdeți (...) Luptați pentru această Românie până la ultima răsufare..."²⁹

NOTE

1. V. Coman, *Episcopul Roman Ciorogariu - luptător pentru libertatea și dreptatea poporului român din Transilvania*, în *Mitropolia Ardealului*, anul XXI, nr. 7-9, Sibiu, 1976, p.631.
2. Arh.St.Arad, fond personal Roman Ciorogariu, dosar 21, f. 40 - 108
3. *Ibidem*, dosar 10, f.64
4. *Ibidem*, dosar 2, f. 360-400
5. V.Popeangă, *Roman R. Ciorogariu, personalitate marcantă a generației unirii*, în volumul *Roman R. Ciorogariu (1852-1936)*, Oradea, 1981, p.55.
6. Arh. St. Arad, fond personal Roman Ciorogariu, dosar 21, f. 40-108.
7. *Ibidem*, dosar w, f.364-367
8. *Ibidem*, dosar 14, f. 93-113
9. *Ibidem*, dosar 3, f.45-97
10. *Ibidem*, dosar 19, f.121
11. *Ibidem*, dosar 16, f.231-251
12. *Ibidem*, dosar 14, f.240-320
13. *Ibidem*, dosar 2, f.22-45
14. *Ibidem*, f.48-148
15. *Ibidem*, dosar 3, f.334-382
16. *Ibidem*, dosar 7, f.89-99
17. *Ibidem*, dosar 20, f.237
18. *Ibidem*, f.31-52
19. *Ibidem*, f.41
20. *Ibidem*, dosar 10, f.109
21. *Ibidem*, dosar 20, f.43

22. *Ibidem*, f.54-55
23. *Ibidem*, dosar 6, f.103. Este vorba despre Consiliul Național Român Central, constituit la 30 octombrie 1918 la Budapesta, care și-a continuat activitatea, începând cu data de 2 noiembrie 1918, la Arad sub președinția lui Ștefan Cicio-Pop
24. *Ibidem*, f.104
25. *Ibidem*, dosar 7, f. 85-87
26. *Ibidem*, dosar 8, f.268
27. *Ibidem*, dosar 7, f.153-155
28. *Ibidem*, f.89-99
29. *Ibidem*, dosar 22, f.282-283

**L'ARCHIVE ROMAN R. CIOROGARIU
SOURCE D'INVESTIGATION SUR LA LUTTE DES ROUMAINS
POUR LES DROITS NATIONAUX
(Résumé)**

Cet exposé représente l'une des source d'informations les plus approfondies d'une période aux significations particulières dans l'histoire de notre pays, antérieure à l'unification de la Transylvanie avec la Roumanie, le fond personnel de l'archive de Roman R. Ciorogariu, conservé par la Filiale des Archives d'Etat d'Arad.

De ces renseignements on peut distinguer les principaux genres de documents, tirés de ce fond même, les plus riches en contenu, et qui constituent tout autant de témoignanges sur la lutte des roumains pour la justice et l'unité nationale.

DOCUMENTELE SECȚIEI CULTURALE DIN ARAD A INSTITUTULUI SOCIAL BANAT - CRIȘANA

Victor Cațavei

I

În primele două decenii de după Marea Unire, cultura arădeană a cunoscut un reviriment deosebit. Un loc central l-au deținut cele 72 de societăți culturale care și-au desfășurat activitatea în localitățile județului, acoperind o mare varietate de preocupări în domeniu.¹ Bineînțeles s-au impus doar câteva din acestea prin valoarea operei culturale realizate.

Astfel au fost: Despărțământul Arad al "Asociațiunii Transilvane pentru Literatura și Cultura Poporului Român - ASTRA", Societatea "Concordia", "Ateneul Popular Arădean", Secția Culturală a "Institutului Social Banat - Crișana" și altele.

În deceniul al patrulea, în scopul coordonării acțiunilor lor, principalele asociații și societăți s-au reunit într-un nou organism. Astfel, în martie 1936 a fost creată "Federația Societăților Culturale din Arad." Sub egida acesteia s-a desfășurat, la 30 ianuarie 1938, Primul Congres Cultural al Aradului.²

Au urmat anii celui de-al doilea război mondial, când activitatea culturală s-a redus datorită dificultăților mereu crescânde. După război, pentru o scurtă perioadă unele asociații și societăți culturale au făcut eforturi de a-și relua activitatea. În condițiile inaugurării regimului comunist acest fapt s-a dovedit imposibil, asociațiile și societățile culturale românești fiind desființate forțat în anii 1947 - 1948, prin hotărâri succesive ale Consiliului de Miniștri și Ministerul Artelor și Informațiilor, sau prin simple decizii ale Consilieratului Cultural al Județului Arad.³

Secția Culturală din Arad a Institutului Social Banat - Crișana, care își avea organele de conducere la Timișoara, unde a publicat și propria revistă, și-a început activitatea în martie 1933, datorită inițiativei unui valoros grup de intelectuali arădeni. Printre aceștia s-au aflat: dr. Gheorghe Ciuhandu, dr. Teodor Botiș, dr. Cornel Radu, dr. Lazăr Nichi, dr. Octavian Lupaș, profesorii Ascaniu Crișan, Traian Mager, Nestor Blaga, Marcel Olinescu și alții.

Scopul constituirii secției arădene a fost clar definit încă în invitația-program din 23 martie 1933: "Cunoașterea realităților vieții românești de la granița de vest a țării, constituind unul din cele mai serioase mijloace de luptă contra celor ce încearcă revizuirea tratatelor de pace."⁴ În vederea realizării acestei prevederi s-au preconizat și realizat parțial cercetări istorice și sociologice în localitățile județului și elaborarea de monografii.

În continuare reproducem procesele verbale ale adunării secțiunii din anul 1933, după exemplarul original care a aparținut arhivarului acesteia, Nestor Covaciu.⁵

Proces verbal No. 1

Încheiat azi la 23 Martie 1933, cu ocazia constituirii secțiunii artistico-culturale a Institutului Social Banat Crișana, în orașul Arad.

Prezenți: D-nii Dr. Cornel Radu directorul spitalului de copii, fost primar al Aradului, - Dr. Teodor Botiș rectorul Academiei Teologice, - Dr. Gh. Ciuhandu referent consistorial, - Ascaniu Crișan dir. liceului "Moise Nicoară", - Dr. Lazar Nichi dir. Palatului Cultural, - Teodor Mariș profesor, - Vintilă Popescu profesor, - Nestor Blaga profesor, - Tr. Mager profesor, - Marcel Olinescu profesor, - Iulian Toader profesor, - Ion Lipovan profesor, d-șoara Dora Lepa profesoară, - Rafioiu prof., - Nestor Covaci bibliotecarul Palatului Cultural, - Octavian Lupaș doctorand în drept.

La ordinea zilei: 1. Înscrierea noilor membri

2. Alegerea președintelui, secretarului și arhivarului

3. Discuțiuni asupra programului de activitate pe anul

1933

I

Dl. Dr. C. Radu, în calitate de delegat al comitetului de conducere a Institut. Soc. Banat Crișana, arată rostul pentru care a fost creat acest institut și imperioasa necesitate de a se înființa și în Arad o secțiune culturală și artistică. Inst. Soc. Banat Crișana, - spune D-sa - vine să umple un gol în patrimoniul nostru cultural. Prin cunoașterea realităților vieții românești de la granița de Vest a țării, se va înfăptui unul dintre cele mai serioase mijloace de luptă contra celor ce încearcă revizuirea tratatelor de pace. Institutul S.B. Cr. nu are tendința de a concura societățile culturale deja existente. Din contră: el face apel la toți factorii culturali, invitându-i să colaboreze în cadrele sale, deoarece la baza acestui așezământ cultural nu stă un spirit de estetică culturală, adaptată unor utilități închipuite, ci stau cercetări de ordin științific, documente de arhivă, statistică și documente.

Îndemnând pe cei prezenți să consimtă la înființarea secțiunii cultural-artistice, propune de președinte de vârstă al adunării constitutive pe d-l Dr. Teodor Botiș.

Cu asentimentul unanim al celor prezenți, dl. Dr. T. Botiș ocupă scaunul președinției de vârstă și deschide discuția cu privire la expunerea d-lui Dr. C. Radu.

Dl. Dr. L. Nichi se declară pentru înființarea secțiunii artistico-culturale, accentuând că trebuie să se afle mijloacele de ordin material fără de care secțiunea nu va putea activa în sensul dorit. Taxele de membru sunt relativ mari și nu este

verosimil ca din suma lor să se poată acoperi cheltuielile necesare.

Dl. A. Crișan se raliază la ideea constituirii secțiunii, pentru că în domeniul cercetărilor sociologice la noi nu s-a făcut aproape nimic. Să se lucreze însă serios și documentat. Pentru moment, existând în localitate două societăți culturale cari organizează în mod regulat conferințe, secțiunea ce va lua ființă să se lipsească de acest mijloc de activare.

Dl. Dr. T. Botiș spune în esență următoarele: Necesitatea unei secțiuni culturale I. S. B. Cr. în orașul nostru este evidentă. Avem în Arad elemente suficiente, care dau dovadă de preocupări culturale serioase. Ceeace ne lipsește însă este unitatea de acțiune. Să ne punem cu toți la muncă, având același spiritus rector. Dacă în câțiva ani am reuși să dăm măcar monografia Aradului, am face un lucru prețios.

Din discuțiile premergătoare, constatând că cei prezenți sunt în unanimitate pentru înființarea unei secțiuni artist. cult. a I.S.B.Cr. la Arad, îi invită să procedeze la alegerea comitetului acțiunii.

În acest scop, se alege o comisiune de propuneri, alcătuită din d-nii A. Crișan, L. Nichi, C. Radu și Tr. Mager.

II

Comisiunea, după deliberare, face următoarele propuneri:

Președinte..... Dr. Gh. Ciuhandru

Secretar..... Octavian Lupaș

Arhivar..... Nestor Covaci

Cei prezenți aleg prin aclamații persoanele propuse mai sus.

Dl. Dr. Ciuhandru mulțumește pentru cinstea ce i s-a făcut, dar din anumite motive personale, refuză demnitatea prezidențială. D-sa este printre altele de părerea că un program de muncă aprioric și obligator nu va duce la rezultate. Trebuie să se țină seama de preocupările fiecărui membru, lăsându-i-se fiecărui membru latitudinea de a-și fixa singur subiectul. Promite că va sta la dispoziția I.S.B.Cr. cu bogatul material documentar de care dispune.

D-nii Dr. Radu, A. Crișan, L. Nichi, I. Lipovan și O. Lupaș insistă pe lângă dl. Dr. Ciuhandru să accepte prezidenția, fiind d-sa cel mai indicat a conduce secțiunea ce a luat ființă, fără ca să reușească a-l determina să-și revină asupra hotărârii.

Se ia astfel la cunoștință refuzul d-lui Dr. Ciuhandru.

Dl. A. Crișan propune în consecință pentru locul prezidențial pe dl. Dr. T. Botiș, care este ales prin aclamații unanime.

D-L Dr. T. Botiș asigură pe cei prezenți că, în marginile posibilităților, va duce secțiunea pe drumul cel drept. Mulțumind pentru încrederea ce s-a manifestat față de d-sa, arată că motive de sănătate fizică îl împiedecă să participe la adunarea generală a I.S.B.Cr. din Timișoara în ziua de 25 III a. c., propune deci ca această

secțiune să fie reprezentată cu acea ocazie de o altă persoană.

Este ales cu unanimitate de voturi în acest scop dl. Oct. Lupaș, secretarul secțiunii.

III

Deschizându-se discuțiunea cu privire la activitatea secțiunii pentru anul curent, se acceptă principial punctele stabilite de comitetul central și anume: 1/ Lămurirea unor epoci din trecutul acestui ținut; 2/Colecționarea de folklor; 3/ Studierea muzicii pop.; și 4/Regionalismul educativ.

Fiind însă timpul înaintat, cei prezenți decid în unanimitate a se întruni cu altă ocaziune și a stabili un program de muncă definitiv și corespunzător scopurilor urmărite de un institut social.

Cu acestea dl. președinte declară adunarea închisă.

Dr. Teodor Botiș
Președinte

Octavian Lupaș
Secretar

Ascaniu Crișan
Membru verificator

INSTITUTUL SOC. BANAT - CRIȘANA
ARAD

SECȚIA CULTURALA

PROCES VERBAL No. 2

Încheiat azi, la 7 Aprilie 1933, cu ocazia ședinței plenare a secțiunii.

Prezenți: D-nii dr. Teodor Botiș, dr. Cornel Radu, dr. Nicolae Popovici, Ascaniu Crișan, Teodor Mariș, Nestor Blaga Marcel Olinescu, d-șoara Dora Lepa, d-nii Mihai Păun, Nestor Covaci, Ștefea și Oct. Lupaș.

La ordinea zilei: 1/Dare de seamă despre ședința comitetului central, ținută la Timișoara în 29 Martie 1933.

2/Stabilirea definitivă a programului de muncă pe anul 1933.

3/Propuneri și interpelări.

Constatându-se că majoritatea membrilor este prezentă, dl președinte dr. T. Botiș deschide ședința și se dă citire procesului verbal despre ședința trecută, care este luat la cunoștință și verificat.

I

Dl Oct. Lupaș, secretarul secțiunii, face o dare de seamă despre felul cum a decurs ședința comitetului central din 29 Martie a.c. și despre hotărârile ce au fost

luate cu acea ocaziune. Se constată că între membrii secțiunii și comitetul central există o perfectă unitate de vederi, cu privire la scopurile și mijloacele de acțiune ale Inst. S. Ban. Cr.

Dl dr. C. Radu observă că Municipiul Timișoara dă Inst. Soc. B. Cr. o subvenție de 100.000 lei, iar Prefectura Timiș una de 50.000 lei. D-sa comunică, că taxa de membru activ s-a redus la 240 lei anual, plătită în rate lunare.

În ce privește stabilirea raportului de ordin financiar dintre secțiunea noastră și comitetul central, se propune acestuia să fixeze secțiunii cota ce o va afla de cuviință. Banii ce vor fi puși de comitetul central la dispoziția secțiunilor din Arad, vor fi administrați de o singură persoană, care va fi astfel casierul tuturor secțiunilor arădene. În acest scop, este ales cu unanimitate de voturi dl Nestor Covaci, arhivarul secțiunii, care va îndeplini astfel și funcțiunea de casier. Casierul din Arad va urma să încaseze și taxa de membru dela membrii aparținători secțiunilor arădene, dând socotelile convenite comitetului central.

II

În ce privește punctul al doilea din ordinea de zi, dl Octavian Lupaș face o expunere de vederi asupra felului în care urmează a se stabili programul de activitate, pe durata anului 1933. D-sa propune, ca programul minimal de activitate, pe baza subiectelor anunțate pînă la acea dată, să fie alcătuit din următoarele puncte:

1/ "Monografia familiei Mocioni" tratată de dl T. Botiș

2/ "Posibilitățile de a face eficace învățământul primar, în cadrul organizației sale actuale, cu aplicații speciale la jud. Arad", studiu datorit d-lui prof. Teodor Mariș

3/ "Problema regionalismului educativ cu privire la ținutul Hălmagiului", lucrarea d-lui Traian Mager

4/ Colecționarea materialului folkloristic din jud. Arad, din partea d-lui Nestor Covaci

5/ "Cadrul istorical comunei Sâmbăteni", după metoda monografică a Inst. Social Român, studiu datorit d-lui Oct. Lupaș

6/ "Activitatea artistică a comunei Sâmbăteni" și un album de schițe plastice "Aradul pitoresc", lucrări pregătite de dl. prof. Marcel Olinescu.

Dl prof. N. Blaga este de părere, ca secțiunea noastră să se ocupe nu numai de chestiunea culturală ci și de cea economică. După discuțiunile urmate, se ia hotărârea ca, pînă la data înființării acțiunii economice, și secțiunea noastră să se ocupe de astfel de probleme.

Cu ocazia ședinței plenare, au fost anunțate, pentru programul eventual, următoarele lucrări: "Iosif Iorgovici" o monografie a d-lui Ascaniu Crișan, "Centrul cosmologic al comunei Sâmbăteni", studiul d-lui Nestor Blaga. În marginile posibilităților materiale, vor activa în domeniul cercetărilor monografice și d-nii

Rafiroiu și T. Bălan.

Cu aceste observații și complectări, programul de activitate propus de dl Oct. Lupaș este acceptat cu unanimitate de voturi.

III

Ne formulându-se nici o altă propunere sau interpelare, dl președinte T. Botiș, declară ședința plenară închisă.

Dr. Teodor Botiș
Președinte

Octavian Lupaș
Secretar

Teodor Mariș
Membru verificator

INSTITUTUL SOCIAL BANAT CRIȘANA
ARAD

SECȚIA CULTURALĂ

PROCES VERBAL No.3

Încheiat azi, la 3 Iulie 1933, cu ocazia ședinței plene a secțiunii.

Prezenți: D-nii de. T. Botiș, dr. C. Radu, A. Crișan, T. Mariș, Tr. Mager, M. Olinescu, I. Lipovan, d-șoara Dora Lepa, d-nii dr. Dorca și O. Lupaș.

La ordinea zilei: 1/Stabilirea programului de vară

2/Ordinea lucrărilor ce se vor publica

3/Repartizarea bugetului

4/Propuneri și interpelări

Constatându-se că majoritatea membrilor este prezentă, dl președinte T. Botiș deschide ședința și se dă citire procesului verbal despre ședința trecută, care este luat la cunoștință și verificat.

Înainte de a se trece la discutarea ordinei de zi, dl O. Lupaș, secretarul secțiunii, face o dare de seamă despre activitatea comitetului pe durata 7 Aprilie - 3 Iulie 1933, care se ia cu unanimitate de voturi la cunoștință.

I

În ce privește stabilirea programului de vară, dl. Oct. Lupaș, secretarul Secțiunii, face o amplă expunere de vederi teoretice, indicând și modalitățile practice, după cari urmează a se întreprinde cercetările monografice practicate, în special în comuna Sâmbăteni.

După discuțiile urmate se decide ca începerea campaniei monografice în Sâmbăteni să aibă loc în ziua de 23 Iulie a.c. În ce privește chestiunile de ordin

practic, se adoptă în întregime cele prevăzute în expunerea de vederi făcută de Secretarul Secțiunii.

Se remarcă gestul de deosebită grațitudine al On. Comitet Central, care, alocând Secțiunii suma de 15.000 Lei, a arătat deplină încredere în capacitatea și forțele noastre de muncă. Membrii Secțiunii, în unanimitate, exprimă mulțumirile lor de înaltă considerație distinșilor intelectuali cari formează conducerea Centrală a Institutului Social Banat - Crișana.

II

Referitor la stabilirea lucrărilor de urmează a fi trimise spre publicare Revistei Institutului Social Banat - Crișana, se decide ca să fie acceptat în acest scop un actual și valoros studiu al d-lui Ascaniu Crișan, privitor la mișcarea elevilor dela Liceul "Moise Nicoară", în ultimii 15 ani.

A II-a lucrare ce urmează a fi expediată Revistei, va fi aceea a dlui Dr. Teodor Botiș, cu titlul: "Date despre activitatea lui Andrei Mocioni".

III

Din suma de 15.000 Lei, prevăzută în buget pentru cercetări monografice se votează celor cinci monografiști cari vor participa la lucrările din Sâmbăteni suma globală de 1.500 Lei de persoană. Baniile vor fi plătite la prezentarea și aprobarea lucrărilor respective.

D-lui Dr. Teodor Botiș, i-se votează suma de 500 Lei pentru studii monografice asupra Mocioneștilor, iar dlui Tr. Mager, pentru cercetări monografice în ținutul Hălmașului, se aprobă 1.500 Lei.

În urma intervențiilor făcute de dl dr. Radu Cornel și dr. T. Botiș, Prefectura și Primăria Arad au promis câte o subvenție de 5.000 Lei, pentru Secțiunea noastră.

IV

Membrii, cu unanimitate de voturi, adoptă propunerea Comitetului, ca nici o cheltuială să nu se achite, fără aprobarea prealabilă a membrilor secțiunii, întruniți în ședință plenară. În cazuri excepționale se vor putea cheltui numai cu aprobarea prealabilă a Comitetului Secțiunii, a casierului și a reprezentantului Comitetului Central la Arad, Dr. C. Radu, urmând ca ulterior să se ceară aprobarea membrilor Secțiunii.

Neformulându-se nici o altă propunere sau interpelare, dl Dr. T. Botiș, președintele, declară ședința plenară închisă.

Dr. Teodor Boriş
Președinte

Octavian Lupaș
Secretar

PROCES VERBAL No. 4

Încheiat azi, la 30 Oct. 1933, cu ocazia ședinței plenare a secțiunii ținută împreună cu membrii secțiunii medicale.

Prezenți: Dr. Cornel Radu, Dr. T. Botiș, Dr. D. Cosma, Dr. Gh. Ciuhandru, Maior Nic. Popoviciu, Dr. Nic. Popoviciu, Isaia Tolan, M. Olinescu, Dr. Dorca, M. Păun, N. Covaciu, Înv. T. Stancu, Înv. R. Ponta și O. Lupaș..

La ordinea zilei: 1/Dare de seamă despre activitatea secției culturale
2/Dare de seamă despre activitatea secției medicale
3/Propuneri și interpelări.

I

Dl dr. C. Radu, în calitate de vpreș. al I.S.B.C., deschide ședința și expune motivele pentru care s au întrunit secțiunile în comun. Ele sunt următoarele: a/ necesitatea de a stimula mersul lucrărilor începute, b/ nevoia de a coordona activitatea secțiunilor, c/ discuție asupra oportunității de a înființa sau nu o secțiune minoritară la Arad.

Din discuțiunile angajate se constată, că I.S.B.C. și-a inaugurat activitatea într un ceas bun, rostul lui fiind simțit de necesar din zi în zi tot mai mult. Unanimitatea membrilor prezenți se pronunță pentru întemeierea unei secțiuni minoritare, ea fiind de o ardentă actualitate. până la constituirea ei definitivă, se decide ca dl. Isaia Tolan, să se ocupe de problema minoritară în cadrele secțiunii culturale, dsa urmând ca împreună cu arhivarul secției să colecționeze materialul informativ necesar.

II

Dl Oct. Lupaș, secretarul secției culturale, face o dare de seamă despre activitatea acestei acțiuni. Raportul dsale, aflător la dosar este luat în considerație.

III

Este luat deasemenea în considerație raportul despre activitatea secțiunii medicale, făcut de dl secretar dr Dorca.

IV

În decursul acestei ședințe s au făcut și acceptat următoarele propuneri:
1/Toți membrii care fac cercetări monografice în Sâmbăteni se vor întruni
Luni, 6 Nov. a. c., pentru a întocmi împreună un chestionar general.

2/Secțiunile arădane vor aranja ședințe în cadrele cărora se vor face
comunicări, cu discuții în contradictoriu.

3/Secțiunea culturală este autorizată ca împreună cu Despărțământul
"Astra" din localitate să invite pe dl dr. Sabin Manuilă, dir. recensământului
general, pentru a conferenția la Arad despre: Depopularea jud. Arad.

4/Comitetele ambelor secțiuni sunt autorizate a invita membrii secțiunilor
țimișorene, pentru a face comunicări la Arad.

Ne formulându-se nici o altă propunere sau interpelare, dl dr C. Radu
declară ședința închisă.

Dr. Teodor Botiș
Președinte

Octavian Lupaș
Secretar

Nestor Covaciu
Membru verificador

NOTE

1. "Lista societăților culturale din Arad". Editată de: "Asociația Culturală ASTRA,
Despărțământul Arad", "Concordia" - Gheorghe Munteanu, Arad, 1936.

2. "Primul Congres Cultural al Aradului". "Concordia" - Gheorghe Munteanu, Arad, 1938.

3. "Monitorul Oficial", CXVI, nr. 9-10/martie 1948, p. 215; "Monitorul Oficial", CXVII, nr.
6/8 ianuarie 1949, p. 333.

4. "Invitație-Program ca constituirea Secțiunii Artistico-Culturale a Institutului Social Banat-
Crișana, în Orașul Arad", 23 martie 1933

5. În fondurile Muzeului Județean Arad există un vast material documentar referitor la
activitatea secțiunii, încă puțin cercetat.

DOKUMENTE DER KULTURABTEILUNG DES SOZIALINSTITUTES BANAT - CRIȘANA (Zusammenfassung)

Die vorgestellten Dokumente reflektieren die Gründung und die Tätigkeit
der Kulturabteilung Arad während dem ersten Jahr ihrer Existenz. Der Kulturverein
trug in der Zeitspanne 1930 - 1940 wesentlich zur besseren Erkenntnis, geschichtlich
und soziologisch, der Westzone Rumäniens bei. Das Institut war gleichzeitig ein
wichtiger Faktor im Kampf gegen den Revisionismus und für die Verteidigung der
Suveranität Rumäniens.

BIBLIOTECILE FAMILIEI MOCIONI* DIN CASTELELE DE LA CĂPĂLNAȘ ȘI BULCI

Scurt istoric

Elena Rodica Colta

Istoria celor două biblioteci ale familiei Mocioni din castelele de la Căpălnaș și Bulci (jud. Arad) este, asemeni multor altora din țară, istoria unor fonduri desmembrate, în urmă cu o jumătate de veac.

Încercarea de reconstituire a lor, tardivă și reparatorie, începută în urmă cu câțiva ani, înaintează însă, în absența vechilor inventare, și în măsura în care cărțile au fost incluse în fondul general al unor biblioteci din Arad¹, fără specificație de proveniență, extrem de anevoios.

Singurele elemente de identificare certă, cu care se poate opera, sunt mărturiile rămase pe volume, reprezentând ex libris-uri, semnături autografe și dedicații, atît ale diferiților membri ai familiei cît și a celor cu care s-au stabilit, alianțe prin căsătorie.

Rezultatul obținut în această etapă a investigațiilor, chiar parțial, fiindcă are în vedere doar cărțile Mocioneștilor ajunse în biblioteca muzeului, unul din beneficiarii de altădată, se dovedește extrem de spectaculos, dezvăluind, de-a lungul a trei veacuri de lectură, o largă deschidere culturală și informațională, generațiile succesive punându-și, prin preferințe și opțiuni, amprenta asupra achizițiilor făcute.

După cum se cunoaște din monografia² ce le-a fost consacrată, familia Mocioni, însumând 48 de membri³, reprezentând, în timp, 7 generații, este originară din Aspropotam (Tesalia), numele inițial fiind se pare, Mucină.

Potrivit tradiției, un oarecare preot aroman, Petru, însoțește armatele prințului Eugen de Savoya în campania antiotomană, fiind atestat în luptele de la Zenta.

După terminarea războiului, li urmează fratele Constantin, și el protopresbiter greco-neunit, care se așează, în anul 1747, în colonia aromană din Pesta, pe lângă biserica "greacă".

Nu știm când și cu cine s-a căsătorit. Aceeași tradiție spune doar că a avut cinci copii, din care doi sunt amintiți cu numele, Mihai și Andrei. Ei vor întemeia cele două ramuri ale familiei, ambele înnobilate la sfârșitul veacului XVIII, în împrejurări diferite⁴, ramura armalistă de Mocioni, din Ungaria, și ramura Mocioni de Foen, din Banat.

Cele două biblioteci au aparținut, fiecare, uneia din aceste ramuri, istopria lor identificându-se cu istoria proprietarilor lor, motiv pentru care le-am prezentat și noi distinct.

I. BIBLIOTECA DE LA CĂPĂLNAȘ.

Nucleul bibliotecii de la Căpălnaș, aparținând ramurii armaliste care a trăit

inițial în Ungaria, este mult anterior mutării Mocioneștilor la aceste proprietăți, colecția constituindu-se, ca bibliotecă de familie, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, în casele din Tokay și Budapesta.

Mihai I de Mocioni, primul din această ramură, a posedat o avere considerabilă, situându-se printre fruntașii breslei negustorești din colonia macedo-română din Pesta.

În anul 1761 se căsătorește cu Eva de Kefala, aparținând aceluiași grup etnic, cu careva avea 16 copii, din care în viață vor rămâne 8. Existența familiei s-a desfășurat în limitele tradiției le care toți țineau foarte mult.

Mihai cumpără proprietăți și case la Tokay, lângă cele ale socrului său, unde se și mută, face negustorie, frecventează societatea aromână (două din fetele sale se mărită, una cu Naum Dera iar a doua cu Pellenga Diemandi). Între ei vorbesc în dialect însă cunosc, cum este și firesc, limba maghiară.

În ceea ce privește nivelul cultural al tânărului negustor nu avem nici un fel de informații. Nu știm dacă a avut deprinderi de lectură și ce anume a citit.

Știm însă că fiul său cel mare, Petru, a fost înscris de familie la Liceul piariștilor din Pesta, unde ia locul întâi pe clasă, și în continuare, la o școală superioară din Pojon.

În ciuda studiilor universitare, care l-ar fi îndreptățit să solicite anumite funcții în administrația de stat, Petru de Mocioni se mulțumește să administreze averea familiei, moștenită în anul 1789, la moartea tatălui său.

Respectând obiceiul neamului, se căsătorește tot cu o macedo-româncă, Ecaterina de Caracioni, cu care continuă să locuiască în casa din Tokay.

De numele lui Petru se leagă începuturile bibliotecii de familie. La primele cărți cumpărate, reprezentând aproximativ 150 de volume se vor adăuga, în anul 1803, piesele din biblioteca bunicului său seniorul Ioan de Kefala, mare comerciant în Pesta, pe care îl moștenește.

Cronologic, Biblioteca Kefala este cea mai veche parte din colecția ajunsă în veacul al XIX-lea la Căpâlnaș

I. Biblioteca Kefala

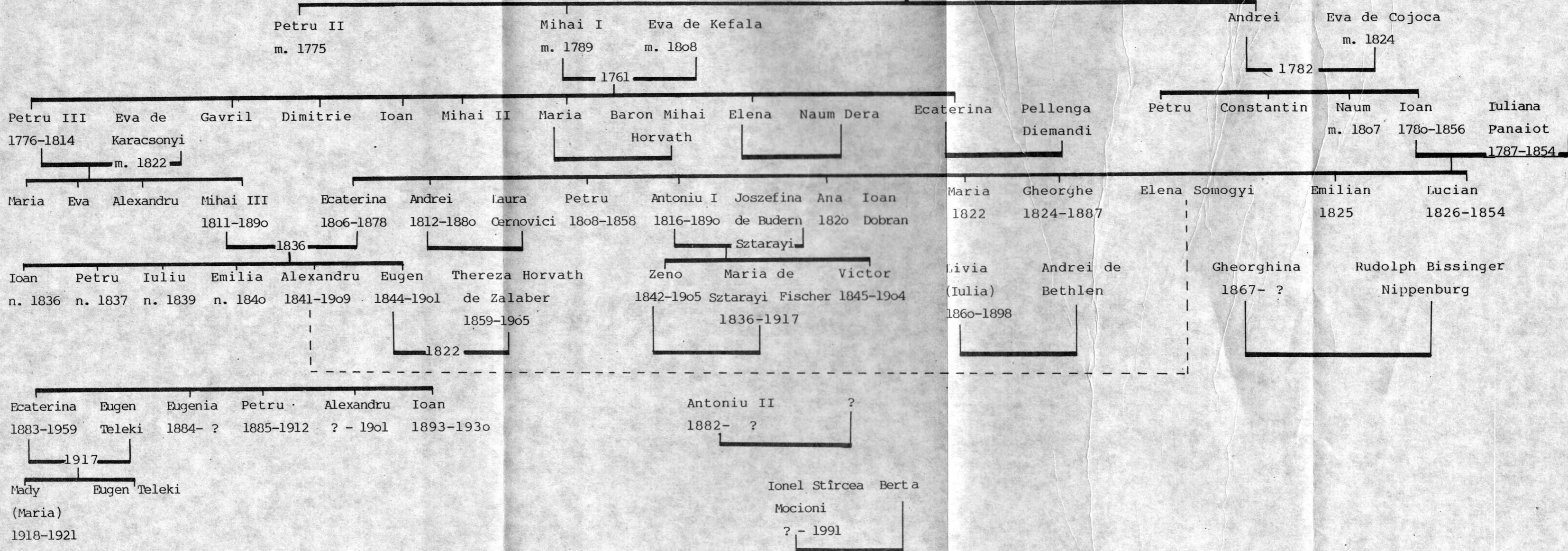
Informațiile despre biblioteca Kefala, remarcabilă la vremea sa pentru un român macedonean, ne-au fost furnizate, în absența catalogului de colecție și a oricăror date de arhivă, de cărțile care s-au transmis, din generație în generație, prin biblioteca Mocioni.

Notațiile făcute pe aceste exemplare, cu creneală aurie, de proprietarul lor, (notații din care nu lipsește cifra ce indică locul cărții în raft și poziția în registru de inventar) ne indică în persoana lui Kefala un bibliofil, desigur în accepția de atunci a conceptului.

Cărțile ies și ele din preocupările obișnuite și din lecturile negustorilor din veacul al XVIII-lea.

În vreme ce cetățeanul înstărit din Pesta acelei epoci se mulțumea să citească

PETRU I CONSTANTIN

ARBORELE GENEALOGIC AL FAMILIEI MOCIONI

almanahuri și calendare "populare", Kefala cumpără pentru propria sa plăcere, cărți în limba germană, cum au fost cele două istorii ale imperiului rus, una datorată lui Michael Lomonosov, iar a doua botanistului Gmelins, istoriile creștinilor ortodocși din Turcia sau periodical Die Europäische Fama, pe care le-am identificat în fondul bibliotecii muzeului.⁶

Toate aceste achiziții dovedesc la acest om, despre care nu știm aproape nimic, o bună cunoaștere a limbii germane și a caracterelor gotice precum și un interes ce depășește existența cotidiană.

Însemnarea de achiziție făcută pe un volum din periodical citat ne furnizează o informație în plus, care completează profilul colecționarului.

Printr-un text în limba latină (pe care Kefala o cunoștea, se pare suficient de bine pentru a o utiliza la scris) este consemnată participarea negustorului aroman la licitația bunurilor tipografului vienez Iosif Kurzbek din 17 mai 1775.

Amănunt important dacă ne gândim că a fost o vânzare de cărți despre care Kefala era înfortmat, că s-a ostenit cu drumul până la Viena pentru a cumpăra ceva "special" pentru colecția sa.

Pe nici una din cărțile moștenite de la Kefala nu am găsit însemnul de proprietate al familiei Mocioni. De altfel, acest obicei de a face distincție între piesele proprii, și cele ajunse în bibliotecă prin căsătorii, de va menține până la ultimii posesori.

2. Biblioteca Mocioni până la mutarea ei la Căpâlnaș.

Printre primele cărți din colecția propriu-zisă a familiei, care au fost cumpărate în veacul al XVIII-lea, s-a numărat și o **Descriere a campaniei militare a prințului Eugen de Savoya**, de care era legată legenda venirii familiei în Imperiu.

În biblioteca muzeului a ajuns doar volumul III,⁷ extrem de interesant, prin hărțile, planurile de luptă și gravurile pe care le conține.

Pe cotorul cărții se mai păstrează încă eticheta aplicată de proprietar la introducerea ei în colecție. Litera "M", din partea de sus, reprezenta inițiala numelui familiei iar cifra I48 (scrisă jumătate românește jumătate grecește), numărul de titluri la care ajunsese biblioteca.

Nu știm care au fost celelalte I47 de cărți fiindcă nu le-am putut regăsi cu ocazia investigațiilor făcute. N-a apărut nici cartea cu numărul I49. Se pare că următorii posesori din familie au renunțat la acest tip de etichete.

În absența unor date legate de anul cumpărării și de numele cumpărătorului, am admis ca perioadă de acumulare a primei biblioteci a Mocioneștilor din Ungaria, un interval de timp mai lung, în care opțiunea pentru volumele achiziționate a putut să-i aparțină atât lui Petru, care gestionează colecția între 1789-1814, cât și fiului său Mihai III de Mocioni, care o preia prin 1830.

Rămas orfan de tată la vârsta de 3 ani, Mihai va urma dreptul la Academia din Cassovia.

Se mută de la Tokay la Budapesta unde va prectica, asemeni înaintașilor săi

comerțul. Averele dobândite îi îngăduie să-și cumpere, potrivit aceleiași tradiții, o casă luxoasă din care nu lipsește biblioteca.

În anul 1836 se căsătorește cu Ecaterina Mocioni de Foen, femeie frumoasă și cultivată, ⁸ verișoară de gradul al II-lea, din partea lui Andrei, fratele bunicului.

În felul acesta, după aproape 100 de ani, cele două ramuri ale familiei se reunesc, copiii continuând să se numească Mocioni, fără particula de Foen. Blazonul armaliștilor, având, central, un scut francez împărțit în patru, va fi timbrat de un altul, indicând alianța realizată prin căsătorie.

De altfel această căsătorie marchează și în alt sens evoluția ramurii care trăia în Ungaria și obișnuia să vorbească mai mult în dialect.

Prin Ecaterina, Mihai de Mocioni cunoaște Foenul și rudele sale din Banat, care, spre deosebire de propria sa familie, vorbeau românește.

De altfel și vremurile se schimbaseră. Constantin Roja își tipărise, deja, cartea despre originea aromânilor. Cei din colonia pestană știu acum că sunt o ramură veche a românilor de la sud de Dunăre.

În frământările politice premergătoare revoluției din 1848, Mihai Mocioni se angajează alături de cumnații săi (Petru, Andrei, Antoniu și Gheorghe) în lupta pentru drepturi naționale a românilor din Imperiu.

Acestei treziri a conștiinței românești a familiei îi corespunde, dacă ne referim la istoria bibliotecii, confecționarea ex libris-ului ștampilă, utilizat de ramura armalistă, ca însemn de proprietate, până la finele veacului al XIX-lea.

Ex libris-ul, de formă circulară, prezintă central blazonul familiei, încadrat de textul în limba română: "BIBLIOTECA FAMILIEI MOCSONYI", prin care posesorii doreau să sublinieze că volumele aparțin unei familii nobiliare românești.

Această ștampilă, pusă pe fiecare carte nou intrată în colecție ne-a permis, peste ani, când celelalte urme s-au șters, să cunoaștem ce nume au citit Petru Mocioni și fiul său Mihai.

Cărțile cumpărate acum sunt toate, cu excepția uneia, cărți străine, în special germane, cu referințe la români. De ce nu au cumpărat cărți românești?

În primul rând fiindcă achizițiile s-au făcut în librăriile budapestane, unde n-a ajuns, din producția românească de carte a vremii, decât cele scoase de tipografia "Illirică" a lui Kurtzbek și de tipografia Universității din Pesta, reprezentând bucoavne și cărți de rugăciuni.

Or, Mocioneștii aveau deja o experiență de lectură, dobândită pe cărțile seniorului Kefala, care le dezvoltase alte exigențe și necesități.

Ei voiau să cunoască istoria acestui popor, voiau să-i înțeleagă drepturile. Și această dorință le era satisfăcută de cărți tipărite la Viena sau Sibiu, aparținând unor scriitori străini.

Din ceea ce s-a cumpărat în acest interval menționăm pentru început, o ediție trilingvă greacă-germană-latină a *Omologhiel*⁹, tipărită în anul 1751 la Bratislava, orașul în care a studiat Petru.

Este dintre puținele cărți care conțin texte grecești, amintind de îndepărtatul Aspropotam, din care provenea familia.

Peste ani, după mutarea bibliotecii la Căpâlnaș, cineva din familie, sau poate vreunul din cei cărora le era îngăduit să lucreze în bibliotecă, a notat pe fila de gardă câteva cuvinte pentru a arăta importanța volumului: "Nota bene. Despre originile catehismului creștinesc, oriental de la Petru Movila românul".

Aceeași mână a subliniat în prefața lucrării textul "illustri sanguine prognatum", ce se referea la originea strălucită a românului ajuns Mitropolit al Kievului.

La acest exemplar se vor adăuga, rând pe rând, o istorie a Transilvaniei, cu titlul *O es ujj Dacia* (Viena, 1791), (care prezintă numeroase sublinieri, făcute de lectori la capitolele privind colonizarea română), ediția a II-a a cărții lui Michael Lebrecht, *Geschichte der aboriginen dazischen Völker* (Sibiu, 1791), cartea lui Constantin Roja, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen* (Pesta, 1808) și *Epitomul* (Buda, 1808) tradus de Dimitrie Țichindeal și tipărit cu cheltuiala jupânului Hristofor Duca, negustor în Grabat.¹⁰

Urmează un interval de 10 ani, din care nu avem achiziții, după care biblioteca se îmbogățește cu noi volume: broșura *Poemation de secunda legione Valachica* (Oradea, 1830), cartea lui Eftimie Murgu, *Widerlegung der Abhandlung... Erweis, dass die Wallachen nicht römischen Abkunft sind* (Ofen, 1830), lucrarea lui Hene, *Beyträge zur dacische Geschichte* (Sibiu, 1836) și studiul lui Ukert, *Skytien und das Land des Geten oder Daker* (Weimar, 1846).¹¹

Contactele cu rudele de la Foeni au însemnat, implicit, legături cu Banatul.

Ele se materializează prin cumpărarea unei broșuri despre Timișoara, cu titlul *Rückblicke auf Temesvar bei der Enthüllungsfeier des Monuments* (Temesvar, 1853).¹²

Unele contacte se stabilesc și cu Brașovul, din care încep să apară achiziții. Un magazin conținând istorie și literatură, și două volume de *Annale ungare* și transilvane.¹³

Numărul mare de broșuri și de cărți cu legături modeste ne indică că, nici unul din cei doi proprietari ai bibliotecii n-au fost interesați, în mod special, de bibliofilie.

Când Mihai Mocioni scrie pe Replica lui Eftimie Murgu la cartea defăimătoare a lui Sava Tököly cuvintele "Op forte rar", el se referea la conținutul broșurii, prețios pentru "cauza românească", nu la aspectul formal.

3. Biblioteca de la Căpâlnaș până la Unire. Contribuția lui Eugen și Alexandru Mocioni.

Șecul revoluției, urmat de instaurarea dualismului, hotărăște familia, care a trăit vreme de o sută de ani, mai mult printre aromâni, să părăsească definitiv capitala Ungariei și să se mute la castelul de la Căpâlnaș, cumpărat pentru Ecaterina de frații săi.

Cu toate că păstrează fosta locuință budapestană (în fond se mai făceau afaceri,

se călătorea, periodic, în Ungaria iar băieții studiau aici) obiectele de preț și biblioteca vor fi mutate la domeniu.

Aici, după amenajările necesare, castelul este gata să ofere ospitalitate tuturor personalităților politice și culturale românești.

Ecaterina, doamna casei, își petrecea vremea susținând cu bani pe la școli tinerii din zonă, sprijinind manifestările culturale ce se organizau, ajutând biserica.

Celor doi copii ai săi, Eugen și Alexandru, le-a dat o frumoasă educație românească, asemeni celei primite de ea însăși, în casa părintească de la Foen.

Când Eugen și Alexandru se întorc (doctori în drept, cu studii la Viena și Gratz) la Căpâlnaș, pentru a intra în viața politică ei reprezentau în ochii intelectualității din Transilvania "mândria generației moderne".

Deciziile importante pe linie bisericească, culturală și politică, care se vor lua, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la castel, vizitele ilustre, confortul, buna primire, impun Căpâlnașul în atenția tuturor.

Prestigiul de care s-au bucurat cei doi frați din partea fruntașilor români ai vremii face ca, aproape toate lucrările tipărite de contemporani, să le parvină cu dedicație.

Emmanuel Quinezu îi trimite, în anul 1873, lui Eugen, "ca dovadă de stimă și considerațiune", cartea sa **Liberalism și historia sa în România**.

Aceleași sentimente de respect, amestecate cu dragoste, l-au determinat și pe episcopul Miron Cristea să-i trimită din Sibiu, de Sf. Andrei, monografia lui Ilie Dinurseni privind viața și activitatea lui Alecsandru Roman (Sibiu, 1897).

Dinspre Brașov fusese expeditat, în anul 1896, un exemplar din **Programa gimnaziului românesc**, cerut de Eugen Mocioni, lui Valeriu Braniște, în vederea orientării pentru o școală potrivită băieților săi.¹⁴

Vincentiu Babeș expediază, de asemenea, de la Budapesta, un exemplar al **Istoriei lui Petru Bod**¹⁵, "care trebuia să treacă în biblioteca D-lui Ales. Mocioni", și **Memoriul manuscris al contelui Miko Imre**¹⁶ "pentru biblioteca familiei Mocsony", "spre a fi în mâini demne, care le știu prețui".

Ambele manuscrise fuseseră multiplicare de Babeș, la cererea Academiei Române, primul în 1890 iar al doilea în 1898, în vederea distribuirii lor unor instituții ecleziastice și personalități politice românești din Transilvania.

În anul 1898, Alexandru Mocioni primește, de la fostul său prefect de studii, Atanasie Marian Marienescu, "din iubire", cartea **A Magyar nepnev philologiai eredete es ertelmie...**(Oradea, 1898).

Exemplele sunt numeroase. Considerăm însă că cele câteva enumerări au sugerat, suficient, legătura care a existat, între intelectualii români din Imperiu.

Biblioteca familiei Mocioni a figurat pe toate listele când s-a pus problema distribuirii unor cărți ce interesau "cauza românească".

Referindu-se la întreaga colecție de carte a familiei, nu numai la tipăriturile românești primite în dar, imaginea este mult mai complexă.

Respectul pentru "opurile" moștenite, gustul pentru cărți vechi, îi determină pe cei doi ilustrii bărbați să participe la vânzările de duplicate ale Bibliotecii Academiei Maghiare, asemeni strămoșului lor Kefala, în urmă cu o sută de ani.

Cu această ocazie sunt cumpărate, printre altele, lucrarea lui Pelcz, *Hungaria sub voivodibus et ducibus* (Sempronii, 1755), cartea lui Wali Istvan, *Romal Imperatorok tukore* (Poson et Cassovia, 1788) și tipăritura tendențioasă a lui Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachen, Moldau und Bassarabiens* (Vien, I 1781-1782).

Alte volum străine ajung în bibliotecă pe căi mai puțin limpezi.

Pe un volum, reprezentând ședințele Dietei din Transilvania¹⁷, apare ștampila Academiei din Viena, de unde fusese probabil împrumutat de cineva, fără a mai fi restituit.

Cartea lui Godofred Schwarz, *Originum et occasum Transilvaniae auctore Laurentio Toppeltino recensio critica* (Rintellii, 1766) prezintă ștampila unei școli din Debreczin¹⁸ iar lucrarea lui Hilibi Gal Laszlo¹⁹ despre cnezatele din Transilvania, *ex libris-ul* familiei aromane Magiucă din Banat.

Interesul pentru toate aceste cărți "vechi", multe din ele tipărite în urmă cu o sută de ani, scrise într-un limbaj arhaic, aducând o informație "veche" și ea (pe care cei doi o puteau cunoaște din publicațiile mai noi care o preiau) a fost un interes bibliofil. Volumele completau vechea colecție a bunicului cu piese care lipseau.

Totuși volumele n-au fost cumparate doar pentru plăcerea de a le pune în rafturi. Ele vor fi citite iar conținutul lor utilizat în argumentarea drepturilor românilor în Transilvania.

Nimeni n-o putea face mai bine decât acești intelectuali care își scriau între ei în nemțește sau ungurește, cu mândria de a fi români instruiți.

Afirmația ne este confirmată de un alt amator de cărți vechi Vincențiu Babeș, care într-una din vizite citește, în bibliotecă, istoria preotului evanghelic sas, Michael Lebrecht, notând pe o fișă, uitată ulterior în carte: "O admirabilă intentare pentru o dramă națională".

Interesul pentru ceea ce spuneau istoricii străini despre români îi va determina să cumpere din librării și câteva producții proaspăt ieșite de sub teascuri: lucrarea lui Karl Goesz despre Dacia Traiană, cartea lui Traugott, *Über den Ursprung der Rumänen* (Bonn, 1894) sau broșurica, nedată, ce poartă un titlu semnificativ, *Sollen wir Magyaren werden* ?

La aceste volume s-au adăugat altele legate de prezența femeilor în casă: literatură, pliante și ghiduri aduse din diferite călătorii.

Soția lui Eugen, Theresa Horvath de Zalaber, aduce la căsătorie o parte din biblioteca părinților.

Dintre acestea am identificat două manuscrise, reprezentând istorii abreviate ale Angliei și Franței, întocmite în 1822-1824 la Brunn, de un militar de carieră, pentru tânărul baron Charles de Coletti, în acea vreme student la Academia

militară din Viena. Volumele provin din biblioteca mamei Therezei, Emmanuela, baroană de Coletti.

Faptul că nobili de Coletti au trăit în exil la Brunn explică într-un fel, interesul celor de la Căpâlnaş pentru broşura scrisă de Anton Costa Rossetti despre cazemetele și prizonierii de aici²⁰, pe care o vor cumpăra, în 1903, pentru bibliotecă.

La acestea trebuie să mai adăugăm o carte în limba germană despre *Revoluția din 1848*²¹, cumpărată, în anul 1905, chiar de Tereza, pentru propria sa plăcere.

Acest gen de lectură presupune instrucție, cultură și un interes pentru istorie, pe care fără îndoială soția lui Eugen le-a avut.

În sfârșit, ultimul grup de cărți care s-au "găsit în bibliotecă, în acești ani, chiar dacă nu s-au datorat interesului manifestat de cineva dintre ai casei, sunt cărțile aduse la Căpâlnaş" de prieteni și uitate sau lăsate, în mod intenționat, aici.

Un asemenea prieten, care venea cu plăcere la Căpâlnaş unde își petrece multe ceasuri în bibliotecă, a fost Vincențiu Babeș, menționat deja.

S-a vorbit pînă acum prea puțin despre conținutul bibliotecii acestui om, cu multe case, obișnuit să călătorească ducând cu el cărțile ce-i erau de trebuință.

Considerată de biografii săi definitiv risipită, încercarea de reconstituire a bibliotecii lui Babeș a părut tuturor o operație imposibilă. Și totuși aceste cărți există. O parte din ele, uitate printre cărțile de la Căpâlnaş, au ajuns în fondul muzeului. Ele reprezintă un cap de listă pentru cercetările viitoare²².

Nu știm la ce va fi lucrat Babeș când a adus cu sine, într-o vizită făcută prietenilor săi, cele două broșuri, *Documente de limbă și istorie și Rotacismul la moți și istrieni*, pe care la lasă la plecare aici.

Cât privește *Istoria politico-națională a lui Nicolae Tincu-Velea*, pe care și-o procurase în 1866, o dăruiește el însuși celor doi frați, pe care obișnuia să-i numească cu dragoste Genu și Șandru.

Alte două din cărțile sale identificate prezintă dedicații prima de la traducătorul în limba germană a lucrării lui Vasile Mniu, *Romanii în literatura străină*²³, iar a doua de la colegul său de Academie, V. A. Urechia, autorul unei *Istории a școalelor*.

Pe o altă cărticică, utilă pentru orice bibliotecă românească a vremii, reprezentând *Acte oficioase privitoare la înființarea Mitropoliei gr. răsăritene a Romanilor din Transilvania, Ungaria și Banat (Sibiu, 1867)* apare semnătura lui Theodor Botiș, un alt amic al casei.

Trebuie să subliniem, în final, că toate aceste cărți (nu ne referim la colecția de carte daco-romanica) cumpărate, primite sau uitate de diverși vizitatori, au fost cărți ce puteau fi găsite în toate bibliotecile românești mai importante ale vremii, cei doi frați întâlnindu-se în preferințe cu oricare intelectual român ce a trăit în anii premergători Marii Uniri.

4. Ultimii posesori

După moartea celor doi frați, castelul și bunurile sale trec în posesia copiilor lui Eugen.

Cu acești tineri, ce făcuseră gimnaziul la Brașov și care, la începutul secolului XX, se îndreptau spre Universitățile din Budapesta, în bibliotecă pătrunde un suflu nou, de largă deschidere europeană.

Unirea odată înfăptuită, noua intelectualitate românească își întoarce privirea spre marile capitale ale lumii, Parisul magnetizând spiritele.

Și astfel, generația a cincea a nobililor armaliști de odinioară, pentru care greaca a devenit o limbă fără amintiri, înlocuiesc, în lecturi, germana bunicilor și părinților, cu franceza.

Ei renunță și la ștampila ex libris, ce li se părea demodată, și care rămăsese în camera de bibliotecă, fiind incomod a o duce la Paris, mulțumindu-se să-și semnaleze prezența în colecția de carte a familiei prin semnături și unele însemnări cu valoare sentimentală.

Semnătura lui Petru, cel mai mare dintre băieții lui Eugen, am descoperit-o pe o singură carte, lucrarea lui Ioan Rațiu, *Blajul. Scurte notițe informative* (Brașov, 1911). Petru avea atunci 26 de ani și pășea pe urmele tatălui său ca preocupări.

Moare un an mai târziu întrerupând un destin ce părea că va fi strălucit.

Al doilea băiat, Alexandru, nu ne lasă nici o urmă a lecturilor sale.

Cel mai tânăr, Ionel, va fi în scurta sa viață, de asemenea, o figură luminoasă.

Prefect al județului Severin după unire, se angajează alături de Sever Bocu, Ministrul Banatului, în rezolvarea problemelor bănățene.

În timpul liber, petrecut adesea la Căpâlnaș, citește carte franceză, cumpărată cu ocazia voiajurilor la Paris: memoriile Prinului de Ligne, cartea fostului ministru de externe a Rusiei, Sazonov despre "Anii fatali", scrierile lui Edouard Driault despre Orient.

Lui îi dedică profesorul de la Sorbona, Caius Jean Dobrin, care la cunoscut, "cu multă simpatie" cartea *Les Optantes Hungrois et la Reforme agraire Roumaine* în 1929.

Moartea sa, în 1930, la doar 27 de ani, întrerupe brusc linia bărbătească a acestei ramuri.

Castelul îi rămâne Ecaterinei, măritată pe fundalul revoluției ruse și a războiului ce obosise Europa, cu contele Egen Teleki de Szek.

Femeie cultivată, amintind de bunica ei, a cărei nume îl poartă, Tinka, cum i se spunea în casă, și-a avut propriile cărți, pe care notează cu plăcere, în limba franceză, anul cumpărării sau citirii volumului.

Lecturile sale evoluează, în timp, de la acel *Manon Lescaut* al abatelui Prevost, pe care am descoperit scrisul fetei de 12 ani, până la cărțile de maturitate, un Panait Istrati cu *Vers l'autre flamme* (Paris, 1930) sau un Kayserling cu *Das Spektrum Europas* (Berlin, 1931).

În anul 1935, primește în dar de la Xenia, cartea lui Fest Aladar Baro Devay Pal *Altabornagy. 1735-1800*. (Budapest, 1915), volum ce ne amintește de preocupările tatălui și unchiului ei.

În anii celui de al doilea război mondial, pe când se apropia de 60 de ani, încă o mai găsim cumpărând cărți de actualitate, ca volumul **La Bataille de France** (Geneve, 1941), pentru a înțelege ce se întâmplă în Europa.

Moare în 1959, săracă și uitată de toți, în sat.

Odată cu ea dispare o lume fără griji care își împărțea timpul între lecturi, concerte, călătorii și opere de caritate.

Revenind la biblioteca de la castel trebuie să arătăm că aceasta a mai suferit, la începutul veacului XX, o schimbare importantă pentru profilul ei interbelic, în afară de apariția cărților franțuzești.

Pe când o parte din vechile volume ale familiei, mutate de Alexandru la Birchiș, în anul 1890, (când s-a căsătorit cu văduva Elena Mocioni de Foen, soția unchiului său Gheorghe, fratele mamei), piereau mistuite, într-un incendiu, odată cu conacul, biblioteca de la Căpâlnaș primea o parte din cărțile familiei Teleki, în majoritate lucrări de științele naturii, în limba engleză (foarte apropiate tematic de cărțile de la Bulci).

Acestea prezintă în exclusivitate ex libris-ul ștampilă a unor membri ai familiei Teleki (un Șandor și un Tibor) de la care ulterior le moștenește Eugen.

Un singur exemplar identificat, intitulat **Commentatio Historico de origine et progressu juris huno-hungarici (Leutschoviae, 1727)**, coboară în timp până în veacul al XVIII-lea, când îl găsim făcând parte din biblioteca nobilului Adam Teleki de Szak.

De la acesta îl moștenește, în anul 1793 o Maria Teleki.

Volumul, ajuns în împrejurări necunoscute în fondul Bibliotecii Academiei Maghiare, va fi răscumpărat, la licitație, de cineva din familie.

La cărțile cu care a venit în 1917, Eugen va adăuga, în ani, noi volume, tipărite la Londra sau New York, azi rare din cauza numărului mic de exemplare existente în țară²⁴.

Ultimul vlăstar al familiei, ce trebuia să moștenească toate aceste cărți, a trăit alături de mama sa, întreaga dramă a risipirii bibliotecii.

Moare, cândva în deceniul al șaptelea, lângă castelul în care s-a născut.

II BIBLIOTECA DE LA BULCI

Față de colecția de carte de la Căpâlnaș, biblioteca de la Bulci nu depășește ca vechime anul 1858, când la castelul de aici, aparținând odinioară Abației romano-catolice, se mută noul proprietar, Antoniu I Mocioni de Foen.

Al doilea băiat a lui Ionel Mocioni de Foen și al Iulianeii Panaiot, Antoniu petrece o copilărie fericită la Foeni alături de frații săi Petru, Andrei și Gheorghe.

Ca adolescent este trimis la studii universitare la Budapesta după care își stăpânește serviciul militar în Regimentul de husari "Împăratul Ferdinand".

În 1841, la 25 de ani, se căsătorește cu văduva Iosefina Brudern, care-i aduce ca zestre moșii la Prisaca și Verpelet.

Mutarea celor doi soți la castelul din Bulci, coincide cu instalarea surorii sale,

Ecaterina, la domeniul vecin de la Căpâlnaş.

Angajat în activitatea politică a vremii îl găsim reprezentând, în mai mulți ani, cercul Şiria în parlamentul maghiar.

Asemeni rudelor sale de la Căpâlnaş, el face parte din cercurile politice româneşti ale vremii, primind de la amicii săi politici numeroase cărţi, cu dedicaţii.

Este abonat la Observatorul lui Bariţ şi Albina, pe care o susţineau cu toţii.

Vincentiu Babeş, care îl numeşte în scrisori Toni, îi trimite şi lui un exemplar din multiplicările făcute la Budapesta.

Cu toate că aceste mărturii indică o bibliotecă, n-am reuşit să identificăm nici una din cărţile care existau în ea în aceşti ani.

Am descoperit doar un singur volum, împrumutat de Antoniu de la fratele sau Andrei (cărui îi fusese dedicat) şi nerestituit: **Unitatea latină sau cauza românilor în procesul naţionalităţilor**, scrisă de bănăţeanul Vasile Maniu.

De altfel Antoniu I va lua cu sine la moşia de la Verpelet, unde îşi petrece ultimii ani ai vieţii, cărţile preferate.

Nemulţumit de căsătoria fiului său mai mare, Zeno, ce trebuia să-l moştenească, Antoniu trece averea nepotului său, Antoniu II.

Zeno se căsătorise într-adevăr, în anul 1880, cu Maria contesă Sztaray, o rudă prin alianţă după primul soţ al mamei sale, cu care va avea un singur băiat, pe Antoniu II.

În anul 1896, pe când acesta împlinea 14 ani, Zeno se interesa asemenea vărului său Eugen, de şcoala românească din Braşov, unde dorea să-şi trimită fiul.

Primeşte şi el o **Programă** de la Valeriu Branişte pe care ulterior o păstrează în bibliotecă.

Nu avem informaţii despre lecturile lui Zeno.

N-a avut un ex libris propriu şi n-a obişnuit să se semneze pe cărţi.

Un singur volum²⁵ poate fi inclus în această perioadă de existenţă a bibliotecii datorită dedicaţiei adresate de cineva din familie pentru "Tante Marie", soţia lui Zeno.

Volumul, în realitate un clasor cinegetic, este total nepotrivit unei femei. El intră perfect însă în preocupările fiului.

Antoniu II Mocioni de Foeni a aparţinut generaţiei de după Unire.

Mergând la Bucureşti, capitala ţării, devine pe rând membru în sfatul naţional, deputat în Camera română şi ministru de stat în primul guvern Averescu.

În cele din urmă este numit Maestru al Vânătorilor Regale.

Cu toate că locuieşte la Bucureşti, renovează castelul de la Bulci şi-l modernizează transformându-l într-o reşedinţă de vacanţă pe măsura funcţiei pe care o deţine la curte.

O atenţie specială este acordată amenajării camerei de bibliotecă, unde vor fi aduse toate cărţile sale de specialitate.

Ca maestru de vânătoare şi ca membru al unor societăţi străine de ştiinţele

naturii primește și achiziționează cărți de cinegetică, etnologie, geografie, majoritatea în limba germană și engleză.

Printre primele cărți primite cu dedicație a fost lucrarea scoasă de Despărțământul ASTRA de la Blaj, "în semn de amintire" de către "Comitetul aranjor".

Noua funcție, schimbă tematică cărților ce i se expediază, de la istorie la cinegetică.

În anul 1929, Otto Witting îi dăruiește un exemplar din cartea sa *Die Geschichte der Forstwirtschaft im Burzenland*, "drept expresiune a afecțiunii respectuoase și a stimei sincere" ce i-o păstra.

Ionel Pop, editorul revistei Carpați, îi expediază de asemenea "în semn de deosebită stimă și afecțiune" numerele publicației pe anul 1936.

De la Făget ajunge la Bulci cartea lui C. A. V. Popescu, *Despre vânătoare*. I se va adăuga studiul lui Spiess despre Gurghiu și cartea lui Emil Witting, *Frate Nicolae der Siebenbürgische Karpathenbär. Eine Lebensgeschichte*, trimisă "ca semn de omagiu".

Pe câteva din publicațiile periodice²⁶ din biblioteca de la Bulci apare ștampila "Casa M. S. Regelui. Oficiul vânătorilor regale", semn că au fost scoase din acest fond special, gestionat probabil de Antoniu Mocioni, și n-au mai fost restituite.

În câțiva ani biblioteca de la Bulci va deveni una dintre cele mai bine documentate științifice, pe probleme de cinegetică, din țară.

La aceste clasoare, dicționare și albume de trofee, se vor adăuga un mare număr de cărți cumpărate pentru plăcerea lecturii, cărți de călătorii, ce poartă imaginația cititorului de la Bulci pe mările lumii, în expediții care au uimit lumea sau în țări îndepărtate și misterioase din Asia sau America de Sud.

Dacă mai adăugăm volumele de memorii, o carte despre marina rusă din primul război mondial, o biografie a Amiralului Horthy, un volum cu castele de pe Valea Loarei și altul despre civilizația bizantină avem o imagine exactă a orizonturilor acestui om.

Pentru a sublinia caracterul privat, de familie, al bibliotecii Antoniu comandă două variante ex libris gravură, cu blazonul nobililor de Foen și cu numele său.

Organizează biblioteca catalogând-o și leagă o parte din volume în mătase roșie și albastru ultramarin.

Și-a iubit biblioteca, fiind un discret bibliofil chiar dacă haina de vânător nu se potrivește cu imaginea colecționarului de cărți rare.

Și totuși Antoniu intră în anticariate, răsfoiește volumele tipărite pe hârtie groasă, filigranate, alege unele exemplare pentru colecția sa.

Am identificat dintre acestea lucrarea lui Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie* (Paris, 1850), *Les nouvelles de Marguerite reine de Navarre* (Berne, 1781), *La Fontaine, Fables* (Paris, 1796), Ricaut, *Die neu-eröffnete Ottomanische Pforte* (Augsburg, 1694) și *Ortelius redivivus et continuatus* (Frankfurt, 1665).

Regăsim, prin ele, vechiul interes al familiei pentru cărțile cu referințe la români.

Știindu-se fără urmași, Antoniu II Mocioni de Foen îl desemnează pe Ionel Stircea, din familia baronilor bucovineni, ca unic moștenitor.

Această adopțiune explică prezența la Bulci a unei părți din biblioteca Stircea.

Pe unul din aceste volume²⁷ aduse din Moldova, am descoperit o adevărată cronică de familie: "La 23 august ora 5 dimineața a încetat din viață Elena de Stircea născută Rally, în etate de 62 de ani. Inconsolabila și adânc întristata sa familie face cunoscut pierderea aceasta durerosă tuturor rudelor, amicilor și cunoscuților. Ceremonia funebră se va efectua Duminică 29 ale curenteii, ora II dimineața la proprietatea Crasna, unde i se vor depune rămășițele. Crasna 25 august 1875. Emmanuel Stircea soțul. Eugen și Victor fii. Natalia Hurmuzachi născută Stircea fiică. Pulcheria de Stircea născ. Grigorcea noră. Neculai Hurmuzachi ginere."

Dintre cei menționați în textul scris de baronul Emmanuel la moartea soției sale, îl regăsim semnat pe cărți pe Victor Stircea, probabil adevăratul tată a lui Ionel.

Cărțile sunt în majoritate tipărituri ieșene din prima jumătate a secolului al XIX-lea²⁵, ce țineau de tradiția casei, la care Victor și-a adăugat propriile volume, *Revista pentru istorie, archaeologie și filologie* (Buc, 1883-1885), cartea lui Al. Badauta, *Images Roumaines* (Buc, 1932), primită cu dedicație, în 1937, la Viena, de la Lucian Blaga, o lucrare despre slavi din sud, cumpărată în 1931 la Zagreb.

Ionel cumpără și el numeroase cărți. O parte le păstrează în casa din București altele le aduce și le lasă în colecție tatălui adoptiv de la castel.

Din cele care au stat în rafturile somptuoasei camere de lectură, consemnăm o cărtică veche, în limba franceză, ce-i completa colecția de rarități a lui Antoniu, intitulată *Histoire du prince Ragotzi ou La guerre des mecontentés* (Paris, 1707), periodicul masiv *Wild und Hund* (pe care îl găsim pe Ionel semnând în 1925 la Văleni) și două cărți primite cadou de Crăciun, în 1934 și 1936²⁹, de la soția sa Berta.

Pe nici una dintre aceste cărți pe care a fost aplicată ștampila ex libris a familiei Stircea nu găsim ex libris-ul lui Antoniu Mocioni.

Cu Ionel Stircea Mocioni șirul proprietarilor de la Bulci se încheie.

Biblioteca va avea soarta celei de la Căpâlnaș.

Azi din cele două familii n-a mai rămas decât numele menționat în cărțile de istorie. Și cărțile ce le citiseră cândva.

Încercând să refacem, prin titluri de cărți și prin nume de cititori istoria acestor colecții de familie, moștenite pe rând de generațiile care s-au succedat (de la primul cumpărător care, învățând să citească a îndrăgit atât de mult literele de plumb de pe foile groase, legate în scoarțe de piele, încât a dorit să-și aibă propria sa bibliotecă, până la ultimii, care n-au mai putut salva nimic din dulapurile devastate) am descoperit tot atâtea gusturi, preferințe, curiozități, ce țineau de o anumită epocă și de pregătirea acestor oameni cultivați.

Creșterea stufoasă a celor două biblioteci, de la acele prime 148 de volume, ce vor constitui nucleul bibliotecii de la Căpâlnaș, sau de la cușorul cu cărți cu care a venit Antoniu I Mocioni la Bulci până la miile de volume încărcate în camioane la naționalizare, alinsemnat, în plan cultural, lărgire de orizont, instrucție, specializare, altfel spus, cultura acumulată vreme de trei veacuri de una dintre cele mai românești familii apărute în istoria tulbure a Imperiului Austriac.

NOTE

* Mocioni este forma românească a numelui familiei. Trăind în imperiu ei au fost înregistrați în acte în forma maghiarizată a numelui adică Mocsonyi.

1 Cărți provenind de la cele două castele din județul Arad au fost identificate în fondul Bibliotecii județene, în fondul bibliotecii Muzeului de istorie și la Arhivele Statului Arad.

2 Vezi Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Buc, 1939.

3 Vezi Anexa I.

4 Ramura armalista este înobilată în anul 1798 pentru merite militare, în vreme ce ramura de Foen primește titlul în 1783.

5 Căsătorit cu Ecaterina Pesthy alias Zivkovicz, Ioan de Kefala, mare comerciant, a avut proprietăți la Komaron, casă în Pesta, case, vii și pământ arabil la Tokay, Teteny și Tarczal. Există cu siguranță informații despre el în arhivele din Ungaria, care n-au fost cercetate.

6 Vezi Michael Lomonosov, *Alle Russische Geschichte* (Riga und Leipzig 1768) nr inv 612; Johann Georg Gmelin, *Reise durch Sibirien* (Gottingen 1751-1752) nr inv 609-612; *Fortsetzung der neuesten Beschreibung oder Beschreibung der Griechischen Christen in der Turkey* (Berlin, 1737) nr inv. 563; *Die Europäische Fama (1704-1711)* nr inv. 1299-1300.

7 Volumul III al cărții prezintă titlul: *Des Grossen Feld-Herrns Eugenii Herzogs von Savoyen, III, (Franckfurt und Leipzig)*, 1718, nr. inv. 561. Referindu-se la campania din 1709-1716, volumul conține planurile asediilor de la Timișoara, Belgrad, Carlowitz și Petrovaradin. În plus apare și portretul gravură în metal al principelui român Constantin Brâncoveanu.

8 Atanasie Marian Marienescu îi dedică în presa vremii poezii, în care îi laudă calitățile morale și cultura.

9 Vezi nr. inv. 586.

10 Vezi nr. inv. 417, 458, 514 și 1557.

11 Vezi nr. inv. 570, 526, 14483, 510.

12 Vezi nr. inv. 500.

13 Vezi *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten* (Kronstadt, 1846) nr. inv. 1363 și *Chronicon Fuchslo-Lupino-Olterdinum* (Coronae, 1847-1848) nr. inv. 519.

14 Vezi Valeriu Braniste *Correspondența*. 1895-1901. vol. II, Cluj, 1986, p. 78-79. Copii din familia Mocioni, Petru și Alexandru, au fost în anii 1896-1897 și în 1897/1898 elevi particulari la liceul din Brașov.

15 Lucrarea multiplicată este *Brevis Valachorum Transylvaniam Incolentium historia*, rămasă până la acea dată în manuscris. Vezi *Correspondența lui Vincențiu Babeș*, Cluj, 1976, p. 70-71.

16 Ioan Puscariu analizând stilul și limba manuscrisului se îndoieste că acesta ar aparține contelui Miko Imre (1805-1876) pe care îl consideră numai culegătorul unui text vechi din secolul al XVII-lea. Totuși în literatura de specialitate s-a difuzat, ca el fiind autorul. Vezi *Correspondența lui Vincențiu Babeș*, p. 202-205.

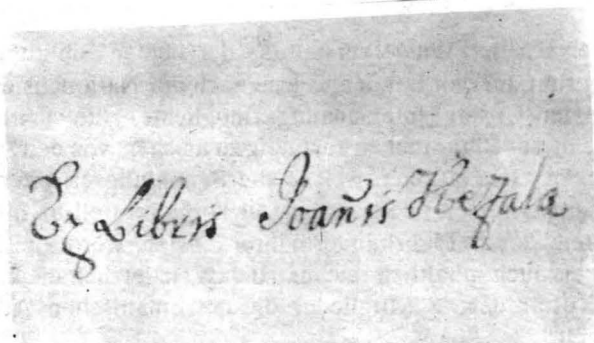
17 Cartea cu titlul "*Erdelyi Orszaggyulesi emlekek*" (Budapest, 1877) prezintă ștampila ex libris "BECSI AKAD. MAGYAR OLVASO ES TARSASOK". nr. inv. 956.

18 Ștampila prezintă textul "DEBRECENI REF. FOISCOLA KONYVTARO". Pe carte mai apar semnați, ca posesori anteriori, un oarecare Ioannes Varijas, în 1767, și un Georg Fazekas. Nu am putut stabili o legătură între această școală și familia Mocioni.

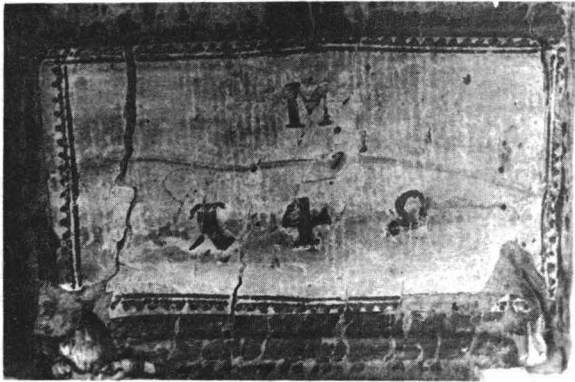
- 19 Vezi Hilibi Gal Laszlo, *Vizsgalodas az Erdelyi Kenezsegekröl* (Nagy-Enyed, 1846). Prezintă ștampila "BIBLIOTECAS. MACGIUCA" alături de cea a familiei. În plus există și o dedicație pentru un oarecare Sipos Pal. nr. inv. 574.
- 20 Titlul broșurii este *Der Brunner Spielberg Insbesondere die Casematten und seine Merkwürdigsten Gefangenen* (Brunn, 1903) nr. inv. 13792.
- 21 Vezi *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849* (Wien, 1905), nr. inv. 501.
- 22 Printre cărțile lui Vincențiu Babeș care au ajuns la Căpâlnaș am găsit și *Die Alterthümer Doctens* (Wien, 1775) aparținând arheologului Torma Karoly, și lucrarea lui Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens* (Hermannstadt, 1857) din biblioteca Pușcariu, probabil imprimată cândva de Vincențiu Babeș.
- 23 Cartea se numește *Zur Geschichtsforschung über die Rumänen. Historisch-Kritische und ethnologische Studien* (Reșița, 1884) traducerea lucrării fiind făcută de Petru Broșcanu.
- 24 Vezi *Life Histories of North American Birds of Prey* (Washington, 1937, *The Flight of Birds* (London, 1938), *Jagd auf Wasserwild* (Prag u. Leipzig, 1930) etc. pe care găsim ex libris-ul ștampila "Teleki Ieno".
- 25 Vezi Emil Bohmerle, *Taschenbuch für Jäger und Jagdfreunde* (Wien, 1903).
- 26 Vezi *Der Vogelzug* (Berlin, 1930) și *Journal für Ornithologie* (Berlin, 1930) reprezentând mai multe numere.
- 27 J. C. A. Hcyses, *Allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch* (Hannover, 1873).
- 28 Alături de lucrarea lui Reichersdorfer, *Curiose Beschreibung von Der Moldau und Wallachey* (s. 1. 1699) din biblioteca Stircea am identificat *Hronica romanilor de Gh. Șincai* (Iași, 1854), cronica lui Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul Domnilor Moldovii* (Iași, 1846), *Memoriu despre Starea Moldovei la 1787 de Comitele D Hauterive* (Buc. 1902)
- 29 În anul 1934 Ionel primește în dar, de Crăciun, cartea *Äthlopen des Westens* (Wien, 1933 iar în 1936, romanul *Friederich und Marie Therese* (Leipzig, 1936).

DIE BIBLIOTHEKEN DER FAMILIE MOCIONI AUS DEN SCHLÖSSERN BULCI UND CĂPÂLNAȘ (Zusammenfassung)

Der Versuch der Wiederherstellung der beiden Bibliotheken der Familie Mocioni beruht auf den Bänden welche nach der Nationalisierung ins Museum Arad gelangten. Unsere Untersuchung ermöglichte es die wichtigsten Etappen der Geschichte dieser Bibliotheken ausfindig zu machen, von den Anfängen, über die verschiedenen Generationen welche die Sammlung erweiterten gemäss ihrer persönlichen Interessen, oder ganz ein fach konjunkturrell, bis hin zum endgültigen Bild. Während der drei Jahrhunderte ihrer Existenz wurde die Sammlung sowohl sprachlich als auch inhaltlich reicher, so dass sie letztlich die über Generationen gestaute Kultur der 48 Mitglieder dieser rumänischen Aristokratenfamilie widerspiegelt.

1. Castelul din Căpîlnaș
2. Ex libris-ul Seniorului Ioan de Kefala

General:
nts

Thaten.

Thaten.
fern.

S.A.

S EXPERTVS

ELLI,

561 F

in Leipzig/

sel zu finden/1718.

3. Vechiul semn de proprietate (ex libris) al familiei Mocioni
4. Ex libris-ul ramurii arenaliste a familiei Mocioni de la Căpîlnaş

*Dr. Eust. Murgu contra
"ERWEIS" saive Wortkath.
nicht römischer Abkunft sind
Saac Tokdy.
Buda 1830. (Op. post. un.)*

*Godofredi Schwarz
Originum Orca suorum
Recensio critica
Tinteli 1766.
2. ad F.
Frischwart*

- 5. Comentariul lui Mihai III de Mocioni la cartea lui E. Murgu
- 6. Etichetă aplicată pe cărțile de la Căpîlnaş

**EX LIBRIS
ANTONII MOCSONYI
DE FOEN**

9. Ex libris utilizat de ramura Mocioni de Foen de la Bulci (Varianta I)
10. Ex libris Mocioni de Foen (Varianta II)

UN SFERT DE VEAC DIN TRECUTUL "BĂILOR LIPOVA"

Eugen Victor Popa

Investigarea trecutului cultural românesc interbelic se conjugă adesea cu necesitatea întocmirii unei monografii social-economice cum este cazul Băilor Lipova și al Băncii "Gloria" din Lipova, care a tutelat de la început până la sfârșit Stațiunea Balneară Lipova. Presea vremii a consemnat desfășurarea, printre altele, a unor cursuri de vară și a unor prelegeri, la Băile Lipova. Cercetarea istorică a trecutului cultural local presupune în plus o investigație arhivistică. Documentele depistate de noi privind "Stațiunea balneară Societatea Anonimă - Lipova" cuprind lacunare intervale anilor 1927 - 1948. Întregirea informației sfârșește prin a se folosi de memorialistica oferită de către unul din principalii conducători ai destinului Băncii "Gloria" și a Băilor din Lipova: doctorul în drept și publicistul Eugen Victor Popa (1912 - 1984).

Înainte de a reda la lumină cele 23 de pagini de manuscris autograf al lui E. V. Popa despre "Un sfert de veac din trecutul Băilor Lipova"* considerăm utilă prezentarea citoror date de biografie literară a celui care a fost Eugen Victor Popa în viața culturală românească a celui de-al patrulea deceniu al secolului al XX-lea. Născut la Lipova în familia unor mici comercianți, contractează din fragedă copilărie o poliomielită ale căror sechele le va purta întreaga viață. Preocupările literare sunt prezente începând din anii liceului. În anul 1930 absolvă liceul "Moise Nicoară" din Arad, iar în anul 1935 obține diploma de licență în drept la București. O bună bucată de vreme a lucrat pe lângă tatăl său în administrația Institutului de Credit și Economii "Gloria" din Lipova, ocupându-se și de modernizarea stațiunii balneare Lipova. Fermentul literar îi animă sufletul predispus spre interiorizare. Primii ani de studenție dau măsura preocupărilor sale literare. În ianuarie-februarie 1932 editează revista beletristică (dactilografiată) "Tinerimea" la Lipova. Cele câteva numere văzute de noi la editor cuprindeau traduceri din Georges Duhamel și Stanton Mils, poezii de Ion Mițuța, o serie de recenzii sub semnătura lui E. V. Popa la romanele lui Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu, Anton Holban și Sergiu Dan; pe urmă, un roman foileton "Băile Lipova" de E. V. Popa și o serie de eseuri sub aceeași semnătură ("Evoluția romanului social", "Modernismul lui Pitigrilli" și o cronică despre efectul crizei economice asupra aparițiilor de carte românească).

După perioada de acomodare cu statutul de funcționar la Lipova reîntră în publicistică. În revista "Litera" de la Arad este prezent în anul 1938, alături de Ion I. Pogana, Petru Sfetca, Lucian Emandi, Coriolan Bărbat, Aurel Cosma și T. Stamatiad. În eseu său "Criza intelectualității românești" apărut în nr. 3 - 4/1939 își exprimă crezul că statul român va promova intelectualitatea conform cu spiritul tradiției țărilor Occidentului.

Începând din luna martie 1939 se stabilește la București ca ziarist la "Torunca Vremii". Peste o jumătate de veac avea să-mi mărturisească, în chip de răspuns la reproșul fostului său profesor de liceu - Eduard Găvănescu, că ziarul bucureștean a avut o hotărâtă orientare de dreapta, fără a purta etichetă legionară, în pofida prezenței unor redactori cu convingeri legionare în perioada 1939 - 1940. Din 1940 până în 1941 a lucrat ca atașat de presă al României la Berlin. Cariera sa publicistică se încheie în primăvara anului 1944, când își publică teza de doctorat - "Problema minorităților în Transilvania".

Imediat după război revine la cariera de funcționar de bancă la Lipova și Periam, pentru scurtă vreme. Experiența juridică în domeniul fabricării gazului carbonic îi va fi solicitată la Reșița, de unde va ieși la pensie în anul 1974.

Dan Demșca

*. Mulțumim doamnei Maria Stepan pentru posibilitatea transcrierii manuscrisului.

În anul 1968 s-a împlinit un veac și jumătate de la descoperirea apelor minerale și s-au pus bazele modeste ale viitoarei stațiuni.

Socot cu acest prilej că nu ar fi lipsit de interes să evoc anumite persoane și evenimente, pe baza amintirilor proprii, din trecutul băilor, privind perioada dintre anii 1921 și 1946.

Este adevărat că trăiesc încă multe persoane care cunosc multe din împrejurările pe care intenționez să le evoc; astfel, s-ar putea obiecționa că nu prezintă un interes prea mare ceea ce vreau să scriu, dar numărul acelor care au fost contemporani evenimentelor și ai eroilor devine tot mai mic și, în curând uitarea se va așterne peste oameni și fapte.

Adesea m-am gândit la destinul **Casinei Române** din Lipova care a luat ființă în anul 1868, sub denumirea de **Societatea Română de Lectură**. Această asociație, din care făceau parte membrii tuturor straturilor sociale din localitate, a desfășurat după împrejurări o activitate culturală rodnică până în anul 1947, când și-a încetat activitatea în mod definitiv.

Casina Română a cunoscut perioade de intensă activitate și de regretabilă stagnare, dar în timpul celor opt decenii de existență a constituit singurul factor de afirmare a conștiinței românești în localitate. Desigur că o parte din membrii **Casinei** s-au adunat numai să joace cărți în orele lor libere, iar alții s-au mulțumit să citească ultimele numere sosite din "Albina" de la Viena sau "Gazeta Transilvaniei", dar din contribuția lor mărunță s-a putut întreține un local, unde au avut loc interesante și instructive conferințe în limba română, s-au organizat șezători și baluri. Din contribuția lor s-a făcut prima bibliotecă publică în limba română la Lipova, care s-a îmbogățit cu donații particulare și încă înainte de desființarea **Casinei** existau multe și prețioase cărți vechi.

Majoritatea membrilor era formată de meseriași. Lipova era vestită pentru marele număr de olari și jocari români, dar printre membrii se numărau și comercianți cu vază ca David Simon, nobili mărunți ca honorariul Fogarassi, Misici de Zombor, intelectuali ca protopopol Tircanu, învățătorul și autorul de manuale Ion Tuducescu sau magistratul și academicianul Atanasie Marian Marienescu, devenit cunoscut prin culegerile sale folclorice.

Casina Română din Lipova s-a întemeiat într-o perioadă când intelectualitatea română, într-o inferioritate materială și numerică netă față de aceea maghiară sau germană din localitate, nu s-a separat de meseriași și de micii comercianți, astfel încât națiunea s-a prezentat ca un bloc omogen. În această perioadă, când națiunea nu era divizată în clase sociale și partide politice, **Casina** era locul unde se putea manifesta această solidaritate, bine înțeles în primul rând în domeniul cultural.

Cu toate acestea, cu tot rolul important care l-a avut **Casina Română** în organizarea manifestărilor naționale, a afirmării conștiinței de neam, nu se știe nimic din trecutul ei rodnic și furtunos sau prea puțin, fiindcă nimeni nu s-a gândit

că ar fi util și nu și-a luat osteneala să așterne pe hârtie împrejurările cele mai semnificative sau care ieșeau din comun.

Se spune că s-ar fi întocmit o monografie la împlinirea unui sfert de veac de la întemeierea Casinei de către dascălul Ion Tuduceșcu. Lucrarea a rămas nepublicată, s-a păstrat sub formă de manuscris în biblioteca societății și s-a pierdut odată cu celelalte volume.

Mai târziu un apreciat și vrednic urmaș al lui Ion Tuduceșcu mi-a mărturisit că lucrează la o monografie, care să îmbrățișeze istoria celor opt decenii de activitate a Casinei. Amintirile proprii ca și discuțiile purtate cu bătrânii, care își mai aduceau aminte de multe lucruri din trecut, i-au permis să reconstituie cu oarecare fidelitate istoricul Casinei. Nu am însă cunoștință dacă s-a și terminat monografia, salvând pentru posteritate date însemnate despre manifestările românești din localitate.

Resimțind regretul de a cunoaște atât de puțin, din lipsa mărturiilor scrise, din trecutul interesant al acestei venerabile asociații, am considerat că nu ar fi lipsit de utilitate să însemn pe baza amintirilor proprii, personale, întâmplările și aspectele legate de formarea și dezvoltarea Băilor Lipova.

În anul 1921, când încep însemnările mele, familia Huzly, care stăpânea băile era "pe drojdie" - cum se spune în limbaj popular - și se lupta cu mari greutăți financiare, reușind de abia să facă față nevoilor curente.

Deși apele minerale de la Lipova erau cunoscute de un veac, deși în acest lung răstimp a trecut prin mâna mai multor proprietari, stațiunea se găsea într-o stare jalnică, de paragină, ceea ce făcea să fie cercetată de foarte puțină lume. Este adevărat că și trecutul stațiunii a fost destul de furtunos. În anul 1848, în cursul luptelor care s-au dat în jurul Lipovei între trupele revoluționare maghiare și armatele imperiale de sub conducerea generalului Heuser, o parte din clădiri au fost grav avariate, iar altele incendiate. După ce stricăciunile au fost remediate și băile puse în funcțiune de întreprinzătorul Atanasie Misici care le închiriasse de la erariu în anul 1852, s-a pierdut filonul de apă minerală și timp de aproape trei decenii Lipova a încetat de a mai fi o stațiune balneară, iar din izvorul din care până atunci se revărsa apa gustoasă și bogată în acid carbonic, acum se prelingea un lichid sălcu cu gust acrișor.

Poate aceste împrejurări nefavorabile, poate și lipsa de pricepere a foștilor proprietari care n-au știut să valorifice în mod corespunzător apa cu calități terapeutice atât de prețioase, au făcut ca stațiunea să stagneze. În perioada de care vorbim (.) în stațiune nu exista decât o singură clădire, acoperită cu hârtie gudronată și având doar 20 de camere, cu scopul de a găzdui vizitatori veniți pentru cură. Se întâmpla ca-n verile ploioase apa să pătrundă prin acoperișul de hârtie și locatarii camerilor să se pună la adăpostul umbrelor, cu condiția să fi avut prudența să le aducă, împotriva incursiunilor pluviale.

În mijlocul parcului nefrigrijit, dar de o romantică frumusețe, se găsea

restaurantul spațios, dar cu pământ bătut pe jos, în care cu ocazia așa numitelor "maiale" și serbări câmpenești, tinerii și alții mai puțin tineri dansau polci săltărețe și valsuri languroase în muzica alăturilor fanfarei pompierilor voluntari. Clădirea băilor se găsea pe același(i) loc ca și acum, la intrarea în stațiune, străjuită de Turnul de Apă, având în total 8 cabine, dar instalațiile de pompare și încălzire a apei erau atât de vechi și uzate, încât cu mare greutate se putea face între 50 și 60 băi zilnic, ceea ce în sezonul de vară era foarte puțin. Legătura între stațiune și Lipova se făcea cu un tranvai cu cai, la care era înhămată câte o gloabă costelivă și care constituia, probabil, ultimul exemplar din acest mijloc de locomotie existent în țară.

În mod ciudat, tramvaiul cu cai a contribuit și la ruina familiei Huzly, bine înțeles pe lângă nepriceperea financiară. Înainte de a veni la Lipova și a cumpăra băile, Huzly senior se ocupa în mod pașnic cu ceasornicăria și privea cu invidie cum Muschong, care a fost un simplu cărămidar, scotea milioane din izvoarele cu apă carbo-gazoasă a Buziașului. Milioanele lui Muschong nu l-au lăsat să doarmă pe nefericitul Huzly și cum întâmplarea a făcut să găsească un cumpărător pentru o pădurice de meseacăn, care în acte figura o pădure de stejari bătrâni, fiindcă noul proprietar nici nu s-a deranjat să vină de la Viena, să vadă pe ce a dat banii, s-a pomenit posesorul frumoasei sume, pentru acele timpuri, de jumătate milion coroane. Huzly a răscumpărat de la frații Karacsoni din Arad dreptul de folosință al băilor și s-a gândit, de altfel nu fără temei, că valorificare(a) apelor se va putea face prin crearea unei artere de comunicație cu Lipova. Construcția liniei și mijloacele de transport au înghițit peste 300 mii coroane, așa că atunci când s-au terminat lucrările s-au epuizat și rezervele financiare ale noului proprietar și stațiunea a rămas în aceeași situație de primitivism patriarhal.

Tramvaiul cu cai care ducea la "Apă Acră", cum erau denumite pe atunci prin traducere - ad literam - a nemțescului "Sauerbrunn", constituie obiectul a numeroase glume și ironii din partea localnicilor care se simțeau atinși în sentimentele lor de patriotism de existența acestui vehicul, în mijlocul urbei. Să nu fim însă nedrepti. Au fost însă și din acei cu înclinații romantice și poate nu puțini, cărora le producea o sinceră plăcere călătoria cu tramvaiul cu cai, mai cu seamă în lumina molcomă a amurgurilor de vară, fiindcă le evoca atmosfera timpurilor apuse, întâlnite doar în paginile lui Delavrancea sau Sadoveanu.

Romantismul însă s-a dovedit insuficient pentru acoperirea multiplelor cheltuieli necesare pentru întreținerea stațiunii și, constrâns de lipsa mijloacelor financiare, Huzly a făcut conducerii Băncii "Gloria" oferta de a cumpăra parte din băi, la prețul de un milion lei, urmând ca suma să fie investită în diferite lucrări și amenajări. Inițiativa lui Huzly s-a nimerit într-un ceas propice. Directorul băncii care era în aceeași(i) măsură omul cifrelor reci ca și al superstițiilor moștenite, visase cu o noapte înainte cu o țigancă. Oferta lui Huzly se pare că a fost apreciată favorabil de forțe oculte, care și-au manifestat voința prin apariția țigăncii din vis. Pe atunci în domeniul sec al activității economice se mai puteau produce astfel de

accidente romantice.

Imediat după perfectarea tranzacției s-au început lucrările de amenajare și dezvoltare a stațiunii. Încă în cursul anului 1921 s-a început construcția unui hotel cu 64 camere, spre a crea condiții corespunzătoare pentru cazarea vilegiaturiştilor. Odată cu înaugurarea hotelului care, firește, purta denumirea pompoasă de "Grand Hotel", s-au aprins pe teritoriul băilor primele becuri cu filament, ceea ce constituia un vădit progres nu numai pentru faptul că până atunci clădirile și aleile erau luminate cu câteva felinare fumegânde, dar nici Lipova nu avea curent electric.

Suma de un milion s-a dovedit însă insuficientă pentru a face față multelor nevoi, spre a aduce stațiunea pe linia de plutire, iar posibilitățile financiare ale băncii erau limitate, am putea spune chiar foarte limitate. Din fericire, sau nefericire, nu am putea stabili cu suficientă obiectivitate. Bani nu se găseau din belșug și s-au oferit din toate părțile cu o dobândă mai mare, decât mică. Totuși cu ajutorul creditelor acordate în mod generos, dar cu dobânzi oneroase, s-au putut continua lucrările fără dificultăți prea serioase.

Încă de la aceste începuturi, deosebit de modeste, se poate aminti și marele rol pe care l-a avut dr. docent Constantin Stanca, în acțiunea de ridicare și popularizare a băilor.

Pe acele vremuri dr. Const. Stanca era tânăr și jovial, elegant și îngrijit, purtând în timpul verii pălărie de paie Girard, cum era moda pe atunci și costumele erau din cea mai fină stofă englezescă. Stabilite la Cluj, oraș cu tradiții medicale, se bucura de prestigiu în cercul colegilor și avea un mare număr de clienți și admiratoare în toate părțile Transilvaniei, ceea ce l-a determinat pe prietenul său, avocatul Iuga - de care va fi vorba mai târziu - să-i dedice următorul catren, sub o fotografie într-un album:

" Acesta-i dr. Stanca Constantin,
Om român și bun creștin
Care nu face fasoane,
Ci repară la cucoane "

Catrenul glumeț a exprimat un mare adevăr. Dr. Const. Stanca a fost un mamoș excepțional, care și-a exercitat profesia nu numai cu o mare pricepere ci și (cu) pasiune. De asemenea (,) a fost primul care a experimentat efectul terapeutic al apelor minerale din Lipova în afecțiunile ginecologice. Concluziile sale, publicate în articolul **Tratamentul hidro-mineral de la Băile Lipova** din revista Societatea de mâine din Cluj (1925), au apărut ulterior și sub forma unei broșuri în editura "Minerva".

Dr. Const. Stanca petrecea în fiecare an, împreună cu familia, cel puțin o lună la Lipova, în dubla calitate de vilegiaturist și medic balnear. Sosirea lui constituia de fiecare dată un eveniment, fiindcă, pe lângă faptul că, era un medic apreciat și solicitat, dar în aceiași măsură era un om de societate plăcut, datorită firii

sale prietenoasă și care se pricepea de minune să spună fiecăruia numai lucruri agreabile. Cu o glumă bine plasată reușea să iasă din situațiile cele mai delicate și deși avea un umor sec, specific englezilor, ironiile sale erau exprimate cu atâta subtilitate încât, din fericire, nu erau sesizate de cei cărora le erau adresate.

Dovedind o energie inepuizabilă - ceea pe unii i-a determinat să-l considere morfinoman - cu toate că o bună parte din zi era dedicată consultării bolnavilor din stațiune și numeroaselor clientele care veneau atrase de faima lui, în fiecare seară întreținea o atmosferă interesantă și animată, la masa de onoare din restaurantul stațiunii, la care erau comeseni după împrejurări, sau sezon, fiindcă clientela este în permanentă schimbare, Coralia Xenopol, văduva marelui nostru istoric, dr.prof.Dimitriu fost rector al Academiei Comerciale din Cluj cu soția, doamna Lupaș, cu cele două fiice, bineînțeles eternul înamorat dr.Iuga și alții, dintre care probabil mulți, între timp, au părăsit rândul celor vii. Incontestabil că a fost un deosebit noroc că, tocmai în această perioadă de creștere, băile au beneficiat de prestigiul și faima de care s-a bucurat încă de atunci dr.Const.Stanca. Aceasta nu numai pentru faptul că recomandările sale au avut valoarea unor oracole pentru societate și dacă aprecia că este necesară o serie de băi la Lipova, sfatul său era urmat cu sfințenie, dar mai ales că un medic atât de solicitat și monden să profeseze într-o stațiune relativ modestă și cunoscută de prea puțin timp, lucrurile la care au contribuit să acrediteze în public convingerea că apelul la minerale trebuia să aibă o mare eficacitate terapeutică.

De aceea am ținut ca-n galeria persoanelor marcante, din prezenta evocare, să-l amintesc în primul rând pe dr.Const.Stanca, unul din puținii cafe au recunoscut și popularizat valoarea apelor.

O figură cunoscută și mult simpatizată de clientela stațiunii a fost Coralia Xenopol, văduva marelui nostru istoric, care a intrat în literatură, sub pseudonimul Riria.

Se pare că Riria nu dispunea de un talent poetic remarcabil și articolul critic scris despre ea de Panait Cerna, echivalează ca o evocație capitală din punct de vedere literar. În ciuda faptului că Panait Cerna a fost un critic cu mult discernământ, Riria a fost răsfățată de societatea contemporană fiindcă era frumoasă și bogată. De altfel nici Gheorghe Călinescu nu îi aduce elogiul și-n lucrarea "Viața lui Mihail Eminescu" o învinovățește că-l agasa pe marele poet cu producțiile sale mediocre, în timp ce se găsea la Agapia.

Riria a prezentat altfel lucrurile. În lucrarea dramatică "Ultima rază din viața lui Eminescu" în care autoarea este și eroina principală, raporturile dintre nefericitul poet și tânăra autoare sunt prezentate într-o lumină mult mai favorabilă, am putea spune chiar idealizate. Riria constituie pentru geniul pustiu ultima rază de lumină, înainte ca mintea să fie acoperită de bezna veșnică.

Nu ne îndoiim că Mihail Eminescu n-a putut fi prea entuziasmat de producțiile poetice ale Ririei, dar ne vine la fel de greu a crede că nu a fost agreabil

impresionat de entuziamul candid al frumoasei Coralia. O mănăstire de maici - chiar în a doua jumătate a veacului trecut nu oferea ocazii prea multe de amuzament, încât admirația unei tinere de o rară frumusețe, nu putea fi chiar atât de obositoare.

Una din vizitatoarele statornice din stațiune, trecută și ea de prima tinerețe, poate chiar de a doua, îmi povestea că studia într-un pension din Iași și când Riria, tânără elegantă, frumoasă, apărea la brațul lui Gatovschi, alergau toate ca electrizate să o admire. Poate că era puțină exagerare, dar atunci încă cinematografia, televiziunea și magazinele ilustrate n-au popularizat atât de mult frumusețea feminină, dar nici nu i-au vulgarizat farmecul.

Am totuși motive să bănuiesc că marele poet nu s-a simțit chiar atât de nemulțumit de entuziasmul fermecătoarei tinere, poate puțin prea insistentă cum ar rezulta din afirmațiile criticilor cu sentiment atrofiat. Bănuielile mi-au fost confirmate de faptul că, în locuința din București a Coraliei Xenopol, se găsea înrămată poezia "La steaua", scrisă cu caligrafia mărunță și elegantă a lui Mihail Eminescu cu dedicația "Ririei".

După această digresiune în istoria literară și care, cred, a fost necesară, spre a spulbera unele afirmații pripite, să revin la subiect.

Emil Ludvig în cartea sa despre Gothe spune, într-o exprimare foarte poetică, că la mormântul acestuia carul norocului și-a frânt osia. Coralia Xenopol a fost oarecum la fel, o viață întreagă, o privilegiată a destinului și după opt decenii de hălăduire în aceasta vale a plângerii, dispunea de un optimism mai robust, decât mulți tineri sau tinere, cu iluzii spulberate prematur. Dacă a avut de înfruntat mici neplăceri, nu a cunoscut tragediile răscolitoare, după cum nu a cunoscut spleenul sau plictiseala.

În situația privilegiată de a fi soția marelui istoric Xenopol, cu toate că veșnici binevoitori pretindeau a ști că, între soți nu erau decât legături platonice, s-a bucurat de stima generală în societatea de dinaintea primului război mondial și a avut prilejul să cunoască multe personalități marcante. A.D.Xenopol ținea cursuri de istorie la Sorbona și bătrânul savant ținea de fiecare dată să fie însoțit la Paris de tânăra și fermecătoarea soție, care avea astfel ocazia să cunoască o lume distinsă și cosmopolită, dar titlul de glorie, mândria vieții, era calitatea de fostă damă de onoare - cum se spunea pe vremuri - al reginei Elisabeta, persoana pseudonimului Cărmén Sylva.

Deși regina Elisabeta era considerată în general ca o ființă mediocră și avea prea puține calități de a fi suverană, era la fel de neînzestrată ca poetă. Cu toate acestea Coralia Xenopol vorbea întotdeauna de ea cu multă admirație și fiindcă nefericita regină avea o predilecție bolnăvicioasă și romantică pentru culoarea neagră nu am văzut-o nici odată ca la îmbrăcămintea neagră - de la moartea ultimului ei soț, purta dolii în mod permanent să nu aibe o garnitură din aceeași culoare. Extravaganța izvorâtă dintr-un sentiment de snobism, de care nu se pot debarasa nici spiritele superioare nu îi diminuea cu nimic prestația pe care știa să

o sublinieze printr-o ținută maiestuoasă, accentuată de o statură iunonică și gesturi studiate.

Admirația sinceră sau prefăcută, față de regina Elisabeta, era cu atât mai stranie și inexplicabilă, cu cât cele două doamne se deosebeau fundamental și este foarte probabil că în contactele lor personale a existat multă stânjenală. Regina Elisabeta era o fire romantică și avea o oroare, ca toate ființele timide, de realitate, pe care o considera vulgară. Înzestrată cu multă sensibilitate aprecia lucrurile afectiv și nu pragmatic, ceea ce făcea să fie întotdeauna în contrapunct cu mediul inconjurător și-n conflict cu un soț autoritar și critic.

Coralia Xenopol era un Epicureu în fustă. Dacă principiile filozofice epicuriene nu ar fi fost enunțate de acum două milenii le-ar fi formulat desigur într-o ediție feminină și, lucru curios, le-a și urma. Înfiptă solid în realitate, pe care nu o disprețuia știa să scoată un avantaj din toate împrejurările folosind un zâmbet, un compliment sau o amabilitate. La o vârstă când alte femei se refugiază sub mantia consolatoare a credinței, tânjind după deșertăciunile pierdute, Coralia Xenopol era foarte înțelegătoare față de micile slăbiciuni omenești, subliniind că trăsătura fundamentală a creștinismului este iubirea.

Deși a fost în multe privințe favorizată de soartă, totuși nu s-a putut sustrage acțiunii destructive a timpului și anii bătrâneții i-au fost adumăriți de o afecțiune cardiacă, din fericire nu prea periculoasă, doar așa cum se cuvenea unei doamne în vârstă și distinsă. În reuniunile intime sau mondene, se putea mândri că suferă de cord, spre a nu fi în inferioritate de alte cunoștințe, posesoare a celor mai interesante și individuale afecțiuni, reale sau imaginare, fără însă ca această boală să îi producă supărări prea mari.

Un ilustru cardiolog din capitală i-a recomandat să facă o cură la Lipova, dar în același timp i-a atras atenția să nu-și făurească cine știe ce iluzii asupra stațiunii, care nu e nimic altceva decât o pădure. Poate mondena Coralia Xenopol ar fi preferat o stațiune mai puțin efacă, dar cu mai mult confort, poeta Riria a găsit probabil că nu e lipsă de un oarecare farmec romantic să-și facă vilegiatura într-o pădure și a revenit la Lipova, în mod constant. Timp de 14 ani.

Pe lângă frumusețea excepțională - care nu mai constituia decât o amintire în timp când am cunoscut-o - natura a înzestrat-o cu o memorie neobișnuită și mai ales cu un dar de a povesti, ce ieșea din comun. Vorbea într-un pitoresc dialect moldovenesc - așa cum vorbesc majoritatea eroilor din cărțile lui Sadoveanu - deși trecuseră decenii de când locuia la București, iar la unele cuvinte avea o pronunție personală și afectată, de ex. nu spunea nici odată "imposibil" ci "emposibil". Povestea cu multă vervă și îi plăcea să fie ascultată.

În stațiunea modestă clientela care se recruta în cea mai mare parte din mica burghezie, care nu luau la cunoștință cancanurile din înalta societate decât din svonuri, sau cel mult din cronicile ziarelor, prezența unei persoane care făcea parte din această societate, îi asigura în permanență un auditor numeros și

recunoscător. Cunoștea toate cancanurile mondene din ultimele șase, șapte decenii, marile și micile intrigi de la palat, culisele pitorești ale vieții politice. Dacă sub austerul Carol I viața de la palat n-a oferit prea multe subiecte de scandal, în schimb viața galantă a preafrumoasei Maria, ca și aventurile lui Carol II le cunoștea până în cele mai mici amănunte.

Se impune însă să fim obiectivi și să recunoaștem că nu se limita să povestească numai întâmplări de scandal ca aceia în care Ferdinand încă prinț moștenitor ar fi surprins în camera de baie a Mariei un chipeș arhimandrit pe care l-a împușcat într-un moment de surescitare și cum Barbu Știrbei, spre a evita izbucnirea unui scandal, să transporte trupul neânsuflețit în pădurea Băneasa și să acrediteze versiunea că a fost omorât într-un duel. Un arhimandrit omorât în cursul unui duel a constituit o versiune grea de înghițit de către opinia publică și o poliță serioasă pe care a tras-o abilul Barbu Știrbei asupra tinerei perechi princiară.

Cunoștea tot atât de bine dedesubturile și frământările vieții noastre politice și mai cu seamă acțiunea diplomatică desfășurată și ascultând-o cum reproducea textual cuvintele, spuse cu anumite ocazii de Poincare sau Briand, Ionel Brătianu și Tache Ionescu și te mirai cu drept cuvânt cum putea să fie simultan în atâtea locuri. Desigur că față de un auditor atât de docil, își dădea mai multă importanță persoanei sale decât avea în realitate, dar A.D.Xenopol a introdus-o în toate tainele culiselor politice - mai cu seamă că la vârsta lui nu putea să îi ofere altceva mai bun - iar dânsa dispunând în fapt de o memorie remarcabilă, le-a redat ca întâmplări trăite, bineînțeles modificându-le pe ici pe colo.

A.D.Xenopol ținând o serie de conferințe istorice în Franța și Germania, scurtă vreme înainte de declanșarea primului război mondial, la întoarcere, regele Carol I i-ar fi cerut să-și expună impresiile cu privire la evoluția unui viitor conflict între cele două state, de care se vorbea tot mai insistent. Majestate, ar fi răspuns Xenopol, în Germania am găsit o armată disciplinată, minunată și fără egal în lume, în Franța în schimb un elan general, care în caz de război, va duce națiunea la victorie. Bineînțeles că aceste aprecieri, ieșite chiar din gura unui francofil nu puteau face plăcere suveranului, pătruns până în măduva oaselor de misiunea civilizatoare a poporului german și dovedeau doar calitatea de istoric al lui Xenopol, dar nu și de curtean.

Toate acestea Coralia Xenopol le povestea în limbajul pitoresc cu un lux de amănunte care, este adevărat, difereau de la o dată la alta, dar în linii mari subiectul rămânea neschimbat și astfel și-a recrutat un auditoriu foarte recunoscător, care se întrunea în fiecare zi, între orele de baie și masa de prânz, la umbra arborilor seculari, în timp ce fanfara militară executa obișnuitul program din operetele lui Lehar sau valsurile lui Strauss.

O altă figură simpatcă și pitorească, care a frecventat de asemenea stațiunea - având calitatea neoficială de "cronicari" al băilor - a fost avocatul clujan Justin Cloșca Iuga, figură agreată de toată lumea, era un politician, cu preocupări

din cele mai variate domenii asemănător oamenilor din renaștere. Nu îi lipsea decât un singur lucru să le asemene în totul și anume geniul.

Era muzicant și compozitor, poet, autor al unor romane foarte apreciate la timpul lor, fotograf și spiritist.

Figură rubincondă jovială în permanentă căutare a unei logodnice, dar celibatar prin fire și destinație era agreat de întreaga clientelă a băilor, dar mai ales de cea feminină pentru galanteria lui, puțin cam desuetă însă plină de respect. Mare amator de un pahar de Tîrnave, îndeosebi dacă era plătit de altul, era un partener foarte căutat la chefuri nu numai pentru firea lui agreabilă ci și fiindcă după câteva pahare de "Plebanos" - vinul lui preferat - simțea nevoia să-și reverse plinul sufletesc pe strunele vioarei.

Iuga scria și poezii. Mediul romantic și femeile frumoase îl inspirau și din când în când întocmea câte o cronică rimată care prindea într-un ton degajat și o manieră bufă întâmplările și aspectele cele mai caracteristice din viața stațiunii. Cronicile sale erau mult savurate și criculau din mână în mână. Păcat că s-au pierdut, fiindcă ar fi evocat multe momente și scene amuzante din viața trecută a băilor.

Domeniul în care se manifesta personalitatea sa cu întreaga pasiune era spiritismul. Epicureu prin excelență și puternic ancorat în viață prin plăcerile simțurilor, avea această curioasă înclinație spre un misticism morbid, care-l făcea să devină obiectul multor ironii. Cum însă datorită firii lui joviale toate lucrurile pe care le întreprindea dobândeau un aspect comic și spiritismul practicat de el își pierdea caracterul sumbru și transcendent devenind un fel de joc de societate destinat să amuze vizitatorii stațiunii.

Iuga fie că nu observa, sau nu voia, zâmbetele ironice, aluziile tendențioase, organiza cu multă plăcere ședințele spiritiste, ce se țineau în sala de lectură, încăperea cea mai puțin frecventată în alte împrejurări și la care unii participau mai mult sau mai puțin convinși de seriozitatea lucrului, alții doar spre a se amuza.

La unele din ședințe am participat și eu, doar din dorința de a mă distra, fiindcă nu credeam în posibilitatea unei vieți lipsite de materie și nici a spiritelor pure. Totuși nu aș putea spune că aceste ședințe nu exercitau o atracție asupra mea, poate fiindcă ieșeau din comun. Iuga avea obiceiul să aducă în transă câte o vizitatoare, cu sistemul nervos slăbit și care în cursul somnului hipnotic, răspundea cum se pricepea, celor mai variate și fantastice întrebări, puse de persoanele prezente. Bineînțeles că potrivit afirmațiilor făcute de Iuga, prin gura persoanei în transă vorbeau spiritele morților și nu-l deranja deloc împrejurarea că, aceste spirite vorbeau foarte degajat într-o limbă care nici nu exista pe vremea lor.

Pe atunci eram foarte cinic și fiind convins că-mi pot permite să fac unele lucruri care altora le-ar fi desagregabile, m-am hotărât să demasc falsul spiritism, practicat de avocatul Iuga. După mine nu făcea decât hipnotism, deși la drept vorbind nu prea eram în clar ce înseamnă această denumire și nu mi-a trecut deloc

prin cap că poate nu era vorba de spiritism, dar nu era elegant să blamezi un om de bună credință și mai ales să deziluzionezi unele persoane care voiau să creadă că totul este real. În ședințele sale de spiritism Iuga se folosea, ca medii, întotdeauna de persoane cu un bagaj de cunoștințe foarte redus și m-am hotărât să mă folosesc de această împrejurare pentru acțiunea de demascare.

Într-una din ședințe s-a prezentat un spirit care susținea că în existența sa terestră a fost acum vreo patru mii de ani preot în Egipt, ceea ce nu-l împiedica să vorbească foarte bine limba românească, poate nu întâmplător, ci pentru faptul că mediumul folosit era o vizitatoare din Pecica.

Cum se spune în limbaj publicitar, era un număr de senzație. Un preot care a trăit acum patru milenii și încă în ezotericul Egipt, nu poate fi întâlnit pe toate drumurile și lumea care s-a adunat în sala de lectură a fost mai selectă și numeroasă ca de obicei. După ce s-au pus cele mai variate întrebări de persoanele mai în vârstă cu o modestie plină de entuziasm, i-am cerut voie avocatului Iuga să pun și eu doar o întrebare, ceea ce mi-a fost îngăduit cu multă sollicitudine.

"Aș dori să știu, am întrebat candid, cine a fost zeul soarelui la egipteni?"

Îmi dădeam foarte bine seama că, vizitatoarea, care juca rolul de mediu, nu avea cea mai mică idee de zei și zeițele care domneau în Egipt, după cum eram la fel de bine informat asupra conștiințelor egiptologice ale avocatului Iuga, încât nu mă temeam că i-ar putea sugera un răspuns corect. Nu am fost înșelat în așteptări. După câteva minute de tăcere penibilă, în timpul cărora Iuga se înroșise de emoție, vizitatoarea răspunde cu o voce nesigură "Iehova".

Era singura figură de care avea cunoștință din mitologia antică.

Totuși avocatul Iuga nu și-a pierdut aplombul, chiar dacă spiritistul a suferit un eșec. După ce s-a terminat ședința mi-a spus răsând că preotul nici nu putea să știe cine a fost zeul soarelui la egipteni, fiindcă era unul din evreii și aceștia au urât cu atâta înverșunare zeii Egiptului, din cauza împilărilor suferite, încât refuzau chiar să ieie la cunoștință existența lor. Bineînțeles că nici nu a fost vorba de un preot evreu, ci egiptean și argumentarea lui Iuga, avea unele puncte vulnerabile, dar fiindcă nu s-a supărat de insolența mea, nu l-am mai contrazis și ne-am dus să luăm masa în cele mai amicale raporturi.

Fiindcă în cursul evocărilor m-am aventurat în domeniul atât de controversat și labil al misticului aș vrea să arat prin ce mijloace empirice, lipsite de caracter științific, a fost descoperit izvorul și debitul cel mai bogat din stațiune și care se găsea în spatele clădirii băilor.

Inițial exista un singur izvor de apă minerală, situat chiar la intrarea în stațiune, de unde se pompa apa necesară pentru băi, pentru îmbutelieri și băut. Debitul nu era exagerat, dar apa era rece și bogat acidulată. Cu timpul s-au mai făcut încercări de a descoperi noi surse. S-a forat un izvor în pădure, în apropiere de restaurant, care s-a abandonat în curând din cauză că avea un debit scăzut și apă sălcie. Ulterior s-a forat un izvor în spatele fostei "Vila Gloria", lângă șoseaua ce

duce spre Lugoj, din care se pompează apa și pentru băi, dar fiindcă are un gust prea pronunțat de sulf, nu este prea plăcută la băi.

În anul 1928 au început lucrările pentru montarea instalațiilor de extragere și îmbuteliere a acidului carbonic și fiindcă debitul celor două izvoare existente nu putea acoperi necesarul pentru băi, îmbutelierea apei minerale și a acidului carbonic, se impunea găsirea unei surse noi.

Tatăl meu, care deși era un spirit eminentamente practic avea o stranie slăbiciune pentru tot ce ieșea din comun și zis supranatural, a auzit de căutătorii de apă, care au descoperit izvoare cu ajutorul unui băț, sau mai bine spus a unei crengi în formă de V, a încercat dacă nu poate aplica sistemul și la izvoarele de apă minerală.

Fiindcă practica a dovedit că apa minerală își păstrează compoziția cu atât mai bine cu cât conducta pe care este adusă e mai scurtă și cum instalațiile de îmbuteliere și extragere a acidului carbonic se găseau în clădirea băilor, era nevoie de un izvor situat în apropiere. Deci sursa de apă trebuia găsită undeva în dosul clădirii și tatăl meu rupând o crenguță în formă de V, nu era necesar să fie din lemn de alun cum se crede în general - a luat cele două capete în mână și a început să se plimbe în diferite direcții, până într-un loc în care creanga a început să se învârtă singură. S-a oprit pe locul respectiv și am încercat la rândul meu să execut experiența, dar fără nici un succes.

În acel loc au început lucrările de forare și la o adâncime de 28 metri, s-a dat peste un strat de apă plăcută la gust, mai bogată în acid carbonic și care mirosea prea puțin a sulf, spre deosebire de apele din celelalte izvoare. Debitul de apă al izvorului întrecea cu mult așteptările și acoperea toate necesitățile, astfel că după scurtă vreme a fost închis izvorul din față, care fiind cel mai vechi din stațiune avea un debit scăzut.

Conform uzanțelor timpului, inaugurarea izvorului s-a făcut printr-o sfeștanie religioasă și ceremonia la care au participat nu numai numeroșii vizitatori ai stațiunii ci și invitați din Lipova, a fost patronată de văduva generalului Corlătescu, o clientă fidelă a băilor. După terminarea sfeștaniei, patroana serbării apropiindu-se de izvor, a aruncat în el un napoleon de aur și a rostit în cuvinte simple: "Doresc din inimă ca această apă, care mi-a redat sănătatea să poată alina suferința la cât mai multă lume".

Aceste cuvinte simple lipsite de pretenții dar simțite, s-au realizat întocmai. Timp de decenii izvorul cunoscut sub denumirea de "Lipova no.1" a acoperit nevoile de apă pentru băi și îmbutelierea sticlelor, fiind în același timp preferat de populația din localitate pentru apa rece și gustoasă.

Ulterior punerii în folosință a noi surse, s-a schimbat și sistemul de îmbuteliere a apei minerale. Până atunci din cauza conținutului slab de acid carbonic, apa nu se îmbutea în starea naturală, așa cum se capta din izvor, ci i se mai adăuga o oarecare cantitate de bioxid de carbon liber. Făcându-se încercări de

îmbuteliere cu apă minerală direct din izvor, fără nici un adaos, s-a constatat că se conservă foarte bine și își menține vreme îndelungată limpezimea și gustul agreabil. În general apele cu un conținut bogat de fier, ca și Lipova, se oxidează foarte repede și la fundul sticlei se depune un strat de rugină, ceea ce crează impresia falsă că sunt pline de impurități.

După ce timp de câțiva ani băile cunoscuseră o perioadă de avânt și înflorire, apele din Lipova, începând să fie cunoscute și apreciate în țara întreagă, criza mondială de natură economică din 1928, a avut repercursiuni dezastruoase și asupra activității societății balneare. Întreprinderea balneară, care ținea majoritatea acțiunilor în societate, nu a dispus de fonduri suficiente pentru dezvoltarea stațiunii și a fost nevoită să contracteze împrumuturi la diferite bănci, cu dobânzi ridicate. Un prim efect al crizei a fost reducerea consumului, ceea ce a dus în mod fatal la reducerea prețurilor. Societatea fiind nevoită să reducă prețurile în mod masiv, spre a putea atrage o clientelă pauperizată de criză, a realizat încasări tot mai anemice, care nu acopereau măcar dobânzile, fără a mai vorbi de celelalte cheltuieli legate de exploatare. Cu alte cuvinte, societatea a ajuns într-un grav impas financiar și falimentul, care apărea iminent, nu a putut fi evitat decât cu sacrificii însemnate aduse de către acționari și depunători.

În astfel de condiții nu se mai putea vorbi de investiții sau măcar îmbunătățiri, încât și numărul vizitatorilor a scăzut foarte mult, hotelurile nefiind ocupate la capacitate nici măcar în timpul sezonului principal.

Nici măcar apa minerală nu era cerută și consumul s-a redus din cauza prețului exagerat de mare, datorită unei fiscalități excesive. Ministerul de finanțe fixase pentru fiecare sticlă vândută un impozit pe cifra de afacere de 3,15 lei încât prețul unei sticle de apă minerală ajungea în comerț la 5 lei, în timp ce din cauza scăderii prețurilor, un kilogram de vin se vindea la producător în podgoria Aradului cu 2 lei. Firește că în astfel de condiții numărul consumatorilor de apă minerală era foarte redus.

Situația societății s-a înrăutățit mult și datorită faptului că la greutățile de natura financiară s-au adăugat și altele de ordin administrativ și politic. După o îndelungată opoziție în 1928, au venit la guvern național țărăniști și Sever Bocu, originar din Lipova a fost numit ministru al Banatului. Fără discuție că nici una din personalitățile politice ale Banatului, care au jucat un oarecare rol în viața politică în perioada dintre cele două războaie, nu a fost mai violent atacat decât Sever Bocu și care cu toate acestea, s-a bucurat de o mare popularitate în mediul rural. Pentru mulți această popularitate constituia un mister fiindcă nu se putea afirma că era un politician dotat cu însușiri excepționale. Este adevărat că deși autodidact, avea o cultură generală și temeinice cunoștințe istorice, dar era un ziarist mediocru și un orator fără strălucire. Se prea poate că popularitatea să se fi datorat în parte dinamismul cu care a luptat pentru cauza națională în timpul monarhiei austro-ungare, ceea ce a dus la întemnițarea lui în închisorile maghiare cât și campaniilor

violente și necruțătoare duse împotriva partidului liberal.

Se știe că în perioada următoare primului război mondial, liberalii nu se bucurau decât de o slabă popularitate în Ardeal și această împrejurare se explica prin lipsa de cadre. Aceasta nu era decât în parte adevărat, fiindcă liberalii au reușit să desprindă unele elemente de seamă din partidul național, cum a fost cazul cu dr. Aurel Cosma din Timișoara - și să atragă o parte a vârfurilor burgheziei române din Ardeal. Cauzele reale ale lipsei de popularitate ale liberalilor erau de natură economică.

Prin reforma agrară și exproprierea marilor moșii, li s-a dat țăranilor pământ, fără să se ia măsurile necesare să-l poată valorifica în condiții corespunzătoare, fiindcă nu aveau nici viteși unelte de lucru. Din momentul în care Statul, respectiv guvernul, le-a dat pământ țăranilor, a considerat că a îndeplinit o mare misiune, a realizat un act de mare dreptate socială, și i-a lăsat să se descurce cum știu. Țăranii la rândul lor pentru a face față cheltuielilor necesitate de procurare de utilaje și inventar aveau nevoie de bani și s-au adresat acolo unde se găseau mai cu ușurință, adică la bănci, care în marea lor majoritate erau fie în mâna, fie sub controlul capitalului liberal. Băncile au acordat creditele solicitate fiindcă plasamentele funciare prezentau riscuri minime, dar pe măsură ce nevoia de credite se intensifica, creștea și dobânda, astfel că la un moment țăranii s-au înglodat atât de mult în datorii și dobânzile erau atât de mari, încât nu se mai alegeau cu nimic din munca lor.

Țăranii nu cunoșteau legile economice și nu aveau de unde să știe că într-o țară săracă de capitaluri, cum era România, o cerere masivă de bani va duce la o înflorire a cametei, dar chiar dacă ar fi știut nu ar fi avut de ales decât să-și lase copiii să moară de foame și pământurile să rămână de pârloagă, fiindcă nu cunoșteau aceste legi inexorabile, dar își dădeau seama că nu se aleg cu nimic din munca lor fiindcă tot câștigul lor se ducea la dobânzi și cheltuieli bancare, ura lor, în cele mai dese cazuri justificată, se îndrepta contra cămătarului liberal.

Sever Bocu a știut în mod abil să bată moneda din această situație, învinovățind, capitalismul liberal de toate relele de care suferea țăranimea și cuvintele lui erau cu atât mai convigătoare, cu cât de multe ori izvoreau din experiențe și resentimente proprii. Neavând nici o meserie bine definită în afară aceleia de politician, nedispunând de o avere proprie, dar cu toate acestea ducând o viață costisitoare de mare senior, era în permanent avizat la serviciile cămătarilor, care nu excelau întotdeauna în politică, astfel că atacurile lui nu serveau numai o cauză politică ci constituiau și un mijloc de răfuială personală.

Masele de țărani, care se credeau victimele cămătăriei liberale, nu cunoșteau dedesubturile și-n cuvintele lui regăseau gândurile și suferințele proprii, exprimate cu atâta vigoare și claritate încât i-au păstrat fidelitate și-n timpul când guvernul s-a schimbat și s-a dovedit că nu toate relele din această țară se datorau unei cărmuiri oligarhice. Maselor, în aceiași măsură ca și indivizilor, nu le place să recunoască, că

s-au înșelat.

În tot cazul, în 1928 Sever Bocu se bucura încă de o popularitate neștirbită și cu toate că nu a putut intra în guvern decât obținând titlul de ministru al Banatului, deși regiunea noastră nu necesita prin nimic înființarea unui departament, prestigiul său era mare în cercurile conducătoare. Între Sever Bocu și conducerea societății, compusă din cea mai mare parte din liberali, exista o veche rivalitate politică, rivalitate accentuată de antagonismele locale, încât a profitat de situația de care se bucura în cercurile guvernamentale, spre a accentua și mai mult grava stare în care se găsea întreprinderea în urma crizei economice. Prima măsură, respectiv, prima lovitură inițiată a fost anularea contractului încheiat între stațiune și Casa Centrală a Asigurărilor Sociale.

În acele vremuri Asigurările Sociale trimiteau în fiecare an un număr de salariați pentru odihnă și tratament la diferite stațiuni. Sumele care se plăteau pentru întreținerea lor erau destul de modeste, în comparație cu tarifele obișnuite achitate de particulari, în schimb reprezentau un venit sigur pe toată durata sezonului. Salariații trimiși pentru cura balneară, aveau asigurată întreținerea pe 25 zile, și nu se sinchiseau dacă plouă sau este soare ci își făceau tratamentul cu conștiinciozitate, astfel că stațiunile mici și mijlocii se concureau de fiecare dată să obțină un lot cât mai mare.

Pentru Băile Lipova - în situația economică precară în care se găsea - anularea contractului justificată prin economiile ce se făceau în cadrul bugetului de stat, a constituit o lovitură gravă. Purtând povara dobânzilor exagerate, pentru împrumuturile contractate în epoca de prosperitate, cu o clientelă redusă la minim și compusă în cea mai mare parte de pensionari și bătrâni, care făceau economii un an întreg să poată urma o cură modestă, stațiunea vegeta mai mult decât trăia.

Fiind informat de persoane interesate de situația financiară în care se găsea societatea, Sever Bocu a considerat că a sosit momentul să se răfuiească definitiv cu vechii adversari politici și dacă nu va putea pune mâna pe Băile Lipova, cel puțin să realizeze un profit serios din lichidarea societății. Este adevărat că inițiativa a pornit de la Valer Boleanțu, care prin venirea la guvern a Partidului Național Țărănesc a avansat din postul de primpretor al plasei Buziaș în acel de prefect al Timișorii. Foștii proprietari ai băilor Buziaș, familia Muschong, pe care îi stânjenea serios ridicarea rapidă a băilor Lipova, au considerat că, folosindu-se de serviciul omului lor de casă, ar putea înlătura concurența supărătoare printr-o acaparare în condiții avantajoase.

Momentul era bine ales ținând seama de dificultățile financiare cu care avea de luptat societatea și de concursul pe care se putea sconta, bine înțeles nu în mod desinteresat, din partea organelor politice.

Sever Bocu a fost destul de abil să nu se afișeze în prim plan și să apară în ipoteza de gropar al societății; și a știut să manevreze în așa fel ca lovitura de grație să vină din altă parte. Întreprinderea contractase un împrumut important la

Societatea Națională de Credit Industrial, care nu numai că nu a putut fi rambursat, dar s-a tot mărit fiindcă încasările n-au acoperit măcar dobânzile. În această direcție s-a intervenit pe lângă conducerea întreprinderii creditoare să vândă băile la licitație, spre a-și valorifica creanța. E adevărat că acest lucru ar fi dus la ruina a numeroși depunători, care și-au fructificat economiile de o viață întreagă; dar lucrul nu avea nici o importanță pentru clica din jurul lui Sever Bocu, dacă astfel băile puteau fi acaparate pe un preț de nimic și apoi revândute concurenței cu un profit serios, sau s-ar fi înființat o nouă societate cu capitalul pus la dispoziție de familia Muschong.

Lucrurile au ajuns destul de departe și s-a fixat și ziua licitației, în care băile urmau să-și schimbe stăpânul. Singurul reflectant a fost Gh. Novac, om de casă a lui Sever Bocu, care ajunsese la o oarecare bună stare din spolierea țăranilor din Chelmac, cât era notarul comunei; și a aflat cu o sinceră stupeoare, din partea juristconsultului societății creditoare, că licitația nu va mai avea loc. O lovitură de teatru la care nu s-a așteptat clica din jurul excelenței sale, domnul ministru al Banatului; și a privit cu regret cum fi scapă din mâini prada aproape sigură.

Ulterior raporturile dintre marele fiu al Lipovei și societate s-au ameliorat simțitor și au devenit chiar cordiale. După zilele însoțite din timpul guvernării, Sever Bocu a trebuit să se obișnuiască cu amărăciunile inerente perioadei de opoziție, în timp ce, datorită revirimentului economic general, societatea a cunoscut vremuri mai bune.

Criza economică mondială și-a pierdut din virulență, dar lucrurile n-au reintrat în normal decât foarte greu și cu multă încetineală. Visul prosperității economice nelimitate s-a pulberat și omenirea a devenit mai săracă cu o iluzie, dar lumea, chiar dacă sărăcise între timp, era dornică de viață și distracții. După descurajarea provocată de prăbușirea speranțelor, oamenii s-au resemnat să trăiască și-n condiții mai modeste, renunțând la ambițiile care s-au soldat doar cu falimente grandioase, scandaluri spectaculoase, sinucideri și mizerie generală.

Revirimentul economic s-a manifestat după câțiva ani de stagnare, începând din 1934, aproape în toate domeniile de activitate. Dacă înainte deținătorii de numerar, impresionați de cataclismul economic general, de marele număr de falimente, de armatele flămânde de șomeri, îl ascudeau cu cele mai mari precauții, acum se încumetau, este adevărat că-n mod timid, să facă plasamente în diferite întreprinderi. Cu alte cuvinte banul a început din nou să circule, iar lumea care până atunci a fost nevoită să renunțe, din cauza lipsei de numerar, a început din nou să frecventeze stațiunile balneare și climatice.

Interesul cel mai viu era acordat stațiunilor maritime și lumea frecventa cu frenezie litoralul. Marea devenise moda zilei, în materie de vilegiatură și fiindcă celelalte stațiuni nu dispuneau de faleză naturale, au căutat să ofere clientelei lor un surrogat, o iluzie, prin construcția de bazine de baie, cu apă minerală în aer liber. În acei ani s-a construit bazinele cu valuri artificiale de la Băile Episcopia, bazinele

În cadrul atât de romantic de la Tușnad și s-a luat inițiativă să se facă unul și la Lipova.

Din cauza dificultăților financiare, cu care mai avea de luptat societatea, planul nu a putut fi realizat decât în anul 1936, când lucrarea s-a executat după proiectul arhitectului Silvestru Rafiroiu. Bazinul a fost inaugurat în mod festiv de către dr. Iulian Givulescu, care deținea funcția de primar al Lipovei și cu acea ocazie a avut loc și o agapă la care a luat parte și Sever Bocu, de astă dată fără nici o calitate oficială și luând primul cuvânt, a zugrăvit în fraze elogioase, meritele cât și greutățile înfruntate de conducerea societății. Din fericire, trecutul a fost uitat.

Punerea în funcțiune a bazinului a provocat însă și o reacție dezagreabilă și nescontată în rândul clienței obișnuite a stațiunii. Unii clienți, care o frecventau de mai mulți ani și care din cauza bolilor de care sufereau sau a vârstei, nu puteau face băi în aer liber, au început să facă o agitație zgomotoasă în rândul vizitatorilor, afirmând că de la punerea în funcțiune a bazinului, a slăbit capacitatea izvorului, din care se pompa apa destinată băilor calde.

Bineînțeles că susținerile de această natură nu aveau nici un temei real. Bazinul avea un izvor propriu, care nu era la aceeași adâncime cu izvorul care alimenta băile calde, astfel că nu putea avea nici o repercursiune reciprocă, dar în timpul curelor balneare oamenii, descătușați de grijile obișnuite și dispunând de răgaz suficient, se gândesc la multe și le trec prin cap lucruri la care în mod obișnuit nu s-ar gândi. Dacă mulți s-au amuzat de aceste considerații geologice sui generis, au fost și unii care le-au luat în serios și au părăsit stațiunea, convinși că prin construirea bazinului s-a diminuat valoarea terapeutică a apelor.

Acest episod mai mult amuzant decât neplăcut dovedește că și cele mai nevinovate însușiri provoacă în unii oameni reacții negative.

Înainte de a încheia seria evocărilor legate de începuturile stațiunii aș vrea să zăbovesc, în câteva rânduri, asupra cursurilor de vară organizate de învățătorul George Beuran, care a înființat și publicația "Tineretul învățătoresc" în cadrul bucolic al băilor. Nu am intenția să insist mai pe larg asupra desfășurării acestor cursuri, fiind pe larg relatate atât în publicația menționată, cât și-n calendarele editate de asociație, ci să arăt numai că datorită conferințelor ținute - este adevărat că de o valoare inegală - cât și a prezenței unor conferențieri iluștri, s-a creat în stațiune o atmosferă de intelectualitate românească.

Din păcate George Beuran, care a fost un inimos inițiator și organizator, nu a fost susținut de organele oficiale de pe vremuri în suficientă măsură și astfel crsurile de vară, la care au participat atâtea somități din știința și publicistica românească, au încetat după câțiva ani. Indiscutabil că acordându-se sprijinul necesar, aceste cursuri ar fi avut același rol în cultura regiunii noastre ca și Universitatea populară de la Vălenii de Munte, pentru unificarea spirituală a neamului românesc.

În acest sfert de veac (1920-1945) din cauza vitregiei vremurilor și a unui

concurs nefavorabil de împrejurări, nu s-a putut face mult deși eforturile și bunele intenții n-au lipsit. Insuficiența capitalului, concurența puternică a stațiunilor mai vechi și cu priză în public, criza economică și războiul, au împiedicat dezvoltarea nestingherită a băilor și au făcut ca, în ciuda străduințelor depuse pentru ridicarea lor, rezultatele să pară atât de neînsemnate.

Deși azi Băile Lipova, nu mai sunt considerate o pădure ca pe timpul când a poposit pe aceste meleaguri Coralia Xenopol, ele nu sunt încă la nivelul stațiunilor cu tradiție, nici în ceea ce privește confortul și nici înzestrarea. Deși de la felinarele cu gaz, ce luminau anemic și rar aleile parcului, până la becurile electrice de la tramvaiul cu cai până la autobusele confortabile și rapide, există un progres real, Băile Lipova sunt încă departe de nivelul de care ar putea să fie, datorită efectelor tămăduitoare a apelor.

Închei cu convingerea că va veni vremea când se va recunoaște în mod corespunzător puterea tămăduitoare a apelor minerale din Lipova și prin aceasta băile vor cunoaște o epocă de înflorire, de care nu s-au putut bucura în trecut din cauza condițiilor economice.

EIN VIERTELJAHRHUNDERT AUS DE VERGANGENHEIT DER LIPPAER BÄDER

(Zusammenfassung)

Eugen Victor Popa (1912-1984), gebürtiger Lippaer, Rechtsdokter und Publizist belebt ein Vierteljahrhundert (1921-1946) Lippaer Geschichte wieder. Der Autor bezieht sich sowohl auf die sozial-politischen und wirtschaftlichen Hintergründe der Entwicklung des Kurortes, als auch auf das Kultur- und Alltagsleben. Persönlichkeiten der Zeit, durch ihre Tätigkeit an die Geschichte des Ortes gebunden, werden wachgerufen: der Kurarzt Dr. Constantin Stanca, Coralia Xenopol (die Witwe des bekannten Historikers), der Advokat Iustin Closca Iuga, der Politiker Sever Bocu.

Exploarea izvorului „Regina Maria” asistând
D^{na} Rădă Gîria Leropol, anul 1920
al Băilor Lipovici

STAȚIUNEA BALNEARĂ S.A. LIPOVA

CAPITAL SOCIETAR:
LEI 7.000.000.

BĂI RADIOACTIVE, FERUGINOASE, ACIDCARBONIC ȘI SULF

TELEFON NR 26

PREMIATE LA EXPOZIȚIA BALNEO CLIMATICĂ BUCUREȘTI CU DIPLOMĂ ȘI MEDALIA DE AUR

Lipova

ȘTIRI TRANSMISE DE ZIARUL GERMAN "BAYREUTHER ZEITUNG" DESPRE RĂSCOALA DIN 1784 DIN TRANSILVANIA

Eugen Glück

Gazeta "Bayreuther Zeitung" conține între 9 decembrie-15 martie, 1789 unul din cele mai abundente izvoare privind ecoul din Germania al evenimentelor revoluționare conduse de Horea, Cloșca și Crișan. O colecție completă a acestei foi se găsește în Biblioteca Universitară din Bayreuth, iar conducerea acesteia ne-a pus la dispoziția materialul cu deosebită amabilitate

În epoca respectivă Bayreuth era capitala unuia din statele componente ale Imperiului roman de neam germanic, anume marca de Bayreuth care în 1769 se unise și cu stătuțelul Ansbach, existența lui independentă încheindu-se în 1791, dată la care fusese încorporată în Prusia.

Orașul Bayreuth în jurul anului 1784 era un important centru de producție manufacturieră, îndeosebi de faianță și porțelanuri, având totodată și o viață spirituală destul de vie. În acest context apare gazeta amintită, bucurându-se de o apariție regulată, anual pe cca. 1100 pagini.

Din cercetarea gazetei "Bayreuther Zeitung" reiese că între 9 decembrie și 15 martie au apărut nu mai puțin de 52 materiale despre evenimentele din Transilvania.

În ceea ce privește orientarea politică a gazetei, aceasta se încadrează în cea a presei din statele germane contemporane, dominate de un guvernământ absolutist așa zis "luminat". Desigur conținutul materialelor a fost puternic influențat și de orientarea izvoarelor sale, ceea ce a permis doar evidențierea unor aspecte caracteristice reale ale mișcării, fără să se poată identifica cu țelurile maselor românești. Nu putem uita că presa contemporană din Germania în principal; a fost tributară oficiosului vienez și folosea cel mult informațiile gazetei "Pressburger Zeitung" din Bratislava sau mai rar ale ziarului din Sibiu. În cazul lui "Bayreuther Zeitung" găsim și unele străduințe de a depăși aceste limite, folosindu-se de presa din Praga sau având acces la unele corespondențe venite din Viena, ca de exemplu în cazul publicării unei scrisori date de la Sibiu la 23 decembrie 1784 și publicată în nr.4 din 1785.

Datele care au văzut lumina tiparului în "Bayreuther Zeitung" sunt la nivelul informațiilor obținute din sursele respective, acordând pe lângă problemele esențiale și un spațiu larg fenomenelor secundare.

Prima relatare a apărut în "Bayreuther Zeitung" la 9 decembrie 1784, cerând scuze cititorilor că nu a putut relata până acum despre "neliniștea românilor" din Transilvania, deoarece timp de 10 zile a lipsit gazeta "Pressburger Zeitung". Tot atunci se arată că mișcarea nu a izbucnit din senin, ci ea a fost plămădită deja în

lunile august, septembrie și octombrie. Cumulând informațiile privind evenimentele de la începutul lunii noiembrie, redactorii au tras concluzia că masele "intenționează să nimicească pe toți nobilii din Marele Principat al Transilvaniei și doresc ca bunurile lor să cadă în mâna lor". Acestor tendințe antif feudale se raliază și știrile sosite ulterior din zona Mureșului. Referindu-se la o corespondență venită din Deva cu data de 6 noiembrie, se mai adaugă că "întregul popor român care între ei se numesc frați, se adună și comit în Banat și comitatul Arad acte de violență". (p.105-107/1784)

Într-un alt articol se reproduce o corespondență expediată din Cluj la 14 noiembrie în care se subliniază că în zona Hațeg de luni de zile iobagii au refuzat să mai presteze robota și că șerbii ar dori să devină militari ca și secuii. În urma izbucnirii răscoalei situația a devenit periculoasă și chiar "singuraticele orașe sunt în mare pericol", ceea ce a determinat măsuri de siguranță grabnice (p.107-108/1784). Numărul participanților a fost evaluat pe baza unei depeșe din 10 decembrie sosită de la Viena, la 20.000 de persoane. (p.1035-1036/1784)

Programul popular este definit în repetate rânduri, cea mai interesantă relatare pare să fie cea expediată din Deva la 16 noiembrie, autorul având cunoștință foarte probabil de punctele ultimatumului pe care românii l-au trimis la 11 noiembrie conducătorilor comitatelor unite Hunedoara și Zărand. Potrivit acestei informații "românii... nu vor să recunoască nici o stăpânire, ei vor să trăiască cu totul liberi". (p.1071/1784) O altă știre obținută de la Sibiu din 4 decembrie stabilește și mai clar legătura organică între caracterul național și social al acțiunilor precizând că se urmărește "ca să elibereze pe români din jugul iobăgiei". (p.1049/1784)

Primele reportaje nu conțin precizări clare despre conducătorul mișcării și mai ales privind poziția lor socială. Despre Horia (zis și Horniak) sunt oferite date eronate, iar Cloșca și Crișan apar în știri doar cu mare întârziere.

Numeroase materiale oglindesc răspândirea mișcărilor populare. Astfel, o informație expediată din Aradul Nou oferă date amănunțite despre desfășurările din Comitatul Arad, mai precis din valea nordică a Mureșului, unde au fost asaltate 15 curți nobiliare. (p.1055-1056/1784). Alte texte se referă la evenimentele de la Deva. O publicitate deosebită s-a acordat acțiunii îndreptate împotriva castelului de la Remetea, subliniindu-se că nobilii din familia Toroczky au refuzat o pagubă de 50.000 galbeni. "Despre acești rebeli acum se zice că ei sunt în drum spre Cluj și Sibiu...", glăsuia gazeta. (p.1018/1784). O seamă de reportaje reflectă situația din Cluj. La 19 noiembrie se semnalează că "întregul Cluj este în frământare". (p.1055/1784). Urmează apoi alte date cu privire la măsurile de apărare luate de nobilime și protipendada orașului. (p.1071/1784, 76-77/1785)

Un spațiu extins a fost afectat măsurilor represive luate de armate imperială din ordinul lui Iosif al II-lea. Din informațiile publicate reiese strategia comandamentului general din Sibiu, care a încercuit zona munților Apuseni.

Totuși autoritățile erau îngrijorate de forța răsculaților. Astfel, la 28 noiembrie din Orăștie s-a menționat că "și acum planează asupra noastră un mare pericol". (p.1056/1784). Ziarul a prezentat știri despre dislocarea unităților armatei imperiale. La 10 decembrie din Lemberg se comunica faptul că unele unități având garnizoana în Galiția sunt în marș spre Transilvania. (p.11/1785). La 16 decembrie se vorbește despre mișcările de trupe având baza la Timișoara. (p.52/1785). O altă depeșă vorbea despre patru regimente înzestrate cu tunuri dispuse în Transilvania. (p.1061/1784). O serie de articole descriu acțiunile armatei imperiale în zona Rîmeț, Ponor și Zlatna. (p.11-12/1785). Cel mai extins spațiu s-a acordat însă ofensivei pornite din zona Deva. Corespondentul însă nu a relatat decât confuz eșecul acțiunii conduse de maiorul Stojanich, pornită din Deva și care a trebuit să se oprească la Hălmațiu, în prag de înfrângerea totală, așteptând sosirea în ajutor a trupelor lt.col.Kray. În schimb se vorbește despre ambuscada în care a fost nimicită unitatea condusă de lt. Mesterhazy. (p.1061-62, 1070-71.1784, 11-12, 19-20, 32.1785).

Înăbușirea acțiunilor populare din 1784 a suscitât un deosebit interes față de soarta conducătorilor ei. "Bayreuther Zeitung" publică o relatare expedită din Arad la 29 decembrie 1784 potrivit căreia "Horia cu unii aderenți de ai săi a fugit în Țara Românească." (p.52/1785). O altă corespondență provenită din Alba Iulia, datată din 27 decembrie, credea a ști că Horia și Cloșca cu 40 de oameni s-au retras în munți. (p.52/1785). Peste câteva zile însă au început să curgă reportaje cât se poate de ample despre arestarea celor doi conducători. (p.45, 76, 138-139/1785). Deținerea lor a fost urmată de știri privind arestarea lui Crișan și altor căpetenii. Articole amănunțite au descris viața lui Horia, Cloșca și Crișan în temnița de la Alba Iulia, folosindu-se de datele primite prin intermediul Vienei. Despre executarea portretului lui Horia în temniță s-a relatat în gazetă pe baza unui articol preluat din ziarul din Sibiu. (p.82, 103, 157-158/1785). Mai târziu au fost difuzate amănunte despre anchetarea căpeteniilor, menționându-se faptul că Horea nu recunoaște nimic. Totodată cititorii au putut afla că în cazematele din Alba Iulia zac și alți 250 de deținuți, între care se găsește și soția și fiul lui Crișan. (p.167-168, 217/1785) Situația lor mizeră a dat naștere la o epidemie, care a reclamat victime. (p.205-206/1785). Ziarul a menționat și năprasnicul sfârșit al lui Crișan și a dat glas pe un ton reprobativ știrilor privind dispoziția comisarului regal, contele Anton Jankovics, care a dispus tragerea pe roată a cadavrului și tăierea lui în patru (p.205/1785)

Doar o scurtă știre a descris executarea lui Horea și Cloșca, subliniindu-se că au asistat nu mai puțin de 10.000 de oameni. (p.229-230/1785) Alte reportaje au încunșoițat cititorii despre sfârșitul tragic al unor conducători, ca de exemplu tragerea în țepală a lui Uibaru Urs. (p.1055/1784)

În coloanele ziarului "Bayreuther Zeitung" găsim o serie de aprecieri care reliefează faptul că decizia militară impusă de armata imperială nu a dus la îngenuncherea maselor. Citând scrisoarea datată din 12 ianuarie 1785 din Bratislava se subliniază că "se mențin peste tot numeroase trupe la granița Transilvaniei ca

liniștea restabilită prin ele să fie menținută". (p.64/1785) La fel, apar și alte știri care vorbesc despre mișcări locale care continuă să se manifeste în zonă. (p.125,217/1785)

În tot cazul, cititorii gazetei "Bayreuther Zeitung" au reușit să obțină prin intermediul ei o imagine destul de amplă despre desfășurările din Transilvania din 1784.

**UNE GAZETTE ALLEMANDE SUR LA REVOLUTION DE 1784 EN
TRANSYLVANIE
(Résumé)**

L'ouvrage relève les événements de la révolution de 1784 en Transylvanie, presentes par la gazette allemande "Bayreuther Zeitung" qui a publiée de 9 décembre 1784 à 15 mars 1785 52 articles sur le mouvement de Horia, Closca et Crisan.

UN TIPAR SIGILAR AL BRESLEI MIXTE DIN PÂNCOTA*

Natalia Dascal
Augustin Mureșan

Deși în unele zone ale Transilvaniei, ca urmare a dezvoltării meșteșugurilor s-au format bresle încă din secolul al XIV-lea¹, pe meleagurile arădene înființarea lor este atestată documentar mult mai târziu, în răstimpul secolelor XVII - XIX². Apariția relativ târzie a breslelor în zona arădeană s-a datorat numeroaselor invazii și războaie la care se mai adaugă și ocupația otomană. Treptat însă și în această parte a țării meșteșugurile s-au dezvoltat întrunindu-se în bresle care cu timpul au crescut ca număr și varietate. Desigur în procesul de organizare și funcționare a acestora se constată anumite particularități locale, față de dezvoltarea generală a breslelor din țara noastră. Mai mult încă, ca și în alte părți, în epoca modernă, când dezvoltarea relațiilor capitaliste a determinat substanțial reducerea rolului breslelor, aceste instituții au încercat să se mențină prin noi forme de organizare. În acest sens sunt cunoscute încercările de reformare a breslelor tradiționale care au dus la elaborarea unor diplome de privilegii și statute tipizate confirmate de puterea centrală. În acele împrejurări, la 13 aprilie 1821, Curtea de la Viena a emis sub semnătura împăratului Francisc I al Austriei, diploma breslei din târgul Pâncota care cuprindea următoarele meserii: cizmari, pantofari, tăbăcari, fierari, lăcătuși, dulgheri, dogari, pălărieri, frânghieri, tâmplari, croitori, cojocari, sticlari, curelari și țesători.³ Diploma, important document având textul în limba latină, se păstrează la Arhivele Statului, Filiala Arad⁴. De la această breaslă unită a rămas un tipar sigilar ce datează însă din 1852, actualmente păstrat în colecția de sigilii a Complexului Muzeal Județean Arad⁵. Din dorința de a fi integrat în circuitul științific de specialitate⁶, în rândurile ce urmează ne propunem să prezentăm acest interesant izvor sigilar aparținând breslei mixte din Pâncota. Tiparul sigilar a fost confecționat în întregime din bronz, având rondela și mânerul contopite. Rondela (Fig. 1 a) are formă rotundă cu diametrul de 33 mm, fiind lucrată în incizie, astfel încât să poată fi utilizată la sigilarea cu ceară. Înălțimea totală a tiparului sigilar (rondela și mânerul) este de 70 mm. În câmpul sigilar identificăm o compoziție alcătuită din cinci compartimente, grupate original, neconformă întru totul regulilor heraldice. În cartierul din partea superioară sunt reprezentate însemne caracteristice tâmplarilor: o rindea, un echer și un compas deschis cu laturile în jos; în cartierul din dreapta sus individualizându-i pe lăcătuși sunt gravate două chei încrucișate având vârful în sus și întretăiate la mijloc de un burghiu; în cartierul din stânga sus sunt reunite simboluri ale activității fierarilor: un brăzdar dublu de plug suprapus peste cozile a două unelte intens utilizate (o coasă și un ciocan); în cartierul din dreapta jos s-au plasat însemne specifice sticlarilor: un ciocan și o dălțiță, încrucișate și întretăiate de alte două obiecte neidentificate, probabil un

Fig. 1a

Fig. 1b

hârleț și o tăviță menită a da formă diferitelor produse; în ultimul cartier, din stânga jos, sunt redată figuri heraldice desemnându-i pe dulgheri: o secure și o bardă mare, încrucișate și întretăiate de un ciocan. Pe marginile scutului - lambrechini. În partea de sus a câmpului sigilar, deasupra scutului s-a înfățișat o coloană timbrată de o coroană închisă, flancată de două personaje înfățișate stilizat, tinând cel din dextera în mâna dreaptă o cruce, cel din senestra în mâna stângă globul crucifer. Interpretate, aceste elemente însumate în compoziția descrisă mai sus, constatăm că acestea transmit un mesaj: coloana evocă credem tradiționalul trunchi de arbore al breslei în care viitorii meșteri băteau cuiele. Desigur figurile omenești menționate sunt patronii breslei, chemați să-i ocrotească pe membrii săi. De o parte și de alta a coloanei și a figurilor omenești - data: 1852.

Legenda scrisă în limba germană cu diferite tipuri de prescurtări cuprinde următorul text: SI. (EGEL) D. (ER) PR. (IVILEGIERTEN) TISCH. (LER) SCHLOS. (ER) GLASER ETC. ZUNFT. IN. MARKT PANKOTA (SIGILIUL BRESLEI PRIVILEGIATE A TÂMPLARILOR, LĂCĂTUȘILOR, STICLARILOR ȘI ALȚII DIN TÂRGUL PÂNCOTA). La marginea spațiului sigilar - un cerc perlat. Pe muchia netedă a rondelii s-a incizat ca semn o linie verticală pentru a indica modul în care tiparul sigilar trebuia aplicat, astfel încât imaginea să apară în poziție corectă. Privind câmpul sigilar, observăm că au fost reprezentate branșele meșteșugărești reunite în 1852, când breasla a fost restructurată. Pentru a se evoca simbolic meșteșugurile reprezentate s-au utilizat însemne înfățișând: a. unelte specifice (tâmplari, dulgheri și sticlari); b. produse finite specifice activității (lăcătușii și fierarii). În două cazuri activitățile specifice au fost reprezentate prin compoziții mixte, unelte specifice și produse finite (lăcătușii și fierarii). Tiparul sigilar cercetat din punct de vedere al structurii meseriilor reprezentate simbolic, evidențiază laturile activității economice și nivelul tehnicii existent în cadrul breslei în care s-au unit meșteșugari specializați în prelucrarea lemnului și construcții (tâmplari, dulgheri, lăcătuși și sticlari) și meșteșuguri legate de gospodăriile țărănești (fierari). Modul în care a fost lucrată compoziția din câmpul sigilar, prin respectarea raportului dintre elementele reprezentate, scoate în evidență preocuparea meșterului pecetar și a posesorului în ceea ce privește înfățișarea artistică a piesei sigilare. Mănerul tiparului sigilar (Fig. 1 b) are o formă cilindrică, fiind ornamentat înspre rondelă cu două inele. Desigur acest tipar, datat 1852, nu este primul tipar sigilar utilizat în cadrul breslei din moment ce breasla a fost organizată în 1821, ci așa cum s-a apreciat apariția diferitelor tipare ale aceluiași bresle, uneori în timp relativ apropiat, demonstrează faptul că aceste asociații profesionale posedau mai multe sigilii, pe care le foloseau în diferite ocazii, fiind confecționate cu prilejul unor evenimente legate de viața breslelor, reînnoirea statutelor sau a confirmării lor, fie că erau pierdute⁸. În legătură cu locul unde acest tipar sigilar a fost confecționat ne raliem întru totul părerilor deja exprimate potrivit cărora sigiliile breslelor din zona arădeană au fost confecționate de

NOTE

⁹ Comunicare prezentată la sesiunea de comunicări științifice: "Arhivele naționale, Izvoare ale cercetării istorice", Arad, 26 septembrie 1991

1. Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1954, p. 82

2. Vezi, *Aradul - permanență în istoria patriei*, 1978, p. 168 - 173

3. Geza Kovach, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII - XIX*, Arad, 1974, p. 15; idem, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Ialomița. Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 525

4. Arhivele Statului Arad, *Colecția de diplome, doc. 41/1821, Diploma breslei unite din Pâncota din 1821 a fost reproducă în: D.G.A.S., Îndrumător în Arhivele Statului Arad*, vol. I, București, 1974, p. 180, fig. 48 - 49.

5. Complexul Muzeal Județean Arad, *Fond Muzeu Feudal*, nr. inv. 3710

6. În legătură cu sigiliile breslelor vezi: Jako Sigismund, *Sigilografie cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *Documente privind istoria României*, Vol. II, București, 1956, p. 561 - 619; M. Bunta, *Sigiliul de breaslă în colecția Muzeului de istorie Cluj*, în *Acta MN*, III, 1966, p. 213 - 288; idem, *Două sigilii ale breslei aurarilor din Cluj și Dej*, în *Apulum*, 6, 1967, p. 355 - 360; A. Eichhorn, *Siebenburgische Zunft segel (Sigilii de bresle transilvănene)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, București, 1969, vol. 12; Mircea Zdroba, *Sigilii ale breslelor din Baia Mare păstrate în colecțiile Muzeului Județean Maramureș*, în *Marmara*, 2, 1971, p. 121 - 127; Mircea Zdroba, *Mircea Barbu, Sigiliul de breaslă din județul Arad*, în *Ziridava*, III - IV, 1974, p. 107 - 112; M. Kovacs, *Colecția de sigilii a Filialei Arhivelor Statului, județul Arad*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 499 - 504; Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului, București*, 1984; Augustin Mureșan, Livia Grozi, *Două tipare sigilare aparținând breslei clericilor din Lipova*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, seria muzee, nr. 3, 1989, p. 39 - 42; Maria Dogaru, Augustin Mureșan, *Matricea sigilară provenind de la breasla mixtă din Aluniș, județul Arad*, în *Crisla*, XIX, 1989, p. 435 - 438

7. Datorită apropierii de sursele de materii prime din zonă și a drumului care duce spre comitatul Arad, la Hășmas, nu departe de Pâncota, s-a înființat o manufactură, de sticlă încă din 1741, fiind mutată apoi la Beliu între anii 1780 - 1783, vezi: Veronica Covaci, *Manufactura de sticlă din Beliu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisla*, 1973, p. 220 - 234; idem, *Manufactura de sticlă din Beliu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisla*, 1976, p. 75 - 88

8. Mircea Zdroba, *Mircea Barbu*, op. cit., p. 111

9. *Ibidem*, p. 112.

THE SEAL OF THE UNITED CORPORATION FROM PÂNCOTA

(Abstract)

The authors present the seal of the united corporation from Pâncota (district of Arad) dated 1852. The image represents a heraldic composition made up of five compartments with the symbols of the craftsmen included in the corporation: carpenters, joiners, blacksmiths, glass blowers and locksmith. Above the shield, the trunk of the corporation tree was represented, superposed by a crown, on its sides the patrons of the corporation, who were supposed to take care of its members.

UN MEMORIU REDACTAT DE ALEXANDRU GAVRA ÎN PATRIMONIUL BIBLIOTECII JUDEȚENE TIMIȘ

Hortensia Baica

Școala românească din Transilvania și Banat a îndeplinit prin slujitorii ei un rol de difuzare printre români a valorilor culturii naționale, dar și unul de îmbogățire a patrimoniului nostru cultural cu noi creații în domeniul literaturii, științei și artei; a contribuit, de asemenea, la formarea conștiinței naționale a maselor populare românești asuprite de regimul habsburgic. În acest context, Preparandia din Arad a avut un rol important. Pe plan ideologic, activitatea Preparandiei a constituit o forță împotriva gândirii pedagogice feudale, al cărei caracter clerical și dogmatic devenise o frână în calea dezvoltării școlii și învățământului.

Deschiderea oficială a cursurilor, conform aprobării Curții din Viena, are loc în data de 16 noiembrie 1812; la început, acestea au avut o durată de 15 luni, apoi de doi ani, iar începând din 1876 de trei ani, pentru ca din 1882 să se ridice la patru ani. Elevii se recrutau dintre absolvenții școlilor "triviale" din satele Banatului și ale Crișanei. Dintre primii profesori și directori amintim pe: Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Ioan Mihuț, Iosif Iorgovici, a căror personalitate a lăsat urme adânci în viața Preparandiei și, în general, a școlilor românești.

În perioada 1821-1876 funcționat ca profesor și director, Alexandru Gavra. În timpul celor 55 de ani de conducere a instituției, Gavra a împletit activitatea didactică cu o susținută muncă pentru ridicarea culturală a poporului. Ca profesor de pedagogie și metodică, s-a străduit să completeze pregătirea viitorilor învățători, preocupându-se de organizarea practicii pedagogice a elevilor normaliști. A fost un partizan al modernizării învățământului, prin folosirea pe scară largă a intuiției, aplicarea în practica școlară a cunoștințelor de metodică dobândite de elevi.

Comunicarea noastră prezintă unul din cele trei manuscrise aparținând lui Al. Gavra, existente în patrimoniul Bibliotecii județene Timiș, care reflectă cteva preocupări didactice din ultima perioadă a funcției sale de conducere a Preparandiei. Este vorba despre Memoriul nr. 97/1870², adresat Mitropolitului Șaguna.

Prin adresa nr. 250/28 iulie 1870, Șaguna i-a cerut lui Gavra un raport despre situația școlilor românești "înainte și după introdusele preparandii". Gavra redactează memoriul respectiv în care relatează despre "starea școalelor noastre române nu/numai/înainte de introducerea altor preparandii, ci numai a preparandiei noastre de la Arad". În acest mod își întocmește și răspunsul.

La început face o trecere în revistă a situației politice naționale și religioase a românilor din Ardeal, în timpul ocupației otomane și habsburgice, dar se referă și la "starea școlilor românești triviale gr. răsăritene naționale", pînă la 1812, anul

înființării Preparandiei de la Arad; urmează prezentarea activității acesteia pînă la data respectivă (ex. directori, cursuri, manuale). În final, enumeră zece puncte care "dacă vrem progres, negreșit trebuie exterminate". Prezentăm principalele probleme ce se desprind din lectura acestora:

- baza materială a învățămîntului

Situația materială a școlilor elementare naționale comunale la mijlocul sec. al XIX-lea era deosebit de grea: fondurile proveneau din colecte și donații care alimentau fondul special pentru plățirea directorilor districtuali, a profesorilor și pentru tipărirea manualelor. Rapoartele învățătorilor despre condițiile în care se desfășura procesul de învățămînt menționează frecvent că școlile nu aveau o clădire proprie, că funcționau în case țărănești, cu una sau două odăi necorespunzătoare. Din cele notate de Gavra deducem că, la acea dată, nici baza materială a Preparandiei nu era mai bună. Erau necesare "pentru școală ziduri ... și destule și ample, altminterea scopul nu se va putea dobîndi".

- pregătirea învățătorilor

Ne-am referit mai înainte la perioada de școlarizare în Preparandie. Deși s-au realizat progrese în privința bunei pregătiri a elevilor din sate și a calității învățămîntului, totuși pregătirea generală a învățătorilor nu era corespunzătoare. Acest lucru l-au observat, de altfel, și profesorii Preparandiei, care în iulie 1828 arătau într-un memoriu adresat împăratului că este necesar să se obțină prelungirea cursurilor la trei ani și să se introducă, noi obiecte de învățămînt ca de pildă: economia rurală, istoria naturală, care să fie predate de profesori de specialitate, așa cum solicită și Gavra în acest memoriu.

- salarizarea învățătorilor

Punctul al doilea și al treilea din memoriu se referă la salariile mici ale profesorilor "mireni", "față de dascălii români elementari din orașul Arad, adică elevii lor", care erau plățiți mai bine (1300 florini).

- procesul de învățămînt

Planul de învățămînt, într-o vreme, avea la bază vechile instrucțiuni cuprinse în **Regulele directive** din 1774; se preda mai ales citirea, scrierea, matematica, religia. Noul plan de învățămînt din 1857-1858 prevedea ca în primul an de studii să se pună accent pe lărgirea orizontului cultural al elevilor, în cel de-al doilea, pe orientarea practică. Prin legea din 1868, planurile de învățămînt, atît ale școlilor populare (sau sătești) cît și ale Preparandiei capătă o structură nouă. Pe lîngă introducerea unor obiecte ca: geografia țării și cea generală, fizica, istoria țării și cea universală, științele naturii, se prevedeau și noțiuni de economie rurală. Ani în șir, aceste noțiuni au fost predate de Gavra; după manualul **Povățuire către economia de cîmp**. Se urmărea inițierea învățătorilor în cultivarea rațională a grădinilor, altoirea pomilor și îngrijirea animalelor. "Pentru așa lucruri să se asigure aici lărgămînturi, grădine, unelte, olate" notează autorul în punctul al cincilea din memoriu.

- promovarea învățămîntului intuitiv

Acest principiu este afirmat cu mai multă tărie în publicațiile și manualele apărute după 1855. Activitatea de îmbogățire a colecției de material intuitiv în Preparandie este dusă cu entuziasm și perseverență de Gavra. În numeroase rapoarte adresate autorităților școlare, el cerea fonduri pentru achiziționarea materialului didactic de la Viena sau Sibiu. Obiectele enumerate: microscop, mașina electrică, butelia de Leyda. În punctul al șaselea se arăta: "Pentru fizică, geometrie, matematică, istoria naturală și mijlocirea învățaturii prin intuițiune, să se procure instrumentele corespunzătoare".

În concluzie: orientarea dată învățămîntului, metodelor de predare, atitudinea față de procesul de învățămînt, sînt cîteva idei care se desprind din lectura memoriului și dovedesc o concepție nouă cu privire la educație.

NOTE

1. *Trivial* (adj.) derivat din lat. *trivium*, dar nu cu sensul "răspîntie" (loc unde se despart trei drumuri). În latină, ca și în limba română, substantivul "cale" (via) însemna nu numai "drum", "cale", ci și figurat "mijloc", "procedeu". Cu acest sens figurat *via* apare și în compusul *trivium*, care în latina medievală numea parte procesului instructiv în care erau studiate, în primele clase, cele trei materii: gramatica, retorica și dialectica, spre deosebire de *quadrivium*, care denumea partea instrucțiunii ce cuprindea cele patru așa-numite arte matematice: aritmetica, muzica, geometria și astronomia. În legătură cu acest *trivium* se pune și adjectivul *trivial* din construcția "școli triviale".

2. Gavra Alexandru. *Memoriu*. Mss. nr. 97/1870. 10 pagini, cerneală neagră. Celelate două manuscrise sînt: *Supliment* la memoriul de mai sus (același număr: 97/1870; 1 foaie și *Supliment* cu nr. 101/1870; 1 foaie.

3. *Mirean* (adj.) persoană care nu aparține clerului, laic. (DEX, p. 553). Gavra notează că profesorii mireni erau plătiți cu 600 de florini, la data respectivă.

EINE DENKSCHRIFT VON ALEXANDRU GAVRA AUS DEM PATRIMONIUM DER KREISBIBLIOTHEK TEMESCH. (Zusammenfassung)

Die Autorin stellt eine Denkschrift (97/1870) des Direktors der Pädagogischen Schule aus Arad, Al. Gavra, an den Erzbischof Andrei Șaguna vor. In dem Schreiben wird die Lage der rumänischen Schulen aus der Gegend von Arad geschildert. Die wichtigsten Probleme welche die Denkschrift anführt beziehen sich auf: die materielle Basis der Schulen (unzulängliche Fonds und unangemessene Bauten), die Vorbereitung der Lehrer (nicht zufriedenstellend, eine Verlängerung der Studienzeit auf drei Jahre wird vorgeschlagen), die Gehälter der Professoren und Lehrer (bescheiden), die Lehrprogramme (sollten erweitert werden) und den intuitiven Unterricht (sollte durch Ankauf von didaktischem Material ausgebaut werden).

4

În decursul timpului Episcopia ortodoxă Română din Arad a deținut spre administrare mai multe fundații având drept scop valorificarea potențialului intelectual al tinerilor români, prin acordarea de burse sau alte forme de sprijin. Fundațiile erau constituite din bunuri care nu făceau parte din patrimoniul Episcopiei, dar erau administrate direct de aceasta sau prin organele din subordine conform dorinței fondatorului. În administrare Episcopia era ajutată de un comitet ales în acest scop, iar în actul conducerii trebuiau respectate "literale" sau prevederile fundamentale, care reflectau dorința fondatorului. Fundațiile erau de asemenea înzestrate cu personalitate juridică.

Până la despărțirea ierarhică, fundațiile erau administrate de către Mitropolia din Carloviț. Într-o cuvântare ținută de Mitropolitul Andrei Șaguna în data de 5 martie 1864 la Carloviț în legătură cu despărțirea ierarhică referindu-se și la aceste fundații, spune că sunt de două feluri, și anume "fundații bisericești" și "fundații filantropice".¹ Unele din acestea au fost întemeiate de către români, iar altele de creștini aparținând altor naționalități, în schimb fundațiile înființate de către aceștia erau "fără restrângeri locale sau naționale". Între acestea, Andrei Șaguna, a amintit: fundația pentru acordarea de burse înființată de Sava Tököly; fundația arhimandritului Zelic, fundația "alumneală" a mitropolitului Stratimirovici, "care încât o cunosc - spune mai departe Andrei Șaguna - se putu împărtași din ea și alți tineri care nu sunt de naționalitate sârbă, ceea ce s-a întâmplat cu mai mulți tineri români". O altă fundație amintită de Andrei Șaguna, este cea a negustorului român Ioan Trandafir din Neoplanta (Belgrad), din anul 1863, "din care după voia lui din urmă, vin a se ajuta patru tineri români de religia noastră din Transilvania - căci fondatorul era transilvănean - și încă câțiva tineri sârbi. Asemenea caracter are, după părerea mea - continuă Șaguna - și fundația Arhiepiscopului și Mitropolitului Moise Putnic, care testă un capital de 6.000 fl spre a se ajuta din dânsul patru studenți săraci de religia lui. Și fiindcă dânsul a fost Mitropolitul întregii națiuni sârbești și românești, pentru aceea cred, că după lăsarea confesională a acestui testament să se împărtașească și tinerii români de religia fondatorului din beneficiul acestei fundații".

După despărțirea ierarhică o parte din aceste fundații au trecut în administrarea Episcopiei Aradului. Ele s-au înmulțit, ajungând în fiecare parohie mai mare să ia ființă câte o fundație școlară. Astfel în urma unui ordin circular dat de Episcopia Aradului în anul 1878, fiecare protopop a prezentat conspectul parohiilor unde există asemenea fundații. Un conspect interesant al "fundațiilor bisericești, școlare și eparhiale din protopopiatul Arad existente la sfârșitul anului 1877", prezintă protopopul Ioan Rațiu. Prima parohie amintită este Pecica, unde

Începând cu anul 1856 exista o fundație întemeiată de Traila Vertaci, economist în Pecica și una înființată de Gavril Constantinovici, inspector dominiar în Jimbolia. Ambele fundații erau administrate de către episcopii Bisericii ortodoxe române din localitate și aveau drept scop cumpărarea de manuale școlare pentru copii proveniți din familii cu posibilități materiale reduse. Aceste două fundații s-au contopit, având la sfârșitul anului 1877 un capital de 4.028 fl. O altă fundație școlară având același scop, exista în parohia Micălaca. A fost înființată prin efortul administrației locale în anul 1869, fiind administrată de către George Cosma, având un capital inițial de 19 fl. iar la sfârșitul anului 1877 de 321 fl. În parohia Cicir exista de asemenea o fundație școlară, înființată în anul 1866 de către Dimitrie Bozgan. A fost administrată de către consiliul parohial având un capital inițial de 101 fl. iar la sfârșitul anului 1877 un capital de 703 fl. Pentru construirea școlii a doua din localitatea Sâmbăteni s-a înființat o fundație școlară în anul 1876, având un fond la început de 2791 fl. și crescând a ajuns să fie în anul 1877 de 5.503 fl. Comitetul parohial din Păuliș a administrat de asemenea o fundație școlară, având drept scop "cumpărarea cărților pruncilor săraci". Această fundație s-a constituit din "dăruiri și din pedepse precum și din arenda școlii", având un capital de 16 fl. iar la sfârșitul anului 1877 un capital de 254 fl. Consiliul parohial din Radna a administrat de asemenea o fundație, constituită din capitalul "rămas după edificarea școlii și din pedepsirea celor ce nu trimit copii la școală". Inițial fondul a fost de 310 fl. iar cu timpul a crescut, împlinindu-și rolul ei. Data de 1 mai 1858 reprezintă și pentru parohia Șoimoș înființarea unei fundații școlare, având un capital la început de 20 fl. iar la sfârșitul anului 1877 a crescut la 231 fl. Pentru a se acorda ajutoare copiilor săraci, în anul 1870 din "lăsământul lui Andrei Stoianovici" s-a constituit o fundație școlară și în parohia Șeitin. A fost administrată de către comitetul parohial local. De asemenea Dimitrie Corbaci, în parohia Tornea înființează o fundație școlară și lasă o sumă pentru cumpărarea unui clopot la biserică. La 30 martie 1864 credincioșii Ciorba Mitru și Maria n. Aletean, înființează o fundație pentru a ajuta pe copii săraci din parohie "care vor frecventa școlile reale sau alte institute". Inițial suma era de 400 fl., care crescând a ajuns la sfârșitul anului 1877 să fie 1191 fl.

Menționăm faptul că acest conspect prezentat de protopopul din Arad Centrului Eparhial poartă data de 31 martie 1878.²

Al protopopiat care a răspuns ordinului circular al Episcopiei a fost cel din Chișineu. Astfel protopopul Petru Chirilescu, prin actul nr.408 din 26 martie 1878 prezintă conspectul parohiilor unde există asemenea fundații, dimpreună cu date despre acestea. Prima parohie menționată este Chitighaz, unde au existat trei fundații, una preotească și două școlare. În parohia Ciaba a existat o fundație școlară, având un capital inițial de 110 fl. iar la sfârșitul anului 1877 un capital de 3000 fl. În parohia Bichiș au existat cinci fundații, una cantorală, două preoțești, una învățătorescă și una școlară. În parohia Gyula au existat la sfârșitul anului 1877 trei fundații școlare având un capital total de 2700 fl. În parohiile Pil, Otlaca,

Șiclău, Mișca, Vânători, Mișca, Șepreuş, Nădab, Curtici, au existat câte o fundație școlară.³

În cadrul protopopiatului din Comloș au fost prezentate cele patru parohii unde existau asemenea fundații, de către protopopul Vichentie Șerban prin actul nr. 231 din 1 martie 1878. Astfel comitetul parohial din Comloș a administrat o fundație școlară instituită pentru a se acorda burse studenților săraci din localitate. A fost înființată în anul 1869 de către locuitorii comunei, având un capital la sfârșitul anului 1877 de 964 fl. Tot în Comloș, Christofor Schiffman, inspector dominial, dimpreună cu soția lui Maria, au întemeiat o fundație în anul 1870 numită "Fundația Schiffmaniana" având un scop întreit, și anume, întreținerea în stare bună a crucii din drumul Nereului, oficierea anuală a parastasului pentru fondator și soția lui, după moarte, precum și "pentru oferirea de stipendii (burse) pentru un preparand și un teolog de religie grec ortodoxă din protopopiatul Comloșului". În aceste scopuri fondatorul lasă suma de 7.400 fl. În parohia Pesac au existat două fundații bisericești înființate de către credincioșii Iosif Jahoda și Cosma Bogdan, în anul 1869 și respectiv 1872, pentru ca după moartea fondatorilor să li se slujescă parastasul anual. De asemenea în parohia Toracu Mare și în Toracul Mic exista începând cu anul 1856 câte o fundație școlară înființată în vederea "procurării cărților școlare pentru școlarii săraci". În anul 1869 consiliul parohial din Ecica română a înființat o fundație școlară, iar în anul 1870 credinciosul Treica Matulescu a mai înființat o alta având un capital inițial de 200 fl. iar la sfârșitul anului 1877 a fost de 1401 fl, aceasta din urmă contopindu-se cu prima având același scop, procurarea manualelor școlare copiilor săraci.⁴

În cadrul protopopiatului Șiriei, așa cum consemnează protopopul George Vasilievici prin actul din 27 martie 1878, existau opt asemenea parohii în care s-au înființat fundații școlare. Toate aveau drept scop "procurarea cărților scolastice pe seama pruncilor săraci". Aceste parohii erau următoarele: Galșa, Agriș, Cuvin, Măderat, Tauț, Moroda, Șiria și Miniș. Nu menționează data înființării acestora cu numai faptul că sunt administrate de epitropia bisericii. Capitalul inițial corespunde cu cel din anul 1877, ceea ce ne face să credem că toate au avut drept dată de înființare anul 1877 sau anul anterior. Pentru a ne face o imagine asupra puterii acestor fundații redăm suma acestora, care se prezintă după cum urmează: parohia Galșa avea o fundație școlară cu un capital de 1000 fl., parohia Agriș cu 197 fl., parohia Cuvin cu 561 fl., parohia Măderat cu 95 fl., parohia Tauț cu capital de 400 fl., parohia Moroda cu 30 fl., parohia Șiria cu 827 fl., iar parohia Miniș cu 51 fl. ⁵

În cadrul protopopiatului Lipova existau nouă parohii unde au existat asemenea fundații, până în anul 1877. Astfel în Lipova existau începând cu anul 1865 trei fundații. Prima a fost înființată în data de 1 iulie 1865 de către Gavril Faur și soția lui Veronica, toți locuitori în Oradea, care prin testamentul lor din 1 iulie 1865 dispun înființarea unei fundații pentru oferirea de burse la doi tineri studenți ortodoxi de naționalitate română care studiază la gimnaziu sau la orice altă

facultate. Pe lângă aceasta mai dispun înființarea unei fundații bisericești pentru oficierea anuală a parastasului după moartea lor. Capitalul acesteia din urmă a fost inițial de 90 fl. iar la sfârșitul anului 1877 de 1500 fl. Tot în Lipova a mai existat o fundație înființată de către Atanasie Marinescu din data de 8 noiembrie 1865, având un capital la sfârșitul anului 1877 de 181 fl. De asemenea consiliul parohial din Lipova a înființat și o fundație școlară pentru a ajuta copiii săraci în procurarea manualelor școlare. Alte parohii unde existau fundații școlare având drept scop "cumpărarea de cărți pentru pruncii săraci" sunt consemnate la 9 februarie 1878 următoarele: Căpâlnaș, Chelmac, Belotint, Telea, Birchiș, Vizma, Alioșiu și Bacmezeu.⁶

În protopopiatul Vărădiei, protopopul Iosif Beleş, prin actul nr. 58 din 3 aprilie 1878, consemnează existența unei fundații în parohia Săvârșin, și anume cea a baronului Foray. Această fundație avea drept scop "subvenționarea învățătorului grec-ortodox de la școala confesională din Săvârșin". Suma inițială a fost de 210 fl., iar actele fundației se aflau la Mănăstirea Hodoș Bodrog. Anul înființării fundației este 1853 iar suma la sfârșitul anului 1877 a fost de 300 fl.⁷

În protopopiatul Timișorii, prin actul nr. 159 din 25 ianuarie 1878 protopopul Meletie Drăghici, consemnează existența fundațiilor școlare în următoarele parohii: Siag, Ghioroc, Secusigiu precum și în parohia Timișoara Fabrică, unde o credincioasă a donat două case pentru susținerea învățătorului.⁸

Prin actul nr.122 din 2 martie 1878, protopopul Constantin Gurban din Buteni consemnează faptul că Medrea Mărcuț din localitatea Buteni a donat "bisericii și școlii o casă cu intravilan și supraedificate și un extravilan de 1/4 sesie". Este anexat în copie și testamentul acestuia, purtând data de 25 februarie 1878. Tot în acest context trebuie amintită și fundația preotului Simeon Iosif Popovici-Paffy înființată în anul 1839 având drept scop acordarea unei burse anual celui mai bun student din Buteni, precum și ajutor învățătorului din comună și spitalului.⁹

În cadrul protopopiatului Hitias, prin actul nr.32 din 20 ianuarie 1878, protopopul locului consemnează existența unei singure fundații, și anume în parohia Bunea, înființată de către credincioasa Eugenia Iovici în anul 1877, pentru ajutor bisericii parohiale. Suma total alocată de fondatoare în acest scop a fost de 240 fl.¹⁰

Din cele unsprezece unități protopopești existente atunci în cadrul Episcopiei Arad, numai cea din Hălmagiu nu consemnează nici o fundație școlară în parohiile din subordine, iar conspectul celui din Ineu s-a pierdut.

Episcopia Aradului avea jurisdicție și peste parohiile bihorene. Printr-un decret imperial din data de 22 iunie 1715, episcopatul din Arad, Ioanichie Martinovici, primește această confirmare. La 1 septembrie 1724 protopopii și preoții bihoreni au semnat cunoscutul act de supunere către Episcopia Aradului. La 20 februarie 1792 împăratul Leopold aprobă înființarea la Oradea a unui vicariat, supus numai în cele canonice episcopatului din Arad. Acest lucru va fi pus

În aplicare abia în anul 1793 când episcopul Pavel Avacumovici din Arad, prin actul circular din 24 august același an comunică înființarea acestui Consistor. Acesta este motivul pentru care amintim și o parte din fundațiile administrate de acesta sau de organele parohiale în drept.

În localitatea Oradea prima fundație școlară s-a înființat în anul 1810 de către "Văduva lui Crăciun Papp",¹¹ care testează pe seama școlii 2000 fl. cu scopul înființării unei fundații permanente din care să se ajute copiii săraci cu haine și cărți. O altă fundație a fost înființată de către "văduva lui Gavril Mag"¹² în scopul acordării de ajutoare corului și școlii. Banca din Oradea a înființat alte două fundații spre a se folosi din ele biserica și școala.

O fundație importantă este cea înființată de către Nicolae Zsiga.¹³ Acesta s-a născut în anul 1790 în localitatea Sânmiclăuș, fiind un sprijinitor puternic al școlii și al instituțiilor culturale bihorene. El a stat în fruntea școlii din Oradea ca director între anii 1839-1870, lucrând intens pentru prosperarea ei și ajutând școlarii săraci cu haine și cărți. Dar dragostea lui Nicolae Zsiga manifestată față de Biserica și Școala română, precum și față de poporul din rândul căruia a ieșit, a fost atât de mare, încât la anul 1864, întreaga sa avere o lasă acestora, înființând în Oradea "Fundația Sfântului Nicolae", care apoi s-a numit "Zigaiana" din a cărei venituri se acordară 10-12 burse elevilor din școlile gimnaziale sau studenților de la Academia de drept din localitate. În anul 1869 a mai făcut o fundație de 10.000 fl. pentru tinerii români ortodoxi care frecventează gimnaziul din Beiuș; iar pentru biserica și școala din Tinca a făcut o altă fundație de 4000 fl. Nicolae Zsiga s-a stins din viață în Oradea la data de 5 noiembrie 1870, numele lui rămânând nemuritor peste generații.

O altă fundație importantă este cea întemeiată de către Emanuil Gojdu.¹⁴ S-a născut în Oradea la 21 februarie 1802. A studiat în Oradea și Budapesta, îmbrățișând cariera juridică. El a dus o luptă susținută pentru apărarea credinței și limbii poporului român din cadrul Imperiului habsburgic. De numele lui este legată înființarea unei fundații care-i va purta numele. Acest act a fost concretizat la 4 noiembrie 1859 și expus în testamentul său. Fundația Gojdu a creat astfel posibilitatea unei selecționări pe criterii judicioase și echitabile a "elementelor române, de la țară și trecerea lor prin filiera celor mai înalte instituții de cultură".¹⁵ Acest rol l-au avut de fapt toate fundațiile, căci aceste talente recrutate din masele țărănești s-au șlefuit în școli de toate categoriile și au răspândit mai târziu lumina culturii asupra mulțimii din care au răsărit. Binefacerile elitei de cărturari formați din sprijinul Fundației Gojdu, s-a resimțit din belșug în toate așezămintele românești de cultură, în instituțiile naționale menite a ține aprinsă flacăra conștiinței naționale. Fundația Gojdu a fost un instrument admirabil de propășire culturală, dăruind tinerilor rodul muncii sale. În anul 1904 această fundație avea 152 de bursieri, aceștia și mulți alții formând avangarda conștiinței naționale în zbuciumata luptă de făurire a statului național român din anul 1918. Deși la 3 februarie 1870 acest

mare binefăcător s-a stins, el a lăsat un izvor din care se vor adăpa mulți tineri, care-i vor duce numele mai departe.

Din cele expuse mai sus se poate constata existența fundațiilor școlare în majoritatea parohiilor mari. Desigur acestea nu sunt singurele. Pe lângă fundațiile școlare prezentate în urma ordinului circular al Episcopiei mai sus amintite, de către oficiile protopopești, și pe lângă fundațiile amintite, existente în cadrul Consistoriului din Oradea, au mai existat și alte fundații în orașe ca: Lugoj, Timișoara, Arad și Șiria. În continuare vom prezenta o parte din aceste fundații.

Astfel în localitatea Lugoj a existat "Fundația lui Teodor Pap" ale cărei Statute se află în arhiva Episcopiei Aradului.¹⁶ Fondatorul s-a născut în localitatea Bichiș-Gyula în anul 1821 și s-a stabilit în Lugoj, unde a și trecut la cele veșnice la data de 29 septembrie 1887. Prin testamentul său redactat la 26 septembrie 1887 la notariatul de stat din Lugoj, dispune înființarea din averea sa a unei fundații de burse intitulată "Fundația lui Teodor Pap", care să fie încredințată spre administrare Consistoriului ortodox din Arad. Această fundație devine activă în baza testamentului mai sus citat, în baza actului nr.301 din 25 mai 1888 redactat la același notariat de stat de către văduva fondatorului, Ofelia Pap, precum și în baza decretului Tribunalului din Lugoj nr.1237/1889. Averea fundației se compunea din bunuri mobile și imobile. Ea a constat din mai multe case, pământ și o mare sumă de bani. Din venitul acestora se distribuiau burse tinerilor studenți români proveniți din familii fără posibilități materiale care să le permită frecventarea cursurilor unei instituții școlare. prevederile fundamentale redactate și aprobate în ședința Consistoriului din Arad la 12 octombrie 1895 și semnate de către episcopul Ioan Mețianu, prevăd la punctul opt tocmai acest scop al fundației, și anume "a se distribui din venitul ei curat anual stipendii anuale tinerilor studenți greco-orientali români săraci și lipsiți de mijloace materiale din Bichiș-Gyula precum și rudelor fondatorului". La punctul treisprezece din aceleași prevederi se specifică faptul că "pentru acordarea burselor se va publica concurs", iar în urma rezultatelor obținute de concurenți, Consistoriul va oferi bursele acestea. Numărul locurilor era stabilit în funcție de veniturile fundației. Cel care a beneficiat de bursă o va putea menține până la sfârșitul studiilor. Bursa se poate pierde în momentul în care stipendistul este leneș sau săvârșește fapte necuviincioase. În continuare prevederile fundamentale obligă Consistoriul arădean la redactarea anuală a unui proces-verbal în care să se consemneze toate veniturile și cheltuielile. Din această fundație s-au împărțit mulți tineri, care la rândul lor au dus făclia culturii mai departe. Noi am dat colbul și am readus în memorie un nume demn de toată stima și recunoștința noastră integrală.

Nici localitatea Timișoara nu a fost lipsită de asemenea fundații. Astfel, intelectualitatea română timișoreană venind în sprijinul elevilor silitori proveniți din familii cu o situație materială redusă, a înființat în anul 1867 în orașul de pe Bega, o fundație școlară. Începuturile acestei fundații sunt din anul precedent,

1866, an în care s-a constituit și un comitet provizoriu de conducere a acestei fundații, alcătuit din protopopul Timișorii, Meletie Drăghici - președinte, din A. Rațiu - vicepreședinte, din Gheorghe Ardelean - secretar, G. Crăciunescu - casier, precum și din alți opt membri. În cadrul ședinței comitetul provizoriu din data de 28/5 octombrie 1866 s-a hotărât redactarea statutului de funcționare a acestei fundații. La ședința următoare din data de 17/29 noiembrie 1866 s-a luat, deja, în dezbateră proiectul de statut al fundației, care s-a primit cu o "majoritate absolută".¹⁷

Aceste statute cuprind o introducere și trei părți. În introducere se arată motivul pentru care s-a înființat această fundație, precizându-se: "inteligenta română timișoreană luând în considerare lipsa de destui bărbați învățați români, și că o națiune fără inteligenți nu poate propăși în cultură, iar mai departe talentele de excepție ale tinerilor români, precum și zelul ei de a merge chiar cu sacrificiu pe calea propășirii, care talente eminente rămân adesea ori îngropate ori împiedicate spre scăderea dezvoltării nației numai din lipsa mijloacelor de sprijinire și de încurajare, am aflat de bine a înființa un Institut alumneal în Timișoara, și a croi un izvor nesecabil de încurajare și de sprijinire pentru aceste talente mai excelente după următoarele statute".

Prima parte a statulelor cuprinde numirea și scopul acestei fundații precum și mijloacele pe care le folosește pentru atingerea scopului propus. Această parte cuprinde patru puncte. La primul punct avem numirea acestei fundații, și anume: "Alumneul român național în Timișoara". La punctul doi se prezintă scopul înființării lui, care este "oferirea celor de lipsă pentru susținerea traiului vieții a tinerimii române talentate, însă lipsită de mijloace materiale, tinerime care ar dori să studieze la Gimnaziul din Timișoara. Numărul tinerilor se va primi după putință". La punctul trei din prima parte se prezintă sursele de venit, și anume: "Contribuțiile anuale ale membrilor alumneului, darurile oferite de diferiți binefăcători, venituri de la balurile și loteriile care se vor ține în acest socp, etc."

În partea a doua se tratează despre "așezământul Institutului". Această parte cuprinde opt puncte. La punctul cinci se precizează: "Institutul se compune din membrii fondatori, ordinari, binefăcători și sprijinitori, fără deosebire de națiune și religie, care au vârsta deplină și purtare morală nepătată." Punctele următoare dezvoltă acest punct. În ele se precizează faptul că membrii fondatori sunt aceia care contribuie cu cel puțin o sută de florini (val.austriacă, membrii ordinari sunt accia care oferă timp de trei ani o sumă anuală de cel puțin cinci fl. v.a.etc. La ultimul punct al părții a doua se redă emblema sigiliului fundației, și anume: "O matroană ținând în mână doi copii cu inscripția Alumneul național român în Timișoara".

Partea a treia tratează despre administrarea acestei fundații. Organul de conducere superior al fundației este Adunarea generală, care se va întruni anual în luna septembrie. Aceasta va alege un comitet format din doisprezece membri, patru clerici și opt mireni. În fruntea comitetului stă un președinte, urmat de un

vicepreședinte, un notar, un casier, un controlor și șapte membri aleși cu majoritatea voturilor. Alegerile au loc din trei în trei ani.

Statutele se încheie cu dispoziții generale. Fundația a fost pusă sub patronajul Episcopului din Arad. Întrucât familia Mocioni și-a dat tot sprijinul la înființarea acestui Institut, ea a fost socotită "protectoare" a acestuia.

Dar abia în cadrul ședinței Adunării generale din 4/16 aprilie 1868 s-a constituit definitiv această fundație în urma aprobării primite din partea Ministerului prin actul nr. 7719/1868. La această adunare, cu participarea unui număr "mare de intelectuali și preoți din toate comitatele", a fost ales un membru din familia Mocioni, și anume Alexandru Mocioni, să prezideze această adunare extraordinară, întrucât episcopul Procopie Ivacicovici din motive de sănătate nu a putut participa. În urma alegerii prezidiului, la propunerea lui Vicențiu Babeș, adunarea generală se declară constituită și se anuță înființarea "alumneului în înțelesul statutelor și pe baza aprobării ministeriale, iar statutele semnate de cei prezenți".

În urma înființării acestui "alumneu", întâlnim membri fondatori nu numai persoane particulare ci și un număr mare de parohii și alte asociații, care au contribuit la bunul mers al noului așezământ. Dintre membri binefăcători amintim pe soții Lazăr și Eva Boleanzu, care așa cum se menționează în testamentul lor "înțelegând despre scopul frumos al Alumneului Național Român, ne-am hotărât subsemnații locuitori în Sânmihailu Român, a lăsa după moartea noastră toată averea Alumneului". Acest act testamentar este datat la 19 septembrie 1869, în localitatea susamintită.

În anul 1873 însă această instituție trece prin momente grele, trebuind chiar să-și întrerupă activitatea, întrucât suma depusă la Banca de industrie din Timișoara, prin falimentul acesteia, este pierdută. Dar prin efortul oamenilor de bine situația s-a îmbunătățit, punându-se în cadrul ședinței din 9 octombrie 1879, problema conferirii a două burse anuale unor tineri care dorec să studieze la diferite universități.

Pelângă această importantă instituție caritativă din Timișoara mai amintim și "Fundația Antoniu Mocsonyi de Foen".¹⁸ Astfel comitetul parohial al comunei bisericii ortodoxe române din Timișoara Fabrică, în cadrul ședinței din data de 5 aprilie 1894 a stabilit "literile" fundației susamintite. Aici se specifică faptul că fundația poartă numele "Fundația Antoniu Mocsonyi de Foen". Scopul este "a ajuta tinerimea română de religie ortodoxă, cu preferință cea din părțile bănățene, pe carieră de meserii și industrie. Acest ajutor se va efectua prin acordarea de burse anuale la învățătură și perfecționare, precum și prin acordare de ajutoare bănești la începerea unei meserii sau industrii spre instalarea și procurare a uneltelor necesare". În ce privește averea fundației se consemnează faptul că cu data de 1 iulie 1893, averea fundației constă din 2518 fl. 28. cr. v.a. bani gata depuși spre fructificare". Administrarea fundației era făcută de către "comitetul protopopesc al protopopiatului ortodox din Timișoara, prin epitropia protopopiatului sub controlul

sinodului protopopesc și a Consistoriului din Arad, sub a cărui jurisdicție stă protopopiatul din Timișoara".

Tot la Timișoara a mai activat și fundația "Lazarevici"¹⁹ din anul 1880 precum și fundația înființată de către Emanuil Ungurean²⁰ și soția sa.

În continuare prezentăm alți binefăcători, care din dragoste față de neamul din care au făcut parte, întreaga lor agoniseală de o viață au pus-o în scopuri culturale. Astfel în localitatea Șiria pe lângă fundația școlară amintită, au mai existat alte două, Acestea au fost înființate de către Ștefan Antonescu și de către Dr. Iuliu T. Mera.

De numele lui Ștefan Antonescu se leagă înființarea unei fundații, din care s-au oferit burse studenților și elevilor proveniți din familii cu posibilități materiale reduse.²¹

Ștefan Antonescu s-a născut la data de 20 august 1828 în comuna Cetea, județul Bihor, dintr-o familie preotească săracă și numeroasă. Ștefan, unul din cei doisprezece copii ai familiei a trebuit să înfrunte toate greutățile pentru a-și dobândi o formație intelectuală la cele mai mari instituții școlare ale vremii. Tatăl său a fost Ioan Antonescu, preot paroh în Cetea, iar mama lui a fost Paraschiva Topau din Lugașu de Sus, județul Bihor, fiică de preot.

Ștefan Antonescu urmează școala elementară în localitatea vecină Borozel, iar la Beiuș clasa I gimnazială. Clasele II-VII le-a terminat la Gimnaziul din Oradea, unde în anul 1852 a susținut și examenul de maturitate, se înscrie apoi la Academia de drept din Oradea urmând timp de doi ani cursurile de aici, iar anul trei la Universitatea din Budapesta, unde în 7 iulie 1855 a susținut primul examen de stat, iar în 14 iulie 1856 al doilea, ambele trecându-le cu succes.

După terminarea studiilor juridice, Ștefan Antonescu a fost numit la data de 13 august într-un post la Tribunalul din Arad, unde a funcționat până la începutul anului 1861. Din acest an întreaga sa cativitate o va desfășura în județul Caraș-Severin. Prezent la toate manifestările culturale românești, Ștefan Antonescu a fost ales între anii 1877-1880 președinte al Reuniunii învățătorilor din Episcopia Caransebeșului, căreia i-a dat un puternic avânt, făcând din învățătorii acestei Episcopii "cei dintâi învățători din întreaga Mitropolie". Cu ocazia aniversării a 25 de ani de la înființarea acestei Reuniuni învățătoresci, Ștefan Antonescu în anul 1895 a înființat o fundație de 1500 fl. pentru "premierea cărților didactice la școlile populare române din Dieceza Caransebeșului". În localitatea Lugoj a înființat de asemenea două fundații școlare, una pentru școala gimnazială și cealaltă pentru școala de fete. Dar nici Aradul n-a fost lipsit de ajutorul său, aici fiind ales membru fondator al Reuniunii învățătorilor români din Episcopia Aradului, a Societății pentru crearea unui fond de teatru român, al Asociației pentru cultura poporului român (ASTRA).

În anul 1858 Ștefan Antonescu s-a căsătorit cu Sofia Nicoară, fiica lui David și Ana Nicoară din Gyula, provenind și ea dintr-o familie săracă, rudă cu

ilustrul patriot Moise Nicoară.

Ștefan Antonescu a trecut la cele veșnice în ziua de 6 decembrie 1901, fiind condus pe ultimul său drum la cimitirul din Șiria de către rudenii, credincioși și reprezentanți ai instituțiilor culturale din județele Arad și Caraș-Severin. Din partea Consistoriului arădean au participat A. Hamsea, I. Pap, R. Ciorogariu și V. Goldiș.

Așa cum prevede testamentul său redactat cu puțin timp înainte de moarte (la data de 25 noiembrie 1901), întreaga sa avere a lăsat-o în scopuri filantropice.

Astfel bisericii din comuna natală Cetea a lăsat 1000 fl. în scopul edificării noii biserici; bisericii din Șiria a lăsat 1000 fl. pentru oficierea anuală a parastasului și pentru întreținerea bisericii; consiliului parohial din Șiria a încredințat 500 fl. din a căror venit să se cumpere manuale școlare elevilor săraci dar meritoși. Asociațiile culturale arădene beneficiază de ajutor bănesc din partea lui Ștefan Antonescu pentru acțiunile lor culturale. Astfel Asociației arădene pentru crearea unui fond de teatru român lasă suma de 200 fl. pentru mărirea capitalului; Asociația pentru literatura română și cultura poporului român, numită ASTRA, beneficiază de suma de 300 fl. în scopuri culturale; Reuniunii învățătorilor români din cele 11 protopopiate ale Episcopiei Aradului lasă suma de 300 fl. tot pentru scopuri culturale.

Dar numele lui este pomenit în istoria noastră culturală ca autor al unei vestite fundații, prin care a pus la dispoziția neamului său un admirabil instrument pentru propășirea lui culturală. Astfel din cea mai mare parte a averii sale înființează o fundație numită "Fundația Ștefan Antonescu și soția sa Sofia născută Nicoară din Șiria", oferită spre administrare Consistoriului Episcopiei Aradului. Din venitul anual urma să se ofere zece burse a câte 600 până la 1000 cor. unui număr de zece studenți teologi români din județele Arad și Bihor și cinci burse patru tineri studenți din județul Caraș-Severin. Din banii rămași după oferirea bursei urma să se acorde burse pentru elevii de la școlile de stat. Bogata lui bibliotecă, dimpreună cu cea a ilustrului patriot și cărturar Moise Nicoară, a donat-o Institutului teologic din Arad.

Un alt filantrop este medicul Iuliu T. Mera, care a întemeiat o fundație care-i poartă numele.²² Născut în Șiria, a dispus prin testamentul său redactat în data de 11/14 aprilie 1908, ca din banii rămași după moartea sa să se constituie un fond "care va purta pentru totdeauna numele subscrisului și din a cărui venit autoritățile bisericești vor distribui stipendii la studenți mai ales de rang academic săraci, cu purtare morală bună și progrese excelente în studii de orice specialitate, români greco-orientali". Pe baza acestui testament, în urma morții sale intervenită în Viena, la data de 30 august 1909, secretarul eparhiei Aradului, Vasile Goldiș a redactat prevederile sau literile fundației acestui mare filantrop, care au fost aprobate în cadrul ședinței consistoriale din data de 29 iulie/11 august 1910, și semnate de Episcopul Ioan Papp și Vasile Goldiș. La punctul prim se prezintă

istoricul acestei fundații la punctul doi este specificată denumirea fundației, și anume "Fundația de stipendii a medicului dr. Iuliu T. Mera din Șiria"; la punctul trei se prezintă scopul fundației, care este cel prevăzut în testament; la punctul patru se arată modul cum se face administrarea fundației, și anume "averea aceasta o administrează Consistoriul diecezan ortodox român din Arad în conformitate cu dispozițiile regulamentelor bisericești, care sunt și vor fi în vigoare". "Averea fundației se compune din 65.000 (șasezeci și cinci mii) coroane bani depuși spre fructificare la Institutul de credit și economii "Victoria" din Arad și din 61 (șaizeci și una) acțiuni emise tot de Institutul de credit și economii "Victoria" din Arad, în prețul nominal de câte 200 coroane"; la punctul cinci se arată cine este îndreptățit a beneficia de burse din această fundație; în continuare se cuprind dispoziții cu privire la bursieri. Astfel locurile vor fi ocupate prin concurs, în funcție de medie, și vor fi deținute până la terminarea studiilor.

Desigur că nici Aradul nu a fost lipsit de asemenea creștini, care și-au lăsat averea în scopuri caritative. Demn de amintit este gestul Elenei Ghiba Birta, de numele căreia se leagă înființarea unei fundații administrată tot de consistoriul diecezan.

Elena Ghiba Birta s-a născut în anul 1801 în localitatea Bichiș, dintr-o familie înrudită cu preotul ortodox din acel oraș, Mihai Ghiba. La moartea sa intervenită în anul 1864 a lăsat o avere considerabilă, două case în Arad și peste 130 mii frt., din care a înființat o fundație de burse administrată de un comitet sub președenția Episcopului din Arad. De asemenea, în urma dispozițiilor testamentare, a lăsat fonduri bisericilor din Arad, Bichiș, Oradea și Ineu, precum și un fond pentru mărirea salariului învățătorului din Bichiș. Separat de acestea, ajutoare filantropice de aproape 4000 fl. a lăsat și pentru săracii din orașul Arad, pentru meseriași și pentru formația de pompieri.

"Fundația Elena Ghiba Birta" a fost înființată prin punctul 23 din testamentul ei redactat în Arad la 2 iulie 1863, având un capital inițial de 48.000 fl., din a cărui venit să se acorde burse unui număr de doisprezece tineri dotați și studioși, selecționați pe criterii judicioase și echitabile, pentru a putea studia la cele mai înalte instituții de cultură. Aceste talente vor fi șlefuite în școli de toate categoriile și vor răspândi lumina culturii asupra celor din rândul cărora au provenit.²³

Scopul acesta este specificat clar în amintitul punct din testament, unde se spune: "Dat fiind că institutele de binefacere pentru educarea tineretului român sunt foarte rare, iar în unele regiuni lipsesc total, nu au fundații în acest scop sau nu pot beneficia de fundațiile existente în urma felului cum acestea sunt organizate și ca urmare nu pot primi educație și ajutor material care constă în creștere și școlarizare... având speranța recunoștinței față de sufletul meu a generațiilor viitoare care vor încununa cu o privire recunoscătoare mormântul meu, înființez cu titlul "Fundația Elena Ghiba Birta" și după moartea mea dispun ca din succesiunea

mea executorul meu testamentar să depună la băncile din Arad și Budapesta, sau la amândouă suma de 48.000 fl. spre fructificare, ca fundație permanentă". Statutele acestei fundații cuprind următoarele: "Fundația se va numi "Fundația Elena Ghiba Birta"; această fundație va fi pusă sub supravegherea permanentă a unui consiliu în frunte cu Episcopul ortodox diecezan; consiliu în afară de președinte va fi compus din doisprezece membrii din care vor face parte fără nici o modificare patru clerici și opt mireni. În fruntea consiliului s-au numit următorii: prof. Ioan Rusu; Protopopul din Buteni, Popescu Gheorghe; protopopul din Vărădia, Beleş Iosif; preotul Petru Chirilescu. Aceștia sunt cei patru clerici, urmează cei opt mireni în persoana lui: Teodor Serb, prefectul Aradului; Ioan Popovici, directorul Preparadiiei din Arad; Alexandru Gavra, profesor; Atanasie Sandor, profesor; Ebesfalvay Gheorghe, avocat; Frusea Petru; Nicolici Petru și Dalius Marcu din Lipova. Din veniturile fundației se acordau 12 burse elevilor săraci care "au terminat școala elementară cu succes și au purtare morală exemplară".

După multe greutăți această fundație a fost aprobată prin decizia nr. 10456 din 27 iunie 1877 a Tribunalului din Arad.

Prima ședință a comitetului de administrare a fundației a avut loc la 6 iunie 1870 la reședința episcopală din Arad, în prezența episcopului Procopie Ivacicovici și a membrilor: Petru Chirilescu, Iosif Beleş, Alexandru Gavra, Atanasie Sandor, George Ebesfalvay și Marcu Deliciu.²⁴ Așa cum este consemnat în procesul verbal încheiat cu prilejul acestei ședințe, punctul prim îl formează citirea testamentului fondatoarei precum și încercarea de a se interveni pentru recunoașterea fundației. La punctul doi este consemnată alegerea ca membru al comitetului a fiului avocatului Ioan Popovici, Aurel Popovici, în locul tatălui său. De asemenea se mai aleg și alți membri, și anume: Miron Romanul, Mihai Cociuba și Teodor Serb.

Abia după șapte ani, la 1 septembrie 1877, în cadrul ședinței comitetului prezidată de data aceasta de către episcopul Ioan Mețianu, în urma deciziei Tribunalului din Arad susamintite, s-a putut serba înființarea acestei fundații. Cu acest prilej dr. Atanasie Sandor va ține o cuvântare de deschidere din care prezentăm câteva spicuiuri: "Înainte cu 13 ani viețuia aici, în Arad, o femeie pe care Dumnezeu a binecuvântat-o cu o avere frumoasă, cu un suflet nobil și cu simțăminte de caritate creștină, care îndemnată de un fiu demn al Bisericii noastre, de un bărbat cu simțăminte tot atât de nobile, toată averea sa a închinat-o în scopuri filantropice, între care se numără și o fundație întemeiată pentru 12 studenți orfani și săraci din dieceza noastră, și care până acum este cea mai frumoasă fundație diecezană.

Femeia aceea a fost Elena Ghiba Birta, iar bărbatul acela demn a fost fericitul Ioan Popovici, pe atunci avocat și director al Institutului nostru preparandial; și în fine fundația de care vorbim este: capital 48.000 fl. pus sub scutul și îngrijirea P.O.D. Voastre din a cărui venit să se stipendieze 12 tineri studioși ortodoxi orfani ori săraci din comitatele Arad, Bihor, Bekes și Cenad".²⁵

Tot în cadrul respectivei ședințe au avut loc noi alegeri de membri în locul

celor trecuți la cele veșnice, precum și înlocuirea pe motiv de sănătate a lui Alexandru Gavra cu Vasile Paguba.

Desemnarea primilor 12 tineri care au fost selecționați din totalul de 45 înscriși pe "baza purtării celei bune la studii și pe baza sărăciei" s-a făcut în cadrul ședinței a patra a comitetului din data de 19 septembrie 1877. Aceștia sunt următorii: I. Buna din Garbed, jurist în anul IV la Oradea; Iacob Hotăran din Șimand, student anul II la același institut; Roman Ciorogariu din Pecica, student la filosofie în anul I la Pesta; Aurel Popovici din Bekeș, student în anul I la Oradea; Gheorghe Plop din Șiclău, student la Oradea; Ioan Trandafir din Arad, elev la gimnaziul din localitate; Alexandru Rațiu din Arad elev la același gimnaziu; Ioan-Dudulescu din Beiuș, elev la gimnaziul din Beiuș; Teodor Pap din Carpești elev la gimnaziul din Beiuș; Ioan Găran din Arad elev la gimnaziul din localitate și Ilie Precupaș din Arad, elev la același gimnaziu. Statutele fundației au fost redactate în cadrul ședinței comitetului din data de 25 septembrie 1878 și trimise ministerului spre aprobare. Ele cuprind patru părți. Prima parte prezintă "originea și locul fundației; partea a doua se ocupă cu modul de administrare al fundației; partea a treia cu scopurile fundației iar partea a patra cu "fondul de rezervă, originea, folosirea și mențiunea acestuia".

Fundația a fost o binecuvântare pentru mulți tineri, care ulterior s-au remarcat în mod deosebit pe plan profesional, cultural și social. Dintre aceștia amintim pe următorii: dr. Iustin Ardelean, devenit jurist și redactor de ziar; dr. Gheorghe Alexici, care a devenit profesor de limba și literatura română la Academia comercială din Budapesta precum și al Universității de aici; Roman Ciorogariu, devenit profesor și director al preparandiei din Arad și apoi Episcop la Oradea; Petru Mladin și Izidor Bodea au devenit medici; Ioan Costa, va deveni profesor la Preparandia din Arad; Ioan Petran, va deveni cadru didactic de asemenea în Arad; Sever Ispravnic din Curtici, va deveni avocat în Arad; Procopie Givulescu, va deveni preot în Curtici și protopop în Radna; Nicolae Mihulin, care va deveni profesor în Arad; Șiclovan Nicolae din Arad, va deveni inginer în Arad, precum și mulți alții.²⁶

După terminarea studiilor fiecare bursier al fundației va participa cu o anumită sumă pentru mărirea capitalului și a o face eficientă mai departe. Așa se cultiva unitatea între generații.

Fundația va trece prin momente dificile mai ales în perioada dinaintea celui de al doilea război mondial, când capitalul ei va scădea simțitor. Acesta face ca în ședința din 31 ianuarie 1939, președintele comitetului de administrare, dr. Andrei Magieru, episcopul Aradului, să ceară de la foștii bursieri a contribui la refacerea capitalului fundației, pentru a deveni din nou capabilă de conferi burse. Tot în cadrul acestei ședințe, care a fost și ultima, s-a hotărât ca elevele Liceului Elena Ghiba Birta să îngrijească mormântul fondatoarei, la care în anul 1935 s-a așezat o cruce din piatră.

Această fundație a răspândit razele binecuvântate al dragostei creștine din belșug peste așezămintele românești de cultură, peste toate instituțiile naționale menite a ține mereu vie flacăra conștiinței de neam și a iubirii de aproapele.

Desigur că în Arad s-au mai înființat și alte fundații. Între acestea amintim cea a profesorului Patrichie Popescu (1808-1862), având drept scop cumpărarea de cărți pentru Institutul teologic din Arad; Fundația Reuniunii învățătorilor din cuprinsul Episcopiei Aradului. Luând exemplul dascălilor lor, și elevii din puținul lor au izbutit să înființeze asemenea fundații pentru a-și ajuta colegii cu o situație materială mai rea. Astfel demn de amintit este gestul nobil înfăptuit de elevii de la Preparandie, din contribuții benevole, să înființeze o fundație pentru acordarea de ajutor unui preparand sub formă de bursă. Această fundație a fost constituită în amintirea profesorului lor Lazăr Petrovici.²⁷

Alături de credincioși, care au fost mai mulți, și episcopii din Arad au devenit binefăcători prin înființarea de fundații care le-au purtat numele.

Între aceștia amintim pe episcopul Procopie Ivacicovici, care a păstorit istorica eparhie a Aradului între anii 1853-1873, după aceasta fiind ales mitropolit la Sibiu și apoi patriarh la Carloviț. După moartea sa a lăsat o fundație de burse pentru studenții români ale cărei "litere fundamentale" au fost publicate în ziarul "Speranța" din Arad, în anul 1869 din 14 februarie, pag.141-144.²⁸

Un alt episcop, care a creat o epocă de fericite realizări în această eparhie, a fost Ioan Mețianu. El a condus-o din anul 1875 până în anul 1898, când a fost ales mitropolit la Sibiu, după moartea lui Miron Romanul. Între înfăptuirile de seamă a episcopului Ioan Mețianu amintim înființarea, cu propriile lui mijloace a unei tipografii, pe care o închină Episcopiei.²⁹ Așa cum a comunicat Sinodului eparhial din anul 1879 scopul tipografiei era "a înzestra școlile noastre cu cele mai bune și ieftine cărți și așa să răspândim în publicul nostru în general și în special în clerul și corpul nostru didactic, tot mai multă lumină. "Această fundație a purtat numele întemeietorului ei, Ioan Mețianu. Tot de numele lui se leagă și înființarea "Fondului de ajutoare preoțesc" care a adus și el numele episcopului mai departe.

Urmașul său a fost episcopul Iosif Goldiș, care a păstorit scurtă vreme, de la 14 mai 1899 până la 5 aprilie 1902. De numele lui se leagă înființarea unei fundații pentru acordarea de burse la elevii din școile medii precum și la studenții de la Institutul teologic din Arad sau de la Universitate.³⁰ Fundația a fost înființată în baza testamentului său redactat în Arad la 3 iulie 1901. Prevederile sau literile fundamentale au fost redactate de către secretarul eparhial de atunci Vasile Goldiș, care la punctul întâi precizează: "Iosif Goldiș, cu numele de botez Ioan, care s-a născut în 17 februarie 1836 în comuna Socodor din comitatul Aradului și a răposat la 23 martie (5 aprilie) anul 1902 ca Episcop gr.ortodox român al eparhiei Aradului în testamentul său dat în Arad la 3 iulie anul 1901 a făcut următoarea dispoziție: "Din acest lăsamânt după detragerea eventualelor datorii și a tuturor speselor, trei părți din patru a veniului curat să se împartă ca stipendii, iar a patra parte din an

în an să se capitalizeze. Din cele trei pătrare să se împartă stipendii la studenții din școlile medii de 200 coroane, la studenții de la Facultatea teologică din Arad câte 300 coroane, iar la cei de la Universitate câte 400 coroane." La punctul doi se prevede numirea fundației, și anume: "Fundația de stipendii a Episcopului ortodox român din Arad Iosif Goldiș". Bogata sa bibliotecă a donat-o Institutului teologic din Arad. Aceste prevederi fundamentale redactate de către Vasile Goldiș au fost prezentate spre aprobare în cadrul ședinței consistoriului eparhial din Arad, ținută la data de 3/16 mai 1906.

Un alt episcop care din averea proprie a reușit să întreprindă și să lase eparhiei o fundație de un milion de lei (sumă enormă pentru acel timp), din care să se acorde burse pe seama tinerilor teologi, a fost episcopul Ioan I. Papp. A fost ales ca episcop al Aradului la 30 ianuarie 1903 și a păstorit timp de 22 de ani, până la 21 ianuarie 1925, când în vârstă de 77 de ani și-a dat sufletul în mâinile lui Dumnezeu. În actul său de donație din data de 2 ianuarie 1925 scris cu mâna sa proprie, se spune: "În numele tău Doamne prind condeiu în mână și mulțumindu-Ți că m-ai învrednicit să intru în anul 77 de etate, dau expresie voinței și dorinței mele nestrămutate cu privire la averea mea adunată în cursul vieții mele de 56 ani petrecuți neîntrerupt în serviciul central al diecezei noastre arădane". În continuare Episcopul Ioan Papp spune că la început a inițiat deschiderea unui orfelinat în Beiuș pentru "orfani de preoți din dieceză". Întrucât după 1918 statul a deschis acolo un orfelinat, banii au fost folosiți pentru constituirea unui fond de burse, purtând titlul "Fondul de burse de un milion de lei al Episcopului Ioan I. Papp". Scopul acestui fond este "sporirea contingentului de teologi cu calificățiune superioară cu care să ne putem îndeplini posturile bisericesti ce sunt și vor deveni în creare și să ocupăm parohiile vacante acum și în viitor". Pe baza acestui act s-a alcătuit și Regulamentul de organizare a acestei fundații. Din această fundație, așa cum o dovedesc actele, s-au putut împărtași mai mulți studenți teologi, care au dus mai departe numele fondatorului. Mai menționăm și faptul că regulamentul de administrare al fondului Episcopului Ioan Papp, a fost citit și dezbătut precum și votat în ședința plenară a Consiliului eparhial din Arad la data de 9 aprilie 1926. În anul 1926 din acest fond s-au putut împărtași 17 studenți; în 1929 numărul a fost de 16.³¹

Un alt episcop de care se leagă înființarea unei fundații este Grigorie Gh. Comșa. El a instituit un fond cu caracter misionar numit "Fondul Grigorie Episcopul pentru misiune religioasă în eparhia Aradului". Menirea acestui fond era acoperirea cheltuielilor de tipar a broșurilor cu conținut religios, care urmau a fi distribuite în mod gratuit sau cu preț redus, credincioșilor din eparhia Aradului. Deși a păstorit numai un deceniu, Grigorie Gh. Comșa, (1925-1935), s-a impus pe plan misionar printr-o activitate neobosită.

Desigur acțiunile de acest fel au fost mai multe, noi am readus în memorie doar câteva dintre acestea. Privite postum, fundațiile au constituit admirabile

instrumente de propășire culturală, de unitate națională, de manifestare concretă a dragostei față de Dumnezeu și semen.

CONCLUZII: În cadrul Eparhiei Aradului au activat mai multe fundații școlare, atât la nivel de parohie cât și la nivel central. Unele au fost înființate de către întreaga parohie iar altele de persoane anume, care și-au pus întreaga avere în scopul propășirii culturale. În fiecare parohie mai mare a funcționat o astfel de fundație, iar în altele au fost înființate fundații de către credincioși în scopul oferirii de burse pentru elevii sărăcuțicioși care datorită stării materiale slabe a familiei din care proveneau nu au putut singuri să-și continue studiile. Importanța fundațiilor a fost mare, mai ales până în 1918, căci ele au oferit posibilitatea unei selecționări pe criterii judicioase și echitabile a elementelor române, dotate și formarea lor la cele mai înalte instituții de cultură. Binefacerile elitei de cărturari formați în aceste instituții s-au resimțit apoi din belșug în toate așezămintele românești de cultură, în instituțiile naționale menite a ține aprinsă flacăra conștiinței de neam și a dragostei față de Dumnezeu, Care l-a binecuvântat.

NOTE

1. "Disertațiunea" Mitropolitului Andrei Șaguna, gr.II din 1865.
2. Arhiva Episcopiei Aradului, dos.16, grupa V din anul 1878.
3. *Ibidem* act.nr.408/26 III 1878.
4. *Ibidem* act.nr.231/1 martie 1878.
5. Arhiva Episcopiei Aradului, dos.16, gr.V/1878.
6. *Idem* dos.16, gr.V/1878.
7. *Ibidem* act.nr.58/3 aprilie 1878.
8. *Ibidem* act.nr.159/25 ianuarie 1878
9. *Ibidem* act.nr.122/12 februarie 1878.
10. *Ibidem* act.nr.32/20 ianuarie 1878.
11. Nicolae Fîru **Date și documente cu privire la istoricul școlilor române din Bihor, Arad, 1910**, pag.63.
12. *Ibidem*, pag.64.
13. *Ibidem* pag.66.
14. Arhiva Episcopiei Aradului gr.IV dos.109/1892.
15. *Idem* Grupa IV dos. 193/1892.
16. *Idem* Grupa IV dos 172/1892; și ziarul "Dreptatea", nr.72 din 31 martie. 1894, pag.5, Timișoara.
17. Arhiva Episcopiei Aradului grupa V dos 96/1881.
18. Arhiva Episcopiei Aradului grupa V dos.52/1913.
19. *Idem* Grupa V dos 303/1901.
20. *Idem* Grupa V dos.146/1909.
21. Testamentul Fondatoarei, aflat la Liceul "Elena Ghîba Birta" pag.1.
22. "Fundația Elena Ghîba Birta - protocoalele ședințelor" Vol.I pag.1.
23. *Ibidem* pag.10.
24. "Matricola stipendiștilor Fundației Elena Ghîba Birta".
25. Arhiva Episcopiei Aradului Grupa IV dos.94/1886.
26. Ziarul "Speranța" Arad 1869 din 14 februarie 1869, pag.141-144.
27. Arhiva Episcopiei Aradului Grupa V dos.82/1899.
28. *Idem* Grupa a II dos.12/1902.
29. *Idem* Grupa V dos.88/1917

SCHULSTIFTUNGEN DES BISTUMS ARAD

(Zusammenfassung)

Im Laufe der Zeit hat das Orthodoxe Bistum Arad eine Reihe laischer Stiftungen verwaltet. Diese dienten hauptsächlich der Unterstützung des Unterrichtes in rumänischer Sprache, durch Stipendien, Ankauf von Lehrbüchern, Schenkungen von Gebäuden usw. Der Autor stellt die Stiftungen dieser Art aus den Protopopiaten von Arad, Chişineu Criş, Comloş, Şiria, Lippa, Vărădia, Temeswar, Hitiaş, Lugosch und aus dem Vikariat Oradea vor. Von der Situation dieser im Jahre 1878 ausgehend, wird in grossen Zügen ihre ganze Entwicklung wiedergegeben.

UN INVENTATOR ROMÂN ÎN DOMENIUL TRANSPORTURILOR - LAZĂR POPOVICI DIN ARAD

Dan Demșea

În cele ce urmează prezentăm o serie de aspecte din viața și activitatea unui inventator român din secolul trecut, ale cărui brevete tehnice au ajuns la o notorietate europeană la începutul deceniului al 8-lea al secolului al XIX-lea. Avalanșa descoperirilor tehnice din secolul al XX-lea l-au făcut să intre în conul de umbră al uitării de către contemporani. Țelul mărturisit al nostru este să ștergem praful uitării de pe urmele lăsate de către unul din fiii de seamă ai poporului român.

Materialul bibliografic existent referitor la invențiile sale din domeniul naval și al căilor ferate, ne oferă posibilitatea creării unei imagini coerente, necesară unei reconstituiri de tip istoriografic.

Născut în orașul Arad - situat pe vremea aceea la marginea de răsărit a statului ungar din cadrul împărăției austriece - la 16/28 august 1818,¹ Lazăr Popovici era fiul unuia dintre negustorii de vază ai urbei, George Popovici, și al soției sale, născută Elena Franco.²

Aptitudinile tânărului nostru au fost potențate de o serie de împrejurări favorabile. Acestea din urmă au fost oferite de ambianța fertilă a orașului de pe Mureș.

Primul semnal al prezenței publice a tânărului nostru elev apare în anul 1833. Fiind elev în clasa a V-a a "școlii latinești" din Arad, se numără printre cei opt elevi din clasă abonați la "Epistolarul" lui Constantin Diaconovici-Loga.³

Aradul, pe cale de a primi rangul de oraș liber regal, cunoștea o viață înfloritoare. Cetățenii săi găseau resursele necesare pentru a face față inundațiilor Mureșului, tot așa cum găsiseră forța morală și economică pentru a asana terenul mlăștinos pe care s-a extins orașul. Un scriitor contemporan remarca la începutul deceniului al 3-lea al secolului al XIX-lea că "aici este de lucru pentru oricine".⁴ Printre multiple activități economice se numărau și cele legate de îndiguirea și curățarea râului pentru a nu fi împietată circulația ambarcațiunilor și a plutelor.

Firea înzestrată și sensibilă a tânărului elev de 12 ani a fost impresionată la vederea pentru prima dată a unei viituri a Mureșului, cum a fost cea din 1830.⁵

La efectele catastrofale ale inundațiilor, în anotimpul cald se adăugau efectele produse de înghețuri în timpul iernii. Multe ambarcațiuni de scufundau. Numărul crescând al acestor epave crea probleme navigației. Trebuie să ținem seama și de faptul că vasele de tonaj mare erau cele mai periclitate. Tonajul maxim al vaselor care se încumetau să se apropie de Arad venind dinspre tisa, se apropia de cifra de 1.000 de tone.⁶ În timpul iernii cele mai afectate erau morile plutitoare. Pierderile erau compensate de construirea altora. Orașul dispunea de mai multe

șantiere navale. Unul fusese deschis în 1826.⁷

Coliziunile dintre corăbii și morile plutitoare, îndeosebi vara, veneau să completeze tabloul pierderilor de ambarcațiuni. Întreaga suflare a orașului era interesată întru îmbunătățirea transportului pe apă deoarece "rețeaua de drumuri era într-o stare proastă, iar căile ferate" nu atinseseră încă aceste părți.⁸ Practicarea dragării râului - indiferent de procedura tehnică folosită - se dovedea a fi insuficientă. Nici soluția pusă în aplicare începând din 1845 nu s-a dovedit a fi salvatoare. Dimpotrivă, ea s-a dovedit a fi catastrofală.⁹ Soluția salvatoare se găsea în altă parte. Ea zăcea în formă latentă în conștiința și genul tehnic dormind ale tânărului licean Lazăr Popovici. Punctul de pornire pentru găsirea soluției tehnice de ridicare a epavelor trebuie să fi fost pompa cu acțiune aspiro-respingătoare folosită de către pompierii voluntari. Liceanul nostru, aflat în penultima clasă de liceu, avusese ocazii dese pentru a vedea cum funcționau aceste pompe în stingerea incendiilor. Anul 1834 certifica, odată cu ridicarea orașului Arad la rangul de oraș liber regal, înființarea primului serviciu organizat de pompieri voluntari. Aceasta era o condiție necesară, după părerea noastră, pentru demarajul unor preocupări tehnice. Dar nu erau și suficiente. Lipseau cunoștințele fizico-matematice în vederea efectuării unor calcule de rigoare. Mediul universitar avea să i le aducă.

Am ținut să insistăm asupra acestor împrejurări biografice pentru a încerca refacerea conexiunilor mentale posibile care alimentau gândirea tehnică a tânărului nostru arădean.

După absolvirea liceului din Arad, în anul 1836, dorința de a-și desăvârși pregătirea, cât și situația prosperă a familiei sale, îl determină pe Lazăr Popovici să se înscrie la Universitatea din Pesta. Absolvă în 1839 "Facultas Philosophica", după care, în același an, își continuă studiile la Viena și Școala Politehnică Imperială, terminându-le în anul 1844.¹⁰

Anul 1839 avea să-i marcheze în mod pregnant existența. Atunci "a aflat un metod prin care să scot din apă naiele înnecate..."¹¹ Era, cu certitudine, faza conceptuală. Căci abia peste câțiva ani, spune chiar el însuși: "în 1843 oferisem ideea mea societății de naegațiune pe Dunăre; primii concediu de la institutul politehnic din Viena, unde studiam, și venii la Buda Veche în fabrica de năi (nave, n. n.) spre a mă înțelege în astă privință cu directorul de atunci, d-nu Bach". Neputându-l convinge în acest sens, revine la Viena. Peste câteva luni îi va împărtăși ideea sa lui Raithoffer, care va trece la experimentarea acesteia, folosindu-se de o luntre, pe cheltuielile tânărului student Popovici. În baza acestui experiment reușit, cât și a calculelor aferente "în 1844, 2 ianuarie primii - spune Popovici - patenta sub nr. 1495/191".¹²

Ceea ce ni se pare astăzi ciudat este că Lazăr Popovici nu s-a lansat în acest domeniu. În amintirile sale publicate în presă, în 1864, acesta se explică. Îndemnat de către colaboratorul său, Raithoffer, spre marina imperială, merge în audiență, probabil imediat după absolvirea politehnicii vieneze, în vara anului 1844, la

împăratul Ferdinand, la arhiducele Friederich, comandantul suprem al marinei, și apoi, pe rând "la Consiliul de curte și de la acesta la consiliile civile. Ce avui alta a face - relatează inventatorul - după atâte nepărteniri, decât să le părăsesc (pe) toate?" Și relatarea autobiografică continuă cu alte tribulații de natură să-i lase un gust amar. "D-l Besskiba, profesor la (facultatea de) tehnică în Brunn (Austria - n. n.) era pe atunci asistent la institutul politehnic din Viena; mă sfătuia să merg în Franța sau Anglia că acolo voi fi sprijinit, dar aceasta n-o puteam face..."¹³

Englezii sau francezii ar fi fost cu siguranță interesați de noutatea tehnică ce consta în "ridicarea vaselor navale cu ajutorul aerului atmosferic injectat cu ajutorul pompelor pneumatice în recipiente impenetrabile submerse".¹⁴ Motivele - nemărturisite - pentru care Lazăr Popovici nu a dat curs acestei ispite transpar dacă ținem seama de momentul istoric, de conjunctura social-politică prerevoluționară. Poporul român, prin fiii săi cei mai de seamă, se afirma în viața politică; dăm numai două exemple: fronda grupului de cadre didactice de la Blaj, în frunte cu Simion Bărnuțiu în 1843; iar în Banat, arestarea și încarcerarea lui Eftimie Murgu pentru uneltire împotriva statului habsburgic în 1845.

Cunoștințele tehnice cât și posedarea limbilor greacă, maghiară, sârbă, franceză, germană și, nu în ultimul rând, a celei latine, l-ar fi îndemnat pe inginerul român L. Popovici să renunțe la calitatea de cetățean al statului habsburgic. Ce anume l-a determinat să rămână pe loc? Oferta ce i se ivise la Pesta? Sau mai degrabă - atracția - am zice irezistibilă - pentru ultima noutate a tehnicii: folosirea pe scară largă a aburului în căile ferate? Răspunsul le îmbrățișează pe amândouă.

Mai există, după părerea noastră un al treilea element de care trebuie să ținem seamă: legarea inginerului Popovici de toposul est european, implicit fiind aici cel românesc. Este momentul în care acest înzestrat inventator se desparte, nu fără regret, de visul realizării personale în domeniul marinei.

Reîntors la Pesta se angajează în același an, 1844, în calitate de "inginer-geometru adjunct la linia centrală de cale ferată ungară", societate pe acțiuni. Rămâne aici și după revoluție, până în momentul în care survine un motiv - probabil divorțul de prima soție - ce îl determină să se mute în partea vestică a imperiului, devenind în 1851 membru al societății inginerilor austrieci.¹⁵ În cadrul acesteia își va prezenta brevetul legat de salvarea epavelor navale. Numit șef de gară în localitatea Marchegg începând din 1855 pe lângă compania căilor ferate a statelor imperiului austriac¹⁶, se consolează cu ideea că nu va apuca să mai vadă transpus în practică brevetul său din 1844.

Geniul tehnic cu care era înzestrat nu-i dă pace. Cum era și firesc, se simte din ce în ce mai atras de perfecționarea transportului feroviar.

Apartenența pentru o scurtă vreme, în acest domeniu, a companiei de cale ferată la care lucra, de o companie franceză,¹⁷ îl îmboldește să elaboreze "un vocabular francezo-germano-român pentru tehnica căilor ferate".¹⁸

Ne întrebăm de ce și "român", căci nu părea să aibă motive? Din nou

trebuie să invocăm aici o motivație social-politică. Speranțele sale în viitorul României le vedea prefigurate la Conferința de Pace de la Paris, decisivă pentru soarta românilor, situați la răspântia a trei imperii în criză. De asemenea, trebuie luate în considerație legăturile de familie prin sora sa, Alexandra, căsătorită cu Gh. Popa de Teiuș,¹⁹ un fruntaș de seamă al vieții cultural-politice românești arădene - legături care, pentru vremea aceea, dădeau măsura apartenenței cultural-politice a acestui înzestrat inginer.

Deși schița biografică, apărută în 1872 într-o **Istorie generală a oamenilor de seamă ai secolului al XIX-lea**, nu precizează anul în care Lazăr Popovici devine membru al Societății inginerilor și arhitecților maghiari, presupunem că înscrierea lui în această, societate a survenit după anul 1863 sau chiar în acest an. Să ne explicăm.

În anul 1863, inginerul german, de lucrări submarine, Wilhelm Bauer a reușit, aplicînd același principiul (cu cel brevetat la Viena de L. Popovici - n.n.) să scoată de pe fundul lacului Constanța (Konstanz) vaporul cu aburi "Ludwig"²⁰. Demonstrația practică a lui W. Bauer a făcut "furori în Germania"²¹, ignorînd existența unui brevet de invenție referitor la salvarea epavelor, aparținînd inginerului L. Popovici.

Presa maghiară în special, a replicat imediat, susținînd "că respectul (pentru inițiativă-n.n.) se cuvine" a fi atribuit statului ungar²². Schimbul de replici în presă a continuat pînă în anul 1864²³.

Pînă la urmă lucrurile s-au lămurit; inginerul german Bauer a ținut să sublinieze că principiul și soluția preconizată cu 20 de ani mai devreme de către ing. Popovici Lazăr a primit o validare practică în 1863, recunoscîndu-i acestuia din urmă meritul incontestabil al priorității teoretice a invenției respective²⁴.

Notorietatea europeană era atinsă. Zeii sau ursitele vruseră pînă la urmă ca inginerul L. Popovici să fie tratat cu onoarea cuvenită. "În urma acestui incident Lazăr Popovici primi din partea orașului natal Arad, diploma de cetățean de onoare. Ziarul budapestan de limbă română "Concordia" publica această diplomă pentru a servi de îndemn tinerilor români²⁵. Iar ziarul arădean de limbă maghiară "Arad" menționa printre altele că propunerea pentru numire a lui L. Popovici ca cetățean de onoare a venit din partea unui funcționar român din Arad, consilierul Ioan Pap, în ședința din 7 martie 1864²⁶.

Brevetul pe care îl primise pentru această invenție a fost depus de către însuși posesorul ei în arhiva orașului Arad²⁷. Aceasta era epilogul celor întîmplate cu salvarea epavelor.

Atenția inginerului era concentrată (deja) de cîtăva vreme în alt domeniu al transporturilor, cel al căilor ferate, în plină expansiune.

Dar evenimentul cel mai important din viața lui Lazăr Popovici - după cum apreciază anuarul elvețian din 1872 - este recenta sa invenție numită GLORINA, un sistem de gară transportabilă, care pare să aducă o revoluție completă în transportul

de cale ferată, iar în timp de război permite într-o singură zi manevrarea a 72 de garnituri de tren militare.

În ziua de 20 martie 1872 modelul Gloriei este examinat de arhiducele Albrecht, iar în vară ministrul de război austriac îi mulțumește în scris pentru această idee.

Presupunem că macheta acestei invenții n-a putut fi predată Ministerului de război austriac în acea vară, deoarece inventatorul se pregătea să o ducă la expoziția de la Viena din 1873²⁸.

Cu aceasta încheiem prezentarea biografică a inventatorului român Lazăr Popovici-un om a cărui viață și preocupări profesionale au fost absorbite de aducerea unor îmbunătățiri în domeniul transporturilor navale și de cale ferată.

Într-o vreme când forța aburului își făcea din plin intrarea în domeniul tehnicii aplicate invențiile inginerului român Lazăr Popovici au constituit acte de îndrăzneț pionierat.

NOTE

1. Arhivele statului Arad, Colecția registre de stare civilă oraș Arad, ortodocși, registrul nr. 49, fila 34, poziția 321 (registrul este o copie din deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea).
2. *Extrait de l'histoire generale des hommes vivants et des hommes morts dans le XIX-e siècle de toutes les nations.* Geneve, 1872, p. 1.
3. Constantin Diaconovici Loga, *Epistolarul ...* Buda, 1841, p. 421. Datarea este corectă dacă socotim că vârsta unui elev de clasa a V-a este de 15 ani. Noi considerăm că nu poate fi vorba de o altă persoană.
4. Peretsenyi N.L., *Arad varosanak Jelenvalo allapo[?]arol keszult foglalatol osmertetes, in Tudomanyos gyujtemeny*, Buda, 1821, tom 4, p. 80.
5. Demșa Dan, Alexandru Zănescu, *Morile plutitoare de pe Mureș în sectorul Județului Arad, în Tiblscus*, Timișoara, 1971, II, p. 218.
6. Marki Sandor, *Arad varos es Arad-megye története*, Arad, 1892, vol. II, p. 880.
7. Arhivele Statului Arad, Fond Primăria oraș Arad, index nr. 2/1826, act nr. 145.
8. F. Dumescu, *Din istoricul navigației pe Mureșul inferior*, în *Hidrotehnica*, București, 1987, nr. 10, p. 398.
9. D. Demșa, A. Zănescu, *op. cit.*, p. 218.
10. *Extrait ...*, p. 1.
11. Biblioteca Centrală de Stat București, Colecții speciale, Mss. nr. 15344, fila 1. Este vorba de o scrisoare expediată de către magistratul român de la Viena, George Popa de Teiuș, originar din Arad, cumnatul lui Lazăr Popovici, către arhimandritul Nicolae Popca, datată în aprilie 1864.
12. Articolul nesemnat, intitulat *Ridicarea nărilor scufundate prin apăsarea aerului și publicat în ziarul românesc pestan "Concordia", 1864, nr. 21/275, 12/24 martie, p. 82.*
13. *Ibidem.*
14. *Extrait*, p. 1
15. *Ibidem.*
16. *Ibidem.*
17. *Ibidem.*
18. B.C.S., *Ibidem*, f. 2.
19. "Concordia", *Ibidem*, f. 83.
20. *Extrait*, p. 1
21. B.C.S., *Ibidem*, f. 1.

22. *Ibidem*, f. 2.
23. *Extrait*, p. 1
24. "Concordia", *ibidem*.
25. "Concordia", 1864, nr. 28, p. 116.
26. "Arad", Arad, 1864, nr. 28, 27 martie, p. 3.
27. *Extrait*, p. 1
28. *Extrait*, p. 2-3.

**A ROMANIAN INVENTOR IN THE FIELD OF TRANSPORTS-
LAZĂR POPOVICI FROM ARAD
(Abstract)**

The author points out some important moments in the biography of a today little known romanian inventor whose technical patents became well known in Europe in the second half of the XIXth century. Lazăr Popovici, born in Arad in the year of 1818, invented a method of lifting sunken ships by injecting atmospheric air in submerged impenetrable containers (1844). This inventions has been practically applied for the first time in 1863. He also invented the transportable railstation (called "Glorina"), first presented as a model in 1872.

Cornel Lazăr, protopop al Hălmagiului timp de 26 de ani, a fost fără îndoială una din personalitățile de frunte ale românilor zărândeni în lupta lor pentru apărarea și propășirea națională, într-o vreme de înăsprire a opresiunii românilor din Transilvania. Pomenit doar sporadic în istoriografia arădenilor ne facem o datorie de onoare în a-i închina o prezentare mai amplă, acum când se împlinesc 75 de ani de când a pus semnătura sa pe mărețul act al Unirii celei Mari.

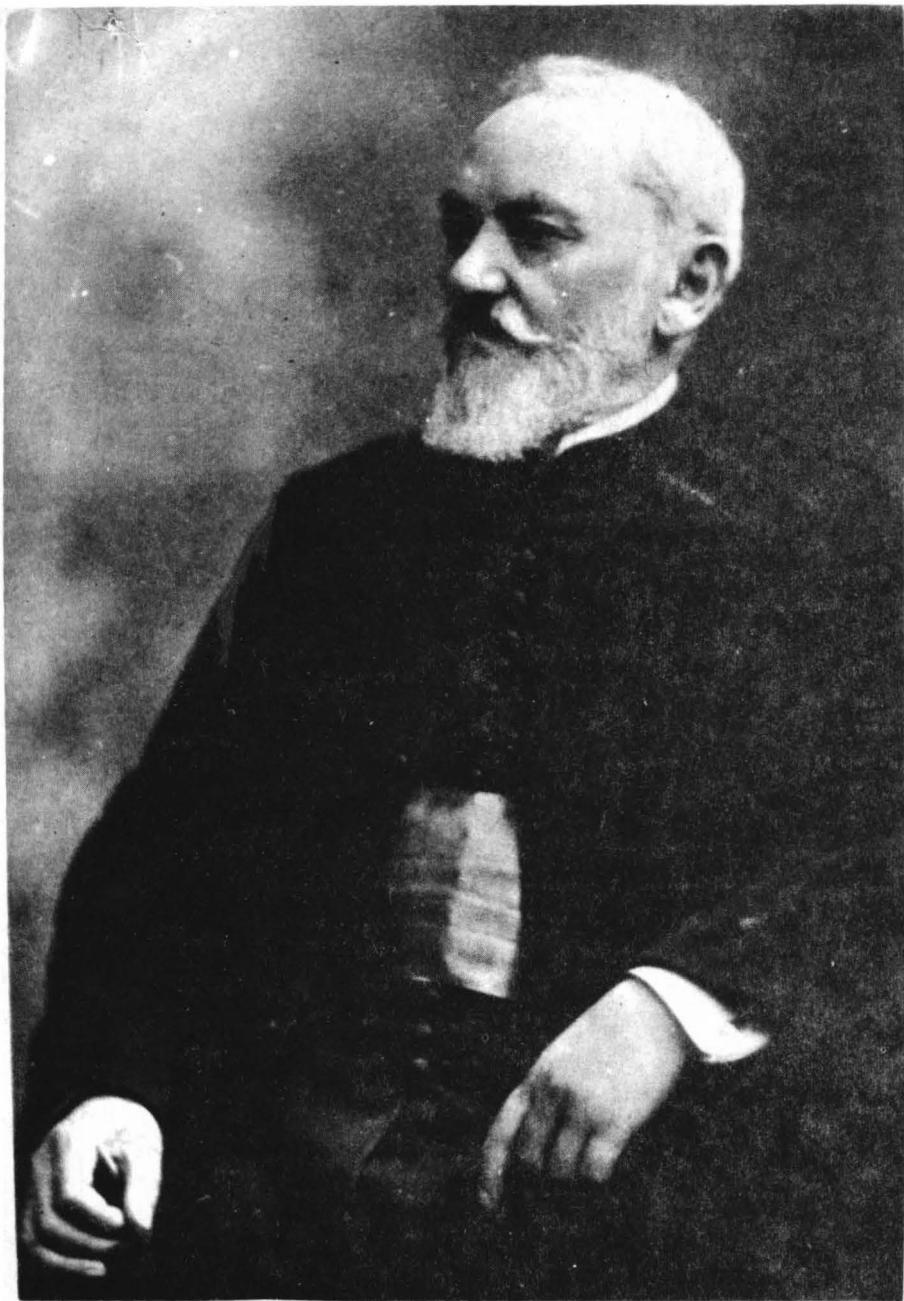
S-a născut în Beliu, județul Bihor, la 10 martie 1863, fiind primul dintre cei șapte copii ai lui Vasile Lazăr (+ 1898), avocat și primpretor la Vașcău și al Amaliei Doboșiu ¹.

După școală din comuna natală, Cornel Lazăr urmează cursurile gimnaziului din Beiuș, apoi acelea ale liceului din Oradea, unde în anul 1883 trece și bacalaureatul, iar în 1886 absolvă Institutul Teologic din Arad ². După căsătorie este sfințit preot în comuna fruntașă Almaș de le Valea Crișului Alb, unde va păstori timp de 18 ani (1888-1905), performanță greu de egalat în condițiunile din acea vreme.

În anul 1888 tânărul preot se căsătorește cu Ana Groza (1869-1947), fiica protopopului Ioan Groza senior, ce a stat în scaunul presbiterial al Hălmagiului între 10 mai 1868 și 12 noiembrie 1905 ³ și a Anei Copian, fiica preotului din Dezna ⁴.

După trecerea în neființă a socrului său, Cornel Lazăr este ales protopop al Hălmagiului la data de 9/22 mai 1905, când începe cea mai rodnică și mai importantă parte din viața sa, devenind pentru 26 de ani un adevărat tribun al Ținutului Hălmagiului, culminând cu glorioasele evenimente din anii 1918-1919, la care a fost un atât de merituos participant. El se înscria astfel în lungul șir de preoți și protopopi ai legendarului ținut, continuatori ai cnezilor și voievozilor ce-și au începutul cunoscut încă în anul 1359 ⁵.

Prima manifestare publică a preotului din Almaș, consemnată în documentele cunoscute, ne parvine încă în anul 1892, când, deși foarte tânăr, Cornel Lazăr, este ales, împreună cu însuși Șt.Cicio-Pop, ca reprezentant al Cercului Ineu la Conferința Națională de la Sibiu din 21-22 ianuarie 1892, unde s-a decis ca vestitul Memorandum al românilor să fie înaintat fără întârziere Curții de la Viena. El a fost ales tot atunci și ca membru al delegației ce urma să prezinte Memorandumul înaltei curți. Iar pentru aceasta a primit, ca și alți fruntași ai românilor, scrisori de adeziune și încurajare din partea alegătorilor cercului Ineu, ce-și manifestau încrederea că aleșii lor își vor îndeplini cu cinste misiunea ⁶. Era, firește un semn de mare prețuire, dar legată deopotrivă de mari riscuri pentru delegați, fiind cunoscute nesfârșitele persecuții pe care le-au suferit aleșii poporului care au făcut deplasarea la Viena ⁷.

Cornel Lazăr (1863-1931) (Arh. Muz. Alba Iulia, doc. nr. inv. 137)

Încăunat protopop al Hălmaგიului în anul 1905, Cornel Lazăr își va lega pentru totdeauna viața sa de aspirațiile poporului de aci, "domnul Prota" fiind cinstit și ascultat de toată suflarea. Nu este deci de mirare că în numărul 72 din 1)14 aprilie 1910 ziarul arădean "Tribuna" își înștiința cititorii că adunarea electorală a cercului Iosășel, pentru palamentul maghiar, a fost deschisă și condusă de către protopopul Cornel Lazăr de la Hălmaგიu, candidatul românilor fiind avocatul Gheroghe Popa, iar reportajul elogios intitulat elocvent "Lupta în cercul Iosășelului", era semnat N.N. De subliniat că cercul respectiv cuprindea toate localitățile de pe Valea Crișului Alb de la Gurahonț până la Hălmaგიu.

Alte documente ale vremii ne arată că protopopul Hălmaგიului, care îndeplinea potrivit organizării școlare din acea vreme și funcțiunea de inspector școlar, era puternic implicat, cum era și firesc, în numeroasele probleme referitoare la starea bisericii și a școlii din ținut. Astfel, în raportul său cu nr. 708 din 30 decembrie 1916, adresat Consistoriului arădean, Cornel Lazăr aduce la cunoștința acestui organ că "inspectorul regesc" din Arad a interzis utilizarea în cadrul protopresbiteriatului Hălmaგიu a manualelor școlare scrise de autori români, sub motiv că acestea nu ar fi corespunzătoare învățării limbii maghiare. Protopopul contestă că aceasta ar fi adevărat și, deși o face cu mult tact, demască ceea ce el numește "intențiile" inspectoratului în această privință, ceea ce explică refuzul repetat al autorității de a "vidima", adică a aproba folosirea manualelor întocmite de autori români, deși erau scrise în limba maghiară⁸. Era, firește, o atitudine plină de riscuri, dar concordantă cu dărzenia de care dăduse dovadă Cornel Lazăr în împrejurări și mai grele.

Dar documentul ce demonstrează cel mai elocvent calitățile protopopului de la Hălmaგიu, analist profund a realităților în care își desfășoară activitatea pe multiple planuri, este scrisoarea sa din 12/25 martie 1917⁹, adresată Consistoriului din Arad ca urmare a unui ordin cu nr. 1368/1916 emis de secretariatul consistoriului referitor la starea bisericii și a credincioșilor.

Scrisoarea lui Cornel Lazăr este un răspuns la raportul lui Vasile Goldiș, pe atunci secretar al Consistoriului din Arad, ce reprezenta, după chiar aprecierea protopopului de la Hălmaგიu, "o operă asupra căreia trebuie o meditație profundă și de un timp mai îndelungat spre a se putea da la toate afacerile slevate indicații pentru sanarea atâtor rele..."

Nu este locul de a se face o analiză mai amplă a răspunsului dat de Cornel Lazăr lui Vasile Goldiș, dar vom reține ca deosebit de important pentru vederile sale privind societatea românească din acea vreme doar următoarele:

- răspunzând unor afirmațiuni ale lui Vasile Goldiș, ce prezenta starea bisericii și a societății în culor sumbre, Cornel Lazăr susține că: "După părerea mea însă nu stăm tocmai așa rău"; că "Domnul secretar pe baza vederilor d-sale judecă prea riguros activitatea tuturor organelor parohiale și presbiterale din viața noastră constituțională de 50 de ani" și că, dacă ar ține seama de toate greutățile

poporului și a preoției, autorul "nu ar risca enunțaiunea că "preotul istoric a dispărut în negura neantului" și nici n-ar pierde speranțele în viitorul bisericii noastre";

- dar Cornel Lazăr, criticând deschis opinia secretarului Consistorului, face și o serie de propuneri concrete pentru ceea ce el denuțește "lucrarea gigantică de regenerare" a stărilor din societatea românească a vremii ¹⁰.

Este, firește, o atitudine ce demonstrează elocvent capacitatea de analiză a omului ce era până la urmă doar un preot de țară, dar mai ales încrederea sa neclintită în puterea poporului român de a se ridica prin propriile puteri din starea de înapoiere în care se afla. Anul ce va urma - 1918 - va face dovada deplină că poporul român avea realmente această capacitate, dar va reprezenta deopotrivă și încununarea luptei de o viață a vajnicului luptător care a fost protopopul Cornel Lazăr. Astfel, repetându-se situația din aprilie 1910, la care ne-am referit mai sus, când el prezida și conducea adunarea electorală a cercului Iosășel pentru parlamentul maghiar, Cornel Lazăr este ales din nou președinte al adunării electorale din 13)26 noiembrie 1918 ținută la Gurahonț, notari fiind aleși Mihail Vidu, învățător din Hălmagiu, fratele compozitorului, și Cornel Vodă. Astfel după cum rezultă din procesul verbal întocmit cu acea ocazie, au fost aleși cu unanimitate de voturi delegați ai cercului pentru Marea Adunare ce avea să se țină la Alba Iulia, dr. Aurel Grozda, avocat din Buteni, Toma Pop, maestru tăbăcar din Hălmagiu¹¹, George Tomșa din Pleșcuța, Vasiliu Donceam, econom din Buteni și Iva Vrenti, econom din Iosaș. Aleșii poporului au fost investiți cu "credenționale" semnate personal de Cornel Lazăr, de notarii adunării, precum și de bărbații de încredere aleși de cei prezenți și anume: dr. Sabin Dan, avocat din Buteni, dr. Teodor Pop, avocat din Baia de Criș și Petru Costin, învățător din Hălmagiu.

Cornel Lazăr însuși a reprezentat la Adunarea de la Alba Iulia Episcopia Aradului, ca delegat de drept ¹²și a pus semnătura sa pe mărețul act al Unirii, ca unul dintre cei 600 de delegați ce-au avut această mare cinste ¹³.

În acest timp românii de pe Valea Crișului Alb, ca și din întreaga Transilvanie, trăiau momente de mare efervescență, mai ales după ce prin apelul lansat în 18 noiembrie 1918 Marele Sfat al Națiunii Române anunțase ținerea Marii Adunării de la Alba Iulia pe ziua de 1 decembrie 1918. De aceea, așa cum arată un martor participant la evenimente, Gheorghe Slev din Vârfurile (1902-1986)¹⁴, românii de pe Valea Crișului Alb, în număr considerabil, au umplut trenurile spre Brad, venind din toate comunele de la Târnova în sus, iar de la Brad au parcurs drumul prin Almașu de Jos, Almașu de Sus, Săcărâmb, Slatina, etc., pe jos. Cei de la Hălmagiu, spune Slev, au urcat în tren în frunte cu protopopul Cornel Lazăr, învățătorul Mihail Vidu, Toma Pop și alții.

La reîntoarcerea delegației bucuria poporului a fost fără margini. S-a organizat atunci o adunare populară, în fața căreia Cornel Lazăr a făcut o dare de seamă asupra desfășurării lucrărilor de la Alba Iulia, iar corul condus de Mihail

Vidu a susținut un program ce a inclus marșul "Sosit-a ceasul eliberării) De-atâtea veacuri mult dorit", pe care-l învățase la Alba Iulia de la fratele său Ion Vidu¹⁵.

Și după 1918 protopopul Cornel Lazăr a fost neconținut în fruntea tuturor acțiunilor întreprinse în Hălmașiu și întregul ținut, precum și ca membru pe viață a Societății Culturale "Astra" din Sibiu, membru al Reuniunii învățătorilor din județul Arad, deputat în Adunarea eparhială, deputat la Congresul Mitropoliei Ardealului, etc., etc. De aceea după încetarea sa din viață, intervenită în 18 noiembrie 1931 la Timișoara, revista Biserica și Școala nr.48)1931 consemna pe bună dreptate că odată cu protopopul Cornel Lazăr dispăre o figură reprezentativă a trecutului nostru", "factor de conducere în treburile obștești", prezent întotdeauna la manifestările de tot felul din viața societății din Ținutul Hălmașului și a întregii eparhii a Aradului.

NOTE

1. Ceilalți copii ai lui Vasile Lazăr, după informațiile doamnei conf.univ.dr.Viorica Guy Marica, nepoata lui Cornel Lazăr, căreia îi mulțumim pentru multe din materialele folosite în acest articol, au fost: Lenca, Lucreția, Gabriela, Letiția, Silvia și Adrian.
2. Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandele) și a Institutului Teologic ortodox-Român Arad*, Ed. Consistorului, Arad,1922, p.711.
3. Traian Mager, *Ținutul Hălmașului*, vol.I, Ed.Diecezana, Arad, 1938, p.95.
4. Soții Lazăr au avut bucuria să li se nască șase copii: Emil (1890-1952); Corneliu Iancu Pavel.(1894-1973); Ana Irina (1899-1979) căsătorită cu Teodor Guy (1890-1962); Veturia și Aurica, decedate la vârstă fragedă și Valeria Octavia (n.1902).
5. Despre protopopii Hălmașului și rolul lor în viața Ținutului Hălmașului după dispariția cnezatelor și voievodatelor, a se vedea Traian Mager, *op.cit.*, p.93.
6. Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Ed. "Facla", Timișoara, 1978, p.36,nota 6 și p.37.
7. Alte exemple la V.Popeangă, *op.cit.*, p.39 și urm., precum și Gheorghe Țarcuș, *Preoful memorandist Avesalon Țucra (1867-1923)*, în *Altarul Banatului*, nr.10-12/1992, p.121.
8. Vasile Popeangă, *Mărturiile privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea flinței naționale prin educație și cultură (1784-1918)*, Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului, Arad, 1986, p.349.
9. Vasile Popeangă, *op.cit.* p.346.
10. Au răspuns la raportul lui Vasile Goldiș, între alții și învățătorii Mihail Vidu și Petru Costih tot din Hălmașiu, care apreciau importanța deosebită a problemelor ridicate, propunând amânarea desbaterii, având în vedere "împrejurările critice de astăzi, care împiedecă oareșicum libertatea cuvântului". A se vedea Vasile Popeangă, *op.cit.*, p.345.
11. A se vedea articolul despre Toma Pop din Hălmașiu, cu documentele anexă, în prezentul volum.
12. Vasile Popenagă, *Aradul...*, p.274, nota 61, precum și Alexandru Roz, *Lista delegațiilor oficiale din actualul județ Arad pentru marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în "Românul", nr.2 din aprilie 1993, p.2. La poz.nr.8, coloana B, Deputați de drept, figurează Cornel Lazăr.
13. Muzeul Unirii, doc.nr.inv.437.
14. "Românul". Publicație omagială editată de Filiala Arad a Vetrei Românești cu prilejul împlinirii a 74 de ani de la Marea Unire, Arad 1 decembrie 1992, p.3.
15. Vasile Buta, *Pagini din istoria modernă a Hălmașului*, în *Zlridava*, IX,1979, p.686.

CORNEL LAZĂR - ERZPRIESTER VON HĂLMAGIU (Zusammenfassung)

Der Autor stellt die Biographie von Cornel Lazăr (1863-1931), Erzpriester von Hălmagiu zwischen den Jahren 1905 und 1931, vor, wobei hauptsächlich auf dessen politische Tätigkeit hingewiesen wird. Vorkämpfer für die nationalen Rechte der Rumänen aus diesem Landesteil, war der Erzpriester bei allen grossen politischen Ereignissen seiner Zeit anwesend: Teilnehmer an der Konferenz von Hermannstadt (1892), wo das Memorandum der Rumänen aus Siebenbürgen genehmigt wurde, nachträglich Mitglied der Delegation welche dieses den kaiserlichen Autoritäten in Wien überreichte, Vorsitzender des Wahlkreises Iosășel bei den Wahlen aus dem Jahre 1910 und Delegierter bei der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia (1 Dezember 1918). Gleichzeitig setzte er sich für das Schulwesen in rumänischer Sprache ein.

Motto: *"Progresul omenirii este veșnică schimbare spre forme noi ale existenței care se realizează prin luptă"*¹

(Vasile Goldiș, 1930)

Am văzut în alte lucrări ale noastre care a fost în permanență atitudinea lui Goldiș în problema națională. Luptând, în perioada de dinainte de Unirea din 1918, pentru drepturile românilor, el, în același timp, nu înțelegea ca astfel să se facă exponentul unor atitudini xenofobe. Dimpotrivă, ca profesor și autor de manuale de istorie, se apleca cu simpatie inclusiv asupra trecutului maghiar și ai reprezentanților de seamă ai spiritualității acestui popor. E ceea ce, de altfel, se recunoaște chiar și de către Ministerul Instrucțiunii Publice de la Budapesta, când, într-un proces verbal din 1896 asupra manualelor respective, se arată că "Simțăminte antimaghiare nu găsim exprimate nicăieri"².

Atitudinea aceasta față de alte naționalități o regăsim și la Vasile Goldiș omul politic. Ea se arată cu atât mai relevantă în pragul și după înfăptuirea Marii Uniri. Astfel, în interviul acordat ziarului "Aradi Hirlap" (nr. din 23 octombrie 1918), la care am mai avut ocazia să ne referim, abordând statutul a ceea ce urma să însemne minorități naționale în condițiile alipirii Transilvaniei la România, el pledează pentru drepturi egale cu poporul român a tuturor naționalităților, aceasta însemnând folosire limbii materne în școli și administrație, judecători în limba proprie, așezăminte culturale distincte etc.³

În aceeași perioadă, în ziarul "Românul", condus de Goldiș, afirmându-se că "neamul românesc de pretutindeni vrea unirea desăvârșită într-un singur stat național român unitar și independent", se preciza, totodată, că această aspirație e cu totul străină de "dorința aspirării oricărui alt neam"⁴.

Discursul solemn ținut de Vasile Goldiș la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918-reamintim, de asemenea-ținea și el să atragă atenția că statul național român întregit va avea datoria de a asigura tuturor cetățenilor săi, fie ei de orice naționalitate, aceleași drepturi dar și aceleași îndatoriri față de patria română.

Ne-am referit pe larg, în alt loc și la atitudinea vădită a lui Goldiș, față de minoritățile naționale în perioada interbelică. În acest sens, să reținem de data aceasta, ca un moment foarte semnificativ, doar cele susținute în cadrul discursului rostit de el în Cameră, cu privire la proiectul de reformă a învățământului primar de la sate, din 1924. Cu acest prilej, Goldiș susținea ca să includă și un articol garantând învățământul primar în limba maternă pentru minorități. "Desigur-arăta el-, Statul român e un stat național, deci prima sarcină a lui este de a se îngriji

de soarta românilor, dar fără șovinism, ci din contră, protejându-i pe concetățenii de alte naționalități". (Concomitent, aceste naționalități erau îndemnate să se integreze organic, total în viața României unite)⁵.

Poziția lui Goldiș, pe plan intern, în ceea ce privește problema raporturilor dintre naționalități, își are un corespondent firesc în planul mai larg al relațiilor între diferite popoare și state, ale vieții internaționale. Așa cum intelectualul și omul politic arădean milita pentru înțelegere între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, pe bază de drepturi egale, tot astfel el gândea o lume a păcii, a frățietății și a colaborării între popoare⁶.

Am avut deja prilejul să ne oprim și la acest al doilea aspect. Se cere însă, considerăm, o reluare și aprofundare pe unele laturi, în contextul sublinierii în mod special a dimesniunilor ample, europene și chiar mondiale, pe care s-a plasat gândirea (și acțiunea) politică a lui Vasile Goldiș.

Se impune mai întâi o precizare: deschiderea celui de care ne ocupăm spre o problematică de dincolo de cea național-românească și încadrarea acesteia din urmă în orizonturi mai largi nu a fost nici occidentală, sporadică și nici strict programatică. Ea are la bază o viziune teoretică și istorică fiind a unui om de cultură în primul rând. Goldiș, știm, a elaborat lucrări de istorie universală. De asemenea, s-a arătat preocupat încă din anii de studii de filozofia istoriei, a politicului și a relațiilor dintre state etc. (În jurnalul său de tinerețe el nota că a citit foarte multă literatură istorică, social-politică, filozofică ș.a.m.d., preocupat, ca un spirit deschis universalității, de a găsi-cum ne mărturisește în același jurnal din 1887-răspuns asupra restului lumii)⁷. Pe aceste direcții teoretice și istorice mai întâi, prin cultură se racordează el la preocupările și deschiderile europene, în care inevitabil, astfel, se va încadra apoi și activitatea sa politică. Însușindu-și la Budapesta și Viena spiritualitatea occidentului, cultura și limba greacă, latină, maghiară, germană, franceză, engleză, italiană, Goldiș, cares-a numărat printre primii profesori români titrați de dincoace de munți, a fost un enciclopedist, în a cărui bibliotecă-după cum am mai arătat și în alt loc-se aflau în original autori antici eleni și romani, cărți de literatură filozofică ale celor mai vestiți gânditori europeni, lucrări de filozofie socială (prin care și-a apropiat mai ales problema raporturilor dintre state, ca organisme constituind părți ale umanității), contribuții fundamentale de sociologie și psihologie socială modernă, scrieri esențiale de natură politică ale președintelui american Wilson (cartea sa apărută în ediție germană, la Munchen, în 1914, *Die neue Freiheit-Noua libertate*), G. Clemenceau, Bertrand de Jouvenel, lucrări de drept etc.⁸ Neîndoios aceste surse au orientat și inspirat în bună parte gândirea celui care-așa cum arată contemporanul său Valeriu Braniște-prin multilateralitatea preocupărilor, prin orizonturile sale (depășind inclusiv spațiul european), prin orientarea și concepțiile în spirit occidental, făcea parte din cele mai culte și avansate figuri în cadrul generației lui.⁹ Cunoscând toate teoriile social-istorice ce circulau în Europa, Goldiș le va pune în slujba luptei sale pentru libertatea și propășirea poporului nostru, dar și al altor

popoare aflate sub o presiune străină (cehi, slovaci, sârbi, polonezi etc.)

O atenție deosebită a acordat Vasile Goldiș istoriei moderne europene, pornind de la cea epocă de mare efervescență spirituală care a produs libertatea gândirii și a promovat criteriul adevărului, anume Renașterea. El a supus unui nuanțat examen critic concepțiile filosofice și social politice moderne, invocând concepția științifică, deterministă despre lume a lui Spinoza, în spiritul propriilor sale opinii¹⁰ de natură politică prezentă în scrierile unor Hugo, Grotius, Samuel, Pufferdorf, Milton, Locke, Fenelon, Thomasius etc. Intelectualul arădean scoate în prim plan ideea superiorității dreptului natural asupra celui feudal, precum și pe aceea privind necesitatea edificării oricărui stat ca și a relațiilor dintre state, pe baza dreptului și a libertăților, nu a arbitrarului.

Să observăm, legat de aceasta, că în permanență deschiderile europene ale lui Vasile Goldiș, ca istoric și cărturar, se subordonau, nutreau și serveau argumente preocupărilor lui statornic de ordin național. E ceea ce se întâmplă și atunci când el abordează, în lucrările sale, revoluția franceză de la 1789 și ideile scriitorilor și gânditorilor iluminiști, care au pregătit-o din punct de vedere spiritual. Punând accentul pe coordonatele ideologico-sociale ale operelor acestora, subliniind neîndreptățirea privilegiilor feudal nobiliare și prin contract-starea de asupra și disprețuire hărăzită țăranilor, Goldiș făcea de fapt trimitere la situația existentă în Transilvania ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea, unde nobilimea continua încă să participe la conducerea politică, păstrându-și, prin constituția din 1868, unele privilegii (votul viril, de pildă).

În mod semnificativ pentru concepția sa de umanist, cel de care ne ocupăm vede la punctul de interferență dintre filosofia istoriei și cea a culturii, progresul prin vreme al ansamblului umanității în lumina unor semnificații de ordin cultural. Și afirmând că istoria, ca disciplină, trebuie să fie oglinda dezvoltării culturale a omenirii având menirea să distingă acea idee esențială specifică unei epoci, care o particularizează față de cele anterioare și conferindu-i totodată superioritatea în raport cu ele, Goldiș vedea evoluția istorică universală ca un întreg, în care fiecare parte-țară, popor-și are locul, rolul ei, chiar dacă, într-o anumită perioadă, unele dintre aceste contribuții naționale (la edificarea acestei idei fundamentale caracteristica unei epoci), sunt mai importante decât altele¹¹.

Dintr-o perspectivă largă, universalistă, ia în discuție Vasile Goldiș și problemele cum ar fi factorii care determină progresul istoric, raporturile între cultură și civilizație etc.¹² Demn de semnalat pentru deschiderea spre poziții teoretice noi a acestui gânditor este faptul că el concepe civilizația ca un sistem, ca o totalitate procesuală, în care prefacerile ce au loc angrenează inevitabil toate componentele.

În ceea ce privește progresul în cadrul societății, Goldiș se opune celor ce negau evoluția istorică (Spengler, Berdiaev). Dar, totodată, nesatisfăcut nici cu viziunea evoluționismului liniar proprie lui Spencer, se racordează, și de data aceasta, la poziții mai recent exprimate pe alte meridiane susținând ideea inegalității diferitelor

laturi ale progresului (tehnic, moral, cultural, politic), a caracterului său profund contradictoriu. Și sociologul german R. Michels scrie în lucrarea sa **Probleme der Sozialphilosophie**: "Trăsătura fundamentală a progresului este caracterul său incomplet, ființa sa săltăreață, fragmentară, contradictorie. Progresul nu cuprinde niciodată toate ramurile activității omenești, de mai multe ori activitatea sa este folosită într-o direcție și nefolositoare în alta"¹³.

Pedealtă parte, sub influența unor istorici, sociologi, și filozofi străini contemporani (Leon Bourgeois și Alfred Fouilles, mai ales pe care-i citează adesea), Vasile Goldiș aderă la concepția solidarismului social, care ar favoriza mișcarea progresivă a istoriei. "Omenirea s-a decivilizat-arăta el. Ea pare să uite că societatea solidară este șansa cea mai eficace în luptă pentru existență. Viermele ei distrugător însă este egoismul cras și concentrarea irațională a bunurilor". Și Goldiș îl citează pe americanul Giddings, care în cartea sa despre **Principiile sociologiei** afirma că "mai presus de orice îndoială, spiritul plutocrat este cauza adevărată a disoluției sociale"¹⁴. Or, precizează intelectualul ardelean, privind problematica la nivelul umanității în ansamblu, omenirea nu este un arhipelag de insule "fiecare cu Robinsonul său" ci "suma interdependențelor dintre oameni, care interdependență trebuie să producă sentimentul solidarității tuturor, fiindcă lipsa acestei solidarități a tuturor, - conchide el-este aceea care ține în taină biruința definitivă a dreptății în lume și orice străduință în numele acestei solidarități este câte o pietricică la majestuoasa zidire a bunei înțelegeri între oameni, care numai ea este capabilă a zămisli fericirea pe pământ"¹⁶.

După cum se atrage atenția în **Istoria filosofiei românești** (1980) în motivația teoretică a acestor idei, Goldiș asociază și alte surse, cum ar fi învățătura creștină, doctrina contractualismului a lui Jaques Rousseau sau solitarismul organicist al lui Spencer¹⁷. Deschiderile sale spre gândirea europeană, universală l-au pus în contact-cum am mai arătat în mod repetat-și cu ideologia social-democrației, germane îndeosebi. Nu numai o dată însă, dincolo de influențele pe care le suferă, el emite și opinii, dezvoltării ideatice, nuanțării personale.

Cu alte cuvinte, inspirându-se din gândirea europeană, punându-se în concordanță cu aceasta, Goldiș aduce, în contextul ei, și merituoase contribuții personale. Preluând idei ce circulau în Europa, el le îmbină armonice cu propriile constatări în străduința de a da unele răspunsuri la problemele economice, sociale, politice, dar mai cu seamă la problema ce poate fi considerată drept cea mai acută la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cea națională. Legat de aceasta, să menționăm că Vasile Goldiș a participat alături de alți intelectuali români și străini ca: Aurel Lazăr, Iaszi Oszkar, Braun Robert, Aradi Victor ș.a., la cercurile sociologice de tipul cercurilor studenților liberi cugetători "Galilei" din Budapesta la îndemnul acestuia și-a scris el, în 1912, importanta lucrare **Despre problema naționalităților** pe care a citit-o în cadrul cercului de sociologie "Darwin" de la Oradea.¹⁸ El a participat și la alte întâlniri similare, la Cluj, Târgu Mureș, Arad etc.,

ținându-se la curent cu mișcarea sociologică europeană și mondială și a căror membrii considerau problema națională drept capitală în viața politică a Imperiului austro-ungar.¹⁹

Spuneam ceva mai sus că deschiderile lui Goldiș către spiritualitatea europeană se pune în ultimă instanță, în slujba intereselor lui de ordin național. E momentul acum să precizăm și că, pe de altă parte, contribuțiile originale aduse de el pe marginea unor doctrine și concepții de filosofie a istoriei și filosofie politică circulând în epocă, își au, la rândul lor, adesea, surse de inspirație în realitățile românești.

Se cuvine să menționăm faptul că incursiuni de natură filozofică cu implicații de ordin social-și de data aceasta-racordate la orizonturile europene-găsim și în scrieri cu caracter literar ale lui Goldiș. De pildă, în studiul *Pesimismul în poeziile lui Eminescu*, în care discută, cu referințe la Kant și Schopenhauer, problema pesimismului modern în general și, totodată militează pentru ideea ancorării filosofiei în problematica vieții umane²⁰.

Se poate conchide că europenismul lui Vasile Goldiș îmbracă două aspecte. Pe de o parte, este acela dat de orizonturile largi, de dincolo de cel național, în care a funcționat gândirea, din care s-au nutrit concepțiile sale. Pe de altă parte-latură încă mai importantă-, sunt de luat în considerare semnificațiile, valoarea pe care le-au dobândit ideile și activitatea sa de dincolo de spațiul românesc. Nu e o exagerare să afirmăm că talentul, contribuțiile lui de publicist, orator, om politic, de teoretician în plan politico-social și cultural au fost apreciate nu numai de contemporanii săi din țară, dar și din străinătate (ca de pildă din Ungaria, Austria, Germania, Cehoslovacia, Jugoslavia, Bulgaria, Grecia, Turcia, Polonia, Italia, Anglia, chiar și U.S.A. etc.)

Vasile Goldiș are meritul de a fi fost primul român care s-a ocupat de problema națională în sud-estul Europei. Aceasta în lucrarea sa în limba maghiară din 1912- despre care am mai vorbit *A nemzetiségi Kerdesrol* (Despre problema naționalităților), carte recenzată elogios la Budapesta, în vestita revistă "Huszadik Szazad". Se poate considera, așa cum se face în *Istoria filosofiei românești*, că această scriere (ale cărei idei își au concretizare în documentele adoptate de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia) reprezintă de fapt apogeul gândirii celui ce ne-a dat-o, prin ea depășindu-i pe unii contemporani din alte țări situați pe poziții naționalist-idealiste, el afirmându-se, astfel, ca un gânditor original la nivel european²¹. În această contribuție, care ia în atenție nu numai dezvoltarea conștiinței naționale la români, ci chiar pe întregul continent, Goldiș, preluând conceptul de naționalitate de la austriacul Otto Bauer (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Viena, 1908), nu împărtășește ci combate concluziile politice ale acestuia, soluția dată problemei naționale din monarhia dualistă (autonomia cultural-națională doar) și nici teza sa despre așa-zisele națiuni fără istorie.

Preluând ideile din această lucrare în celebrul său discurs de la 1 Decembrie 1918, în care problema românească era organic încadrată în chestiunile majore care frământau atunci bătrânul continent în întregime (și viitorul poporului nostru

gândit în funcție de aceeași largă deschidere), intelectualul și omul politic ardelean îi conferă și acesteia dimensiuni, orizonturi europene²². Era o modalitate inspirată pentru cel ce urmărea să atragă atenția internațională asupra năzuinței românilor de a fi liberi, uniți și stăpâni în țara lor. Și totodată, astfel, Goldiș însuși s-a impus, prin această cuvântare, în prim-planul arenei politice europene. (Să reamintim că în concepția expusă de el cu acest prilej erau inoculate și principiile președintelui american Woodrow Wilson-pe care Goldiș îl considera, cu admirație, campion al păcii mondiale²³-privitoare la organizarea lumii după primul război mondial, la asigurarea liberei dezvoltări a tuturor popoarelor). Mai trebuie subliniat și faptul că Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu afirmă Aradul ca un centru politic românesc, unde principiile Wilsoniene cu privire la rezolvarea problemelor națiunilor erau dezbătute și adaptate la situația românilor. Eforturile acestora s-au simțit încurajate și de declarația ministrului Statelor Unite la Iași, Charles Wopicka.

Am reținut (inclusiv în capitolul de față) interesul pe care l-a acordat Goldiș sociologiei. Din ce în ce mai preocupat de acest domeniu, care făcea pe atunci mari progrese, el parcurge numeroase scrieri de asemenea factură, din Austro-Ungaria și Franța (Emile Durkheim, Gabriel Tarde, Celestin Bouglé etc.), Italia și U.S.A.²⁴, arătându-se și în această privință cunoscător al dezbaterilor la nivel european și chiar mondial (platformă pe care va deveni-cum atrage atenția un cercetător-primul nostru sociolog al națiunii²⁵). Manuscrisul rămas de la el cu titlul **Principiile sociologiei**, ni s-a relevat, la o analiză mai atentă a fi de fapt un conspect²⁶ al lucrării profesorului american Franklin Henri Giddings, **The Principles of Sociology**, apărută în 1896 (și care s-a bucurat de mare interes în Europa, cunoscând încă din 1897 o ediție în franceză, una în engleză în 1902 și una în limba maghiară în 1908, la care a apelat Goldiș).

Ar fi credem exagerat să îl socotim pe intelectualul român ca pe un adept al lui Giddings. Nefindoios însă că în scrierea acestuia el a găsit multe opinii la care a aderat și totodată confirmări ale unor poziții ale sale. De pildă, în ceea ce privește importanța fundamentală a conștiinței de neam ca factor de luat în atenție în studierea societății, în înțelegerea acțiunii centripete exercitată de acest factor ca și a rolului pe care îl joacă în diferențierea popoarelor. Sau despre importanța tradiției în structura spiritualității colective ca și despre statul național ca treaptă superioară a civilizației. Ori, referitor la marea utilitate a stimulării opiniei publice largi, în absolută libertate de afirmare. Se cuvine, de asemenea, reținute acele puncte de vedere comune privind funcționarea, în dezvoltarea socială, alături de determinarea dată de activitatea umană conștiință, a unor legi obiective, perpetua transformare a societății, în sens ascendent, ținând și realizând o continuă îmbunătățire a vieții omului, aspirația mereu mai accentuată, pe măsura evoluției, a indivizilor și colectivităților, spre o tot mai bună înțelegere între popoare și state.²⁷

Atât în filosofia istoriei, cât și în sociologia politică și teoria culturii, Vasile Goldiș s-a afirmat cu competență ca un gânditor de talie europeană, adesea remarcându-

se în toate aceste sfere prin abilitate, discernământ și profunzime a viziunilor.²⁸

Pe planul activității concrete, Goldiș a început a fi cunoscut de către oamenii politici ai altor neamuri deja în calitate sa de director al cancelariei consistoriale al Episcopiei Ortodoxe Române din Arad, cu drept de a dispune asupra personalului de cancelarie și a lua toate măsurile trebuincioase în interesul serviciului. Ca deținător al acestei funcții, a redactat numeroase acte privitoare la problemele naționale românești, întreținând în acest sens relații cu guvernării de la Budapesta și Viena, cu scriitorii și înalți prelați din Europa.²⁹ În acest sens trebuie subliniată și stăruința depusă pentru dezvoltarea relațiilor culturale și politice cu frații de peste Carpați.³⁰

Pe de altă parte încă de la sfârșitul secolului trecut, el va desfășura o importantă activitate de sprijinire a luptei de eliberare națională și a altor popoare (cehii, slovacii, sârbii, bulgarii, polonezii), scoasă în evidență de istoricul iugoslav Arpad Lebl în amplul său studiu consacrat lui Goldiș³¹. Omul politic ardelean a fost inițiatorul Alianței naționalităților, din 1895, care a avut larg ecou european, din Austria, Cehia și Croația până în Belgia, Franța, Italia etc. Conducătorii acestei alianțe politice, constituită ca urmare a unui congres, românii Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și Gheorghe Pop de Băsești, sârbul Mihail Polit și slovacul Paul Mudron și-au propus ca pe această cale să coordoneze lupta comună a celor trei naționalități împotriva asuprii pe care o îndurau Imperiului austro-ungar și, în mod mai concret să realizeze o platformă de acțiune comună în parlamentul de la Budapesta. În contextul alianței, cel ce ne stă în atenție a dovedit o atitudine foarte combativă, el aducându-și o contribuție esențială la stabilirea tacticii și strategiei de urmat.

În perioada sa brașoveană Goldiș a avut legături și cu acele cercuri săsești din acest oraș (reprezentate, de exemplu, de avocatul Fr. Lurtz sau profesorul Lutz Korodi) care la rândul lor, militau pentru acordarea unor drepturi culturale, naționale pentru etnicii germani.³²

Ales la 1906, ca deputat de Radna, în parlamentul de la Budapesta, Vasile Goldiș va continua și în această calitate să-și manifeste simpatia față de celelalte popoare aflate sub jug străin să se solidarizeze cu revendicările lor în ceea ce-alături de militantismul lui neobosit în lupta pentru drepturile propriului neam-li va consolida prestigiul european, de acum atitudinile și acțiunile omului politic român, care îl desemnează printre cei mai de seamă conducători ai națiunii sale, dobândesc recunoașterea unor cercuri politice străine din ce în ce mai largi.³³

Nelimitându-se la propria lui poziție, Goldiș îi va îndemna și pe ceilalți fruntași români ardeleni să lupte pentru binele tuturor "popoarelor năpăstuite în țara aceasta"³⁴.

Cu satisfacție înregistrează el, în 1900, faptul că pentru slavii de sud se conturează o epocă nouă, de intensificare a militantismului național.

În întreaga perioadă cât a fost deputat (până în 1910), ca și după aceea, Goldiș a fost apreciat nu numai de parlamentarii slovaci, sârbi etc. dar și de către cei

maghiari, datorită ideilor pe care le-a vehiculat, încălzite de un umanism larg, european. Numele lui apare nu numai în presa de pe bătrânul continent ci și în cea americană și este rostit cu admirație³⁵. În anul 1907, în lupta împotriva legii școlare a lui Apponyi, Goldiș nu numai că s-a asociat cu colegii deputați cehi, slovaci, sârbi, croați etc. dar de-a dreptul s-a situat în fruntea acestora, însuflețindu-i și stringându-i într-un front comun³⁶.

Lipsit de orice naționalism fanatic, el va întinde în repetate rânduri mâna și maghiarilor. "Față cu lozincile prigonirii, pe cari domnul ministru de interne le-a întrebuițat față cu noi-afirma în parlamentul de la Budapesta-, față cu glasul urei ce mereu se aude, aici, eu propovăduiesc lozinca iubirii"³⁷. Altcândva, scria: "Eu doresc ca românii și ungurii să trăiască în înțelegere"³⁸. De asemenea, îndemna "Să zidim d-lor templul sfânt al concordiei, la al cărui altar toate popoarele țării să se poată ruga"³⁹.

În mod repetat, cel în cauză a adresat apeluri frunțașilor maghiari neconservatori, cerându-le a-și aduce contribuția la încetarea "Zăzaniei". Totodată, își va exprima satisfacția în fața apariției unor noi generații de politicieni unguri (reprezentată de Jaszy Oskar sau Lajos Mocsary), care înțelegeau să privească altfel, nu de pe pozițiile naționalismului îngust, problema raporturilor între popoarele din cadrul imperiului.

Poate că sub influența concepțiilor socialiste, Goldiș sesiza unitatea de interese a păturilor largi românești și maghiare, declarând, într-un discurs rostit în 1911, la Orăștie: "Avem mai multe dorinți, pe cari le au și masele poporului maghiar"⁴¹. Dealtfel, încă din 1907, declarând la Budapesta, în fața deputaților că "Parlamentul de astăzi este parlamentul feudalilor", el reținea lipsa în Ungaria vremii de drepturi democrațice pentru toate popoarele, inclusiv pentru cel maghiar⁴².

În același timp, Goldiș, a sesizat și politica cercurilor ungare reacționare de a învrăjbi între ele naționalitățile spre a le putea stăpâni. Ațâțarea maghiarilor contra românilor-arăta în ziarul "Aradi Ujsag" - urmărește a le împiedica lupta comună pentru obținerea de drepturi și libertăți⁴³. Caracterul diversionist al acestei politici e remarcabil de el mai ales spre sfârșitul războiului, când autoritățile de la Budapesta au intrat, ca urmare a înfrângerilor naționaliste, în speranța de a se putea astfel salva⁴⁴.

Atitudinea omului român ardelean față de concetățenii unguri dovedește în modul cel mai elocvent că, în concepțiile sale, idealurile naționale coexistau organic cu dorința unei solidarități, a unei bune înțelegeri internaționale.

Nu lipsit de semnificație pentru poziția lui Goldiș față de alte popoare-și numai față de cele aflate în aceleași condiții de oprimare națională ca și românii de dincoace de Carpați-se arată gestul pe care îl face în 1909, când prezidează un comitet menit a organiza o colectă în vederea ajutorării populației italiene ce suferise de pe urma unor calamități naturale.⁴⁵

Militând pentru drepturi de ordin național, dar și pentru drepturi social-democratice

(ale muncitorilor, țăranilor fără pământ, adică argașilor), Vasile Goldiș s-a văzut susținut în ideile sale de mari personalități ca, Wickham Steed (Anglia), Jan Urban Jarnic și Metodin Zavoral (Praga), R. Poincare și G. Clemenceau (Franța), W. Wilson și Franklin Henri Giddings (S.U.A.), Lev Tolstoi (Rusia), B. Bjornson (Norvegia) etc., ceea ce i-a favorizat încă și mai mult pătrunderea în atenția cercurilor internaționale⁴⁶.

Încă din 1906 numele lui pătrunsese și în Anglia. În acel an, intelectualul și omul politic ardelean e cunoscut, la Arad-așa cum a mai avut ocazia să arătăm-de către istoricul englez R.W. Seton-Watson. Acesta din urmă are ocazia să aprecieze-și va reține în scrisul său-calitățile de om politic și de spirit deschis culturii europene ale interlocutorului, cu care a discutat până și despre rolul religiei în cadrul tendințelor separatiste, federaliste și autonomiste ce se manifestau în Europa timpului⁴⁷. Chiar și mult mai târziu, după moartea lui Goldiș, în cartea sa *A History of the Roumanians* (1934), Seton-Watson își exprimă admirația pentru gândirea și faptele lui Goldiș, perpetuându-i memoria dincolo de granițele României⁴⁸.

O față deosebit de interesantă a activității politice a lui Vasile Goldiș ne este înfățișată de participarea sa la tratativele româno-maghiare din perioada anilor 1910-1914. Cunoscând efectele crizei constituționale din Ungaria și implicațiile deosebite asupra evoluției raporturilor cu naționalitățile, Goldiș a fundamentat, prin memoriile redactate, strategia politicii românești dându-i o rezonanță europeană⁴⁹; el afirmându-se astfel între factorii activi ai vremii de reclădire a Europei pe bazele mai trainice ale drepturilor popoarelor la autodeterminare, libertate, democrație și progres social. Prin multitudinea de aspecte abordate în tot timpul tratativelor de la Budapesta, Goldiș a urmărit deșeurarea planului Istvan Tisza, față de care sufletul românesc trebuie să fie mereu treaz, în urmărirea aspirațiilor de întregire națională. Prin el se menținea neînclinată coloana consensului național față de manipulările și manevrele guvernelor maghiare împotriva neamului românesc⁵⁰.

Prestigiul de care se bucura Goldiș a făcut ca el să participe ca delegat din partea Partidului Național Român, în 1915, la tratativele de la Viena, inițiate de împăratul Germaniei Wilhelm al II-lea (prin delegatul său Erzberger Mathias) în strânsă colaborare cu primul ministru maghiar Tisza Istvan, având drept scop atragerea românilor de partea Triplei Alianțe. De menționat că, realizând pe deplin spiritul timpului, care prevestea destrămarea Imperiului austro-ungar și, totodată, adevărul că unitatea națională a românilor nu va putea fi obținută decât prin distrugerea acestui imperiu, Goldiș, ca de altfel și Iuliu Maniu sau A. C. Popovici, a refuzat să satisfacă dorința împăratului german⁵¹. Pe de altă parte Legația germană din România prin Hans Benning, director al unei întreprinderi de comision din București, încearcă, fără succes notabil mituirea unor redactori de ziare. El reușește să-și asigure colaborarea lui Victor Braniște, coproprietar al "Gazetei Transilvaniei", al mitropoliților Ioan Mețianu și Vasile Mangra, fără a reuși însă nimic în ceea ce-l privește pe Vasile Goldiș. E de remarcat că ziarul cu cea

mai mare autoritate "Românul" din Arad, condus de Vasile Goldiș nu a putut fi cumpărat și influențat. În consecință articolele procentriste publicate de Vasile Mangra în "Deșteptarea", de Ioan Mețianu în "Telegraful român" sau Victor Braniște în "Gazeta Transilvaniei" nu reflectă atmosfera din Transilvania și ele sunt rodul spionajului german și al cupidității celor trei⁵². Gestul privit în perspectiva a ceea ce urma, a avut nelindoiș o importanță deosebită nu numai pentru români ci și pe plan european și chiar mondial. Activitatea națională a lui Vasile Goldiș avea la temelie un număr de concepte clare, printre care solidaritatea națională și dreptul românilor la autodeterminare și viață națională proprie. Modul său de a gândi și acționa era cunoscut în Europa. Contele Apponyi îl considera un partizan al înființării unei "mici Români" în cadrul Imperiului austro-ungar. Diplomatul român urmărea însă cu mult mai mult; făurirea statului național unitar român⁵³.

Prestigiul internațional al lui Goldiș dobândește valențe încă sporite în perioada imediat premergătoare unirii Transilvaniei cu România, cât și în momentele înfăptuirii acesteia (nu e de mirare că el făcea parte din Consiliul Național Român Central și era conducătorul delegației române la tratativele purtate la Arad, între 13 - 15 noiembrie 1918, cu reprezentanții guvernului maghiar conduși de Jászi Oszkár, ultima încercare, neizbutită, a Budapestei de a menține stările politice anterioare)⁵⁴. Avându-se în vedere că Vasile Goldiș devenise prin activitatea sa pe plan social și politic o personalitate importantă și apreciată atât de politicienii români, de regele Ferdinand, cât și de diverse cercuri politice din străinătate, el și-a fixat un obiectiv concret privitor la unirea tuturor românilor intrând în relații secrete cu guvernul român și cu diplomații Antantei aflați în capitala de refugiu a României, la Iași.

Prin intermediul profesorului de la Sibiu, Nicolae Bălan, și ulterior al lui Gheorghe Crișan, Teodor Rexin și Vasile Suciu din Blaj; Goldiș cunoștea acum atitudinea României, și a diplomației amintite drumul urmat al românilor din Transilvania. Informat în detaliu și despre condițiile internaționale favorabile unirii, el asigură guvernul român ca și ambasadorul Franței Saint Aulaire că s-au luat cele mai potrivite măsuri în vederea proclamării unirii pentru a servi de bază la deciziile ce le va lua Conferința de pace, deoarece neamul românesc întreg își frământă sufletul în căutarea izbăvirii. O asemenea atitudine fermă manifestată cu acest prilej, îl situează pe patriotul român între cei mai de seamă politicieni ai Europei⁵⁵. Documentele importantului act istoric, redactate-cum am văzut-de Goldiș au găsit ecou larg și vibrant în Franța, Italia, Anglia, Serbia, S.U.A. chiar și în Austria și Ungaria. Îndeosebi au impresionat manifestul *Către popoarele lumii, Cuvântarea solemnă rostită de Goldiș la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918, și Rezoluția unirii*⁵⁶. Aceste documente dar și *Declarația de la Oradea*, prin care românii de dincoace de munți își afirmau independența față de Austro-Ungaria, sau textul convocării Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918, cărora li se alătură o intensă campanie publicistică, îl situează pe militantul român între liderii europeni din epocă ce au

luptat pentru libertatea popoarelor. Situându-se prin limpezimea programatică, la înălțimea unor verdicte istorice, aceste prezențe ale lui Goldiș au generat interesul internațional, prin concepția privind înnoirea societății, asigurarea libertății și egalității între oameni și popoare, eliminarea războaielor din viața omenirii și rezolvarea tuturor problemelor pe calea tratativelor, a toleranței și bunăvoinței internaționale.⁵⁷

Un rol însemnat în afirmarea lui Vasile Goldiș ca personalitate de talie europeană l-a jucat ziarul "Românul", la a cărui conducere s-a aflat. Nu numai că o serie de materiale apărute în acesta (aici s-a tipărit în limbile română și franceză, manifestul *Către popoarele lumii*) au fost receptate cu deosebit interes de către opinia din alte părți ale Europei, dar directorul publicației a știut să întrețină legături cu străinătatea prin intermediul unor corespondențe și, totodată colaborarea unor scriitori și oameni politici englezi, norvegieni, francezi, sârbi, slovaci etc.⁵⁸

Întreaga sa activitate de până la 1918 i-a adus și respectul unor personalități precum sunt slovacii Milan Hodza și Paul Mudron, sârbul Mihail Polit, Seton-Watson, B. Bjornson, Jan Urban Jarnic, Metodi Zavoral etc.⁵⁹

Faptul că era cunoscut și prețuit de organisme diplomatice străine se vedește și de împrejurarea că la trei zile după proclamarea unirii Transilvaniei și Banatului cu România o delegație condusă de Vasile Goldiș și Alexandru Vaida-Voievod s-a prezentat la Legația Belgiei din București și a exprimat, cu acest prilej, mulțumirile pentru simpatia și sprijinul opiniei publice din Belgia față de problema românilor din Transilvania. Cu acest prilej, ministrul Belgiei a exprimat o foarte sinceră bucurie.⁶⁰

După Unire, fără a se mai afirma pe plan internațional, cu aceeași forță ca înainte, Vasile Goldiș rămâne totuși o prezență tratată cu deosebită considerație în străinătate. Astfel, în 1921, când întreprinde în calitate de ministru al cultelor și artelor, un pelerinaj la Ierusalim (pe ruta Grecia, Turcia, Egipt), el e primit la Atena de către rege, iar în Turcia, la Cairo și Ierusalim are contacte cu oameni politici și de afaceri. Pretutindeni e întâmpinat cu mari onoruri, i se acordă diplome și medalii, presa din țările respective îl prezintă ca pe un important lider românesc, i se apreciază ceea ce a făcut pentru pacea, colaborarea între popoare. Prin el, se stima și prețuia și țara pe care o reprezenta.⁶¹

Alt episod semnificativ pe linia aprecierii internaționale de care s-a bucurat Goldiș și după 1918 îl constituie cel al încheierii Concordatului cu Vaticanul⁶², în 1927. Presa italiană a vremii s-a orpît pe larg asupra momentului, recunoscându-i alese calități de diplomat și om politic. Trebuie, în același timp, să nu facem abstracție de realitatea că tratativele, contacte directe cu Papa nu îi erau accesibile oricui, că însuși acest fapt venea să evidențieze o dată în plus condiția internațională pe care izbutise să și-o câștige Goldiș.

Așa cum am mai arătat și cu alte prilejuri în lucrarea de față, în perioada interbelică Goldiș s-a manifestat ca un vajnic propovăduitor al asigurării păcii și

securității în Europa, în lume. El respingea violența, folosirea forței în relațiile internaționale. Dealtfel, poziții similare adoptase și înainte. Încă în scrierea *Duhul adevărului*, din 1900, el își exprimase convingerea că rostul lumii este pacea, prin care se poate realiza fericirea pe pământ. Cei mai puternici oameni din lume scria tot acolo Goldiș-au fost cei care au luptat pentru fericirea și pentru iubire între oameni. Și visa la o lume a viitorului bazată pe înțelegerea între popoare; "Istoria neamurilor este răul", în care curge iubirea de aproapele, cultura este floarea ce împodobește malurile răului, iar ținta vieții omenești este marea care va înfrăți în iubirea de aproapele toate neamurile. El își dădea seama că lumea aceasta ideală este departe de a se realiza, dar totodată credea în putința înfăptuirii ei cândva; "Este departe marea ceașta, prin multe cotituri curge răul spre dânsa, dar inima mea simte, că este marea aceasta"⁶³.

Revenind la perioada interbelică, în ce privește România, Goldiș a militat pentru existența unor bune relații ale acesteia cu statele vecine și cu toate celelalte și, totodată, pentru asigurarea securității balcanice. Erau poziții firești pentru cineva care dorea o lume a păcii și securității internaționale.

Adept-cum am văzut-al politicii de pace promovată de Nicolae Titulescu, l-a secundat în convingeri pe acesta, visând la o lume înfrățită, bazată pe valorile umane. Cei doi oameni politici români se situau pe aceleași poziții și în ce privește raporturile de bună vecinătate cu Polonia, Bulgaria, Cehoslovacia, Jugoslavia, relațiile amiabile cu Grecia ca și pe linia combaterii, încă din 1919, a tendințelor revizioniste și, ulterior, a fascismului.⁶⁴

Ideile acestea le-a slujit și prin intermediul unor legături de prietenie cu oameni politici de peste hotare (primul ministru grec Tsaldaris și ministrul de externe D. Maximos, liderul cehoslovac Eduard Benes, regele Boris și Bogoliub Jestic din Jugoslavia). care și ei militau pentru pace și securitate colectivă în Europa.⁶⁵

Și pe alte căi, cu diferite prilejuri, Goldiș-în parte am văzut deja-va acționa pentru strângerea relațiilor dintre România și Cehoslovacia, Italia, Grecia, Turcia, Egipt etc. inclusiv cu Ungaria. El continua astfel, desigur în funcție de noile condiții, politica pe care o dusese până la 1918 pe linia realizării unei solidarități între diferitele popoare (atunci era vorba de unirea în luptă pentru obținerea libertății naționale).

Omul politic român concepea cooperarea între diferitele state realizându-se pe căi multiple (politice, diplomatice, dar și economice, științifice și culturale etc).

Când în 1921, se înființează sistemul de alianță regională între România, Jugoslavia și Cehoslovacia constituind așa-numita *Mica Antantă*-prin care se stipula ajutor reciproc în cazul unei agresiuni neprovocate împotriva uneia dintre cele trei state precum și acțiuni comune pe planul relațiilor internaționale, Goldiș salută cu multă bucurie acest act. Cu nu mai mică bucurie întâmpină încheierea unei convenții între România și Polonia, prin care, de asemenea, părțile se angajau să își acorde ajutor reciproc în apărarea frontierelor⁶⁶. El vedea în aceste inițiative o garanție privind stabilitatea politică la granițele țării noastre. Și totodată, el era

de părere că unitatea dintre țările mici poate duce la asigurarea păcii și înțelegerii între toate popoarele lumii⁶⁷.

În 1924, o delegație de ziaristi cehoslovaci vizitează sediul de la Sibiu al Astrei. La recepția oferită cu acest prilej, Vasile Goldiș, ca președinte al Asociațiunii, ține un discurs, scoțând în evidență lupta comună a popoarelor român, ceh și slovac pentru libertate și independență națională ca și unitatea de interese a României și Cehoslovaciei, angajate după 1918 pe drumul progresului, în contextul european⁶⁸.

Pe un plan mai larg, Goldiș își va declara satisfacția față de crearea, în 1919, a Societății Națiunilor, în care vede o înfructificare fericită a aspirațiilor omenirii spre dreptate, spre triumful împotriva răului, spre victoria forței rațiunii asupra pornirilor instinctuale, primare⁷⁰. Ea arată aceleași-a luat ființă din "nevoia de a orienta omenirea spre un organism care să asigure mai multă dreptate în lume"⁷¹.

Dealtfel, încă din timpul primului război mondial, el declarase pentru înființarea unui asemenea for de cooperare internațională, pe baza - chiar astfel sună formularea - "egalității în drepturi, a neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc"⁷². După părerea lui Goldiș, alături de independența și suveranitatea națională, menținerea integrității teritoriale a statelor, stabilirea de raporturi bazate pe încredere și cooperare între toate națiunile, un astfel de for urma să deschidă calea spre bunăvoință și progres a fiecărei țări și a unității în ansamblu; și totodată, să constituie unicul mijloc de evitare a unor noi războaie. "Războiul mondial îngrozitor de pustitor - scria el în studiul în limba maghiară, Problema națională, din 1917- /... / va cere posibilitatea înfrățirii popoarelor sub oblăduirea unei societăți a tuturor națiunilor libere și independente. Acest for internațional se va clădi pe baza egalității depline a tuturor națiunilor mari și mici în scopul unei colaborări rodnice și a înțelegerii pașnice"⁷³. Drept urmare, după înființarea Societății Națiunilor, cu mare entuziasm se va strădui Goldiș să răspândească și să întărească în mijlocul conaționalilor săi conștiința importanței și utilității misiunii acesteia.

Pe de altă parte însă, el va realiza cu acuitate - aceasta pe bază a ceea ce tendințele manifestate pe parcurs îi relevă - pericolele pândind Societatea Națiunilor. Își exprimă astfel temerea față de politica revizionistă a statelor învinse în primul război mondial (Germania, Ungaria, Austria, Bulgaria), al căror scop era - sesizează Goldiș - slăbirea Societății, abaterea acestuia de la scopurile inițiale, încercarea de torpilare a inițiativelor în problema reducerii și limitării armamentelor. Omul politic român remarcă și perspectiva unei alianțe italo-germane. Și pe de altă parte tendința marilor puteri de a-și aroga un rol tutelar, de a face din Societatea Națiunilor un instrument al lor în detrimentul țărilor mici și mijlocii⁷⁴.

E momentul aici să reținem faptul că, militând pentru solidaritatea internațională a popoarelor, văzând pe drept (Goldiș nu era în această privință un utopist subiectivist) ca o tendință obiectivă de necesitatea unor noi relații între state, de stadiul istoric stins, el nu înțelegea, pe de altă parte, îndeobște că ea să se realizeze prin ștergerea granițelor statale. Din contră, opiniază că tocmai statul național asigurat

oricărei națiuni demnitate și vigoare. Visând, dincolo de Societatea Națiunilor, la o și mai strânsă uniune a tuturor țărilor lumii în viitor ca o împlinire a ceea ce numește undeva, sub semnul lui Hristos, idealul marelui suflet universal⁷⁵, el scria: "Statul universal care va să vie, fiindcă îl revendică conștiința tot mai vie și mai impunătoare a solidarității umane nu va desființa națiunile", ci, dimpotrivă, le "va asigura/ ... / deplinătatea posibilităților de afirmare, prin ființa lor specifică, în interesul tuturor"⁷⁶. (În altă parte, folosește expresia foarte inspirată și plastică: "statele naționale sunt columnele umanității"⁷⁷). În viziunea lui Goldiș, crearea unei solidarități între state rămase de sine stătătoare le va oferi acestora (mai bine zis celor aflate într-un stadiu de dezvoltare mai înapoiat) posibilități de a fi să progreseze mai ușor și mai repede⁷⁸. Asemenea poziții îl apropiau iarăși de concepțiile profesate de către Nicolae Titulescu.

Luciditatea observațiilor critice ale lui Goldiș la adresa Societății Națiunilor nu mai trebuie subliniată.

Cu puțin înainte de moarte, într-un articol din iulie 1933, el își exprima deschis regretul că aceasta nu a izbutit să îplinească speranțele puse în ea, "a rămas steapă", "n-a rezolvat nici un conflict dintre popoare". Și deplânge inclusiv eșuarea ideii de dezarmare generală: "La 15 ani după groaznicul măcel al războiului mondial / ... / Lumea vorbește iarăși de războiul apropiat". ("Cu toate acestea ține Goldiș să precizeze-rămâne incontestabil adevărul că viitorul civilizației europene depinde exclusiv de soluția problemei, dacă conflictelor armate se poate ori ba substitui o procedură juridică obligatorie pentru toate neamurile.")

Eronat (sau, în cel mai bun caz, simplificator) consideră că eșecul Națiunilor s-ar datora doar faptului că a fost lipsită de orice "putere a sancțiunii", de "forța constrângerii". (Dar chiar în același articol Goldiș declara, la un moment dat, că "niciodată popoarele nu vor accepta de bunăvoie asupra lor vreo forță brutală care să le poată impune constrângerea inexorabil pentru ca să poată trăi pentru vecie în pace unele cu altele"⁷⁹).

Nu cu mult timp înainte de a muri, Vasile Goldiș a condamnat public ascensiunea fascismului, a lui Hitler, subliniind pericolul ce amenința prin aceasta democrația Europei, inclusiv și pacea lumii⁸⁰.

Personalitatea respectată, după cum am arătat, atât în perioada de până la 1918 cât și după, în Austro-Ungaria, Anglia sau Italia, până în Grecia, Turcia și chiar Orientul Mijlociu, Vasile Goldiș s-a înscris pe coordonatele europene, ca gândire, și prin pozițiile sale privind organizarea de școli pentru popor, apărarea drepturilor omului, ale diferitelor categorii sociale (muncitorii, țăranii, dar și femeile și copiii), necesitatea pluralismului politic, votul universal, libertatea religioasă etc; de asemenea, prin viziunea lui modernă asupra organizării muncii în agricultură, de pildă (am constatat importanța pe care o acordă ideii cooperatiste, de intensă circulație în Europa timpului)⁸¹.

În atitudinea lui Vasile Goldiș privind problemele umanității în ansamblu se

pot descifra, neîndoios, și o serie de influențe, inclusiv unele de natură socialistă (dar și "poporalistă"). În ultimă instanță însă, acestea s-au contopit într-o poziție nelipsită de originalitate și, în general, consecventă, unitară, respirând un democratism cu accente de stânga.

De remarcat, totodată, că din ceea ce considera el a fi sensurile obiective ale dezvoltării omenirii extrăgea și direcțiile punctelor de program privind transformările ce se cereau în societatea românească.

Dacă, înainte de 1918, numele lui Goldiș, inclusiv ca recunoaștere internațională, a fost strâns legat de lupta pentru ideea dreptului tuturor națiunilor la libertate, după primul război mondial el s-a înscris cu cinste în rândul personalităților din diferite părți ale lumii care cultivau idealul unei lumii a păcii și a egalității tuturor statelor, indiferent de mărime și de așezare geografică. Aspirția aceasta s-a făcut de fapt prezentă încă spre sfârșitul conflagrației când era, de acum, clar omenirea va scăpa foarte curând de coșmar. Și tot de atunci se face și Goldiș exponent al ei. În manifestul *Către națiunea română* al Consiliului Național Român Central din Transilvania, datat la 6 noiembrie 1918 și a cărui redactare-cum s-a văzut-fi aparține, se vorbește despre "cauza sfântă a democrației nouă, care este chemată a încheia întreaga lume într-o singură societate unde vor domni cele mai curate idei: a libertății, frățietății și egalității"⁸². Iar în cuprinsul textului hotărârilor de la Alba Iulia, Goldiș, ca redactor, introduce de asemenea această formulare, ca punctul patru: "Adunarea națională dă expresiune dorinței sale ca congresul de pace să înfăptuiesc comuniunea națiunilor libere în așa chip, ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mari și mici deopotrivă, iar în viitor să se elimineze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor naționale"⁸³.

Asupra problemei revine și în discursul solemn pe care l-a rostit la 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, în care, dând dovadă de o gândire de dimensiuni europene, încadrând aspirațiile românilor în tendințele și necesitățile istorice de ordin general, el arăta: "Națiunile trebuie să fie egale ca astfel cu egale drepturi și condițiuni să poată încheia acea mare unire a popoarelor care va fi chemată să reprezinte o concepțiune superioară pe pământ"⁸⁴ Pledând pentru întovărirea "tuturor națiunilor libere într-o comuniune internațională spre a împiedica nedreptatea"⁸⁵, Goldiș aprecia că acest act ar fi urmarea firească a unor tendințe pe care "le-a copt istoria"⁸⁶. (În același discurs, pe de altă parte, de pe aceleași poziții, el atrăgea-am mai văzut-atenția că "unirea tuturor românilor într-un singur stat numai atunci va fi statornică și garantată prin istoria viitoare a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse prin noua concepție a civilizațiunii, prin duhul vremurilor noi", asigurându-se "tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleași drepturi și aceleași îndatoriri"⁸⁷).

În discursul pe care l-a ținut la București, în sala tronului, cu ocazia predării a actului unirii către regele Ferdinand, Goldiș va spune, în același spirit (după ce afirmă că "Unirea românilor într-un stat este totodată o pretențiune a civilizației

omenești"): "Progresul acestei civilizațiuni pretinde comuniunea națiunilor într-o unire de ordin social, cari să asigure libertatea și dreptatea pentru toate națiunile mici și mari"⁸⁸.

Despre organizarea unitară a umanității într-o lume a dreptății sociale, sub lege blândă, creștinească, a iubirii deaproapelui, va vorbi apoi, de pildă, și în 1923 la congresul preoțesc din Arad, în calitate de președinte al Astrei, considerând acest obiectiv drept ținută finală a organizării societății. "Împreună-viețuirea oamenilor este atelierul lumii unde se țese norocul omenirii"-afirmă el cu același prilej⁸⁹.

De asemenea, într-un manuscris intitulat *Lumina învățăturii creștine*, datând din 1928, se referă la dreptul la existență al fiecărui popor, asemănând umanitatea cu o "grădină cu flori multe", în care fiecare dintre aceste flori (națiuni n.n.) își are frumusețea aparte, proprie. Și în aceste pagini Goldiș pledează în spirit critic pentru o lume a păcii, lipsită de orice șovinism și naționalism, de violență. Asemenea idei-desigur, *mutatis mutandis*-își păstrează până azi actualitatea.

Toate aceste aprecieri confirmă rolul politic european, de mare anvergură, jucat în epocă de Vasile Goldiș, influența sa pozitivă asupra mișcării de idei contemporane. El a fost un reprezentant al sufletului românesc, o voce distinct românească în mișcarea politică și de idei din Europa timpului său.

NOTE

1. Arhivele statului Sibiu, Fond Astra, Corespondență cu președinții și vicepreședinții Asociațiunii-1925-1947, act nr. 4084.
2. Arhivele statului Arad, Colecția manuscrise, dosar nr. 16851; Gheorghe Șora, *Un document inedit despre conținutul manualelor de istorie redactate la Brașov de către Vasile Goldiș, 1896*, în *Crisia*, XIV, 1984, p. 132.
3. "Aradi Hirlap", II, 1918, nr. 276, (23 octombrie), p. 1.
4. "Românul", VII, 1918, nr. 2 (28 octombrie/10 noiembrie), p. 1, Vasile Goldiș, *Corespondență, 1888-1934, Scrisori trimise I*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii Gheorghe Șora, cuvânt înainte de Acad. Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1992, p. 196.
5. "Dimineața", XXI, 1924, nr. 6332, (29 iunie), p. 3.
6. Vasile Goldiș, *A nemzetiség problema (Problema națională)*, "Aradi Hirlap I", 1917, nr. 3, (17 noiembrie), p. 1-2.
7. Gheorghe Șora, *Pagini inedite din Jurnalul de tinerețe al lui Vasile Goldiș*, în *Acta MN*, XVIII, 1981, p. 573.
8. Olimpia Zdorba, *Biblioteca lui Vasile Goldiș și formația lui spirituală*, în *Comunicări și referate*, Arad, 1974, p. 77-81.
9. Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Editura Minerva, București, 1972, p. XV.
10. *Istoria filosofiei românești*, vol. II, (1900-1944), partea Editura Academiei, București, 1980, p. 130.
11. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma Unirii*, Cultura Națională, București, 1928, p. 52 ("Prima cultură se netezește calea spre libertate").
12. *Istoria filosofiei românești*, vol. II, (1900-1944)... p. 132-133. (Opiniile lui Vasile Goldiș în aceste direcții).
13. R. Michels, *Probleme der Sozialphilosophie*, Leipzig, 1914, p. 84.
14. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii / ... / Cultura națională*, București, 1928, p. 136.
15. *Ibidem*, p. 102.
16. *Ibidem*, p. 66.

17. *Istoria filosofiei românești*, vol. cit., p. 135.
18. Vasile Goldiș, *A memzetisegi Kérdesrol*, (Despre problema naționalităților), Arad, Tipografia Concordia, 1912.
19. Gall Erno, *Nemzetiség fogalom, torloneze es Jelentes*. (Conceptul de naționalitate. Istoric și prezentare), în "Utunk", XV, 1973, nr. 4, (26 ianuarie) și nr. 5, (2 februarie), p. 6-7.
20. Vezi despre aceasta, mai pe larg, în *Istoria filosofiei românești*, vol. cit., p. 131; Hajos Josef, *Vasile Goldiș, Despre problema naționalităților*, București, 1976, p. 15.
21. *Ibidem*, p. 137. Despre personalitatea lui Vasile Goldiș vezi și C. Botoran, C. Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru săvârșirea statului național unitar*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 52, 54 și 243.
22. Vezi Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș militant pentru desăvârșirea idealului național*, Editura Facia, Timișoara, 1980, p. 10.
23. /Vasile Goldiș/, *Wilson*, în "Românul", VII, 1918, nr. 29, (30 noiembrie/14 decembrie), p. 1.
24. Vezi Olimpia Zăroba, *Biblioteca lui Vasile Goldiș și formația lui spirituală*, în loc cit. p. 79-81 și Vasile Goldiș, *Scriseri sociale politice și literare*, ..., p. 49-50, unde sunt notați toți sociologii francezi pe care Goldiș i-a studiat cu atenție.
25. Ioan Ungureanu, *Idealele sociale și realitățile naționale*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1988, p. 306.
26. *Conceptul lui Goldiș la lucrarea lui Giddings* se află în Arhivele statului din Arad, Fond personal Vasile Goldiș, dosar 1 fila 139-175.
27. Vasile Goldiș, *Statul universal*, în "Observatorul politic și social", II, 1930, nr. 9, (25 ianuarie), p. 1-3, *idem*, *Societatea Națiunilor și Adunarea Națională de la Alba Iulia*, în "Hotarul", I, 1933, nr. 7, p. 1-2.
28. Vezi și *Istoria filosofiei românești*, vol. cit., p. 141, unde se fac aprecieri în același sens.
29. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 15; Arhivele statului Arad Fond personal Vasile Goldiș, Dosar 1, fila 177; Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Editura Facia, Timișoara, 1973, p. 35; Vasile Popoangă, *Secretarul eparhial Vasile Goldiș-125 de ani de la naștere*, în *Mitropolia Banatului*, XXXVII, 1987, nr. 6, p. 84-91; Vasile Goldiș, *Correspondență 1888-1934*. Scrisori trimise, vol. I (...), Editura Dacia, 1992, p. 232-290.
30. Direcția generală a Arhivelor statului București Fond Casa Regală dosar 173, 1910; Vasile Goldiș, *Correspondență, 1888-1934*. Scrisori trimise, vol. I, (...), 1912, p. 77-78.
31. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, Editura Academiei (...), București, 1983, p. 278; Gheorghe Șora, P. Ardelean, *Vasile Goldiș-luptător democrat pentru unirea Transilvaniei cu România*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Seria Istorie*, Fasciculus 2, 1968, Cluj, p. 43-50.
32. Drapelul, VII, 1907, nr. 8, (20 ianuarie/2 februarie), p. 2; *Discursul deputatului național Vasile Goldiș rostit în ședința de la 30 ianuarie 1907 a Camerei maghiare*, în "Tribuna", XI, 1907, nr. 24, (supliment), (30 ianuarie/12 februarie), p. 1-4; Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș într-o nouă autobiografie inedită*, în *Marisia*, (Târgu Mureș), vol. X, 1986, p. 771-773.
33. Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*..., p. 29.
34. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, p. 325.
36. "Lupta", I, 1907, nr. 49, (28 februarie/13 martie), p. 8.
37. "Tribuna", XI, 1907, nr. 24, (supliment), (30 ianuarie/12 februarie), p. 1-4. *Discursul deputatului Vasile Goldiș*.
38. Dr. Ioan Mișu, *Spicaturi din gândurile mele* (...) Sibiu, 1938, p. 108.
39. "Tribuna", XI, 1907, nr. 24, (Supliment), (30 ianuarie/12 februarie), p. 1-4. *Discursul deputatului Vasile Goldiș*.
40. "Aradi Közlöny", 22, 1927, nr. 165, (21 iulie), p. 9.
41. "Românul", I, 1911, nr. 131, (16/29 iunie), p. 2-3.
42. "Lupta", I, 1907, nr. 46, (24 februarie/9 martie), p. 5.
43. "Aradi Ujság", XVII, 1917, nr. 152, (29 iunie), p. 2.
44. "Aradi Hirlap", II, 1918, nr. 226, (11 octombrie), p. 2.
45. "Drapelul", IX, 1909, nr. 5, (13/26 ianuarie), p. 2.

46. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 15.
47. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, R.M. Seton-Watson și românii 1906-1920, vol. I și II, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1988, p. 106.
48. R. W. Seton-Watson, *A history of the Roumanians*, Cambridge, University press, London, 1934, p. 442, 530-532, 534.
49. Arhiva Episcopiei ortodoxe din Arad, Prezidențiale, document neinventariat. Proiectul elaborat și redactat de Vasile Goldiș se păstrează printre documentele ce au aparținut episcopului Ioan Papp.
50. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 15-16. Vezi și Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale (1894-1914)*, Editura Facla, Timișoara, 1982, p. 116-118; Lăviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 136; Vasile Popeangă, *Secretarul eparhiei Vasile Goldiș-125 de ani de la naștere, în Mitropolia Banatului*, XXXVII, 1987, nr. 6, (noiembrie/decembrie), p. 89-91.
51. Arhivele statului Arad, fond personal Vasile Goldiș, Dosar 1, fila 181; "Adevărul", 47, 1933, nr. 15, 161, (10 iunie), p. 6; Arpad Lebl, *op. cit.*, p. 265; Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 (...)*, p. 12-13.
52. Arhivele Centrale ale Statului, Fond Familie, Brătianu, dos. 59/1915; Vezi și Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea, 1900-1916*, Editura Dacia Cluj Napoca, 1975, p. 80.
53. Arhiva Episcopiei ortodoxe din Arad, Prezidențiale. Document neinventariat păstrat printre documentele ce au aparținut episcopului Ioan Papp, Gheorghe Șora, *Declarația de la Oradea în "Orizont"*, XXXIX, 1988, nr. 39, (30 septembrie), p. 2; Dan Brudașcu, *op. cit.* p. 7.
54. Gheorghe Șora, *Istoria ne cheamă la fapte*, în "Familia", 23, 1987, nr. 11 (noiembrie), p. 1 și 10. Ion Bodunescu, *Diplomația românească în slujba Independenței*, vol. II, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 108-131 și 204-206.
55. Arhivele statului Cluj-Napoca, fond, Consiliul național român, 1918, dosar Blaj, fila 323; "Transilvania", 74, 1943, nr. 11-12, p. 876-879; Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș militant pentru desăvârșirea idealului național (...)* p. 201-202.
56. Ștefan Pascu, C.G. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 1986, p. 228-322; C. Botoran, C. Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 52, 54, 243; Aspecte ale luptei pentru unitate națională, Editura Junimea Iași, 1983, p. 318.
57. Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete, (...)*, p. 35.
58. Vasile Goldiș, *Correspondență, 1918-1934. Scrieri trimise*, vol. I, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Gheorghe Șora. Cuvânt înainte de Acad. Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992.
59. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 15. Vezi și Ștefan Pascu, C.G. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, p. 319.
60. Arhiva istorică centrală. Colecția microfilme Belgia, rola 12 C. 365; C. Botoran, O. Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 54-55.
61. "Românul", X, 1921, nr. 75, (9 aprilie), p. 1; "Aradi Hirlap", V, 1921, nr. 937, p. 3.
62. Vasile Goldiș, *Concordatul*, Tiparul tipografiei diecezane, f.a., p. 32-36. În această perioadă Papă la Roma a fost Pius al XII-lea (din 1922 până în 1939), pe numele său adevărat Achille Ratti (1857-1939). Concordatul cu Roma a fost semnat de reprezentantul nostru la Vatican, ministrul Dimitrie Penescu. Acesta și Iuliu Maniu s-au agitat diplomaticăște pentru încheierea Concordatului pe care guvernul Maniu l-a ratificat la 7 iulie 1929. Goldiș a stabilit numai textul Concordatului (publicat în broșură în 1927) Responsabilitatea cade asupra guvernului Averescu, a regelui Ferdinand și a greco-catolicilor pentru toate neajunsurile acestuia.
63. Vasile Goldiș, *Duhul adevărului*, în "Calindarul nostru pe anul bisect 1900", Arad, 1900, p. 66.
64. Idem, *Statul universal*, în "Observatorul politic și social", II, 1930, nr. 9, (25 ianuarie), p. 1-3.
65. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 15, Dr. Petru Bortos, *Vasile Goldiș-diplomatul*, 1950, p. 7, manuscris inedit.
66. Vasile Goldiș *Discursuri roșite în preajma unirii, / ... /* p. 116-147.
67. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 11; Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor*

1919-1929, Editura Academiei Române, București, 1988, p. 240-265.

68. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii / ... /*, p. 86.

69. *Ibidem*, p. 86-87.

70. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 7-8.

71. Vasile Goldiș, *Statul universal*, în loc. cit., p. 1; vezi și Mihai Iacobescu, *op.cit.*, p. 138-175.

72. Vasile Goldiș, *Altkotmany reform Ausztrlaban* (Reforma constituțională în Austria), în "Aradi Hirlap", II, 1918, nr. 256, p. 1-2.

73. *Idem* A nemzetiségi probema (Problema națională), în Aradi Hirlap, I, 1917, nr. 3, (17 noiembrie), p. 1-2.

74. Arhiva Costică Blănaru, Documente, fila 8.

75. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii / ... /*, p. 44.

76. *Idem*, *Statul universal*, în loc. cit., p. 2. După opinia lui Goldiș, la baza viitorului "Stat național" ar urma să stea religia (dar într-un interviu din 1933 afirma că morala creștină nu e un mijloc de a atrage masele "într-o epocă de uriașe transformări economice și sociale"; V. Munteanu, D. Vasile, Goldiș despre pulverizarea partidelor, în "Adevărul", XXXVII, 1933, nr. 15268, (13 octombrie), p. 6). Ideea "statului universal nu e originală la omul politic ardelean. În general, în concepțiile sale asupra viitorului umanității el s-a aflat sub influența a o serie de sociologi, politologi, filozofi străini (Lucian Romier, C. Bougle, Bertrand Russel, H.G. Wells, E. Durkheim, J. Maxwell, Munsteborg, socialistul Karl Kautski etc.) ca și după cum singur o mărturisește, pe lângă Nicolae Titulescu, și sub aceea a pozițiilor adoptate de Gala Galaction în publicistica sa. Ca și în cazul celor de la care a preluat conceptele sale de "stat universal" și la Goldiș acesta rămâne mult prea puțin definit, o abstracțiune vagă. E interesant, pe de altă parte, de remarcat că viziunea asupra unei umanități solidare în viitorime e de găsit la intelectualul ardelean încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Vorbind în a sa *Istorie universală*, despre marile invenții din acel veac (mașina cu aburi cu aplicațiile ei în domeniul transporturilor, telegraful, telefonul, fonograful etc.), el scrie: "Aceste invențiuni schimbă aproape cu desăvârșire felul de viață al oamenilor, prin ele popoarele se apropie și istoria omenirii primește un caracter tot mai general și parcă o nouă lume se apropie". (*Istoria universală*, vol. 3, p. 234).

77. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii / ... /*, p. 43.

78. *Idem*, *Război și pace*, în Cuvântul Ardealului, II, 1927, nr. 2 (4 ianuarie), p. 1/.

79. *Idem*, *Societatea Națiunilor și Adunarea Națională de la Alba-Iulia*, în "Hotarul", I, 1933, nr. 7, p. 2.

80. *Idem*, *Statul universal*, în loc. cit., p. 1-3; *idem*, *Societatea Națiunilor și Adunarea Națională de la Alba-Iulia*, p. 2.

81. *Idem*, *Scrieri social politice și literare / ... /*, p. 307-314.

82. *Manifestul către națiunea română*, în Marea Unire de la 1 decembrie 1918, Biblioteca despărțământului, București al "Astrei", București, 1934, p. 29-30.

83. *Ibidem*.

84. *Discursul lui Vasile Goldiș*, *ibidem*, p. 92.

85. *Ibidem*, p. 94.

86. *Ibidem*, p. 93.

87. *Ibidem*, p. 93-94. Cum am reținut și în altă parte, după ani de zile, la 16 mai 1926, în ziarul german Burger-Zeitung din Periam (Banat), e consemnată următoarea declarație a lui Goldiș: "Să se știe, că eu, autorul hotărârilor de la Alba Iulia, voi rămâne credincios acestora până la sfârșitul vieții mele. Nu voi admite nici o nedreptate față de concetățenii noștri de altă limbă. Toate naționalitățile acestei țări trebuie să se simtă acasă în România, deoarece poporul român respinge orice nedreptate. Acest principiu stă la baza crezului meu politic. Legea română trebuie să fie o lege a dreptății". (Gheorghe Șora, *Cvântarea istorică a lui Vasile Goldiș în "Orizont"*, XXXIV, 1983, nr. 48, (2 decembrie), p. 6.

88. *Manifestul către națiunea română*, în loc. cit., p. 29-30.

89. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii / ... /*, p. 42.

VASILE GOLDIȘ - EUROPÄISCHER DENKER UND POLITIKER (Zusammenfassung)

In dem vorliegenden Beitrag werden die wichtigsten Koordinate des sozial - politischen und philosophischen Denkens des Politikers definiert. Die Auffassungen von Vasile Goldiș wurden hauptsächlich von den zeitgenössischen soziologischen, philosophischen und politischen Theorien geprägt, sowie von der christlichen Moral. In der politischen Praxis setzte er sich für die Schaffung des rumänischen Nationalstaates ein, für die Gleichberechtigung aller Nationalitäten, für soziale Solidarität und Nächstenliebe. Auf internationaler Ebene war er ein Pazifist, vertrat das Recht der Staaten auf Selbstbestimmung und forderte deren Gleichberechtigung. Durch seine modernen, demokratischen Auffassungen, durch seine politischen Initiativen, geprägt von Toleranz und Friedensgeist, durch sein umfassendes Wissen, war Goldiș noch zu Lebzeiten ein weltweit bekannter und geschätzter Politiker.

PRIMUL PRIMAR AL ARADULUI DUPĂ MAREA UNIRE

Dr. Ioan Robu

Victor Cațavei

Una din personalitățile marcante ale Aradului în primele trei decenii ale secolului al XX-lea, prea puțin cunoscută astăzi, a fost dr. Ioan Robu, militant fervent pentru drepturile poporului român, pentru unitate națională.

Originar dintr-o familie țărănească din Hălmațiu, născut chiar în anul desființării Comitatului Zarandului, 1868, și trecerii districtului Hălmațiuului la Comitatul Aradului, Ioan Robu și-a făcut studiile în comuna natală, iar cele liceale la Arad. Au urmat studiile universitare la Budapesta, ca bursier al Fundației Mocioni, și obținerea doctoratului în drept.¹

Tânărul avocat Ioan Robu s-a stabilit la Hălmațiu, important centru economic în Țara Zarandului, pe Valea Crișului Alb. Între anii 1907 și 1914, a apărut drepturile țărănilor români din zonă în numeroase procese, dar a fost și apărător în procese de presă intentate unor ziaristi români, care pledau pentru drepturile românilor. Concomitant, s-a încadrat în Partidul Național Român, intrând în conflict permanent, cu ocazia campaniilor electorale cu autoritățile austro-ungare. În anul 1911, acesta a ajuns să-l califice drept "agitator periculos".²

La începutul primului război mondial, dr. Ioan Robu a fost printre primii mobilizați din Hălmațiu. A fost repartizat la Regimentul 33 Infanterie din Arad și aruncat pe frontul din Galiția, participând la unele din cele mai dure lupte de pe frontul oriental. În octombrie 1914, locotenentul Ioan Robu a căzut prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de la Tomsk, în Siberia Orientală.³

În anul 1916, după ce a fost mutat în lagărul de prizonieri de la Cernobâl, în Ucraina, localitatea devenită celebră astăzi prin dezastrul centralei nucleare, dr. Ioan Robu a făcut parte din primul grup de ofițeri care au trecut la formarea Corpului Voluntarilor Români Ardeleni și Bucovineni din Rusia, la Darnița, lângă Kiev, dr. Ioan Robu a participat la adunările ofițerilor și soldaților români, care au organizat, militar primul eșalon al voluntarilor din marșul spre România. După impresionanta primire de la Iași, la care au participat regele Ferdinand I, primul ministru Ion I. C. Brătianu, generalii Constantin Prezan și Alexandru Averescu, senatori și deputați, membri ai Guvernului României, voluntarii au depus jurământul și au fost încadrați în Armata Română.⁴

Avansat la gradul de căpitan, dr. Ioan Robu a primit comanda unei companii în Divizia a IX-a. Cu aceasta a participat la crâncena bătălie de la Mărășești, unde a fost ușor rănit. După armistițiul forțat, provocat de completa izolare a României în urma Păcii de la Brest-Litovsk, dr. Ioan Robu a funcționat ca învățător. La remobilizarea Armatei Române, el a fost reîncadrat și detașat la statul major al Grupului de Nord al Armatei din Transilvania, comandat de generalul de brigadă Traian Moșoiu.⁵

În primăvara anului 1919, deosebit de frământată în vestul țării, terorizat de trupe și detașamente comuniste maghiare, Aradul s-a aflat sub ocupația unor trupe coloniale franceze, aduse pentru păstrarea ordinii. Abia la 19 mai 1919, Regimentul românesc 6 Vânători intră în Arad. La 20 mai, prefectul numit de Consiliul Dirigent de la Sibiu, dr. Iustin Marșieu, începe instalarea noilor autorități, desfășurată cu destulă greutate.

La sfârșitul lunii iunie 1919, Consiliul Dirigent obține aprobarea generalului Franchet d'Esperey pentru preluarea definitivă a administrației Aradului. Tot atunci, Consiliul Dirigent obține retragerea dr. Ioan Robu din cadrele active ale armatei. Rechemat de la Brad, acesta este numit în funcția de primar al Aradului.⁶

Ca nou primar al Aradului românesc, dr. Ioan Robu a trebuit să învingă la începutul haosului și dezorganizării lăsate de îndelungatul război și de schimbarea administrației statului. Activitatea sa intensă, desfășurată cu o corectitudine exemplară, a dus la normalizarea situației existente în municipiu, la reluarea activităților industriale și comerciale, la aprovizionarea populației cu produsele necesare. Concomitent, cu un tact deosebit și respect pentru drepturile minorităților naționale, prin hotărârea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, dr. Ioan Robu a efectuat așa-numita "romanizare", înlocuind funcționarii incapabili sau corupți din aparatul de stat, schimbând denumiri de străzi sau demontând unele lucrări monumentale jignitoare pentru populația românească majoritară, pentru demnitatea națională.⁷

Cu aceeași onestitate, dr. Ioan Robu a participat la preluarea a numeroase întreprinderi industriale, aparținând capitalului germano-austro-ungar, fiind președintele comisiilor de cenzori, inclusiv la marile firme "Fabrica de Vagoane și Motoare" și "Fabrica de Automobile". Contribuția sa a fost deosebită în clarificarea situației proprietăților absenteiștilor, într-un cadru legal inatacabil, relevat apoi în îndelungatul proces al optanților.⁸

Rămânând un om cu resurse materiale modeste, deși a gestionat o imensă avere, dr. Ioan Robu a fost obligat să demisioneze din funcția de primar în anul 1924.⁹ El și-a reluat activitatea de avocat în Baroul Arad aducătoare de venituri mai substanțiale. Pe plan politic a rămas un membru marcant al Partidului Național Român, apoi, după anul 1927, s-a retras din viața politică. A încetat din viață în anul 1930, amintirea sa ca luptător pentru unitate națională, ca om onest și cu realizări deosebite pentru municipiul Arad estompându-se treptat. De aceea, este firesc ca acum măcar, la împlinirea a 75 de ani de la Marea Unire să evocăm personalitatea celui care a fost primul primar român al municipiului Arad.

NOTE:

1. Actele personale, inclusiv diplomele obținute au fost păstrate de fiul său, ing. Ioan Robu, căruia îi adresăm mulțumiri pentru modul în care ni le-a pus la dispoziție în anul 1978.

2. "Timpul Transilvaniei" Arad, nr. 1/1942, p. 16.

3. Domnul Traian Leuca din Arad a păstrat două scrisori trimise de dl. dr. Ioan Rațiu din

4. **Voluntarii ardeleni și bucovineni în luptă pentru neam și țară**, Ed. Diecezana, Arad, 1928, p. 11 - 13.
5. **Acte personale ale dr. Ioan Robu**, Carnetul de Ofițer.
6. "Românul" nr. 58/10 iulie 1919.
7. "Almanahul personalităților Aradului", Arad, 1928.
8. **Monografia Societății Comerciale Astra-Vagoane Arad.**, mss, p. 83 - 84
9. Demisia a fost păstrată în fondul documentar al Muzeului Județean Arad, fond Muzeu oraș.

**DER ERSTE BÜRGERMEISTER VON ARAD NACH DER GROSSEN
VEREINIGUNG - Dr. IOAN ROBU
(Zusammenfassung)**

Der Beitrag stellt die Tätigkeit des ersten Bürgermeisters von Arad nach der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien vor. Ioan Robu, bäuerlicher Abstammung, studierte Rechtswissenschaften und behauptete sich nachträglich als Rechtsanwalt in zahlreichen Prozessen, einschliesslich politische. Während des ersten Weltkrieges geriet er in russische Gefangenschaft. An Seiten des Siebenbürger - Freiwilligenkorps kämpfte er in der Schlacht von Marasesti. Nach der Vereinigung wurde er zum Bürgermeister von Arad ernannt, Amt in welchem er sich durch seine Tätigkeit hinsichtlich der Einführung der rumänischen Verwaltung und der Beseitigung der Kriegswunden auszeichnete. Er starb im Jahre 1930.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC DIN PĂRȚILE ARADULUI ÎNTRE ANII 1918-1944

STELEAN-IOAN BOIA

În acest studiu ne-am propus surprinderea procesului complex al dezvoltării și integrării școlii românești din părțile Aradului în sistemului unitar al învățământului din România după Marea Unire de la Alba Iulia.

Finalizarea unității național-statale la 1 decembrie 1918, eveniment de covârșitoare importanță pentru devenirea istorică a României, a realizat cadrul natural și social economic necesar unei evoluții pe plan superior a civilizației românești. Unite fiind toate energiile și capacitățile creatoare ale națiunii, s-au putut dezvolta întreaga viață materială și spirituală, economia, știința și cultura în general.

Odată cu înfăptuirea statului național unitar român, județul Arad se încadrează definitiv între hotarele statului național român unitar, conform hotărârii adoptate de către adunarea plebiscitară de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, pe care au votat-o delegații de drept sau aleși, reprezentând implicit și ținuturile arădene, prezenți în sala Unirii, precum și numărul mare de participanți din părțile Aradului, prezenți pe câmpul lui Horea.

Prin instalarea definitivă a administrației românești în județul Arad și extinderea completă a autorității Consiliului Dirigent în aceste părți, a început activitatea de organizare a noii administrații care la început urma să conducă după legile vechi, rămase în vigoare în mod provizoriu, cu excepția celor indicate de Consiliul Dirigent. Treptat s-a introdus, ca și în restul Transilvaniei și în celelalte provincii intrate în componența statului național unitar român, legislația unificată a întregii țări. Procesul unificării legislației s-a realizat atât pe calea elaborării unor coduri de legi, valabile pentru întreaga țară, care înlocuiau pe cele regionale între care o mare parte a dispozițiilor legii privind organizarea învățământului secundar și superior.

Organizat pe baza principiilor progresiste care au călăuzit Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice din cadrul Consiliului Dirigent, învățământul de după 1918 poartă amprenta vederilor înaintate ale arădeanului V. Goldiș, conducătorul amintitului resort. Învățătorii și profesorii erau chemați să uite umilințele și suferințele îndurate de poporul român în vremea stăpânirilor străine, să acorde respectul cuvenit fiecărei naționalități și să evite învrăjbirea între elevi pe motive naționale.

Stăruințele Resortului instrucțiunii erau îndreptate spre asigurarea funcționării în continuare a școlilor de pe teritoriul eliberat, evitarea pierderii anului școlar de către elevi, imprimarea unor directive potrivite actului unirii din 1918, preluarea și asigurarea inventarelor de mare valoare ale școlilor, pregătirea

și organizarea noului an școlar 1919/1920 care urma să constituie primul an de adevărată școală românească pe întreg cuprinsul Aradului. De la începutul activității sale, Resortul a căutat să țină seama de hotărârile Conferinței profesorilor români de la Alba Iulia din 2 decembrie 1918. Potrivit hotărârilor luate de Consiliul Dirigent în ședința din 3 ianuarie 1918, Resortul Instrucțiunii Publice, aduce la cunoștința școlilor că a dispus luarea în primire a tuturor școlilor secundare cu întreg inventarul lor, printr-un delegat, încredințat cu această misiune de către prefectul județului, delegatul având și îndatorirea să controleze administrația școlară¹.

La 1 noiembrie 1921, prin scoaterea școlii de sub tutela confesionalistă, cu toată opoziția manifestată de autoritățile bisericești, s-a trecut la etatizarea învățământului. Unificarea propriu-zisă sub raport structural și funcțional a învățământului din Transilvania și Banat cu cel din vechiul regat s-a realizat însă câțiva ani mai târziu, în 1924, prin legea dr. C. Angelescu - ministrul instrucțiunii publice.

Sub Consiliul Dirigent, învățământul din regiunile unite cu statul român cunoaște o perioadă de tranziție. resortul cultelor de pe lângă acest organism emite un "Regulament provizoriu"² în baza căruia vor funcționa școlile românești până în anul școlar 1922-1923 când s-a trecut la aplicarea și în Transilvania a regulamentului școlar din România, modificat și adoptat în decursul anului 1922³. Alături de cele 5 licee cu limba de predare română, câte existau în Transilvania înainte de 1918, se deschid numeroase școli secundare, impuse de cerințele reale ale populației. Se desfășoară de asemenea o largă și susținută campanie pentru etatizarea școlilor secundare. Se înființează licee de fete, dezvoltându-se proporțional și învățământul secundar pentru naționalitățile minoritare. Astfel presa locală semnaleză deschiderea la Arad a unui liceu cu limba de predare maghiară, la care pot fi angajați și profesorii care nu au depus jurământul de credință față de autoritățile românești reprezentate de Consiliul Dirigent⁴.

Ecourile luptei pentru etatizarea școlilor din județul Arad ajung la București. Tinerii profesori ai învățământului liceal arădean D. Panaitescu-Perpessicius și Al. Stamatiaș devin susținătorii fervenți ai acestei idei. În corespondența pe care o trimite din Arad ziarului "Dacia" din Capitală, Perpessicius militază pentru naționalizarea școlilor, considerând că "adevărată democrație" a noii Români pretinde ca școala să fie a învățătorilor, precum pământul al țăranilor⁵ dar, continuă aceasta, "... forțe misterioase se mai zbat să mai păstreze pentru biserică întreaga valoare a acestei feude, care este școala confesională. Rezultatul este o oarecare fierbere în rândul corpului didactic și totodată o îndârjire în atitudinea luată în această luptă"⁶.

Principalii adversari ai "statificării" școlilor se aflau în senatul școlar al diecezei arădene "școala confesională de orice categorie didactică ar fi, ca fiică a bisericii este instituția bisericească, iar biserica are indubitabil și imprescriptibilul

drept de dispoziție asupra ei⁷ - se precizează într-un raport al acesteia. Protopopii arădeni cereau să-și continue exercitarea dreptului de control asupra învățământului în virtutea legislației antebelice. Învățătorii însă nu-i recunoșteau ca inspectori școlari, din momentul organizării la Arad a Revizoratului școlar care a luat locul Inspectoratului școlar regesc.

Majoritatea învățătorilor și a profesorilor veniți de peste Carpați, ca și o bună parte a Comitetelor școlare locale, susțineau cu toată tăria și convingerea etatizarea școlii românești. Astfel revizorul școlar al orașului și județului Arad, Iosif Moldovan, militează pentru înfăptuirea acestui deziderat într-un articol în care arăta "aderenții cei mai frecvenți ai statificării sunt învățătorii confesionali care în instruirea lor s-au pronunțat în mod unanim pentru trecerea școlilor la stat"⁸. La 11 ianuarie 1919, adunarea generală a învățătorilor de la școlile confesionale cere etatizarea școlilor. La 29 ianuarie 1920 are loc o nouă adunare cu care prilej învățătorii arădeni hotărăsc să întocmească un memoriu prin care să ceară grabnic etatizarea școlilor⁹. Cu câteva luni înainte de promulgarea la 4 decembrie 1919 a Decretului de reorganizare a învățământului primar, confesionalismul nu mai era recunoscut ca principiu de reorganizare a școlilor. Atât învățătorii, cât și comitetele parohiale - ca organe care se îngrijeau de întreținerea școlilor - cereau cu insistență renunțarea la școala confesională și, ca atare etatizarea ei.

Astfel, comitetul parohial Pecica hotărăște etatizarea școlii confesionale la 3 august 1919, cel din Gașa la 19 august, iar cel din Șiria la 24 august același an¹⁰. De aceeași dorință au fost cuprinse și alte așezări din județul Arad ca: Almaș, Cicir, Gai, Covăsânt, Sâmbăteni, Mândruloc, Comlăuș, Nădab, Otlaca (azi Grâniceri, Mădrigești, Turnu, Radna și altele¹¹. La 5 septembrie 1919, Revizoratul școlar Arad înaintează senatului școlar al diecezei arădene o listă cu 61 de învățători care doreau să treacă în serviciul școlii de stat¹².

În anul 1921 au fost numiți 221 de învățători la școlile primare de stat din orașul și județul Arad. Peste trei ani Revizoratul școlar al județului Arad raporta Directoratului General din Cluj că prin ordinul nr.32070 toți învățătorii confesionali subvenționați de stat au devenit învățători de stat, că "însuflețirea e mare la învățători și la popor"¹³. După 1921 acțiunea de etatizare a școlilor confesionale se extinde și în alte comune precum: Chișineu-Criș, Macea, Pil, Buteni, Botești, Bănești, Boldești, Brusturi, Crocna, Hălmagiu, Honțișor, Iosaș, Oci, Vidra, Satu Nou. Comitetul școlar din Chelmac, comună aparținând diecezei arădene, motivează acțiunea de etatizare a școlii confesionale cu un argument de ordin educativ "Am avea apoi două școli primare române, cu caracter bisericesc. Înțelesul educației pretinde statificarea tuturor școlilor. Armonia dintre învățători și părinții elevilor e în foarte multe cazuri stricată din cauza cultului. Fără conlucrarea armonică educația suferă"¹⁴. În orașul de pe Mureș, etatizarea s-a făcut la 1 iulie 1921, când au fost trecute pe seama statului cele 14 școli comunale la care funcționau 60 de învățători. În octombrie același an în județul Arad își desfășurau activitatea 513

învățători, repartizați pe cercuri școlare¹⁵. Din 1922-1923, Ministerul Instrucțiunii Publice a decis organizarea în fiecare școală de comitete școlare subordonate Comitetului școlar județean¹⁶. Inițiativa a aparținut lui V. Branște care a inițiat organizarea sfaturilor școlare, menite să intensifice relațiile școlilor cu societatea, încă înainte de etatizarea învățământului.

Dificultăți în procesul de "statificare" și aplicarea noulor legiuri a întâmpinat învățământul pedagogic arădean. Prin Decretul nr.12903/1919 al Consiliului Dirigent, Institutul Pedagogic din Arad se transformă în școală normală, păstrându-și însă în continuare caracterul său confesional. Din 1925-1926 această școală normală se reorganizează potrivit legii pentru învățământul primar și normal din 26 iulie 1924, pentru ca din ianuarie 1926 să funcționeze ca școală particulară. Noua situație nu convenea în primul rând cadrelor didactice care ar fi avut o situație mai stabilă dacă ar fi funcționat ca o școală de stat. Deși cele două școli normale - confesională și de stat - funcționează prin acordul din 14 aprilie 1927, totuși reprezentanții bisericii și unii politicieni legați de biserică urmăreau ca școala aceasta să devină din nou o școală confesională.

Deși decizia ministerială nr.12650/1931 aducea precizări cu privire la aplicarea "acordului", Consiliul eparhial continua să se amestece în viața școlii. În conferința profesorilor din 8 martie 1934 se rediscută această situație care ar putea avea urmări negative pentru bunul mers al școlii. Cu acest prilej directorul școlii a prezentat trei adrese ale Consiliului eparhial, din care reiese că aceste se consideră încă autoritatea superioară, nu numai în chestiuni de educație religioasă, ci și în chestiuni administrative. Conferința profesorilor arată că în baza deciziei ministeriale din 1931, Școala normală ortodoxă română de stat din Arad se consideră continuatoare a vechii preparandii care prin mistulnea sa ca Școală normală de stat, a fost trecută în îngrijirea și administrația statului. Tradițiile Preparandiei, fondată în anul 1812, sunt păstrate în întregime, însă "cât privește administrarea școlii, consiliul profesoral dorește ca aceasta să rămână în mâna statului, considerându-se școala de școală normală de stat și nu de școală normală confesională. Consiliul profesoral, în mod hotărât, este împotriva oricăror tendințe de reconfesionalizare a școlii, din orice parte s-ar susține acestea, iar cât privește școala, aceasta din situația ei sigură de acum ar putea să ajungă în nesiguranță, fiindu-i primejduită chiar și existența"¹⁷.

Prin desființarea Consiliului Dirigent, Resortul Instrucțiunii publice se transformă în Secretariat general cu atribuțiuni mai restrânse, funcționând ca organ subordonat Ministerului Instrucțiunii¹⁸. La rândul său Secretariatul general se transformă în Directorat general, desființat în ianuarie 1923. În mai, același an, s-au înființat inspectoratele regionale în cele 15 regiuni școlare din țară. În Transilvania funcționau 5 inspectorate regionale, cu reședința la Timișoara, Oradea, Cluj, Sibiu și Brașov. Inspectoratul școlar din județul Arad era subordonat Inspectoratului școlar regional Timișoara¹⁹.

Învățământul preșcolar și primar a fost organizat prin Legea din 24 iulie 1924, modificată parțial în anii 1934 și 1937. Școlile primare de stat sau publice erau cele înființate de stat și de comune sau județe, cu autorizarea Ministerului Instrucțiunii Publice - și mai târziu al Educației Naționale - prin care se făcea numirea și retribuirea personalului didactic. Sprijinirea și supravegherea învățământului primar public și particular revenea statului prin ministerul de resort, care alcătua programele și regulamentele școlare, cerceta și aproba regulamentele și programele particulare. Devenind unitară în întreaga Românie, funcționând după aceiași dispoziții și având aceeași organizare, predarea se face în limba română. În satele și comunele cu populație de altă naționalitate decât cea română, deci și în părțile Aradului, se înființează și școli primare în limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și în comunele românești, dar și în aceste școli studul limbii române devine obligatoriu²¹.

În județul Arad numărul școlilor primare era în creștere în perioada interbelică. Astfel, dacă între anii 1928-1937 funcționau - numai în orașul Arad - 19 școli primare de stat²² în anul școlar 1937-1938 numărul lor a crescut ajungând la 28²³. În anul 1941 erau în activitate în orașul de pe Mureș 26 de școli publice, dintre care una germană și două maghiare. Spre sfârșitul războiului, în anul școlar 1943-1944, numărul școlilor primare urbane ajunge din nou la 28²⁴ cel al școlilor primare rurale scăzând la 236²⁵ de la 271 în anul 1934²⁶.

Învățământul primar în orașul Arad era frecventat în anul școlar 1928-1929 de 3495 de elevi dintre care numai 1175 români²⁷, numărul elevilor ajungând în 1937-1938 la 5260 dintre care 2592 erau români²⁸ pentru ca în anul școlar 1934-1940 din cei 4439 elevi, 2295 să fie români²⁹. Dacă în 1934 școlile primare rurale erau frecventate de 42801 elevi³⁰, în 1939 urmau cursurile 31807 elevi dintre care 23024 - deci marea majoritate erau români³¹.

Numărul grădinițelor de copii din Arad crește de asemenea ajungând la 17, toate mixte și în limba de predare română - aflăm din adresa Inspectoratului Școlar Județean Arad către Inspectoratul Școlar Regional Timișoara. În anul 1934 funcționau 46 de grădinițe din care 31 rurale și 15 urbane, 42 de stat și 4 confesionale având un efectiv de total de 3769 copii - 2552 în mediul rural și 1217 în mediul urban aflați sub îndrumarea a 57 de conducătoare³². În anii 1943-1944 s-au adăugat unităților preșcolare existente altele noi în Grădiștea, Micalaca, Bujac, Pârneava și Șega, toate purtând numele de "Principele Mircea"³³.

Regulamentul de funcționare a școlilor secundare, intrat în vigoare prin Înalțul Decret Regal nr.216 din 1929, prevedea că liceul este alcătuit din 7 clase, primele 3 clase alcătuiind cursul inferior sau gimnazial, o școală secundară putând funcționa și numai cu cele trei clase ale cursului inferior, numindu-se în acest caz gimnaziu³⁴. Ca și liceul - se precizează în articolul 2 din regulament - gimnaziile de stat funcționează după 5 "tipuri de reorganizații".

În evoluția învățământului secundar din părțile Aradului - ca de altfel în

Întreaga Transilvanie - putem distinge trei etape.

a. Etapa de organizare a învățământului de stat sub Consiliul Dirigent.

b. Etapa de tranziție spre unificarea învățământului secundar cuprinsă între anii 1920/1921 - 1921/1922.

c. Unificarea și normalizarea completă a învățământului în anii 1922/1923 - 1927/1928³⁵.

În orașul Arad își desfășoară activitatea Liceul de băieți "Moise Nicoară", Liceul de fete "Elena Ghiba Birta", Liceul Industrial de băieți și Liceul comercial de băieți, Școala normală de stat pentru învățătoare, cu o durată de școlarizare de 6 ani, la care se adaugă din 31 ianuarie 1923 o Școală normală pentru învățători. În anul școlar 1923-1924 funcționau la Arad 3 școli normale: 2 școli de stat - una de băieți și alta de fete - și Școala normală confesională, aceasta din urmă funcționând în același local cu Institutul Teologic³⁶. După tratative de durată, la 14 aprilie 1927 s-a ajuns la un acord în vederea fuzionării școlii normale ortodoxe române cu Școala normală de stat, noua școală primind numele de Școala normală ortodoxă română de stat "Dimitrie Țichindeal", intrând la 1 ianuarie 1928, în bugetul statului³⁷. În afara acestor școli secundare mai funcționau în orașul Arad în perioada interbelică Gimnaziul "Iosif Vulcan" și Gimnaziul romano-catolic de fete.

În județul Arad și-au desfășurat activitatea Gimnaziul "Sava Brancovici" din Ineu, Gimnaziul din Sântana și Gimnaziul din Aradul Nou. Fosta școală civilă din orașul Lipova, înființată în anul 1874³⁸ în limba de predare maghiară, devine din 1918-1919 Școala medie de stat pentru băieți, iar din 1928, Gimnaziul de băieți pentru ca în anii 1934-1938 să funcționeze ca Gimnaziu mixt³⁹. Gimnaziul de stat pentru fete și-a început activitatea în anul 1920 sub denumirea de Școala medie de stat pentru fete⁴⁰ care în anul școlar 1928/1929 și-a schimbat denumirea în Gimnaziul de stat pentru fete desfășurându-și activitatea până în anul 1930⁴¹.

Din 1887 funcționa în orașul Lipova o Școală medie comercială⁴² asimilată cu școlile superioare comerciale - fapt consemnat și în denumirea școlii, începând cu anul 1895⁴³. După 1919 Școala comercială din Lipova a funcționat cu 4 clase, limba de predare devenind cea română. În perioada 1936-1948 școala a funcționat sub denumirea de liceu comercial⁴⁴ având în continuare 4 clase, dar numai până în anul 1938 când preluând și clasele Gimnaziului mixt din localitate, cu care a fuzionat, ajunge să funcționeze cu 8 clase⁴⁵.

Primul liceu românesc s-a deschis la Arad în anul 1919 funcționând până la 1 decembrie 1922 în baza Regulamentului provizoriu pentru scoalele secundare, iar de la această dată în baza Regulamentului pentru școalele secundare - licee, gimnazii, școli secundare de fete gr.I și gr.II⁴⁶. În funcție de legiurile școlare aplicate în mod succesiv s-a schimbat și tipul de organizare a liceului de câteva ori între cele două războaie mondiale. Astfel în anul 1919, liceul funcționa cu 10 clase și cu o secție fără frecvență⁴⁷. Din anul școlar 1920-1921 liceul arădean funcționa

cu clase împărțite pe secții: reală și modernă pentru clasele ciclului superior⁴⁸. Într-ani 1929-1935 liceul avea în alcătuire doar 3 clase ale ciclului superior. Din anul 1942 și clasele ciclului superior devin divizionare în conformitate cu Decizia ministerială nr.237062, școala fiind trecută astfel în tipul E de școli secundare⁴⁹. Activitatea Liceului de băieți "Moise Nicoară" din Arad încetează în timpul războiului la 6 aprilie 1944, redeschizându-se la 14 mai 1945⁵⁰.

Învățământul comercial avea o bogată tradiție în părțile Aradului. Prin statificarea școlii din Transilvania și Banats-a realizat dorința justă a intelectualității din Arad de a se înființa o secție română pe lângă Școala comercială superioară, până atunci cu limba de predare maghiară. La 1 septembrie 1922, se deschide o școală comercială românească în Arad, luând ființă prin naționalizarea treptată a școlii comerciale, întemeiate în anul 1885 - așa cum ne informează Direcțiunea Regională a Învățământului din Timișoara prin adresa nr. 2179 din 23 iulie 1922. Dacă în anul școlar 1921-1922 școala avea numai o clasă românească pe lângă cele 3 maghiare, în 1926-1927, funcționau 7 clase românești și numai o clasă maghiară pentru ca, începând cu anul școlar 1927-1928, școala să funcționeze numai cu clase românești⁵¹. Din 1937-1938 Școala de comerț din Arad devine - așa cum am mai precizat - liceu comercial. Mult timp această școală a fost "cea mai populată școală comercială după cea din capitală" cursurile ei fiind frecventate între anii 1922/1923-1935/1936 de 3250 de elevi⁵².

Până la Marea Unire din 1918, în condițiile stăpânirii austro-ungare, tineretului român s-a barat drumul nu numai spre liceele teoretice și de specialitate, ci și spre școlile profesionale de ucenici cu profil economic și comercial. Rezultatul - în 1918 elementul românesc lipsea aproape cu desăvârșire din întreprinderile transilvănene. După 1918, învățământul profesional a fost impulsivat de Consiliul Dirigent prin numirea profesorului Victor Stanciu, director al Școlii Civile din Arad, în fruntea secției învățământului profesional din cadrul Resortului Instrucțiunii Publice⁵³.

Importantă unitate de învățământ cu profil profesional din Arad a fost Școala de arte și meserii care continuând tradițiile școlii întemeiate în anul 1892⁵⁴ și-a deschis cursurile în septembrie 1918. Începând cu anul școlar 1932-1933, pe lângă această școală s-a înființat și una de șoferi profesioniști⁵⁵. Niciodată "tineretul român nu s-a îmbulzit la școlile de meserii, ca acum când îl ademenesc alte cariere"⁵⁶. În scopul sporirii numărului celor care urmau cursurile școlii de meserii din Arad, Secretariatul din Cluj al Ministerului Instrucțiunii Publice a acordat burse elevilor veniți de la sate, în valoare de peste 41 mii lei pentru 28 de elevi⁵⁷, aceasta în condițiile în care în anul școlar 1919-1920 erau înscriși 115 elevi⁵⁸. Dacă în anul școlar 1918/1919 cursurile școlii au fost urmate de 112 elevi⁵⁹ numărul lor va ajunge în anul școlar 1932-1933 la 154⁶⁰. Activitatea școlii superioare de arte și meserii din Arad a fost continuată din anul 1936 de Liceul industrial pentru băieți din localitate.

Alături de aceste școli, funcționa la Arad o școală de ucenici industriali și comerciali, statizată la 1 iulie 1921. Cursurile aveau o durată de 4 ani, un an fiind premergător. Secția de ucenici comerciali a fost urmată în anul școlar 1921-1922 de 135 de elevi în timp ce secția de ucenici industriali era frecventată de 2397 elevi⁶¹. Din 1927 cele două secții ale școlii de ucenici se despart, secția de ucenici comerciali trecând pe lângă școala superioară comercială pentru băieți. Începând cu anul 1932 cele două școli fuzionează din nou funcționând astfel împreună cu cele două secții - industrială și comercială. De la 1 octombrie 1922 au mai funcționat școala specială de ucenici de pe lângă Depoul de locomotive Arad și școli de ucenici așa cum a fost școala de stat pentru ucenicie care și-a deschis cursurile în anul 1929⁶².

În părțile Aradului și-au mai desfășurat activitatea și două școli cu profil agricol. Școala elementară de agricultură din Rovine (Pecica n.n. și Școala de viticultură din Miniș care și deschide pentru prima oară cursurile la 1 octombrie 1881⁶³. În urma introducerii administrației românești în Transilvania, Școala de viticultură și vinificație din Miniș își va redeschide cursurile la 1 ianuarie 1921 sub titulatura de "școala inferioară de viticultură", funcționând în conformitate cu programele școlilor inferioare de viticultură din vechiul regat⁶⁴. Ca urmare a legii învățământului agricol din 1930, școala de la Miniș devine Școala de viticultură de gradul I, cu durata de 3 ani. Scurta perioadă de prosperitate a școlii - și în general a viticulturii din Podgoria Aradului - după depășirea crizei economice din anii 1929-1933 a fost întreruptă brusc de izbucnirea celui de al doilea război mondial, activitatea școlii întrerupându-se până în anul 1948.

Învățământul transilvănean a devenit după Marea Unire din 1918 un factor de dezvoltare a societății românești și promovare a culturii. Școala se dezvoltă în noile condiții istorice într-o corelație organică și necesară cu viața comunității naționale. Procesul de diversificare a învățământului a făcut din școală o instituție adecvată contextului social-economic și politic al epocii.

NOTE

1. I. Bratu, *Învățământul secundar din Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, II, Bucureștii, 1929, p.1003
2. *Vezi Regulamentul Provizoriu pentru școlile secundare (licee de băieți, de fete și gimnazii)*, Sibiu, Tiparul tipografic ardiecezan.
3. *Monografia Liceului "Ioan Slavici" fost "Moise Nicoară" din Arad, 1745-1919-1979*. Arad, 1981, p.40.
4. "Românul", din 12 octombrie 1919.
5. D. Panaitescu-Perpescius, *Din Arad. Din metodele școlilor profesionale și nevoia statisticii lor. Din activitatea unui revizor școlar. Actuale situație școlară în orașul și județul Arad*, în "Dacia", nr.43 din 26 ianuarie 1920.
6. *Ibidem*.
7. Arhiva Consistoriului Arad, IV 3/1919 (în continuare A.C.A.)
8. I.Moldovan, *Statificarea școlilor*, în "Românul", anul VIII, din august 1919.
9. V.Popcangă, *Învățământul din județul Arad între anii 1919-1924*, în "Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1968-1969", p.122.
10. *Ibidem*.
11. *Ibidem*, p.123.

12. *Ibidem*.
13. Arh. St.Arad, Fond Insp.Şcolar Judeţean Arad, dec. 861/1922.
14. Arhiva Episcopiei Arad (În continuare A.E.A.), dec.IV/1919.
15. Datele ne sînt furnizate în baza informaţiilor cuprinse în statele de plată a salariilor pe octombrie 1921, apud, V.Popeangă, *op.cit.*, p.123.
16. Arhiva Şcolii Normale "Dimitrie Ţichindeal" (fost Liceul Industrial nr.13, fost Liceu Pedagogic), dec.1108/1922.
17. Arhiva Şcolii normale din Arad, registrul de procese verbale pe anii 1929-1937.
18. I.Bratu, *op.cit.*, p.1020.
19. Apud Boia V.Stelean-Ioan, *Învăţămîntul românesc din Arad între anii 1918-1944*, lucrare metodică ştiinţifică gr.I (manuscris), 1988, p.12.
21. Apud Boia V.Stelean-Ioan, *op.cit.*, p.13.
22. Arh.St.Arad, Fond Colecţia de documente, dos.10/1836-1936, f.102.
23. *Ibidem*, f.106.
24. *Ibidem*, Fond Inspectoratul şcolar jud.Arad, inv.132/1943 (nenumărotat).
25. *Ibidem*; la aceste şcoli primare rurale în limba română se adaugă 3 şcoli primare în limba germană la Pănatul Nou, Chereleş-Sălişte şi Cruceni şi una slovacă la Nădlac - Vii.
26. *Breviarul statistic al României*, vol.II, 1939, p.31.
27. Arh.St.Arad, fond Colecţia de documente, doc.10/1836-1936, f.102.
28. *Ibidem*, f.106.
29. *Ibidem* Fond Inspectoratul Şcolar jud.Arad, dos.45-47/1939,f.487.
30. *Breviarul Statistic al României*, vol.II, 1939, p.31.
31. Arh.St.Arad, fond Insp.şc.jud. Arad, dos.45-47/1939, f.487.
32. *Breviarul statistic al României*, vol.II, 1939, p.31.
33. Arh.St.Arad, Fond Insp.Şcolar Jud. Arad, inv.132/1943 (nenumărotat).
34. *Regulamentul de funcţionare a şcoalelor secundare*, Bucureşti, Împrikeriile statului, 1929, p.5.
35. Boia V.Stelean-Ioan, *op.cit.*, p.16.
36. *Ibidem*.
37. *Anuarul Institutului teologic şi al Şcoalei ,normale ortodoxe române din Arad pe anul şcolar 1926-1927*, p.4-6.
38. *Anuarul Şcolii civile de stat şi al Şcolii superioare comerciale Lipova pe anul şcolar 1891-1892*, Arad, 1892, p.42, vol.I.
39. *Îndrumător în Arhivele statului Judeţul Arad*, vol.I, (În continuare *Îndrumător...*, vol.I), Bucureşti, 1974, p.164.
40. *Anuarul Şcolii medii civile de stat pentru băieţi Lipova pe anul şcolar 1922-1923*, p.1-2.
41. *Îndrumător...* vol.I, p.167.
42. *Anuarul Şcolii civile de stat şi al Şcolii comerciale medii Lipova pe anul şcolar 1891/1892*, Arad, p.42.
43. *Ibidem*, anul şcolar 1895/1896, Arad, 1896, p.149.
44. *Îndrumător...* vol.I, p.165.
45. *Ibidem*.
46. *Monitorul oficial din aprilie 1922*, p.13.
47. N.Mihulin, *Anuarul Liceului "Moise Nicoară" din Arad pe anul şcolar 1919-1920*, p.27.
48. Arh.Liceului I.Slavici Arad, Raport general asupra mersului şcolii pe anii 1934-1935. vezi *Anuarul II al Liceului "Moise Nicoară" din Arad 1920-1921*, p.89-90. *Anuarul III al Liceului "Moise Nicoară" din Arad, 1921-1922*, p.105-108.
49. Arh.Liceului I.Slavici, Raport general asupra mersului şcolii pe anii 1945-1946.
50. *Ibidem*, Rapoarte generale asupra mersului şcolii pe anii 1934/1935 - 1945/1946.
51. V.Suciu, I.Ardelean, *Anuarul Liceului comercial de băieţi din Arad pe anii şcolari 1938/1939-1942/1943 precum şi al gimnaziului "Iosif Vulcan" din Arad pe anii şcolari 1938/1939/1939/1940*, Arad, 1941, p.189.
52. V.Suciu, *Anuarul şcolii comerciale superioare de băieţi pe anul şcolar 1935-1936*, p.3.

53. V.Popeangă, op.cit., p.133.
54. P.Percea, **Anuarul școlael de arte și meseril din Arad pe anli școlari 1918-1919, 1919-1920 și 1920-1921**, Arad, 1921, p.1.
55. Idem, **Anuarul școlael de arte și meseril din Arad pe anul școlar 1932-1933**, Arad, 1934, p.4.
56. Ibidem, p.14.
57. Ibidem.
58. Ibidem, p.11.
59. Ibidem, p.5.
60. R.Cărpănișan, **Anuarul Școlli de arte și meseril (...)**, 1932-1933, p.34.
61. T.Orădean, **Anuarul Școlael de stat pentru ucenici industriali și comerțianți din Arad pe anu școlar 1921-1922**, Arad, 1922, p.16.
62. V.Demeter, **Școala de stat pentru ucenicie**, p.56.
63. I.Dronca, V.Valca, **Liceul Agroindustrial Miniș - o sută de ani de existență**, Arad, 1982, p.c.13.
64. Arh.Ministerului Agriculturii, Fond Direcția învățământ ches. 1289/1929, f.24.

DER RUMÄNISCHE UNTERRICHT IN DER ARADER GEGEND ZWISCHEN DEN JAHREN 1918-1944 (Zusammenfassung)

Der Autor untersucht, sowohl geschichtlich als auch statistisch, die Entwicklungsformen des Schulwesens, insbesondere dessen in rumänische Sprache, auf dem Gebiete des Kreises Arad, in der Zwischenkriegszeit. Von einer Vielfältigkeit bibliographischer und dokumentärer Quellen ausgehend widmet der Autor seine Aufmerksamkeit hauptsächlich der Anzahl der Schule und Schüler, wie auch der Unterordnung der konfessionellen Schulen und deren Lehrer dem Staate gegenüber.

